

THE LIBRARY
OF THE

Periodical Collection

CLASS

BOOK

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

UTGIFVEN AF

HERMAN LUNDSTRÖM

SEXTONDE ÅRGÅNGEN

1915

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1915
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Innehållsförteckning.

Sid.
Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1915 v

Uppsatser och undersökningar.

K. V. ZETTERSTÉEN. En anonym biografi öfver biskop Rabbūlā i Edessa († 435). Öfversatt från syriska	1
GOTTFRID CARLSSON. Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier	41
HERMAN LUNDSTRÖM. Efterskrift till nästföregående undersökning	47
OSCAR HIPPEL. Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag, utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och det Thomanderska kyrkolagsprojektet af 1837	50
GOTTFR. WESTLING. Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift	68
H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och hoofianismen. En kyrkohistorisk studie. (Forts. och afslutning från årg. XV.)	152
EMIL LIEDGREN. Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812. Med en inledning om religionens plats i sjuttonhundratalspoesien och den estetiskt motiverade psalmboksreformen	182

Meddelanden och aktstycken.

Är den gamla uppgiften riktig, att Swedenborg efter sitt misslyckade frieri till Polhems dotter »svurit en dyr ed», att han aldrig skulle tänka på att ingå äktenskap? Medd. af HERMAN LUNDSTRÖM	274
Haqvin Spegels visitationsakter år 1687. Medd. af ELOF HALLER	279
En episod ur herrnhutismens historia i Sverige. Medd. af C. G. WAHRENBERG	308
Biskop Agardh mot lundateologien på 1830-talet. Också en strid om renlärigheten. Medd. af OSCAR HIPPEL	320
Biskop Laurelius' visitationsordning. Medd. af HERMAN LUNDSTRÖM	325
Johan Henrik Thomander och statssekreterareplatsen för de ecklesiastika ärendena. Några brefutdrag. Medd. af OSCAR HIPPEL	331
Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650. Medd. af FR. WESTLING	333
Efterskrift till föregående meddelanden af ERNST HJ. J. LUNDSTRÖM	341
Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628. Medd. af B. RUD. HALL	346
Underrättelser	379

JUN 25 '36

Litteraturöfversikter, anmälningar och granskningar.	
Den nederländska lutherdomens historia. Litteraturöfversikt af HJ. HOLMQUIST	3
EDUARD MEYER. Ursprung und Geschichte der Mormonen. Mit Exkursen über die Anfänge des Isläms und des Christentums. Mit fünf Abbildungen. Halle 1912.	
EDUARD MEYER. Mormonerna, deras ursprung och historia. Bemyndigad öfversättning af <i>August Carr</i> . Med förord af författaren. Stockholm 1914.	
Anmälda af HERMAN LUNDSTRÖM	18
J. SCHNITZER. Savonarola im Streite mit seinem Orden und seinem Kloster. München 1914. Anm. af HJ. HOLMQUIST	25
Ur reformationslitteraturen. Öfversikt af HJ. HOLMQUIST . . .	30
Den moderna frikyrkorörelsens framväxt. Öfversikt af HJ. HOLMQUIST	40
ERNST HJ. LUNDSTRÖM. Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660. Upsala 1914. Anm. af KNUT B. WESTMAN	78
H. BÖHMER. Studien zur Geschichte der Gesellschaft Jesu. I. Loyola. Bonn 1914.	
SVEN SJÖBLOM. Ignatius Loyola, en kyrkohistorisk studie. Lund 1915.	
Anmälda af HJ. HOLMQUIST	83
GOTTFRID CARLSSON. Hemming Gadh, en statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie. Upsala 1915. Anm. af YNGVE BRILIOTH	85
HJ. HOLMQUIST. Medeltidens kyrkohistoria, Stockholm 1913, Lutherska Reformationens historia, Stockholm 1915.	
Anm. af K. B. WESTMAN	94
HEINRICH GARRETTS. Johannes Ligorius, sein Leben und seine Bedeutung für das Luthertum Ostfrieslands und der Niederlande. Emden 1915. Anm. af HERDER BLOCK . . .	103
H. WIJCKMARK. Wolffs filosofi och svensk teologi. Ströftåg i 1700-talets disputationslitteratur. I Nya Elementarskolans årsredogörelse 1914—1915. Anm. af HUGO SOMMARSTRÖM.	105
—————	
<i>Svensk kyrkohistorisk bibliografi.</i> (Upprättad af KRISTIAN SETTERWALL.) 1911—1914.	115
—————	
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen	136
Förteckning öfver till Red. insända skrifter	140

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1915.

Måndagen den 19 april 1915 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen å Domprostsalen i Upsala till sitt sextonde allmänna årsmöte.

Mötet öppnades af ordföranden, domprosten A. H. Lundström, som bland Föreningens under året bortgångna medlemmar särskildt erinrade om bibliotekarien d:r B. V. Lundstedt, en af Föreningens stiftare.

Sekreteraren föredrog följande

»Årsberättelse för arbetsåret maj 1914—april 1915.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Under kalenderåret 1914 minskades Föreningens medlemsantal genom dödsfall med 8, genom anmaldt utträde — i flera fall under de första krigsmånaderna — med 46, inalles alltså med 54 medlemmar. Ingen ny medlem inträdde. Medlemsantalet vid början af 1915 var 525. Det har ansetts lämpligare att lägga uppgifterna om medlemsantalets växlingar efter kalenderår i stället för efter perioden mellan två årsmöten. Denna omläggning har nu gjorts. Därvid har inträdt en viss inkongruens med föregående uppgifter; medlemsantalet vid förra årsmötet uppgafs i senaste årsberättelsen till 608, en siffra, som torde hafva varit för hög.

Årsskriften för 1914 utkom, jämte bilaga »Fynd och forskningar. II» af domprosten H. Lundström, i mars 1915; bidrag till densamma ha lämnats af ärkebiskop N. Söderblom, domprosten H. Lundström, docenterna E. Linderholm, M. Ruuth och K. B. Westman, lektorerna N. Jacobsson och G. Westling, läroverksadjunkten J. Nordlander, pastorerna H. D. Hallbäck och

E. Lundström, teol. lic. G. Brandt samt fil. lic. O. Lundberg. Dessutom har Föreningen med anledning af Upsala ärkesätets 750-årsjubileum understött utgifvandet af ett ärkebiskop N. Söderblom tillägnadt arbete, »Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s» af doc. K. B. Westman.
Upsala den 19 april 1915.

Knut B. Westman.»

I samband med årsberättelsen omnämnde ordföranden ett par erkännande omdömen, som kommit Föreningens arbete till del från Danmark och Finland.

Därpå upplästes följande

»Revisionsberättelse,

afgifven den 19 april 1915.

Undertecknade af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för år 1914 och därvid funnit ställningen som följer:

Grundfonden:

Behållning den 31 dec. 1914:

Kapital	kr. 1,175:—
Besparade räntor	» 972:73
	<hr/>
	Summa kr. 2,147:73

Kassakonto:

Behållning den 1 jan. 1914 från föregående år . kr. 1,091:50

Inkomster under året:

499 medlemsavgifter	kr. 2,495:—
Postavgifter	» 230:50
Försålda publikationer	» 64:20
Räntor	» 3:76
Statsanslag	» 1,200:—
	<hr/>
	Summa kr. 5,084:96

Utgifter under året:

Författarearfvoden för årg. 1913.	kr. 677: 19
Tryckningskostnader för årg. 1913	» 2,092: 26
Postafgifter	» 212: 08
Diverse.	» 103: 90
	kr. 3,085: 43
Behållning till 1915	» 1,999: 53
	Summa kr. 5,084: 96

Räkenskaperna hafva af oss befunnits noggrant och riktigt förda samt med erforderliga verifikationer försedda, hvarför vi tillstyrka, att full och tacksam ansvarsfrihet beviljas skattmästaren, Herr Regementspastorn m. m. Erik Meurling.

Upsala den 19 april 1915.

Em. Linderholm.

Fr. Nath. Sandberg.»

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades skattmästaren, regementspastor E. Meurling, full och tacksam ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattade.

Vid jämlikt § 4 af Föreningens stadgar verkställd utlottning af tvenne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på statsrådet K. G. Westman och regementspastor E. Meurling. Vid därpå företaget val omvaldes bägge.

Till kassarevisorer valdes docenten J. Lindblom och pastor F. N. Sandberg och till dessas suppleanter docenten E. Linderholm och pastor H. Jonson.

Då domprosten J. E. Berggren genom sjukdom blifvit förhindrad att, såsom afsedt varit, hålla aftonens föredrag, hade i hans ställe inträdt docenten K. B. Westman, som höll föredrag öfver ämnet: »Georg Normans betydelse i den svenska reformationens utveckling».

Till justeringsmän för protokollet valdes docenten J. Lindblom och professor E. Rodhe.

I anslutning till föredraget uppstod en diskussion, hvori deltogo docenten J. Lindblom, domprosten H. Lundström, professor E. Rodhe och föredragshållaren.

Arbetsutskottet består f. n. af följande medlemmar:
ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift:
domprosten, professor A. H. Lundström,
vice ordförande: f. domprosten J. E. Berggren,
sekreterare: docenten K. B. Westman,
skattmästare: regementspastor E. Meurling,
ord. ledamot: statsrådet K. G. Westman.

Sekreteraren.

En anonym biografi öfver biskop Rabbūlā i Edessa († 435).

Öfversatt från syriska.

En af de mera betydande personligheterna inom den syriska kyrkan på de kristologiska stridernas tid var den bekante biskop Rabbūlā¹ i Edessa, som under sin mångåriga verksamhet med kraft och framgång bekämpade olika kätterska läror och äfven förvärfvade sig stora förtjänster om den syriska öfversättningen af Nya testamentet. Det viktigaste dokumentet rörande Rabbūlās lif och verksamhet är en anonym biografi på syriska, som är författad i Edessa kort efter hans död och föreligger i ett manuskript i British Museum från 500- eller 600-talet. Denna skrift, som år 1865 utgafs af OVERBECK,² innehåller en synnerligen klar och åskådlig skildring af den syriske biskopens lefnad, om ock åtskilliga detaljer hufvudsakligen äro afsedda för uppbyggelse och icke kunna göra anspråk på historisk trovärdighet.³

¹ Se NESTLES artikel om Rabbūlā i HAUCK, *Realencyklopädie*, 3. uppl., bd XVI, där alla erforderliga bibliografiska upplysningar meddelas. Till den därstädes citerade litteraturen kan man tillägga: BURKITT, *Early Eastern Christianity*, London 1904, s. 48 ff. och BROCKELMANN, *Die syrische und die christlich-arabische Litteratur i Geschichte der christlichen Litteraturen des Orients*, Leipzig 1907 (= *Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen*, VII), s. 8, 33 f.

² *S. Ephraemi Syri Rabulae episcopi Edesseni Balaei aliorumque opera selecta e codicibus Syriacis manuscriptis in Museo Britannico et Bibliotheca Bodleiana asservatis primus edidit J. J. OVERBECK*, Oxonii 1865, s. 159—209.

³ Jfr BROCKELMANN, anf. arb. s. 33: »Aber auch, als das Zeitalter der Verfolgungen vorüber war, und die Kirche in die Bahnen ruhiger innerer Entwicklung einlenken konnte, war sie noch reich an Helden des Geistes, deren Leben den Zeitgenossen Anregung zu biographischen Darstellungen bot. Natürlich verfolgen auch diese Biographien in erster Linie erbauliche Zwecke, was oft deutlich genug hervortritt. Die individuellen Charaktere übermalen sie gerne mit gewissen typisch-phantastischen Zügen, die als notwendige Erfor-

För öfver fyrtio år sedan öfversattes detta arbete till tyska af BICKELL,¹ men denna öfversättning, som är verkställd med stor omsorg och endast i undantagsfall gifver anledning till anmärkning, är numera ganska svår att erhålla. Den syrisk texten erbjuder emellertid åtskilliga svårigheter, och ett försök att tolka ifrågavarande skrift på svenska språket torde därför icke alldeles sakna berättigande.

De textupplagor, som användts vid utarbetandet af den i det följande meddelade svenska öfversättningen, äro:

- 1) Editio princeps, utg. af OVERBECK.
- 2) Den fullständigt vokaliserade texten i *Acta martyrum et sanctorum*.²
- 3) Utdrag ur Rabbulās biografi i BROCKELMANNNS syrisk krestomati.³

De två senare textkritiska hjälpmedlen, som båda stödja sig på OVERBECKS edition, skilja sig från denna därigenom, att några uppenbara skriffer i manuskriptet korrigerats, t. ex. *b^eenjānhōn* eller *b^eenjānaihōn* i st. f. handskriftens *b^eainaihōn* (OVERBECK sid. 168, 11; öfvers. sid. 10, 14) och *wapīsaḫ* i st. f. handskriftens *wapp^esaḫ* (ibid. 171, 1; öfvers. sid. 12, 11).⁴

Öfversättningen ansluter sig så nära som möjligt till originalet. För sådana läsare, som studera den syrisk litteraturen icke allenast af kyrkohistoriskt, utan äfven af filologiskt intresse, hafva några kortfattade språkliga anmärkningar bifogats.

dernisse eines idealen Glaubenshelden angesehen wurden. Das beste Muster einer solchen Biographie bietet das Leben des Bischofs Rabbula von Edessa (gest. 435), das bald nach seinem Tode von einem ungenannten Schüler verfasst sein muss. Diese von warmer Liebe zu ihrem Helden getragene, von Übertreibungen freilich nicht ganz freie Lebensbeschreibung verdient schon als eins der glänzendsten Muster syrischen Prosastils einen Ehrenplatz in der Litteraturgeschichte.»

¹ *Ausgewählte Schriften der syrischen Kirchenväter Aphraates, Rabulas und Isaak v. Ninive, zum ersten Male aus dem Syrischen übersetzt*, Kempten 1874 (= THALHOFER, *Bibliothek der Kirchenväter*, Lief. 102 ff.), s. 155—211.

² *Acta martyrum et sanctorum* [ed. BEDJAN], IV, Lipsiae 1894, s. 396—450.

³ *Syrische Grammatik mit Paradigmen, Literatur, Chrestomathie und Glossar*. 3. Aufl. Berlin 1912, s. 69*—101*. Jfr *Le Monde oriental* IX, 87 ff.

⁴ Hos BEDJAN förekomma dock vissa fel, t. ex. *puḳdānau* i st. f. *purḳānau* (s. 445, 5 nedifr.; öfvers. s. 37, 9 nedifr.). På ett ställe (s. 448, 9; OVERBECK s. 207, 15; öfvers. s. 40, 13) fattas flera ord (*wapīṣā — — — mālōkā ḏšappīrāpā*).

Biskopen i den af Gud välsignade staden Edessa Mār Rabbulās märkliga lefnad.

Bröder! Af nit för kärleken till Kristus vilja vi åt eder, älskade, skriftligen teckna en bild af vår stads stolthet, biskop Mār Rabbulās förtjänstfulla vandel, att han för oss och alla släkten må blifva ett föredöme, som manar oss att efterlikna hans dygder. Denne, som visade sig stridbar på rättfärdighetens vädjobana och befanns segerrik i den hårda kampen mot helvetets makter, som genom sin vishet öfvervann vedersakarens list och visligen försmådde världen och dess lustar, som genom sitt hjältemod krossade fiendens makt och genom sin ståndaktighet kufvade kroppen och dess lidelser, som öfvervann sin hätske fiende Satan i drabbningen och omvände dem, som denne vilsefört, till sanningen, som genom sin ståndaktiga energi kufvade de syndiga, lockande begärelsernas listiga frestelser, som bistod människorna med sina ord och gagnade många med sina gärningar, som gladdde och förvånade änglarna genom sin uthållighet, som lofvade och förhärligade sin Herre genom sin tro, som fann sin själ¹ och förvärfvade lifvet, öfver hvilken Guds ande hvilade hela hans lif, tills han efter alla strider med uselheten vann rättfärdighetens krona och hedrades med en salig hädanfärd, som var Gud värdig, denne namnkunnige man höfves det oss nu att tillbörligen skildra till en ljuflig åminnelse af hans gudliga vandel, att vi och alla släkten må erhålla en bild af hans märkliga lefnad och ett föredöme, som manar oss att efterlikna honom likaväl som de förtjänta och namnkunniga fäder, af hvilkas förtjänster det både i Gamla och Nya testamentet finnes färgrika bilder, som äro framställda i de heliga skrifterna.

Denne salige Rabbulā var hedning alltifrån barndomen, emedan äfven hans fader var hedning, ja afgudapräst. Genom honom offrade sig nämligen den ogudaktige Julianus åt de onda makterna, när han drog ut i krig mot perserna. Hans moder åter var en troende kvinna och tvistade oafåtligt med sin man, för att han skulle omvända sig till kristendomen, men hon förmådde ej vända hans obändiga viljekraft till sanningen. Äfven han å sin sida eggade på alla möjliga sätt sin troende hustru, men var ej i stånd att böja den kristliga frihetens kraft under synden, utan

¹ Jfr Luk. 21, 19.

hvar och en af dem höll fast vid sin tro. I detta äktenskap föddes den i allo märklige, nitälskande Rabbūlā, en ny Josiā, om denna liknelse, som vi här framställt, motsvarar den helige mannens berömmelse. Hans moder anförtrodde honom åt en troende amma, för att denna skulle amma honom, och när han växt upp, undervisades han i den grekiska litteraturen, som det anstod en son af rika och förnäma föräldrar i staden Kenneschrīn. Hans moder utsåg ock på förhand en troende hustru åt honom, hvarpå både hans maka och hans moder oafåtligt sökte öfvertala honom att omvända sig från sin faders hedendom till tron på Kristus. Han lät dock icke öfvertala sig af dem, utan yfdes öfver den höga hederspost, som tilldelats honom af kejsaren.

En lycklig tillfällighet föranledde honom emellertid att begifva sig till sina egendomar i utkanten af öknen vid Kenneschrīn. På gränsen till ett af hans gods låg ett ensligt kloster, som tillhörde den salige anakoreten Abraham, och tjänarne och invånarne på detta ställe berättade för honom, att främmande klosterbröder bodde i detta kloster, och att märkvärdiga underverk, bestående i helbrägdagörelser, genom dem gjordes af Kristus, de kristnas gud. När Rabbūlā hörde talas om Kristi under, blef han bestört, och berättelsen om Kristi märkliga lif fäste sig som hullingar¹ i hans själ. På samma gång en brinnande kärlek till Jesu tillbedjansvärda namn upplågade i hans hjärta, började hans förnuft tvifla på hedendomen och dref honom genom Guds skickelse att skyndsamligen och ofördröjligen besöka denne salige man för att med egna ögon se kraften hos Jesu underverk, hvilken dittills varit lika hatad af honom som af Paulus. I förstone förföljdes han ju af Paulus,² men sedan gick han och band

¹ Eller »lade sig som en blytyngd öfver hans själ»; *'eukīnā* (i. »ankare», 2. »lod») betyder egentligen »hake» (*uncinus*, ὄγκυος).

² Den syriska texten lyder: *da' lau senē wā, be hāi demūpā de Paulos mennāh redif wā bešurrājeh*, men då *mennāh* hvarken kan syfta på *medabberānūpā* (rad 18) eller *demūpā*, måste detta ställe vara korrumpert. Läser man i stället *menneh*, blir den ordagranna öfversättningen: »Hvilken var hatad af honom liksom af Paulus. Af denne förföljdes han (Jesus) i förstone» o. s. v. Man måste då med *BEDJAN*, som dock läser *mennāh*, fatta *menneh* såsom inledande en ny sats, men det torde ligga närmare till hands att hänföra *be hāi demūpā de* till hela den följande satsen. Visserligen kunde man tänka sig, att *Paulos* vore subjekt (»nominativus absolutus»), att suffixet i *menneh* syftade på *Paulos* och att Jesus vore subjekt till *redif wā*, men detta blefve alltför kompliceradt. *WELLHAUSEN* föreslår *demenneh*; men det enklaste är *māreh redaf wā* i st. f. *mennāh redif wā*. Subjekt till *keḏan* i det följande är antingen

honom vid korsets ok med den himmelska röstens band, så att Paulus tillbad honom, och förde så Paulus från judendomen till sanningen, liksom han förde Rabbūlā från hedendomen till kristendomen. Och därför att under ovillkorligen behövas för dem, som icke tro, beredde den gode Herren, som drager försorg om sina tjänare, på förhand en utväg att vinna honom, liksom den samaritiska kvinnan och Natanael, genom ett litet under, hvaregenom han vanns för lifvet, och skickade en kvinna till den märklige Abraham, för att denne skulle bota hennes kropp för en svår och långvarig sjukdom, så att hennes lemmar återställdes. När den salige Rabbūlā såg detta underverk, gick han därifrån, förvånad i sitt sinne öfver hvad som händt, och började genom Kristi kraft tvifla på hedendomen. Enligt hvad han berättat oss, sade han i sitt hjärta till sig själf: »Om det är en skam för dig att förneka grekernas ömklige gudar och bekänna Gud, som korsfästs, så se nu, hvad åminnelsen af hans kors åstadkommit hos dig genom denna kvinnas botande, och styrk dig själf!»

När hans moder såg, att hans hy var förvandlad, och att hans följeslagare hörde det gudomliga verk, som försiggått inför hans ögon, skyndade hon i sin glädje att begifva sig till biskopen i staden, den salige Eusebius, och meddelade honom hvad som händt hennes son. Eusebius blef glad och skickade och hämtade honom. När han förklarar åtskilligt för honom ur skrifterna om Kristus, föll det honom in, att det kunde vara nyttigt, om något understöd från andra komme hans ord till del. Därför stod han upp och tog honom med sig uppfylld af ifver, hvarpå han förde honom till den fräjdade Acacius, biskop i staden Aleppo. De voro nämligen bröder i Kristus och hade studerat tillsammans i det ärevördiga klostret.

När Acacius fick höra anledningen till deras ankomst, blef han mycket glad, ömkade sig öfver Rabbūlā och började tala till honom: »Min son! Du kan ej fatta sanningens kraft, d. v. s. att den är sanning, om du icke vet, att hvad du vet är villfarelse.» Han svarade och sade till honom: »Huru skall jag

---

Jesus, i hvilket fall man väntade *kaðneh*, eller Paulus. I senare fallet måste verbet hafva reflexiv betydelse (så BROCKELMANN). Men denna förekommer icke eljest. I st. f. *'al kaðan* bör man därför antagligen läsa *'epkaðen*. Då betyder detta ställe: »Hvilken var hatad af honom, liksom Paulus i förstone följde sin Herre och under tillbedjan bands vid korsets ok med den himmelska röstens band. Och så förde Herren Paulus» o. s. v.

kunna veta, att hvad jag vet är villfarelse, om ej sanningen med sitt ljus lär mig att skilja mellan sanning och villfarelse?» Denna invändning bemötte Acacius med skärpa och sade: »Du kan lära känna sanningen, om du lär dig, att du hittills ej känt den.» Rabbūlā svarade: »Detta, att jag skall veta, att jag ej känner sanningen, lär mig icke sanningen, utan öfvertygar mig blott angående villfarelsen, att den är villfarelse, men jag vill just lära känna sanningen.» Då sade Acacius till honom: »Tro på vår Herre Jesus, att han är Guds son! Då skall du få erfara, huru sanningen drager dig till sig.»¹ Han svarade: »Hvaraf skall jag kunna få veta, om Kristus är den verkliga sanningen, som jag är tvungen att känna?» Då sade Eusebius till honom: »Se, sanningen uppenbarar sig själf för dig, om du afstår från ditt vetande och erfar ett behof att lära känna den.» Rabbūlā svarade: »Men huru skall jag kunna glömma det, då jag kommer ihåg det mot min vilja?» Då sade Eusebius: »I och med att du låter tanken på Jesus vinna insteg och oafåtligt dväljas i din själ, skola alla onda makter, som kämpa i dig, se det och fly ifrån dig, liksom mörkret försvinner för solens strålar.»

Sedan åtskilliga frågor rörande tron afhandlats emellan dem, lofvade han att gå och bedja i de märkliga martyrerna Cosmas och Damianus' grafkapell, och de beledsagade honom med sina förböner och sände honom glada åstad. Medan han stod i templet, fick han se en bekant man, som varit blind och nu såg. Rabbūlā undrade öfver korsets kraft, och i synnerhet förvånade han sig öfver det underverk, som Gud gjorde med honom själf, i det att Herren öppnade hans läppar, så att han uppstämde en ny lofsång, en lofsång till Gud, Fadern, Sonen och den helige Ande. Där utdelade han äfven allmosor, medan han

¹ Så bör detta ställe förmodligen öfversättas i öfverensstämmelse med BICKELLS tolkning: »Alsdann wirst du die Wahrheit erkennen, wie sie dich zu sich zieht». Grundtextens *whkim* blir då part. pass. (*wahkim*), som ansluter sig till den föregående imperativen *haimen* enligt NÖLDEKE, *Kurzgef. syr. Gramm.* 2. uppl. sid. 206, upptill; ordagrant: »Tro på vår Herre — — —, så blir sanningen känd, nämligen huru den drager dig till sig». Visserligen heter det i J. PAYNE SMITH, *A compendious Syriac Dictionary*, att part. pass. af verbet *hekam* användes endast i sexuell betydelse, men denna uppgift kan bero på otillräckligt material. NÖLDEKE, anf. arb. § 372 C. läser *whakkim* och öfversätter detta ställe på följande sätt: »Und die Wahrheit ist kundig, wie sie dich bei sich halten soll,» men detta passar sämre i sammanhanget. Äfven BEDJAN vokaliserar emellertid *whakkim*.

grubblade öfver hvad han sett och hört. Sedan vände han om, föraktande sig själf för den villfarelse, som dittills behärskat honom, begaf sig till Acacius och omtalade för honom, hurusom Gud låtit en lofsång uppstiga från hans mun, medan han stod och bad, samt bekände inför honom sin tro på Jesus. När Acacius hörde det, blef han glad öfver hans tro och sade till honom: »Min son! Hos hvar och en, i hvares hjärta en brinnande kärlek till Gud upplågar, uppbrännas alla lustar jämte allt syndens ogräs och förtäras af elden, och han varder sjufaldt luttrad och renad.» Sedan förde biskoparne Acacius och Eusebius honom till den helige anakoreten Marcianus' kloster och till den ofvannämnde salige Abraham. Dessa styrkte honom i hans föresats med värtaliga ord och öfvertalade honom att stanna. Rabbulā lofvade det och sade: »Emedan jag sannerligen sätter mitt hopp till Herren och tror på Guds son, inviger jag härmed hela min själ åt Gud. Jag vill fullständigt öfvergifva världen, helt och hållet följa Gud och innesluta mig i ett kloster liksom I. Det lyster mig ock att begifva mig till Jerusalem, se den heliga orten och döpa mig i Jordan, där Kristus döptes till en förebild för oss.» När fäderna hörde detta, blefvo de glada, beledsagade honom med sina förböner och sände honom åstad.

Sedan den salige Mār Rabbulā kommit till Jerusalem och under många tårar och stor bedröfvelse bedt på Golgata, och sedan han gått in i vår Herres graf och grottan, där han var född, och stigit upp på platsen för hans himmelfärd, utdelade han allmosor åt de fattiga. Därifrån gick han ned till Jordan, vidtalade genast prästerna och bekände inför dem sin tro, hvarpå de smorde och döpte honom. Så snart han stigit upp ur vattnet, syntes på hela den klädnad, som var svept om hans kropp, såsom det brukas med dem, som äro andligen vigda med Kristus, en enda färg, nämligen af Kristi blod, som glänste åt alla håll i form af kors, och när alla de närvarande sågo detta stora underverk, blefvo de förvånade och bestörta, och förfäran öfverväldigade dem. I förskräckelsen föllo de på knä för att bedja till Gud och prisade honom med hög röst för alla underverk, som de sågo. När han anammat vår Herres lekamens och blods heliga sakrament och sålunda blifvit delaktig af hela det gudomliga sakramentet, vände han om till sin stad, glad i sin tro, jublande i sitt hopp, fröjdande sig i sin kärlek, berusad af sin hängifvenhet och delaktig af Guds nåd.

Så snart den salige Rabbūlā blifvit döpt, begifvit sig ned till sin stad och återkommit till sitt hem, uppfyllde han sitt löfte lik den vise köpmannen, som drog ut att söka efter goda pärlor, och när han funnit den pärla han hoppades finna, gick bort och sålde allt hvad han ägde och köpte den.¹ Sitt guld och silfver och allt hvad han ägde delade han nämligen ut åt de behöfvande, så att hans allmosor sträckte sig ända till de heliga och fattiga i Edessa, som han med profetisk blick väntade sig i arf. Ty med allmosorna som pant och de fattiga som bönemän vigde Kristi outrannsakliga rådslut både Edessa och de öfriga orterna med honom på förhand. För sig själf betänkte han visligen, att denna världens omsorg² och sträfvan efter rikedom liksom tistel och törne förkväver Guds ords utsäde i en själ, som ej tager sig tillvara, så att det ej bär någon frukt. Därför bemödade han sig ock om att afkasta den tryckande bördan af rikedomens bojor, på det att Guds ord, som han mottagit, fritt måtte uppblomstra i det fördolda och bära frukt trettiofaldt, sextiofaldt och hundrafaldt. Han mottog alltså med glädje vår Herres bud: »Den, som icke öfvergifver allt hvad han äger, han kan icke vara min lärjunge»,³ utdelade ifrigt allt hvad han ägde och gaf bort det åt de fattiga, för att hans rättfärdighet måtte bestå i evighet. Han sålde äfven sina egendomar och fördelade köpesumman rättvist bland de behöfvande, för att den genom dem skulle som deposition insättas i den himmelska skattkammaren och kapitalet därstädes förvaras för hans räkning med ränta. Vidare frigaf han alla sina slafvar, både hemfödda och köpta för penningar, utrustade hvar och en af dem och lät honom fara i frid. Somliga handledde och undervisade han och lät dem gå i kloster. Från sin af Gud välsignade moder tog han till hennes glädje allt hvad hon ägde, och hon tog på sig Kristi ok. Så gjorde han äfven med sin maka. Sina minderåriga barn undervisade han och satte dem i kloster. Sålunda afstod han från allt hvad han ägde för att äga alla ägodelars Herre. I det han enligt vår Herres bud skilde sig från sin moder och sin hustru, sina söner och döttrar, sina egendomar och allt hvad han ägde, sina förråd och sina slafvar, sina vänner och allt denna världens

¹ Matt. 13, 45.

² *šesbā* enligt BEDJAN; OVERBECK *šehtā*.

³ Jfr Luk. 14, 33.

goda,¹ tog han enligt vår Herres bud i hemlighet på sig hans kors och följde honom helt och hållet.

Sedan han af brinnande ifver för den sanna kärleken till Kristus redan under sin lifstid atklädt sig världen och allt hvad i den finnes, gick han ensam ut i öknen, för att äfven han efter vår Herres föredöme skulle frestas af vedersakaren och hjältemodigt gå strider med vilda lidelser² till mötes i öknen, upptaga kampen med människonaturen och dess vanor och som en andlig kämpe sammandrabba med helvetets makter och furstar och onda andar i både inre och yttre måtto. Han gick alltså och slog sig ned i den ofvannämnde salige Abrahams kloster i öknen. Genom det svaga återskenet af ett bland hans under hade ju den salige Rabbūlā i förstone förmåtts att träda ut ur hedendomens mörker till sanningens ljus. När han bott hos honom en viss tid under iakttagande af det mest asketiska lefnadssätt, längtade han efter att erhålla³ en liten hydda bredvid honom och få lefva i den efter godtfinnande. Han lyssnade emellertid till Abrahams råd och stannade kvar i klostret. Hos honom bodde äfven hans broder och flere andra, däribland den salige Eusebius, en namnkunnig man, som den helige Rabbūlā sedermera vigde till biskop i staden Tellā. Deras boning var liksom alla kloster en bild af den apostoliska kyrkan, i ty att allt hvad de ägde var gemensamt. Många gånger höllo de gladeligen vaka utan att hafva fått någon mat. En dag tog

¹ I grundtexten *kul deḳānē 'ālmā* »allt hvad världen äger»; BEDJAN föreslår i stället *kul daḳnē be'ālmā* »allt hvad han ägde i världen».

² Originallet har *wadnērō' ḳērsē 'am ḥaššē ba'rīrājē 'ak gabbārē leḍabrā*, hvilket BICKELL återgifver med »schrecklichen, gigantischen Leiden in der Einöde muthig entgegentreten». Här motsvaras det syriska *ḥaššē* af »Leiden», under det att *ḳērsē* lämnats oöfversatt. Enligt BROCKELMANN, *Lexicon Syriacum*, betyder det senare ordet »1. tempus, 2. miseria, angustiae, 3. bellum», och i glossaret till samme författares syriska krestomati återgifves det med »Gefahr». BROCKELMANN anser således, att *ḳērsē 'am ḥaššē* betyder »faror och lidanden». Häremot är intet att invända, men *ḥaššā* betyder äfven »lidelse», och de ofvan citerade orden kunna lika väl återgifvas med »strider mot lidelserna». Äfven *ak gabbārē* kan tolkas på två olika sätt. Det syriska *gabbārā*, hebr. *gibbōr*, betyder dels »krigare, hjälte», dels »jätte». Fattas det i den förra betydelsen, »såsom krigare», så hör det till verbet och motsvaras fullständigt af *'ak 'aplētā rūhānā* »som en andlig kämpe». I detta fall skulle man dock vänta singularis, *gabbārā*. Fattar man det i betydelsen »jätte», måste man, såsom BICKELL gjort, hänföra det till *ḥaššā*, och uttrycket betyder då »lidanden (resp. »lidelser» såsom jättar», d. v. s. »kolossala lidanden» (resp. »gigantiska lidelser»).

³ NÖLDEKE, anf. arb. § 267: »Er nöthigte ihn, zu nehmen».

brödet efter vanligheten slut för dem i klostret. Medan han uppfylld af fröjd tackade sin Herre, därför att han fann honom värdig att utstå sådana lidanden, skickade den gudomliga nåden dem i solnedgången deras dagliga bröd.¹ Och man måste förvånas och beundra² den salige Rabbūlās karaktärsfasthet. Då han nämligen såg denna nådegåfva, sade han: »Därför att Gud märkt min svaghet därutinnan, att jag ej kan fördraga dessa vedermödor, har han gjort detta för att pröfva mig.» I denna öfvertygelse tog han samma afton och gaf maten åt andra, och själfva fingode gå hungriga till hvila.

Men då han såg, att folket började strömma till honom, emedan han var en man, som öfvergifvit världen och höll öknen kär, som hatade sig själf och älskade Gud, drog han sig undan för att ej genom umgänget med dem störas i sin oafåtliga öfning i rättfärdighet och begaf sig till det inre af öknen, såsom äfven den salige Antonius gjort. Här fann han en liten håla i marken och bredvid den en bäck med vatten, som var tillräcklig för en person. Hans sysselsättning därstädes bestod blott i oafåtlig bön, psalmsång och läsning af skrifterna, ty så föreskrifva de rättfärdiga stadgarna för alla kloster, med hvilka det är väl beställt, och för hvar och en som hör vår Herre till. Han hade nämligen begifvit sig dit just för att tanken på Gud aldrig skulle öfvergifva hans själ. Där började den onde alla sina mångfaldiga, talrika strider med honom, enligt hvad den salige mannen berättat, och hemska drakar af olika utseende kämpade öppet med honom. Både kring honom och öfver honom lät Satan ormar, skorpioner, basilsker och äspingar kräla för att förskräcka och förfära honom, men allesammans besegrades de genom kraften hos korssets insegel. Då Satan ingenting förmådde genom egen kraft, stötte han omkull vattenkrukan, ty den lilla bäcken gaf blott så mycket vatten Rabbūlā behöfde. Allt detta, hvarmed Satan vådeligen bekämpade honom för att plåga honom, lände emellertid hans stora rättfärdighet till mycken båtnad, så att han desto ifrigare beflitade sig om att bedja och af alla krafter bönföll och anropade Gud, att han måtte frälsa honom från allt ondt. Med sin ståndaktighet i inre och yttre måtto

¹ Originalalets *lahmā ḏ-sunḳānhōn* »det bröd, de behöfde» är hämtadt från »Fader vår»: *hab lan lahmā ḏ-sunḳānan jaumānā*.

² Egentligen imperativ (»förvåna dig och undra!»), såvida det icke är perf. plur. (»och de förvånades och beundrades»), ehuru *w* saknas i slutet.

försvarade han sig tappert mot den onde och var alltid redo att möta onda tankar med goda och sålunda öfvervinna dem. Medan han var försänkt i bön för att ej slita sina tankar från Gud, hände det, att han fick se en skara beduiner komma. Han gladde sig, emedan han trodde, att stunden för hans kröning till martyr redan var kommen, men då de blott funno ett lefvande lik i en tom håla, brydde de sig icke om honom, utan lämnade honom i fred och togo allenast hans bröd och hans tücke, hvarpå de aflägsnade sig. Men han tackade sin Herre äfven härför. Och man måste förvånas¹ öfver att beduinerna mötte en man, som kom för att gifva honom bröd till hans uppehälle som en nådegåfva, och icke gjorde honom något ondt, så att hans ståndaktighet bestod provvet i dubbelt mått.

Medan han med kropp och själ hängaf sig åt detta ängla-
lika lif och hans tankar dvaldes hos Gud liksom änglarna under deras tjänst i himmelen, fingo invånarne i hans kloster veta, hvar och huru han lefde, och kommo och öfvertalade honom att begifva sig till dem. Men emedan längtan efter martyrskapet var som en brinnande eld i hans hjärta, stod han upp och tog den salige Eusebius med sig, hvarpå båda två begåfvo sig till den hedniska staden Ba'albek. I sitt gudomliga nit gingo de in i afgudatemplet för att slå sönder afgudarna och befinnas värdiga martyrdöden. De gingo nämligen icke dit i förlitande på att komma lefvande tillbaka, utan detta företogo de sig i den förhoppning, att man skulle martera och döda dem, så att de finge vittna genom sin död. Deras lidanden blefvo visserligen ej mindre än martyrdöden, men de kommo dock undan med lifvet, för att de enligt Guds bestämmelse i framtiden skulle vinna berömmelse som biskopar.² Hedningarna slogo dem nämligen utan förbarmande, tills de trodde, att de voro döda. Därpå kastade man dem liksom ett par lik utför en väldig höjd med många trappsteg, hvarvid deras lemmar stötte emot dessa, allteftersom ett trappsteg öfverlämnade dem till det närmast följande och den ene tog öfverbalansen öfver den andre och drog ned dem bägge två, så att de under nedfärden slogo emot alla trappstegen, ända tills de uppnådde marken. Därefter återvände de till sitt kloster glada öfver att för Guds skull hafva varit vär-

¹ Imper. (»förvåna dig!») eller perf. (»han förvånades») jfr sid. 10, not 2.

² Ordagrant: »För det kommandes skull, som af Gud förbereddes åt dem, nämligen att de skulle vinna berömmelse.»

diga att på sin kropp erhålla ärr, som påminde om Kristi lidanden. Sålunda fingo de utstå dödens vedermödor, såsom de önskade, ehuru de ej dogo martyrdöden, såsom de väntade. Martyrer blefvo de af fri vilja i enlighet med sin lifliga önskan, ehuru martyrskapet ej fullkomnades genom döden, emedan de bevarades, för att många skulle vinna lifvets krona genom dem.

Huru den salige Rabbūlā blef biskop i staden Edessa.

Sedan biskopen i Edessa Mār Diogenes aflidit, församlade sig biskoparne, bland dem biskop Acacius i Aleppo, hos patriarken Alexander i Antiokia för att öfverlägga, hvem de skulle sätta till biskop i Edessa. Och Jesu ande talade i deras hjärtan: »Rabbūlā är värd att utses därtill, ty till honom har jag behag.» Liksom om David talade anden äfven om Rabbūlā genom prästernas mun sålunda:¹ »Jag har funnit min tjänare Rabbūlā duglig till min tjänst; jag vill smörja honom med min heliga olja genom eder. Min hand skall hjälpa honom, och min arm skall styrka honom. Jag skall förgöra sanningens fiender framför honom och krossa dem, som hata honom.» (Så har ock skett i öfverensstämmelse med profetian, i ty att han kufvat kättarnes vildhet). »Min trofasthet och min nåd skola vara med honom, och i mitt namn skall hans horn varda upphöjdt.» I öfverensstämmelse med detta vittnesbörd, som Jesu ande bekräftade i deras själ, skickade de genast och hämtade honom från klostret, förde honom till Antiokia och valde honom till biskop. De tilläto honom icke att som så många andra anföra några skenfagra förevändningar och öfvertala dem med orden: »Jag kan icke bära maktens börda och står icke ut därmed». Han nedlät sig icke heller själf till att för syns skull begagna sig af dylika vanliga fraser, dem somliga rabbla upp, så snart de blifva föreslagna, och som de taga till förevändning, i det de säga: »Vi gå icke in härpå, alldenstund vi icke äga förmåga.» Han var nämligen djupt religiös och mycket mån om att hans samvete ej skulle förebrå honom någonting, och allting bedömde han i sin ädla själ riktigt, så att ingen kunde förebrå honom någonting såsom ogudaktigt. Han var rädd för

¹ Jfr Ps. 89, 21—22, 24—25.

att säga emot, emedan han tänkte: »Jag skulle ju kunna befinnas uppträda emot Gud». Ty han bedömde sig själf och sade: »Något begär därefter har icke alls härskat i min själ, och någon tanke därpå har icke uppstått i mitt hjärta. Jag tror utan att tvifla, att hela denna sak verkligen kommer från Gud, och att han vill, att jag i min svaghet skall bära maktens tunga ok och prästadömet ärevördiga mysterium. Ske hans vilja, gånge hans önskan i uppfyllelse! Ty såsom jag lyssnat till hans ord och min själ dragit sig tillbaka från denna onda värld för att vandra i hans spår, att jag må hålla hans bud, så mottager jag äfven nu hans bud i tro och träder genom hans kraft in i världen blott för att göra hans vilja.»

När nu invånarne i Edessa fingo höra talas om sin herde Rabbūlās utnämning till biskop,¹ skyndade de gladeligen att draga honom till mötes och mottogo honom med välkomsthälsningar. Så snart han anländt till staden och slagit sig ned på biskopstronen under lifliga hyllningar af hela edessenska folket, som ledsagade honom under jubelrop, visade han först och främst en synnerlig omsorg om de ärevördiga stadgarna för tjänstgöringen i kyrkan. »Om prästerna i Israel», sade han, »med fruktan och vördnad tjänstgjorde vid det timliga tabernaklet, huru mycket mer böra icke vi med fruktan och kärlek utöfva det prästerliga kallet i Guds kyrka, som han förvärfvat med sitt blod!» Med den gudomliga vishet, som fanns hos honom, öfversatte han med anledning af förefintliga varianter Nya testamentet från grekiska till syriska alldeles efter grundtextens ordalydelse.² Många silfverkärl, som voro förfärdigade med stor omsorg för att användas vid klerkernas tio bord,³ lät han genast försälja. Inkomsten däraf anslog han i sin rättfärdighet till de behöf-

¹ *kāhnūpā* egentligen »prästadöme», »prästerlig värdighet».

² Om Rabbūlās åtgärder för åstadkommande af en korrekt öfversättning af Nya testamentet se BURKITT, anf. arb., s. 56 ff. Här må blott anföras följande utdrag: »The inference is obvious that Rabbūla had himself a chief share in the publication of the Peshitta. This inference becomes to my mind something very like a certainty when we read that at the beginning of his episcopate 'he translated by the wisdom of God that was in him the New Testament from Greek into Syriac, because of its variations, exactly as it was' (*Overbeck* 172). As we have seen, he was just the man to favour such a revision, and just the man to carry it through successfully.»

³ Härtill anmärker BICKELL: »An welchen die ein gemeinschaftliches Leben führenden Kleriker speisten».

vandes underhåll och öfvertalade klerkerna i godo att betjäna sig af lerkärl. Han tänkte vidare försälja altarkärnen af guld och silfver för kyrkornas räkning och gifva inkomsten däraf åt de fattiga, i det han sade: »Det är uppenbart för de förståndiga, att praktfulla altarkärl af guld och silfver icke synnerligen bidra till Guds förhärligande, att Guds ande finner behag i rena hjärtan, och att hans bud åsidosättes genom hjärtats vanvård.» På mångas begäran afstod han emellertid härifrån, enär kärnen voro offergåfvor af deras afidna förfäder, som dessa hemburit åt Gud för sin själs frälsning.

Sina klerker gaf han råd, som en fader råder sina barn, och som hufvudet härskar öfver lemmarna, så förmanade och öfvertalade han dem i godo och sade: »Bröder! I veten, att hela folket, som står under oss, ser upp till oss och rättar sig efter oss, därför att vi stå öfver dem såsom innehafvare af det höga, ärevördiga prästadömet. Vi böra således icke i något afseende blifva en stötesten för någon människa och icke sätta någon fläck på vår tjänst, så att vår Herres tjänst vanäras genom oss. Vi böra icke göra någonting, hvarför vi kunna erhålla förebråelser af vårt samvete eller andra människor eller — hvad värre är — af Gud, utan låtom oss i alla afseenden visa oss som Guds tjänare i allt, som är Gud värdigt, såsom aposteln säger.¹ Låtom oss smyckas med all den sanna rättfärdighetens ljufviga skönhet och personligen gifva ett föredöme genom våra gärningar, att dessa för dem, som se oss, må vittna, att våra råd äro uppriktiga. Därför beder jag eder i kristlig undergifvenhet och ödmjukhet, att I, som det anstår de rena, framför allt måtten hålla eder fjärran från umgänge med kvinnor, och att ingen af eder någonsin måtte låta förmå sig att tillåta, att hans brorsdotter eller systerdotter — ja, om det är möjligt och icke för betungande, icke ens hans moder eller syster — bor hos honom. I synnerhet mån I akta eder för att förnedra eder värdighet genom att taga tjänarinnor eller tjänare, som äro lekmän, i eder tjänst, utan eder förnämhet må, såsom det höfves de heliga, hållas i ära af bröder, hvilka äro invigda i våra mysterier, eller ock skolen I tjäna hvarandra på det sättet, att hvar och en af eder bor tillsammans med en kamrat, såsom det anstår den kristliga kärleken. Afhållen eder fullständigt från kött och fågel jämte bad, såvida I icke tvingens därtill genom sjuk-

¹ Jfr Titus, kap. 2.

dom eller svåra plågor! Icke ens i fråga om enkla rätter mån I eftersträfva någon slags yppighet med afseende på kroppens näring, så att icke denna njutning vållar eder några svåra olägenheter. Girighet och förvärfsbegär, dessa egenskaper, som äro alldeles främmande för vår dräkt, må bland Eder icke ens nämnas vid namn. Fina kläder och prydliga dräkter¹ må icke profanera eder kyska värdighet, utan varen i stället ståndaktiga i fasta, bön och goda gärningar! Med världsliga angelägenheter eller sina anhörigas processer må ingen af eder befatta sig, utan varen flitiga i läsningen af de heliga skrifterna! Älsken icke fåfängliga tidsfördrif, ströfven icke utan mål omkring på stadens gator och förlusten eder icke med ovederhäftigt prat utan gagn som ovederhäftiga pratmakare, utan varen både dag och natt ifriga i att tjäna Guds kyrka! Gifven vid alla tillfällen och i alla edra företag prof på goda gärningar, på det att hvar och en vid åsynen af eder må kunna konstatera, att Guds löften genom eder själfva visa sig tillförlitliga!» Liksom profeten betygade han² med sina ord och sade: »Om I lyden och hören mig, skolen I icke allenast äta jordens fett, utan äfven ärfva himmelens härlighet, men om I icke lyden mig, utan ären genstörtiga, skolen I här varda föraktade af oss inför alla människor och vid domen dömas till helvetets kval inför änglarna och all världen.»

Dem, som hans kärlek icke öfvertygade i godo, underkufvade fruktan för honom med våld. De högmodiga bland dem tuktade han nämligen med rättvisa straff, för att de skulle bättra sig; de ödmjuka ärade han visligen, för att de skulle uppmuntras; dem, som förde ett lättsinnigt lefverne och med anledning af sin rikedom förhåfde sig öfver sina medmänniskor, visade han djupt förakt och förödmjukade dem, för att de skulle ångra sig, och dem, som obekymrad³ förde en rättskaffens vandel under frivilliga eller på fattigdom beroende lidanden, upphöjde, ärade och älskade han och anförtrodde dem ledningen inom kyrkan. Han drog äfven försorg om dem, som genom honom utsågos till innehafvare af prästerliga ämbeten. Både i dessa

¹ Så NÖLDEKE, anf. arb. § 328 C. (»glatte Gewänder»); BICKELL däremot »schönes Hausgeräthe». Båda uppfattningarna äro möjliga.

² BICKELL: »Und gleich dem Propheten bezeugte er ihnen in seiner Rede». Då måste man läsa: *wak hau nebijā* (eller *danenabbē*), hvilket passar bättre än textens *wak hau danhajja* (»för att trösta»).

³ Eller »i ringhet».

och många andra dygder måste de vara fullkomliga. Han ansträngde sig nämligen en lång tid för att genom noggrann undersökning erhålla en tillförlitlig kännedom om sannfärdiga män,¹ hvilka han kunde inviga till Kristi tjänst. Ty för hans karaktärsfasthet hade det varit lättare att modigt låta den högra handen utan förbarmande huggas af² än att lättsinnigt lägga den på en persons hufvud, om hvilken han ej mottagit något sannfärdigt vittnesbörd. Han uppfyllde nämligen i handling apostelns ord³ och lät aldrig förmå sig att genast lägga handen på någon, för att ej blifva delaktig i en annans synder, utan genom handpåläggningen inviga blott den, som var fri från lyten till själ och kropp, i prästadömetts heliga mysterier. Med hög röst uppläste han inför hela kyrkan namnen på alla, som han önskade upptaga i klerus, i det han i Guds namn besvor alla åhörarne att, om de visste något ogudaktigt om dem, gifva det tillkänna. Därjämte anställde han äfven i hemlighet undersökning genom allehanda frågor för att genom deras egna uppgifter erfara, om de i något afseende voro klandervärda. Ty han drog verkligen på alla möjliga sätt försorg om att blott människor utan vank, hvilka voro som den förste prästen Abels utvalda offer och Gudi behagliga gärd, genom honom invigdes åt Gud. Det låg honom nämligen om hjärtat, att prästerna i sin tjänstgöring skulle likna änglarna i himmelen, så långt detta för människonaturen är möjligt.

Hvem kan uppräknas hans oafslätliga förmaningar till männen i det kyska, åt Gud invigda ståndet?⁴ Under hela sin tjugu-

¹ BICKELL: »Er war während der Prüfung lange Zeit in seinem Geiste besorgt, eine zuverlässige Empfehlung von wahrheitsliebenden Männern zu erhalten».

² BICKELL: »Denn es fiel der Festigkeit seines Geistes leichter, die Handauflegung ohne falsche Schonung muthig zu verweigern.»

³ Jfr Tim. I, 5, 22.

⁴ Det ord, som här återgifvits med »det åt Gud invigda ståndet», heter på syriska *kejāmā* »stånd». Detta betecknade ursprungligen hela den kristna församlingen, men erhöi sedermera en mera speciell betydelse och användes om ett särskildt stånd, som intog en mellanställning mellan det egentliga prästerskapet och lekmännen och omfattade både manliga och kvinnliga medlemmar. De förra kallades *benai kejāmā*, de senare *benāp kejāmā*. Båda klasserna sammanfattas under det gemensamma namnet *kejāmā*. Stundom finner man äfven benämningen *kejāmā kaddisā* »det heliga ståndet» eller *kejāmeḥ dallāhā* »Guds stånd». Härom anmärker BICKELL, anf. arb. s. 230, not: »Zu dieser Klasse gehörten die Kleriker, welche die niederen Weihen hatten, auch

fyraåriga verksamhet som biskop upphörde han aldrig att förmana, och vi äga icke förmåga att beskrifva och skildra den stora omtänksamhet, om hvilken hans dag efter dag upprepade förmaningar vittna. Han besvor dem till och med under hotelser att helt och hållet afhålla sig från umgänge med kvinnor och ålade och förmanade dem att icke äta kött eller bada, så länge de voro friska. Han rådde och öfvertalade dem att icke låta sig förkvävas af denna världens vinning och förbjöd dem att låna ut penningar mot ränta eller drifva ocker. Han uppmanade dem med vänliga ord att älska hvarandra och rådde dem att om möjligt bo tillsammans. Han förmanade och bad dem att vara flitiga i fasta och ståndaktiga i bön och inskräppte vikten af att i allting, både i gärningar och ord, visa, att de voro Kristi lärjungar, i det han meddelade muntliga föreskrifter äfven angående klädedräkten, fotbeklädnaden och tonsuren, för att de ej skulle uppträda anstötligt.

Vidare förmanade han ständigt kvinnorna i hela det åt Gud invigda ståndet att icke under några omständigheter låta folket på gatorna se ansiktet på en Kristi brud utan en skyddande slöja och aldrig visa den minsta skymt af anstötligt uppträdande samt att aldrig gå till någon sammankomst eller förrättandet af några behof utan att åtföljas af flera medsystrar. Han ville äfven, att hvarje diakonissas samtliga alumner skulle bo hos henne i återhållsamhet, helighet och kyskhet, emedan den gemensamma sammanlefnaden kunde utgöra ett skydd för allesammans. Han var nämligen mån om att på alla möjliga sätt draga människorna från synden och göra dem delaktiga af rättfärdigheten.

Denne andlige herdes omsorg om den förnuftiga hjord, som anförtrotts honom af Gud, påminde om en nitisk herde, som ifrigt vallar sina får. Han var rädd för att unna sig den minsta hvila i sin omvårdnad om sin hjord, för att ej någon själ af

die kirchlichen Sänger und überhaupt alle im Dienste der Kirche befindlichen Personen. Ausserdem bezeichnet das Wort auch Asceten, welche ein Gelübde abgelegt hatten, jedoch nicht im Kloster lebten, sondern dem Klerus ihrer Gemeinde behilflich waren; später wurden auch eigentliche Mönche so genannt. — Die Frauen — — — widmeten sich gemeinschaftlich unter Leitung von Diakonissen der Armen- und Krankenpflege, dem Kirchengesang und anderen Gemeindeinteressen.» Se vidare BURKITT, *anf. arb.* s. 127 ff.; CONNOLLY, *Journal of Theological Studies*, VI, 522 ff.; BURKITT, *ibidem* VII, 10 ff. och WENSINCK, *Zeitschr. der deutschen morgenländ. Gesellsch.* LXIV, 561 ff. och 812.

hans folk skulle gå förlorad och han själf blifva lidande, om han tänkte på sig själf allenast. Med spänd uppmärksamhet vakade och bad han ständigt för sina får och var ängslig i sitt sinne för att något hemligt eller uppenbart ondt skulle drabba dem. I sin kärlek skulle han nämligen hafva låtit sig nöjas med att hans hjord om möjligt gjort hvad godt var och han själf i sin välvilja för densamma tett sig som en föraktlig stackare. Under stor vända verkade han ständigt för sin hjord i bön till Gud, i det han med sina andliga utsagor vallade den på de heliga skrifternas frodiga ängar och uppfylld af nit med sina lefvande ord gaf dem den gudomliga läran att dricka ur en ljuflig bäck, hvarvid han bevarade det kraftiga genom sina hotelser, botade det sjuka genom sina tröstegrunder och styrkte det svaga genom sin uppmuntran, på det att intet i hans hjord måtte gå förloradt genom försummelse å hans sida. Hans själ trodde nämligen på det välsignade hopp, som bevarades till lön för hans arbete i öfverensstämmelse med Guds vittnesbörd, hvilken sagt till honom i den trogne tjänarens gestalt:¹ »Du gode och trogne tjänare! När du var satt öfver det som ringa är, var du trogen; jag skall sätta dig öfver mycket. Gå in i din herres glädje!»

Att omtala hans nyttiga förordningar för prästerna i städerna, munkarne och det åt Gud invigda ståndet blefve för vidlyftigt, och däraf vilja vi blott skildra en del i mån af vår förmåga. Hans tal var genom Guds nåd ständigt så att säga kryddadt med salt och kunde förläna dem nåd, som i tro anammade densamma. Ty hans ord troddes af åhörarne, när de sågo hans gärningar. Hans handlingar och ord gagnade alla, som hörde och sågo dem, och gillades af hvar och en som sannfärdiga vittnesbörd. Hans tal var fruktansvärdt, när han bestraffade, allvarligt, när han tillrättavisade, vänligt, när han förmanade, och praktiskt fruktbringande för åhörarne. Hans läppar talade nämligen af hans hjärtas fullhet och eggade alla att söka efterlikna hans härliga gärningar. Han tänkte icke på att tjusa med sitt tal, utan blott på människornas omvändelse till Gud, från onda gärningar till rättfärdiga. Det berodde ej på brist på vetande, att hans tal saknade dessa och dylika prydnader, utan därpå, att han blott brydde sig om det, som var gagnande och gagneligt för människorna. Han nedlät sig nämligen aldrig till att i sin predikan betjäna sig af sirliga retoriska prydnader. Han talade

¹ Matt. 25, 14 ff.

icke i kyrkan för att visa sin myckna vishet och skörda loford för egen räkning såsom andra, hvilka föraktas af sina åhörare, utan han bemödade sig om att med sitt skarpa ord omskära sina åhörarens hjärtan från ondt till godt och var mån om att de icke skulle förmeņa Gud hans lof. Och liksom om han i sin predikan tillägnat sig profeten Jeremias väldiga stämma, ropade han som en basun i folkets öron, att de skulle taga sig till vara för orätt och synd, som alstrar ligkiltighet.

Han tillrättavisade äfven dem, som ifrigt skyndade åstad att se på simpla och opassande föreställningar, som höllos på teatern och cirkus. Det skändliga skådespelet af vilda djur, som utgjuta människoblod på arenan, afskaffade han helt och hållet genom sitt stränga förbud, i det han hotade med rättvisa straff och sade: »Bort det, att sådant skulle ske i en stad med troende invånare, som äta Guds lekamen och dricka hans blod i sin tro; bort det, att de skulle åse, huru människors kött för ro skull skändligen förtäres af vilda djur!» På samma gång visade han dem i sitt tal ärr efter synder, som under namn af förströelser härskade i deras själar, utan att de märkte det, och liksom om han själf i sin kärlek till dem blifvit sårad i deras ställe, så led han i sanning för dem, som af olydnad gjorde ondt till fördärf för sitt eget lif. Sådant sade han icke blott för syns skull, för att besvärja folket att omvända sig från sina onda gärningar och genom sina förmaningar frälsa sig själf, utan för att detta löfte, som Gud gifvit genom profetens mun, skulle uppfyllas på honom: »Om du vill åstadkomma en ärbar man af den lättfärdige, skall du vara såsom min mun.»¹ Så arbetade han af alla krafter.

Beträffande dem, som efter afläggande af löften om kyskhet och helighet slogos med syndernas sår på sin kropp, vore blott han själf i stånd att med egna ord förtälja de plågsamma smärtor, som för deras skull genomborrade hans själ. Eller fanns väl bland dem, som voro helbrägda i sin rättskaffens vandel, någon enda, om hvilken Rabbūlā hörde, att han insjuknat i något slags ondska, utan att han själf insjuknade i svåra plågor med honom och för hans skull? Eller fanns väl bland Kristi lärjungar någon enda, om hvilken ryktet berättade, att han svikit sitt löfte eller vacklat i sin tro, utan att Rabbūlā i hans ställe nästan förtärdes af eld i sin bedröfvelse för hans skull? Som en skick-

¹ Såsom BICKELL påpekar, torde detta syfta på Hesek. 33, 7, 14—16.

lig läkare förstod han alltid att finna medel mot de olika formerna af själslidanden. Än skar han bort en stinkande böld med ett barmhärtigt straff, som passade till näpst åt ogudaktigheten och verkade som ett hvasst järn, så att han lät det svida och räddade lifvet; än botade han ett svårt lidande med hotande ord, som voro tillräckliga för att bestraffa dårskapen och verkade som kraftiga rötter, så att han uppväckte ånger och åstadkom lindring; än botade han en plågsam sjukdom genom vänlig öfvertalning med milda ord, som lämpade sig för en tillrättavisning åt den dåraktige och verkade som lugnande läkemedel, så att han kunde stärka och upprätta. Han visade sig nämligen på alla möjliga sätt mån om att de genom hans omsorgsfulla undervisning skulle blifva helbrägda i och med själens bot, som återförde dem till lifvet. Genom dessa och många andra åtgärder visade han sin oafåtliga omsorg om sin hjord. Ty han fruktade verkligen för den rättvisa straffdom, som enligt Guds hotelse förestår de herdar, som försumma sin hjord och blott tänka på sig själfva. Och då han fullt och fast trodde på en rättvis räfst, som till slut skall hållas med alla herdar, till följd af vår Herres ord, som betygar:¹ »Hvar och en, åt hvilken mycket är gifvet, af honom skall mycket varda utkräfdt», så bemödade han sig af hela sitt hjärta och af alla krafter, i ord och gärning, i tid och otid att förmana, lära och tillrättavisa hvar och en genom allehanda förordningar, ehuru hans naturliga förmåga icke motsvarade hans beredvillighet. Hans goda vilja var nämligen starkare än hans naturliga förmåga, och detta kan de rättskaffnes samvete intyga.

Biskop Mār Rabbūlās personliga förtjänster under denna hans fortsatta verksamhet.

Han iakttog alltid visligen sträng fasta, ehuru äfven hans vanliga kost kunde betraktas som en fullständig fasta. Han aktade sig icke blott för att genom förtärande af olika rätter vänja sig vid vällefnad, utan tillät sig icke ens att under måltiden någonsin förtära så mycket, att det stillade hans hunger. Med tre uns bröd jämte en enkel rätt tillfredsställde han magens kraf, på samma gång han afhöll sig från olja och vin.

¹ Luk. 12, 48.

Ty från den dag, då Kristi namn lästes öfver honom, sviktade han icke och tillät sig icke att äta sig mätt. I sin återhållsamhet förde han nämligen en oafåtlig strid med alla lustar och dukade aldrig under för frestelsen att smaka ens den minsta bit af begärelse, utan stod alltid som segrare höjd och upphöjd öfver de usla lidelser, som förödmjuka de starkaste under behofvets tryckande herravälde. Ty genom sitt personliga förödöme lärde han alla att iakttaga en fasta, som var påkostande, men fjärran från skryt, äfvensom enkelhet i fråga om mat. Men de storartade hedersgåfvor, bestående af olika rätter, som många erbjödo honom i den tron, att han själf skulle hålla till godo därmed, skickade han, när han lät förmå sig att taga emot dem, till de sjuka och lidande på sjukhuset och sådana, som ledö nöd i ett ensligt och öfvergifvet hem. Det simpla husgerådet på hans tarfliga bord bestod blott af en glastallrik, ett lerfat och en träsked.

Äfven sitt husfolk vande han efter bästa förmåga därvid, och de bemödade sig frivilligt om att själfva efterlikna bilden af hans förtjänster. Under oafåtlig vaka med psalmsång och bön tillbragte de en stor del af natten hos honom, hvarjämte de alla dagar ägnade sig åt de nödlidandes vård och läsning i hans närvaro. Dessutom fastade de med honom hvarje dag. Deras behof tillfredsställdes med tvenne rätter, bestående af torkade och färska grönsaker. Redan hans bleka hy — och husfolkets ansikten hade samma färg — var tillräcklig för att vid blotta anblicken förråda deras asketiska lefnadssätt. Ty emedan de åto vid samma torftiga bord, voro ock deras ansikten betäckta af samma gulaktiga blekhet. Som biskop bemödade han sig om att skärpa den stränga askes, som var förenad med munklifvet, ty den prästerliga andens gåfva stod hjälpande vid hans sida vid utöfningen af alla dygder.

Märkvärdigt var det äfven, att ingen af dem, som tjugufyra år bodde i samma hus som han, under denna långa tidrymd kunde erhålla så stort inflytande hos honom, att han till följd af det oafbrutna umgänget vågade ogeneradt inträda till honom eller tala öppet med honom, utan deras fruktan för honom ökades för hvarje dag, och alldeles som om de kommit in till honom för första gången, så bäfvade deras själ af förskräckelse för honom. De fruktade honom ej som en sträng och fruktansvärd herre, utan respekterade honom såsom skarp-

synt och vördnadsbjudande. Han aktade sig nämligen icke blott för att förnedra sin värdighet genom något slags simpelhet inför deras ögon, utan hade äfven en särskild anledning i sin önskan, att de icke ens i tankarne någonsin skulle taga anstöt af honom. Huru mycket mer måste icke han, som ej ens i sitt innersta var medveten om något orätt, i deras och alla människors närvaro vara värdig och vördnadsbjudande! Han var fruktansvärd på samma gång som mild.

Hans husfolk jämte alla hans klerker måste städse förbinda sig vid Guds ord att icke under några omständigheter mottaga någonting i form af mutor eller hedersgåfvor, på samma gång han vid straff af suspension städse förbjöd alla präster i sitt stift att drista sig att skänka någon af hans husfolk eller klerker någonting alls. »Om de gifva mutor under namn af vängåfvor», sade han, »så höfves det oss, som äro mera ansedda än de, att gifva, och om denna hedersgåfva endast är ett hån, så tillkommer det oss, som makten hafva, att hedra, men om denna gåfva är ofrivillig, är det tillbörligt, att vi, som äro mera välbärgade än de, hafva urskillning.¹ Under alla förhållanden äro vi alltså skyldiga att gifva och icke att taga.»

Hvilken munk hade väl kunnat uppnå en sådan grad af själförnekelse? Han var nämligen asket till hela sin åskådning, och hans stående dräkt bestod af en lifrock af tageltyg och ett anspråkslöst öfverplagg. Under gudstjänsten bar han om vintern en kåpa, som han ägde, och om sommaren en mässkjorta. Hans tarfliga hviloläger bestod blott af ett sängtäcke, en matta och en liten kudde, som var uppstoppad med halm och lagom stor till underlag åt hans hufvud.

De fastställda tiderna för gudstjänsten voro ej tillräckliga för honom, för att han skulle kunna förrätta bönen till Gud. Därför anslog han tid efter annan en vecka till oafåtlig bön och drog sig tillbaka från umgänge med människor till ensamheten i sin boning, i det han stängde sig inne för att slippa se sitt husfolk och äfven upphörde att föreläsa, för att hans tankar, ostörda af människors röst och andra ljud, helt och hållet skulle få hvila ut i kontemplationens fridfulla stillhet, hans uppmärk-

¹ BICKELL: »Wenn sie aber ihre in Wirklichkeit ungern dargebrachte Gabe ein Geschenk nennen, nun so sollten wir bedenken, dass wir bemittelter als Jene sind».

samhet väckas genom hågkomsten af hans Herre, hans förstånd påverkas af Guds ande och hans bön i ensamheten lända honom till gagn, så att han i denna tillbakadragenhet¹ kunde bringa Herren ett behagligt offer af en from bön, på samma gång han på sin själs händer bar hågkomsten af världens synder för att af honom erhålla förlåtelse för människornas synder genom hans oändliga barmhärtighet. Hvem kan skildra de underbara förändringar, som af Guds ande frambragtes i hans själ i denna ensliga stillhet under några få dagar, som ägnades åt bön, utom de fullkomliga, hvilka i likhet med honom voro förtrogna med böns förborgade mysterier? För dessa var det måhända lätt att från sötman i hans tal sluta till de hemliga under, som af Guds nåd åstadkommos i hans hjärta. Liksom de, som äta den gudomliga kärleken, verkligen åter hungra efter den och de, som dricka den, åter törsta efter den,² så drefs han af helig längtan efter sin Herres kärlek att för en tid af fyrtio dagar om året lämna staden och dess angelägna göromål och ila åstadbrinnande af ifver, begifva sig bort och slå sig ned i sitt kloster uti öknen vid Kenneschrin för att därstädes åkalla Gud under bön och af all makt anropa honom, att hans önskningar måtte uppfyllas. Så ofta han stod inför Gud under bön i spetsen för allt folket, upphörde ej hans ögon att flöda af bittra tårar, förr än han reste sig upp från sin knäböjande ställning. Den ymniga tårefloden var i stånd att röra t. o. m. de mest förstockade och känslolösa, när de sågo, huru tårarna till följd af sinnesrörelsen runno ur ögonen ned öfver bröstet på honom, där han under gudstjänsten satt på sin tron. Ty han förvaltade visligen sitt prästerliga ämbete inför Gud både med vörtnadsfull fruktan, såsom människonaturen kräfver, och med den sanna kärlekens tillförsikt enligt Guds vilja.

Till följd af de himmelska dygder, som visade sig hos denna ängel i människoskepnad, kommo många olika helbrägdagörelser de sjuka till del genom kraften af hans bön. Hans tro utdref svåra plågor, som vållades af onda andar, från människorna, och hans ord bekräftades för alla, som kände honom, genom handling, ty vare sig han med rätta vredgades på någon eller visligen förlät honom, var Gud med honom. Till följd häraf var det nog

¹ I stället för textens *bhki* (*bhākil*) bör man antagligen med BEDJAN läsa *b-haikal* »tempel» (»detta förborgade tempel»).

² SYR. 24, 24.

att endast nämna hans bön för att upplösa tvedräkten mellan en man och hans motpart i frid. Huru många gånger ville icke folket i sitt öfversvallande förtroende till honom sönderslita hans kläder och sinsemellan fördela dem som relikier, för att välsignelsen från hans kläder skulle utsträckas till flere ibland dem! Vidare var det många invånare i staden och hela hans stift, som i sin tro gåfvo sina söner och t. o. m. sina döttrar det ärevördiga namnet »Rabbūlā» såsom ett lyckligt förebud.

Ty hans hjord gömde sig under hans namns och hans böners vingar för att finna skydd och bad, att hans hälsa måtte bevaras, för att han skulle uppnå ett långt lif. Han var nämligen som en stark mur, som omgaf hela hans område med ett kraftigt värn och aldrig någonsin betvangs af fiendens list genom några som helst medel, och de, som bodde inom dess omkrets, kunde i förlitande på densamma föra ett lagbundet lefnadssätt i fridfull stillhet. Mot rofferi eller prejeri eller omänskliga fordringar värnade han folket med kraft. Ty hvem skulle hafva vågat utplundra den arme eller förtrycka den fattige eller förorätta sin nästa, utan att den gudomliga rättvisan till följd af Rabbūlās nit uppenbarat sig för att tukta den skyldige? Den rike skrämdes nämligen genom blotta tanken på honom och afhölls därigenom från att göra orätt mot den fattige, och man drog sig af fruktan för hans namn och räddes för att genom några spekulationer skada någon, som stod lägre. Och hvar och en uppgjorde på förhand sin affär med sin nästa på ärligt sätt för att icke behöfva blifva utsatt för förakt vid rättegångsförhandlingarna inför Rabbūlā. Förtryckarnes giriga mun tilltöpptes nämligen genom hans rättfärdighets munkorg, så att de ej öppet vågade sig på de ringa med sina orättfärdiga prejerier, och de roflystnas giriga händer fjättrades med hans ärlighets bojor, så att deras öfvergrepp ej kunde skada de svaga. Ty hvem bland de förnäma i hans stad eller bland dem, som togo sin tillflykt till de maktägandes högt ansedda hus för att kunna göra ondt, vågade uppresa sitt hufvud och skria af öfvermod, utan att han genast blef söndertrampad af sanningens häl, så att han ångrade sin fräckhet? Eller hvem bland de domare, som tjänstgjorde på hans tid, tänkte på [att öfverträda¹] hans ord, utan att Guds [dom¹] snarligen hemsökte honom med ett straff, [så att¹] han kände ruelse öfver sin dårskap? Eller hvem [bland¹] alla makt-

¹ Lucka i manuskriptet.

ägande vågade upphäfvä sig mot hans tuktan . . . ,¹ utan att den gudomliga rättvisan ofördröjligen [drabbade honom¹], så att han ångrade sin synd? Alla änkor och faderlösa i hans stift befunno sig liksom i en fridfull hamn i sin förtröstan på honom. Ty sedan de sökt skydd hos honom, behöfde de ej råka ut för någon skada af de vilda plundrarnes upprörda vågor. På hans tid höllos nämligen de, som tillhörde krigarståndet, icke blott i tygel af fruktan för honom, så att de ej vågade förfördela handtverkarne eller ofreda landtmännen, utan tvungos äfven af hans vördnadsbjudande uppträdande att mot sin vilja visa aktning för Kristi dräkt, hvem som än bar den och huru ringa den än syntes för ögat.

Så ingaf Gud hvar och en fruktan eller kärlek alltefter hans sinnesart, liksom äfven många af fruktan och skygghet afhöllo sig från en hel mängd synder för hans skull. Det var svårt att i hans stift påträffa några lek[män¹], som föraktfullt . . .¹ öfverträdde äktenskapslagen. [Att¹] någon [tog¹] två systrar efter hvarandra [till äkta¹], [tillstadde¹] han icke, äfven om det fanns barn efter den afidna [hustrun¹] i första giftet. Att någon tog sin brorsdotter eller systerdotter till äkta, tillstadde han aldrig. Ännu mindre kunde det under några förhållanden komma ifråga, att en man under någon förevändning öfvergaf sin hustru med hans vetskap. Han tillät nämligen aldrig, att någonting, som kom till hans öron, skedde, om det stred mot Guds vilja. Huru ofta var ej den skräckinjagande hågkomsten af hans gudomliga nit tillräcklig² för att på förhand hindra utförandet af den låga afsikten att begå några dåliga handlingar! Hvilken stackare skulle väl på hans tid hafva understått sig att öppet kasta sina lättsinniga blickar på en ärbar kvinna för att betrakta hennes fagra ansikte? Ty om han blott hade ägnat denne fromme mans helighet en enda tanke, så hade han upprört jorden under sig och himmelen öfver sig och dämpat och stillat sin begärelse liksom med en lindrig afkylning. Eller hvilken af Kristi lärjungar skulle väl hafva klädt sig i fina och prydliga kläder för att få beröm för deras skull, när han stoltserade på stadens gator, utan att blygas för sig själf och förakta sitt högmod, när han såg, i hvilken simpel dräkt den ärevördige Rabbulä

¹ Lucka i manuskriptet.

² Ordagrant: »Huru många gånger var det ej tillräckligt, att hågkomsten hindrade — — —?»

uppträdde i spetsen för folket? Eller hvilken lysten slaf under glupskhetens nesliga herravälde skulle väl hafva kunnat tänka på denne fräjdade mans bord, hvilken aldrig stillade sin hunger, och ändock tagit sig till att äta glupskt eller dricka omåttligt? Ty fruktan för honom bättrade somliga, och önskan att behaga honom bevarade andra. Hvilken girigbuk, som förspilde sitt lif på snöd vinning, kunde väl uppmärksamt åse, huru Guds nåd genom denne förvaltare på ett år utdelade 7,000 dareiker åt de fattiga förutom anslaget åt hans tjänare och alla uppskrifna i staden,¹ utan att genast gå till rätta med sig själf och fördöma sig själf, hata sina fel och skynda att deltaga i allmoseutdelningen i likhet med denne rättfärdige man, som i allting tog Guds barmhärtighet till förebild?

Under hela sin lifstid lät han aldrig förmå sig att bygga någon annan jordisk byggnad än den ena hälften af den norra väggen i stadskyrkans kor. Till följd af å densamma uppkomna skador blef han alldeles tvungen därtill, och denna vägg reparerade han på några få dagar. Han plögade nämligen säga: »Enligt den riktiga uppfattningen lefva vi till följd af Guds rättfärdighet af hvad de fattige tillhör, och de underhållas icke at det, som hör oss till. Ty hvad kyrkan förvärfvat af de troende har den ärft för de faderlöses, änkornas och de behöfvandes underhåll. För oss, som äro förvaltare, är det liksom för de öfriga fattiga enligt den riktiga uppfattningen endast tillåtet att däraf använda jämnt så mycket, som behöfves för vårt personliga behof, men icke så mycket, som vår kropp vill hafva, hvilken önskar sig sådant, som kunde skada vår själ.»

Att skildra hans skarpa omdöme och klara förstånd blefve för vidlyftigt, t. ex. huru han från en människas ord kunde sluta till hennes gärningar, när han var uppfylld af Guds ande. Lögnaktiga påståenden, som hade sken af sanning, förmådde ej vilseleda honom, ty genom den gudomliga vishetens ande, som bodde i honom, förvirrades omdömet i högsta grad hos dem, som processade inför honom, så att de mot sin vilja omtalade sanningen med egna ord, emedan de i förskräckelsen invecklade sig i tvetalan, och han icke vidare behöfde anhålla om något vittne för att fälla den anklagade. Det var nämligen tillräckligt, att han själf genom undersökning på egen hand utforskade,

¹ Jfr s. 39, 4.

hvem som var skyldig och hvem som var oskyldig, så att inga vrånga, utan endast rättvisa domar fälldes af honom. Ty såsom en, som känner människornas tankar i sitt sinne, stod han och undersökte deras hemligheter för att få veta, hvad som var sant. Vishet, insikt och själsstorhet hade nämligen af Gud förlänats honom i lika rikt mått som Salomo. Det fanns ingen gräns för hans rättskänsla. Huru kraftigt uppreste den sig ej mot bespottarne, som i sitt högmod vågade göra de ringa orätt! Likaså var äfven hans mildhets rikedom omätlig. Huru rikligt utgöt den sig ej öfver de lekamligen och andligen fattiga, som i sin ståndaktighet bestodo profvet i fattigdomens degel! I sin rättfärdighet och barmhärtighet rättade han sig i allo efter Guds vilja. I sitt släkte och på sin tid var han nämligen en ny Mose, hvars rättvisa nit afskyddes och hatades af de dåraktiga, och hvars kloka ödmjukhet föraktades och hånades af de stolta. Han liknade dock icke Mose endast härutinnan, utan tog honom till föredöme i allting.

I sina svåra strider med de talrika sekterna liknade han Josua, Nuns son, och i synnerhet den nitiske Josia. Ty äfven till Rabbulā sade Herren liksom till Josua: »Var frimodig och oförfärad och frukta ej,¹ ty jag skall vara med dig för att hjälpa dig.» Liksom Josua, Nuns son, och Josia funno Kanaans land beväxt med hedendomens törne, så fann ock Rabbulā hela det edessenska området öfvervuxet med syndens ogräs. I synnerhet frodades Bardesanes' onda lära i Edessa, tills han fördömdes och besegrades af Rabbulā. Den förbannade Bardesanes hade nämligen genom sin list och sina ljufliga sånger på förhand dragit alla förnäma i staden till sig för att dölja sig bakom dem liksom bakom starka murar. Den dåren, som själf var vilseförd och dessutom förde sina anhängare vilse, trodde nämligen, att han skulle kunna lägga en fast grund för sin irrlära genom de rikas osäkra makt. Men denne vise brukare af hjärtats åker vinnlade sig icke blott om att utrota det besvärliga ogräset från sin åker och låta hvetet frodas, ty detta var ganska lätt, utan han bemödade sig i sin vishet äfven om att förvandla ogräset till hvete, ty detta var just hvad som behöfdes. Utan sådana fruktansvärda basunstötar, dem Josua och hans anhängare läto skalla mot Jerikos murar, så att de ramlade och han utrotade människorna och invigde deras egendom åt Herren, lyckades denne Jesu Kristi märklige krigshöfvidsman med sin fridfulla och milda

¹ Jos. I, 9.

stämma genom Guds kraft nedrifva deras samlingshus utan strid och taga alla deras skatter samt förläna dem åt kyrkan, så att han kunde använda t. o. m. stenarne för nyttiga ändamål. De, som tillhörde dessa sekter, voro föremål för alla hans omsorger. Han öfvertygade dem i godo, förmådde dem genom mildhet att gifva med sig och omvände dem till den apostoliska kyrkans verkliga sanning, på samma gång de afsvuro och förbannade sin villfarelse. Sedan döpte han dem i Kristus och tog dem i sin tjänst. På detta sätt betvang han talrika sekter genom sin undervisning och förmådde dem att böja sig för sanningen, och under hela sin biskopliga verksamhet döpte han tusentals judar och tiotusentals kättare i Kristus.

Med det andliga vapen, hvarmed han var omgjordad, kunde han förmå äfven arianerna att böja sig för den höga treenighetens sanning. Han nedref nämligen deras bönhus, drog dem till sig och upptog deras anhängare i sin hjord, i det de gemensamt hemburo de tre personerna med en natur, Fadern, Sonen och den helige Ande, värdiga lofsånger. Hans intresse för marcioniterna skulle jag icke ens med den största vidlyftighet kunna skildra. Den marcionitiska irrlärens stinkande pestböld botade han med den store, i allo märklige läkarens omsorg genom Guds bistånd och stort tålmod. Gud ingaf dem nämligen fruktan för den helige Rabbūlā, och de anammade i tro sanningen, på samma gång de afsvuro sin villfarelse. Så förde han genom sin gudomliga vishet äfven de förryckta manikéerna till en sansad uppfattning och en förnuftig insikt, och sedan aflade de trosbekännelsen efter hans önskan och trodde på sanningen, läto döpa sig i Kristus och anslöto sig till hans folk. Borborianernas afskyvärda irrlära och orena traditioner instängde han, hvar han fann dem, af ren barmhärtighet på lifstid i klostren.¹ Deras förfall är nämligen för stort och deras

¹ Detta ställe öfversätter BICKELL: »Die schändliche Ketzerei und schmutzige Überlieferung der Borborianer trieb er hinaus während seiner ganzen Lebenszeit aus wahren Erbarmen.» Grundtextens *l̥dairāpā šādē wā kulleh zabnā š̥hajjaihōn* tillåter emellertid under inga förhållanden en dylik tolkning. BICKELL har antagligen ändrat *l̥dairāpā* till *l̥barrājāpā* och *š̥hajjaihōn* till *š̥hajjau*, men någon anledning till en dylik ändring torde icke föreligga. HOFFMANN, *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer übersetzt und durch Untersuchungen zur historischen Topographie erläutert*: Abhandl. f. d. Kunde des Morgenl. VII, nr 3, sid. 124 f. återgifver ifrågavarande ställe ordagrant på följande sätt: »Auch die scheussliche Irrlehre und unsaubre Ueber-

orena lära för vidrig, för att kyska läppar skulle kunna tala därom för rena öron. Därför förbjöd han dem också för all framtid att vistas i hans stift. Hvad beträffar de kätterska audianerna och sadducéerna,¹ hvilka såsom uteslutna från sanningen skilt sig från gemenskapen med kyrkan och skaffat sig själfva ett falskt prästerskap efter det sanna prästerskapets förebild, i det de löpte efter föregifna uppenbarelser och voro blinda för sanningen, vidtog denne sanne herde, som drog försorg om sin hjord, liknande åtgärder äfven mot dem. Han upplöste deras församling, utestängde dem från deras präktigt utstyrda tempel och fördref dem därifrån samt lät bröder, som voro invigda i våra mysterier, slå sig ned där i deras ställe, men dem, som bättrade sig, upptog han i sin hjord. På samma sätt ägnade han äfven de kätterska mesallianerna sitt intresse.

lieferung der Barburjaner warf er [Rabbulā], wo er sie fand, in die Klöster für die ganze Zeit ihres Lebens mit vieler Liebe», och därmed öfverensstämmer den tolkning, som gifvits i den svenska öfversättningen.

¹ Jfr HOFFMANN, anf. arb. s. 122: »Aus der Art und Weise, wie hier die Ketzer gruppenweise aufgezählt werden, folgt, dass die 'Audāje und Zaddūqāje dieselbe Sekte sind. Zaddūqājē war der böse Leumund, der die weniger einsichtigen Mitglieder der Gemeinde abschrecken sollte.

Der heilige Aprēm sagt in seiner Aufzählung der Häresien: 'die 'Audāje [sind zu verdammen] weil sie abgeirrt sind.' 'Audājē, 'al deštargal. Ein mildes Characteristicum!

Die Berufung der 'Audāje auf 'die Visionen', unter welchen nach dem Ausdruck bed^hjā muthmasslich schriftliche zu verstehen sind, passt zu dem, was Epiph. de hæres. p. 808^b von den Αῦδιανοί erzählt: κέχρηται δὲ καὶ ἀποκρύφοις πολλοῖς κατακόροις. Und dasselbe bestätigt noch ausführlicher Theodoret, haer. IV, c. 10, p. 242 b. c., in späterer Zeit.»

Benämningen »sadduceer» förklaras af BICKELL på följande sätt: »Der Beiname 'Sadducäer', der ihnen hier gegeben wird, enthält wohl einen ironischen Doppelsinn und soll auf ihre Declamationen gegen die Verderbniss der Kirche und ihren Anspruch, die allein Heiligen und Gerechten zu sein, anspielen, da 'Sadducäer' etymologisch einen Gerechten bedeutet.» Enligt HOFFMANN sammanhänger de här omtalade kristna sadducéernas namn med förnekandet af uppståndelsen. Sedan han nämligen påpekat, att BARHEBRÆUS räknar audianerna till BARDESANES' anhängare, meddelar han, anf. arb. s. 123, följande: »Zu dem Vorwurfe des Daiṣānitismus passt ferner ihr Schimpfname 'Sadducäer'; denn die Daiṣāniten kannten in ihren Systemen keine Auferstehung des Leibes, und obgleich die Sadducäer auch keine der Seele zugestanden, so hinderte das doch schon Tertullian nicht, ebenfalls gnostische Sekten, welche nur die des Leibes verwarfen, mit dem ökumenischen Leumund 'Sadducäer' zu verdächtigen. (Tertull. resurr. carn. 2. S. Joh. Drusius, de sectis Judaicis ed. prim. p. 149).»

Dessa drog han till sig och öfvertalade dem att tro på Kristus, och de anammade gladeligen hans ord, på samma gång de afsvuro sin villfarelse. I sin fullkomliga kärlek till Gud bemödade sig denne sanne herde äfven om att efterlikna den himmelske faders barmhärtighet och visade i handling lika stort intresse för både goda och onda. Därför försummade han icke ens Israels barns förstockade släkte, utan det framgick alltid af hans handlingar, att han ägnade dem en synnerlig omsorg. Han aktade sig nämligen icke blott för att utesluta dem från delaktighet i de allmosor, han utdelade, utan öfvertalade hvarje år många af dem genom oafåtliga förmaningar att gladeligen antaga dopet i Kristus såsom en symbol af lifvet.

När den salige¹ Rabbūlā krossat sanningens hätska fienders pilar och bågar mot trons sköld och besegrat rättrogenhetens motståndare med det gudomliga vapen, som han ägde, och när han med sanningens makt nedtrampat alla uppspirande irrläror och med sin läras läkemedel renat de hädiska smädelsernas vidriga sår och förvandlat hela sin hjord till en enda kropp, som ägde den fullkomliga människans sundhet, samt beredde sig att draga sig tillbaka och unna sig någon hvila efter de förmåner, han vunnit i sina strider med irrlärorna, började han tänka på sig själf och sina trosbröder, i synnerhet dem, som uppnått fullkomlighet, i det han uppmanade, förmanade och uppmuntrade dem med följande ord: »Det är nödvändigt att förvärfva himmelska förmåner genom rättfärdiga gärningar, medan vi ännu äro kvar i världen, för att vi skola erhålla en pålitlig ledare vid vår saliga hädanfärd, att vi genom honom förtröstansfullt må inkomma i Guds rike.»

Medan han nu förmanade och undervisade dem på detta sätt och i ord och gärning uppmuntrade andra genom mångahanda liknande förmaningar, frambragte lögnens ande från en bitter rot — Theodorus, om hvilken tillförlitliga män, som kände honom, förtälja, att lidelsernas eld förtärt hans ungdoms blom, tills han blef gammal och skröplig och bortrycktes af döden och hans förvekligade kropp multnade sönder och förvandlades till stoft i jorden — en förbannad telning, nämligen Nestorius, denne Theodorus' onde lärjunge, och lade i hans mun dödsbringande frukter, som voro förgiftade med hemligt gift. Denne mottog

¹ I stället för textens *de tūhānā* bör man med BEDJAN tydligen läsa *tūbānā*.

på förhand det förbannade utsädet genom Theodorus' undervisning och umgänget med honom, men därför att han hölls tillbaka af människofruktan, förkväfdes det och gömdes i hans onda hjärtas åker. Men sedan han under någon förevändning bemäktigat sig patriarkatets höga tron i rikets hufvudstad, hoppades den dåren, som förleddes af sitt högmod, att genom sitt ämbetes betydande auktoritet och med tillhjälp af de förnäma i riket utan svårighet kunna förmå alla att antaga hans hädiska läror. Från den stunden vågade han uttala smädelser mot den Högste och utslunga skymfliga tillmälen mot hans moder. Men jag drager mig för att ens nämna smädelser af den, som understod sig att påstå, att den saliga Maria ej födt en gud, utan blott en människa, ty om Maria är sonens moder, är ock Elisabet den helige Andes moder, menade han. I sitt affälliga hjärtas öfvermod hade han icke ens så mycken försyn, att han blygdes inför apostelns ord:¹ »Gud sände sin son, född af kvinna och ställd under lagen.» Utan han gick så långt i sitt högmod, att han påstod, att Sonen endast bott i Jesus liksom Anden i Johannes, och vidare, att denne tjänare, som är född af kvinna, i öfverensstämmelse med sin natur utstått de lidanden, som vederfarits honom, men att Sonen, som tagit sin boning i honom, åstadkommit de under han ville. För att vi ej skola behöfva förtälja något mera om den olycksaliges irrlära, må detta vara tillräckligt för att visa de förståndiga vidden af hans ogudaktighet. Han var nämligen så likgiltig för sin egen salighet, att han i uttryckliga ordalag vågade antaga två olika söner, den ena af naturen, den andra af nåden.

När nu dessa händelser, som affällingen uttalade, kommo till den fromme Rabbūlās öron, greps hans hjärta af fruktan och fasa. Ty med den gudomliga vishet, som fanns hos honom, förutsåg han, hvilken svår skada lätt skulle kunna drabba Kristi hjord genom denne skändlige herde. Från den stunden började han predika mot denna irrlära, i det han framställde det verkliga förhållandet på grund af de gudomliga skrifternas sannfärdiga vittnesbörd, nämligen att den heliga Maria verkligen är Guds moder. Profeten Jesaja säger ju:² »En jungfru skall varda hafvande och föda en son, och man skall gifva honom namnet 'Immanuel'», hvilket betyder »Gud med oss». Äfven Jeremia för

¹ Gal. 4, 4.

² Jes. 7, 14.

kunnar:¹ »Vår Gud har uppenbarat sig på jorden och umgåtts med människorna.» Äfven aposteln Paulus beseglar profeternas ord och lär sin Herres lekamliga födelse genom en telning af Davids hus, och det är uppenbart, att detta är Guds son. Äfven Johannes förklarar i sitt evangelium:² »Ordet vardt kött och tog sin boning ibland oss, och vi sågo hans härlighet, en härlighet såsom en enfödd sons från sin fader.» Han säger vidare:³ »I begynnelsen var Ordet.» Ordet har således blifvit kött, utan att dess natur förvandlades. Långt därifrån! Utan alltings Herre har antagit en tjänares skepelse därigenom, att han blef en fullkomlig människa utan att förlora sin egenskap af Gud. Sålunda bevaras hans gudomliga och mänskliga naturs egenart,⁴ men den evige Sonen har dock blott *en* natur och *en* person,⁵ såsom det ock förhöll sig, innan han antog någon kropp. Så har ock den, som till följd af sin natur ej kunde lida, frivilligt lidit i köttet. Fördenskull har han lekamligen dött, men andligen lefvat och sålunda förkunnat de i dödsriket inspärrade själarna deras frälsning. Sedan har han uppstått i sin faders härlighet

¹ Härom anmärker BICKELL: »Eigentlich Baruch 3, 38, welcher bekanntlich von den Kirchenvätern oft unter dem Namen des Jeremias citirt, auch in den Verzeichnissen der kanonischen Bücher mit Letzterem zusammengefasst wird.»

² Joh. 1, 14.

³ Joh. 1, 1.

⁴ BEDJAN föreslår *ḥeḏājūpā* »förening» i st. f. textens *iḥīdājūpā* »egenomslighet, egenart».

⁵ I stället för textens *weḥad-ū kejanā waknōmā* »en är naturen och personen» föreslår BEDJAN: *baḥrēn kejanin wahḥad kenōmā* »med två naturer och en person.» BICKELL bibehåller grundtextens ordalydelse och öfversätter den på följande sätt: »Die Besonderheit seiner Gottheit und seiner Menschheit bleibe bewahrt, aber es bestehe eine Natur und Person des ewigen Sohnes, wie sie schon vor der Incarnation bestanden hat.» Därtill fogar han (s. 156) följande anmärkning: »Wenn unser Panegyriker von 'Einer Natur und Person des ewigen Sohnes' spricht, so ist zwar sehr leicht denkbar, dass das Wort 'Natur' hier, wie so oft, von monophysitischen Abschreibern hinzugefälscht wäre; doch auch ohne diese Annahme lässt sich die Rechtgläubigkeit des Verfassers vertheidigen, wenn wir nur erwägen, dass er vor Ausbruch der eutychianischen Streitigkeiten schrieb, und dass auch der heilige Cyrill, bei ausdrücklicher Anerkennung der zwei Naturen, deren hypostatische Vereinigung durch die Formel 'Eine incarnirte Natur' bezeichnete. Auch setzt der Panegyriker an der erwähnten Stelle hinzu, dass sowohl die Gottheit als die Menschheit Christi in ihrer Eigenthümlichkeit bewahrt bleibe, was seine rechtgläubige Gesinnung ausser Zweifel setzt.»

och farit upp till himmelen, där han af evighet varit och i evighet skall vara. Äfven om dessa andliga pilar, som vår salige fader riktade och afsköt från sin tros båge med sin sannfärdiga tungas spända bågsträng, inträngde i folkets öron utan att åstadkomma någon smärta och endast beredde dem uppbyggelse, träffade de likväl motståndaren i hjärtat, så att de plågade honom och han ångrade sig.

Vid denna tid föranledde en lycklig tillfällighet honom att begifva sig dit,¹ och han vederlade offentligen den nye judens gamla villfarelse. Medan detta falska mynt ännu förgylldes af patriarkatets glans och Nestorius, uppblåst af öfvermodig stolthet, ännu satt kvar på sitt ämbetes höga tron, förkunnade Rabbulā frimodigt och med hög röst sanningens ord rent ut ansikte mot ansikte inför hela den församlade kyrkan, i det han med sin tros sanna bekännelse rättade det förvända i hans lögnaktiga lära. Till lärdom för många och till gagn för alla vilja vi efter vår biografi öfver den salige Rabbulā äfven meddela den predikan, han höll inför tyrannen i storkyrkan i Konstantinopel,² för att det må blifva klart och uppenbart för hvar och en, hvilken oemotståndligt öfvertygande kraft hans ord erhöll genom hans rena samvetes talande vittnesbörd. Han upphörde nämligen icke att avslöja Nestorius' villfarelse och förkunna sanningen för de troende kejsarne, som älskade Kristus, och kejsarens förnåma och mäktiga herrar. Dessa mottogo honom med fruktan och kärlek och stora utmärkelser, som om han varit en Guds ängel och den siste aposteln, och i sin öfversvallande kärlek till honom dristade de att i sin tro ömt kyssa hans händer för att välsignas af honom och hafva gagn däraf. Ty det härliga ryktet om hans förtjänster i Gud eggade dem på huru långt håll som helst till goda gärningar, och huru många gånger skickade icke både dessa och sådana, som bodde ännu längre bort i det höga romerska riket, tusentals guldstycken till honom för de fattigas underhåll! Huru mycket mer måste icke den intima personliga samvaron, som är så nyttig, och hans älskvärda samspråk jämte alla förmaningar egga dem till allt godt! Denne man, som man skickade penningar från aflägsna orter, och som gladeligen tog emot dem, tvekade däremot, när kejsare och höga

¹ D. v. s. till Konstantinopel.

² Utgifven på syriska af OVERBECK, anf. arb. sid. 239—244, och BEDJAN, anf. arb. s. 464—469; öfversatt af BICKELL, anf. arb. s. 238 ff.

herrar personligen erbjödo honom stora penningssummor jämte smycken och kläder och bådo honom mottaga deras gåfvor. Han sade nämligen: »Huru uppenbara de angelägenheter än äro, som tvungit mig att komma hit, skulle det dock möjligen kunna förefalla dem, som om jag sökt någon förevändning för att göra dem min uppvaktning och mottaga någon gåfva af dem.» Just därför, att han icke i något afseende kunde ringaktas af någon och aldrig blottställde sin egen värdighet, åtnjöt han i deras ögon så mycket större anseende och förtroende.

Med de skäl, som vi redan anfört, vederlade han Nestorius och afslöjade hans villfarelse, varnade folket för honom och ådagalade sin egen sanna tro, öfvertygade kejsarne och upplyste dem genom sanningen, uppbyggde de förnäma och styrkte dem genom sin undervisning. Med råd och dåd hjälpte han i vidsträcktaste mån alla, som träffade honom, i de städer han passerade på upp- och nedresan, tills han i sin barmhärtighet kom tillbaka till sin egen stad. Sin oafåtliga kamp med den nya ogudaktigheten fortsatte han, ända tills den gode herden, som led för sin hjord, uppreste sig till en rättfärdig dom öfver Nestorius genom de troende och heliga biskoparne i söder och väster, hvilka under den helige Andes ledning bannlyste honom och afsatte honom från den biskopliga värdigheten, så att han spardes för Guds rättfärdiga dom, där han skall aflägga räkenskap jämte dem, som hålla med honom.

Men då det icke är mig möjligt att i en utförlig framställning skildra vår faders kamp mot denna irrlära eller att i några få ord sammanfatta den saliges strid för kyrkans sanna tro, torde de fyrtiosex bref, han skref till präster, kejsare, förnäma män och munkar, och som vi med bistånd af Guds nåd vilja företaga oss att öfversätta från grekiska till syriska, vara tillräckliga för att visa läsaren, huru hans nit för Gud brann och lågade liksom en eld. I tro, hopp och kärlek var han lik Paulus. Ty om han också icke som aposteln¹ bad att för sina bröder och fränder i köttet blifva förbannad och bortkastad från Kristus, längtade han dock otaliga gånger efter att för Jesu skull om möjligt offras för sina bröder och fränder i anden, och då omständigheterna ej gåfvo honom tillfälle att öppet förverkliga denna önskan, tillbragte han hela sitt lif i denna världen i frivilliga lidanden och

¹ Jfr Rom. 9, 3.

själfmant åtagna vedermödor, dem han åskådliggjorde på sig själf, och bar sålunda ett oafåtligt lidandes kors.

Men han liknade icke Paulus endast härutinnan, utan äfven i fråga om den stora uppgift, som uppdragits åt honom af hans föregångare, apostlarna, nämligen fattigvården. Han bemödade sig äfven om att fylla denna uppgift och iakttog detta bud att sörja för de fattiga med en sådan ifver, som om han tillika med Paulus hade mottagit det af apostlarna själfva. Hvem skulle kunna beskrifva det stora intresse, Rabbūlā hade för fattigvården, och i synnerhet den utomordentliga kärlek, han hyste för de fattiga af det heliga ståndet? I hvar och en af de ensamma klosterboningar, där fromma män lefde i sträng tillbakadragenhet, hvilkas ben efter deras frånfälle blefvo en ljuflig lukt i Kristus, inrättade man nämligen på hans önskan och befallning en särskild cell, för att han, så ofta han kom på besök för att i sin tro få hjälp af de saligen afsomnade¹ och i synnerhet hjälpa deras lärjungar genom sina förmaningar, skulle kunna bo där ensam i frid och ägna sig åt Gudi behagliga böner och dessa hans böner blifva honom till gagn.

De allmosor, han utdelade åt hvar och en, voro alltid talrika och rundligt tilltagna, men han önskade äfven visligen hembära Kristus ett offer af sin egen person för alla människor. I öfverensstämmelse med sin goda vilja gent emot Gud och alla människor underhöll han, så länge han lefde i denna världen, efter Guds vilja sina fattiga medbröder af det, som tillhörde hans Herre. Äfven efter sitt frånfälle lämnade han dem ett härligt arf i sina böner och anbefalldes dem åt Guds nåd, allas vår moder, för att de skulle erhålla sitt dagliga uppehälle i mån af behof, ty emedan hängifvenhetens eld fortlefde och bevarades i deras hjärtan och den ljufliga åminnelsen af Rabbūlās älskade namn gaf kärlekens eld i deras hjärtan näring och kraft, så tillhandlade sig alla nödlidande sina förnödenheter genom hans goda namn såsom ett godt bytesmedel. Så snart hans anhängare hörde Rabbūlās ljufliga namn, uppflammade nämligen kärleken till honom i deras hjärtan, och de utdelade allmosor i

¹ Jfr BICKELLS anmärkning till detta ställe: »Rabulas besuchte also die Klöster, um die Fürbitte der daselbst verstorbenen und beigesetzten heiligen Mönche anzurufen und durch deren Vermittlung Gnaden von Gott zu erlangen. Wir haben also hier, wie auch am Schlusse dieses Panegyrikus, ein wichtiges Zeugnis für die Heiligenverehrung.»

sin öfversvallande barmhärtighet. Mottagaren gladde sig, gifvaren hade gagn däraf, och Gud förhärligades, på samma gång som vår fader Rabbulās verksamhet äfven härutinnan räknades honom till godo hos hans Herre, alldenstund det heter hos de troende: »Säll den tjänare, genom hvilken hans herres namn varder förhärligadt!»

Ett särskildt prof på den kärlek till de fattiga, som han hyste i sin själ, visade han i fråga om sjukhuset i staden, hvilket förut endast till namnet varit ett sjukhus, men icke i verkligheten tjänade Guds ära eller tillbörligen bidrog till hans förhärligande. Han afsöndrade nämligen vissa egendomar från kyrkans besittningar, för att de erforderliga utgifterna skulle bestridas af inkomsterna därifrån, och detta blef för många en anledning att testamentera sina besittningar och ägodelar till sjukhuset, så att beloppet af dess årliga inkomster uppgick till 1,000 dinarer, för hvilka medel genom hans försorg vård bereddes åt de sjuka och hjälp åt de friska. Hvilken bortskämd människa skulle icke hafva önskat att få äta af de olika rätter, som bjödos de sjuka på hans om stor omtänksamhet vittnande befallning? Ty att på något slags vårdslöshet märka, att där lågo både sjuka och sådana, som voro behäftade med sår, var icke möjligt till följd af den ordentlighet och renlighet, som på hans bud iaktogs ibland dem. Bäddarna med sina fina täcken bredda öfver dem voro synnerligen inbjudande, och smutsiga eller dåliga sängkläder syntes hvarken i dem eller på dem. För att de sjuka skulle få lämplig vård och erhålla allt hvad de behöfde, utnämnde han troende och för sådana sysselsättningar verkligen intresserade diakoner till föreståndare jämte fromma och kärleksfulla bröder, som ej fingo ägna sig åt någonting annat.

Liknande åtgärder vidtog han äfven i sjukhuset för kvinnor, hvilket ej fanns till förut, utan på hans befallning skyndsamt uppfördes af stenarna i de fyra afgudatemplen i staden, hvilka på hans bud obevekligen nedrifvits. Här tillsatte han visligen en pålitlig diakonissa jämte kvinnor af det åt Gud invigda ståndet, hvilka i fromhet och med stor framgång ägnade de sjuka lämplig vård.

Till följd af sin gudomliga kärlek till sina medmänniskor brann han i sin barmhärtighet liksom af lågande eld, och i synnerhet visade han stort intresse för de arma spetälska, hvilka

hatade och afskydda bodde ensamma utanför staden. Han tillsatte nämligen en bepröfvad diakon, som bodde hos dem, jämte några pålitliga bröder, som ägnade sig åt deras tjänst. Allt, som behöfdes för deras uppehälle, utbetalades regelbundet af kyrkan inne i staden, på samma gång Rabbūlā själf alltid tröstade dem med ord och handling, med ord, i det han uppmuntrade deras själar med Guds ord, så att de ej skulle gå under af bedröfvelse, och med handling, i det han lindrade deras svåra lidanden med sina gåfvor. Huru ofta gaf han dem ej till tröst åt deras själar en hälsning, bestående af en helig kyss på deras sönderfrätta läppar, medan deras kroppar ruttnade bort! Och för att de ej skulle förtvifla under den tuktan, med hvilken Gud hemsökte dem, styrkte han dem och uppmanade dem att vara så mycket tacksammare mot vår Herre för sina vedermödor, i det han sade: »Bröder! Tänken på hvad som är skrifvet, att Lasarus befanns värdig att hvila i Abrahams sköte i himmelriket, därför att han utstod svåra hemsökelse!»

När denne namnkunnige mans sanna prästadöme bestått profvet i allt detta och mycket annat, som vi förut nämnt, jämte allt det öfriga, som vi ej äro i stånd att förtälja, när de onda och fräcka uppskrämts af hans rättfärdighet och de elända och fattiga understöds af hans gåfvor, när han i sin mildhet lämnat de förtryckta gehör och i sitt nit blifvit de förfördelades hämnare, när han med ord och handling uppmuntrat de ädla och städse räckt de ödmjuka handen till upprättelse, när han i sin egen person förkroppsligat lagens gärningar och omgjordat sig själf med sin Herres bud liksom med en klädnad,¹ när han visat sig vara ett mönster för dem, som älska Gud, och hans rykte uppfyllt hela hans stift, när alla slakten i Edessa började känna stolthet och yfvas öfver honom, medan han själf var stolt öfver sin Herre och styrktes af honom, i det han såg Guds frälsning för sina ögon utan att förtrösta på sin egen rättfärdighet, hände det efter allt detta, att han som vanligt insjuknade vid nymånen i månaden Tammūz² efter att ha varit biskop i tjugufyra år så när som på tre månader.³

¹ I stället för grundtextens *haiḫā* (»levvande», »ein lebendiges Muster der Beobachtung», BICKELL) bör med BEDJAN tydligen läsas *naḫtā* »klädnad».

² D. v. s. i slutet af juni.

³ Orden *ḫemullāi ḫlāpā jarḫin 'al 'esrīn warba' šnai ḫajjau deḫepis-ḫūpūpā* öfversättas af BICKELL: »Nach einem Episkopat von vierundzwanzig

Men låtom oss begrunda och hämta lärdom äfven af det underverk, som skedde med honom, då han, som¹ hvarje dag plågades af olika åkommor, samma dag han insjuknade i sin sista sjukdom genast fick en uppenbarelse och sade till sina närmaste: »Tiden för min hädanfärd är kommen». Liksom om hans ande verkligen hade fått en ingifvelse, visade han äfven i handling, att hans lefnads slut hade kommit, därigenom att han skyndade sig att redan i månaden Tammūz skänka den allmosa, som han eljest plögade utdela i månaden Kānōn.² Han sände nämligen genast de allmosor, han plögade gifva, genom sina diakoner norrut och österut och skickade andra med allmosor till klostren i väster och söder, hvilka uteslutande voro hänvisade till Guds nåd, ända till de heliga män, som lefde i fattigdom i öknen vid Jerusalem, alldeles som det är skrifvet äfven om den salige Paulus, att han samlade allmosor för dessa. Andra begåfvo sig till alla de städer, som stodo under hans öfverinseende, andra åter delade ut åt prästerna och de manliga och kvinnliga medlemmarna af det åt Gud invigda ståndet under hans jurisdiktion. Han gaf äfven asketerna och munkarne i sitt stift och understödde de fattiga i städerna inom

Jahren und drei Monaten». Han fattar således *lemullāi telāpā* o. s. v. i betydelsen »efter förloppet af tre månader utöfver tjugufyra år». Detta ligger visserligen nära till hands, men å andra sidan förefaller det egendomligt, att prepositionen *ʿal* användes i ett så enkelt uttryck som »tjugufyra år och tre månader» i st. f. konjunktionen *we*. Af NESTLE återgifves detta ställe (HAUCK, *Realencyklopädie*, anf. st.) med »im ganzen 24 Jahre weniger 3 Monate»; jfr BRUN, *Dictionarium Syriaco-Latinum* s. v. *melā*: »*lemullājā dašnājā* quando complebuntur anni». Det syriska *mallī* betyder »fylla», och det ofvan citerade uttrycket skulle mycket väl kunna betyda »efter ifyllande af tre månader i tjugufyra år», d. v. s. »tjugufyra år så när som på tre månader». I alla händelser passar denna tolkning bättre i sammanhanget än »tjugufyra år och tre månader». Jfr BICKELL, anf. arb. s. 163: »Der Tod unseres heiligen Bischofs erfolgte am siebenten (nach der edessenischen Chronik am achten) August 435. Der Panegyriker gibt die Zeit seines Episkopats auf vierundzwanzig Jahre und drei Monate an, was aber, da er nach der edessenischen Chronik im Jahre 723 der seleucidischen Ära (also frühestens am ersten Oktober 411 n. Chr.) Bischof wurde, wenigstens um fünf Monate zu viel ist. Ganz falsch ist die Angabe eines dreissigjährigen Episkopats, welche sich bei dem Biographen des hl. Alexander findet.»

¹ Ordagr. »detta underverk, som skedde med honom, nämligen att denne man, som» o. s. v. eller »som skedde med denne man, som . . . Samma dag . . . fick han genast» o. s. v.

² Det finns två månader med namnet *Kānōn*, nämligen *Kānōn kēdem* (= december) och *Kānōn herāi* (= januari).

hela det edessenska området, medan andra delade ut åt alla behöfvande i själfva staden, både munkar och manliga och kvinnliga medlemmar af det åt Gud invigda ståndet. Enligt sin afsikt understödde han äfven änkorna och de spetälska, hvarvid han uppskref ganska många och upptog dem i denna afdelning.¹ Vidare efterskänkte han alla fordringar, som han hade, sönderref alla förbindelser på betydande summor, hvilka han försträckt handtverkarne, och gaf alla klerker lika stora hedersgåfvor af egna medel.

Då han uppfyllt sin goda vilja och verkställt alla sina ädla önsknningar och såg, att han nu lämnade världen och dess svårigheter, föraktande den onde och alla hans frestelser och trotsande kroppen och dess lustar, upphof han sin röst, full af tillförsikt på grund af sina förtjänstfulla gärningars goda vittnesbörd och stolt öfver Herren, och sade liksom den märklige Paulus:² »Jag har kämpat den goda kampen, jag har fullbordat mitt lopp, jag har bevarat tron. Nu ligger rättfärdighetens segerkrans tillreds åt mig, ty Herren, den rättfärdige domaren, skall gifva den åt mig på den dagen, och i hans hand lägger jag min anda.» Så bad han under svåra lidanden i dödsstunden och beseglade sitt ansikte med korstecknet, välsignade ömt dem, som stodo framför honom, och anförtrodde gladeligen sin anda åt Herren.

När ryktet om hans död den 7 Åb³ plötsligt spred sig i staden, var det nära, att murarna skakat och husen darrat af

¹ Originallet har *wakpab saggi'e 'ausef 'elaihōn*, ordagr. »och han skref upp många och lade till dem». Hvad detta egentligen betyder, är ej så lätt att afgöra. Den enklaste tolkningen torde vara, att det var många, som Rabbulā antecknade och räknade till de båda i det föregående nämnda kategorierna, änkor och spetälska. I betydelsen »lägga till», »upptaga ibland» förekommer 'ausef med prepositionen 'al i 'eppa'al sid. 28, rad 14 nedifr.: »anslöto sig till hans folk», *wettausaf 'al 'ammeh*. BICKELL för alltsammans till det följande och öfversätter på följande sätt: »Ferner schrieb er an Viele, denen er Geld geliehen hatte, dass er ihnen alle seine Schuldforderungen erlassen wolle». Detta är emellertid alldeles omöjligt. I sådant fall borde *saggi'e* föregås af *le* och 'ausef af *de*, och vidare borde det heta 'auzeff *lehōn* i stället för 'ausef. 'elaihōn. Slutligen väntade man i det följande *dašbak* i stället för textens *wašbak*, hvilket egentligen betyder »und erliess», icke »dass er erlassen wolle», men denna anmärkning är dock i jämförelse med de föregående af mindre vikt.

² II Tim. 4, 7—8.

³ = augusti.

invånarnes förskräckliga klagorop. Ty den enes rop samman- smälte med den andres i smärtfylld jämmer, och det fortsattes oafslåttligt utan afbrott. Hela staden var ett enda sorgelhus, där klagoskriet fördelades på diakonissornas aderton församlingar på kyrkans förgårdar med judarnes klagoskri utanför. Hela staden begrät honom på gatorna, på gårdarna och i kyrkan under sorglig veklagan, som framkallade bittra suckar och kvalfyllda tårar. Prästerna och folket, hela det åt Gud invigda ståendet, lekmän och judar ropade ve öfver sig och sade: »Ve oss allesammans! Hvilken gudsman och människovän hafva vi ej beröfvats! Hvilken sann herde och rättfärdig ledare hafva vi ej förlorat! Hvilken ädel välgörare och rättfärdig vårdare hafva vi ej mistat! Hvilken sannfärdig skriftlärd och rättrogen lärare hafva vi ej gått miste om! Hvilken god rådgifvare och from förmanare hafva vi ej beröfvats! Hvem kan väl», sade de, »med sin verksamhet ersätta denne barmhärtige läkare, hvars hjärta rördes af hans medmänniskors lidanden? Ty han var en fader för de faderlösa i sin kärlek till dem, en broder för de fattiga i sin omsorg om dem, en kamrat till asketerna i sin ödmjuka vandel, en vän till de heliga i sin utmärkta vishet och mån om hvars och ens salighet i sin sannfärdighet.» Så sade de, begråtande sitt öde, och så talade de, beklagande sin lott.

Den följande dagen skyndade de att lägga hans rena lekamen i en trækista i hans boning, för att ej hans heliga kropp skulle sönderslitas af allt folket, som i sin kärlek trängdes omkring honom för att i sin tro samla relikier efter honom. Sedan ledsagade de honom under afsjungande af psalmer och hymner och förde honom under lämpliga hedersbetygelser till grafvens hamn på kyrkogården, i hvilken hans välsignade ålderdoms utslitna farkost nedsänktes, lastad med en tung last af rättfärdighet, hvaraf han skall utdela hjälp åt dem, som i tro bedja Herren i hans namn att genom sin sanne skattmästare anvisa dem sin barmhärtighets gåfva ur sin nåds skattkammare. Ty se, där äro sjuka, och de varda botade; där äro friska, och de varda hulpna; där äro onda andar, och de varda utdrifna; där äro bedröfvade, och de varda tröstade; där äro fattiga, och de varda rika; där äro rika, och de få mer. Till och med hans kallnade kropp är till följd af den andes glöd, som bott i honom, en källa till frälsning och råder på grund af sin Herres fullmakt öfver rikliga ägodelar, af hvilka han lätteligen utskiftar hvad godt är åt alla,

som vända sig till honom såsom behöfvande, på samma gång hans rikedom i fullt mått samlas hos honom själf och vinningen af hans bemödanden helt och hållet bevaras åt honom själf, tills hans kropp uppväckes och förnyas och hans själ förenas med den och förhärligas, på det. han i fullkomlig gestalt måtte stråla i härlighet på den dag, då Guds son, allas frälsare, uppenbarar sig i härlighet, han, som i sin nåd genom sin barmhärtighets gåfva må göra oss alla värdiga att under vår märklige fader Rabbulās fridfulla hägn stå på hans högra sida. Må han då utan att blygas frimodigt-tala för oss till sin Herre: »Här är jag, Herre, med barnen, som du gifvit mig.¹ Vi tillbedja dig och lofva din Fader och prisa din heliga Ande, nu och i all evighet. Amen!»

Här slutar beskrifningen af biskop Mār Rabbulās märklige lefnad.

¹ Jfr Jes. 8, 18.

K. V. Zetterstéen.

Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier.

I en intressant undersökning, publicerad första gången år 1898¹, har denna årsskrifts utgivare behandlat den omtvistade frågan om Laurentius Petri Nericius' studier i Tyskland. Han redogör där för den gamla traditionen, att Laurentius skulle ha åtföljt sin äldre broder Olavus till Wittenberg och tillsammans med denne bedrifvit studier vid den kursachsiska högskolan, och fortsätter med att referera de grunder, på hvilka ANJOU kom att betvifla, att Laurentius öfverhufvud studerat utrikes. Domprosten LUNDSTRÖM var samtidigt i stånd att ge en alldeles ny hållpunkt för diskussionen, i det att han påvisade, hurusom i räntekammarboken af år 1527 (Kammararkivet) följande post förekommer bland utgifterna:

»Studenter.

Item mondaghen effter S:ti Laurenthii dagh (ϝ: den 12 augusti) antuardat M. Olaff Petri thill hans brodher och the andra studenter, som utforo — XVI löd. m̄c.»

Genom att sammanställa denna notis med ett yttrande från år 1588 af Laurentius' måg Abraham Angermannus, enligt hvilket svärfadern skulle ha åtnjutit Luthers personliga undervisning, kommer LUNDSTRÖM till den slutsatsen — frågan, om Laurentius tidigare studerat i Wittenberg, lämnar han därhän, på samma gång som han dock konstaterar den förutnämnda traditionens osannolikhet —, att Laurentius Petri omkring år 1527 utan sällskap af sin broder idkat studier i Tyskland under Luthers ledning.

Detta resultat bestyrkes och kompletteras genom en, såvidt jag vet, hittills obeaktad anteckning i ett s. k. titularregister öfver Gustaf Vasas förlorade tyska och latinska registratur², där det

¹ Sedermera omtryckt i *Skisser och kritiker* (Stockholm 1903), s. 43—50.

² Ingår i *Titular-Register 1522—1592*, RA.

fol. 40 under rubriken »Sahl. Kong Gustaff den I. Lychta Breeff pro 1527» läses:

»Doct. Martino Luthero zu Wirtenberg, vor etzliche Studirenden, alsz nembl. Laurento, Christophero und Olao, recom. — Julij 25».

Att räntekammarbokens till Tyskland afresande studenter äro identiska med titularregistrets, torde utan vidare vara uppenbart. Och lika säkert är, att den förstnämnde af de till Luther anbefallda unga männen icke kan vara någon annan än den blifvande ärkebiskopen.

En slutsats, som genast med ganska stor visshet kan dragas häraf, är den, att Laurentius Petri icke sammanträffat med Luther eller åhört hans föreläsningar tidigare än 1527. I så fall skulle ett särskildt rekommendationsbref för hans del näppeligen ha behöfts. Det måste vidare anses fullt bevisadt, att Laurentius Petri afrest till Tyskland i akt och mening att söka erhålla personlig undervisning af Luther. För vinnande af absolut bekräftelse på Angermanni meddelande, enligt hvilket hans svärfader jämväl skulle ha genomfört sin afsikt, vore det emellertid högönskligt, om Laurentius' namn i en eller annan gestalt, tvärt emot hvad man hittills alltid ansett, stode att påträffa i Wittenbergs universitetsmatrikel. *Har* Angermannus rätt, så bör Laurentius Petri rimligtvis också ha blifvit inskrifven vid den ifrågavarande högskolan.

Från den 15 aug. 1527 till den 13 april 1528 lefde det wittenbergska universitetet i landsflykt i Jena, dit det fördrifvits af i Wittenberg rådande pest. Det blef gifvetvis en tid af oerhördt minskad frekvens. Många af de förutvarande studerandena, bland dem svensken Kristofer Andersson (Röd)¹, lämnade universitetet och uppsökte andra tyska lärosäten. Och tilloppet af nya alumner blef ovanligt ringa: summa 16. Men bland dessa sexton förekomma tvenne svenskar: »*Christopherus Caroli Schuecus*» den 14 okt. 1527 och, med endast en rads mellanrum, »*Laurencius Susze Suecus*» den 23 okt.²

¹ Se *Gustaf I:s registratur VII*, s. 462.

² *Album academicæ Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque ad a. MDLX*, ed. FOERSTEMANN (Lipsiæ 1841), s. 130; jfr tillägg och rättelse i *Album acad. Viteb. ab a. Ch. MDII ad a. MDCCII*, vol. III (Halis 1905), s. 814. (Foerstemanns utgifningsarbete fullföljdes år 1894 med en åren 1560—1702 omfattande del, som i förhållande till Foerstemanns betecknades som »volumen secundum»; därtill kom senare den här citerade »volumen tertium» med indices för hela verket från 1502 till 1702.)

Den förmodan ger sig nu själf, att vi här ha återfunnit tvenne af de i augusti från Sverige afresta studenterna — den tredje, Olaus, har sannolikt alls icke låtit immatrikulera sig vid Luthers och Melanchtons universitet, eftersom någon svensk med detta namn icke under flera år framåt återfinnes bland de i matrikeln införda. Beträffande Christopherus Caroli är saken klar. Han kan icke ha varit någon annan än rekommendationsbrevets Christopherus. För antagande af Laurencius Suszes identitet med Laurentius Petri står däremot den nyinskrifnes tillnamn i vägen — men måhända endast skenbart.¹

Det kan tilläfsventyrs synas något djärft att supponera, att detta namn Susze endast är en förvrängning (via Phasze e. d.) af Phase, hvilket var brodern Olavus' tillnamn. För den som något närmare satt sig in uti, hur vanställda alla slags namn och i särskildt hög grad de utländska ofta blefvo i de tyska universitetsmatriklarna från denna tid, torde gissningen emellertid icke vara alltför orimlig. Vi tänka oss, att en svensk ankom till Wittenberg för att bli inskrifven. Han uppgaf sitt namn för rektor, som i hast antecknade detsamma. Redan vid detta tillfälle var möjligheten af en förvanskning stor, i det att den inskrifvande universitetsläraren, där han ej direkt missuppfattade, lämpade de svenska ljuden och namnformerna efter hvad som låg närmast till hands för den tyska språkkänslan och ortografien. Så kom exempelvis Thuro de Hendelö (Ture Bengtsson till Händelö i Östergötland, inskrifven 1516) att i matrikeln uppträda som Dyro de Handolau.²

Vida värre var emellertid den omständigheten, att rektors nyssnämnda anteckning i regel icke gjordes i den nu föreliggande matrikeln utan på ett koncept eller rättare en kladd, af hvilken matrikeln är en genom rektors skrifvare vid halfårets (»semesterns») slut verkställd renskrift.³ *Hur* misshandlade namnen på detta sätt kunde bli i matrikeltexten, därom vinnes god föreställ-

¹ Det bör kanske från början anmärkas, att någon Laurencius Susze, bortsedt från matrikeluppgiften, icke är känd.

² *Album acad. Viteb.*, ed. FOERSTEMANN, s. 62.

Att denna regel har sin giltighet äfven för den semester, som här är i fråga, framgår af en blick på matrikeln. Under senare delen af exilen i Jena förekommo några inskrifningar jämväl i Wittenberg; genom förordnandet af en vice rektor kunde en dylik klyfning bli möjlig. Emellertid äro de immatrikulerade uppförda i sträng kronologisk följd, hvarvid de i Jena och de i Wittenberg inskrifna komma att stå om hvartannat, en omständighet, som visar, att en vid semesterns slut gjord renskrift här föreligger.

ning genom en i privat syfte nedskrifven förteckning öfver de i Wittenberg från mikaelsmässan 1573 till samma tid 1574 immatrikulerade studenterna, hvilken förteckning liksom matrikeln direkt går tillbaka på rektors kladd men uppenbarligen är betydligt omsorgsfullare gjord än renskriften-matrikeln. Den af NAETEBUS¹ verkställda jämförelsen har blottat en massa onöjaktigheter hos den sistnämnda: sålunda äro — för att göra ett grepp ur mängden — de i matrikeln förekommande tyska namnen Candau och Junok tydligen felskrifna för Randau och Funck, den ungerska ortnamnsbeteckningen Waraliensis har i matrikeln blifvit Warahensis o. s. v. Att de svenska namnen på detta sätt i stort sedt råkat ut för ännu större missöden, kan man a priori antaga. Studentförteckningen af 1573—1574 ger emellertid därvidlag intet utslag af någon som helst betydelse, detta tack vare våra landsmäns ringa tillströmning under den tid, förteckningen omfattar: endast två svenskar blefvo då inskrifna, och beträffande dem stämma verkligen matrikeln och förteckningen någorlunda öfverens. Bättre möjligheter för kontroll erbjuda sig lyckligtvis i de allt fortfarande outgifna dekanatsböckerna för Wittenberg, ehuru disproportionen mellan de immatrikulerade och de promoverade alltid var mycket stor. Enligt välvilligt lämnadt meddelande af förste bibliotekarien d:r Axel Nelson, som å universitetsbiblioteket i Halle genomgått dessa böcker, framträda vid en dylik granskning betänkliga fel af, som det vill synas, nu antydda art hos matrikeln i fråga om svenska namn under 1500-talet. D:r Nelson har exempelvis kunnat konstatera, att den »Olaus Brunus» från Strängnäs' stift, som inskrefs 1516 (samtidigt med Olavus Petri)², icke är någon annan än Olof Bröms, sedermera välbekant som Gustaf Vasas kamrerare.³ Tyvärr är det icke möjligt att med dekanatsböckernas hjälp vinna klarhet i det här omdiskuterade fallet, då någon svensk student vid namn Laurentius icke är upptagen i den filosofiske dekanens förteckningar öfver nyblifna baccalaurei och magistrar under de ifrågakommande åren.

¹ I den förutnämnda indices-delen till matrikeln, Einleitung, s. XVIII ff., XXVIII ff.

² *Album acad. Viteb.*, ed. FOERSTEMANN, s. 62.

³ Samma vittnesbörd lämnar Västerås-biskopen och Wittenbergsmagistern Erasmus Nicolais omkring år 1561 gjorda »catalogus» öfver svenskar, hvilka dittills blifvit i Wittenberg promoverade till magistrar eller baccalaurei, tr. i GJÖRWELL, *Kongl. Bibliotekets tidningar om lärda saker 1767*, I, s. 56 ff. Om »katalogens» förhållande till dekanatsböckerna har jag mig ingenting bekant.

Har namnet Susze — förutsatt, att det öfverhufvud är korrupt — tillkommit genom hör- eller skriffer från universitetstjänstemännens sida, torde full visshet angående den exakta tidpunkten för Laurentius Petris inskrifning vid den wittenbergiska högskolan aldrig kunna uppnås. Trots den noggranna revision af FOERSTEMANN's ganska otillfredsställande matrikeledition, som NAETEBUS företagit, anser sig emellertid den senare, enligt hvad han själf uttryckligen medgifver¹, icke kunna förneka möjligheten af »Verkennung einzelner Buchstaben», och det återstår sålunda en visserligen svag utsikt, att en af svensk man företagen granskning af matrikelhandskriften skall kunna till evidens bestyrka den hypotes, som jag här i anslutning till Angermanni uppgift vågat framställa och enligt hvilken Laurentius Petri den 23 okt. 1527 blef vederbörligen inskrifven vid Wittenbergs universitet under dess tillfälliga uppehåll i Jena.

Tillsvidare inskränker sig vår direkta och fullt säkra kunskap om Laurentius' Wittenbergsstudier till konung Gustafs i regest bevarade rekommendationsbref vid afresan. För kännedomen om reformationens genombrott i Sverige torde det icke vara utan värde, att det genom titularregistrets lilla notis kan påvisas, hurusom Gustaf Vasa några få veckor efter Västerås' riksdag utfärdat en handskrivelse till den store tyske reformatorn — förmodligen det första bref, han öfverhufvud aflät till denne — och i densamma åt Luthers särskilda undervisning och ledning anförtrott den man, som fyra år senare skulle bli Sveriges förste evangeliske ärkebiskop. Den af domprosten LUNDSTRÖM framdragna anteckningen i räntekammarboken lägger härtill en beaktansvärd upplysning om det jämförelsevis icke alldeles obetydliga ekonomiska offer², som konung Gustaf, trots sin sparsamhet och sina ännu ganska begränsade tillgångar, ansåg sig böra bringa för att möjliggöra Laurentius Petris och hans kamraters vistelse vid reformationens härd.

¹ *Album acad. Viteb.*, II, Einl., s. XVII; III, Einl., s. XXI.

² 16 lödiga mark motsvara i vårt mynt omkr. 500 kr. eller, om man tar i betraktande penningens olika köpkraft nu och då, ungefär det sexdubbla beloppet.

Gottfrid Carlsson.

Efterskrift.

Till docenten Carlssons framställning, som på ett så förtjänstfullt sätt bekräftar och kompletterar min tidigare undersökning i frågan, må här tillåtas mig att foga några ord. Af särskildt intresse för mig har varit att finna, hur docenten Carlsson upptagit ett spår, som äfven jag för åtskilliga år sedan var inne på, men hvarom jag icke kommit att offentliggöra några meddelanden. Äfven jag hade nämligen haft anledning draga i tvifvelsmål riktigheten af det gamla hufvudstödet för det gjorda antagandet, att Laurentius Petri aldrig varit i Wittenberg och sålunda icke bedrifvit studier under Luthers omedelbara ledning, eller af den store reformatorn — såsom svärsonen Abrahamus Andreæ Angermannus säger — »veræ Theologiæ perceperat fundamenta». Detta hufvudstöd har ju varit saknaden af Laurentius' namn i Wittenbergs universitetsmatrikel. Men äfven jag hade i detta afseende kommit att fästa min uppmärksamhet vid det under år 1527 i FOERSTEMANN'S *Album Academiae Vitebergensis* (Leipzig 1841 Bd I, s. 130) upptagna namnet **Laurencius Susze Suecus 23 octobr.** Eftersom namnformen syntes mig så osvensk som möjligt och därtill veterligen var okänd i vårt land, låg det ju nära till hands att tänka på någon sorts förvanskning af det verkliga namnet. Flere möjligheter kunde här tänkas såsom att Foerstemann gjort sig skyldig till felläsning eller att, såsom docenten Carlsson framhållit, den tyske universitetsläraren, som upptecknat namnet, på grund af hörsselfel eller bristande uppmärksamhet missuppfattat det, eller att förvanskningen skett vid afskriften eller renskriften af den ursprungliga konceptanteckningen o. s. v. En felaktighet i förevarande hänseende var så mycket tänkbarare, som utgifvaren af förteckningen öfver *Die Baccalarei und Magistri* vid Wittenbergs universitet, d:r J. KÖSTLIN, tydligen haft mycket svårt att komma fullt till rätta med broderns, Olaus Petris tillnamn, som han i sin tryckta förteckning (Halle 1888, s. 16) bland magistrarna

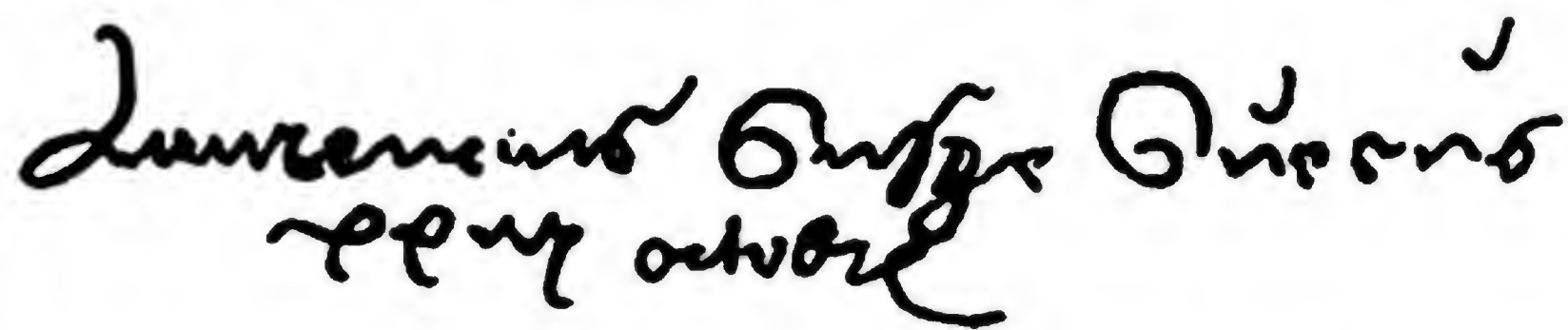
(1518, 3 Idus Febr.) upptager med tillnamnet UASE, men i rättelserna skrifer PHASE, hvarvid dock ett tillsatt frågetecken röjer utgifvarens tvekan. Då jag visste, att originalhandskriften till Wittenbergs gamla universitetsmatrikel numera förvaras i universitetsbiblioteket i Halle, där jag emellertid icke hade tillfälle att själf göra någon undersökning, beslöt jag vända mig till den berömde kyrkohistorikern därstädes, professor D. FRIEDRICH LOOFS. I mitt bref tog jag mig friheten att äfven bedja brefmottagaren benäget kasta en blick också i *Das Abrechnungsbuch des Rektors, der Dekane und Collegien Vorsteher* för åren 1513—1530, om hvars tillvaro jag fått kännedom genom en upplysning i inledningen (s. VIII) till den år 1894 i Halle utgifna *Volumen Secundus af Album Acad. Viteb.*

På min förfrågan hade jag nöjet mottaga ett älskvärdt och upplysande svar, som här må meddelas:

Halle a. S., Lafontainestrasse 6, den 26 April 1907.

Hochgeehrter Herr Kollege!

Gern habe ich gleich heute, da ich Ihren Brief erhielt, nachgesehen. Man kann nicht anders lesen, als Foerstemann getan hat. Eine eilige Durchpausung, die ich anfertigte:

wird Sie davon überzeugen, obwohl die u-Bogen bei Susze ebenso fehlen wie bei Laurentius. Das P und V schreibt der Schreiber nicht entfernt ähnlich. — Möglich bleibt Ihre Hypothese doch: zumal dem Ausländer gegenüber kann der Schreiber Falschgehörtes gebucht haben.

In dem Abrechnungsbuch Auskunft zu finden, ist geringe Hoffnung. Es scheint — ich habe es heute erst kennen gelernt und in dem schlecht geschriebenen Buche sehr vieles in der Eile nicht lesen können — nur Ausgaben der Rectoren anzugeben, Stipendienzahlungen udgl. Die Einträge zum Jahre 1527 sind sehr wenige. Einer, der mit einer Hieroglyphe (dedit?) beginnt, lässt dann folgen magistro (abgekürzt) Pha.. XX flor. Die letzten beiden Buchstaben sind mir noch rätselhaft. Hätte ich nicht erst in 8 Tagen Zeit, wieder auf die Bibliothek zu gehen, so würde ich mit

der Antwort bis dahin warten. So sende ich zunächst diese vorläufige Auskunft. In 8 Tagen will ich über das Abrechnungsbuch mich genauer aufklären und den Eintrag heraus zu bekommen versuchen. Dann schreibe ich wieder.

In vorzüglicher Hochachtung
mit kollegialem Gruss
Ihr ergebenster
Loofs.

Då emellertid något ytterligare bref icke anlände från professor Loofs, ärnade jag låta frågan hvila till dess, såsom jag hoppades, jag i en framtid kunde få tillfälle att själf besöka Halle och taga omskrifna »Abrechnungsbuch» i ögonsikte. Om någon svensk forskare skulle af dessa rader föranledas att ha saken i minne vid framtida utlandsresa, vore ju icke uteslutet, att ytterligare bekräftelse på docenten Carlssons och mitt nämnda antagande kunde vinnas. I hvarje fall är ju rätt anmärkningsvärdt, att vi båda, alldeles oberoende af hvarandra, kommit att upptaga och söka fullfölja ett och samma spår, som tydligen också ledt till ett mycket godt sannolikhetsresultat, eller att Laurentius Petri verkligen inskrefs vid Wittenbergs universitet den 23 oktober 1527. Hvad själfva hufvudfrågan vidkommer, så är den slutgiltigt afgjord. Om Laurentius Petris Wittenbergsstudier kan numera ej minsta tvifvel råda. Af särskildt intresse och högt värde är ju den af docenten Carlsson framdragna källupplysningen om Gustaf Vasas bref till Martin Luther om Laurentius Petri.

Herman Lundström

**Jämförelse emellan kyrkolagskommitténs förslag,
utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och
det Thomanderska kyrkolagsprojektet
af år 1837.**

Uti den sammanfattande skildringen af kyrkolagskommittén 1824—1846 är påvisadt, att det af kommittén på höstsammanträdet året 1838 utarbetade förslaget till kyrkolag i det stora hela ansluter sig till Thomanders året dessförinnan utgifna förslag.¹ Tegnér kallar detsamma »en afskrift af Thomanders förslag med några få ändringar».² Det kan emellertid vara af intresse att jämföra, i hvilka punkter majoriteten inom kommittén skilt sig från Thomanders uppfattning; och tillika kan genom en sådan jämförelse förslaget göras mera tillgängligt för forskningen, enär det aldrig kom att utgifvas å trycket. För kyrkolagskommitténs historia må här lämnas ännu ett bevis på den betydelsefulla roll, som lundaprofessorn kom att intaga inom det långvariga lagstiftningsarbetet.

Denna framställning åsyftar sålunda att återge divergenserna i de bägge förslagen paragraf efter paragraf och kapitel efter kapitel — i den mån nämligen en sådan skillnad behöfver betonas.

KAPITLET I.

Rubriken till detta kapitel lyder uti ThF³ »Om den rena evangeliska läran», uti KF⁴ åter heter det: »*Svenska kyrkans medlemmar*». Thomanders förslag år 1837 liksom kommitténs förslag

¹ Detta förslag, se Theol. Quartalskrift 1837, s. 360 ff.

² Se förf:s afh. Kyrkolagskommittén 1824—1846, s. 188.

³ ThF = Thomanders förslag.

⁴ KF = Kyrkolagskommitténs förslag 1838. Finnes i Hartmansdorfiska samlingen å Riksarkivet.

1828 och 1846 öfverensstämma i detta fall snarast med 1686 års kyrkolag. KF bjuder emellertid något nytt, och man kan fråga sig efter anledningen. Har kommittén 1838 möjligen velat framhålla kyrkolagens karaktär af för svenska kyrkan, ej för svenska folket i dess helhet gällande lag? Har man velat ange, hvilka som voro svenska kyrkans medlemmar, till skillnad från anhängare af andra kyrkosamfund inom staten?

Uti § 87 af 1809 års regeringsform nyttjades uttrycket »allmän kyrkolag», hvarmed då skulle kunna menas, att lagen vore allmän, åsyftade samhällets medlemmar i allmänhet. Drar man konsekvenserna af detta, kan man komma till justitierådet Carle-sons definition af kyrkolag såsom omfattande den yttre kyrkorätten.¹ Nu vill jag ingalunda påstå, att detta var en gängse mening hos kommittén 1838, men jag önskade lika väl betona, att sådana funnos, hvilka närmare tänkte sig in i frågan. Rodhe säger i sin intressanta utveckling af ämnet kyrkolag och kyrkohandbok på tal härom följande: »Det moderna problemet stat och kyrka fanns icke på den tiden i Sverige. Man sysselsatte sig på den tiden icke ens teoretiskt med spekulationer öfver statens förhållande till kyrkan, såsom en korporation inom denna än mindre lagstiftade man i detta hänseende.»² Detta gäller om 1809 års grundlagsstiftare, men knappast så sent som 1838. Det finnes bland Thomanders efterlämnade papper en kritik eller rättare sagdt början till en kritik af KF, hvilken något tangerar ämnet. Hvem författaren varit är ej lätt att säga. Allmän kyrkolag, heter det, bör reglera de olika kyrkornas förhållanden inbördes och till staten. Emedan förslaget (KF) innehölle föreskrifter, hvilka voro gällande dels endast för s. k. svenska kyrkans medlemmar eller i rent kyrkliga ämnen, dels ock för andra svenska medborgare, så torde genom uppställningen lagstiftarens mening böra förtydligas, i fråga om hvilka stadganden afsågo andra än svenska kyrkans medlemmar.

Som man ser, är detta resonemang ej främmande för en senare tids betraktelsesätt, men det torde väl vara öfverdrift att uti kommitténs ofvan nämnda rubricering söka intolka någon bitanke om kyrkan såsom korporation bland öfriga kyrkliga sådana inom staten. Antagligen har man funnit denna rubrik mera passa till kapitlets innehåll.

För öfrigt är föga att anmärka vid en jämförelse af detta ka-

¹ Jfr Rodhe, Edv., Kyrkolag och Kyrkohandbok. Lund 1911, s. 69.

² Rodhe, a. a., s. 74.

pitel. Kommittén har till § 2 gjort ett mindre viktigt tillägg, att församlingsbo är berättigad erhålla begravningsplats i den församling, hvarest han vistas. I det exemplar af 1838 års KF, som finnes uti Thomanderska samlingen (afskrifter sändes nämligen till alla medlemmarna i kommittén efter sammanträdets slut), har Thomander med egen hand öfverkorsat detta tillägg. Rättighet till kristlig begrafning, anmärker han, är föremål för ritualstadga, men fråga om begravningsplats å annan än dödsorten tillhör icke kyrkolagsstiftningen. Någon reservation i själfva KF beträffande denna fråga har han likväl icke.

KAPITLET II.

§ 5 uti KF handlar om årliga högtidsdagar och motsvarar § 6 i ThF (§ 5 i ThF har kommittén uteslutit). Början af den samma är något olika och förtjänar att observeras: »Såsom årliga högtidsdagar skola förste adventssöndag, Marie kyrkogång, Marie bebådelsedag, påsk- och pingstdag, Michaelsdag och allhelgonadag firas å söndag samt juldag» etc. såsom ThF § 6.

Den följande paragrafen är i bägge förslagen lika men med det tillägget uti KF, att kyrkoherde och församling kunna träffa öfverenskommelse rörande gudstjänst, hvilken emellertid skall underställas domkapitlets pröfning (§ 9 ThF har sålunda här medtagits).

§ 9 af KF är särskildt intressant. Den lyder: »Husandakt må präst i den församling, där han tjänstgör, på lämpligt sätt uppmuntra. Vare ock oförhindrad att därvid uppå anmodan biträda. Skulle sådan andakt föranleda split, oordning eller villfarelse, och kan kyrkoherden sådant ej rätta, anmäle saken hos domkapitlet.» Jämför man nu detta med kommitténs förslag till afskaffande af konventikelplakatet, aflämnadt efter sammanträdet maj—juni 1839, så finner man lätt, att själfva frågan blifvit diskuterad och afgjord redan 1838. Det senare förslaget har tillägget: »Kan domkapitlet ej heller sådan oordning afstyra, anmäle förhållandet i underdånighet hos Konungen», men har åter uteslutit mellanmeningen: »Vare ock oförhindrad att därvid uppå anmodan biträda». Konventikelplakatet var sålunda inom kommittén affördt från dagordningen tjugo år, innan Kungl. Maj:t lät en författning härom utkomma. Det citerade tillägget har, liksom säkerligen själfva paragrafen, utgått från Thomander. I det i hans ägo be-

fintliga KF är nämligen formuleringen af hans hand rättad och tillägget af följande lydelse: »Kan domkapitlet det ej heller afhjälpa, söka konungen».¹

Denna § 9 i KF utgör en särskild afdelning af kapitlet (afd. B) och bär rubriken: »Om husandakt». Kommittén har äfvenledes infört en annan nyhet, afdelningen E, som handlar »Om konfirmationsberedelse» och bildar förslagets 12 §. Denna lyder: »Ingen bör första gången få åtnjuta den heliga nattvarden utan att hafva fyllt fjorton år samt af kyrkoherden eller den präst, han därom anmodar, vara vederbörligen beredd.» Vi söka förgäfvades hos ThF efter någon direkt bestämmelse om konfirmation; visserligen talar Thomander i § 16 om »den ungdom, som året förut blifvit till nattvard beredd», men någon direkt föreskrift om en sådan beredelse saknas. Förklaringen härtill är emellertid enkel nog: kyrkohandbokens fjärde kapitel afhandlar närmare, »huru förhållas bör, då ungdomen första gången skall begå Herrens heliga Nattvard», och Thomander har troligen ansett, att denna sak där också borde påbjudas. Jag erinrar om huru han i den 4 § af sitt förslag uttryckligen framhållit, att vid alla de förrättningar, som i den antagna kyrkohandboken omförmäldes, skulle i alla delar så tillgå, som där vore föreskrifvet. Och detta synes han äfven hafva velat tillämpa på ifrågavarande fall, hvarutinnan handboken är både tydlig och fullständig.

Den följande afdelningen F motsvarar sålunda i ThF afdelningen D. Innehållet är i förslagen något skiftande. Rörande tiden, hur ofta nattvardsgång bör hållas, heter det: »Den heliga nattvarden, som af allmän skrift bör föregås, skall utdelas, så ofta församlingens ledamöter det åstunda, och uti de stora församlingar åtminstone hvar annan eller tredje söndag». Vidare stadgas, att hvar och en vid begående af nattvarden bör hålla sig till sin församling och den präst, som själavården där förestår. Men anhöriga äga rätt att med vederbörandes vetskap tillsammans begå nattvarden, äfven om de äro boende i särskilda församlingar. I nödfall kunde man söka hvilken präst som helst eller den som närmast finnes till hands (§ 14 i KF).

Rörande de återstående paragraferna af detta kapitel finnes ej mycket att anmärka. När fråga är om prästens skyldighet att förhöra menigheten i kristendomskunskap, har kommittén upptagit en bestämmelse ur den gamla kyrkolagen, hvilken där till-

¹ Jfr Kyrkolagskommittén, s. 252.

hör kapitlet om trolofning och äktenskap. »För ingen må, heter det, till äktenskap lysas, innan utrönt blifvit, att han äger nöjaktig kristendoms-kunskap och begått Herrans Heliga Nattvard.» Man jämföre detta med följande uti § 11 kap. 15 af 1686 års lag: »Och skall ingen trolofvas, som icke kan Lutheri Catechismus och hafver begått Herrans Nattvard.» I den nya lagen om äktenskaps ingående den 6 november 1908 stadgas för kyrklig vigsel, att kontrahenterna skola hafva begått nattvarden inom kyrkan eller af präst inom kyrkan åtnjutit kristendomsundervisning och af denne funnits beredda att, efter undergången konfirmation, få tillträde till nattvarden. Således har villkoret om kristendoms-kunskap i detta fall bibehållits. Också upptog 1846 års förslag nästan ordagrant denna kommitténs formulering (kap. 2 § 14), ehuru man för öfrigt i likhet med Thomander konsekvent räknat alla frågor rörande äktenskapet till den världsliga ordningen.¹ Endast professor Bergfalk gör härvid en reservation. Han erkänner det afgörande inflytande, denna föreskrift haft på kristendoms-kunskapens utbredande inom fosterlandet, men behovet af detta tvångsmedel, säger han, borde upphöra genom folkundervisningens ordnande.²

§ 23 af KF, som avslutar kapitlet, är äfvenledes ett tillägg till ThF, ehuru tanken häri ingalunda utgör något nytt: »Reformert präst må med vederbörande domkapitels tillstånd prästerliga förrättningar efter vår kyrkas bruk verkställa, offentlig gudstjänst, skriftermål och nattvardsgång dock undantagna». Här har man följt 1828 års kyrkolagsförslag, hvilket lämnar en liknande frihet för de reformerte. Jag hänvisar särskildt till kommitterades motiv härför uti samma förslag.³

KAPITLET III.

I fråga om detta kapitel, som handlar *Om kyrkotukten*, finnes ingen anmärkningsvärd åtskillnad.

¹ Jfr Kyrkolagskommittén, s. 342.

² Cnattingius, A. J., Jemförelse emellan nu gällande Kyrkostadganden och K. Kyrkolag-Comiténs 1846 afgifna Förslag till Kyrkolag etc., Stockholm 1854, s. 60.

³ Se Förslag till kyrkolag och ordning för svenska församlingen 1828, motiven s. 1. Jfr äfven Kyrkolagskommittén, s. 114.

KAPITLET IV.

Kommittén har här använt samma gruppering af bestämmelserna rörande *sockenstämma* som Thomander. Först lägga vi märke till att *tiden* för densamma af kommittén utsattes till maj och november, Thomander hade följt 1817 års förordning.¹ Den andra punkten af § 27 i ThF har kommittén ytterligare utfört sålunda: »I de församlingar, där sockenstämmor förut icke varit brukliga, förhålles efter hvad för hvarje ställe särskildt är stadgadt eller öfverenskommet».²

Den tredje gruppen »*Om rätt att å sockenstämma talan föra*» ter sig vidlyftigare i KF än i ThF. Rättighet att uti sockenstämma föra talan och afgifva röst, heter det i KF, tillkommer på landet hvar och en sig själf rådande, som äger inom socknen belägen till bevillning taxerad och i socknens utskylder deltagande fastighet, hvarmed förstås jord eller byggnader, äfvensom taxerade malm- och mineraltäkter, fisk- och jakträttigheter samt andra herrligheter; själfständiga idkare af hvarje lofligt yrke, hvilka bo inom socknen och för sin näring utgöra skatt; socknens och statens ämbetsmän utom för sina boställen; arrendatorer och landtbönder, hvilka äro skyldiga att betala utskylderna för den egendom de innehafva, för samma egendom i alla mål, som icke innefatta beskattning därå; samt i städer och köpingar alla fastighetsägare, idkare af lofliga yrken samt statens och städernas ämbetsmän. Röst-rätt beräknas sålunda, att *på landet* fastighetsägare antingen han är i socken mantalsskrifven eller icke, som för sin egendom erlägger i bevillning två och en half rdr, har en röst, för egendom öfver eller under detta värde beräknas rösträtt därefter, och öfriga på landet boende hafva en röst för hvarje fulla två och en half rdr bevillning; och att *i städerna* hvar och en äger en röst för hvarje fulla två och en half rdr bevillning. Kronans manskap, torpare och andra sådana personer på landet, äfvensom städernas försvarskarlar och arbetsmanskap samt de på stadsjord boende torpare skola, då fråga uppstår om personliga afgifter af dem, kallas till sockenstämma och där äga rösträtt hvar och en lika. — I det andra momentet af samma paragraf (§ 35 KF och § 34 ThF) stadgas blott, att frånvarande kunde åt annan person genom fullmakt uppdraga

¹ Jfr Kyrkolagskommittén, s. 235.

² Jfr likaledes kommitténs »Förslag till Förordning om sockenstämmor och kyrkoråd», § 1. Stockholm 1839.

att vid sockenstämma dess rätt och talan utföra. Det tredje momentet är lika.

Detta är ju synnerligen minutiösa bestämmelser om rösträtt, om man jämför dem med den korta formuleringen hos Thomander. Professor Bergfalk reserverade sig och önskar ej rösträtt för arrendatorer och landtbönder, såvida de icke hade tio års brukningsrätt, likaledes ej heller för statens ämbetsmän, såvida de ej på längre tid hyrt boning eller innehade ämbetshus. Biskop Thyselius var äfven emot att kronans manskap, torpare och dylika kunde äga sådan rättighet.

Det här framför allt viktiga är emellertid själfva principen, efter hvilken rösträtt borde beräknas. Uti förordningen om prästval af den 5 juni 1739 stadgas först och främst rörande städerna, att husägarna ägde sådan rättighet, men i de hus, som beboddes af andra, borde den »hyresman votera som ägaren gifwer thertil sitt tilstånd». Huru många vota de respektive ägarna kunde prestera — naturligtvis efter värdet af egendomen — är en fråga, som vi här kunna förbigå. Samma princip följdes äfven på landsbygden; rösterna beräknades efter hemmansdelarna, således fast egendom, men torpare, bruksfolk, soldater och andra, hvilka särskildt uppräknas och ej ägde någon fast egendom i församlingen skulle »uti wahlet ingen delactighet hafwa». Om någon röstberättigad ej själf kunde vara närvarande vid valet, fick han skriftligen afgifva sitt votum eller befullmäktiga någon annan i sitt ställe.¹

Så var förhållandet vid prästval. Uti förordningen angående sockenstämmor och kyrkoråd af den 26 februari 1817 finner man nu liknande bestämmelser. Rättighet att inställa sig vid sockenstämma och där yttra sina tankar tillkom i allmänhet *sådana, som inom församlingen ägde fast egendom*, »och derutöfver jemväl andra personer, hvilka hafva rösträtt vid prestval, dock med undantag af dem, som efter afhandlingar bruka enskilte personers jord, så framt de icke äro med ägarnes fullmakt försedde.»² Härtill kom ett tillägg genom kungörelsen af den 24 mars 1824, att, när öfverläggningarna icke gällde »onera och prestationer», utan endast hvad som borde iakttagas inom församlingen i fråga om ordning och sedlighet, rösträtten skulle utsträckas äfven till sådana personer, som brukade enskild mans jord, utan att för utöfningen af denna rättighet någon särskild fullmakt af ägaren erfordrades.³

¹ Denna förordning, se den Mittagska kyrkolagssamlingen af år 1845, s. 350.

² Kyrkolagssamlingen 1845, s. 502.

³ Ibdm, s. 506.

Kommittén har, såsom vi finna, brutit med denna gamla regel och följt Thomanders förslag — åter ett tydligt bevis på i hvilken grad denne tagit ledningen vid 1838 års sammanträde. Det följande året, då Heurlin och Tegnér kommit in i kommittén, ser man frågan annorlunda, och i det särskildt tryckta Förslaget till förordning om sockenstämmor och kyrkoråd begagnar man i denna punkt nära nog samma ordasätt som i 1817 års sockenstämmoförordning, dess 4 §. Tegnér's mening har då segrat.¹

I det af Thomander själf rättade KF har han nedskrifvit en ny redaktion eller förklaring till paragrafen, som lyder: »Rättighet att uti sockenstämma talan föra och röst afgifva tillkommer i fråga om personliga bördor hvar och en myndig församlingsledamot med lika röst; men i alla andra frågor hvar och en myndig person i mån af dess skattebördor».

Uti en följande afdelning af detta kapitel *om sockenstämmas befattning* återfinna vi till att börja med professor Bergfalks reservation, att denna paragraf borde inledas med orden: De kyrkliga angelägenheter, som etc. — hvarom Bergfalk i 1839 års förslag till förordning om sockenstämmor och kyrkoråd själf talat.² Bland de ämnen, som skulle vid sockenstämma handläggas, förekommer i KF ännu ett, nämligen »om tiden för allmänna gudstjänsten, enligt hvad i 6 § är stadgadt». Dessutom har till paragrafen lagts ett nytt moment: »Folkrikare och vidsträcktare församlingar, hvilka innehålla 3,000 personer och därutöfver eller där församlingen sträcker sig två mil från kyrkan, må äga att åt kyrkorådet eller åt deputerade, på allmän sockenstämma utsedde, uppdraga att afgöra färre eller flera af de till sockenstämmas handläggning hörande ärender.»

I paragrafen om besvär's afgifvande med anledning af sockenstämmas beslut (§ 44 ThF och § 45 KF) har Thomander uti sitt exemplar af KF insatt följande bestämmelse: »Är ordförande med sockenstämmobeslut missnöjd, då må han ifrån predikstolen så-

¹ Se § 8 af 1839 års nämnda Förslag. Jfr Kyrkolagskommittén, s. 238. — I sina Anmärkningar till förslaget försvarar Thomander denna nyhet. Rösträtt, säger han, kan bestämmas lika för alla eller efter förmögenhet. Någon giltig grund för att den skulle följa hemmantalet kunde ingalunda anföras, och den tid vore förbi, då hemmantals och förmögenhets belopp antoges vara något så när lika. Ty äfven den synliga förmögenheten vore ofta annan än jord och fastighet. Theol. Quartalskrift 1837, s. 398.

² Jag hänvisar till detta förslag, s. 9. Jfr Kyrkolagskommittén, s. 240.

dant meddela eller meddela låta och besvären fullfölja, allt inom tid som här ofvan sägs.»¹

KAPITLET V.

Detta kapitel bär i bägge förslagen rubriken *Om dem som måga till prästerlig tjänst antagas*. KF sätter bland ämnena i den s. k. prästexamen inför domkapitlet främst »praktiskt prof i homiletik och kateketik» (§ 57 af KF och § 56 af ThF), och tillika gör man följande utvidgning: »Dessutom äger domkapitlet, om det så nödigt aktar, att förhöra jämväl i filosofiska ämnen». Man har gifvetvis bemödat sig om att tillfredsställa de kraf på »filosofisk prästexamen», som på flera håll gjordes gällande. Mittag — och med honom förenar sig äfven biskop Thyselius — reserverade sig sålunda och fordrade, att denna examen skulle vara obligatorisk med undantag endast för dem, som vid universitetet tagit filosofisk grad eller undergått filosofie kandidatexamen. Han önskade ej något förhör i kasuistik och kyrkolagfarenhet, men apologetik däremot borde utgöra ett af examensämnena. I den närmast följande paragrafen har KF medtagit prästedsformuläret, som naturligt är i öfverensstämmelse med de den 15 april 1829 påbjudna.

Därefter komma bestämmelserna om pastoralexamen (§ 59 KF och § 57 ThF). Dylika »pastoralförhör» skulle enligt KF ske inför Pastoralexamenskommissionen, hvilken tillsattes af konungen. Profvet på svenska skulle gälla: teologiska systemet, exegetik (nya testamentet på grundspråket och det gamla testamentet i hela dess vidd; dels på grundspråket, dels efter den antagna öfversättningen, i de delar, där insikten i grundspråket ej vore tillräcklig), pastoralteologi och kyrkolagfarenhet. Den, som undergick pröfning, skulle »ock dels på svenska språket utgifva samt på gymnasium eller katedralskola jämväl på svenska försvara teser, hvaruti särskildt exegetiska, dogmatiska och pastoralteologiska ämnen förekomma, och på hvilka teser en domkapitlets ledamot äfven skall opponera, dels under inseende af någon af examenskommissionens ledamöter författa tvenne skriftliga afhandlingar, en på latinska och en på svenska språket, den ena öfver ett dogmatiskt ämne, den andra uti pastoralteologi, hvilka bägge ämnen af examenskommissionen uppgifvas, med rättighet för författaren att själf bestämma, hvilket af de uppgifna ämnena han vill afhandla på

¹ Jfr Cnattingius, a. a., s. 110.

det latinska språket och till hvilket han vill begagna det svenska, samt att vid den latinska afhandlingen såsom hjälpreda nyttja en latinsk-svensk ordbok». Slutligen skulle vid pastorexamen föras protokoll, hvaruti de särskilda examinatorernas yttranden om den examinerades kunskaper intoges.

Reservationerna uti detta stycke äro flera och må här återgifvas. Så menade prosten Mittag, att förhöret uti teologiska systemet borde hafva en så praktisk riktning som möjligt. Kurserna uti exegetiken borde tillhöra prästexamen; och skriftliga afhandlingar behöfde ej erfordras i pastorexamen. Denna skulle väl kunna få tagas redan vid 28 års ålder, men ingen finge före fyllda 30 år söka kyrkoherdebefattning. D:r Petterson önskade, att disputationsprovet skildes från pastorexamen, och att endast *en* skriftlig afhandling skulle behöfvas, hvilken då författades på latin. Knös slöt sig i afseende på åldersgränsen till Mittag; och Hartmansdorff slutligen ville, att båda de skriftliga afhandlingarna vore affattade på svenska språket.

Kapitlets sista paragraf behandlar i bägge förslagen frågan om befrielse från dessa prof, och vi hafva då att i KF lägga märke till följande nyhet: »Teologie kandidater må dock för inträde i predikoämbetet icke förhöras i teoretiska ämnen». Thomander har emellertid särskildt reserverat sig häremot. Talet i ThF om teologiskt disputationsprof är i KF återigen alldeles uteslutet.

KAPITLET VI.

Kapitel *Om ämbeten och tjänster i församlingen* är af lätt insedda skäl det ojämförligt vidlyftigaste, och divergenserna i de båda förslagen äro äfven i förhållande därefter.

Första afdelningen handlar *Om biskopsämbete*, och uti § 63 KF (§ 61 ThF) talas om rättighet att deltaga i biskopsval, således en fråga där meningsskiljaktighet gärna förekom. Kommittén vill lämna en dylik rätt åt domkapitlets ledamöter, lektorerna vid gymnasium, rektorer och konrektorer vid allmänna skolorna, kyrkoherdar, hvar för det gäll, hvarå han fullmakt erhållit, ehvad han det tillträdt eller ej, regements- och amiralitetspastorer, äldste kapellanen i hvarje gäll samt vice pastorer vid de ännu obesatte, i Lunds stift ledamöter af det akademiska konsistoriet. Man bör observera, att KF särskildt framhåller lektorerna vid gymnasium. Till den femte punkten af denna paragraf har KF äfven följande

tillägg: »Lika beskaffad valsedel förseglad och med påskrift *Biskopsval* insände de frånvarande till ordföranden, och skall därvid fogas ofvanskrifne edsformulär egenhändigt undertecknad».

Rörande valet af ärkebiskop lämnar KF åt Uppsala stift *tre* röster, en förändring, som ej minst på senare tiden varit under debatt. Thomander liksom Bergfalk och Petterson reserverade sig emellertid häremot, den förstnämnde i enlighet med sitt förslag (§ 62 ThF).

I det följande har KF infört biskopseden, till en del något skiljaktig från den år 1829 af Kungl. Maj:t utfärdade, men denna skillnad gäller mera formen, ordasätten än innehållet, hvarför det här ej kan vara nödvändigt att återge densamma.

Beträffande *prostämvetet* äro bestämmelserna i de båda förslagen ungefär lika, § 63 och andra punkten § 64 ThF är likväl i KF utesluten. Mittag har reserverat sig och velat, att prost skulle utnämnas af biskop i konsistorium.

Den tredje afdelningen i kapitlet *Om ansökan och förslag till prästerlig tjänst* bjuder på några divergenser. Sista ansökningsdagen i fråga om prästtjänst (§ 66 ThF, tredje punkten) ansåg kommittén böra i Hernösands stift vara den hundrafemtionde och i öfriga stift den nittionde dagen från den dag, då ledigheten timade. Senast å trettionde dagen efter ansökningstidens utgång skulle domkapitlet hafva upprättat förslag (jfr här § 67 ThF). Till § 68 ThF har kommittén först lagt den bestämmelsen, att den som sökte förslag utom det stift, han tillhörde, skulle jämväl i sin ansökan lämna uppgift på bostad och adress samt betyg om lära och lefverne från det konsistorium, därunder han löde. Och därtill har fogats ett nytt moment, det ingen ägde söka pastorat, som ej minst ett år oafbrutet efter domkapitlets förordnande bestridt prästerlig tjänstgöring — Mittag, Ullberg och Hartmansdorff önskade tiden likväl utsträckt till trenne år. Rörande de i den följande paragrafen afhandlade betygsgraderna för förslags upprättande beslöt kommittén, att de betyg, som erhöles för ämnena teologiska systemet, exegetiken i nya testamentet och pastoralteologien, skulle gälla hvardera dubbelt emot hvarje särskildt betyg i ämnena eller profven: gamla testamentets exegetik, kyrkolagfarenhet, de skriftliga afhandlingarna, disputationprof, predikoprof och kateketprof.

I § 70 ThF, hvilken handlar om pastoratens klassifikation och de härefter ställda fordringarna vid ansökan, har kommittén gjort

en del ändringar. Det heter nämligen uti andra momentet, att godkänd teologie licentiatexamen skull gälla lika med betyget berömlig för alla ämnen i pastoralförhöret, men man har ej velat göra den af Thomander omnämnda föreläsningens verksamheten så meriterande. Uti fjärde momentet lägga vi märke till att kommittén räknat en betygsenhet och ett *halft* tjänsteår lika, och uti det femte momentet betonas, att hvar och en, som icke blifvit underkänd uti pastoralexamen, vore berättigad till förslag å tredje eller lägsta klassens gäll, så i stad som på landet. Men hertill lämnade endast tjänsteåren afgjordt företräde, utan afseende på betygen i pastoralexamen, »så att den som har flera tjänsteår, är berättigad till förslag till tredje klassens pastorat framför den i pastoralexamen öfverlägsne, som räknar färre tjänsteår». — Det sista momentet lyder: »Företräde till stadspastorat af tredje klassen samt till sådan stadskapellanstjänst, för hvars erhållande pastoralexamen anses nödig, bestämmes såsom för andra klassens gäll är stadgadt; dock så att för behörigheten intet visst antal af betygsenheter erfordras».

§§ 71—73 ThF har kommittén upptagit utan några förändringar (§§ 73—75 KF) men hertill lagt trenne nya (§§ 76—78 KF). Dessa hafva följande lydelse: »Till de kyrkolägenheter, därtill konungen utnämner, äga följande rättighet att hos honom utom förslag såsom sökande sig i underdånighet anmäla, nämligen: tjänstgörande lärare vid universiteterna och elementarläroverken, krigspräster under fälttåg och då de äro kommenderade till sjöss, ordinarie hofpredikant och legationspräst, präster i Lapp- och Finnmarkerna samt sådana i Fjällbygden och annorstädes tjänstgörande präster, som hafva dubbel årsberäkning, sedan de på sådana ställen tjänstgjort i vissa år, efter hvad Kungl. Maj:t på hvarje sådant ställe i nåder bestämmer.»¹ Och § 77 »Underdåniga ansökningar utom förslag till sådana kyrkoherdelägenheter, därtill konungen utnämner, böra för att vara gällande inom tjugoen dagar ifrån den dag, val blifvit i gället till lägenhetens återbesättande hållet, ingifvas till domkapitlet i det stift, där pastoratet är beläget, och vara åtföljde af de handlingar, som i 70 § äro föreskrifne. Efter att i afseende på behörigheten till gället hafva anställt jämförelse emellan den eller de utom förslaget sökande och de före-

¹ Mittag ansåg, att äfven kyrkoherdar och komministrar i Stockholm borde äga rätt att söka utan förslag. Thomander och Bergfalk åter reserverade sig mot att lärare vid universitet och skolor skulle hafva dylik rättighet.

slagne, skall domkapitlet låta ansökningarna tillika med dess yttrande och förslaget till konungen insändas». Den sista meningen: »Efter att i afseende» etc. är af Thomander i hans eget reviderade KF öfverstruken och lyder i stället: »Så de föreslagnes som de utom förslaget sökandes handlingar jämte förslagsprotokollet skall domkapitlet ofördröjligen till konungen insända och därvid foga dess eget utlåtande, däri samtliga sökande med hvarannan jämföras».

Afdelningen slutar med § 78: »Ingen må på en gång söka tvenne lägenheter. Den det gör vare förfallen till andra straffgrad, och om han blifver till någon af de sökta lägenheterna utnämnd, miste densamma.»

Thomander har härpå låtit följa det i åtta delvis vidlyftiga paragrafer behandlade ämnet *Om prästval*, den fjärde gruppen af detta kapitel. Men gå vi till KF, finna vi endast en paragraf (§ 79), hvori frågan helt lämnas åsido. »Om prästval», heter det, »är särskildt stadgad.» Vi få sålunda ingenting veta om huru kommittén har tänkt sig lösningen af detta omstridda problem. Att man debatterat härom, är säkert, men kanske man ej lyckats få enighet och så valt denna något underliga utväg — vi måste erinra oss, att frågan om prästval avancerat ett godt stycke, sedan prästvalskommittén på 1820-talet framlagt sina förslag.¹

Uti den följande afdelningen *Om patronatsrätt* har KF utlagt en »kyrkopatrons» skyldigheter: »Kyrkopatron skall om kyrkan och församlingen sig vårda låta och deras rätt försvara emot allt ingrepp och förfång, kyrkotionen, om han den uppbär, till kyrkans gagn använda och därför hvarje år redovisa; så ock där uti patronbrevet, hvilket skall efter ordalydelsen tydas, villkor äro förelagda, dem noga iakttaga. Underlåter kyrkopatron något af hvad som är föreskrifvet, vare han patronaträtten förlustig.» Innehållet är nytt utom sista punkten (§ 84 ThF).² Delvis nytt är äfven andra momentet § 82 KF, motsvarande samma moment § 85 ThF. Det lyder: »Sedan kyrkopatron sålunda ingifvit kallelse, skall den vid domkapitlets nästa sammanträde anmälas och kallelsen genom anslag å domkapitlets dörr kungöras, med anvisning att klander däremot vid talans förlust bör inom trettio dagar därefter hos domkapitlet anföras. Efter denna tids förlopp företage domkapitlet ofördröjligen ärendet och utfärde fullmakt eller med-

¹ Jag hänvisar till Kyrkolagskommittén, s. 193, 276 ff.

² Thomander och Bergfalk reserverade sig mot att dessa föreskrifter intogos i kyrkolagen.

dele utslag med laga besvärs hänvisning.» Det sista momentet i paragrafen har KF uteslutit.

Föreskrifterna om *huspräst* — ehuru med en del uteslutningar — har KF inryckt uti afdelningen *Om adjunkt och predikohjälp*. Här är föga att i sak anmärka. § 90 ThF, som handlar om predikobitråde, är i KF mycket förkortad: »På biskops bepröfvande må bero att efter af honom anställdt teologiskt förhör meddela skriftlig tillåtelse för studerande att en eller annan gång i namngifven församling predika.»

De följande stadgandena: om syssloman, klockare, organist och annan kyrkobetjäning, äro i de bägge förslagen mycket samstämmiga. (Man kan möjligen anmärka såsom en egendomlighet, att KF ålägger utnämnd klockare att inför kyrkoherde och församling aflägga tro-, huldhets- och tjänsteed). Detsamma kan äfven sägas beträffande den sista gruppen af detta kapitel: *Om tjänstgöring, dess vidtagande, upphörande och gränser*. Uti § 103 ThF är tredje momentet uteslutet: Mittag menade, att domkapitlet borde äga rättighet att lämna e. o. präster tjänstledighet i tvenne år för studier. Den mera tillfälliga ledigheten, som beviljades af kyrkoherde eller prost, inskränkte kommittén till högst fjorton dagar. — Uti § 105 ThF har KF strukit orden: »eller som i slaktning deltagit ändå han fäderneslandet väl tjänt»; och slutligen har tredje momentet af följande paragraf en annan lydelse: »Jordfästning må ock af hvilken prästman, som därom anmodas, kunna förrättas». Den med beundransvärd skicklighet stiliserade paragrafen om en prästmans plikter och förhållanden, den sista af detta kapitel, har kommittén emellertid oförändrad bibehållit.

KAPITLET VII.

Hvad här först säges om *domkapitlens* sammansättning och göromål, är i båda förslagen lika; men i afseende på Stockholms stads konsistorium (§ 103 KF och § 110 ThF) har kommittén gjort den ändringen, att »ärkebiskopen, då han är närvarande», skulle vara ordförande. Det heter tillika: »Detta konsistorium har samma åligganden och befattningar, som stiftens domkapitel enligt 102 §, utom förhör med dem, som i predikoämbetet vilja ingå och i församlingen söka sin befordran».

Tiden för domkapitlens sammanträden är i båda fallen lika; början af denna paragraf i KF lyder emellertid: »Hvar onsdag skall

domkapitel hållas, med undantag af» etc. I ThF heter det, att ej mindre än fem ledamöter måste närvara uti domkapitlet i frågor rörande tjänstefel; kommittén tillägger äfven: tjänsters tillsättande samt examina. »Äro ej fullt antal ledamöter, då må de, som när äro, tillkalla kyrkoherde eller skolrektor att antalet fylla» — man jämföre slutet af § 113 ThF. Domkapitlets notarie skiljes enligt KF ifrån sin befattning, »då han efter erhållen varning finnes hafva sina åligganden eftersatt».

Prästs afsättning skulle endast genom domkapitlets cirkulärbref kungöras (jfr § 118 ThF). När fråga är (i KF § 114, ThF § 122) om besvärs afgifvande, ha Mittag och Bergfalk reserverat sig, den förre ansåg nämligen, att bevis öfver anförda besvär ej behöfde för domkapitlet företes i mål, som icke rörde förslag eller tjänsters tillsättande, den senare likaledes i de mål, hvilka genom besvär skulle gå till hofrätten.

Thomander ville icke medgifva, att handlingar, som rörde »ansökan eller enskildt ärende», genom posten skulle kunna ingifvas till domkapitlet. Detta var likväl tillåtet genom kungl. cirkulärbrevet af den 8 nov. 1792.¹ »I Hernösands stift», heter det i KF, »må dock ansökning kunna genom posten till domkapitlet insändas». Mittag åter önskar bibehålla den gamla ordningen.

I kapitlets sista paragraf äro de tio första momenten lika. Återstoden i KF lyder: »tjänstgöringsbok, däruti för hvarje i stiftet tjänstgörande präst antecknas allt, hvad honom i och för tjänsten rör» (mom. 11); »sammandrag af tabeller rörande folkmängd och församlingsvård» (mom. 12); »utdrag af a) dopboken, innehållande efter födelsedagen de hvarje år födde barn samt deras namn, stånd och hemvist, b) lysnings- och vigselbok, däri äro införde fästehjonens fullständiga namn, ålder, stånd, hemvist, möjligen föregångna äktenskap, så ock vigselfagen, c) död- och begrafningsbok, upptagande alla döda med fullständiga namn, stånd, hemvist samt döds- och begrafningsdagen» (mom. 13). — Detta sista moment har Thomander uti sitt reviderade KF strukit. Mittag har reserverat sig, enär han ansåg, att tabellerna endast skulle omfatta folkmängden.

KAPITLET VIII.

Visitationer kunde företagas, heter det i KF, »dels efter konungens förordnande af ärkebiskop eller statssekreteraren för kyrko-

¹ Se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 280.

ärendena, dock icke i församlingarna utan han är präst» — man jämföre det här refererade stället med § 127 ThF, det öfriga i detta sammanhang är lika. Professor Bergfalk ansåg, att konungen kunde för dylika visitationer använda föredraganden för kyrkoärendena utan någon inskränkning.

Den enskilda visitationen i församlingarna har Thomander behandlat i en mycket vidlyftig paragraf. KF är därefter. Momentet rörande kyrkornas ekonomi har man till en del utvidgat. Så heter det, att prästen äfven borde uppvisa »räkenskapsböcker öfver alla kyrkans inkomster och utgifter årligen afslutade, af kyrkoherden och kyrkovärdarne underskrifna samt genom revisorer af församlingen granskade och i allmän sockenstämma godkända». Enligt det elfte momentet KF skulle kyrkoherden äfven förete bevis från vederbörande domare (hvilket skulle vara befriadt från lösen), att för hvarje år till rättens handlingar aflämnats dopboksutdrag, utdrag af lysnings- och vigselbok samt död- och begrafningsbok, utdrag sålunda, som närmast äro att jämföra med dem, som borde finnas hos domkapitlen.¹ Mittag, hvilken synes vara den bland kommitténs medlemmar, som afgifvit de flesta reservationerna, har ansett det vara olämpligt att vid visitationerna efterhöra, om de prästerliga studierna fortsattes. Doktor Petterson anmärkte, att husförhörslängder ej kunde föras i Stockholm, men att in- och utflyttningslängderna voro så mycket fullständigare.

KAPITLET IX.

Prästmöte skulle enligt KF äga rum »högst i fyra dagar å rad», och till detsamma skulle biskopen utse tvenne predikanter (jfr §§ 139 och 140 ThF). Ombud skulle väljas »på sätt och till det antal, som af föregående prästmöte är bestämdt, dock icke öfver tolf» (jfr § 141 ThF), hvilka då utgjorde ett beredningsutskott. I fråga om omröstning, tredje momentet § 144 ThF, heter det i KF: »Begäres omröstning, verkställes den sålunda att, sedan prästerskapet blifvit fördeladt i tre klasser, af hvilka kyrkoherdarne utgöra den ena, alla öfriga med ordinarie tjänster försedda den andra och extra ordinarier den tredje, tvenne klassers genom de flesta rösterna inom hvarje klass antagna mening blifver beslut i de mål, där slutet ej äro förnärmande för den tredje klassens rätt. I de frågor, som röra en klass ensam, skall ock denna klass allena äga att fatta beslut.»

¹ Jfr slutet af det föregående kapitlet.

Kyrkohist. Årsskrift 1915.

Thomanders intressanta nyhet om *kyrkomöte* — han kallar det »allmänt prästmöte» — har kommittén upptagit utan någon större ändring. Det heter emellertid i KF »allmänt möte», en lyckligare benämning, då ju äfven lekmän deltog i detsamma. Vidare har man uteslutit »konungens öfverhofpredikant» som själfskrifven medlem, hvaremot Thomander och Ullberg reserverat sig. Mittag ville äfven utesluta de teologie professorerna, men däremot borde mera än en präst från hvarje stift och flera från de större stiftet kunna väljas. Beträffande slutligen kyrkomötets befogenheter kan anmärkas, att den andra punkten af detta moment (mom. 3 § 146 ThF) utelämnats och uttrycket »allmän andakts- eller undervisningsbok» i KF närmare preciserats till »bibelöfversättning, psalm-, evangelie- och kyrkohandbok samt katekes».

KAPITLET X.

Gör man en jämförelse af innehållet i detta kapitel »*Om ansvar för brott emot denna lag*» emellan de båda förslagen, skall man först lägga märke till att kommittén ej velat sätta böter såsom lägsta straffgrad. »Lägsta straffgrad, heter det, är efter omständigheterna föreställning, antingen skriftlig af domkapitlet eller muntlig af kontraktsprosten på domkapitlets befallning meddelad. Kyrkobetjänt varnas af förman enskildt eller inför kyrkorådet.»¹ Till den följande paragrafen (§ 148 ThF) gör KF ett tillägg: »Den som förut undergått lägsta straffgraden och sedan emot denna lag sig förbryter, skall med suspension bestraffas». Utaf här uppräknade tjänstefel framhölls bl. a. att för bristande betalning vägra prästerligt biträde eller förrättning. Straffet härför ville Bergfalk, såsom han i sin reservation påyrkar, hafva skärpt till afsättning eller den strängaste bestraffningsgraden.

Bestämmelserna i detta senaste fall äro i KF något olika ThF: »Med afsättning straffas präst, som varit drucken eller som är till nesligt brott förvunnen eller såsom vårdslös gäldenär dömd; eller som lärer satser, hvilka strida emot den evangeliska läran och dem vidblifver, eller ock, sedan han dem återkallat, dem åter upptager, eller ock som uppenbarar hemlig bekännelse, eller ock som, sedan han trenne gånger blifvit med suspension eller en gång med föreställning och en gång med suspension ansedd, sig förbryter, så att

¹ Jfr Kyrkolagskommittén, s. 315, 350.

suspension därå bort följa. Där särdeles försvårande omständigheter äga rum, må till afsättning dömas jämväl för sådana förbrytelser, därå enligt § 137 endast suspension annars följa bort» (§ 139 KF och § 149 ThF). Förslaget avslutas med § 140, till innehållet öfverensstämmande med § 150 ThF.

December 1914.

Oscar Hippel.

Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift.

Då den ålderdomsbräcklige biskop P. Filenius i Linköping skattat åt förgängelsen, anmodades öfverhofpredikanten, pastor primarius i Stockholm Uno von Troil att hålla likpredikan öfver den döde. Han mottog och fullgjorde uppdraget och valde därvid till text: »Herren är min starkhet och min sköld, uppå honom hoppades mitt hjärta och mig är hulpet, och mitt hjärta är gladt, och jag vill tacka honom med mina visa», Ps. 28: 7. Efter att hafva på ett klart och kristligt sätt utvecklat textens grundtankar slöt han med att betyga, att »en sådan man var den högvördige herren, doktorn och biskopen, nu hos Gud evinnerligen salige herr Petrus Filenius». Den unge, ståtliga och belevade öfverhofpredikanten slog lifligt an på det vid begrafningen samlade kleresiet, inom hvars kretsar många trodde sig finna i Troil en värdig efterträdare till Filenius. I sina självbiografiska anteckningar förmåler v. Troil, att han ock mottog bref med uttalade önskningsar, att han måtte komma att »succedera» den afgangne stiftsherden. Han nämner ock, att han från sin studietid i Uppsala ägde flera vänner bland östgötarne. Ehuru väl ej de ekonomiska förmåner, som medföljde biskopsämbetet, frestade honom att själf verka för sin befordran till detta, menade han sig dock böra lämna berörda bref till statssekreteraren E. Schröderheim, som vid den tiden var föredragande af ecklesiastik-ärenden inför Gustaf III, som nu beredde sig för en badresa till Aachen. Troils önskan var, att brefven före afresan måtte uppvisas för konungen, hvilken han ock själf dessförinnan personligen uppvaktade.¹ När konungen under sin färd till utlandet passerade Linköping och gaf cour hos landshöfdingen grefve Reenstjerna, hörde han sig för, om hvem man talade såsom önskad blifvande biskop i stiftet. Landshöfdingen meddelade då, att man och man

¹ Uno v. Troil, Själfbiografiska anteckningar; utg. af Schüek, 1900, s. 177 f.

emellan talades mycket om von Troil. Stiftet kände ett behof af en yngre, lifskraftig chef, eftersom det nu lång tid haft åldriga biskopar, af hvilka den siste länge varit ringa arbetsför. v. Troil var ung, duglig och begåfvad och därtill, som man visste, i åtnjutande af konungens ynnest. Att man ej misstog sig om dennes bevägenhet för sin öfverhofpredikant, märkes bland annat af ett privatbref till Schröderheim, hvilket han afsände tillsammans med en officiell skrifvelse från Aachen den 20 juli 1780, hvori han utsatte dag för det blifvande biskopsvalet i Linköpings stift. I det förtroliga blefvet till Schröderheim uttalade sig konungen, om hvilka personer han gärna skulle vilja se blifva uppförda på biskopsförslaget. Han ansåg, att inga hinder borde resas mot att biskopen i Lund, O. Celsius, finge ett rum på förslaget, men väl borde man laga så, att någon för konungen välbehaglig person också finge en plats därå, »endera Troil, Waller eller domprosten i Västerås (J. M. Fant), hvilken dock på sedernas vägnar jag skulle mindre önska, fast som politicus jag ansåg honom bäst». v. Troil ansågs af konungen ej vara behäftad med den vank och brist, som vidlådde nämnde domprost, och han har — skref konungen — »förstånd, fermeté och capacitet; jag tviflar ej på hans tillgifvenhet för mig i denna stunden, men allt är vanskligt i världen, och biskopsstolen kan ändra mycket principer och tänkesätt, och då finner man ej hos honom en fermetét och en capacitet oberoende af bi-influence och mera incommod än Fantens svagheter. Får Fanten förslaget och ej Troil, är jag nöjd; får Troil förslaget och ej Fanten, är jag ock nöjd. De hafva begge att tacka mig för en hastig och stor lycka.»¹

För dessa bägge biskopskandidater agiterades lifligt inom stiftet. Väl hade von Troil flera förespråkare, men krafter voro ock i rörelse för att främja Fants framgång. Dåvarande professorn i Uppsala J. A. Lindblom, längre fram själf stiftets biskop, arbetade nu för den sistnämndes kandidatur. För hans sak verkade ock professors fader, prosten A. Lindblom i Odensvi, dennes bröder, O. Lindblom, prost i Mogata, och Christer Lindblom, prost i Grebo, alla inflytelserika män, och till deras parti slöto sig flera andra prästmän. I ett bref till prosten i Odensvi skref brodern i Grebo, som bevistat Filenius' begrafning och därefter deltagit i en bjudning för i staden närvarande präster hos konsistorienotarien Wallenberg, att där hade skarpa utfall blifvit gjorda mot honom,

¹ Statssekret. Elis Schröderheims anteckningar till konung Gustaf III:s historia. Örebro, N. M. Linds boktryckeri, 1851. Sid. 191.

därför att han lade sig ut för Fant, »som hålles för så ovärdig, att ingen kan kalla honom utan att såra samvete och heder». Hans goda namn och rykte var således ej bättre bland prästerskapet än — som vi sett — hos konungen, ehuru denne ej däri såg ett oöfverstigligt hinder för Fants uppförande på förslag. Ehuru väl prosten Lindblom i Odensvi sökte gynna dennes kandidatur, var han dock icke en halsstarrig motståndare till Troil. Så skref han t. ex. till sin son professorn i Uppsala: »Det skall fägna mig oändligen, om Wingård blir biskop i Göteborg och Troil en gång i Linköping aut Fanten». Professor J. A. Lindblom, ehuru väl han personligen för sin tjänstutöfning icke hade något större intresse af hvem som blef stiftets biskop, ifrade dock lifligt för att stiftets röster skulle utfalla efter hans vilja. I ett bref till honom, hvori beröres hans agitation i Bankekinds kontrakt, inom hvilket en af farbröderna var pastor, skrefs: »Din far måste svara för sin ort. Han är hufvudmannen för hela orten. Man vet, hvad en sådan man, som har sonen till häradshöfdinge i orten, kan uträtta.» Själf skref professorn under en vistelse i fädernehemmet till sin svärmor, professorskan Frondin, den 20 juli: »Inom den lilla sfere jag räcker har jag sökt göra domprosten Fant bekant och misströstar icke, att han får röster, ehuru det ser svårt ut att bringa honom till ett rum på förslaget».¹ Det blef ock efter hand allt mera tydligt, att Lindblomska partiet dref sin agitation förgäfves. Komminister C. G. Ekmansson i Örtomta, en präst, som inom kort blef en af de mera betydande bland stiftets kleresi, skref den 12 aug., således vid pass tre veckor före valet, ett bref, hvars öfverskrift ej namngifver adressaten, men hvars innehåll pekar på professor J. A. Lindblom: »Sedan gubbarna vid begrafningen kommit öfverens om ett visst förslag, är det numera försent att däri göra så betydande ändring» (som att få Fant upp på förslaget), och: »vore jag väl värd att vara Lindblommarnes vän, om jag kunde vara så svag och dubbel. Säg mig, min vän, på ditt samvete: hvilket af partierna bör cedera, edert eller vårt, antingen en sjettedel eller fem sjettedelar? Hvaraf kan det komma, att andra riksdagsmän, som varit hans (Fants) ståndscamerader, rynka på näsan och be Gud bevara oss från honom? Söta min vän afstå med detta just underliga infallet. Lär oss att bli attacherade för dig sjelf och menagera oss nu åt dig en annan gång».¹ I den skrifvelse, hvori konsistorium den 4 augusti angaf för prästerskapet den af Kungl. Maj:t för biskopsvalet ut-

¹ Ur Lindblomska manuskriptsamlingarna i Linköpings stiftsbibliotek.

satta dagen, uttalade det sin förväntan, att klerus därvid ej blott måtte »söka sådana män, som igenom deras gudsfuktan, deras lärdom, deras tillgifvenhet för Kunglig Majestäts person och riket, deras saktmodighet, fogelighet» vore utmärkte, utan ock taga hänsyn »till den nödvändiga kroppsstyrka, som fordras för att styra ett stort stift», och sålunda på förslaget uppsätta personer, som vore i stånd att »föra sitt ämbete till Guds ära, Kungl. Majestäts nöje och stiftets förmån». Huru prästerskapet tog i akt dessa påminnelser, framgick af valet den 29 augusti och rösternas hopräkning i domkapitlet den 6 september. Det befanns då, att pastor primarius, kungl. öfverhofpredikanten U. v. Troil undfått 196, lektorn, professor Älf 167 och lektor Fröling 107 röster. Som dessa tre uppnått högsta röstetalet, uppfördes de i nämnda ordning å förslaget. Domprosten Fant, för hvars uppsättande därå Lindblomska partiet agiterat, kunde ej samla mer än 12 röster kring sitt namn, och ej flera hade skänkts åt stiftets egen domprost, Spar-schuch, som däri kunde frestas se ett misskännande af den verksamhet, som han såsom konsistoriets vice ordförande under en följd af år nedlagt på stiftets angelägenheter. Professor Älf, som själf i stället hemburit så många förtroendevota, tänkte sig genast in i domprostens känslöstämning och inlämnade i kapitlet en skrivelse, hvori han till dennes tröst uttalade som sin öfvertygelse, att det för domprosten ogunstiga valresultatet ensamt vore att söka i hans ålderdom och ohälsa, och att stiftet ingalunda underskattade hans sträfvanden för dess förkofran. Älf anhöll, att hans uttalande måtte som en bilaga få åtfölja dagens protokoll, hvilket ock beviljades, hvarigenom således hans kolleger instämde i condoléanceskriften. Prästerna hade vid valet beaktat konsistoriets erinran om önskvärdheten af en yngre kraft i spetsen för stiftsstyrelsen. Den nämnda bilagan blef ej den enda, som kom att åtfölja protokollet. Några prästmän hade ej blifvit kallade till att votera, ehuru de menade sig ägt rätt att deltaga i omröstningen, och inlämnade med anledning därpå en besvärsskrift. Trenne andra, som infunnit sig vid valtillfället, hade blifvit tillbakavisade såsom oberättigade att deltaga i valakten. Valresultatet skulle således ej gifvit ett alldeles adekvat uttryck för prästerskapets tankar. När tvistefrågan behandlades i domkapitlet, beslöts att hänskjuta den till Kungl. Majestät, men som utgången af dess utslag saknade betydelse för förslagets bestånd, öfversändes det uppsatta förslaget till Kungl. Maj:t, hvars vilja under de förhanden-

varande omständigheterna ej var tvifvelaktig. Den blef uppenbar, då han i Harlem den 1 oktober 1780 undertecknade fullmakten för U. von Troil att vara biskop i Linköpings sift. Hans invigning i ämbetet ägde rum i heliga Trefaldighetskyrkan i Uppsala af ärkebiskop Mennander, efter hvilken akts slut den nye biskopen uppvaktades af därvarande studenter af Östgöta nation.

Den man, som blifvit insatt till chef för stiftets kleresi, var föga mer än 34 år gammal, utan tvifvel en mycket osedvanlig ålder för en biskop. För såvidt mannaålderns fulla lifskraft ansetts behöflig för Filenius' efterträdare på biskopssstolen, syntes Troils ålder vara tillräcklig för behovet.

Uno von Troil var född 1746. Hans fader var dåvarande öfverhofpredikanten, kyrkoherden i Riddarholmsförsamlingen, sedermera ärkebiskopen Samuel Troilius, och hans moder var dennes maka Anna Elisabet Angerstein. Sonens lyckliga begåfning och grundliga studier, framför allt i de klassiska språken, beredde honom vid tjugufyra års ålder platsen som magister primus vid 1770 års magisterpromotion. Redan samma år begaf han sig till utlandet för att vid därvarande universitet fortsätta sina studier. Längre kom han att dröja i Göttingen för att draga fördel af hofrådet Michaëlis undervisning i arabiska språket. Hans studieresor sträckte sig till flera andra orter i Tyskland, vidare till Schweiz och Frankrike, i hvilket sistnämnda land Sveriges sändebud, grefve Creutz, förde honom i beröring med flera af landets mest berömda män, en Diderot, d'Alembert, Marmontel, Rousseau m. fl. Sedan han begifvit sig öfver till England, lättade därvarande svenske minister, von Nolken, hans tillträde till den lärda världen där. Hans egenskap af adelsman och son till Sveriges ärkebiskop torde ej varit utan gagn för honom för vinnandet af sina syften i detta aristokratiska land, men hans behagliga sätt och intelligenta väsen främjade den utan tvifvel ännu kraftigare. I England gjorde han bekantskap med en herr Banks, som föreslog honom att följa med på en resa till Island. Han lyssnade till anbudet, och, sedan de ekonomiska förutsättningarna för färden blifvit ordnade, företogs den hösten 1772 och blef icke utan inflytande på hans framgång i lifvet. Närmast tillskyndade den honom ett mångsidigt vetande, hvaraf han i sedermera författade bref till vänner och gynnare rikligen delade med sig. Så t. ex. delgaf han professor Bergman sina geologiska iakttagelser där, kanslirådet Ihre dem i fråga om Islands historia, kyrkohistoria, etnografi, om folkets lef-

nadssätt, näringar, litteratur och minnesmärken, åt presidenten Axel Leijonhufvud meddelade han, hvad han inhämtat om Islands skaldskap, åt arkiater Bäck, hvad han sport om gängse sjukdomar på ön, o. s. v.

Med ökad allmänbildning, vidgad synkrets och världserfarenhet återvände v. Troil efter mer än tvenne års bortovaro i främmande land till Sverige i februari 1773, och det töfvade ej länge, förrän han var inne på vägen till lycka och framgång. Åt Troil, som redan under sin studietid i Uppsala blifvit uppmärksammas af Gustaf III under dennes besök i universitetsstaden, beredde nu excellensen, grefve C. F. Scheffer företrädde hos konungen, för hvilken han fick redogöra för sina intryck och upplevelser under den isländska resan. Med intresse tog monarken del af hans liffulla skildringar och fattade behag för den belevade, fint bildade unge mannen, en välvilja, som ökades, när v. Troil på en vink af hofkansleren Fredrik Sparre från engelskan öfversatte Whitelockes dagbok öfver sin ambassad till drottning Kristina, för att konungen, som ej var mäktig sistnämnda språk, skulle kunna taga kännedom om den. Denne visade sin erkänsla med att tilldela v. Troil en guldmedalj, och det dröjde ej mer än ett par år därefter, förrän konungen kallade v. Troil, som efter sin hemkomst till fäderneslandet antagit prästerlig ordination och tjänst, till ordinarie hofpredikant och efter ytterligare två år eller 1777 nämnde honom till öfverhofpredikant och till sin biktfader. Det skedde samma år, som Troil på uppmantran af nyssnämnde grefve Scheffer utarbetade och till tryck beforderade de öförmälda isländska breven, som sedan öfversattes både till tyska, franska och engelska språken och ansågos äga betydande vetenskapligt värde. Då vid ungefär samma tid kyrkoherdebefattningen i Stockholms storkyrkoförsamling blef ledig genom O. Celsius d. y:s befordran till biskop i Lund, lät konungen förljuda, att han gärna skulle se, att församlingen kallade v. Troil till dennes efterträdare. Församlingen beaktade konungens önskan och gaf honom sina röster, hvarpå Kungl. Majestät oförtöfvadt nämnde honom till pastor primarius och hugnade honom redan följande år med teologie doktorsvärdigheten. Sådana voro de meriter, som han hunnit samla, då han kallades att vara biskop öfver Linköpings stift, och som ansågos kvalificera honom för detta värf.

Så snart konungens utnämning af v. Troil till stiftets förman blifvit känd, aflät dess konsistorium till honom en lyckönskings-

skrifvelse och en välkomsthälsning, hvilken i sin ordning den 30 oktober besvarades af biskopen, som betygade, att det var honom i högsta måtto glädjefullt att få räkna på samtliga »venerand. consistorii» ledamöters vänskap och förtroende, och att han hoppades kunna genom Guds nåd därutaf vidare göra sig förtjänt. Han önskade sig och konsistorium »den Högstes nåd att uti alla våra gemensamma göromål med endräktighet och nit för Guds ära arbeta därhän, at konungens nöje, fäderneslandets välgång, församlingens nytta och stiftets heder må befrämjas». I cirklade ordalag efter tidens sed förnyades i skrifvelsen dessa ömsesidiga artighetsbetygelser vid de bägge följande årsskiptena, vid hvilka tidpunkter biskopen ännu bodde kvar i hufvudstaden. Vid nyåret 1781 försäkrade konsistorium bland annat, att det bad den allsmäktige Guden välsigna biskopens »insikter, upplysta nit, styrka och medfödda böjelse att styra och vårda dess församling, skydda och utbreda vetenskaperna, gagna fäderneslandet, hedra vårt tidehvarf och förbinda efterkommandena». Vid det nästföljande årsskiptet skref konsistorium, att det kände sig »så mycket mera skyldigt att lyckönska tit. till det ingående nya året, som detta är det, på hvilket tit. efter den Högstes visa och ofelbart milda skickelse egentligen kommer att blifva vår». Stiftet kunde »icke annat än vänta sig det önskligaste flor under en styresman, som med tit. tänkesätt och drift förenar den lyckan att äga Kungl. Majestäts synnerliga allernådigsta förtroende». Kännedomen om denna sistnämnda förmån kom konsistorium att, medan ännu biskopen bodde kvar i hufvudstaden, anmoda honom för stiftets räkning ombesörja uträttandet af uppdrag ej blott i allmänhet utan ock hos konungen personligen. Konsistorium plögade äfven för öfrigt under sagda tid skriftligen hänvända sig till honom och inhämta hans mening i viktigare frågor. Först i april 1782 lämnade han sina befattningar i Stockholm och öfverflyttade till Linköping för att omedelbart taga ledningen af de ecklesiastika ärendena i det åt honom anförtrodda stiftet.

En tid efter sin utnämning till biskop, och rätt långt innan han bosatte sig där, sökte han visligt förbereda sin kommande verksamhet som stiftschef genom att redan på förhand förskaffa sig så noggrann kännedom som möjligt om stiftets förhandenvärande förhållanden och speciella behof. Till den ändan anmodade han konsistorium i bref af den 23 mars 1781, att det måtte anbefalla kontraktsprostarna hålla visitationer i stiftets alla försam-

lingar och därvid följa ett af honom medsändt program, som upptog en del frågor, hvilka han önskade få besvarade. Till dessa hörde bland andra: huru predikoämbetet uppfyllde sina skyldigheter; om församlingarnas nit att bevista den allmänna gudstjänsten, deras lefverne och deras sätt att besörja barnuppfostran; vidare om och huru de kyrkliga förhören blefvo förvaltade; huru barnundervisningen och särskildt katekumenernas undervisning blifvit ordnad, samt huruvida konfirmation blifvit införd och kommit i bruk; om huru stor folkmängden var i församlingarna, antalet kommunikanter, samt om huru många barn, som under de senast gångna tre åren blifvit förberedda till deras första nattvardsgång; än vidare om några särskilda oseder och synder slagit rot i församlingarna. Slutligen upptog programmet ett antal frågor af ekonomisk och administrativ innebörd, såsom om kyrkornas tillstånd, kyrko- och fattigkassornas ställning, ministerialböckernas skötsel m. m. — I enlighet med denna biskopens anhållan förständigades kontraktsprostarna att jämlikt hans program verkställa visitationer och att före april månads utgång 1782 till domkapitlet inkomma med de vid sagda förrättningar förda protokollen. Konsistoriets cirkulär med befallning härom utgick den 4 april året förut. Tack vare sina förstudier i stiftsförhållandena visade sig den nye biskopen redan vid den första session i domkapitlet, hvori han deltog efter sin öfverflyttning till Linköping, vara ganska bekant med dem. Han påpekade för konsistorium en del missförhållanden i den kyrkliga ämbetsförvaltningen inom församlingarna och framställde även förslag för att bota bristerna. Han upptog vid detta tillfälle, den 8 juni 1782, genast till behandling de inkomna visitationsprotokollen, och det blef klart, att biskopen ämnade med allvar gripa sig an med att söka bortrensa slarf och själfsväld, där det fått fäste, och i stället inpräglad ordning och plikt-trohet. Icke utan missnöje anmärkte han, att han icke satts i stånd att till denna session framlägga en redogörelse för resultatet af sin granskning af ställningen inom stiftets samtliga församlingar, enär åtskilliga kontraktsprostar ej beaktat konsistoriums påbud att till viss angifven dag inleverera visitationsprotokollen. De missförhållanden, vid hvilka v. Troil hufvudsakligen fäst sig, afsågo den kyrkliga ekonomien, kyrko- och fattigkassornas förvaltning, medan däremot hans anmärkningar föga riktades mot brister i församlingarnas religiösa och moraliska lif. Han hade funnit, såsom han påvisade, att vissa, angifna pastorer underlåtit föra

ordentliga räkenskapsböcker, att somliga fört böckerna slarfvigt och oredigt, hade blandat ihop kyrko- och fattigkassorna, då likväl hvardera bort »hafva sin egen kista». Han fäste konsistoriums uppmärksamhet på, hurusom i vissa församlingar man anlitat dessa kassor för ändamål, som voro främmande för deras uppgift, att man utlånat deras medel mot alltför svag säkerhet, att man underlåtit att säga upp utlämnade lån, ehuru man bort inse, att lånegarantierna voro otillräckliga, att man beviljat lån ur dessa kassor mot lägre ränta än sex procent, under hvilken gräns deras medel icke bort utlånas. Med anledning af sistnämnda anmärkning bestämdes, att, om vederbörande i församlingarna ej ansågo sig kunna af gäldenär tillförsäkra kassorna så hög räntefot, skulle det åligga pastor att i konsistorium anmäla detta, hvarefter stiftsstyrelsen tillsammans med konungens befallningshafvande i länet jämlikt ett kungligt bref af den 6 april 1695 ville vidtaga nödiga åtgärder för att göra medlen nog fruktbarande. Biskopen pekade på en församling, där man låtit kyrkokassans medel ligga till och med oräntade; han gjorde ock anmärkning på att församlingar funnos, där räkenskaperna ej hållits tillgängliga för socknemännen. Som en betänklig brist framhöll han, att flerstädes saknades kartor öfver kyrkorna, och prästbostälernas ägor. Landtmäteri borde där förrättas; detta så mycket nödigare, som exempel gåfve vid handen, att deras mark lidit intrång af obehöriga. Ej minst för att betrygga kyrkans jordegendom behöfde konsistorium påminna stiftets prästerskap om en redan förut gifven föreskrift att väl taga till vara alla kungliga bref och resolutioner samt att i konsistorium anmäla, huru de förvarades. I enlighet med de förslag, som biskopen framställde, fattades beslut om åtgärder för att afhjälpa äfven en del andra af honom påpekade missförhållanden i församlingarna, såsom att mota t. ex. observerade egennyttiga försök att lägga hinder i vägen för inrättande af skolor, för hvilkas räkning i ett par socknar donationer blifvit gjorda, eller för att undanröja olämpliga anordningar i fråga om allmänna gudstjänsten och prästernas ämbetsförvaltning o. s. v. Dock var det vid detta tillfälle fråga allenast om rättelser i enstaka fall å fristående punkter i stiftet. Sina allmänna grundsatser för församlingsvårdens handhafvande väntade han med att uttala till ett senare tillfälle, då han hunnit förvärfva ytterligare kännedom om förhållandena inom stiftet. Nu lät han emellertid inkalla de präster, som konsistorium ansåg bära skuld för de anmärkta felaktigheterna, för att inför detta

stå till svars för dem eller för att afgifva förklaringar öfver sakernas läge. Andra ålades att insända afskrifter af domstolsutslag, donationsbref, sockenstämmoprotokoll m. m. Vid denna generalräfst, hvarmed han inledde sin episkopala verksamhet, ihågkommos ock de prostar, som icke ställt sig till efterrättelse konsistoriets påbud att inom förelagd tid insända protokollen öfver verkställda visitationer. De förständigades »att dessa akter skyndsammast insända med tillkännagifvande, af hvad anledning sådant till den i cirkuläret den 4 april 1781, numero 157, förelagda tiden eller sistlidne Valborgsmässa icke blifvit verkställdt». Prästerskapet erinrades från början, att en fast och ordnande hand fattat om styret. — Vid samma domkapitelssession beslöts att anbefalla prostartarna vaka öfver att prästerna noga beaktade de ändringar, som på senaste tid blifvit vidtagna i de kungliga författningar, som årligen skulle uppläsas från predikstolarna, och jämväl att vissa numera voro helt och hållet upphäfdade. Folket kunde annars alldeles vilseledas, såsom skett med allmoge i stiftets andel af Kalmar län, där den enligt klagomål från konungens befallningshafvande i nämnda län försummat att fullgöra vissa pålysta skyldigheter, emedan den ej kunnat uppfatta de kungliga kungörelsernas innehåll, eftersom prästerna alltför otydligt läst upp dem. Konsistorium hade därför måst gifva prästerskapet en admonition att klart och tydligt uppläsa dem. — Prästerna hade ock blifvit tillsagda att noga tillvarataga alla kungl. kungörelser och låta klockaren hålla dem i ordning och jämväl tillgängliga för socknemännen i sakristian.¹

Vid nu berörda konsistoriesammanträde framställde v. Troil ock förslag om ändring i kapitlets expeditionssätt, hvilket han ansåg vara ej nog praktiskt och tidsbesparande. Han vann konsistoriets gillande af sitt förslag, att icke alla mål skulle behandlas på enahanda sätt, utan »att för framtiden sådana ärenden som t. ex. kommuniceringar, stämningar, recipisser och öfverhufvud sådana kuranta mål, som allenast ankomma på verkställighet och icke på deliberation», genast af konsistorienotarien skulle expedieras, hvarigenom komme att vinnas ökad snabbhet i expeditionen, och att domkapitlets sessioner ej blefve onödigtvis uttänjda. Han framhöll, att i andra konsistorier tillgick på det sätt, som han föreslagit. Än viktigare var den ändring, som han några dagar därefter åstadkom i konsistoriets förfaringssätt, enligt vilket det efter att hafva uppsatt

¹ Kons. cirk. d. 1 aug. 1781.

förslag till en ledig prästlägenhet genast lät kalla de föreslagna till att aflägga prof i församlingen och meddela den utsedda valförrätaren hans uppdrag. Han påpekade det äfventyrliga i att omedelbart efter ett förslags uppsättande utsända dessa kallelser, att af ett sådant förfaringssätt konsistorium kunde befara stora obehag, och han fäste dessutom uppmärksamheten på att ett dylikt sätt att gå till väga var stridande mot den rättsprincipen, att en myndighets utslag icke får verkställas, innan det hunnit blifva laga kraftvunnet. Konsistorium lopp fara att nödgas ändra förslaget, taga tillbaka missiven och inställa valförrättningen, i händelse besvär öfver dess åtgärder blifvit anförda och gillade af högre myndighet. Han fäste ock uppmärksamheten på det obehag, som det måste medföra för en aktningsvärd prästman att kanske få afträda från ett förslag, hvarpå han till sin glädje bekommit ett rum, och detta törhända sedan han till och med hunnit nedlägga möda och kostnad på en till äfventyrs lång resa i och för att aflägga prof i det eftersträfvade pastoratet. Inseende styrkan i de skäl biskopen anförde bestämdes, att hädanefter utskrifning af missiv och förordnande för valförrättare skulle anstå till dess, att uppsatt förslag hunnit blifva lagståndet.¹

Som biskopen ej heller kunde i alla hänseenden gilla de principer, som konsistorium dittills plägat följa, då det uppsatt själfva förslagen till lediga gäll, uttalade han ock vid tillfället sina från dem något skiljaktiga tankar om den betydelse, som i dylika fall borde tilläggas aflagd akademisk lärdomsgrad inom filosofiska fakulteten. Han sade sig ha funnit, att konsistorium visserligen fasthållit såsom ledande grundsats att räkna »förtjänst och skicklighet» såsom »enda grunden» för afgörandet af en sökandes rätt att blifva uppförd på förslag, men ock att det vid bestämmandet af platsen å detta ej tagit tillbörlig hänsyn till lärdomsmeriter. Konsistorium hade nog följt den praxis, att »magistri fått främsta rummet bland pares», äfven om dessa senare varit äldre och mera förtjänta, men dock iakttagit den regeln att alltid låta en ordinarie präst taga försteget framför en extraordinarie och en, som innehade en högre syssla, gå före en annan, som beklädde en ringare befattning, och detta utan afseende på akademisk grad. Biskopen gjorde konsistorium uppmärksam på att i andra stift »honor praecedentiae ovillkorligen plägar tilläggas magistris», enär eljest dessa »föga hafva någon förmån af sitt vid akademien nedlagda

¹ Kons. prot. d. 12 juni 1782.

arbete och kostnad». Han hemställde till konsistorium, att det måtte taga i öfvervägande, huruvida ej skäl talade för att taga upp samma praxis, som vedertagits i andra domkapitel. Consistoriales, som själfva voro magistrar, blefvo öfvertygade om billigheten i hans förslag.¹ Frågan kom ånyo ett par månader därefter att något beröras i samband med ett meningsutbyte inom stiftsstyrelsen om skolbetjantes förmånsrätt att uppföras på förslag. Biskopen var då ense med sina bisittare i kapitlet om att tjänstgöring i skola väsentligt ökade den sökandes rätt att komma i åtanke. Konsistorium påminde sig, att gällande skolordning tillerkände skolbetjante icke blott dubbla tjänsteår utan ock behörighet att komma ifråga till befordran, då de härdat ut med skolarbete sju å åtta år, och jämväl att flera kungliga bref och förordningar ålade konsistorium att hjälpa och befordra dem »tidigt ur oket». Vid ett senare tillfälle befastade domkapitlet den gamla grundsatsen, att endast de prästmän, som erkändes äga »ypperlig lärdom och förtjänst, utmärkt anseende inom stiftet och kunde in synodo praesidera», finge komma i fråga till plats å förslag till de s. k. katedral-pastoraten». ² Samma höga uppskattning af kunskapens värde, hvarom det anförda vittnar, framträdde naturligtvis ock, när det gällde för honom och konsistorium att häfda denna princip, då den bekämpades af någon, som på grund af dess tillämpning blifvit utestängd från förslag, å hvilket han för andra meritters skull förmenade sig bort erhålla rum. Ett dylikt fall inträffade året efter hans flyttning till stiftet. En komminister B. Liedholm anförde besvär öfver att han förmenats plats å ett förslag. I den förklaring, som med anledning därpå biskop och konsistorium afgåfvo, framhöllo de, att kungliga brefvet den 25 augusti 1741 bjöd dem att icke för strängt binda sig vid en sökandes tjänsteålder utan endast, »då tjänsteårens myckenhet har skicklighet och erfarenhet i följe», låta den gälla »men annars icke». De erinrade jämväl om att prästerskapets privilegier innehöllo den bestämmelsen, att »icke någon mindre lärd person och af ringare merit och skicklighet» finge föredragas den, som vore mera lärd och skicklig och »bättre en lägenhet förtjänt hafver, hvilket af deras gjorda och underlagda prof» borde utrönas och bedömas. De hänvisade ock till gällande kyrkolag, som i kapitlet 19, paragrafen 8 föreskref, att församlingens gagn och goda förnämligast bör sökas och anses.

¹ Kons. prot. d. 12 juni 1782.

² Kons. prot. d. 25 september 1783.

Med afseende fästadt härpå och att komminister Liedholm långt ifrån att hafva gjort sig känd för lärdom och studier ej med annat vittnesbörd än aegre admittitur funnits hafva undergått sin pastoraexamen — — — »ty har konsistorium ej kunnat lämna honom, Liedholm, rum på detta förslag» framför de personer, som blifvit därå uppsatta.¹

För prästerskapets rättskänsla hade det helt visst känts kränkande, att konung Gustaf tillåtit sig att bevilja survivancer på frändes inträffande pastoratledigheter, hvarigenom den fria täflan förhindrades och en oförrätt tillfogades den enskilde aspiranten, och ej mindre sårande torde detta konungens öfvergrepp ha förnummits af stiftsstyrelsen, enär dess lagberättigade inflytande på gällens besättande därigenom upphäfdes. Biskopen hade dock redan några veckor efter sitt inträde i domkapitlet den tillfredsställelsen att lämna den för hela klerus hugnesamma underrättelsen, att statssekreteraren E. Schröderheim skrifvit till honom, att man icke vidare behöfde räkna med berörda oegentlighet. Hans bref af den 4 juli till biskopen gaf vid handen, att, »sedan Kungl. Majestät i betraktande af särskilda ömma och bevekande omständigheter en och annan gång beviljat survivancer på pastorer och prästlägenheter, har Kunglig Majestät funnit sig inom kort tid öfverhopad med ansökningar om dylika förmåner». Med anledning af detta missförhållande hade han nu utfärdat förbud för kammarexpeditionen att upptaga dylika ansökningar, hvarigenom således denna fråga, som väckt så mycken anstöt, bragtes ur världen.

De sporadiska yttringar af slarf och brist på punktlighet, hvilka, såsom vi visat, biskopen strax efter sitt anträde till stiftsstyrelsen rönste känning af från prostars och pastorers sida, gaf honom snart anledning att låta konsistorium ålägga kontraktsprostarna att »till vinnande af behörig drift i alla ärendens jämna lopp» upprätta, hvar och en för sin räkning, förteckning å alla de ärenden, som årligen skulle å viss föreskrifven tid expedieras från hvarje prosteri, och uppräknade konsistorium bland dessa: förteckning öfver adliga giftermål, födelser och dödsfall, vidare förteckning öfver dödsfall bland adels-, präst-, borgare- och ståndspersoner, kollekt- och andra till halfårsuppbörden hörande medel, än vidare tabellverket och lasarettsuppbörden samt änkehjälpen m. m. För att gifva eftertryck åt tillsägelsen lät biskopen tillägga: »kommandes herrar kontraktsprostar såsom förbundna att i kyrkones saker göra bi-

¹ Kons. kopiebok d. 20 april 1783.

skopen bistånd», enligt kyrkolagen, kap. 24, § 18, att »ensamt blifva mig och konsistorium ansvariga för verkställigheten, emot det de af sina kontraktister i sådana mål njuta all prompt och ofelbar åttlydnad vid det ansvar, som i annor händelse — — — skall blifva oundvikligt». En antydning om det godtycke, som vissa prostar tilläto sig, men hvilket biskopen fann nödigt att bryta, röjde sig i ännu ett tillägg, som gjordes i skrifvelsen, nämligen att det hvarken kunde »förenas med lagens esprit (se Rättegångsbalken 15 kap. 7 §) eller med den aktning biskop och konsistorium tillkommer, att prosten förordnar någon annan i dess ställe», i händelse att han finge laga förfall att själf i laga tid och ordning verkställa de uppdrag, som ålåge honom i egenskap af kontraktsprost; detta såvida domkapitlet icke hade lämnat honom tillstånd därtill.¹ Det stränga språk, som kom till användning i skrifvelsen, tyder på att disciplinen bland clerus råkat på förfall och tarfvade kraftiga grepp för att vederbörligen upprättas. Prostarnas långsamma och ofta försenade expeditioner hade understundom sin orsak i att en och annan af kontrakternas kyrkoherdar opåtaladt haft för vana att längre än lofligt dröja med att tillställa sin prost de uppgifter och handlingar, som denne var förbunden att inom viss tid inleverera till domkapitlet. Då denna myndighet nu ej längre ville finna sig vid dylik försumlighet, gaf den i ett cirkulär det följande året uttryck för sitt starka missnöje med dessa vårdlösa och pliktförgättna präster, som genom senfärdighet förhindrade domkapitlet själf att noggrant iakttaga rätta tiden för afsändandet af vissa ämbetskrifvelser, som vore beroende af från prästerskapet ingångna berättelser. Till erinran för prästerskapet uppräknades åter de expeditioner, som å bestämda tider måste från prostarna afgå, och inskräftes, att dessa »hädanefters ovägrligen och vid ansvar till föreskrifven tid aflämnas».² Vanan hos vissa präster att icke vara noga hade dock fått fortgå alltför länge utan verksamma anmärkningar, för att den i en hast skulle kunna undanröjas, men konsistorium hade nu blifvit nogräknadt, såsom man finner af en skarp skrifvelse till prästerskapet i Hammar-kinds kontrakt några månader efter nyssnämnda cirkulär. Det hade »velat hafva vederbörande af vener. clerus allvarligen förhållet med antydning att foderligast för all den tid, som kan vara brutet, sin ämbetes plikt och skyldighet ofelbart fullgöra, så kärt

¹ Kons. prot. d. 31 juli 1782.

² Kons. cirk. d. 3 december 1783.

dem vara vill att laga ansvar undgå». ¹ Det visade sig emellertid möta svårigheter att lära prästerskapet riktigt förstå den ordning, som konsistorium sökte införa. Dess bestämmelser fattades på olika sätt, hvarför stiftsstyrelsen, då den kom underfund därmed, utsände ett nytt cirkulär, hvori den tillbjöd clerus att till det förestående prästmötet få inkomma med förslag till ändringar med afseende på de regelbundet återkommande expeditionerna och till lämpliga åtgärder i och för att åstadkomma likformighet i fråga om berörda expeditioner, hvarefter konsistorium ville taga hänsyn till dessa uttalanden vid eventuella nya bestämmelser och formulär. ² De ordinarie kollektor, för hvilka under ifrågavarande tid skulle redovisas, voro följande: två till emeriti verb. div. ministri, två till ecklesiastikverket i Lappland, tre till medellösa studerande, två till gymnasii- och skolhusens reparation, en till sjömanshusen, en till länslasarettet, en till konsistorienotarien och en till konsistorieamanuensen, hvilken sistnämnde i denna egenskap ej åtnjöt annan lön. Det slutliga afgörandet af förenämnda fråga om prästernas ordinarie utgående expeditioner blef således uppskjutet till det beramade prästmötet 1784, vid hvilket tillfälle biskopen hade i sinnet att söka ordna och reglera en del stiftsförhållanden, som han ansåg tarfva ändring. Men alltifrån början af sin episkopala verksamhet sträfvade han att sätta mera lif i den kyrkliga administrationen och att utbyta förlegade former mot andra med mera tidsenlig och praktisk karaktär.

Ett af hans tidigaste yrkanden i domkapitlet gick ut på att för kyrkornas, församlingarnas och de af- och tillträdande pastorernas säkerhet *inventering* genast efter hvarje ombyte af pastor måtte äga rum med afseende på kyrkornas och församlingarnas böcker, handlingar och egendom. Hvar och en tillträdande ordinarie pastor borde enligt hans mening en månad före sin flyttning till pastoratet hos domkapitlet begära, att person måtte utses för att verkställa dylik förrättning. I enlighet härmed utsändes ock cirkulär till efterrättelse för framtiden. ³ Erfarenheten bestyrkte snart klokheten i denna biskopens proposition, ty exempel gåfvo vid handen, att till följd af underlåten inventering viktiga publika handlingar förkommit eller åtminstone lupit fara att skatta åt förgängelsen. Konsistorium såg sig året därpå föranlåtet att i ett nytt

¹ Kons. kopiebok d. 19 maj 1784.

² Kons. prot. den 28 aug. 1784.

³ Kons. prot. den 31 juli 1782.

cirkulär föreskrifva, att, när en kyrkoherde afgått med döden, inventering ofördröjligen skulle förrättas mellan sterbhuset och vikarierande prästen och sedermera, som förut är nämndt, mellan denne och den nye, ordinarie pastorn, hvarefter inventeringsinstrumentet skulle inskrivas i kyrkoboken och i afskrift insändas till domkapitlet.¹

Samma dag, som v. Troil gaf anledning till det förstnämnda cirkuläret rörande ofördröjlig inventering, väckte han i domkapitlet förslag om ett verksammare sätt än förut att bland stiftets prästerskap sprida kännedom om stiftsnyheterna. Ett första embryo till en stiftstidning hade visserligen redan 1756 sett dagen under titeln »*Ändringar i stiftet*», men denna publikation, som hade prosten P. W. Litzenius till redaktör, kunde icke länge hållas vid lif. Den ändrade sitt namn till »*Stiftstidning*» och upphörde i april 1761. Den bekom en slags fortsättning genom konsistorienotarien, sedermera prosten O. Lindblom och dennes efterträdare på den förra posten M. Wallenberg. Tidningen utgafs då i form af kvartblad och endast tre à fyra gånger om året. Biskop Troil ansåg därför, att dess meddelanden alltför gamla nådde fram till dess läsare och sålunda ej fyllde det syfte, som med dess utgifvande afsågs. Af denna anledning hemställde han till konsistorium, att det måtte öfverväga, om ej skäl kunde anses föreligga att utvidga tidningen till ett månadsblad, hvori man skulle offentliggöra kungliga bref och reskript, meddelanden om lediga tjänster, sökandes namn och antal vid förslag, rösterna vid prästval, vakansers beskaffenhet, besvär öfver förslag och deras slutliga afdömande, donationer för ecklesiastika ändamål, nådårsresolutioner, redogörelser för tvister om patronatsrätt, gymnasiets och skolornas angelägenheter med mera, som kunde beräknas vara af intresse för tidningens väntade läsare. Meningen skulle dock icke vara att undantränga domkapitlets officiella cirkulär.² Som konsistorium gillade biskopens plan, blef stiftstidningen under de följande åren redigerad i enlighet med detta program.

Den förändring, som fastställdes om tiderna för dess utgifvande, var af värde särskildt för de präster, som ämnade inlämna ansökningar till lediga tjänster och behöfde i tid veta, när fatalierna utginge till dem. Någon annan tidning, som kunnat lämna dylika meddelanden, utgafs ännu icke i stiftsstad. Hjälpbeför-

¹ Kons. cirk. d. 8 sept. 1783.

² Kons. prot. d. 31 juli 1782.

vande präster kunde nu erfara, när nya ämbetskrafter blifvit vunna för stiftet, och sålunda när för dem utsikten att bekomma ämbets-hjälp ljusnade, o. s. v. Prästerskapet hade skäl att vara belåtet med tidningsreformen.

Dessa ej längre nog arbetsföra präster läste helt visst med längtan tidningens meddelanden om prästvigningar, ty tidtals hördes klagan öfver prästbrist, och biskop v. Troil var mycket sparsam i fråga om invigning till prästämbetet. Redan innan han öfverflyttat till stiftet, ålade han i en skrifvelse konsistorium, att det måtte iakttaga största möjliga försiktighet och återhållsamhet i fråga om beviljande af adjunkter »såväl i ansende till den skyldighet, som ämbetsman åligger att själf göra sin syssla, som på det stiftet ej må öfverhopas med större mängd af präster än konsistorium kan hjälpa till någorlunda skälig befordran, hvarigenom ledsnad och slutligen vårdslöshet uppkommer, att icke förtiga, det stundom mindre mogna ämnen måste antagas, som till en del ej eller någonsin kunna vinna nog stadga för att blifva församlingen till gagn och ståndet till heder».¹ Han anmodade därför domkapitlet att, innan det bestämde sig för att upptaga nya medlemmar i stiftets kleresi, väl eftertänka, huruvida ej några tjänstlösa men användbara adjunkter funnes. Biskopens farhåga, att stiftet skulle komma att lida af ett prästproletariat, synes dock icke delats af konsistorium, som kort därpå finnes hafva ått en sjuk komminister anvisat hjälp från en ordinarie prästman i en grannförsamling.² Om än denna kanske tillfälliga anordning ej bestämdt bevisar, att konsistorium kände behof af ökad tillgång på obefordrade och mera rörliga prästerliga krafter, bestyrkes dock ett sådant behof af dess begäran en månad senare, att fem prästkandidater måtte få ordination, ehuru tre af dessa ännu icke fyllt tjugufem år och ej heller visat »särdeles gåfvor och framsteg i studier». De hade dock gjort sig kända för stadga i lefvernet, och »deras tjänst uti stiftet väl behöfdes».³ Konsistorium fruktade sålunda icke för något bryderi i följd af öfverflöd af präster i stiftet. Biskopen lämnade visserligen sitt bifall till deras vigning men förnyade icke desto mindre sin förmaning, att »adjunkter icke utan vid de mest trängande tillfällen må missiveras, helst myckenheten af dem alltid blir ståndet till börda».⁴ Genom sin återhållsamhet i fråga om

¹ Kons. prot. den 11 januari 1781.

² Kons. prot. den 21 februari 1781.

³ Kons. prot. den 21 mars 1781.

⁴ Kons. prot. den 4 april 1781.

kårens rekrytering sökte biskopen ock göra slut på den oseden, att pastorer, som icke nödvändigt hade behof af ämbetshjälp, af bekvämlighetsbegär höllo adjunkt, men inskränknigen vållade, att tillgången på disponibel prästerlig kraft blef så knapp, att konsistorium vid ett tillfälle 1783 förklarade, att det i »närvarande brist på präster» ej genast kunde anskaffa vikarie åt en hjälpbehöfvande präst.¹ När Troil visade sig mån om att ej någon grupp tjänstlösa och nödställda präster måtte uppammas, hvarigenom ämbetets värdighet kunde blifva lidande, handlade han i öfverensstämmelse med de åsikter, som hystes å högsta ort, där man höll före, att rikets prästerskap vore talrikare än dess behof kräfde. I en skrifvelse till domkapitlet den 22 oktober 1784 uttalade Kungl. Majestät sitt misshag däröfver och förklarade sig stricte vilja hålla på, hvad gällande kyrkolag och senare utfärdade kungliga författningar stadgade med afseende på kyrkliga befattningar. Regementspastorernas antal vore för stort och skulle på angifvet sätt reduceras, o. s. v. Domkapitlet anmodades att väl taga i akt bestämmelsen, att ingen under tjugufem års ålder finge prästvigas och ingen yngre än trettio år uppföras på förslag. Till följd af biskopens snäfva begränsning af stiftskleresiets numerär växte svårigheterna för domkapitlet att skaffa hjälp åt dem, som hade behof däraf. En tid, innan han frånträdde stiftets ledning, aflät konsistorium till en prost en skrifvelse, hvori det begärde, att denne tills vidare måtte afstå från den adjunkt, som blifvit honom förunnad, enär en annan pastor insjuknat och stiftsstyrelsen »till förvaltningen af dess ämbete icke kunnat i *närvarande ovanliga brist på präster*» på annat sätt se den insjuknades behof till godo.² Under sådana förhållanden väcker det mindre förvåning, att en eller annan präst själfrådigt tillät icke prästvigd person att uppträda på predikstolen, ehuru väl detta tilltag ej alltid motiverades af ett behof nog verkligt för att i någon mån ursäkta åsidosättandet af de öfverordnades förbud. Med högkyrklig rigorism höll von Troil strängt på att ingen obehörig finge uppträda såsom ordets förkunnare i församlingen. Endast efter hans *venia concionandi* kunde lekman tillstädjas där uppträda som predikant. Som ett exempel på det eftertryck, hvarmed han upprätthöll denna princip, kan anföras konsistoriets sätt att behandla en förseelse mot förbudet af en pastor i Björkeberg och Ledberg 1784. Denne hade

¹ Kons. prot. den 30 juli 1783.

² Kons. kopiebok den 20 mars 1787.

egenmäktigt låtit sin son, som ännu blott var gymnasist, predika en gång under föregående julhelg. Biskopen vardt förgrymmad öfver denna själfrådighet, hvori han såg ej allenast en öfverträdelse af kyrkolagens förbud utan ock ett utslag af vanvördnad mot stiftets chef och förman. Kyrkoherden inkallades till konsistorium att stå till svars för sin egenmäktighet. Biskopen framhöll för honom, att han »själf blottställt sig för det arbitrala straff, som kyrkolagen i det 22 cap. 4 § medgifver, och den suspension från ämbetet, som kyrkolagen 19 cap. 23 § en präst för olydnad emot sin biskop och förman åligger». Som kyrkoherden föll till föga, bedyrade, att han icke handlat af vanvördnad, utan blott af mindre eftertanke och i följd af fleras i församlingen anmodan låtit sonen uppträda samt nu bad om förlåtelse och förskoning under försäkran att »hvarken i detta eller annat ämne gifva hans högvördighet biskopen eller konsistorium anledning till missnöje», så fingo hans ursäkter och böner gälla, isynnerhet som han »i mål af denna beskaffenhet förut icke varit förekallad» och »i anseende till flere härvid förekommande ömma omständigheter», men han erhöll en skarp tillrättavisning och varning med tillsägelse, att »i händelse af ytterligare olydnad och fel i ämbetet utan skonsmål skola till det i lagarna utsatta straff befordras.¹

Med icke mindre eftertryck uppträdde biskopen mot en del andra själfsväld, som irritat sig bland prästerskapet. Det hände, att präster utan biskopens tillstånd företogo resor utom stiftet², ej inställde sig i föreskrifven tid å plats, dit de blifvit missiverade, ja, t. o. m. underläto att begifva sig till den församling, dit de blifvit beordrade.³ Man finner honom med allvar gripa in mot präster, som blifvit åtalade för förseelser, när anklagelserna befunnos befogade. Understundom gällde dessa, att präst på ett eller annat sätt förgått sig mot sockenbor. Än hade t. ex. någon i en likpredikan gjort hänsyftningar på förhållanden i den aflidnes lefnad, hvilka känts sårande för dennes efterlevande vänner och anhöriga, än hade prästen så träffande slagit ned på åhörarens synder, att någon eller några trott sig ha blifvit utpekade och utskämda, än skyldes han för att i en predikan öppet eller mera förstucket ha gifvit luft åt personlig ovilja mot någon sockenbo, som på något sätt skulle

¹ Kons. prot. den 4 och 25 febr. 1784, jfr Kons. kopiebok 8 mars 1785.

² Kons. prot. d. 13 febr. 1782, 6 mars 1784, 7 mars 1785.

³ Kons. kopiebok d. 26 mars 1782, d. 12 juni 1786.

ha trädt i vägen för hans intressen¹ o. s. v. Men å andra sidan finner man honom och konsistorium tillbakavisa anklagelser, när de funnit dem sakna grund, och reducera de verkliga förseelserna till riktiga proportioner och med afpassning därefter tillmäta näpsten. Själf anmälde han blott några veckor före sin afflyttning från stiftet den dåvarande domkyrkosysslomannen för tjänstefel och bidrog till hans suspenderande.² När präster funnos inblandade i mål rörande förbrytelser mot brännvinslagstiftningen, hvilka mål den tiden tilldrogo sig mycken uppmärksamhet, uppträdde biskopen mot dem i domkapitlet med skärpa och eftertryck. En större räfst med sådana lagbrytare ägde rum i november 1785. De åtalade prästerna hade visserligen inför tinget slingrat sig ifrån ansvar för sin person att ha drifvit den förbjudna handteringen, men som den likväl idkats i deras hem, förehöll biskopen dem strängt »deras underlåtelse i tillsyn, som medfört brist i ordning och laglydnad inom deras eget hus, att denna brist betagit dem en med deras ämbete oskiljaktig frimodighet och skyldighet att med förelysande efterdömen kunna varna, förmana, straffa och leda andra till kristeliga och medborgerliga skyldigheters uppfyllande; och att deras skickelighet att förestå Herrens församling skäligen misstänkes af deras oskickelighet att förestå sina egna hus». Biskopen betygade, att konsistoriets missnöje var »så mycket större, som de icke allenast genom detta på vederbörlig vaksamhet och husbondetillsyn blottade uppförande vanhedrat sig själfva utan ock med hvar rättsinnig och vältänkt prästmans rättvisa harm och förtrytelse kastat skugga på sina medbröder af ett stånd, som är det första, hvilket i och genom ämbetet är förpliktadt att genom egen efterlefnad styrka och helga det samband, som vara bör emellan en kristens och en undersåtes dygder». Han varnade de förekallade prästmännen på det allvarligaste för att fortsätta sin försumlighet och ålade dem att »hädanefters med ett fördubbladt nit till styrka för ämbetets vikt iakttaga en rätt husfaders uppmärksamma verksamhet, hvilket är nu det enda medlet, hvarigenom de kunna återvinna egenskapen af en värdig lärare, trogen undersåte och sina förmäns förlorade aktning och förtroende», etc. Efter att ha riktat dessa förebrående ord till de åtalade prästerna i gemen lät biskopen dem afträda, hvarefter han inkallade en i sänder för att,

¹ Kons. prot. d. 25 sept. 1782, d. 15 och 31 mars 1784, d. 16 april, 20 sept. 1785, d. 22 febr. 1786 m. fl. st.

² Kons. prot. d. 20 april 1787.

alltefter som han var tadelvärd, tilldelas en därefter afpassad skrapa. I ett prästhus hade rättstjänarne anträffat till och med rinnande brännvinspanna. Prästfrun hade dock tagit på sig skulden och vid häradsrätt ådömts böter; i ett annat hade hon flera gånger försett sig genom oloflig brännvinsbränning; i ett tredje prästhem hade vederbörande lagt beslag på bränneriredskap. De prästmän, som ägde dessa hem, bekommo skärpta föreställningar och tillhöllos ytterligare att föra en redbarare och mera aktningsbjudande vandel än dittills.¹

Tack vare granskningen af de förut omförmälta protokollen från de visitationer, som prostarne på befallning utfört, de egna, som han själf hunnit verkställa, samt genom sitt deltagande i domkapitlets förhandlingar hade v. Troil snart lärt känna sitt stift, dess tarf och de mest i ögonen fallande bristerna i prästernas ämbetsförvaltning. Väl hade han, såsom är nämndt, redan kort efter sitt tillträde till stiftsstyrelsen vidtagit en del nyttiga reformer däri och äfven hunnit rätta felaktigheter hos präster, men de allmänna, ledande grundsatser, som han ville se följda i församlingsvård och i prästernas öfriga ämbetsgärning, dröjde han med att framlägga till det möte med hela stiftets klerus, hvilket han utsatte till år 1784 och då äfven höll. Som hans propositioner vid detta möte hade sin bakgrund i och motiverades af de rådande förhållandena i församlingarna, synes nödigt att å behöriga punkter införa en ur merbemälta protokoll vid prostarnas visitationer hämtad teckning af huru de gestaltat sig vid den tidpunkt, hvarom här är fråga.

Kallelse till berörda prästmöte lät han utgå den 30 juli 1784. I det cirkulär, hvori den var intagen, uttalade han sin önskan och förhoppning att vid mötet få se stiftets kleresi samladt så mangrant som möjligt. Han sade sig i synnerhet räkna på att prostar och kyrkoherdar komme tillstädes, »enär viktiga mål komme att förhandlas och lång tid förflutit, sedan senaste möte af detta slag blifvit hållet». Han anmärkte, att, om så vore, att någon såge sig förhindrad att inställa sig vid tillfället, det ålåge honom att till konsistorium insända anmälan därom utvisande lagligt förfall. I samband med denna tillsägelse erinrade cirkuläret om kungl. brefvet af den 13 oktober 1696, som inskräper prästernas plikt att komma tillstädes vid vederbörligen utlysta stiftssynoder. Äfven meddelade cirkuläret, att visserligen hade från början blifvit be-

bestämmt, att ämnet för blifvande prästmöte skulle vara »De vita aeterna», men att nu i stället komme att ventileras artikeln »De glorificatione» i Benzeli »Repetitio theologica», med lektor M. Fröling såsom præses. Anledningen till denna förändring af programmet hade varit domprosten Älfs sjukdom, som hindrat honom att fullborda sin tilltänkta synodalafhandling och tjänstgöra som præses.

Prästmötet samlades den 24 september 1784 och fortgick den 25 och 27. Såsom predikanter tjänstgjorde tvenne prostar och en kyrkoherde; två kyrkoherdar jämte en komminister fungerade såsom respondentes och likaledes ett par pastorer och en komminister som opponentes. Såsom notarier fungerade tvenne komministrar. Parentationer höllos öfver stiftets förre biskop Filenius samt öfver kanslirådet E. af Sotberg, assessor Ch. H. Braad och prosten C. M. Ekman, hvilka inlagt förtjänst om stiftet genom frikostighet mot dess bibliotek.

Biskopen tackade lektor, professor M. Fröling för att under brydsamma omständigheter ha åtagit sig befattningen såsom præses och likaledes lektor C. I. Melander för att ha velat inträda som vice præses, ehuru han blott haft några dagar på sig för att förbereda sig på sitt värf. Biskopen uttalade sin förhoppning, att domprosten, när hälsan återvändt, måtte få tillfälle att fullborda den afhandling, som han haft under arbete men ej hunnit bringa till önskad slut. Professor M. Fröling höll så oration »An ratio humana est principium cognoscendi Theologiae». Disputationsakten försiggick på öfligt sätt och fördes på latin liksom ock protokollet öfver förhandlingarna. Domprosten Älf föredrog en på latinsk vers affattad Oratio proaemialis, hvilken han afsett som inledning till sitt åtagna præsidium, från hvilket han af omständigheterna tvungits att afstå.

I den ämbetsberättelse, som v. Troil vid tillfället afgaf, erinrades om att intet prästmöte blifvit hållet i stiftet sedan 1767, ett förhållande, som ger vid handen, att stiftsangelägenheterna ej i allo blifvit träget besörjda under hans företrädares tid, och att det för stiftet var hälsosamt, att de kommit i händerna på en verk-sammare och lifskraftigare biskop än den ålderdomsskröplige Filenius. För Troil fanns mycket att reformera. Mötets förhandlingar kommo ock att visa, att nu kommit till styret en initiativ-mäktig stiftschef.

Enligt nämnda berättelse hade sedan 1767 hunnit afgå en biskop, två domprostar, två lektorer, 29 prostar, 69 kyrkoherdar,

två rektorer, 6 kolleger, 55 komministrar och 21 adjunkter, tillsammans 187 st. eller omkring tre femtedelar af hela ecklesiastikstatens antal.

Under samma tid hade 234 blifvit ordinerade till prästämbetet, men icke alla dessa hade kommit att tjänstgöra inom stiftet. Indragna hade blifvit pastors- och skolmästarebeställningarna vid Vadstena krigsmanshus, skvadronspredikantsysslan vid Östgöta kavalleri, hospitalspredikantsysslorna i Vadstena och Norrköping, predikantsysslan vid Mariebergs kapell och ett kollegat i Väster-
vik; däremot hade tillkommit svensk pastor vid tyska församlingen i Norrköping. Därvarande Swartziska friskolan hade bekommit »en skolmästare och en informator», liksom vid Gustavianska barnhuset därsammastädes en skolmästare blifvit anställd. Rystad och Näsby församlingar hade blifvit förenade till ett pastorat, och pastorslägenheten i den senare församlingen hade blifvit förvandlad till sacellani.

En änka efter kyrkoherde Langelius i Häradshammar och en kyrkoherde Malmenius i Ö. Husby hade på ett eller annat sätt verkat för tillkomsten af sockneskolor i dessa församlingar.

Biskopen lade därpå prästerna på hjärtat, liksom han ock plägade göra vid sina visitationsförrättningar i församlingarna, att de alltid måtte iakttaga »en kristelig värdighet och noggrann ordentlighet vid allmänna gudstjänsten», yrkade på att gudstjänsten skulle allestädes taga sin början kl. 9 f. m. under tiden mellan den 1 maj och 1 oktober samt kl. 10 under tiden från sistnämnda dag till Valborgsmässan. Från denna ordning finge hvarken brudfärder, barndöp eller begrafningar, såsom hittills skett på somliga ställen, vålla något uppskof. Om vederbörande ej passade på tiden, finge dessa förrättningar utföras efter slutad högmässa. Han förordnade vidare, att i landsförsamlingar skulle symbolum nicaenum läsas, när skriftermål hölles; att litanian skulle läsas alla böndagar, att församlingen skulle förblifva stående under »Tron», kommunion, doxologien och sådana psalmer, som innehöllo lof och tack. Han varnade för att draga ut gudstjänsten öfver det tidsmått, som kyrkolagen medgaf. På flera ställen hade klagan förts öfver prästers underlåtenhet att i detta stycke ställa sig kyrkolagen till efter rättelse. Prästerna borde ej genom för långa predikningar trötta ut sina åhörare. Särskildt de yngre bland prästerskapet förmanades af biskopen »att till vinnande af en mer öfvertygande grundlighet, ordning och redighet aldrig ex tempore eller

utan föregången beredelse och skrifna koncepter predika». Han framhöll såsom maktpåliggande, att prästerna lade bort »den så mycket brukliga men emot allmänhetens skäligen tycke stridande och predikanterna själfva mindre gynnande vanan att läsa innantill». Biskopen förde dem till minnes kapitlet 18, paragraf 7 i gällande kyrkolag med den där uttryckta varningen att genom »vidlyftighet och ordprål vid tacksägelse, likpredikningar och personalier ofta öfver dem, som till de dygdiges berömmelse oberättigade varit, gifva anledning till misstankar och klander».

Biskopen utlät sig därefter om barnundervisningen i stiftet, stödande därvid sina föreskrifter på den kännedom han vunnit om dess dåvarande ståndpunkt, hvilken för oss torde någorlunda framträda ur följande sammanfattning af omförmälta visitationsprotokolls knapphändiga meddelanden därom. Vid bedömandet af målet för denna samhällsviktiga angelägenhet hade prostarna utslutande anlagt en kyrklig synpunkt, och ur dess betydelse för det religiösa och sedliga lifvet sågs denna undervisning af v. Troil, då han utdelade sina råd och anvisningar om den.

Nästan allestädes nöjde man sig allt fortfarande antingen med den undervisning, som föräldrarna själfva kunde åstadkomma, eller den som kunde vinnas med hjälp af vidtalade personer ur allmogens leder. Där föräldrarna icke omedelbart besörjde barnens undervisning, utan främmande personer togo den om hand, blefvo dessas kompetens pröfvad af prästerskapet vid husförhör eller andra tjänliga tillfällen. Inom dessa byskolmästares skrå träffades individer med mycket olika lefnadsbanor bakom sig, f. d. sjömän, knektar, ofärdiga och lemmalytta stackare, som icke på annat sätt än med barnundervisning kunde bidra till sitt uppehälle, fattiga, hederliga änkor, men ock någon gång personer af mera tvifvelaktigt rykte, eller hvilka lidit ekonomiskt skeppsbrott och nu med abc-boken i hand kämpade för lifsuppehället. En flerstädes anlita lärare var socknens kyrkväktare. Mera sällan hade församlingen antagit en sockenskolmästare, hvilket dock icke innebar att någon folkskolliknande anstalt där blifvit upprättad, uti hvilken denne skulle varit anställd som lärare. Det betydde blott, att församlingen gjort sig försäkrad om en viss bepröfvad man, som kunde gå föräldrar till handa med hjälp vid deras barns första undervisning. Med stöd af lag anlidades i en del församlingar — långt ifrån i alla — klockaren för att betjäna föräldrar vid barns äfven tidigaste undervisning, ehuru han allmännare ansågs böra såsom

pedagog hafva till uppgift att biträda församlingarnas prästerskap med att innöta katekesen i de något mera försigkomna barnen; ett åliggande, som han plögade fullgöra om söndagsmorgnarna före högmässan i kyrkan eller dess sakristia. Ett skäl, hvarför han icke om söndagarna anlidades för barns primära undervisning, torde varit, att många klockare då voro mycket upptagna med bestyr för egen eller andras räkning. Somliga klockare voro så ålderstigna eller af annan anledning så olämpliga att meddela undervisning, att de icke anmodades om hjälp i berörda angelägenhet. Byskolmästarne, af hvilka de allra flesta ingalunda voro några mästare i sitt yrke, ansågos flerstädes ej bibringa barnen nödig läsfärdighet, en olägenhet, som kom till synes vid dessas fortsatta undervisning genom prästerskapet. Inga allmänna bestämmelser om arbetet och tid därför i kyrkorna funnos, utan undervisningen där berodde af växlande och mera tillfälliga förhållanden. Lärarne sågo som sin uppgift att lära barnen nödtorftigt läsa innantill för att sätta dem i stånd att sedermera för klockare och präst inplugga katekesen. För somliga af dessa byskolmästare fingo de något försigkomna barnen begynna med katekesutanläsning.

I en del församlingar hade nitiska präster haft för sed att sommartiden anställa ett förhör med dessa barn för att utröna resultaten af den undervisning, de bekommit, och i samband därmed gifva behöfliga råd och föreskrifter. De vanliga husförhören beredde pastor dessutom tillfälle att öfvervaka uppfostringsväsendet i allmänhet och därmed ock, huru barnens undervisning blifvit tillgodosedd. Församlingar funnos, där man af nit för att barnen måtte bekomma erforderlig undervisning, å sockenstämma enats om att belägga föräldrar, som försummade att låta dem inhämta nödig färdighet att läsa innantill, med böter. Så hade beslutats t. ex. i Kettilstad och Tjärstad, där plikten blifvit satt till 32 skilling spec., om föräldrar ej lärt barnen läsa i bok till dessas nionde år. I Grebo och Värna hade man utsträckt den fordran, som ställdes på föräldrar eller den »läromor», som åtagit sig barnens undervisning, till att intill samma ålder ha bibringat dem ej blott förmåga att läsa innantill utan ock att ha inpräntat de fem hufvudstyckena i Luthers lilla katekes. Där var ock bestämdt, att barnen från den åldern skulle skickas till de vanliga söndagsförhören, och att, om där efter tio veckor visade sig »någon lätting, som intet kan», denne skulle blifva »offentligen utskämd och muntrad att läsa öfver både den gamla läxan och det följande hufvudstycket».

Hans föräldrar eller husbonde skulle erhålla förmaning att göra bättre flit med hans undervisning, detta vid vite af tolf daler eller stockstraff, enligt beslut, som fattats på en sockenstämma den 18 mars 1769. Från Kristdala församling, Kalmar län, meddelades, att, om pastor vid anställdt förhör ådagalagt, att ett barn ej vid åtta års ålder lärt läsa i bok, skulle dess fader anses ha gjort sig skyldig till en plikt af två skilling. För att erinra därvarande föräldrar om deras skyldighet gafs från predikstolen tillkänna, hvilka af församlingens barn, som voro i tur att till nästföljande år ha lärt sig läsa innantill.

I de allra flesta fall godtgjorde hvarje barns föräldrar den person, som gaf deras barn den första undervisningen, för det besvär, som han nedlade därpå. Han åtnjöt underhåll i den by, där han eller hon för tillfället höll till, och bekom efter särskild öfverenskommelse en viss penning för hvar och ett barn, när det lärt läsa i bok. Ersättningsbelopp af 16, 24 och 32 skilling specie omnämnas, men äfven mindre förekomma. Så t. ex. erlades i Mörlunda 8 skilling, då barnet kunde läsa i abcboken, lika mycket, då det var i stånd att läsa i katekesen, och samma belopp, när det kunde läsa i psalmboken. I en del församlingar betalades en styfver om dagen för hvarje barn. — När det hunnit så långt, att det läste utan till, betalades på somliga ställen ett visst, öfverenskommet belopp per månad, t. ex. 3 daler eller 4 skilling. Där en viss person blifvit antagen såsom läsemästare för hela sockens barn, såsom fallet var t. ex. i Bjälbo, bekom han viss kvantitet spannmål per hemman och dessutom kollekt.

Till hjälp åt medellösa föräldrar utbetalades i vissa församlingar ur dessas fattigkassa penningbidrag för att sätta dem i stånd att godtgöra deras barns lärare. Likaså finner man exempel på, att ur sagda kassa medel uttogos för inköp af katekeser och psalmböcker, och att kollekter insamlades för fattigbarns räkning till samma ändamål.

Endast vid Finspongs styckebruk fanns en mera ordnad, folkskoleliknande läroanstalt, men, ehuru ej omnämnda i visitationsprotokollen, synas af uppgifter från andra håll i viss mån liknande inrättningar förekommit i några församlingar, såsom Söderköping, i Ö. Husby och i Heda, möjligen i Godegård, hvarförutom s. k. fattigskolor förekommo i Västervik, Vadstena och Norrköping, där ock det Gustavianska barnhemmet och den Swartziska skolan gjorde tjänst som folkskolor. I några församlingar funnos dona-

tioner för att underhålla eller framdeles möjliggöra upprättande af dylika anstalter.

Såsom redan är anmärkt, voro innanläsning och katekes undervisningens föremål, dock förekommo exempel på att, där något fylligare anordningar blifvit vidtagna för barnundervisningen, äfven öfning i skrifning bereddes mera försigkomna lärjungar, ja, att på något ställe de första grunderna i räkning ock meddelades.¹ Befolkningen i städerna kunde begagna sig af därvarande trivialsolor.

Eftersom barnundervisningen hufvudsakligen hade ett kyrkligt, religiöst syfte, togo församlingens präst och klockare eller ock den förre ensam hand om den, så snart barnen ansågos hafva nödtorftligen inhämtat förmåga att läsa i bok. Den undervisning, som de gäfvo, kom egentligen att bestå i utdelande af läxor i katekesen och förhör af dessa. Som den vanligen fortgick större delen af året, blef det möjligt att genom täta repetitioner innöta katekesens ordalydelse i barnens minne, isynnerhet som denna läxläsning i regel fortsattes intill den tid, då barnen skulle beredas till deras första nattvardsgång. Visserligen var denna katekesläsning i vanliga fall förlagd till söndagsmorgnarna, men kunde ock vara förflyttad till efter högmässans slut. Någon gång befinnes den ägt rum å söcken dag. Barnens färdighet att uppläsa katekesstyckena pröfvades ock vid förhören. I Kimstad församling hade pastors nit för att befästa barnens minnesvetande i katekesen varit så starkt, att han fem gånger om året anställt förhör med dem.

Med ledning af den inblick, som v. Troil på förut antydt sätt vunnit i de vanliga anordningarna för barnundervisningen i stiftet, angaf han vid prästmötet sina råd angående den. Han satte icke i fråga någon utsträckning af läroområdets omfång öfver innanläsning och katekes. Vännerna till en mera omfattande och lagbestämd folkundervisning i hela riket bidade vid denna tid ännu, att Kungl. Majestät skulle utfärda någon allmän förordning därom, änskönt riksrådet A. v. Höpken, åt hvilken konung Gustaf ombetrott pröfningen af det förslag till undervisningsstadga, som präteståndet vid 1778 års riksdag framlagt, afstyrkt dess godkännande som samhällsskadligt. Under afvaktan, att konungen dock skulle vidtaga någon slags allmän åtgärd för att ordna barnundervisningen i riket, framställde nu biskopen några tankar om den med

¹ T. ex.: Skeda, Tåby, Svinhult och Hallingberg, i hvilken sistnämnda församling undervisning i räkning lämnades af en f. d. sergeant.

hänsyn till stiftet, hvilka vunno mötets gillande. Han fäste dess uppmärksamhet på att i följd af socknarnas olika naturbeskaffenhet det vore fåfängt att söka åstadkomma en likformig undervisning i hela stiftet, men ock på att barnundervisningen icke komme att föras framåt, ifall man allt framgent öfverläte denna angelägenhet blott åt föräldrarnas omsorg. Det medför, sade han, oreda och »vankunskap», ty de sakna den insikt, som kräves af en duglig lärare. Biskopen påpekade ock, att kyrkolagen såväl som Kungl. Majestäts resolution den 22 oktober 1723 § 1 på prästerskapets besvär och motsvarande den 10 augusti 1762 ålade pastorn i större församlingar, där klockarne icke kunde jämlikt sitt åliggande enligt kyrkolagen ensam vederbörligen sköta undervisningen af socknarnas barn, att utse vissa i stafning och läsning försvarliga personer att undervisa de barn, hvilkas föräldrar antingen ej medhunnit eller kunde dem undervisa. I fråga om smärre församlingar yrkade biskopen på att man skulle affordra klockaren hans skyldighet att ombesörja barnundervisningen. Skulle sorglöshet eller motsträfvighet mot att skaffa barnen nödig undervisning träffas hos deras föräldrar eller andra vederbörande eller barnen själfva visa gensträfvighet och olydnad, ålåde det pastorerna »ofelbart och vid eget ansvar iakttaga och fullfölja de grader i varningar och straff, som kungliga stadgan om eder och sabbatsbrott af den 17 oktober 1687» och en del andra af biskopen citerade författningar angåfve. Skulle därvid pastorernas åtgöranden visa sig kraftlösa, ägde de göra anmälan därom i domkapitlet. Biskopen framhöll jämväl, att pastorerna borde tillse, att föräldrar, som för fattigdoms skull ej förmådde bekosta sina barns undervisning, enligt den nämnda kungliga resolutionen på prästerskapets besvär från oktober 1723 borde beredas understöd, antingen genom insamling eller ock genom utbetalning ur socknens fattigkassa, där est ej bestämd lön vore anvisad åt läraren.

Biskopen påyrkade vidare, att församlingens pastor måtte »två eller flera gånger om året i barnskolorna anställa förhör» för att utröna, med hvad »drift och kunskap» deras lärare fullgjorde sitt åtagna värf. Med anslutning till allmän sed uppställde han som allmän regel, att, sedan barnen »genom tillärd läsning i bok och någon påbörjad utanläsning blifvit beredda att utan hinder för andra njuta undervisning af prästerskapet», skulle de infinna sig hvarje söndag annangångsringningen i kyrkan »så ofta och på de tider af året, som barnens antal och undervisning fordrar samt or-

ternas särskilda läge och beskaffenhet bekvämligast kan tillåta, då de genom läxor skola tillöfvas i utanläsning af Lutheri katekes m. m., Swebilii förklaring och de däri utsatta bibliska språk.»

Dessa af mötet gillade påbud inneburo å de flesta ställen inga nyheter, utan uttryckte, hvad som redan i allmänhet var praxis, men de upphöjdes till normerande grundregler för alla församlingar i stiftet. Biskopen lät sig sedan ock angeläget vara att tillse, att de principer, som blifvit godkända, också vunno allmän tillämpning. Så förmäles, att han vid sina visitationsbesök i församlingarna utverkade stämmobeslut om att föräldrar, som underlåtit att lära sina barn läsa i bok till deras tionde år, skulle påläggas böter å sexton skilling, som skulle utgå till förmån för fattigkassan, och att han då ock såg till, att lämpliga personer blifvit utsedda att meddela socknens barn den primära undervisningen, liksom också att församlingen vederbörligen sörjde för, att de fattigas barn ej af brist på medel hos föräldrarna att bekosta sina barns undervisning gingo miste därom.

Sedan biskopen på prästmötet angifvit några riktlinjer för den tidigaste barnundervisningen, utlät han sig om, med särskildt afseende fästadt på stiftets landsbygd, huru han ansåg undervisningen borde ordnas för de barn, som skulle förberedas till sin första nattvardsgång, och i sammanhang med detta ämne uttalade han sig ock i frågan om konfirmationens införande. Som han också därvid anslöt sina råd och anvisningar till hvad som var allmänaste praxis i församlingarna, må föreskickas några antydningar om huru den mestadels gestaltat sig vid den tid, hvarom här är fråga.

Som bekant förpliktade redan 1571 års kyrkoordning prästerskapet att pröfva kristendomskunskapen hos dem, som åstundade komma i åtnjutande af sakramentet, och anbefaller 1686 års kyrkolag, att »de som första resan vilja gå till aflösning och Guds bord — — skola intet tillåtas, förrän de hos kyrkoherden sig angifvit och han dem uti deras kristendom förhört». Till följd af den förstnämnda kyrkoordningens föreskrift förekommo redan på 1600-talet exempel på att sådan ungdom underkastades särskildt förhör.¹ Biskoparna Johannes Matthiae i Strängnäs och Olof Laurelius i Västerås intresserade sig för sådana men voro långt före sin tid. De af nämnda lagar anbefallda förhören hade alltjämt en

¹ Jfr Staaff, »Om konfirmationens uppkomst och antagande i Sverige», akad. afh., Stockholm 1871; sid. 65.

mera enskild natur, men omkring midten af 1700-talet fördes frågan om konfirmation med särskild och gemensam undervisning af den församlingarnas ungdom, som önskade komma för första gången i åtnjutande af Herrens nattvard, på tal vid riksdagen 1751 af en kyrkoherde Grundel, som framhöll det välgörande inflytande, som konfirmationen kunde väntas medföra, om den blefve införd såsom regel, och för att gifva ökad styrka åt sin hemställen hänvisade han till att denna kulthandling redan vore införd i Danmarks och Norges kyrkor. Linköpings stifts dåvarande domprost Per Filenius, som i egenskap af fullmäktig för dess prästerskap var närvarande vid riksdagen, betygade därvid, att också han funne denna inrättning »vara mycket kristelig och kunna effectueras utan att därmed gå till riksens ständer, om därom blefve något förmält i sluteliga brefvet till konsistorierna i riket och vid prästmöten påmint om det publique förhöret utan att nämna konfirmation».¹ Af detta hans yttrande kan man sluta, att han var gynnsamt stämd för Grundels idéer och således lade vikt vid äfven den undervisning i kristendom, som är en förutsättning och förberedelse för konfirmationen, och att han jämväl höll på det förhör, som ingår i denna akt och afser att sätta församlingen i tillfälle att något döma om katekumenernas kristliga insikt och mognad. Sedan Filenius ett årtionde därefter trädte i spetsen för stiftets styrelse, bereddes honom rika möjligheter att verka för att dessa idéer blefve förverkligade i församlingarna. Han erhöll ock en eggelse därtill genom cleri comitalis cirkulär från riksdagen 1762 eller redan året efter sin utnämning till stiftets chef. I detta cirkulär uttalade sig riksdagens prästestånd nämligen om den »nytta det med sig fört, att de (prästerna) låtit ungdomen så af högre som af nedrigare stånd offentligen i kyrkan undergå förhör, innan den för första gången admitteras till Herrens nattvard». Det exempel, som biskop Serenius i Strängnäs gaf, i det han inom sitt stift lät införa såsom allmän regel, att prästerskapet skulle under fastlagstiden undervisa nattvardsbarnen i kristendomsläran för att därefter, då de befunnits »giltiga», låta dem i hela församlingens närvaro förhöras före skriftermålet å morgonen den söndag, då de skulle gå fram till Herrens bord, manade äfvenså till efterföljd. Som prästerskapet inom Linköpings stift med gillande upptog den principen, att särskildt kristendomsundervisning borde beredas

¹ Staaff, A. W., Om konfirmationens uppkomst och antagande i Sverige, sid. 71.

åt de barn, som anmält sig önska för första gången komma i åtnjutande af sakramentet, blef det redan under biskop Filenius' tjänstetid i flertalet församlingar vedertagen sed att gifva dessa barn särskild undervisning och att därefter inför församlingen med dem anställa förhör, i följd hvaraf de omordade visitationsprotokollen kunde för hans efterträdare, von Troil, vitsorda, att detta moment i konfirmationsakten ganska allmänt vunnit burskap i stiftet.

Församlingar funnos, i hvilka denna katekumenernas undervisning egentligen var att anse blott såsom en omedelbar fortsättning af de katekesförhör, hvilka, såsom förut är nämnt, anställdes om söndagsmorgnarna mellan andragångs- och sammanringningen af prästen, flerstädes därvid biträdd af församlingens klockare. Under det att denne gaf och förhörde läxor i Luthers lilla katekes eller i dess förklaring af Svebilius, när barnen hunnit inlära den förra, var prästen sysselsatt med de äldre barnen för att inpräglade de i hans förklaring införda bibelspråken eller för att ytterligare komplettera deras minneskunskap med symbolum Athanasianum, hustaflan, botpsalmer och de i katekesen intagna s. k. »bordläxorna». Från Norra Vi församling meddelades, att där var sed att kalla till prästgården fem å sex gånger om året hela församlingens ungdom, som kunde läsa i bok, för att prövas i dess kristendomskunskap, och att därefter utan någon särskild undervisning admittera dem till Herrens nattvard, hvilka befunnits för svarliga och hunnit en ålder af femton å sjutton år. I ett fåtal församlingar tillstaddes utan alls någon föregående särskild kunskapspröfning barnen att gå fram till Herrens bord, när pastor på andra vägar, såsom vid de allmänna förhören i kyrka och hem gjort sig försäkrad om att de ägde nödig insikt i kristendomens hufvudstycken. Så skedde icke allenast i en eller annan församling, där afstånd och markens oländighet skulle gjort det mödosamt för barnen att för sin undervisning göra särskilda besök hos pastor, utan ock annorstädes, t. ex. i Törnevalla, där nämnda naturförhållanden ej bort göra besöken lika besvärliga. I de ojämförligt flesta socknarna lämnade dock prästerskapet en särskild föreberedande undervisning åt nattvardsbarnen, men ovillkorlig skyldighet för dessa att infinna sig vid den var åtminstone ej allestädes införd. Så lämnades t. ex. i Ö. Skrukeby åt den enskilde frihet att begagna sig af den erbjudna särskilda nattvardsundervisningen eller underlåta detta, utan att dylik uraktlåtenhet nämnes ha medfört förlust af rätt att admitteras till nattvarden.

I de allra flesta församlingar var nattvardsberedelsen förlagd till fastlagen. I somliga var den ställd i samband med passionspredikningarna, efter hvilkas slut den tog vid, och bevistades då ofta af en större eller mindre del af den menighet, som infunnit sig till gudstjänsten. I somliga församlingar använde man sakristian som lärorum, å ett eller annat ställe sockenstugan, ja, exempel gafs, att fattigstugan blifvit begagnad för undervisningen. Äfven i de senare fallen synas jämväl äldre personer plägat vara tillstädes. I en stor del församlingar var sed att samla nattvardsungdomen i prästgården. Väl var allra vanligast, att den mottog sin undervisning under passionstiden, men här och där hade pastor förlagt den till andra tider af året, då lokala eller andra förhållanden motiverat ett afsteg från allmänna seden. Sedan gammalt hade framförallt nämnda tid blifvit använd för församlingens kristliga undervisning. I socknar, tillhörande stiftets södra kusttrakter, såsom i Gladhammar och Västrum, ägde vid denna tid nattvardsförberedelsen rum om vintern, enär de isbelagda fjärdarna och öfriga vattnen lättade samfärdseln; i Misterhult hade den dock blifvit förlagd till sommaren, emedan under fastlagstiden vikar och sjöar gemensligen voro vådliga att trafikera, hvarförutom därvarande prästerskap ansåg sig då för mycket upptaget af andra ämbetsgöröml. Äfven annorstädes i stiftet hade man föredragit försommaren som lärotid och satt dess slut till den tid, då bergningsarbetet på ångar och fält tog sin början. Församlingar funnos, där lärotiden styckats i ett par perioder, den ena omfattande fastlagstiden, den andra infallande under sommaren. I en eller annan socken plögade barnen delas på två afdelningar, som undervisades på olika tider, den ena under fastan, den andra å annan tid. I Säby, Haurida, Vireda, Hult och Edhult och kanske äfven i andra församlingar gingo barnen en gång i veckan året om till sin präst för att beredas till sin första nattvardsgång.

En egendomlig anordning hade vidtagits i Frinnaryd, där nattvardsbarnen efter någon tids undervisning lämnades tillträde till Herrens bord, men förmenades för en följande tid att komma i åtnjutande af sakramentet med mindre än att de undergingo nytt förhör, hvars utslag blefve bestämmande. De inkallades därför till ny pröfning. En liknande princip följdes äfven i Ringarum, där nattvardsbarnen plögade vid pingsttiden kommunicera, men sedermera vid Mikaelitid, i slutet af september, åter kallades till förhör. Först sedan de tillfredsställande svarat vid denna examen,

blefvo de »såsom approberade inskrifna i kommuniionsboken». Exempel finnas, att präster sökt vaka öfver att de admitterade barnen bevarade och om möjligt förökade den kristliga insikt, som de under »nattvardsläsningen» vunnit. I Askeryd hade pastor tagit för sed att hos katekumenerna inskräpa, att de för framtiden »vore prosten och kyrkoherden ansvariga för tillväxt i kristendomen och enligt densamma en god vandel, hvilket å part höres efter vid alla hus- och kyrkoförhör».

Hvad prästerna öfverhufvud fordrade af barnen för att lämna dem tillträde till nattvardsbordet, kan svårligen bedömas, emedan det naturligtvis i väsentlig mån var beroende, af hvad den enskilde prästen fattat som nödigt att känna för att kunna blifva och vara en värdig nattvardsgäst, men påtagligt är, att mycken vikt blef lagd på att ungdomen inhämtat katekesen efter dess ordalydelse. Väl tala tidens handlingar om att hänsyn också tagits till barnens »stadga och begrepp», men oftare att de räknades mogna för sakramentets åtnjutande, då de vid förhör befunnits »försvarliga» eller »skickeliga». För dem, som ej hunnit fram till denna punkt, uppsköts nattvardsgången, och de blefvo föremål för ytterligare undervisning af sin själasörjare.

Om än i de flesta församlingar var antagen sed, att nattvardsbarnen efter avslutad undervisning blefvo inför församlingen underkastade särskildt förhör, så var dock detta ej allestädes förhållandet, men där intet dylikt förekommit hade prostarna vid de omordade visitationsförrättningarna påyrkat deras införande såsom regel.

Sedan barnen undergått förhöret, plögade deras lärare ställa till de unga, nya nattvardsgästerna ett bevekande och förmanande tal. Förfaringssättet vid ifrågavarande akt var växlande, enär vid tiden för Troils anträde till biskopsämbetet ännu inga vissa former voro fastställda för ritualen vid den. I Kärna, en af biskoparnas prebendeförsamlingar, var bruk, att barnen, medan prästen höll det berörda talet, lågo på knä kring altarrunden och där »konfirmerades i nåden» och tilldelades välsignelsen. Äfven till församlingarnas äldre medlemmar plögade prästerna vid denna akt rikta några lämpliga ord, manande dem att med trogna förböner stödja de unga, en handling, som ju ock räknas tillhöra en konfirmationsakt; däremot finnes blott undantagsvis nämndt, att några löften blefvo af barnen aflagda. I åtskilliga socknar hade man ännu icke vidtagit några anordningar för att gifva en särskildt upp-

byggande karaktär åt den akt, då barnen upptogos som fullmyndiga medlemmar i församlingen, men, där så var fallet, hade prostarna vid besagda visitationer påyrkat, att något skulle göras därför. — Till belöning för visad läraktighet under förberedelse-tiden och till eggelse att vidare söka förkofran i kristlig kunskap blefvo i några församlingar utdelade »premieböcker». I S:t Lars' församling var sed allt ifrån den tid, då P. Filenius var domprost och därmed ock pastor därstädes, att åt nattvardsbarnen skänka en »oktavbibel». En följande söndag efter förhöret ägde barnens nattvardsgång rum, vanligen vid påsk. I Aspelands kontrakt var sed, att de gingo till skrift och nattvard söndagen Qvasimodogeniti (= första söndagen efter nämnda helg). Efter att ha varit med om församlingens gemensamma skriftermål gingo merendels de först fram till nattvarsbordet, medan församlingens öfriga kommunikanter bidade sin tur. I somliga församlingar anordnades för barnen särskild nattvardsgång.

Af de antydningar, som nu blifvit gifna beträffande då rådande seder och bruk vid katekumenernas beredelse för deras första nattvardsgång, framgår, att vissa af de moment, som räknas till en konfirmation, vid den tid, då v. Troil öfvertog episkopatet i Linköpings stift, där redan voro för handen, men nästan allestädes räknades som den väsentliga beståndsdelen däri, att barnen offentligen aflade trosbekännelsen och själfva bekräftade de i dopet för deras räkning afgifna löftena. Dock funnos verkligen några församlingar, där ansatser blifvit gjorda att komma åstad en konfirmationsakt i en fullständigare form. Från Slaka, som var prebendepastorat åt en konsistorieledamot, förmältes, att barnen efter det offentliga förhöret fingo »göra sin trosbekännelse, förklara sitt döpelseförbund», hvarefter de, sedan välsignelsen blifvit nedkallad öfver dem, admitterades till nattvarden. Inom Vikbolands kontrakt hade prosten C. Nyrén i Kuddby icke utan framgång arbetat, för att konfirmationen måtte blifva införd. Väl var han en mångfrestare och en obetänksam man, men han var ock företagsam, kunnig och duglig. Han hade från tyska språket öfversatt Flottmanns Kirchenagenda, som angaf ritualen för konfirmationens förrättande bland våra trosförvanter i Pommern. Denna sin öfversättning hade han låtit cirkulera bland prästerskapet inom nämnda prosteri och hade vid sina visitationer i därvarande församlingar verkat för att ordningen i sagda agenda måtte följjas. I grannförsamlingen Östra Husby hade man ock tagit den tills vidare till rättesnöre, dock un-

der förutsättning att biskopen efter sin ankomst till stiftet skulle vidtaga sådana åtgärder, som blefve tillämpliga för alla dess församlingar, och utfärda en författning, som kunde »i hela riket blifva vedertagen och af Kungl. Majestät allernådigst påbuden». I Häradshammar, likaledes tillhörande Vikbolands kontrakt, hade Nyrén lyckats införa en ordning enligt nämnda agenda, så att barnen blefvo »enligt de i Pommern brukeliga ceremonier offentligentligen examinerade och genom händers påläggande välsignades till den heliga nattvardens begående». Äfven prosten i Tuna läns och Sevedes kontrakt hade arbetat, för att konfirmation måtte införas i dithörande församlingar, och i en och annan församling i det öfriga stiftet hade mer eller mindre tillfälliga försök att anordna fullständig konfirmation blifvit gjorda. Så nämnes t. ex. i visitationsprotokollet från Mogata och Börrum, att nattvardsbarnen där fingo efter det offentliga förhöret »förnya de löften, som faddarna afgifvit, och från Hällestad församling i Bergslags kontrakt meddelas, att man med höggunstigt tillstånd ämnade 1782 göra ett första försök med konfirmation, likaså ämnade man göra försök därmed i Dalhem, Södra Vi och Vimmerby. I Gladhammar och Västrum hade redan försök blifvit gjorda, men de hade rönt motstånd från menighetens sida. Folket ville ej veta af konfirmation, då »det ej vore öfverhetens befallning».

Sedan v. Troil efter att hafva öfvertagit de med biskopsämbetet förenade bestyren under egna visitationsresor i stiftet vunnit fullständigare kännedom om den brist på enhetlighet och likformighet i fråga om hithörande angelägenhet, som rådde, blef honom snart klart behovet af att allmänt gällande bestämmelser utfärdades för ifrågavarande kulthandling. Under sina tidigare tjänstresor i församlingarna gaf han dock tillsvidare endast provisoriska föreskrifter därom men utlofvade desslikes att till nästa prästmöte ha utarbetat ett förslag till konfirmationsfrågans definitiva ordnande. Han uppfyllde detta löfte vid 1784 års prästmöte, där hans plan vann kleresiets gillande, hvarefter han tillhöll prästerskapet att allestädes genomföra, hvad som därom blifvit å mötet antaget som rättesnöre.

Bland rikets prästerskap hade lefvat en förhoppning, att Kungl. Majestät skulle genom allmän förordning reglera ifrågavarande angelägenhet liksom den förut berörda angående den allmänna barnundervisningen, men liksom hoppet om detta sistnämnda ärendes ordnande aflägsnades i följd af riksrådet grefve A. v. Höp-

kens fördomar och obenägenhet, så släcktes Kungl. Majestäts intresse för konfirmationsfrågans definitiva ordnande i följd af hans förklaring, att det framlagda förslaget därom måste i likhet med det förutnämnda om barnundervisningen betraktas som omoget och farligt till sina följder »för den politiska regeringen», hvarför bäst vore, att båda för alltid lades å sido för att »aldrig mera påtänkas och företagas».¹ Under så fatta omständigheter fingo de beslut, som fattades vid 1784 års prästmöte, tills vidare normerande betydelse för konfirmationens ordnande inom Linköpings stift.

I paragraf 5 af mötets beslut bestämdes, att de »barn, som hunnit till vederbörlig ålder och till den heliga nattvarden första gången skola admitteras, böra, som vanligt varit, i prästgården flere veckor förut ytterligare dertill beredas och så fullkomnas, att de under en verkande tillämpning i salighetsläran erhålla ett mera stadgadt och mera sammanhängande begrepp, hvarefter den i några församlingar redan brukeliga confirmation bör antagas och nyttjas».

Beträffande formen för denna akt fastställdes på biskopens förslag följande ordning: »Sedan denna actus åtta dagar förut i församlingen är kungjord, skola confirmanderne på nästa söndag före communionen, sedan gudstjänsten, som då så mycket möjligt är förkortas, slutad är, framträda i choret eller på stora gången, då pastor loci eller den hans ställe företräder, efter en kort och lämplig påminnelse om nödvändigheten att förnya och fortsätta vårt döpelseförbund, anställer med dem offentlig examen i catechismi alla hufvudstycken, synnerligen de angelägnaste, Trons artiklar och Altarets sakrament, hvarefter, och sedan prästen under en kort förmaning önskat dem Guds nåd att i sin ådagalagda kunskap och derpå grundade tro beständigt fortfara och nu emellertid sig till den heliga nattvarden bereda, välsignelsen till slut läses och en vers afsjunges». Söndagen derpå, då communion hålles, borde pastor låta nattvardsbarnen före gudstjänstens början framträda, helst fram till koret, där de då skulle skriftas och mottaga aflösning. När predikan och bönera på predikstolen vore slut, borde prästen hålla ett rörande tal till barnen jämte förmaning till föräldrarna att sörja för deras förkofran i kristendomen samt uppmuntra hela församlingen att bedja för de unga nattvardsgästerna. Så snart konsekrationen af elementen ägt rum, borde de träda fram till altarringen och församlingen under tiden afsjunga

¹ Prot. inför Kon. den 16 juni 1779, jfr G. Westling, Hufvuddragen af Sv. Folkundervisningens historia, sid. 123 f.

psalmen 330 (obs. gamla psalmboken): »O, Gud, som ej de spädas röst förarktar», o. s. v.

Som man finner, utgjorde denna ritual egentligen blott en sammanfattning af moment, som redan till större eller mindre del anträffades i stiftet. Någon föreskrift om att barnen vid ifrågavarande akt skulle med egen mun bejaka vår kristna trosbekännelse och afgifva trohetslöften, hafva vi ej funnit ingå i mötets beslut. Däremot ansågo de tillstädesvarande prästerna lämpligt, att de i sina församlingar verkade för frivilliga sammanskott till inköp af »årligen en bibel eller psalmböcker», hvilka kunde som »premium» utdelas till den eller dem, som vid det föregående förhöret visat »den bästa och i begreppet mest fattade kunskapen». Biskopen ansåg det vore lämpligt att för detta ändamål taga upp kollektioner på både dagen för barnens konfirmation och på den för deras nattvardsgång. Ehuruväl denna bokutdelning till en eller några få, som gjort sig kända för flit, hade karaktär af belöning och utmärkelse, pekade den dock på vår tids sed att skänka samtliga konfirmander ett exemplar af bibeln eller Nya testamentet, om än syftet nu blifvit att lätta för dem tillgången till Guds ord och påminna dem om dess bruk.

Icke blott med tanke på de ungas behof af fortsatt undervisning i vår evangeliska lära utan naturligtvis ock med hänsyn till behöfligheten af hela församlingens fortsatta vägledning i kristlig kunskap och sedligt lefverne anmanade Troil sitt prästerskap att lägga sig vinn om de i lag stadgade förhören och meddelade i samband därmed åtskilliga anvisningar om huru de enligt hans mening borde ordnas.

Af de omtalade visitationsprotokollen hade han inhämtat, att *kommunionsförhör* visserligen i allmänhet höllos, men ock, att pastorer funnes, som lämnat dem mer eller mindre opåaktade, ja, att de i ej få församlingar blifvit lämnade helt och hållet å sido. Somliga pastorer hade sökt ursäkta denna underlåtenhet med att deras församlingar vore så vidsträckta, att det skulle medföra betydande svårigheter för kommunikanterna att inställa sig i tid till förhör om söndagsmorgnarna.¹ I Pelarne hade de helt enkelt »kommit ur bruk». I vissa församlingar anställdes dylika förhör allenast under den blidare årstiden, och anfördes i dessa såsom skäl till att lagens kraf blifvit satt å sido, att under öfriga delar af året voro

¹ Dylika ursäkter anfördes t. ex. af pastorerna i Risinge, Hjorted, Kristdala och Misterhult.

vägarna mindre farbara och väderleksförhållandena ofta hinderliga. En del visitationsprotokoll gåfvo vid handen, att ifrågavarande förhör höllos, när »inga hinder kommo emellan», eller »när tiden tilläte», antydande, att somliga pastorer ansågo sig äga frihet att i denna angelägenhet förfara, som de funno för godt, allt efter omständigheterna. Pastor i Misterhult dristade uttala som sin mening, att dylika förhör ej kunde inrättas till »någon särdeles nytta». Biskopen hade dock en annan mening. Han uttalade sitt ogillande af att de flerstädes blifvit eftersatta, och påyrkade, att de jämlikt lag och författningar allestädes skulle hållas, och han ansåg tjänligaste tiden därför vore antingen söndagen närmast före kommunionen eller ock samma dag, som den hölles.

Äfven i fråga om öfriga lagstadgade kyrkliga förhör gaf biskopen råd och anvisningar, hvarför några ord må föreskickas om huru de i allmänhet bedrifvits intill ifrågavarande tid.

Predikoförhör synas mot slutet af den ålderdomsbräcklige Filenius' episkopat äfvenledes mångenstädes blifvit satta å sido. Det själfsvåld, som förekom inom frihetstidens politiska lif, satte frukt också i åtskilliga prästmäns verksamhet inom församlingarna. I visitationsprotokollen från en stor mängd af dessa talas ingenting om sådana förhör. I somliga anmärkas, att inga höllos under den kallare och mörkare årstiden. Som kyrkorna den tiden ej uppvärmdes, ansåg man, att det skulle varit alltför vådligt för hälsan att ytterligare förlänga förhandlingarna med dessa förhör, isynnerhet som en del af de kyrkobesökande törhända hade lång och svår hemväg. Från icke få församlingar uppgafs, att de anställdes, »när tiden medgaf».

Roteförhör iakttogos däremot allmänt. De förrättades merendels om vartiden, ända fram mot midsommar. Församlingar funnos dock, där de blifvit förlagda till hösten eller till den tid, »då folket är mest ledigt från åkerbruket». Från en församling, Vena, förmältes, att de togo sin början, »när vintern gifvit med sig», hvar efter de fortsattes tjugufyra söndagar eller lika många som rotar funnos i socknen. I en annan församling, Mörlunda, ej långt därifrån fortgingo roteförhören året om, med undantag blott för söndagarna omkring jul och under bergningstiden. — — Men äfven i fråga om dessa förhör hade en och annan pastor tillåtit sig att handla efter godtfinnande. Så anmärktes t. ex. från Björkeberg och Ledberg, att de »vanligen» hölles, hvaraf synes, att deras tillvaro ej var

konstant. Exempel saknades ej på, att de blifvit helt och hållet försummade.

För att bringa till stånd en bestämd ordning framhöll biskopen vid 1784 års prästmöte nödvändigheten af att allestädes berörda slags förhör jämlikt kyrkolagen hölles, och åstadkom beslut om att de skulle förläggas till söndagsmorgnarna emellan andragångsringningen till början af högmässan, hvarigenom ogillades, att de anslötos till veckopredikningar, såsom skett i en del församlingar. Vid förhören om söndagsmorgnarna synes akten blifvit inledd med afsjungandet af någon psalmvers och en därpå hållen morgonbön. Därefter förklarade prästen någon afdelning af katekesen, hvar-efter ett förhör vidtog. På somliga ställen blefvo läxor, som utdelats vid ett föregående husförhör, nu förhörda och nya utdelade. Framför allt ägnades uppmärksamheten åt barnen och församlingens ungdom.

Att biskop von Troil skulle med eftertryck betona *Husförhören*, var helt naturligt, eftersom näppeligen något af de öfriga kyrkförhören förde prästen i så intim beröring med församlingens medlemmar som just dessa, hvilka läto honom på nära håll lära känna deras behof och beredde honom tillfälle att mera personligt påverka sina åhörare. — I fråga om dessa förhör hade biskopen funnit, att prästerskapet förfarit på ganska växlande sätt. Allmänast hade de blifvit förlagda till senhösten, då tjänstefolket hunnit tillträda sina nya platser och hunnit »blifva varmt i kläderna», men flerstädes hade de blifvit framskjutna till vintern, antingen — mera undantagsvis — till tiden strax före jul, såsom fallet var i några församlingar i trakten af Vadstena, eller till januari och februari, såsom brukligt var i somliga skogsbygdsförsamlingar och i vissa belägna vid kusten. Skälet därtill var utan tvifvel, att vintern där erbjöd de bekvämaste kommunikationerna, då köld isbelagt kärr, sjöar och vikar och snö bredt ut sitt täcke öfver den oländiga marken i dessa socknar, där vanligen afstånden voro mera betydliga, och där de backiga och illa underhållna vägarna gjorde prästernas ämbetsresor under andra årstider besvärligare. Dessa sistnämnda olägenheter jämte rikedom i vissa socknar på sjöar och kärr hade i åtskilliga församlingar vållat, att husförhör ej kommit att hållas mer än hvartannat år eller såsom i Åtvid allenast hvart tredje. Från Krokeks församling på Kolmården uppgafs, att de anställdes »så ofta görligt är». I Björkeberg och Ledberg, socknar, där dock inga naturhinder stänga väg för samfärdseln,

ägde de »vanligen» rum, hvilket sväfvande uttryck tyder på att de endast oregelbundet förekommo. I följd af tillfälliga hinder hade de i vissa församlingar varit helt och hållet inställda ett eller flera år. Exempel förekommo på att kyrkoherdar helt och hållet underlåtit någon tid att anordna dylika förhör.¹

Biskopen begagnade för öfrigt det tillfälle, som prästmötet erbjöd, att till stiftets kleresi framställa en del råd angående de föreskrifna förhören i allmänhet. Till hvarje roteförhör borde pastor ej kalla fram flera rotar eller hushåll, än att hvar och en persons kristendoms-kunskap hunne »fullständigt utrönas och antecknas». På det han måtte nå visshet om, att ej någon i hans församling skulle kunna undantärage sig de lagstadgade förhören och hans pastorala tillsyn och vård, borde han vara mån om att vid husförhören infordra inflyttades besked, ifall dessa ej dessförinnan blifvit lämnade. Förbröte sig någon mot föreskriften i Kungl. brefvet den 19 februari 1768, borde han »ofelbart» befordras till utsatt plikt. Med afseende på behandlingen af katekesens innehåll lade han prästskapet på hjärtat, att en hvar i sin församling vid utläggningen af budorden med allvarligt nit riktade udden särskildt mot där gängse syndavanor, hvarjämte han ålade prästerna att »under en praktisk tillämpning till våra borgerliga förbindelser inskräpa och stadga hos sina åhörare sådana grundsaser, som göra dem till kristliga och sediga medborgare; förmana dem till vörndnad för Gud, kärlek och förtroende för höga öfverheten samt lydnad för dess bud och befallningar i allmänhet och bränneriförbudet i synnerhet». Äfven om de små sexåriga barnens framsteg borde pastor vid husförhören göra sig underrättad. Han borde höra efter, hvad de fått lära af böner och bordläxor m. m., samt vid nästföljande förhör efterfråga deras förkofran och för öfrigt taga reda på, i hvad mån föräldrar och vidtalade barnlärare ägde nödig skicklighet att »handhafva barnens läsning i och utom bok», på det att i händelse af behof tjänliga åtgärder måtte kunna vidtagas för att åstadkomma en mera tillfredsställande undervisning åt barnen. Prästerna borde vid dessa förhör ej underlåta att söka skaffa sig kunskap om, huru öfver hufvud taget barnuppfostran besörjdes i deras församlingar, om barnens hemseder m. m. De skulle anteckna de genvördigea och tröga och vid de tillfällen, som gäfves, höra efter om eller i hvad mån de visat förbättring. Föräldrar bode tillhållas att icke låta sina barn växa upp »agelösa och i lättja», ej tåla af dem »djärfhet,

¹ T. ex. i Mogata och Börrum.

olydnad och envishet», att »afhålla dem och än mer sig själfva från ohöviskt och goda seder kränkande tal», att väl taga sig i akt för att gifva dem onda exempel, att ej tillåta sina barn »bruket af starka drycker såsom hinderligt för växten», icke heller att de begagna tobak »såsom skadeligt för hälsan», helst som dess »oförsiktiga nyttjande af en oeftertänksam ungdom lätt kunde förorsaka eldsvådor och olyckor».

Som biskopen betänkt, att den kristliga kunskapen först då blir rätt fruktbarande, när den är förbunden med bön, enär »tillförsikten till Gud vinnes och stadgas» genom den, framhöll han vikten af att prästerna föreställde åhörarna börens kraft och nödvändighet. På det att folket desto bättre måtte vänjas vid att bedja, manade han prästerna att vid husförhörstillfällena tillsätta i hvarje hus — helst bland barnen, som hunnit sådan ålder, att det vore dugligt därför — en viss person för hvarje år, hvilken med de öfriga i hushållet dagligen gjorde bön, »kunnandes nästa gång en annan tillsättas eller, där flera barn finnas, med dem alterneras».

Biskopen tillmätte sålunda åt dessa förhör en omfattande uppgift, ej blott den att meddela kristendoms kunskap och främja sedligt lif i församlingarna utan ock att bortrensa oarter, som han ansåg menliga för folkhälsan. Han ville synbarligen, att dessa husförhör, som mer än andra förde prästerna i en förtrolig och personlig beröring med åhörarna, skulle så användas, att det blef tydligt för dem, att prästernas kall var att verka för dem som omtänksamma fäder, som på sitt hjärta buro deras både kroppsliga och andliga väl.

Äfven beträffande öfriga förhör, som kyrkostadgarna föreskrefvo, betonade biskopen, att icke heller dessa finge åsidosättas eller vårdslösas, vare sig fråga vore att undersöka kunskapen hos dem, som blifvit kallade till fadder, eller hos personer, som åstundade inträda i äktenskap, eller frågan gällde knektar, som vore kommanderade till möten och mönstringar, o. s. v. Biskopen uttryckte den öfvertygelsen, att det för mången komme att verka som en eggelse »att öka och försvara sin kristendoms kunskap», om prästerna noga hölle på samtliga dessa förhör.

Som biskopen betänkte, att förhören i den form, hvori de flerstädes försiggingo, lupo fara att öfvergå till en naken examinering och andefattig läxläsning och därför knappast kunde medföra någon förbättrande inflytelse på församningslivet, så mycket mindre som vid somliga af dessa förhör examinandernas antal var väl stort för att medgifva en mera individuell behandling af ämnet

och dessutom lärostunderna för hvarje gång voro ganska korta, var det helt naturligt, att han betonade, att prästerna vid undervisningen i katekes lika väl som i sina predikningar måtte sträfvä efter att göra den så ingående och uppbygglig som möjligt. Det var så mycket mera angeläget, som de buro ansvar för församlingarnas själavård och måste bygga den på den kristliga kunskap, som till större delen de själfva grundlagt, om än med någon hjälp af socknens klockare, om hvars pedagogiska omdöme och religiösa intresse han ingalunda alltid kunde vara viss.

Som för pastorer svårigheten att hålla reda på sina församlingars kristendoms-kunskap blifvit försvårad genom andras försumlighet att i de flyttningsattester, som de utfärdat, införa uppgift om vederbörandes kunskapsståndpunkt och i följd däraf inträffat fall, då deras nye pastor förledts att admittera till Herrens nattvard personer, hvilka han sedermera funnit i saknad af nödig kristlig kunskap, fann biskopen skäl att anmana kyrkoherdarna att i domkapitlet anmäla, när i deras händer kommit dylika ofullständiga prästbesked, på det att stiftsstyrelsen måtte få tillfälle att vidtaga åtgärder för att förekomma dylik uraktlåtenhet.

Prästerskapet, som redan genom ett cirkulär den 4 febr. samma år blifvit underrättadt om Kungl. Majestäts tillärnade anstalter för att förse landets fattige med arbete, uppmanades att sörja för dessas nödtorftiga bergning. Biskopen fäste i samband därmed dess uppmärksamhet på att Kungl. Majestät nu bestämt, att de fattiges andel i böter, hvilka dittills på grund af äldre författningar gått till socknarnas fattigkassor, ej vidare komme att dit ingå utan i stället användas för de allmänna arbetshus, som komme att inrättas.

Angelägen, som biskopen var, att genomföra ordning på alla punkter i stiftets administration hade han, som vi sett, påyrkat reda äfven i fråga om den ecklesiastiska expeditionen. Också vid mötet yttrade han sig i dithörande frågor. Han sade sig ha funnit, att de under biskop Rhyzelius' tid anskaffade *ministerialböckerna* nu i allmänhet voro förbrukade, och att nya därför borde anskaffas, men dessa så anordnas, att ej, som dittills vanligen varit sed, olikartade anteckningar infördes i en och samma bok, utan så, att »specialen», hufvudboken, sockenstämmoprotokollen, vigsel-, födelse och dödsböckerna, kommuniions- och husförhörslängderna var för sig bildade ett band. För att göra inköpen så billiga som möjligt för församlingarna förklarade han sig villig att med konsistorium åtaga sig att hos en och samma leverantör beställa allt nödigt papper i parti

samt att ombestyra böckernas »inrättning» och inbindning med därvid tagen hänsyn till den uppställning och de formulär, som pröfvats tjänliga i andra stift; allt under förutsättning att pastorerne lämnade uppgift på antalet behöfliga folier med beräkning, att böckerna skulle kunna användas femton år.

Med afseende på prästerskapets sätt att besörja *protokolljöringen* vid sockenstämmor fann han nödigt gifva den föreskriften, att protokollen måtte blifva inom fjorton dagar efter stämman justerade. Han ogillade därmed vissa prästers sed att uppskjuta justeringen till nästföljande stämma. Han ansåg nämligen, att till dess möjligen ett och annat beträffande besluten kunde ha fallit ur minnet, »stridighet och misstanke väckas, ovisshet och underslef beredas, hvarförutom beslutade arbeten kunde behöfva utföras, innan nästa stämma komme att hållas, men hvilka dock ej klanderfritt kunde företagas, förrän beslutet om dem hunnit justeras.

För att rättvist fördela prästerskapets skyldighet att hålla *tingspredikan* förordnade han, att predikoturena ej som dittills skulle beräknas efter antalet socknar utan jämt fördelas mellan samtliga präster i häradet. I enlighet med denna princip borde kontraktsprostarna uppgöra en efter prästgårdarnas belägenhet afpassad ordning för ifrågavarande tjänstgöring och införa turlistan i en bok, som finge cirkulera kontrakten emellan, och uti hvilken hvarje fullgjord predikoskyldighet vederbörligen antecknades. Han fann skäligt erinra om den plikt af 30 daler smt., som var i Kungl. brefvet den 3 juni 1752 fastställd för präst, som försummade att uppfylla sitt åliggande i berörda fall.

Som biskopen vid sitt genomgående af kontraktsprostarnas visitationsprotokoll och under egna tjänstebesök i församlingarna lagt märke till, att de penningmedel, som stodo under kyrkans vård, icke allestädes blifvit utlånade mot nödig säkerhet, uttalade han sig vid detta prästmöte om de garantier, som borde affordras en *låntagare*. Han ansåg att som betryggande säkerhet skulle kunna anses af domstol beviljad inteckning i ograverad fastighet eller i en, som icke vore besvärad af så stora föregående inteckningar, att lånets trygghet kunde äfventyras. Såsom god pant kunde räknas guld, silfver, koppar, tenn och malm. Om blott personlig borgensförbindelse yttrade han ingenting. Måhända ansågs den ej nog betryggande. Han lade jämväl prästerna på sinnet och minnet, att det fölle på deras och kyrkovärdarnas ansvar, ifall de lämnade

ut lån ur kyrko- och fattigkassorna utan att tillräckligt ha sört för lånens säkerhet.

Det bekymmersamma läge, hvori stiftets prästänkor och deras minderåriga barn blifvit försatta i följd af den konkurs, hvori prästerskapets *änke- och pupillkassa* råkat genom ett illa afvägdt förhållande mellan insats och pension, gaf biskopen anledning att till mötets öfvervägande framlägga frågan om utvägar för att kunna komma de behöfvande till hjälp i deras trångmål. Några präster hade riktat hans uppmärksamhet på denna angelägenhet. Redan medan biskopen ännu vistades i hufvudstaden och ej hade tillträdt ledningen af stiftsärendena, hade han fått taga befattning med konkursmålet, enär konsistorium anmodat honom att med sin auktoritet stödja stiftets ombud i konkursen. Det fulla ljuset öfver de ifrågavarande personernas svåra belägenhet föll, när Kungl. hofrätten den 12 december 1783 fränkände såväl pensionärer som delägare rätt till kassans tillgångar. Det blef därmed afgjort, att änkor och deras minderåriga barn ej vidare hade något att påräkna ur nämnda kassa till sitt underhåll. Biskopen hemställde nu, om icke lämpligt vore, att kyrkoherdar och komministrar förbunde sig att sammanskjuta en viss kvantitet spannmål för att därmed lägga grund till en fond, hvarur nödiga medel kunde tagas för att bispringa de behöfvande. Som tiden nu vid mötet ej medgaf behöflig utredning af det viktiga ärendet, biföllo de närvarande ett förslag, att prostarna skulle inom sina kontrakt kringvända listor, hvarå ämbetsbröderna finge anteckna storleken af det bidrag, hvarmed de voro hugade att understödja nyssnämnda plan, samt att ett par prästmän från Linköping eller dess grannskap skulle utses för att taga hand om de medel, som komme att samlas. Dessa ombud skulle utses före utgången af nästföljande maj månad, till hvilken tid listorna skulle vara insända till konsistorium, som därpå i samråd med prästerskapets förtroendemän borde utarbete ett interimsreglemente för fondens vård och användning att gälla intill nästa prästmöte, då frågan om änkehjälpen skulle upptagas till behandling och afgörande.

Prästerskapet påmindes därpå om dess plikt att se till, att *kyrkorna* ej finge förfalla utan hålles väl vid makt. Självisade han nit därom vid visitationsbesök i församlingarna. När han vid en visitation i Rogslösa året före prästmötet erfor, att därvarande kyrka kräde reparation, förbjöd han verkställandet af ett förut å sockenstämma fattadt beslut att taga medel ur kyrkokassan för

inköp af ett orgelverk. Kyrkans reparation vore en nödvändig sak och borde därför gå före, »hvad som endast kan tjäna till prydnad».¹ Biskopen saknade dock ej sinne för det prydliga. Han lade prästerna på hjärtat att hålla kyrkorna ljusa och städade, så att de gåfve behagligt intryck. Han sökte ock väcka deras håg för att göra något, för att sakristierna hölles varma. Till detta yrkande bestämdes han dock ej af månhet om att göra dem mera sunda för människor att vistas i, utan af omsorg om att kyrkans där förvarade skrudar måtte bättre skyddas mot fukt. På dessas prydliga utseende lade han alltjämt mycken vikt. Redan vid den första session i domkapitlet, hvori han deltog efter sin flyttning till stiftet, anmärkte han, att han försport, att mässhakarna flerstädes befunno sig i ett slätt tillstånd och att han därför hört sig för, medan han ännu var bosatt i hufvudstaden, om de pris, som en änkefru Agatha Sara Fischer begärde för mässkrudar. Han hade vänt sig just till henne, enär hon åtnjöt det största förtroende i fråga om förfärdigande af dylika kyrkliga föremål.² Konsistorium hade med anledning däraf i ett cirkulär lämnat uppgifter på de pris, som hon betingade sig, och framgick af hennes priskurant, att en mässhake af rödt sammet broderad med guld betingade ett pris af 1440 daler kmt eller 80 rdr; brodering i guld af en törnekrona på korset med strålar liksom en sol mellan korsarmarna värderades till 300 daler kmt, af en döds-kalle i guld under korset ökade priset med 180 daler kmt. För en kristusbild på korset jämte öfverskrift begärde hon 700 daler kmt. En mässhake af svart sammet med silfverbroderi sålde hon för 1154 daler kmt. Biskopen gaf ock upplysning om prisen på kyrkhåfvar och kalkdukar och erbjöd sig nu vid mötet, såsom han gjort i fråga om anskaffande af ministerialböcker, att besörja inköp åt församlingar, som åstundade hans förmedling.

Som biskopen skänkte mycken uppmärksamhet, åt hvad som kunde främja folkets allmänna välbefinnande och hälsovård, gaf han pastorerna det rådet, att de skulle förvara nattvardsvinet i glasflaska, enär han hade sig bekant, att i åtskilliga församlingar *sockenbudstygen* voro af sådan metall, att de svårligen kunde hållas fria från ärg, i följd hvaraf kommunikanternas hälsa kunde äfventyras. Liksom han gjort i fråga om ofvanberörda kyrkliga föremål, ställde han ock sin hjälp till disposition för de pastorer, som

¹ Kons. prot. d. 26 mars 1783.

² Kons. prot. d. 8 juni 1782.

önskade betjäna sig af hans biträde för att förse sina församlingar med nämnda slags kyrkokärl af mera ändamålsenlig materia. Den gamla, utdömda uppsättningen kunde man, sade han — försälja på auktion.

Ett annat hälsovårdsärende, som tog äfven de kyrkliga myndigheternas uppmärksamhet och omtanke i anspråk, var frågan om hvad dessa borde för sin del göra till att förebygga spridningen af den veneriska sjukdomen, som den tiden härjade flerstädes också inom Linköpings stift och befarades kunna ytterligare spridas däri-genom, att den tidens mycket talrika kommunikanter drucko ur samma *nattvardskalk*. Biskopen sade sig hafva rådfört sig om denna samhällsfara med provinsialmedikus Hagström och meddelade, att denne tillstyrkt, att prästerna skulle anordna i sakristian särskild communion för de sjuka eller också låta dessa kommunicera efter alla de öfriga, vid »sista duken»; desslikes att han gifvit det rådet, att prästen mellan hvarje dryck måtte aftorka kalkens brädd med ett kläde doppadt i »mixtura mercurialis, Pharmacopœae pauperum». För egen del ville han anmana prästerna att iakttaga största grannlagenhet och väl akta sig för att blottställa misstänktas blygsamhet. Han höll före, att minst uppseendeväckande blefve att anordna särskilda nattvardsgångar i sakristian.

Han uppfordrade omsider prästerna att lägga sig vinn om att hålla sina *prästgårdar* vid makt, snygga och »väl bebyggda», ej låta dem i något afseende förfalla och att i öfrigt genom ordning och huslig trefnad gifva sina församlingar det bästa föredöme.

Innan han afslöt mötet och skildes från sitt kleresi, yttrade han, att han funne det tillbörligt, att prästerna visade sig måna om att de hädangångna ämbetsbrödernas minne bevarades åt eftervärlden, och att de till den ändan samlade material, för att ett »*herdaminne*» för stiftet en gång måtte kunna bringas till stånd. Han anmodade därför pastorerna att fortsätta och fullständiga de biografier öfver kyrkans tjänare, som på de flesta ställen redan finnes inskrifna i kyrkoböckerna, och prostarne, att de vid sina visitationer måtte se till, att denna anmaning blifvit efterkommen. Han menade, det ej skulle vara ur vägen, om efter en prästs frånfälle sterbhuset inkomme till konsistorienotarien med en minnesteckning öfver den aflidne.

Slutligen hemställde biskopen till mötet, att det måtte taga i öfvervägande, huruvida ej skäl kunne anses vara för handen att träda från seden att vid prästmötena ventilera en särskild för ända-

målet författad och tryckt *disputation*, hvilken för dess auktor medförde kännbar kostnad, för hvilken han icke bekom någon ersättning, och i stället följa bruket i andra stift att »ur en viss auctor, helst Benzeli Repetio theologica, som mera kännes och äges, en artikel i sender hädanefter vid prästmöten blifver disputations- och afhandlingsämne». Detta förslag fann mötet välbetänkt och gaf det sitt gillande. Därpå bestämdes såsom ämne vid nästa möte: »De theologia in genere», hvarefter biskopen nämnde de prästmän, som då skulle funktionera, och bestämde ock ämnen för de blifvande predikanternas predikningar.

Till sist ålade han pastorerna att på första sockenstämma, som de komme att hålla, *redogöra för de beslut*, som vid mötet blifvit fattade med afseende på församlingsvården, och att därefter söka bringa dem till verkställighet. I samband därmed tillsades prostarne att noga vaka öfver att detta blefve iakttaget.

I flera hänseenden betydelsefullt för ordnandet af församlingsvården var utan tvifvel detta prästmöte, där von Troil framlade vissa ledande grundsatser för sin episkopala verksamhet och såmedelst sökte råda bot mot existerande missförhållanden samt tidsenligt och praktiskt reglera prästernas ämbetsgärning.

Redan före det nu betecknade prästmötet hade biskop v. Troil vid sina visitationer i församlingarna bland tillstädesvarande präster och socknemän verkat för förbättringar i prästernas ämbetsförvaltning och i församlingslifvet. Sedan nu genom mötets bifall till dessa reformers allmängiltighet för stiftet han vunnit en fastare och bredare grundval för sina stäfvanden, blef det ett hans mål att arbeta för att mötets beslut ock måtte sättas i verket.

Såsom vän af ordning ådagalade han sorgfällighet och allvar vid sina *visitationer* i församlingarna, granskade noga räkenskaperna för deras kyrko- och fattigkassor, vakande öfver utlånta medels säkerhet, granskade uppmärksamt samtliga ministerialböcker, äfven protokolls-boken för sockenstämmor, tillsåg granneligen, att kungliga bref och förordningar liksom äfven konsistoriets cirkulär och öfriga publika handlingar rörande kyrkans egendom m, m. funnes i behåll och i godt förvar. Väl tog han ock kännedom om huru de kyrkliga förhören blifvit ordnade och gaf råd och anvisningar för dem; tillstyrkte, att prästerna under tiden för husförhören i stället för »exordium» i predikan talade öfver ett stycke i katekesen. Som barnuppfostran låg honom om hjärtat, sökte han gifva efter-

tryck åt de grundsatser därför, som han uttalat vid förutnämnda möte, yrkade på att föräldrar, som ej föreginge barnen med godt exempel, skulle till straff sättas från Herrens nattvard, ja, i svårare fall åtalas inför världslig domstol jämlikt allmänna lagen, missgärningsbalken, kap. 3, § 2. — I fråga om föräldrar, som ådagalade en hårdnackad gensträfvighet mot att låta sina barn inhämta kristlig kunskap, var hans mening att, om de icke genom vänliga påminnelser kunde förmås att i detta hänseende uppfylla sina skyldigheter, dessa måtte åtalas inför sockenstämma, och, ifall ej ens detta medförde åsyftad verkan, en eller flera söndagar sättas i stocken. Räckte icke heller detta till för att bringa de tredskande föräldrarna till pliktuppfyllelse, borde man vädja till borgerlig domstol, för att den måtte bestämma om utmätning af föräldrarnas egendom till bekostande af barnets undervisning och underhåll å annat ställe än hemmet. Han förordade, att man, såsom redan sed var i åtskilliga församlingar, upptog plikt af föräldrar, som ej sörjt för, att deras barn intill dessas tionde år lärt läsa i bok, och han yrkade jämväl på att husbönder, som tagit »öfvermage» i tjänst, därmed skulle anses ha öfvertagit ansvaret för barnets undervisning med samma påföljd för underlåtenhet att sörja därför, som skulle gälla föräldrar. Vore fattigdom skuld till att de plikt-skyldige ej mäktade fullgöra sin skyldighet, borde nödiga medel tagas ur församlingens fattigkassa.

För att icke några i församlingarna måtte draga sig undan undervisningen i kristendom, betonade biskopen angelägenheten af att socknarnas sexmän vederbörligen utkräfdde de böter, som kyrkolagen, kap. 2, § 9 utsatt för förfallolös frånvaro från de lagstadgade förhören, och om hvars bestämmelser han påmint vid prästmötet. Likaledes plögade han vid sina visitationsbesök upprepa sitt yrkande på att prästerna vid all sin kristendomsundervisning måtte ha sina församlingars särskilda behof för ögonen, m. m.

Ett ämne, som v. Troil vid nyssnämnda tjänstebesök ofta berörde, och vid hvilket han lade stor vikt, var sättet, hvarpå man borde jorda liken å kyrkogårdarna. Han kunde icke gilla bruket att låta hvarje gård disponera ett litet eget område, en s. k. »ättehage», där alla lik från gården skulle nedmyllas. Han framhöll, att särskildt under tider af större dödlighet det vedervärdiga kunde inträffa, att man nödgades gräva upp kanske icke ens halfmultnade lämningar af ett där förut jordadt lik, en ohygglig syn för efterlevande anförvandter och bekanta. Uppmärksamheten fäs-

tes ock på det hälsovådliga att under farsoter följa berörda förkastliga sed, enär den kunde bidra till smittoämnets vidare spridning. Enligt hans mening borde liken läggas radvis. Han fäste så stor vikt vid att församlingarna förforo i enlighet med beslutad ändring uti begrafningssättet, att han förmådde konsistorium 1785 ingå till konungens befallningshafvande med anhållan, att kronobetjäningen måtte förständigas att på en pastors rekvisition lämna nödig handräckning, för att ett vid visitationstillfälle fattadt beslut om ändring i begrafningssättet i öfverensstämmelse med biskopens vilja ock måtte komma att tjäna till ofelbar efter rättelse.¹

I domkapitlet kunde v. Troil såsom dess präses i följd af den stora auktoritet, som han där åtnjöt, göra sin mening beaktad och väl oftast gällande och därmed öfva starkt inflytande på behandlingen af de frågor om församlingars kyrkliga förhållanden och allmänna moral, hvilka där kommit att upptagas. Ofta angingo dessa frågor folkets onykterhet och förhållande till öfverhetens brännvinslagstiftning. Ehuru väl prostarne fått i uppdrag att vid de visitationer, som de skulle förrätta före biskopens flyttning till stiftet, taga kännedom äfven om det *religiösa och sedliga lifvets* ståndpunkt inom församlingarna, lämna de därvid förda protokollen mycket knappa upplysningar därom. Förhållandena ansågos således tillfredsställande. Där en mera nogräknad och kritisk pastor gjort en anmärkning till protokollet, kom den vanligen att riktas mot ett utbredt dryckenskapsbegär, som funnit näring i en på senaste tid lättad tillgång till rusdrycker. En pastor i Ö. Eneby anmälde, att inom en rayon af en mil funnos där i trakten sju krogar. En annan pastor, som klagade öfver superiets tillväxt, tillskref detta sedliga förfall, »att, Gudi klagadt, krogarna blifvit flera än tillföre». Kyrkoherden i Söderköping påpekade, att där var sed att vid gratulationsvisiter efter lysningar och barnsängar, vid kondoleansbesök, då lik skulle svepas m. fl. tillfällen öfverflödigt förpläga gästerna. Från V. Harg anmärkte pastor, att utskänkning af rusdrycker vid auktionstillfällen gaf anledning till oskickligt uppförande bland ungdomen, och från Tuna klagades, att därvarande krogar, som anlidades som lekstugor för danstillställningar, blefvo tummelplatser för bullersamma och opassande uppträden, o. s. v.

Med dylika företeelser för ögonen ingrep naturligtvis konsistorium stödjande och hjälpare präster, som sträfvade för ordning och sedlighet inom sina församlingar, och måste understundom

¹ Kons. kopiebok d. 17 mars 1785.

reagera mot mycket oblyga försök att ockra på människors dåliga begär. Kyrkoherden i Ingatorp såg sig tvungen att vända sig till konsistorium med begäran om hägn och bistånd mot en hofsekreterare S. Bruze, som dristat sig till att hos Konungens befallningshafvande i Jönköpings län anhålla om tillåtelse att få på själfva prästgårdens ägor i närheten af kyrkan upprätta en krog eller »hållstuga» till — som han förebar — de resandes bekvämlighet. Pastorn, som naturligtvis blef upprörd öfver hofsekreterarens förmäthenhet, framhöll i sin klagoskrift till konsistorium ej blott, att därmed ökades allmänhetens frestelser till oordning och sabbatsohelgande, utan ock det intrång, som skedde på prästgården, såsom t. ex. det förfång, som dess beten kunde väntas få lida genom tjufbetning af de resandes hästar. Att konsistorium tog sig kraftigt an den förfördelade kyrkoherdens sak, märkes af dess skrifvelse till landshöfdingämbetet i Jönköping, hvori det tillbakavisade hofsekreterarens oblyga anhållan och föregifna ömhet om bekvämlighet för de resande, hvilka han sade sig önska skona från att på en illa underhållen väg behöfva taga sig fram till gästgifvaregården för att bekomma efterlängtdad förfriskning. Konsistorium tillstyrkte i stället, att vägen försattes i försvarligt skick, och framhöll utom farorna för sedligheten, att Bruzes anspråk strede mot §§ 3, 4 och 5 af prästerskapets privilegier, som tillförsäkrade präst att »oförändradt och oförryckt och utan förfång af andra njuta, bruka och häfda prästgård och dess tillägor».¹ När biskop och konsistorium bjödo till att bekämpa krogväsendet, möttes de af kronans i viss mån motsatta, ekonomiska intressen, enär ju brännvinsbränningen blifvit gjord till ett regale för att tillföra statsverket ökade inkomster, hvilket mål ej kunde nås utan flitig förbrukning af kronobrännvinet. Som prästerna anlidades af kronans myndigheter till hjälp för att upprätthålla hörsamheten för de af allmogen illa lidna brännvinsförordningarna, befunno de sig i en kinkig ställning. Å ena sidan bjödo dem både samvete och klokhet att motverka dryckenskap och förförelser därtill, å den andra manades de att främja statsintresset och öfverhetens bud. Det gällde att hålla rätt kurs under kryssningen mellan det ena och andra. Upprepade gånger ingingo från justitiekansleren C. A. Wachtmeister till domkapitlet skrivelser med anmaning att förmå prästerskapet till verksamt befordrande af bränneriförordningarnas efterlefnad. Redan innan v. Troil flyttat till stiftet, hade ock konsistorium utsändt cirkulär i

¹ Kons. prot. och dess kopiebok d. 22 aug. 1781 och prot. d. 5 sept. 1781.

det syftet, och justitiekanslern hade uttalat sin erkänsla för dess nit för kronobrännerierna och en förhoppning, att »det åsyftade ändamålet till Kungl. Majestäts höga nöje och dess undersåtares förmån märkeligen skall befordras.¹ Wachtmeister hade vid ett besök några månader senare t. o. m. kunnat i konsistorium betyga, att konungen själf yttrat sin belåtenhet med konsistoriets nit, och att han fått befallning att gifva det tillkänna konungens välbehag.² Biskopen fann således före sig i domkapitlet bisittare, som villigt stödde honom i hans egen nitälskan för konungens intressen. Det dröjde ej länge efter hans inträde i konsistorium, innan det ånyo utsände, d. 8 jan. 1783, ett nytt cirkulär i nyssberörda ändamål. Landshöfding Reenstjerna i Linköping hade fäst uppmärksamheten på att prästernas föreställningar ännu icke medfört åsyftad verkan bland allmogen, som ej ville släppa sin vana att själfva tillverka brännvin för sitt behof, utan i lönndom flerstädes fortsatte därmed. Med detta nya cirkulär följde en uppfordran till prästerna att icke allenast uppläsa det från predikstolen utan ock att låta det åtföljas af ett särskildt tal, hvori prästen borde »på det ömmaste föreställa sina åhörare, att ingen sann gudsfruktan gifves utan i samband med lydnad för världslig öfverhet». Han borde lägga sig vinn om att öfvertyga dem, att de kungliga förordningarna åsyftade »rikets allmänna väl, stats- och drätselverkets nödvändiga upphjälpande och förbättring och en däraf följaktig lisa och förskoning för ytterligare pålagor, tillgång på föda och uppehälle och ändteligen ett upphöjdt och stadgadt spannemålspris för landtmannen». Konsistorium uttalade som sin öfvertygelse, att, om prästerskapet lyckades bibringa folket en sådan öfvertygelse, skulle det »vinna ett af de förnämsta dess ämbetes föremål: en kristelig upplyst och frivillig laglydnad». För att främja Kungl. Majestäts syfte borde prästerna jämväl vid sockneförhör, samkväm och andra tjänliga tillfällen upprepa dessa förmaningar. Konsistorium fick omsider ny anledning att utsända ett liknande cirkulär till främjande af redbarhet och nykterhet, då Kungl. Majestät genom kungörelse den 28 november 1785 med anledning af missväxt i landet och däraf inträffad spannmålsbrist och hotande hungersnöd själf anbefalldes inskränkning af den regala brännvinsbränningen. Prästerna ålades att med hänvisning till tidsförhållandena inskräpa vikten af att ej samvetslöst ödsla bort det förråd af säd, som kunde

¹ Kons. akter d. 28 juni 1780 och Kons. cirk. d. 5 juli 1780.

² Kons. prot. d. 11 januari 1781.

ännu finnas, på brännvinstillverkning, synnerligast som ett dylikt förhafvande vore en alltigenom lagstridig handling.

Biskopens och consistoriales' ingripande i ärenden angående tillverkning och förtäring af brännvin förestafvades ej i första hand af ifver för nykterhet utan af lojalt nit för öfverhetens påbud. Mycken fördragsamhet visades ännu mot öfverdrifter i bruket af nämnda dryck, som man ansåg knappast kunna undvaras i den allmänna hushållningen.

Stiftsstyrelsen hade emellertid ett särskildt skäl att kämpa mot lönbränning däri, att den ej sällan förledde en lagbrytare till falsk edgång, när han blifvit åtalad för sin förbrytelse och ej full bevisning kunde förebringas mot honom. Men något tveksam synes domkapitlet ha ställt sig inför ett lagförslag till sätt att förebygga mened, hvilket en af stiftets pastorer i ett till domkapitlet ingifvet memorial framställde. Som han förmenade, att orsaken till de icke ovanliga menedsbrotten vore att söka i katekesens knapphändiga behandling af ämnet och prästernas till följd däraf olika sätt att framställa det, så trodde han, att mycket skulle vinnas, om i Swebilii katekes till frågan: »Hvad är att svärja vid Gud och hans heliga evangelium», fogades ett tillägg, hvaruti förklarades meningen af orden: »så sant mig Gud hjälpe till lif och själ», och uti hvilket tillägg jämväl berördes »reservationes mentales, menedens fördömlighet äfven när ingen synlig skada vållades», o. s. v. Konsistorium afvisade ingalunda kyrkoherdens välmenta förslag, men anmodade honom att själf författa det afsedda tillägget.¹

Vi ha erinrat om att biskopen vid 1784 års prästmöte berörde frågan om huru en präst vid kommuniöförrättningar bäst skulle kunna förekomma, att den i vissa trakter ganska mycket utbredda syfilitiska sjukdomen ytterligare spriddes i följd af att nattvardsgästerna vid allmän kommunion drucko ur samma kalk. Han hade blifvit erinrad om den samhällsfara, som denna sjukdom medför, genom ingångna skrivelser till domkapitlet. Öfverheten och de hälsovårdande myndigheterna ville som vanligt betjäna sig af prästerskapets inflytande för att gifva effektivitet åt sina påbud. Som collegium medicum föranstaltat en förordning, att de personer, som voro behäftade med nämnda sjukdom, skulle inställa sig hos närmast boende provinsialmedicus för att besiktigas och mottaga anvisningar för sitt kurerande, men de sjuka visade sig motvilliga att efterkomma denna anmaning, begärdes nu, att prästerskapet

¹ Kons. prot. d. 30 nov. 1785.

måtte göra sin auktoritet gällande för att förmå de af sjukdomen angripna att hörsamma det gifna påbudet. Nog hade konsistorium till och med före v. Troils öfverflyttning till stiftet efterkommit myndigheternas påminnelser och jämlikt en begäran från Konungens befallningshafvande i Kalmar län manat stiftets pastorer inom detta län att till dess landskansli insända förteckning på alla personer i deras församlingar, som antingen själfva erkänt sin sjukdom eller voro misstänkta för att vara besvärade af den¹, men därmed hade dock föga kunnat uträttas, enär allmogen alltjämt visade sig ohågad att lyssna till prästerskapets erinringar. Icke heller sedan v. Troil trädte i spetsen för stiftsstyrelsen hade någon ändring till det bättre kunnat åstadkommas häri. Detta gaf Kungl. Majestät anledning att genom statssekreteraren E. Schröderheim tillskrifva domkapitlet ett bref, hvori han uttalade sitt bekymmer öfver att sjukdomen bitit sig fast i vissa orter, och öfver att allmogen så ängsligt skyggade tillbaka för att uppenbara den. Kungl. Majestät ålade därför biskopen att tillhålla prästerskapet att »med yttersta sorgfällighet och tjänliga föreställningar» söka öfvertyga folket om angelägenheten att i tid för vederbörande läkare yppa sin sjukdom. Biskopen lät med anledning af skrifvelsen i ett cirkulär från konsistorium ålägga prästerskapet att vid »allmänna sockenstämmor, katekesförhör, socknebud, sjukbesök och andra allmänna och enskilda tillfällen på ett öfvertygande och lämpligt sätt föreställa sina åhörare, att denna sjukdom icke alltid utmärker någon brottslighet hos den besmittade och således dess upptäckande icke kan medföra något nesligt eller skamligt». För att kontrollera, om prästerna efterkommit påbudet, och om de uträttat något till sakens gagn, blefvo pastorerne ålagda att inom nästföljande augusti månads utgång inkomma till konsistorium med berättelse om hvad de i sina församlingar i berörda hänseende hade sig bekant.²

Att biskop v. Troil hade all anledning att kämpa mot en förslappad moral, märkes af de ingalunda få mål om sedliga förseelser, ansökningar om skilsmässa i äktenskap och trolofning m. m., som behandlades i konsistorium, och därom synes ock vittna Cleri comitalis cirkulär från 1786 års riksdag, i hvilken skrifvelse ståndet säger sig lagt märke till, att Kungl. Majestäts bref den 17 oktober 1778 till rikets hofrätter rörande barnamord ledt till sedernas för-

¹ Kons. prot. d. 10 april och cirk. d. 13 april 1782.

² Kons. cirk. d. 19 maj 1783.

skämning, lustarnas fräckare utöfning och den veneriska sjukdomens spridning». Från denna dom blef ej Linköpings stifts befolkning undantagen. Däremot synes biskopen ej behöft oroa sig för separatistiska rörelser. De enstaka individer, som åtalats, för att de underlåtit att med församlingen begagna sig af nådemedlen, bestämdes därvid ej af teoretiska motiv, men däraf följer dock icke, att den då moderna rationalismen var främmande för en del »ståndspersoner», om än under biskop v. Troils korta ämbetstid konsistoriums protokoll ej förmåla därom. Det nyssnämnda cleri comitalis cirkulär talade om »de flera inkomna besvär och klagomål öfver den i städerna och landsorten allestädes öfverhandtagande irreligionisme och skadeliga fritänkeri».

Den brydsamma ekonomiska situation, hvori stiftets befolkning råkat i följd af den svåra missväxten i landet 1783, gaf biskopen åtskilligt att tänka på, och hans omtanke eggades af de kommitterade, som Kungl. Majestät utsett för att söka råda bot mot alltför svåra följder af denna missväxt. Då Kungl. Majestät i detta syfte och för att »för framtiden bereda den idoge tillfälle att förtjäna sig födan och förekomma lättjans elaka följder» beslutat låta upprätta allmänna arbetsinrättningar och medgifvit, att i och för bildandet af en förlagsfond för ändamålet finge anlitas bland annat besparade pastoralier, hvilka eljest skulle användts ad pios usus, lät konsistorium den 4 februari 1784 till stiftets prästerskap utsända ett cirkulär, hvori det utvecklade Kungl. Majestäts plan och erinrade om hvad det hade att iakttaga för att befordra öfverhetens ädla syfte. Konsistorium lade sig vinn om att lägga i dagen den moraliska och ekonomiska nytta, som vore att förvänta af den tillämnade inrättningen, och anmodade kleresiet att göra sitt bästa för att främja förverkligandet af Kungl. Majestäts tanke och för den skull söka öfvertala sina socknemän att tillåta, att fattigkassornas inneliggande kontanter och de ur dem utlämnade lån, »som utan gäldnärens olägenhet kunde återbetalas», finge användas för inköp af råämnen, som skulle utdelas till socknarnas fattiga att af dem förarbetas. Församlingens pastor borde helst själf träda i spetsen för företaget, men vore han förhindrad att besörja denna angelägenhet, borde han se till, att lämplig person blefve utsedd att sköta om den, biträdd därvid af församlingens klockare, kyrkovärdar, sexmän och rotemästare. Cirkuläret meddelade, att i stiftsstadens arbetshus komme att tillhandahållas lin, hampa och ull, och vederbörande tillråddes, att antingen med

något »tillfälligt bud eller i brist däraf turvis hemmanen emellan utan att med särskild lega för transporten öka tillverkningens dyrhet» låta afhämta behöfliga rudimaterier eller att, om det skulle ställa sig billigare att hämta dem från annan stad, vända sig dit. Pastorn eller hans ställföreträdare borde därefter fördela råämnena mellan »alla i socknen varande mindre bräckliga och arbetsföra fattiga af båda könen, äfven barn». Kyrkovärdar, sexmän och rote-mästare ålåge sedan att vaka öfver att de fattiga grepe sig an med arbete och ej läte de mottagna rudimaterierna förfaras eller gifvas till spillo. De förfärdigade arbetena borde försäljas på auktion inom socknen. Kunde de icke med fördel afsättas, finge de insändas till arbetshuset, som då komme att inlösa dem till pris, som Konungens befallningshafvande ville sätta på dem. I samband med dessa erinringar påpekade konsistorium vikten af att församlingarna fattade beslut om att icke med allmosor understödja personer, som kunde räknas som arbetsföra och således vore i stånd att med eget arbete kunna försörja sig.¹

Som fattigdomen var allmän, hade många gifvit sig ut på bygden för att medelst bettlande skaffa sig uppehälle. Konsistorium beaktade faran af ett dylikt lösdrifvarelif och utsände redan följande månad ett nytt cirkulär berörande frågan om fattigvården. Till manande efterföljd framdrogos exempel på församlingar, där socknemännen utsatt vite af ett par riksdaler att utgå till fattigkassan för en hvar, som utan församlingens medgifvande toge till sig ett inhysesshjon, och bestämt 16 skilling som böter för hvarje natt, som någon hyste en utsocknes tiggare och underlät att öfverlämna denne till kronobetjäningen. Cirkuläret anförde ock, att beslut blifvit fattade, att den, som beträddes tigga utom socken, skulle två söndagar sättas i stocken, och att barn, som anträffades gå omkring och bettla, skulle straffas med ris i sockenstugan och deras föräldrar sättas en söndag i stocken.²

Då trots regeringens omsorger och den ganska rikliga utdelningen af spannmål — t. ex. 300 tunnor i Ydre härad och 500 å Vikbolandet — de svåra följderna af missväxten lika litet i Linköpings stift som annorstädes kunde tillräckligt afvärjas och Collegium medicum i anledning däraf offentliggjort förteckningar på åtkomliga ämnen, som vore användbara som nödbröd eller föda i oår, aflät konsistorium på hemställen från Konungens befall-

¹ Kons. cirk. d. 4 febr. 1784.

² Kons. cirk. 15 mars 1784.

ningshafvande och kommitterade för afhjälpande af missväxtens olycksbringande verkningar följande juli månad återigen ett cirkulär, hvori prästerskapet anmodades förmana folket att icke låta sig af ogrundade fördomar hindras från att till föda använda sådana djur, hvilkas kött vore ätligt och matnyttigt, men ock att taga sig till vara för att tillgripa årets skörd, innan den hunnit att fullt mogna, och att förtära den »till öfverflödig ymnighet», på det svåra sjukdomar och farsoter icke måtte framkallas, såsom skedde under åren 1773 och 1774.¹

Tack vare dessa faderliga anvisningar och råd torde biskopen och hans consistoriales bidragit att mildra missväxtårets verkningar i stiftet, men de hade dock ej kunnat förebygga, att en mängd utblottade personer dragit in i stiftsstad. Därvarande arbetsinrättning hade verkat som ett lockbete på en del folk från landsbygden. I följd af denna inflyttning till staden kom den att besväras af en mängd »näringslösa och onyttiga personer, hvilka, då de flesta nalkas den ålder och bräcklighet, att de sig själfva icke uppehålla kunna, komma stadens fattigkassa till last, då likväl de församlingar, där de födde äre eller sin nyttiga lefnadstid användt, dem försörja böra». Skulden till denna immigration tillskrefs vissa pastorer, som alltför lättvindigt utfärdat flyttningsbetyg, kanske ej utan tanke på att därmed lindra sina församlingars fattigvårdstunga. Då med anledning af detta missförhållande stadens magistrat hos Konungens befallningshafvande besvärat sig häröfver och länsstyrelsen i följd därpå riktat domkapitlets uppmärksamhet på saken, lät stiftsstyrelsen utgå ett cirkulär, hvori prästerskapet anmanades att iakttaga nödig betänksamhet vid utfärdandet af berörda slags betyg.²

Att döma om i hvad mån biskopen var personligen intresserad för fattigvårdsfrågor, våga vi icke, men såsom vän af ordning och sedlighet bidrog han utan tvifvel att väsentligen sätta färg på konsistoriets åtgärder.

Jämlikt både sin böjelse och sin ämbetsplikt att låta sig vårda om *undervisningsverket* inom stiftet grep han sig snart an med att arbeta för att bringa till stånd en fond för att omsider kunna uppföra ett nytt hus för Linköpings gymnasium och trivialskola. Deras dåvarande hem var i hög grad bofälligt, deras lärorum otillräckliga, otjänliga och somliga hälsovådliga i följd af fukt. Med consistoriales samrådde han därför om utvägar

¹ Kons. prot., cirkulär och akter 14 juli 1784.

² Kons. cirk. 8 augusti 1786.

att skaffa nödiga medel för att realisera nybyggnadsplanen och framlade därpå ärendet för prästmötet 1784. Undervisningsväsendet betraktades ju ännu såsom väsentligen en kyrkans angelägenhet, och gymnasierna fostrade fortfarande hufvudsakligen prästämnena. Mötet förklarade sig villigt att gå biskopens hemställan till mötes och åtog sig att för fyra år årligen sammanskjuta vissa belopp för att bilda en byggnadskassa. En hvar skulle erlægga 8 runstycken per tunna uppburen kronotionde, och dessutom skulle pastor för hvarje förmedladt hemman i församlingen tillskjuta 1 skilling 4 runstycken och hvarje komminister 4 runstycken att uppbäras första gången i maj 1785. Dessa tillskott ansågos dock ej kunna fylla behofvet, hvarför biskopen hemställde till konsistorium, om ej skäl vore att hos Kungl. Majestät begära att under ett visst antal år få för sagda ändamål kapitalisera två procent af kyrkornas i stiftet behållna kapital. Konsistorium fann förslaget välbetänkt och erinrade i sin skrifvelse till Kungl. Majestät, att konung Carl XI den 21 okt. 1686 medgifvit, att hvarje kyrka i stiftet finge kontribuera till gymnasiehusets då behöfliga reparation, äfvensom ock om att hans »högstsalige Herr fader; gloriösigst i åminnelse, tillåtit samma utväg till nya korkåpors inköpande».¹ Biskopen fick i uppdrag att vid en tillämnad resa till hufvudstaden framlägga ärendet inför konungen. v. Troil lyckades så utföra sitt uppdrag, att konungen biföll den gjorda framställningen och därjämte uttalade sitt nådiga välbehag öfver prästerskapets offervillighet. Biskopens nit för att vinna det åtrådade målet kom honom att under sina visitationsresor i stiftet låta äfven upptaga kollekt för den nybyggnadsfond, som var under bildning, och beredde därmed åt den ej oväsentliga tillskott. Så t. ex. hemförde han från en visitationsresa 1785 i Tuna län och Sevedes kontrakt i stiftets smålandsandel, där folket lefde under ganska knappa villkor, ett belopp af 1276 daler 16 öre kmt. eller 70 riksdaler 44 skilling sp., en summa ej ringa efter den tidens måttstock.

Med misshag såg den ordningsälskande biskopen den oreda, som rådde i konsistoriets arkiv, och påyrkade därför dess snara ordnande. För att möjliggöra detta vidlyftiga och tidsödande arbete föreslog han 1785, att konsistoriets samtliga ledamöter måtte dela upp besväret mellan sig och »taga hem till sig de öfver skåpen i konsistoriirummet satte lådor samt revidera de däruti förvarade papper». Men för att nå det åsyftade målet vore ock nödigt, att

¹ Kons. prot. och kopiebok den 18 april 1785.

man enades om en bestämd princip för verkets utförande, innan man grepe sig an därmed. Det vore lämpligt att följande höst taga upp arbetet. Han hade tillfredsställelsen, att de närvarande konsistoriemedlemmarna förklarade sig villiga att åtaga sig mödan och litade på, att deras vid tillfället frånvarande kolleger ej skulle draga sig undan från sin andel i arbetet.¹ Att bringa i fullgod ordning de konsistorieprotokoll, som fördes under biskopens egen tjänstetid, lyckades dock icke, ty den konsistorienotarie, som förde dem under dess senare skede, ägde ej det rätta ordningssinnet.

För stiftsbibliotekets ordnande och förkofran visade biskopen lifligt intresse, helt naturligt för en person med hans mångsidiga litterära bildning och måhnet om att sätta allt i ett ordnadt skick. Han lät uppgöra kataloger öfver bibliotekets dubletter för att kringlämnas till rikets konsistorier tillika med underrättelse, att de komme att försälas å auktion, hvarjämte han i allmänna tidningar lät införa tillkännagifvanden om böckernas försäljning.² Hans syfte var att genom deras afyttring skaffa medel till inköp af nya böcker. Själ f donerade han till biblioteket bland annat sin samling af isländsk litteratur och skrifter rörande Island, hvilken bokamling omfattade 122 volymer. Under sina visitationsresor i stiftet gjorde han efterforskningar efter en äldre tids ännu möjligen resterande bokskatter i syfte att rädda och förvärfva dem åt biblioteket. Från en af dessa färder hemförde han ett handskrifvet missale på pergament med förgyllda initialbokstäfver jämte en del andra uppspårade böcker från en äldre tid. I Lönnberga socken kom han öfver en mycket värdefull kyrkobok, som på ärkebiskop Abraham Angermanni tillsägelse under dennes visitationsresa i stiftet i konung Sigismunds tid blifvit för församlingens räkning inköpt för en tunna korn, och uti hvilken bok blifvit införda åtskilliga uppgifter, som äga historiskt intresse. Af församlingens kyrkoherde erfor v. Troil, att boken under hans företrädares tid kommit bort, men ock att kyrkoherden lyckats spana rätt på den och finna den i Dals gästgifvaregård, därifrån den blifvit återförd till kyrkan. För att förebygga dylika missöden pröfvade biskopen nödigt, att den fördes till stiftsbiblioteket, där den nu förvaras som en värdefull klenod. På anfordran af konsistorium den 2 april 1783 insändes till Linköping från Vadstena alla de pärmefref, som förvarats i därvarande hospital och icke angingo denna anstalt,

¹ Kons. prot. d. 23 juli 1785.

² Kons. prot. d. 14 mars 1787.

hvilken nu var inrymd i det förra klostrets kvarstående byggnader. Brefven införlifvades med stiftsbibliotekets handskriftssamlingar. Dess bokförråd ökades ej blott med biskopens nyssnämnda gåfva utan ock genom stora donationer och äfven genom inköp. Han ombestyrde, att en fullständig katalog upprättades öfver bibliotekets bokskatter, hvilket var så mycket angelägnare, som det betydligt vuxit ut genom inköpet af ärkebiskop Erik Benzelius' d. y. boksamling och genom skänken af biskop Filenius' böcker. Det visade sig nu önskvärdt för konsistorium att få åt någon, som kunde taga närmare befattning med biblioteket, anförtro dess vård. Den hade dittills varit ett besvär, för hvilket konsistoriet svarade, och för hvilket den utsedde tillsyningsmannen ej åtnjöt något arvode af brist på medel därtill. Som nu mera tid och arbete behöfde ägnas åt biblioteket, var v. Troil betänkt på att se sig om efter utvägar både för att kunna aflöna dess vårdare och till inköp af böcker. På biskopens förslag beslöt konsistorium 1782 att till bibliotekskassans förstärkande till den öfverlåta den s. k. »Myntteckenskassan», som uppstått genom försäljning af vissa kyrkors myntteckenssedlar. Den hade till en början varit mycket oansenlig, men under tidens fortgång hunnit växa till öfver 200 riksdaler. Ingen visste numera, hvilka kyrkor som varit ägare till nämnda sedlar, och ingen kunde heller upplysa om huru mycket som borde komma på hvar och en kyrka, om det hade varit möjligt att dela ut det samlade kapitalet på de rätta intressenterna i kassan. Likaså tillstyrkte biskopen, att konsistorium måtte till stiftsbibliotekets bästa använda den s. k. »Cassa incerti tituli», om hvars uppkomst alla voro okunniga, ett förslag, hvarom dock för tillfället ej fattades något beslut.¹ Redan innan han öfverflyttat till Linköping, hade han vid ett tillfälligt besök i staden, då han bevistat en session i domkapitlet, hemställt, om ej mått och steg borde tagas för att om möjligt åt stiftsbiblioteket förvärfva de s. k. »Piperska öfverskottsmedlen», som uppkommit på det sätt, att de stipendier, som utgingo ur den stipendiefond, som förra kungliga rådet Carl Piper skänkt, alltjämt bibehållits vid samma belopp, oafsedt att räntan på kapitalet ökats, sedan agio börjat gifvas på speciemynt. Det öfverskott, som därigenom vunnits, hade till 1782 vuxit så, att det då uppgick till 1412 riksdaler 47 skilling specie. Enligt biskopens plan borde en del af räntan å detta kapital användas till aflöning åt den, som vårdade stiftsbiblioteket; den återstående de-

¹ Kons. prot. 21 sept. 1782.

len till inköp af modern litteratur. Då konsistorium uttalat sitt gillande af biskopens tanke, åtog han sig att lägga fram förslaget för berörda stipendiefonds dåvarande kurator, öfverkammarherren C. G. Piper, som, då Troil för honom framställde förslaget, gaf det sitt bifall och ingick till Kungl. Majestät med underdånig begäran, att, då dessa öfverskottsmedel uppgått till 1500 riksdaler, dessa finge bilda en egen fond, af hvars ränta 60 riksdaler specie komme att användas till en bibliotekaries aflöning. Konungen gaf bifall därtill, dock under vissa villkor.¹

Biskopens omfattande bildning kom honom väl till godo, då han öfvade den censur, som ålåg honom med konsistorium i fråga om boktryck och bokspridning inom stiftet, särskildt af teologisk och religiös litteratur. Kungliga kanslikollegium, som i högre instans öfvervakade tryckfriheten, stod därför i brefväxling med honom, och från rikets öfriga domkapitel ingingo tidt och ofta skrivelser innehållande antingen uttryckliga varningar för eller ett »gif akt» på skrifter, som kunde befaras innehålla betänkliga afvikelser från den rena trosläran eller å andra sidan anmaningar att befordra spridning af renlärliga och gagneliga skrifter, som de granskat och funnit värda att rekommenderas. De ena så väl som de andra gåfvo anledning till skriftliga uttalanden i cirkulären till stiftets prästerskap. Då ett sällskap i Stockholm beslutat utgifva en veckoskrift med titel »Aftonbladet» och dess program syntes konsistorium urbicum tilltalande, öfversände det till stiftsstyrelsen i Linköping en skrivelse, hvori nämnda publikation anbefalldes till det bästa, eftersom den enligt Stockholms-konsistoriets öfvertygelse syntes sätta som sitt mål att »upplysa, gagna och anständigt förnöja en förnuftig, kristelig och patriotisk allmänhet». Konsistoriet hade i hufvudstaden varit »i närmaste belägenhet att erfara, hvad fördärfvelig verkan på tänkesätt, seder och gudsfruktan det otillbörliga själfsväld har, hvilket kristendomen till vanära, ärbarheten till blygd, medborgerligheten till förfång samt den nådigst förunt skrif- och tryckfriheten till trots så oförsynt ju längre ju mer i våra dagpapper isynnerhet öfverflöda». Det hade därför med fågnad förnummit sällskapets syften och hoppades och förmodade, att denna veckoskrift skulle blifva till mycket gagn. I förlitande på Stockholms-konsistoriets fördelaktiga omdöme pröfvade det i Linköping ej saken närmare utan afgaf i ett utgående cirkulär en rekommendation för tidskriften, framhållande såsom

¹ Kons. prot. d. 11 januari 1781, 27 febr. 1782 m. fl. st.

motiv att »den isynnerhet i våra dagblad mer och mer rådande lättsinnighet och själfsvåld väcker köld emot religion och fördärfvar renhet i seder och smak samt förberörda nya dagblad skäligen förmodas skola förekomma dessa emot en rätt tryckfrihet stridiga följer.»¹ Konsistoriet i Linköping fick snart anledning att ångra sin lättrogenhet, enär det i Stockholm hade varit för godtroget och oförsiktigt. Det visade sig nämligen snart nog, att de i Aftonbladet behandlade teologiska ämnena ej blefvo med vederbörlig varsamhet valda och handterade. Konsistoriet i Stockholm skyndade därför att tillskrifva det i Linköping, att det kände det som sitt »skyldiga ehuru oangenäma åliggande att jämte tillkännagifvande häraf vördsammeligen anhålla, det consistorii förord för detta blad antingen icke i stiftet utgår eller, där det redan vore skett, af förenämnda orsak på det sätt, Eders Högvördighet och vener. consistorium finner tjänligast, återkallas». Af fruktan för att ett offentligt återkallande af det gifna förordet skulle komma att väcka en skadlig uppmärksamhet och nyfikenhet, som komme att göra tidskriften mera begärlig, fann v. Troil och consistorium med honom klokast att låta vid det gjorda bero, helst som de hade sig bekant, att endast ett fåtal i stiftet hade lockats att prenumerera på nämnda Aftonblad.² Upprepade gånger gick stiftsstyrelsen det i Stockholm varande s. k. Uppfostringssällskapet till handa för att bereda spridning åt den litteratur, som detta önskade skulle nå allmänheten. I cirkulären till stiftets prästerskap intogos rekommendationer för sällskapets skrifter, som voro afsedda att tjäna ungdomen och fäderneslandet. När sällskapets direktör, den bekante v. bibliotekarien C. Ch. Görwell, underrättat biskopen om att det i Norrköping upprättat en lagerdépôt, hvarifrån man genom att hänvända sig till postinspektören A. F. Regnér kunde efter rekvisition bekomma sällskapets skrifter, lät consistorium till hvarje prosteri i stiftet utsända katalog öfver sällskapets publikationer.³ Mån, som biskopen var, om att underhålla och stärka sitt kleresis teologiska men också allmänna litterära intressen plögade han vid sina visitationer i församlingarna åt de tillstädesvarande prästerna tillstyrka inköp af då namngifna arbeten, och vid det förutnämnda mötet med dem vid 1784 års stiftssynod sökte han ock introducera

¹ Kons. prot. d. 9 dec. 1783 samt akter fr. 1783.

² Kons. prot. och akter den 4 febr. 1784.

³ Kons. prot. d. 15 januari 1783 och cirkulär d. 2 april 1783 och 7 december 1785.

i prästhemmen en del af honom då angifna böcker. Naturligtvis var han närmast angelägen om att göra de mera beaktansvärda bokalstren af teologisk karaktär kända bland prästerna, men man finner t. ex., att han tillät, att i stiftstidningen infördes annonser om skrifter, hvilkas titlar ingalunda tyda på, att de ägde teologisk eller annan vetenskaplig betydelse eller ett religiöst, uppbyggligt syfte. Så t. ex. anmälde stiftstidningen för oktober 1785, att hos regementspastor Wænerberg hölls till salu bland andra skrifter också: »Rebellen Pugatschews lefverne», öfversättning från fransyskan, »Den physiska Venus eller afhandlingen om djurens tillskapande», af Maupertius och »Ledsamma stunders tidsfördrif». Följande år annonserade samme pastor i marsnumret af stiftstidningen, att han hade till afsalu bland annat: »Valspråk och versar, i saffians foutteral», »Erotiska oden», »Namnkunniga damers lefverne», »Genväg till räknekonsten» o. s. v. Tidningen fick tjäna som organ för att förmedla spridningen af modern litteratur i allmänhet till stiftets prästfamiljer.

Som stiftens boktryckare voro ställda under biskoparnes och konsistoriernas »vård», höllo dessa icke blott hand öfver deras verksamhet för att förebygga tillkomsten af skadlig litteratur, utan ansågo sig förpliktade att ock vårda sig om deras ekonomiska intressen. Därför tog v. Troil och hans consistoriales befattning med Linköpingsboktryckarens ekonomiska angelägenheter, när denne 1786 begärde, att de måtte lägga sig ut för honom, för att han i likhet med sina företrädare måtte få åtnjuta de tjugu tunnor kronotiondesspannmål, som af ålder varit tillerkända stadens boktryckare, ett anslag, som han ansåg nu vara så mycket mer påkalladt, som tryckpapperet, hvaraf han årligen förbrukade vid pass 450 ris, nu betydligt stigit i pris. Med anledning af denna begäran lät domkapitlet göra efterfrågningar om huruvida i andra stift boktryckarne åtnjöte liknande förmåner. Af de ingångna svaren framgick, att de i allmänhet icke bekommo slikt understöd, men dock att i Skara boktryckaren bekom ej allenast samma kvantitet domkyrkospannmål utan ock åtnjöt tullfrihet för en viss mängd tryckpapper, och att den i Västerås erhöll ett visst belopp kronotiondespannmål.¹

¹ Kons. prot. d. 18 januari 1786 jämte Kons. akter från 1786. Enligt en uppgift i ett konsistorieprotokoll den 27 januari 1742, då denna fråga ock var på tal, grundade sig boktryckarens i Linköping anspråk på ett kungl. bref den 9 januari 1628 vid gymnasiets instiftelse, enligt hvilket skulle för dess räkning anskaffas ej blott pappersmakare utan ock boktryckare och bokbindare; ett kungl. bref af den 3 juni 1635, som tillerkände gymnasieboktryckaren ett

Huru stiftsstyrelsen i Linköping på grund af de ingångna svaren vidare förfor, är obekant.

Som bokbindarnes näring i rätt betydande mån var beroende af inbindning och försäljning af biblar, psalmböcker och katekeser, som de jämte almanackor, hvilka de enligt kontrakt 1749 med Kungl. vetenskapsakademien erhållit privilegium att försälja, höllo allmänheten till handa vid marknadstillfällen, vände sig äfven dessa näringsidkare till den kyrkliga öfverstyrelsen i stiftet i frågor, som rörde deras utkomst. Då härtill kom, att dessa yrkesidkare vid denna tid räknat på en afsevärd arbetsförtjänst af inbindning af beslutad ny uppsättning af ministerialböcker i församlingarna, och ansågo, att konsistoriets aftal därom med vissa bokbindare tillskyndat dessa en förmån, hvori de öfriga i stiftet sågo en partiskhet, var det naturligt, att dessa förbisedda i domkapitlet anförde besvär och uttalade bekymmer. Biskopen med konsistorium, som varit angelägen, att de förstnämnda böckerna hölles församlingarna till handa för billigaste pris, hade genom konsistoriönotarien ingått en öfverenskommelse med ett par bokbindare i Linköping att lämna psalmböcker i svart skinnband för fyra daler kmt. och katekeser med bibelspråk för en daler samma mynt.¹ Detta aftal väckte en storm af förtrytelse bland stiftets öfriga tolf bokbindare och ådrog biskopen och konsistorium besvär och ledsamheter. De ingåfvo dit skrivelser, hvori de förtrytsamt besvärade sig öfver uppgörelsen med de båda yrkesbröderna i Linköping. Ett par bokbindare med Norrköping som hemort påstodo, att nämnda öfverenskommelse komme att lägga all handel med dessa böcker i de bägge gynnade Linköpingsbokbindarnes händer, medan stiftets öfriga ginge miste om all afsättning af dessa. Väl sade de sig ej tvifla på, att stiftsstyrelsens mening varit god och afsett att förse folket med berörda böcker till billigt pris, men de voro öfvertygade, att denna goda afsikt kunnat vinnas, utan att deras

årligt gratial af 20 tunnor spannmål, ett kungl. bref från november 1695, hvarigenom konung Gustaf II Adolfs förordnande konfirmerades och fastställdes, att gymnasieboktryckaren skulle å landsstaten vara uppförd och bekomma 20 tunnor kronotiondespannmål mot villkor, att han skulle hålla »två gesäller, upplägga en eller flera böcker, som till de studerandes nytta af Consistorio pröfvas nödiga». Ett kungl. bref af den 12 mars 1689 tillförsäkrade boktryckaren berörda förmån, hvarförutom en kungl. resolution på Linköpings stifts prästerskaps enskilda besvär 1689, § 12 ytterligare befäste denna boktryckarens rätt.

¹ Kons. cirkulär den 17 mars 1785.

undergång bereddes, enär de ock vore villiga att till ej större kostnad för köparen hålla dem allmänheten till handa. De bägge bokbindarne i Linköping, som blifvit ställda utanför öfverenskommelsen med deras båda yrkeskamrater, harmades ännu mera öfver dessas gynnade ställning och yttrade i sin inlaga: »Emedan billigheten i ett fritt samhälle alltid bör med ömhet få vara bevarad, att näringsidkare böra åtnjuta lika förmåner och lika rätt, samt undertecknade äfven erbjuda sig åt allmänheten i stiftet vara villiga att för samma pris med godt arbete kunna och vilja försälja så psalmböcker som katekeser», så anhöllo de att vid försäljningar, »som in casu framdeles sig yppa», få deltaga efter en proportion af fjärdedelen för hvar och en stadens bokbindare; »ett riktigt och klanderfritt belopp fyra bokbindare emellan». De yrkade vidare på att konsistorium i nästa utgående cirkulär måtte lämna prästerskapet meddelande därom, hvarjämte de framställde anspråk på att framgent få deltaga i alla bokförsäljningar och bokbinderiarbeten, som komme att verkställas i stiftet. De kunde slutligen ej låta bli att anmärka, att, »ehuru saken låter ganska ljuflig och oskyldig, går den dock ut på ett monopolium, som i tid bör förekommas, på det att, sedan samtliga (näml. öfriga) bokbindare bifvit utarmade — — — de senare (= de bägge gynnade) ej må få tillfälle på en annan tid handla efter godtycke på allmänhetens bekostnad, som de nu söka att handla på sina ämbetsbröders». Yrkesbröderna i Skeninge och Vadstena hade blifvit ej mindre uppbragta öfver det ödesdigra aftalet. De afgåfvo gemensam klagoskrift, hvori de sade sig funnit det »nog djärft af tvenne stycken ynglingar utan ringaste eftertanke lupit in uti ett ackord, (af) hvilket di själfva blir i grund ruinerat; den sistnämnde, Wahlberg, har redan så arbetat, att (han) en gång cederat bonis» etc. De uttalade en fruktan, att de bägge obetänksamma unga yrkesidkarne i Linköping komme att göra »alla skattdragande bokbindare olyckliga». De bedyrade, att de redan erfarit olyckliga verkningar af konsistoriets meddelande i sitt cirkulär om det ingångna aftalet. De hade därefter icke fått sälja »det ringaste af psalmböcker och katekeser, hvilket är den regälaste marknadshandeln för oss». Som de försport, att pastorerne ämnade anskaffa nya ministerialböcker åt församlingarna, anhöllo de, eftersom »hvar och en skattdragande bokbindare i sitt gebet bör skyddas från andras intrång», att konsistorium måtte så ordna för nämnda kyrkböckers inbindning, att »hvar och en bokbindare í sitt gebet af ömhet rättvisligen i hugkommes, att

ingen skattdragande undersåte blifver lidande, hvar och en må njuta sin tillbörliga rättighet».

Huru bittra än dessa klagomål och förebråelser voro mot biskopen och konsistorium, hvilka i bästa välmening inlåtit sig i den förhatliga underhandlingen med de bägge bokbindarne, ansågo de sig dock ej böra, åtminstone icke omedelbart, taga de klagandes besvärsskrifter under handläggning, eftersom man aldrig utfärdat någon kungörelse, som hänvisade allmänheten till några vissa i och för inköp af de omstridda böckerna, och sålunda icke ens kunnat från predikstolarna pålysa något dylikt dekret, och de icke heller gjort något tillkännagifvande om att de förkättrade bokbindarne höllo böckerna till handa för underpris. Konsistorienotarien hade allenast blifvit anmodad att på eget ansvar förhandla med några bokbindare om dessa böckers försäljning till billigaste pris.¹

Biskop von Troils omedelbara verksamhet inom stiftet afbröts visserligen för en tid år 1786 med anledning af hans deltagande i den riksdag, som då sammanträdde, men som han äfven under dess fortgång stod i brefväxling med konsistorium om stiftets angelägenheter, påverkade han jämväl då dessas behandling. Hans verksamhet åter vid sagda riksdag hör ej denna uppsats till att teckna, hvarför allenast några ord må yttras om hans ställning i allmänhet vid detta riksmöte, vid hvilket han i följd af ärkebiskop Mennanders sjuklighet blef tilldelad en mera framskjuten plats än som på förhand kunnat beräknas. Jämlikt 1617 års riksdagsordning, som konung Gustaf III behagade tillämpa, ansågs nämligen biskopen i Linköping vara närmast i ordningen att företräda ärkebiskopen vid riksdag, när denne var förhindrad att föra ordet. Af detta skäl nämnde konungen v. Troil till prästeståndets talman, yttrande därvid: — — — »Af de skäl jag anfört har jag i nåder utnämnt Eder till det vördiga prästeståndets talman, men mitt nådiga förtroende har tillika följt denna anledning. Edert underdåniga nit, edra insikter och det ämbete I bekläden inom svenska församlingen lära i detta ögonblick med liflighet förelägga eder vidden af edra plikter. Jag önskar Eder välsignelse af den högste Guden, som I nu åkallen till vittne af den ed I hafven att aflägga.» Denna ed, sådan den angafs i § 6 af 1779 års riksdagsbeslut, lydde sålunda: »Jag Uno von Troil, biskop i Linköping, i frånvaro af ärkebiskopen i Uppsala, lofvar och svär inför Gud och

¹ Kons. pr. den 31 aug. 1785 jämte Kons. akter 1785.

på dess heliga evangelium, att som jag i ärkebiskopens frånvaro och i kraft af den ordning uti riksens möter, som i Örebro den 24 januari 1617 af riksens ständer fastställd blef, äger nu att vid detta allmänna riksens ständers möte vara taleman för prästeståndet, så skall jag med all kraft och förmåga bibehålla och handhafva samt med all min makt försvara jämte vår sanna och rena evangelisk lutherska tro och lära allan konungsligan rätt och riksens ständers frihet, alldeles som den af dem för sig och sina efterkommande för evärdeliga tider antagna och besvurne oryggelige regeringsform af den 21 augusti 1772 stadgar och förmår. Jag skall ock ej tillåta, att något det emot handlas samt alla öfverläggningar i ståndet så föra, -att de lända Gudi till ära, Kungl. Majestät och riket till gagn, ståndet till heder och fromma. Jag skall ock handhafva ståndets välfångna privilegier samt befordra allt, som länder min konung och mitt fädernesland till godo och aldrig tillåta, att sådana propositioner göras, som strida mot konungamakten eller riksens ständers frihet. Att jag alla dessa artiklar troligen vill hålla, lägger jag min hand på denna bibliska skrift, bedjandes min Gud vara mig så huldan till lif och själ, som jag detta troligen hålla skall.»¹

Så snart von Troil öfvertagit sitt värf som talman, hälsade han i denna egenskap sitt stånd och framhöll därvid den förmån, ståndet ägde att med sin konung få rådslå om fosterlandets viktigaste ärenden. Han var förvissad, yttrade han, att ståndets medlemmar mottagit sitt riksdagsmannakall med »den fasta föresats att så nyttja sin riksdagsmannarättighet och förtroende, att Guds ära, konungens nöje, rikets välgång, ståndets heder och fromma däri-genom må befrämjas». Han sade sig ock vara öfvertygad om att allas ögon vore fästade på ståndets uppträdande, hvärför han manade sina ständsbröder att »med mogenhet, endräktighet och frid öfverlägga och besluta». »Vi trampe nu våra förfäders jord, och deras gärningar lefva, eftersom de förtjänt, antingen med ära och berömmelse eller nesa och blygd. Våra efterkommande skola äfven döma oss. Bort det att någon af oss då skulle öfverlämna vårt minne åt deras förebråelse», o. s. v. Han avslöt talet med en bön, att den »Gud, som förmår göra utöfver allt, hvad vi begära eller tänka» — — — måtte upplysa ståndet, o. s. v. Därpå afsjöngs Sv. ps. 182 v. 3: »O, kärlekseld, upptänd vårt sinn» (n:o 135 v. 9 i nuvar. ps. b.).¹ Att hans sätt att leda förhandlingarna i ståndet tillfredsställde konung Gustaf, lät denne honom vid en enskild au-

¹ Efter Linköpings stiftstidning för maj 1786.

diens förstå, i det han yttrade, att han gärna skulle se v. Troil som den aflidne ärkebiskop Mennanders efterträdare: Åt denna sin önskan gaf konungen ett uttryck, äfven när han vid riksdagens slut vid ett tillfälle, då han såg sig omgifven af rikets biskopar, uttalade sig beträffande den lediga ärkebiskopsstolens återbesättande på ett sätt, som oförtydbart gaf vid handen, att hans önskingar gingo i nyssnämnda riktning.¹ Att »Troil ock vunnit gillande och sympatier hos flertalet af ståndets medlemmar, synes man kunna sluta redan däraf, att han ej fullt ett par månader därefter uppfördes å första förslagsrummet till den ledigvordna ärkebiskopstjänsten. Af medlemmarna i de valkollegier, som därvid skänkte honom sina röster, hade utom biskoparna äfven flera andra suttit som ledamöter i ståndet och därifrån hemfört till ämbetsbröderna i konsistorierna de gynnsamma intryck, som de rönt af den tillförordnade talmannen. Men ehuru väl han mötts af erkännande och bifall från flertalet inom ståndet, hade han dock icke saknat motståndare, till hvilka bland andra hört hans ämbetsbroder i Lund, O. Celsius, med hvilken v. Troil ej heller förut dragit jämnt. Landets präster i gemen hade emellertid ganska mycket att tacka v. Troil för. Han hade lyckats fästa konungens uppmärksamhet på den anstöt, ja, förargelse, som statssekreteraren E. Schröderheims pastoratshandel framkallat. Då konungen därför anmodat v. Troil skriftligen framlägga sina tankar i ärendet, hade han förstätt göra det med den styrka och beviskraft, att Schröderheim aflägsnades från bestyren med pastoratstillsättningar, och att den skamliga affärsrörelsen fick en ända.

Utsikterna för Linköpings stift att få behålla sin afhållne chef hade mörknat vid den förflutna riksdagen, medan de däremot ljusnat för konungen att få honom placerad på ärkebiskopsstolen, därmed att von Troil bekom till och med första förslagsrummet till det lediga ämbetet. I sitt eget domkapitel erhöll han samtliga sina bisittares röster, hvilket gaf honom — den 8 aug. — anledning att yttra, det han »under den ömmaste rörelse erfarit i samtliga consistorialium vid detta tillfälle honom visade enhälliga förtroende ett nytt vedermäle af den vänskap och tillgifvenhet, som verkat och stadgat dess önskan, att, om Gud så behagar, helst kvarblifva i detta biskopsämbete, hvaruti Försynens skickelse, detta stifts förtroende och konungens nåd honom försatt». Han sade sig ej velat lägga band på någons valfrihet och var oviss om ko-

¹ U. v. Troil, Själfbiografiska anteckningar; utg. af Schüeck 1900, sid. 183.

nungens vilja. Därför hade han velat hvarken taga något steg för att hindra eller för att främja utgången. Den hade han velat lämna i försynens hand. Domprosten Älf såsom vice præses i domkapitlet besvarade biskopens tal påminnande däri om, huru biskopen på »så få år tillvunnit sig ej mindre konsistoriums än hela stiftets allmänna kärlek och högaktning». »Och då konsistorium i det nu förrättade ärkebiskopsvalet lämnat hans högvördighet biskopen sitt enhälliga förtroende, så hade konsistorium mera följt en rättvisa, som ed och öfvertygelse det aftvungit, än den önskan, som deras hjärta för stiftets båtnad känner. Skulle Guds allsmåktiga försyn så hafva beredt, att Herr biskopen får här kvarblifva, så hade consistoriales vunnit den senare utan att sára den förra» etc. Denna konsistoriets åstundan kom ej att uppfyllas. Konungen fullföljde sin yttrade afsikt och nämnde den 30 augusti 1786 von Troil till innehafvare af ärkebiskopsstolen. Jämte de ämbetsbröder, med hvilka han täflat om platsen, hade stått en lekman, som synes närt förhoppningar eller åtminstone hyst önsknningar att ha fått komma i åtanke vid dess besättande, nämligen statssekreteraren Schröderheim. I ett bref till konung Gustaf skref han: »Jag begrät mitt öde, som mankerat att blifva ärkebiskop. Jag hade kanske icke talt så bra som Troil, men jag hade i det ögonblicket fått tala om Eders Majestät på ett språk, som min uppfostran och min timiditet gjort mig mera familierat än den omständigheterna gifvit mig att bruka, hvars delikatess jag icke hunnit lära».¹

Den utnämnde ärkebiskopen tillträdde icke så snart sin nya befattning utan fortsatte intill nästföljande Valborgsmässotid sin ämbetsverksamhet på sitt dittillsvarande arbetsfält och hann att dessförinnan hålla ännu ett möte med stiftets präster. Han ville före sin skilsmässa från detta »af hjärtat älskade Linköpings stift» ännu en gång se dess prästerskap, »som med så mycket förtroende och vänskap mig bemött, och hos hvilket, om den Högste så funnit för godt, jag gärna sett att få både lefva och dö». Det berrade prästmötet utsattes till de bägge sista dagarna af februari samt första mars följande år. I kallelsen till det uttalade v. Troil den förhoppning, att prästerskapet måtte så mangrant som möjligt infinna sig, alldenstund — skref han — »det är sista gången jag får den glädjen att se eder, och det alltid varit för mig en uppmun-

¹ Ur statssekreteraren G. Schröderheims anteckningar till Gustaf III:s historia; Örebro 1851, sid. 251. Schröderheim var, som bekant, prästson, barn till biskop Schröder i Karlstad.

tran att om församlingarnas och stiftets angelägenheter rådgöra med ämbetsbröder, som lättat min börda och lindrat mina bekymmer på ett sätt, som skall göra minnet af eder och den tid jag med eder lefvat både ljufligt och kärt.»¹ Detta prästmöte, som sålunda i ej ringa mån framkallats af von Troils önskan att före afflyttningen från stiftet få taga ett varmt afsked från stiftets kleresi, kom icke att få samma för den kyrkliga förvaltningen och ämbetsverksamheten organisatoriska karaktär som det föregående. Det medförde dock en efterskörd af nyttiga råd och anvisningar, men fick till en del sin prägel påtryckt af den känslomättade stämning, som den förestående skilsmässan från den afhållne stiftschefen framkallat.

Efter slutad gudstjänst i domkyrkan alla dagarna begåfvo sig mötesdeltagarna till det närliggande gymnasiehuset, i hvars större sal förhandlingarna kommo att föras. De inleddes första dagen af v. Troil med ett latinskt tal, hvori han gaf sitt clerus åtskilliga observanda med afseende på utöfningen af dess ämbete. Han meddelade ock, att sedan förra prästmötet 25 präster hade afgått, under det att allenast 18 blifvit ordinerade till kallet, att i Östra Husby församling en skolinrättning blifvit grundad, och att till den fond, som blifvit grundad för att möjliggöra uppförande af ett nytt gymnasiehus, rikliga gåfvor influtit, med anledning hvaraf han »i de förbindligaste uttryck» förklarade sin »tacksamhet och fägnad öfver den nit och enhällighet, hvarmed vener. clerus ej mindre beviljat än utgifvit och utgifver» det öfverenskomna sammanskottet. Han uttalade ock sin tack för att äfven stiftsbiblioteket blifvit ihågkommet med gåfvor. —

Eftersom prästerskapet, som det sades, lagt märke till, att under v. Troils biskopstid böjelsen för frikostighet mot stiftsbiblioteket, för gifmildhet mot de fattiga och för välgörenhet med hänsyn till uppfostringsväsendet varit i tillväxt, och det af flera skäl var öfvertygadt om att »detta för stiftet lyckliga nit blifvit väckt och underhållet af h. h. ärkebiskopens egna exempel samt oafbrutne omhugsan och sorgfällighet i dessa ämnen, alltså nyttjade clerus detta tillfälle att därför betyga sin ödmjukaste tacksägelse och en vörndnad, som ej inskränkes inom dessa ögonblick utan skall fortsättas så länge som följderna af h. h. ärkebiskopens bemödande göra dess minne långvarigt».²

Ärkebiskopen gaf prästerna, som skulle »rikta och vägleda

¹ Kons. cirk. n:o 206, den 9 dec. 1786.

² Kons. cirk. n:o 208.

andra», en välment påminnelse att årligen öka sitt bokförråd, åtminstone med de böcker, som plägade kungöras i konsistoriets cirkulär eller stiftstidningarna. Nu rekommenderade han till inköp: O. Celsii Svea rikets kyrkohistoria ifrån år 828 till år 1000; Doktor G. H. De Rogiers öfversättning af Eulers »Lettres à une princesse d'Allemagne sur divers sujets de physique et de philosophie» samt doktor W. Scherlocks »Betraktelser öfver yttersta domen». Den föreskrifna disputationsakten försiggick under lektor Bussers præsidium tvenne dagar. Efter dess slut den andra dagen anställde vice præses, prosten, doktor J. I. Köhler i Vånga, examen med det yngre prästerskapet för att pröfva, i hvad mån de underhållit eller förkofrat sina teologiska insikter. Den tredje dagen förhandlades en mängd frågor rörande församlingarnas tillstånd, skick och ordning. Medan dessa förhandlingar pågingo, infann sig landshöfdingen i länet, baron F. G. Strömfelt, och anhöll, att en skrift, som han medförde, måtte bringas till de närvarandes kännedom. Hans begäran bifölls. Skrifvelsen upplästes. Den angick jordbruksnäringens brister och behof i Östergötland, den där rådande misshushållningen med skogen, allmogens öppna, bränsleödande spisar, fiskets förödande genom ljustring och alltför finmaskiga nät. Den beklagade, att församlingarna ej sörjde för, att deras fattiga försågos med arbete, och att skadedjur icke dödades, den berörde ock flera andra frågor, som hade betydelse för den allmänna hushållningen. Landshöfdingen fann det beklagligt, att allmogen så envist hängde fast vid sina förfäders bruk och ej tog vara på en senare tids förbättringar utan lät sig behärskas af en maklig dåsigheit. Som han höll före, att prästerskapet skulle kunna äfven i materiella ting öfva ett hälsosamt inflytande på allmogens uppfattning och gifva den impulser till nyttiga reformer i dess allmänna hushållning, hade han anhållit, att tillfälle måtte beredas honom att få uttala sig inför det samlade prästerskapet. Med tacksamhet för landshöfdingens faderliga omsorger uppläste ärkebiskopen hans memorial och lade för egen del clerus på hjärtat, att det måtte göra allt, hvad det göra kunde, för näringslivets höjande och jordens ändamålsenligare brukning. Han framhöll, att församlingarnas herdar borde visa sin ömhet om sina åhörare äfven genom att främja deras materiella välstånd. Med anledning af landshöfdingens memorial förordade biskopen, att prästerna styrkte allmogen till att upptaga barnhusbarn i inackordering till uppfostran, och fästade dess uppmärksamhet på att ersättning därför

utginge med 8 riksdaler 16 skilling per år. Då nu talet kommit in på humanitära frågor, fann han skäl att lägga prästerna på sinnet, att de måtte göra sitt bästa för att förmå församlingarna att anställa barmorskor hos sig. — Landshöfdingen tog därefter till ordet för en stund. — Efter detta intermezzo af profan natur i de kyrkliga öfverläggningarna vände sig ärkebiskopen till landshöfding Strömfelt och frambar till honom sin tack för det sätt, hvarpå han stödt honom i hans ämbetsverksamhet. »Ett tacksamt minne däraf skall alltid» — försäkrade han — »från honom blifva oskiljaktigt samt öka den uppriktiga saknad, hvarmed han nu måste lämna ett stift och ett län, hvarest högres och lägres vänskap och tillgifvenhet varit hans dagliga uppmuntran och förnöjelse, och hvarest herr ärkebiskopen, om försynens skickelse så tillåtitt, helst önskat att få lefva och dö.» Efter nya ömsesidiga försäkringar om aktning och vänskap afträdde landshöfdingen.

Ärkebiskopen återgick därpå till det kyrkliga programmet och uttalade sig i den då ganska brännande frågan om hvad som kunde och borde åtgöras för att undanrödja tiggeriet, som allmänt förekom och var en kännbar samhällsolycka. Han sade sig väl icke tvifla på att prästerna efterkommit påbuden i konsistoriets cirkulär 185 och 186, men hade märkt, att allmogen saknade urskillning och därför icke kunde bedöma, hvilka fattiga som borde och hvilka som ej borde understödjas af den kristliga gifmildheten, i följd hvaraf en mängd lättingar uppmuntrades och folk drogs från den »arbetande hopen» och kunde blifva »fiender af allmänna och enskilda säkerheten». Han tillhöll därför prästerna att vid tjänliga tillfällen hos sina åhörare inpräglade »skillnaden emellan en på rätta begrepp om nästans fattigdom och behof grundad barmhertighet, som aldrig bör saknas hos en rätt kristen, och ett af en naturlig och lättrörd blödighet väckt medlidande, som finnes äfven hos själfva hedningen, och att däraf draga bevis till förbindelsen att i sin gifmildhet endast följa den förnuftiga barmhertighetens kraf, hvarvid måste följa, att lättingar skola sakna en obilligt lättfången utkomst» etc.

Såsom ett mål, värdt att arbeta för, framställde han det att söka förmå församlingar, som tillhörde ett och samma pastorat, och där behof att uppföra ny kyrka vore förhanden, att sluta sig samman om en gemensam kyrka, under förutsättning att därigenom en icke alltför betydlig tillökning i kyrkoväg ådroges en del församlingsbor. Han trodde, att allmogens obenägenhet i detta

fall hade sin grund i bekvämlighet och en illa förstådd önskan att en gång få »samlas till sina fäders ben». Han föreställde sig, att dess motsträfvighet skulle kunna häfvas, om prästerna vädjade till dess sparsamhet och framhölle, att församlingarna då sluppe kosta på »dubbla torn, klockor, kyrkoskrud» m. m.

Som v. Troil gjort den erfarenheten, att de bland clerus, som förrättat prästval, därvid icke följt enahanda praxis och därför i vissa fall kommit att gifva anledning till tvister och besvär öfver förmenade oegentligheter och därmed understundom vållat, att gäll kommit längre att stå utan ordinarie innehafvare än nödigt varit, hade han på grundvalen af gällande författningar utarbetat en ledtråd att följa vid dessa förrättningar. Han hoppades, att med dess stöd och efterföljd en valförrättare skulle kunna bättre än dittills förebygga oreda, klagomål och processer; hvarförutom han väntade, att en verklig likformighet i proceduren vid berörda förrättningar skulle kunna uppnås. Denna hjälpreda ville han nu till prästerskapets tjänst lämna efter sig.

Han meddelade vidare, att med anledning af en från Kungl. Majestät ingången skrifvelse af den 21 augusti 1786, uti hvilken för befordringar inom ecklesiastikstaten fastställdes vissa allmänna grunder hänförande sig till dess medlemmars större eller ringare grad af »lärdom och skickelighet», konsistorium utarbetat en klassificering af stiftets pastorat efter deras indräktighet och därvid grupperat dem i trenne klasser. Prästerna, som närmast kunde bedöma, huru pass gifvande gällan voro, anmodades att yttra sina tankar i frågan.

Ärkebiskopen fanna anledning att uttala ett ogillande af det ödslande med skogen, som ägde rum vid en del prästboställen. Han tänkte därvid väl närmast på att prästerna följde allmogens sed att svedja och bränna fällor för tillfällig rågsådd. Han erinrade om 1734 års skogsordnings sjuttonde paragraf och framhöll, att, om det hädanefter skulle visa sig, att prästerna vanvårdade sin boställsskog, komme konsistorium att anmäla förhållandet för konungens befallningshafvande till vidtagande af den åtgärd, som sakens läge påkallade. Han underställde ock till mötets ompröfning, huruvida ej skäl förefunnes, att vid utarrendering af prästboställen under nådår deras skogar borde undantagas och arrendekontrakten öfverlämnas till genomseende och slutligt bedömande af domkapitlet. Detta förslag vann mötets gillande.

Ärkebiskopen uttalade för öfrigt sitt synnerliga nöje öfver att

större delen af prästerskapet tagit i akt, hvad som vid 1784 års synod jämlikt §§ 4-8 i handlingarna om detta prästmöte blef föreskrifvet angående gudstjänst, barnuppfostran, katekisation och kyrkornas ekonomi, hvilket gjorde det öfverflödigt att nu påminna därom. Han uttalade sin förhoppning, att prästerna allt framgent skulle ställa sig då gifna anvisningar till efterrättelse, och att kontraktsprostarna i enlighet med sin plikt skulle hålla sin hand öfver beslutens efterlefnad.

Sedan omsider mötets förhandlingar blifvit slutförda, anmodade ärkebiskopen clerus att vara honom följaktig till domkyrkan, där han ämnade nu inviga sin efterträdare på biskopsstolen, Jacob Axelsson Lindblom, i hans nya kall samt säga ett offentligt farväl till stiftets prästerskap. Det ledsagade honom därför dit, och sedan det samlats vid sakristian tågade det med honom i högtidlig procession till högkoret. I första ledet gingo kaplanerna i hans prebenden, därpå biskop Lindblom, efterföljd af sina båda farbröder, som voro prostar i stiftet, vidare ordinator, ärkebiskopen, iförd korkåpa. Efter honom följde assistenterna, främst bland dem biskop Lindbloms far, prost i Odensvi, hvarefter det öfriga prästerskapet sågs komma. En ofantlig människomassa hade samlat sig för att åskåda den pompösa kyrkliga ceremonien. Militärvakt uppehöll ordningen och gaf ökad färg åt akten. Ärkebiskopens invigningstal hade till text Jesajas ord i kap. 49 v. 4: »Men jag tänkte: Jag arbetade fåfängt, jag hafver fåfängt och onytteliga förtärt mina kraft häruppå; ändock min sak är Herrans, och mitt ämbete hörer minom Gud till». Därpå följde själfva invigningen af stiftets nye öfverherde. Ärkebiskopens hela uppträdande vid tillfället och tanken på den förestående skilsmässan från honom gjorde akten gripande och framlockade tårar i prästernas ögon. »Och som öfriga närvarande åhörare af begge könen äfven deltog i dessa sorgebetygelser, blef detta ömheten och erkänslan så hedrande uppträdande än mer rörande.» Efter aktens slut framträdde domprosten Älf och anhöll å hela prästeskapets vägnar, att herr ärkebiskopen måtte begifva sig upp i gymnasium för att där mottaga dess vördnadsbetygelse och tack. I denna anhållan instämde ock biskop Lindblom, som sade sig vilja begagna tillfället för att hälsa stiftets clerus. Sedan man samlats å den utsatta lokalen, uppträdde Älf och höll ett tal på latin, hvori han skildrade v. Troils förtjänster om stiftet och frambar dess slutliga tack för allt, hvad han uträttat till dess båtnad. Åter rördes de närvarande till tårar. »Således

slutade ett prästmöte, som af flera sällsynta omständigheter varit och torde blifva utan like bland ecklesiastiqve händelser i detta rike».¹

Nog var tiden mera sentimental än vår egen, och tårar föllo oftare och ymnigare än i våra dagar, men vid detta tillfälle voro de icke alldeles omotiverade. Stiftet hade anledning att sakna den afflyttande förmannen. Han hade mottagit det i ett skick, som ej kunde anses tillfredsställande, men som tack vare hans reformatoriska ingrepp och praktiska blick frigjordes från en del missförhållanden. Att han icke hann med att allestädes genomföra sina grundsatser till förbättring af förhållandena i stiftet, berodde väsentligt på den relativt korta tid, som han förvaltade biskopsämbetet. Att han själf insåg, att ännu återstod åtskilligt att reformera, märkes af hans ofvan citerade ord, hvori han uttryckte sin glädje öfver att *större* delen af prästerskapet tagit till efterrättelse de vid 1784 års synod fastställda grunderna för vissa grenar af ämbetsförvaltningen, enär i dessa hans ord ju låg en antydning om, att fortfarande en minoritet hade behof af rättelse och tillsyn. Han hade mottagit ett stift, där i flera afseenden de kyrkliga förhållandena behöfde närmare organiseras, och där själfsvåld insmugit sig på flera punkter, men hann under sina få tjänstår att lägga grund till en bättre ordning, därvid ledd af klokhet, fasthet och ordningsinne, hvilken sistnämnda egenskap konsistorium offentligen erkände, såsom t. ex. efter hans återkomst i oktober 1785 från en maktpåliggande visitationsresa å Vikbolandet, då det hälsade honom med loford för hans »vanliga nit för ordning och skick samt vaksamhet».² Tack vare sin begåfning och därtill en omisskännlig administrativ förmåga satte han ock ny fart och drift i stiftsstyrelsen, som under företrädarens senare tjänstetid varit alltför slapp och för litet initiativkraftig. Med noggrannhet pröfvade han, hvad som tillkom honom att granska, och tvekade icke att påkalla lagens näpst för anmärkta förseelser och åstadkomma rättelser. Då en viss församling ej långt från stiftsstaden, förmenande sig äga fri dispositionsrätt öfver sina kassor, i strid mot domkapitlets föreskrift ej tillade sin fattigkassa någon ränta för ett lån därur, som församlingen upptagit för sin kyrkas behof, aflät kapitlet ett strängt

¹ Westén, Sv. Kongl. Hof-cleresiets historia, del I, afd. III, sid. 669, anm. 24; Prästmötet i Linköping 1787, tryckt i Norrköping hos A. F. Raam; Kons. Cirkulären 206 och 208.

² Kons. prot. d. 26 okt. 1785.

bref till därvarande vice pastor med förståndigande att »ofelbart» beräkna laga ränta åt nämnda kassa för den lämnade försträckningen åt socknens kyrka.¹ Om han än hade namn om sig att eftertryckligt kräva uppfyllelse af skyldigheter, gällde han dock inom stiftet för att vara rättvis. I en ansedd stiftskronika från den tidigare delen af förra århundradet, således ej så långt efter v. Troils tid, säges om honom, att »som förman ägde han rättvisa och drift i förening med foglighet, att lagar och öfvertygelse om riktigheten af deras tillämpning voro hans enda ledare i bedömande af de ämnen, som tillkommo hans pröfning».² Framdragna ha dock blifvit exempel på, att han icke alltid skulle ha påyrkat rätt och rättfärdighet. Så skall han efter att ha *afflyttat* till Uppsala tillskrifvit sin efterträdare på biskopsstolen i Linköping ett bref, däri han lagt sig ut för en vän och begärt som en »grace, att denne måtte få plats på ett förslag». Han skall dock tillagt i brefvet: »Jag känner af erfarenheten, huru litet rekommendationer gälla i ett konsistorium, där rättvisan vanligen har sitt stamhåll».³ Om han än den gången synes ha låtit vänskapen tala ett kraftigare språk än rättvisan, är dock att märka, att han i berörda konsistorieärende ej satt som domare utan talade förtroligt som en främmande privatman, uttryckande en änskan, att biskop Lindblom måtte göra hvad han kunde för att befordra vännens fördel. Ännu mindre kraft att bevisa brist på rättrådighet synes böra tillmätas ett bref från prosten Lindblom i Odensvi till sonen Jakob då ännu professor i Uppsala, i hvilken epistel fadern beskärmade sig öfver att v. Troil motverkade sonens uppförande på förslag vid den förestående omröstningen bland stiftets präster för att uppsätta kandidater till v. Troils efterträdare på biskopsstolen. Prosten skyllde honom för att i det syftet ha arbetat i en konklav af sex personer, som haft sammanträden i Vreta, och han påstods i stället gynna en sin släkting, dåvarande kyrkoherden i Jakobs församling i Stockholm. Om än v. Troils sympatier drogo honom till nämnde frände, finnas inga bevis för att han obehörigt sökt inblanda sig i prästernas val. Som prosten gärna ville se sin sons namn på förslaget, var han känslig för rykten och önskade naturligtvis, att v. Troils sträfvan den skulle gå i samma riktning som hans egna och släktens. Att v. Troil dock ingalunda ogärna såg nämnde professor som sin efter-

¹ Kons. prot. d. 31 juli 1782.

² Schenmarks stiftskronika.

³ Rodhe, E. M.: »Jac. Ax. Lindblom såsom biskop i Linköping», sid. 159.

trädare i tjänsten i Linköping är annorstädes bestyrkt.¹ För v. Troil, som var varmt fästad vid stiftet och nitälskade för dess bästa, var hufvudsaken, att det måtte bekomma en chef, som befrämjade dess välgång.

Huru kärt detta stift blifvit för honom, uttalade han vid ett tillfälle med de orden: »Så utmärkt den välvilja var, med hvilken jag utaf alla i Linköping bemöttes, kunde flyttningen därifrån icke annat än smärta mig.» Han hade aldrig önskat transporten till Uppsala och väntade där föga bättre inkomster än dem han åtnjöt som biskop. Ännu starkare uttalade han sin saknad efter det arbetsfält, som han gick att lämna, i orden: »Du Linköpings stift! Om jag dig förgäter, så varde min högra hand förgäten».² Han bevarade denna kärlek till detta stift, äfven sedan han i Uppsala fått många nya ämnen för sitt intresse. När vid ett tillfälle biskop Lindblom till honom framfört ett tack för visad välvilja mot där studerande medlemmar af Östgöta nation, skref han tillbaka: »Du tackar mig för den omvårdnad, jag visar mina forna landsmän. Den förtjänar ej tacksägelse. Både min hustru och jag anse vår förbindelse med Östgöta orten som en skuld, och kunna vi göra något för dem, anse vid det som en glädje».³

v. Troil visade sig vara en ganska själfständig man, som följde sin öfvertygelse, med hvilken han ej stack under stol ens inför den mäktige konungen. Huru han oförblommeradt framhöll för denne det otillbörliga i Schröderheims pastoratshandel, som konungen länge låtit opåtaladt passera, är redan omförmäldt. Han berättar i sina själfbiografiska anteckningar, att han, medan han ännu tjänstgjorde i Stockholm, ådrog sig för en tid monarkens onåd, därför att han anmält en person, som predikade rationalism, för öfverståthållaren, som till följd däraf lät häkta denne. Den religiöst mycket tolerante konungen lät lössläppa mannen, så snart häktningen blifvit honom bekant. Han påstods velat till och med anställa fiskalisk aktion mot v. Troil, ehuru någon sådan icke kom till stånd. Det goda förhållandet mellan konungen och hans öfverhofpredikant återställdes dock efter hand. Såsom biktfader åt konung Gustaf förhöll han denne hans vantro och böjelser för andeskåderi och

¹ Sundblad, J., »Bland kräklor och spiror», utdrag ur Lindblomska papperen i Linköpings stiftsbibliotek, sid. 24 och 33.

² Själfbiografiska anteckningar af v. Troil, utg. af Schück, 1900, sid. 186.

³ Sundblad, J., »Bland kräklor och mitror», sid. 134.

vissa med Svedenborgianismen besläktade tendenser.¹ Han motsatte sig konungens plan att stifta en prästerlig orden under Jehovahs namn, anseende ett sådant tilltag vore ett gäckeri med Guds namn.¹ Han lät icke tonen inom hofvet behärska sig uti sina predikningar där. Det säges, att han icke alltid var »för sin höga åhörarepersonal en behaglig predikant, om han ock var det så i det mesta». Ett själfständigt och fosterländskt sinne visade han — som bekant — vid 1789 års riksdag, då han vägrade att å sitt ständs vägnar underskrifva Förenings- och säkerhetsakten, ehuru han icke på samma gång kan berömmas för att vid tillfället ådagalagt karaktärsstorhet och mod. »Han tog föresatsen att ej antaga säkerhetsakten som en romare, men utförde sitt uppsåt som en italiennare», säger en partiskrift därom.¹ Till följd af sin vägran att vid tillfället gå konungens önskan till mötes skall han ha förlorat mycket af sitt förra förtroende hos konungen. Dennes gunstling G. M. Armfelt berättar, att Gustaf III på sin sotsäng afböjt förslaget att tillkalla ärkebiskop v. Troil för att meddela sig nattvarden. Den sjuke skulle hafva yttrat, när någon nämmt v. Troils namn: »Nej, jag behöfver icke hans hjälp, han har aldrig tjänat mig med glädje».²

Ehuruväl v. Troil ogillade den vidskepliga mysticism, som hyllades vid hofvet, äfven, såsom är nämndt, af konungen, anslöt sig v. Troil till frimurarnas hemlighetsfulla orden och mottog viktiga uppdrag inom den. Genom bref från G. A. Reuterholm mottog han t. ex. 1786 uppdrag att hålla parentation öfver de »högstupp-lyste» bröderna Carl Fredr. Scheffer och Eklöf, hvilka gifvit stora svenska landlogen anledning till »flera sorgeliga ceremonier». Reuterholm yttrade i sitt bref väl med tanke på den förstnämnde: »Ett så rikt ämne i så goda händer lofvar oss den fullkomligaste tillfredsställelse och svenska frimureriet den hedern att se en af det samma så högt förtjänt mans minne uppå ett honom värdigt sätt firadt».³

v. Troil åtnjöt anseende som lärd, ett anseende, som han grundlade ej minst genom att utgifva sina isländska bref och sedermera ökade genom nya arbeten, bland hvilka vi kunna nämna t. ex.: Skrifter och handlingar till upplysning i svenska kyrkans och re-

¹ Biografiskt lexikon, art. U. v. Troil.

² G. M. Armfelt, efter Armfelts efterlämnade papper, af E. Tegné, andra upplagan, Lund 1893, I, sid. 405.

³ Bland konsist. akter 1786.

formationens historia, fem delar, hvilka dock ej kommo ut, medan han var biskop i Linköping, utan först 1790 i Uppsala. För undervisningsfrågor visade han varmt intresse och sörjde under sin biskopstid för att tidsenliga läroböcker kommo till användning i stiftets skolor. Redan är påpekadt hans nitälskan för att prästerskapets håg för studier måtte hållas vaken inför frestelserna att domna af, då de lefde kanske i aflägsna obygder utan tillfälle till umgänge med bildade personer. Hans varma nit för stiftsbibliotekets förkofran och ifver för att bereda gymnasiet bättre lärosalar peka också på litterära intressen. — Han hade namn om sig att vara en framstående talare, särskildt på det andliga området. När svenska akademien firade sin första högtidsdag den 20 dec. 1786, och festen öppnades med gudstjänst i kungliga slottskapellet, var v. Troil uppkallad från Linköping för att hålla predikan. Han valde till text: »Den nåd, som Gud har gjort våra förfäder genom konung Gutaf Adolfs födelse och de stora värf, han uträttade».

Ärkebiskop von Troils teologiska ståndpunkt var påverkad af tidens neologi, men, som han var försiktig och känslig för allmänna opinionen, blottade han den icke lika frankt som efterträdaren på biskopsstolen i Linköping. När denne längre fram i tiden tillsporde honom, huru han komme att ställa sig i förhållande till den »Journal för präster», som Lindblom ämnade utgifva, och hvori han ämnade göra dessa bekanta med den då moderna teologiens åskådning, svarade von Troil honom i bref: »Idéen är god och saken nödig, men jag finner betänklighet för en biskop att synas härvid. Tiderna äro kritiska och är svårt att berömma det nya och förkättras, svårt att sjunga ur gamla ton och utskrattas; åtminstone är all möjlig varsamhet nödig».¹ Svaret gifver tydligen vid handen, att smak och böjelse drogo honom till den tyska neologien, men att människofruktan och ämbetshänsyn skrämde honom från att inför allmänheten bekänna sina neologiska tendenser. Enligt en anteckning af Ehrensvärd skall han den 29 augusti 1779 hållit inför konungen en predikan om barmhertighet och goda gärningar utan att därvid någon gång ens ha nämnt Kristus.² I den likpredikan, som han höll vid Gustaf III:s begrafning, använde han en fraseologi, som understundom erinrar om neologiens uttryckssätt. Han talar om gudalärans dyra sanningar, om det Högsta väsendet, om religionens och förnuftets föreskrifter

¹ Rodhe, E. M.: »J. A. Lindblom såsom biskop i Linköping», sid. 202.

² Biografiskt lexikon, art. U. v. Troil.

och om den högstsalige konungens sanna dygder o. s. v. Hans försiktighet förbjöd honom dock att vid ett sådant tillfälle yttra något, som bröt mot kyrkans lära. -- Från hans verksamhet som biskop i Linköping är svårt att påvisa några tecken, som tyda på, att han umgicks med planer att bereda väg för en lösare uppfattning af kyrkans lära. Utan kommentarier utsändes 1786 i stiftet Cleri comitalis cirkulär från årets riksdag, hvori bland annat meddelades, att ståndet ingått till Kungl. Majestät med begäran, att han måtte ålägga biskopar och konsistorier att hålla hand öfver att prästerna noga följde den heliga skrift »efter det begrepp våra symboliska böcker innehålla och sorgfälligt undvika alla sådana uttryck och lärosatser, hvarigenom den enfaldige förvillas och oroas och den lättsinnige hämtar yttermera anledningar att gäckas med religionens heliga och dyrbara sanningar», etc. I sin ämbetsgärning i stiftet synes han ej låtit framträda några eftergifter för den moderna rationaliserande läroskådningen.

Lika mycket som v. Troil med eftertryck beifrade fel och förseelser bland stiftets präster, gaf han dem prof på vänskap och välvilja. Han uppmuntrade dem med sådana hedersbevisningar, som stodo honom till buds att utdela. Åt förtjänta kyrkoherdar förlänade han prostattitel. Han förenade sig med biskoparne i Skara, Strängnäs, Göteborg och Hernösand i dessas anhållan vid riksdagen 1786 hos Kungl. Majestät, att han täcktes tilldela gymnasielektorer lika rang med akademiesekreterare. Han hade det nöjet att i konsistorium den 8 augusti samma år kunna meddela, att Kungl. Majestät på skäl, som bifvit anförda, »med nöje nyttjat denna anledning att lämna vetenskapsidkare dess nådiga hägn och uppmuntran» och lämnat sitt bifall till biskoparnas underdåniga begäran. Den förbindlighet, som tillhörde hans umgängessätt, och som bidrog till den popularitet, som han förvärfvat i stiftet, lade han i dagen också i de ord, som han för egen del bifogade sitt meddelande om Kungl. Majestäts bifall till biskoparnas underdåniga anhållan. Han yttrade, att »ehuru han under sitt episkopat med fullkomligaste nöje inhämtat, huruledes hvar och en af lektorerna vid gymnasium härstädes med ej mindre oafbruten möda och drift än redighet och nytta förestår sine lektioner och således som rätta och redliga ämbetsmän söka sin uppmuntran och belöning i egen tillfredsställelse, hvadan högstberörda författning skulle synas öfverflödig, likväl och emedan så hedrande och den borgerliga värdigheten vedersakande tänkesätt icke alltid nödvändigt kunna

förmodas hos alla tillkommande docentes; och, om de än skola finnas, icke entlediga folk af andra stater och stånd från den aktning, som hittills i författningarna icke varit så noga bestämd, men som allmänheten icke dess mindre bör vara skyldig dem, hvilka hafva en så viktig grund till allmänna välfärden som uppfostringsverket är, och hvilka till dess skickeliga förvaltning måste använda så mycken kostnad, arbete och flit, så hade herr biskopen ansett för en glad plikt att med de i kungliga brefvet nämnda herrar biskopar i underdånighet utverka förenämnda kungliga nåd och uppmuntran». Lektorerna hemburo honom sin tack sägande sig tro »sig ej bättre kunna svara emot denna hans högvördighet biskopens ädelmodiga bevågenhet, än då de ansåge den såsom en ny förbindelse att med åtminstone samma oafbrutna flit och drift handhafva sina läroämbeten och därigenom möta hans högvördighet biskopen i sina riksgagneliga afsikter att uppfostra medborgare, som skola värdigt tjäna konung, församling och staten» o. s. v.¹

Redan från första början visade han nit för ecklesiastikstatens bästa och tillfälle bereddes därtill redan innan han flyttade till stiftet. Då vid tiden för hans utnämning en tvist pågick emellan ecklesiastikstaten i Linköping å ena sidan och stadens magistrat och borgerskap å den andra om den förres påstådda rätt att enligt gifna privilegier vara befriad från deltagande i allehanda publika onera, nämligen rådstugubyggnad, skolrektors hushyra, skolhushyra, vägröjning, brobyggnad, pastors- och kaplansgårdsbyggande, och den nyutnämnde biskopen blifvit anmodad att å högsta ort taga sig an de ecklesiastika tjänstemännens sak och framhålla de grunder, hvarpå dessa sökte stödja sina anspråk på befrielse för sina i staden ägande gårdar, lyckades han så väl fullgöra sitt värf, att Kungl. Majestät fällde utslaget till hans klienters förmån.² Konsistorium tillsände honom vederbörligen ett tacksägelsebref, och v. Troil hade lagt en grundsten till den popularitet, som han genom välvilja och ett i allo värdigt uppträdande förstod att alltmera tillvinna sig.

Han hade mycket sinne för ekonomiska frågor och anlade gärna vid deras bedömande en nyttighetssynpunkt. Detta skiner ock igenom det utlåtande, som han och landshöfdingen i Linköping på nådig befallning gemensamt 1783 afgåfvo om lämpligaste sättet

¹ Kons. pr. d. 8 aug. 1786.

² Kons. pr. den 24 januari 1781, d. 20 mars 1782 samt Kons. kopicbok 1782.

att använda de byggnader, som tillhört det gamla birgittinerklostret i Vadstena, som hade indragits till kronan och från drottning Kristinas tid varit upplåtet till försörjningsanstalt för uttjanta krigsmän och invalider, men hvilket »krigsmanshus» det nyss nämnda året upplöstes. De förklarade, att de ansågo »dess användande till ett publikt verk eller inrättning vara mest förenligt med Eders Kungl. Majestäts höga egendomsrätt», men som de för det närvarande icke kände några sådana behof, hemställde de, om icke denna ansefliga byggnad kunde lämnas »till någon manufaktur- eller fabriqve-societé, hvilken med så mycken större fördel skulle kunna drifva något större och i riket mindre allmänt verk, som stadens belägenhet vid Vettern gjorde möjligt att transportera varor till Västergötland och Småland». Deras tankar riktades på en »societé» för linneväfnad. Husen borde ej försäljas utan hyras ut åt en infödd svensk, men med rätt för honom att åtminstone till en början använda utländska arbetare. Otvifvelaktigt är väl, att v. Troil vid afgifvandet af detta utlåtande jämväl eggades af landshöfdingen, på hvars varma nit för näringslivets höjande inom länet hans förut nämnda uppträdande vid 1787 års prästmöte lämnade ett öfvertygande bevis.

Åt sin egen privata hushållning ägnade Troil mycken uppmärksamhet och var ganska mån om att öka sina inkomster. Han utverkade hos sin konung löfte om att få lägga Vreta klostrets regala pastorat till sina prebenden, så snart dess dåvarande åldrige innehafvare gått ur tiden, men stunden därför inträffade icke, medan v. Troil satt som biskop i Linköping, hvarför han aldrig kom att draga fördel af inkomsten från det indräktiga gället och att få tillbringa sitt »otium» på den minnesvärda platsen. Icke heller vann han allt, hvad han eftertraktat genom de processer, hvilka han kort efter sitt tillträde till Linköpings biskopsdöme öppnade mot de socknar, som enligt ordning af hertig Johan af Östergötland skulle utgöra kronotionde till stiftets biskop. Den inbetalades vid tiden för v. Troils tillträde till ämbetet efter ett då mer än femtioårs gammalt ackord, hvilket enligt biskopens mening ej vidare motsvarade tidens pridförhållanden. Kammarkollegium gaf sitt erkännande åt biskopens mening, men då församlingarna öfverklagade kollegiets utslag, stadfästade Kungl. Majestät den bestående taxeringen, men tillerkände v. Troil en ersättning af 400 riksdaler specie, hvilka togos ur de »lappska direktionsmedlen». v. Troil var road af praktiska sysselsättningar och ägnade mycken omtanke åt skötseln af

sin löningsjord, å hvilken han vidtog ganska betydliga nyodlingar. I den s. k. biskopshagen lade han ej mindre än 27 tunnland 3 kappland eller mer än 13 hektar under plogen och dref odlingsarbetet med sådan ifver och till sådan omfattning, att han vid sin afflyttning från orten ej hunnit genom vunna skördar godtgöra sig för den kostnad, som han nedlagt på den mark, som han låtit uppbrika, hvarför han då ingick till Konungens befallningshafvande med begäran att hållas skadeslös, för hvad han ej kunde anses vara godtgjord genom redan vunnen afkastning af den odlade åkern. Han fann vederkvickelse i dylika sysselsättningar, och hågen för dem följde honom till hans nya hem i Uppsala, såsom man kan finna af ett bref 1793 till biskop Lindblom i Linköping. Han skref däri: »Jag finner långt roligare bryta sten, dika ut kärr, röja oländig mark än att i stadsbullret besväras af uppvaktningar, ämbetsgörsmål m. m. För att dock icke blifva rentaf en bonde, hvartill jag hos mig finner mycken application, så roar jag mig med Lucanus och Tacitus, Euripides och Noesselt».¹

Den förmodan har blifvit uttalad, att v. Troil skall hafva varit trög till lynnet och saknat den arbetslust, som säges ha utmärkt hans efterträdare så i Linköping som Uppsala, J. A. Lindblom. Man har hänvisat till några ord, som han skrifvit till denne i ett bref: »Lättjan, den fördärfveliga, är ock mitt fel, och hvilket jag skulle frukta, att min bror icke skulle ursäktas, om jag ej visste, att detta onda också är ganska verksamt hos Hans Högvördighet i Vreta». »Emellertid tror jag, att jag icke är så lat som du, ty, som ryktet berättar, skall Hans Högvördighet nu med mycken bekvämlighet och ledighet framlefva sin tid, sedan han slutat sitt lexikografiska arbete, jag åter korrigerar psalmer alla dagar och grälar med dem, som icke stå att korrigera».² Lämnande å sido en jämförelse mellan dessa bägge biskopars arbetshåg vill jag blott framhålla, att konsistoriets handlingar ej gifva någon som helst antydning om att någon vis inertiae lade band på hans ämbetsgärning. Hans reformatoriska sträfvanden i stiftet tyda snarare på verksamhetslust än på tröghet och brist på håg för tjänstens nitiska skötsel. Om än längtan efter mera bekvämlighet och ro möjligen, och för öfrigt helt naturligt, växte med tilltagande ålder, föll detta

¹ Rodhe, E. M., J. A. Lindblom såsom biskop i Linköping, sid. 164; samt efter Wallqvist: Minnen och bref, utg. af Montan, sid. 175.

² Rodhe, E. M., däsammastädes, sid. 164. — Lindblom hade kommit i åtnjutande af Vreta såsom prebende. —

förmodade begär åtminstone ej i ögonen under de år, han satt som biskop öfver Linköpings stift.

Tack vare sin kloka hushållning kunde han efter sin utnämning till ärkebiskop försäkra, att han för en bättre inkomsts skull ej behöft fika efter denna post, ty han hade redan under den korta tid, som han innehade Linköpings biskopsstol, fördubblat afkastningen af sina boställen och väntade föga bättre inkomster i Uppsala.¹

Något kännbart offer var det därför icke för honom att i december 1786 efterskänka den hälft af honom tillkommande arfvode för underhåll vid årets riksdag, hvilken andel icke före dess slut hunnit uppbäras från prästerskapet. Eftergiften gjordes dock af välvilja och föranleddes närmast däraf, att han besinnat åtskilliga prästers »besvärande omständigheter» och »den missväxt, som måste öka tyngden af vener. cleri detta år inträffade utgifter». Han yttrade, då han efterskänkte denna sin rätt: »Med nöje och uppmärksamhet iakttager (jag) de tillfällen, hvarvid jag kan ådagalägga min vänskap för ett prästerskap, som lämnat mig så hedrande och aktningsvärda vedermälen af sin tillgifvenhet».

Man möter ej i von Troils personlighet den djupare fromhet, som framför allt kämpar för att främja ett innerligare kristendoms-lif i församlingarna. Han var en vacker typ af den gustavianska tidens ande, och hans samtid lade ej alldeles samma måttstock på en stiftschef och öfverherde som våra dagars omdömesgilla kyrk-folk. I hans samtids ögon öfverskyldes ock svagheterna, om några sådana upptäcktes, ej minst af hans vinnande umgängessätt. En hans egen konsistorienotarie, som naturligtvis hade tillfälle att syna honom på nära håll, och som själf varit föremål för hans kritik, skref till den nyutnämnde biskop Lindblom i ett bref bland annat: »Troil har varit mästare att vara ung och med ålderdomens värdighet presidera bland ledamöter, som nästan alla kunde vara hans fäder», och »han förenade i sin person såväl förmannen som kameraten, att man alltid respekterade chefen med känslan för en vän. Detta är Troil eget».² En annan sagesman yttrar om honom: Till sitt väsen var han »fri och öppen».³ Dylika gynnsamma omdömen om hans personlighet blefvo ock efter hans död uttalade i det åminnelsetal, som å Uppsala universitets vägnar professor Chr.

¹ Själfbiografiska anteckningar, utg. af Schück.

² Sundblad, J., »Bland kräklor och spiror», sid. 56.

³ Schenmark, Stiftskronika.

Dahl 1804 höll, och hvare han bland annat yttrade om den aflidne ärkebiskopen: »Incredibile enim est dictu, quantum vir ille praeter muneris dignitatem suae amabilitate personae, humanus et popularis, captare, dum vixit, hominum omnis loci et ordinis omnium animos nosset.¹

Från en biskop med så tilltalande och framstående chefsegenskaper var ej underligt, att stiftets kleresi såväl som många andra skildes med afsaknad, isynnerhet de alla, som drogo sig till minnes den föregående ålderdomsskröplige och kärfve biskopen och jämförde honom med den ungdomskraftige och behaglige förmannen, som nu kallades bort från ett verksamhetsområde, som han af allmänna meningen ansågs så väl hafva ordnat och skött.

¹ Parentalia viro — — — Unoni von Troil, nomine academico dicta a Chr. Dahl, Upsaliae MDCCCIV, sid. 13.

Gottfr. Westling.

J. O. Hoof och hoofianismen.

En kyrkohistorisk studie.

(Forts. och afslutning från årg. XV.)

V.

Nymanianismen.¹

Vi vända nu våra blickar till Småland för att efterse den liktidiga utvecklingen därstädes.

Af stort intresse är att uppdraga en jämförelse mellan Hoof och Peter Lorentz Sellergren. Visserligen voro olikheterna dem emellan stora. Sellergren hade varit fången under neologisk filosofi och esteticism. Mot detta kommer han fördenskull att reagera. Han sluter sig så nära som möjligt intill Biblens ordaning. Mystiker är han icke och han tillåter sig aldrig allegoriska tolkningar. Ett uttryck för detta är ock hans dogmatiska studier samt det myckna besvär han gör sig att såsom den skarp-sinnigaste jurist afgöra kasuistiska spørsmål. Till dylik förståndsmässighet se vi ingen motsvarighet hos Hoof, hvilken tvärt om beskylles för att än säga så och än så.² Hoof är snarare mystiker. Detta oakadt är där mycken likhet i det yttre som gör, att Sellergrens verksamhet kom att bereda jordmånen för hoofianismen, då den inbröt i Småland. Båda äro samtida till lefnadsåren, Hoof var född 1768, Sellergren 1769, Hoof dog 1839, Sellergren 1843. De hade en liknande utvecklingsperiod, försjunkna som båda voro i dryckenskap, en liknande väckelse med syner och visioner³, och båda fingo stor framgång som folkpredikanter. Hoof kom

¹ Meningen har ej här varit att lämna någon uttömmande framställning af denna rörelse, utan blott att påvisa dess samhörighet med hoofianismen.

² Björck a. a., s. 330.

³ Peter Lorentz Sellergren, »Utdrag ur Bref i andeliga ämnen», I, s. 148.

dock betydligt förr till besinning. Hoofs omvändelse uppgifves hafva skett 1808, då Sellergrens kom först 1814, vid hvilken tid hoofianismen redan fått sin karaktär. Hvad nu Sellergrens förkunnelse vidkommer blef den af pietistisk art, häruti öfverensstämmande med Hoofs. Dans, kortspel, dryckenskap och dyl. fördömdes af honom af liknande skäl som af Hoof. Ett strängt flyende af världen utom hvad fullgörandet af kallelsesplikterna beträffar yrkades likaså, ehuru ej i de mest extrema former.¹ Den omständigheten, att Sellergren nästan genast efter sin omvändelse kom att göra bekantskap med flere äldre, erfarna kristna, gjorde, att han aldrig gick till de ytterligheter som Hoof, hvilken antagligen tämligen ensam fick genomgå sina krisår. Sellergren synes hafva varit förnuftsmänniska äfven däri, att han ej dömde utan efter mogen öfverläggning. Så t. ex. äro hans omdömen om oomvända prästers verksamhet, om enskilda uppbyggelsemöten m. m. rätt sansade, ehuru de dock i viss mån blefvo sprängkilar till hoofianismens förmån.²

Snart nog flyttade emellertid hoofianismen in i hjärtat af stiftet genom en man, som fått sin väckelse genom Hoof. Det var Per Nyman, efter hvilken de småländska hoofianerna vanligen nämnas nymanianare.

Per Nyman³ föddes den 23 april 1794 i Vrå socken af Växiö stift, där hans fader var klockare. Efter år af svält och nöd blef han student 1818. Som det säges, med oomvänt hjärta, blef han prästvigd för stiftets tjänst 1820. Under en sockenbudsferd lär han emellertid hafva kört omkull, hvarvid han var nära att mista lifvet. Detta skall hafva varit den första anledningen till förändringen i tänkesätt. Om hans yttre öden de första präståren och vidare utveckling skrifer Tegnér sålunda⁴: »Strax efter sin ordination missiverades han till Burseryds pastorat, Vestbo härad, på gränsen af Göteborgs stift. På sistnämnda ställe gjorde han bekantskap med den beryktade Hoof, hvars åsikter och metoder

¹ Sellergren a. a., s. 4, 49 o. a. st.

² Sellergren a. a., I, 87, 89 o. s. v., 238.

³ E. J. Ekman, Den inre missionens historia, s. 275 f. Biografiskt Lexikon, X, f. 127 ff. Nytt Biograf. Lexikon.

⁴ I den efterföljande framställningen följes hufvudsakligen Tegnér's redogörelse till A. C. af Kullberg 1825, med vidfogad afskrift af Domkapitelsprotokoll, förvaradt i K. B., Stockholm, aftryckt i Folkkalendern »Svea» 1883 under rubriken: Esaias Tegnér och läseriet i Småland, f. 43 ff. Om förbindelsen mellan Hoof och Nyman se ock Församlingsvännen 1874, s. 91.

han väsentligen skall ha tillägnat sig. Nymans anhängare anse sin sekt såsom en utgrening af hoofianernas, med hvilka de ännu sägas underhålla oafbrutna förbindelser».¹

Här upprepades nu företeelserna från Hoofs egen verksamhet. Nyman höll predikningar, som varade flera timmar, och enskilda sammankomster. Folk tillströmmade i stora mängder. Hvarje söndagsmorgon voro vägarna fulla af människor, som från fjärran håll kommo för att höra honom. Förkunnelsen var en återklang af Hoofs med lagpredikan mot världsligt väsende af hvad form det vara månne. Öfverflödet i fråga om bohag, kläder och annat dyl. skonades ej, oomvända lärare fingo sin skarpa dom o. s. v. Till herrnhutismen intog dock Nyman såsom hoofianerna i allmänhet en afvisande ställning.² Sellergren, som senare kom i tillfälle att lära känna Nyman, yttrar sig om honom sålunda: »N. är ett eldsprutande berg, när det gäller att straffa synden, men underlåter icke att gjuta balsam i förkrossade hjärtan. Han ljunger från Sinai, men lockar och hugsvalar med deltagande känsla från Golgata. I botten redlig, döljer icke en gång sina brister, oegennyttig, har alldeles icke gått tillbaka, men är af få känd.»³

En helt annan uppfattning hade domkapitlet i Växiö. Tegnér lämnar följande karakteristik: »Denne Nyman, 31 år gammal och präst sedan 1820, är en man af obehagligt och inbundet utseende med medelmåttiga förståndsgåfvor och svaga studier. Jag har nyligen lärt känna honom personligen och sökt, så vidt möjligt varit, att bilda ett omdöme öfver hans carakter. Är frågan om intellektuella förmögenheter, om tankens djup och klarhet, om det slags skarpsinnighet som fordras för att reda och utveckla ett ämne, så är han ingenting mindre än utmärkt. Men till ersättning äger han ett icke blott hållfast och vidtomfattande minne, utan äfven en i hög grad lättrörlig och eldfängd inbillning. När den upplågar — och det sker vanligtvis så ofta han beträder predikstolen och ser en större folksamling — är han i stånd att 3 till 4 timmar utan allt afbrott och utan betydlig förberedelse tala öfver sitt ämne. Texten är honom härvid merendels likgiltig, ty han håller sig föga därvid, och begagnar den mest endast som en tillfällig, ofta tappad och ofta återtagen ledtråd för allmänna betraktelser öfver nåden,

¹ Att Nyman ansågs för hoofian, se Bref till af Wingård från S. P. Bexell, jan. 1825.

² Bref till M. N. Lindh, »L: 5», f. 265—276.

³ Sellergren a. a., I, s. 327.

tron, försoningen, syndatillståndet, djäfvulen, världen o. s. v. Han har för dessa ämnen en egen outtömlig topik, den han icke utan skicklighet förstår att tillämpa till hvad ämne som helst. Det vesentliga i hans predikningar äro därför digressionerna, man kunde väl säga utsväfningarna. Han talar mindre för än med sina åhörare och gör ofta tillämpningar till hvar och ens enskilda belägenhet, så vidt den är honom bekant. Naturligtvis kan med en sådan metod ej bli fråga om något egentligt logiskt sammanhang, ännu mindre om ett vårdadt språk, men just dessa bägge omständigheter grunda hans popularitet hos en rå menighet, som icke kan fatta och således ej heller sakna sammanhanget och i språket älskar att igenkänna sin egen hvardagston. Är då denna senare såsom hos Nyman utmärkt af en viss kraft och liflighet, af bilder och liknelser, hämtade dels ur Skriften, dels ur det dagliga lifvet, så förfelar detta hos allmogen aldrig sin verkan; och det är vid sådana tillfällen, som hans anhängare påstå att han är omedelbarligen ingifven af Anden. Skrifvet concept nyttjar han aldrig, utan så vida han därtill tvingas: annars förlitar han sig på en naturlig talemått och på ögonblickets ingivelse. Härigenom har han vunnit ett rykte och ett tillopp, som på flere ställen stört ordningen i församlingen. Då han därför blifvit dels enskildt, dels offentligen varnad, har han alltid erkänt sitt fel och lofvat bättring. Jag är för min del öfvertygad att han gjort detta löfte med fullt uppsåt att hålla det; men han saknar all styrka och fasthet i sinnet att utföra hvad han föresatt sig: svaghet, fåfänga, lättsinnighet utgöra de enda bestämda dragen i hans obestämda och vacklande karakter. Ögonblicket hänför honom och frestelsen behöfver blott att visa sig för att vara viss om sin seger. Det är med ett ord en af de slappa, lösliga, lättrörda karakterer som i vår tid blifvit så vanliga: alltid färdiga till ånger, men utan kraft till bättring, opålitlig utan att vara egentligen falsk och dubbel utan att vara egentligen hycklare. Och då det i allmänhet är karakteren som utgör mannen, så återfinner man samma motsägelser i hans intellectuella som i hans moraliska verkningssätt: han öfvertygar utan grundlighet och han hänför utan snille».¹

Redan ett par år, innan Tegnér nedskref denna karakteristik, hade domkapitlet i Växiö, under hans företrädare Ludvig Mörnens tid, begynt ingripa mot Nyman. Först flyttades han till Öhr,

¹ En annan karakteristik af Tegnér öfver Nyman, se Tegnér a. a., Jubileumsupplagan, V, s. 393.

Albo härad i grannskapet af Växiö. Då denna förändring icke hjälpte, utan oredan blef än värre, inkallades han af domkapitlet för att mottaga varning. Han erkände då sitt fel, lofvade bättring och utfäste sig till att härefter predika endast ur skrifvet koncept. Den första predikan han därefter höll infordrades af domkapitlet, men befanns vara just sådan, att den vittnade om förefintligheten af de fel, som anmärkts i fråga om hans extemporerade predikningar. Dessa anmärkningar sammanfattades i fyra punkter: 1:o) ett ovårdadt och till hvardaglighet sjunkande språk och otjänliga uttryck, 2:o) fullkomlig planlöshet och täta utsväfningar från ämnet, 3:o) en till fanatism och mysticism ledande åsikt om predikoämbetet, 4:o) omisskännliga åsyftningar på vissa samtida personer och förhållanden. Dessutom anfördes af en af domkapitlets medlemmar till protokollet, efter upplysningar inhämtade på ort och ställe: »Att Nyman dagligen där han bor har enskilda sammankomster med allmogen från närmare och fjärmare håll, att väl ingen annan än de, som fått tillträde därtill, känna hvad då förhafves, men om man finge döma från verkningarna till orsaken, måste vid dessa tillfällen satser inpräglas som dessa: att Nyman är omedelbarligen af Gud utrustad med Andans kraft; att han endast genom sitt tal kan omvända syndare och vid första åsynen af en människa kan säga, om hon är under satans våld och har djävulen uti sig; att han, endast, kan uppgifva medlet till befriande från onda andar och förutsäga om någon blir salig eller ej; att ordet och sacramenterna endast genom honom få sin kraft» o. s. v. Det vissa vore åtminstone, att dessa meningar bland hans anhängare blifvit allmänt rådande och att många yngre, helst bland kvinno-könet, blifvit genom hans behandling så förskrämda, att de voro nästan svagsinta. Vidare anfördes att det berättas, huru Nyman vid sjukbesök förföre på ett fanatiskt sätt och stundom vägrade döende nattvarden under föregifvande, att de voro i djäfvulens våld, och för att fördrifva denne anställde ordentliga besvärjningar, hvilket skall ha skett i flere personers närvaro. Slutligen nämnes det, att Nymans anhängare nu blifvit mera förbehållsamma än förut och bestämdt nekade till flere ovarsamma uttryck, som han skulle ha haft från predikstolen, hvarjämte de äfven ofta talade om uppsåtliga förtydningar och lögnaktiga framställningar.

Domkapitlet skred nu till suspendering på obestämd tid. Då Nyman emellertid lofvade bättring och inga egentliga ämbetsfel bevisats om honom, återfick han dock snart ämbetet. Han sändes

nu såsom medhjälpare till Sellergren. Domkapitlet hoppades genom denna åtgärd, att Nyman skulle blifva mindre farlig, då ju Sellergren, som ansågs mera sansad, likaså åtnjöt stort anseende hos läsarna. »Det ena svärdet skulle hålla det andra i skidan.» Men utgången svarade ej emot beräkningen. Tilloppet och oredan blef allt värre. Ända från Linköpings och Kalmar stift, infunno sig åhörare och hemliga sammankomster upptogo ofta hela veckan. Att Sellergren, fastän hans »stjärna bleknade hastigt vid skenet af den nya solen», ej ställde sig på samma sida i sin uppfattning om Nyman som Tegnér, hafva vi redan sett. En annan gång uttalar han sig på följande sätt om honom: »Den helige Ande bär ett härligt vittnesbörd om honom, icke allenast uti de många själar, som genom hans tjänst blifvit väckta att söka Guds rike och hans rättfärdighet, utan ock förnämligast i dem som redan kommit till det rättsinniga väsendet i Kristo, hvilka icke äro få ibland hans åhörare. Jag är fördenskull rätt glad att du är öfvertygad om hans välmening och allvar, då du likväl på goda grunder har ett och annat att påminna mot hans sätt att umgås — — Hvad mig själf beträffar så önskar jag mig N:s outtröttliga lust att utbreda Guds Rike och nedbryta djäfvulens Rike och därtill ett behöfligt mått af den vishet som ofvanefter är».¹

Under det dessa händelser försiggingo, hade Tegnér fattat styret inom stiftet och uppmärksammat saken. Han yttrar sig därom till domkapitlet i en skrifvelse från Lund den 9 aug. 1824, hvilken mynnade ut i förslag om Nymans förflyttning till Växiö. Fördelen skulle vara en bättre kontroll öfver såväl predikningar som enskilda sammankomster. »Jag hoppas», heter det, »att Herr Kyrkoherde Grahnstrand, ehuru ej i behof af medhjälpare, likväl af nit för den goda saken ej undandrager sig att emottaga den besvärlige gästen. De omkostnader honom härigenom förorsakas kunna ej heller blifva betydligare än att man på ett eller annat sätt kan finna utvägar till deras gäldande.» Sålunda förflyttades Nyman till Växiö domkyrka, visserligen ej att biträda kyrkoherde Grahnstrand utan domprosten Lamér.

Kontrollen blef här skärpt. Nyman tvingades att predika ur skrifvet koncept, och man höll små sammankomster hos »gubben Lamér» för att granska predikningarna och rätta dem.² På det sättet blef det snarast domkapitlet själf som predikade, när Nyman

¹ Sellergren a. a., I, s. 261.

² Bref till af Wingård från S. P. Bexell, jan. 1825.

uppträdde. I början strömmade väl alltjämt allmogen in till staden, så ofta det var känt, att Nyman skulle predika, men man vände missnöjd om. Det personliga var borta. Man begynte klaga öfver att Anden öfvergifvit honom, hvilket ju ej var att undra på, då han ej längre tilläts vara sig själf. Också kunde Tegnér, då regeringens ofvan omtalade förfrågan om läseriet genom statssekreteraren af Kullberg 1825 kom till Växiö stift, försäkra, att tilloppet synbarligen aftagit.¹ Snart fann man ett medel att helt göra sig kvitt den besvärlige adjunkten. Fråga blef om hans anställande såsom bataljonspredikant vid kronoarbetareskåren på Vanås. Tegnér skref ett upplysande och rekommenderande bref till fångvårdsstyrelsens ordförande, friherre G. F. Åkerhjelm, ett bref, som blifvit kalladt »ett skönt blad i Svenska kyrkans historia».² Han anser, att fångpredikantsysslan skulle passa Nyman förträffligt. »På fånghus äro nerverna ej så svaga, religiösa hästkurer äro där på sitt ställe.» Att anbudet kändes som en befrielse för Nyman, liksom dess antagande var afsedt att blifva en befrielse för stiftet, är gifvet. Selligren tillstyrkte och så flyttade Nyman våren 1826 till Stockholm. Vi lämna honom tills vidare för att i ett annat sammanhang åter möta honom.

Var Nyman sålunda en mer aggressiv natur än Hoof, företer den nymanska hoofianismen däremot samma drag som den västgötiska. Upplysande är ock i detta hänseende Tegnér's ofvan ofta anförda utlåtande. Det heter: »Läsarne, eller som de i Småland vanligen kallas Nymanianarne, utgöra icke och hafva aldrig utgjort egentliga separatister inom församlingen. Tvärt om besöka de flitigt den allmänna gudstjänsten, hafva inga särskilda religionsceremonier, begagna på vanligt sätt sakramenterna och underkasta sig utan motsägelse den antagna så väl ecclesiastika som borgerliga ordningen. Förstår man med kätteri en afvikelse från den herskande

¹ Redan innan nämnda redogörelse insändes, skrifver Tegnér i förbifarten: »— — Angående Läsarne skall jag med allra första inlämna en promemoria. Det skulle skett nu, men jag har ej ännu fått in alla de upplysningar jag i anledning af ditt bref infordrat. I hufvudsaken tänker jag om dem alldeles lika med dig. De äro barn, som tystna så snart man ej aktar på deras skrik. Halsa emellertid vederbörande på förhand, att de i det afseendet kunna vara alldeles tranquilla, ty det onda är i synbart aftagande hos oss. Jag vidtog redan i fjol den enda åtgärd häremot, som jag ansåg nödvändig, hvaraf äfven följden varit god. Vidare med första.» Lund 30 juni 1825. — Bref till A. C. af Kullberg, »K. II».

² Tegnér a. a., Jubileumsupplagan, VI, s. 21.

kyrkans antagna och besvurna trosläror, så kan man ännu mindre beskylla dem för något sådant, ty de tro och bekänna allt hvad kyrkan föreskrifver, och berömma sig just utaf att tro och känna det lifligare och utöfva det bättre än andra. Därjämte läsa de flitigt i Bibeln och försumma för denna sin läsning ofta sina andre göromål, värdera i synnerhet Arndts och Murbecks andaktsböcker, äro föga nöjda med nya psalmboken och motarbeta gärna växelundervisningen hvar de kunna. Sabbaten fira de med scrupulös stränghet, så att de t. o. m. draga i betänkande att den dagen fordra sina kreatur och förrätta nödiga hussysslor. I sin klädser undvika de allt som kan anses för prål och hafva bortlagt guld, silfver, finare tyger och allt hvad som kan få namn af prydnad. I allmänhet iakttaga de i sitt yttre väsende en viss fromhet och gudaktighet, den mången anser för skenhelighet; dock har den på flere ställen visat sig ej vara utan praktisk nytta. Det stulna har blifvit återställt, dryckenskapen har försvunnit eller aftagit, eder och svordomar höras ej längre ibland dem. Deras största fel är det vanliga bland alla sekteriska och inskränkta människor, nämligen en öfverdrifven ofördragsamhet mot en hvar som med dem tänker olika och den fanatiska öfvertygelsen att en sådan ännu är under djäfvulens våld och icke kan blifva salig. Prästerskapet värdera de i allmänhet endast i den mån det i nit och gåfvor liknar deras älskade Nyman».

Vi återkomma senare äfven till den småländska rörelsen.

VI.

Striden mellan hoofianismen och schartauanismen.

Vid den tiden regeringen och stiftsstyrelsen som bäst prässade hoofianismen både i Göteborgs och Växiö stift, arbetade sig fram en annan rörelse, som skulle blifva den ena af hoofianismens tvenne banemän — schartauanismen. I Göteborgs stift uppträdde den mera verksamt på 1820-talet genom flere af Schartaus lärjungar, hvilka då prästvigdes för stiftets tjänst. Det åligger oss att tillse dels hvilka likheter och olikheter, som funnos mellan dessa rörelser, dels ock huru de i följd häraf kommo att ställa sig till hvarandra.

Båda dessa riktningar äro att anse såsom en reaktion mot det föregående århundradets tilltagande irreligiositet, båda framförde sitt omutliga kraf på personlig kristendom, båda voro folkrörelser, som hade drag af pietismen. Till en början framträdde heller icke

skillnaden så mycket som längre fram, äfven om där alltid dock funnits medveten divergens. Schartau själf kunde ännu 1818 hoppas godt. Han skrifver i ett af sina bref: — — »af honom har jag fått underrättelse om de rörelser eller väckelser som visa sig genom pastor Hoof. Jag tycker mig finna mycken likhet i hufvudsaken med de s. k. Pietistiska oroligheterna. 1:o Rätt i hufvudsaken 2:o men fel måste där likväl vara, eller åtminstone brist i lärosättet, om än icke i själfva läran, eftersom tilloppet är så stort i dessa missväxtåren. 3:o Oaktadt den onde fogar sina skrymtare åstad att liksom samariterna vilja vara med vid uppförandet af Sions murar, så har Israel likväl en god sak, ty vår Frälsare har lärt oss att det var ändå likväl hvete och att det var sådt af husbonden, fastän däribland visade sig ogräs. Math. 13: 26. 27. 4:o Sådana äro där som hänga sig vid Louvignys eller andras villfarande skrifter. 5:o Det ovisa nitet, som följer med de nyss uppvaknade läsarna, gör, att de utan kallelse våga angripa hufvudsätet för Djäfvulens rike innan de ännu hafva något uträttat mot utanverken, som äro okunnigheten, fåfängeligheten, världsväsendet, den egna rättfärdigheten, inbillningarne, villfarelserna och ogudaktigheten. De få då så mycket att sköta med deras fientligt sinnade medbröder, hvilkas laster de bestraffa i deras frånvaro, hvilkas galenskaper de göra skadligare därmed att de utveckla dem och hvilkas försummelse de åtala utan att kunna rätta dem — så att de blifva hindrade från att hafva akt på sig själfva, från att föda lammen och från att vakta fåren. Jag önskar och äfven i min lilla del beder därom att den eller de, hvilka Herren ämnar bruka såsom kastoskofvel, då han vill rensa sin loga Math. 9: 12, icke måtte utsläcka den rykande veken för det han osar, eller sönderbryta den förbråkade rön för det hon lutar, och vräka allt som ej är det strida framstänket, då det likväl därför icke är agnar. Då kunde Halländska och Vestgötska folket blifva centren af Herrens här och Bröderna och jag kommo att vara på flyglarne»¹ — — Så skrifver Schartau, som visserligen eljest ej var van att räcka handen till samarbete med hvem som helst.

Den kritik af hoofianismen Schartau här begynte fortsattes emellertid af hans lärjungar. Allt mer framträdde olikheterna, spänningen tilltog och förvandlades slutligen till strid på lif och död. En och annan af de unge schartauanerna hade fått sin väckelse genom Hoof, andra åter voro eller blefvo snart bekanta med honom. Flere af dem hade ock sin verksamhet, åtminstone någon tid, för-

¹ Assar Lindeblad, Henrik Schartau, lefnad och lära, s. 85.

lagd till Hoofs grannskap. Så var t. ex. J. Clæsson född i Svenljunga, adjunkt hos Hoof och sedermera komminister i samma församling, där Hoof bodde.¹ Vickelgren vistades redan som student i Mjöbäck² och tjänstgjorde här sedan som präst, flere andra att förtiga. Det sägs ock att på Floghult många allvarliga samtal blifvit hållna mellan den gamle och de unga, utan att dock någondera sidan vek från sin öfvertygelse. Hoof gillade icke Schartaus skrifter.³ Efter Hoofs död blef brytningen än uppenbarare. Schartauanerna grepo till pennan och anföllo hoofianerna i kyrkliga tidskrifter. Deras organ var Nordisk Kyrkotidning, där polemiken återfinnes på åtskilliga ställen på 1840-talet.⁴ Ännu så sent som 1861 har detta slags angrepp ej helt upphört, som vi kunna finna af en uppsats i »Bibliskt-Lutherskt Veckoblad för folket» af G. D. Björck, hvilken uppsats utgör ett angrepp på Hoofs person.⁵ Den vanligaste formen af striden var emellertid den polemiska predikan. Så predikade en präst enligt egen uppgift en gång t. ex. mot det hoofianska fördömandet af rödt, anförande att Gud kläder markens blomster äfven i denna färg, med den påföljd att en och annan hoofiansk gumma svimmade af förfäran i kyrkan.⁶ Hopen söndrade sig, och det gick så långt, att, såsom anteckningar från 1860-talet visa, personer af de olika partierna ej vågade träda i äktenskap med hvarandra.⁷

Vi hafva redan antydtt, huru mycket dessa rörelser dock ägde gemensamt. Redan de yttre omständigheterna, under hvilka de framträdde, påminna om hvarandra, då så väl Hoof som schartauanerna voro illa ansedda af stiftsstyrelsen och misstänkta af regeringen⁸, men värderade af folket. Äfven i åsikter var det mycket som öfverensstämde. Båda rörelserna påyrka bättringen och vilja ingalunda nöja sig med en blott ren lära. Båda värderade dem af kyrkans präster, som de ansågo för »rätta lärare» på ett synnerligt sätt. Båda fäste vid förkunnelsen mycken vikt vid

¹ Det är till honom Hoof lär ha yttrat: »Stållafora, stållafora» etc., se Björcks Bibliskt-Lutherskt veckoblad 1861, s. 330.

² Göteborgs Domkyrkoförs:s inflyttningsbok, C. W. S., s. 51.

³ Nordisk Kyrkotidning 1844, s. 23.

⁴ T. ex. 1842, s. 305 ff., 1844, s. 23 m. ff.

⁵ Björck a. a., 329 ff.

⁶ Att argumentet framfördes mer än en gång mot hoofianerna, se Skarstedt, Göteborgs stifts Herdaminne, s. 1122.

⁷ Muntligt meddeladt.

⁸ Skarstedt a. a., s. 796, Fehrman a. a., kap. III.

Kyrkohist. Årsskrift 1915.

framställandet af »Nådens ordning». Båda ställde sig lika mot världsliga nöjen såsom dans, skådespel och kortspel. Båda lade stor vikt vid helighållandet af sabbaten. Härutinnan visade de sig båda som pietistiska rörelser. Likväl är det stor skillnad dem emellan. Förklaringen ligger däri, att under det hoofianismen är en rent pietistisk rörelse, understundom med inslag af herrnhutismen, är schartauanismen blott delvis pietistisk. Den utgör en sammanfattning af pietism och ortodoxi, upptager i sig moment ur båda dessa riktningar och söker sammansmälta dem till ett helt. Divergensen mellan hoofianismen och schartauanismen kommer därför, som man kan vänta, på ett synnerligt sätt till synes just vid dessa ortodoxa moment hos schartauanismen.

Ett af dessa moment är schartauanismens fordran på ren lära eller rättare dess uppfattning af den rena läran som ett oundgängligt villkor för att ett sant andligt lif skall kunna uppkomma och utvecklas på ett sundt sätt. Bekant är Schartaus egen personliga upplevelse i detta afseende, hans förkastelse af t. ex. herrnhutismen, hans många varningar för lös kristendom och för böcker, som innehålla sådan.¹ Öfver hufvud taget ville han ej rekommendera andra böcker än sådana, som helt och hållet kunde gillas, och förkastade alla, som i något stycke voro otjänliga. En stor del af de vid denna tid i de väckta kretsarna gängse böckerna föllo sålunda för hans dom och utmönstrades af hans lärjungar. Lien gick bland den herrnhutiska och mystiska litteraturens alster.

Sellergren och många andra hade förut icke funnit något anstötligt i flera af dessa skrifter. Men det intryck Schartaus person och skrifter gör på honom är så stort, att äfven han nu tager tillbaka sin rekommendation, manar till försiktighet vid brukandet af denna litteratur, varnar för närmande till brödrakyrkan och rekommenderar Schartau.² Att Schartaus egentliga lärjungar med än mera ifver skulle gripa verket an är gifvet.

Tillse vi nu, hvilken litteratur, som var för Hoof kärast och af honom rekommenderad, finna vi flera, som just höra till de af Schartau utmönstrade, t. ex. Sions sånger, Nådens Ordning till salighet af David Hollazen, Thomas à Kempis, Louvigny, hvilka alla höra till den herrnhutiska och mystiska litteraturen³, men därjämte skrifter

¹ Henrik Schartau, *Bref i andeliga ämnen*, s. 74, 297.

² Sellergrens *bref*, se särskildt företalet till del II.

³ Angående den synnerligen intressanta frågan om den herrnhutiska och mystiska litteraturen, se *Kyrkohistorisk Årsskrift*, del IV, 1903, s. 19, noten,

af den pietistiska färgen, t. ex. Murbecks arbeten. Lars Linderot, som hoofianerna ansågo god, höllo schartauanerna för ett »får-bete på en ljungsvedja». Den af hoofianerna likaså mycket nyttjade »En ropande röst i öknen» undveks af schartauanerna, hvilka i stället i synnerhet nyttjade författare af Würtemberger-skolan, Bengel, M. F. Roos, Hiller m. fl. Schartaus egna skrifter förkastades af hoofianerna, som påstodo, att »försakelseläran» i dem var förbigången. Många böcker, som nyttjades af båda partierna, funnos väl allt fortfarande, t. ex. Bibeln, Luther, Arndt, Nohrborg m. fl., men divergensen var uppenbar. Allra hetast gingo striderna om Hoofs egen predikosamling och allra värst omkring 1830. Äfven sådana, som icke egentligen räknades till schartauanernas krets, t. ex. licentiaten Torbjörnsson, förkastade den. 1832 anklagades han t. ex. för att hafva fällt yttrandet vid ett sjukbesök: »Hvad är det du äflas för? Är det Hoofs lögnare-skrifter eller den förbannade landstrykaren Lars i Korslid? Både Hoofs predikan och Zions sånger skola brinna»¹, ett omdöme, som emellertid är mindre att undra på, då Torbjörnsson fördömde sina föregångare sedan 150 år tillbaka.

Äfven till Sellergren nådde striden. Denne hade förut, såsom Schartau, uttalat sig ganska vänligt om Hoof.² Så skrifer han t. ex. 1821: »Med pastor H. har jag icke någon brefväxling. Men om jag får tillfälle och mins det vill jag skicka honom bud med någon

samt Schartaus bref i andeliga ämnen (Lund 1868), s. 29 7ff.; Sellergren, *Bref i andeliga ämnen*, del II (Växiö 1843), företalet. Om Sellergrens förhållande i detta hänseende se vidare d:o del I, s: 58, 66, 76, 78 m. fl., »En ropande röst i öknen», se *Nordisk kyrkotidning* 1842, s. 305 ff. I sina predikningar citerar Hoof bl. a.: Kolmodin, *Dufvorösten* (högm., s. 175, 179: Fastlagssönd., 2 S. i Fastan); Fornelius (högm. s. 187: 1 S. i Fast.); Kempis (högm. s. 102: Trettondedagen, B. s. 75, 2 akt); Murbeck (högm. s. 782: 26 S. efter Tref.); Sions sånger (högm. s. 323: 1 S. efter Påsk; högm. s. 724: 22 S. efter Tref.; högm. s. 774: 26 S. efter Tref.; högm. s. 808: Marie Bebådelsedag; högm. s. 850: Allhelgonadagen, B., 2 akt, s. 73 m. fl.); Luther (högm. s. 20: 2 S. i Adv.; högm. s. 102: Trettondedagen; högm. s. 122: 2 S. efter Trettondedagen; högm. s. 333: 2 S. efter Påsk; högm. s. 541: 8 S. efter Tref.; högm. s. 602: 13 S. efter Tref. och många andra ställen); Louvigny (*Str. Pr.* s. 7: 3 S. i Adv.; högm. s. 328: 1 S. efter Påsk, B., 2 akt, s. 74; *Str. Pr.* s. 48: Påskdagen; *Str. Pr.* s. 90: 25 S. efter Tref. m. fl.) Hollazen rekommenderar han särskildt. »Den finns både till låns och köps.»

¹ Anklagelseskriten finnes intagen i sin helhet i Göteborgs stiftstidning för samma år. — Se ock Skarstedt, Göteborgs stifts Herdaminne, s. 570.

² Sellgrens uttalanden om Hoof återfinnas i hans *Bref i andeliga ämnen*, I B., s. 214, 333, 540; II B., s. 385, 402, 419, 495.

beskedlig Vestgöte, som jag tilläfvventyrs kan träffa och som vill åtaga sig det begärda uppdraget». Ännu 1830 uppräknar han honom bland andra erfarna och rättsinniga lärare. Att Hoofs predikosamling allt ifrån början väckt uppseende och motsägelse torde man kunna sluta sig till däraf, att Sellergren redan i dec. 1821 i sammanhang med nämnandet af Hoofs namn talar om fördomar mot böcker. Särdeles bekant med Hoofs skrifter blef Sellergren emellertid aldrig, ehuru han ofta blef uppmanad att afgifva sitt utlåtande om dem. 1830 hade han ej lärt känna mer än en och annan af predikningarna. Sellergren försvarar visserligen Hoof mot hvad han anser vara orättvisa beskyllningar, t. ex.: »för öfrigt har jag mig säkert bekant att den vackre mannen icke annorlunda än tillfälligtvis gifvit anledning till striden om klädedräkter och färger m. m.; utan hafva de som hört och talat med honom i detta ämne orätt fattat hans ord och mening. Han har förklarat sig häröfver med en och annan förståndig människa, som frågat honom härom. Hvad han sagt med vissa modifikationer och villkor, har en och annan mindre eftertänksam tagit för ovillkorliga föreskrifter.» Men för öfrigt är han varsam i sitt omdöme om hans predikningar. Hans anmärkningar äro 1:o ogillande af somlig exeges af Hoof, t. ex. hans bruk af ordet: »Låt de döda begrafva sina döda», såsom ett förbud mot deltagande i begrafning; 2:o framställnings sättet äger icke den ordning och redighet, som man kunde önska. 3:o att Hoof sätter Sions sånger i bredd med Bibeln. Han förmanar till att hellre läsa andra böcker än Hoofs, men emellertid visa fördragsamhet mot sådana, som icke ville lämna honom.

Hoofs skrifter kommo emellertid mer och mer i misskredit, många vågade icke längre bruka dem och många exemplar slutade i elden. Schartauanerna ansågo, att den hoofianska läran förde till ytlighet och känslsamhet. De dömde såsom människostadgar många af hoofianernas bruk, t. ex. föreskrifterna om färger och åtbörder, de klandrade den bättring, som begynte utifrån, den gifmildhet, som bevisas utan urskillning och bereder möjlighet till ett fortsatt syndande hos föremålet, t. ex. genom lättja, dryckenskap o. s. v.

Ett annat drag hos schartauanismen är dess förhållande till läroämbetet, hvilket förhållande härledes både från den pietistiska och den ortodoxa uppfattningen. Enligt den förra och i öfverensstämmelse med hoofianerna satte schartauanerna ett synnerligt stort värde på s. k. rätte lärare. Tilloppet till sådana var stort, och

deras enskilda själavård sträckte sig ofta vida.¹ Men denna sidan var blott den ena. Om ordet predikan på det rätta sättet var af sådan betydelse, kunde nämligen den konsekvensen dragas, att om ingen s. k. rätt lärare vore tillgänglig eller kunde uppsökas, man skulle kunna vända sig till någon lekman, som predikade ordet på ett rätt sätt. En dylik uppfattning om de kristnas s. k. andeliga prästadöme var vanlig bland pietisterna. Detta stred emellertid alldeles mot schartauanernas uppfattning af ämbetets betydelse. Såsom vi förut påpekat, är där en blandning af ortodoxi och pietism. Från pietismen härleder sig deras värderande af och fordran på lärarens personliga öfvertygelse samt tro på en särskild kraft i och välsignelse öfver en rätt själasörjares arbete. Från ortodoxien åter härleda sig åtskilliga mot pietismen stridande drag, nämligen uppfattningen af hela ämbetets betydelse. Detta är en Guds särskilda sändning till jorden. Ur det talar Gud såsom genom sin egen mun. Det är en inrättning, hvars funktioner ingalunda kunna skötas af några utomstående, som utan kallelse taga dem på sig. Där sålunda, säga schartauanerna, fullt konsekvent, ingen rätt lärares predikan står att få, skall en kristen gifva sig till tåls med Guds ords läsning och taga åt sig så mycket af den kyrkliga gudstjänsten, som är möjligt, viss om att då Gud ställt det så för honom, skall Han ock på denna vägen gifva det som behöfves utan att några själftagna åtgärder behöfvas eller skulle gagna. För nådetillfällenas tillräcklighet sörjer Gud själf. Med dessa åsikter har i alla tider så väl konventikelväsendet som den beställsamma kolportörsverksamheten varit en styggelse för schartauanerna. Hoofianerna voro däremot fullödiga pietister äfven däri, att de accepterade så väl konventikelväsende som lekmanapredikan.

Angående Hoofs egna åsikter om lekmanaverksamheten möta stridiga uppgifter. Somliga påstodo sig af honom själf hafva fått i uppdrag att predika, under det att andra sade, att han ej litet ifrade emot lekmanaverksamheten.² Att han dock ej varit helt främmande för tanken därpå torde emellertid framgå af att åtskilliga, som redan under hans lifstid sysselsatte sig därmed, räknades bland hans förtroliga vänner.³ På flera ställen i predikosamlingen finnas uttryck, som tyda på detsamma. Så säger han

¹ Skarstedt a. a., s. 288 m. fl. ställen.

² Nordisk Kyrkotidning, 1842, s. 305 ff.

³ Björck a. a., s. 331. Sju andeliga sånger, Borås 1842, s. 38.

t. ex. på ett ställe: »Prästerna skola omvända folket, men i nödfall brukar Gud ock andra därtill och äfven kvinnokönet, som af skriften kan bevisas (Luk: 2: 36, 37, 38; 2 Kor. 22: 14—17)».¹ Sammalunda var hans egen verksamhet synnerligen ägnad att befordra den andeliga sällskapligheten inom smärre kretsar, liksom ock anklagelse tidigt väcktes mot honom för att själf hålla konventiklar.

Vi hafva redan förut påpekat, hurusom utgifvandet af Hoofs predikningar var begynnelsen till Hoofs vänners själfverksamhet, liksom vi nämnt namnet på en af afskrifvarna, Lars i Korslid. Denne Lars är af stor betydelse för hoofianismens utveckling mot lekmannaverksamheten. Lars Nilsson, torpare från Korslid, Berghems socken, Marks härad, var född 1793.² Sin omvändelse satte han till 1819. Redan förut hade han blifvit väckt, men icke kommit till frid. Han var fången i egenrättfärdighet och själfverbättringsförsök. Huruvida hans väckelse skett genom Hoof eller på annat sätt omtalar han icke. Såsom många andra kom han emellertid påskdagen 1819 till Ullasjö kyrka att höra Hoof. Den predikan, som då hölls, är bland de tryckta kvarlämnade.³ På Lars gjorde den ett outplånligt intryck och gaf honom den ro han behöfde. Så beskriver han sin glädje:

»Mig tycktes gröna marken
Var midt i vintertiden.
Jag kände gudafriden».⁴

Lars var en aggressiv natur. Han hörde till det slaget af människor, som efter genombrottet känna ett trängande behof att göra andra delaktiga af sina egna upplevelser. Redan 1820, sålunda året därpå, finna vi af ett visitationsprotokoll, huru andaktsöfningar höllos »under anförande» af honom. Denna verksamhet utsträcktes till närgränsande pastorater Surteby, Kungsäter⁵ o. s. v., hvilka liksom Berghem ligga i närheten af det sedan gammalt såsom »läseriets vagga» ansedda Örby. Äfven i trakten af Borås uppträdde han.⁶ Vid midten af 1840-talet synes han hafva upphört med denna verksamhet, och 1850 dog han i Borås.

Underligt synes det vara, att denna lekmannaverksamhet icke

¹ Str. Pr., s. 25.

² Hj. Linnström a. a., f. 118.

³ Str. Pr., s. 45 ff.

⁴ Sju andeliga sånger, Borås 1842.

⁵ Skarstedt a. a., s. 1109. Fehrman a. a., s. 49.

⁶ E. J. Ekman a. a., s. 2391.

tyckes hafva väckt något allvarsammare motstånd. Ännu efter mer än 10 år eller 1831 är han den ende inom stiftet, som håller lekmanakonventiklar.¹ Väl dundrar en och annan präst mot honom², och redan 1820 uppmanar biskopen vid visitation församlingen »att om bemälte torpare eller någon annan skulle tillåta sig slikt i författningarna med hårdt ansvar belagdt upptåg, befordra honom till den näpst, till hvilken han gör sig skyldig». Men intet dylikt afhöordes. Tvärtom begynte flera andra af Hoofs anhängare uppträda på samma sätt. Bland dem var Hoofs klockare, korpralen Peder Topp, en kvick och orginell man, som uppträdde som en »vandrande bokhandel». Vida ströfvade han omkring med sin rensel, och ofta kunde bokvurmar få köpa rara editioner af honom. Den litteratur han framförallt förde bestod dock af de hoofianska böckerna, liksom han ständigt, ända fram mot 1860-talet, uppträdde såsom ledare på konventiklarna.³ Något senare äro namnen Johannes på Dammen i Örby socken och Jan på Timmerhagen i Tranemo⁴, många andra att förtiga. Äfven kvinnor nämnas bland de uppträdande. De hoofianska kolportörerna kallades »talemän».

En annan lekmanaverksamhet, som låg nära intill husandakten, var ock vanlig bland hoofianerna. Husandakten var mycket vanlig och hade sin egen prägel. De långa vinterkvällarna sutto hoofianerna vid spånarockarna, kardandet och slöjdandet och sjöngo sina sånger på gammaldags ofta vemodiga melodier i folkviseton. En och annan, som icke dristade sig till att framträda med egen predikan såsom taleman uppträdde här. Ett exempel på detta slaget är Nils Träskomakare. Han uppträdde aldrig som taleman, därtill ansåg han sig för ringa, men hvar han gick hade han med sig Hoofs postilla under armen, och vid husandakten eller eljest om aftonen föreläste han en predikan hvart han kom.⁵

¹ Fehrman a. a., s. 92.

² Skarstedt a. a., s. 570. Fehrman a. a., s. 168.

³ E. J. Ekman: Den inre missionens historia, del III, 2, s. 2391.

⁴ Johannes på Dammen kallades af folkhumorn »Biskopen». Det säges, att en bonde yttrade till Jan på Timmerhagen: »Käre, kan du få ditt uppehälle på annat sätt, så försök» — betecknande ord för mångas uppfattning om denna verksamhet! Att Jan ej blef skonad för gyckel, visar ock berättelsen om, att när han blifvit trakterad med för litet kokt risgröt på Limmared, hvaraf de svåraste magplågor uppkommo, man genom väggen hörde hur han högt bad om att det skulle lätta »ett grym»!

⁵ Om liknande uppfattning se Församlingsvännen.

Såsom det ingick i hoofianernas metod att verka genom konventikelväsende och bokspridande, uppträdde de ock som författare. En högst egendomlig, numera ock svåråtkomlig litteratur af soldater, torpare och inhysesshjon uppstod. Sysslandet med utgifvandet af Hoofs predikningar satte dem i förbindelse med åtskilliga små förlag, hvarest yppade sig tillfälle för dem att få inflickadt en eller annan egen sång eller uppsats bland andra samt snart nog att få utgifvet mindre böcker och sånghäften, som flutit ur deras egen penna. Den flitigaste af dessa amatörer i skriftställereri är Lars i Korslid. 1832 utkom: »Några andeliga sånger», sju till antalet.¹ Den första innehöll en grafskrift öfver Lars i Korslids hustru, den andra öfver ett hans barn, den tredje en »sång öfver jubelfesten den 28 nov. 1830», den fjärde dito, den femte: »Om den rätta vägen till himlen», den sjätte: »En sång om Guds nådeverks aftagande och utsläckande», den sjunde: »En sång öfver ett i svår sjukdom liggande Guds barn». Af dessa äro n:r 1, 2, 4 och 5 af Lars i Korslid. 1835 utkom af densamme en afhandling på prosa: »En kristelig väns tankar om den lefvande, rättfärdig-, helig- och saliggörande tron till dess nödvändighet, beskaffenhet, fördelaktighet och salighet».² 1842 utkommo andra sju sånger: Den första om dryckenskapen; den andra om nådemedlens missbruk; den tredje: »En kristelig väns tanke på årets första bönedag»; den fjärde: »Om vår rättfärdiggörelselära, dess beskaffenhet och förmaner», den femte: »En jubelsång öfver jubelfesten 1841», den sjätte: »En kristlig väns tankar på sin bröllopsdag, Nyårsdagen 1833», den sjunde: tvenne äreminnessånger efter Hoof. Af dessa sånger äro flera af Lars i Korslid. 1845 vid konung Oskar I:s resa genom Elfsborgs län träder åter Lars fram med en sång: »En väns tankar». Slutligen finnes af hans hand: »En andelig sång i anledning af trenne små aflidna barn, tillhöriga Lars Nilsson i Korslid».³ Af Peder Topp utkom: »Domsbasunen», en beskrifning på yttersta domen på prosa, och »Sångbasunen»⁴, äfven öfversatt till norska, innehållande 100 utvalda andeliga sånger, till största delen hämtade

¹ Venersborg, Johan Qvist, 1832.

² Sedermera intagen bland Hoofs Strödda predikningar, s. 93. I föreläsalet till den första upplagan, som är separat, finnes en redogörelse för dess tillkomst. I Berghem säges den man, som här omtalas, varit en där boende bekant riksdagsman.

³ Intagen i Lars Linderot: »En afhandling» etc., i ett hjärterörande liktal öfver framlidne ostindiske skeppspredikanten G. Roempke. Borås 1854, s. 49 ff.

⁴ Hj. Linnström a. a., s. 598.

ur Syréns sångbok. »En ropande röst i öknen», öfversatt på norska och finska, samt: »Den odödliga själens betänkliga resa igenom den korta tiden och in uti den oändliga evigheten», utkom i 16 upplagor.¹ »En ropande röst i öknen» är den tidigast utkomna af de hoofianska ströskrifterna. Den första upplagan utgafs nämligen redan 1823 (10 à 15 upplagor). Dessa äro emellertid icke de enda. Längre fram skola vi ock lära känna sångare bland de småländska hoofianerna.

Hvad nu denna torparepoesi beträffar är den gifvetvis till allra största delen underhaltig. Rimmet och metern äro ofta, särdeles hos Lars i Korslid, förbluffande. För språkforskare torde det emellertid ej vara utan ett visst intresse att studera dessa primitiva författares metoder. Äfven i fråga om innehållet möter man många naiva vändningar, t. ex. då Lars talar om de saliga i himmelen. Där finns bland andra:

»Esaias, Amons son (Läs: sön!).
Nu har du fått profetens lön
Och 15 stora, jämte dig
Bokhållare evinnerlig.
Här är Johannes döparen
Han har sitt hufvud nu igen,
Hans hals är såsom Davids torn
Nu står han vid altarets horn».²

En axplockning vore visserligen värd att göras, men skulle föra oss för långt. För öfrigt är innehållet i öfverensstämmelse med de hoofianska åsikterna i det hela. Tvenne ting kan man dock ej undgå att lägga märke till. Det ena är den polemiskt skärpta ton, som råder, särdeles hos Lars i Korslid. Det andra är de naiva försöken att uppträda med lärdom. Främmande ord användas gärna. Äreminnen skrivas öfver Ansgarius, Luther, Olaus och Laurentius Petri, Spener, Francke m. fl. på grundvalen af några händelsevis uppsnappade notiser. Huru lärd torde icke torparen Lars känt sig, då han t. ex. med anledning af Bibeljubileet nedskref bl. andra denna vers:

»Nu begynte svenskt Predikas
Uti alla Tempel fin.
Läsa, sjunga, Döpas, Vigas
Mer ej gjordes på Latin.

¹ Peder Jonsson Topp, född 1787, död 1869. Se Hjalmar Linnström a. a., f. 687.

² Lars Linderot a. a., s. 60, 61.

Pater Noster, Fader Vår!
Blandas ej, om du förstår». ¹

Han förstod! Prosan är i allmänhet betydligt bättre, isynnerhet den som kommer från Peder Topp. Den yttersta domen skildras med stor dramatisk kraft: »Så begynna alla döda att resa på sig och titta upp, så tätt som gräset om vårtiden. — — Och det blir så oräkneligt många, att de icke få rum på hela jorden, utan måste stå packade människa vid människa — — Och just som de så församlade äro så blixtrar himmelen ett stort blixtrande och portarna öppnas på vid gafvel, så att hela det församlade människosläktet kan se därin, huru dess härlighet glänser och dess sken strålar ned i allas ögon.» — — ² o. s. v. Understundom blir skildringen emellertid både mörk och obiblisk, t. ex. i kapitlet, som handlar om »Guds barns glädje förökes genom erinran af de fördömdes plågor». »De gå ock», heter det, »vid vissa tillfällen ut till att se (på ett obegripligt långt afstånd) röken af de fördömdas plågor, hvilken uppstiger från evighet till evighet» o. s. v. Då de sett dess förskräcklighet, heter det: »Och de saliga, som utgångne äro liksom springa in i himmelen igen med glädje och fröjderop öfver den stora lycksaligheten att de frälste äro till den himmelska glädjen och befriade ifrån helvetets plågor och kval». ³ Nekas kan icke, att denne korporal har en stor berättareförmåga, liflighet i framställningen och starka färger öfver skildringen. Man ser så väl framför sig alla de uppträdande. Men å andra sidan måste det kristna medvetandet stötas af den frihet fantasien fått vid skildrandet af ett ämne som detta.

Schartauanerna, hvilka voro så nogräknade i fråga om valet af litteratur, kunde gifvetvis icke gilla hoofianernas skriftställareverksamhet redan från innehållets sida. Men i deras tanke torde hoofianernas andliga traktatsfabrikation redan i och för sig varit ett ingripande på ett område, hvartill de ej voro kallade. Härtill kom, att hoofianerna bedrefvo ett hänsynslöst proselytmakeri bland schartauanernas enskilda anhängare, hvilket förbittrade dessa. Enligt schartauanernas uppfattning är allt dylikt af ondo och själfva hafva de aldrig bedrifvit sådant. De anse det för en

¹ I Andel. sånger 1842, s. 22. Om denna benägenhet påminner ett yttrande af Johannes på Dammen: »De 70 uttolkarne, som skrifvit de symboliska böckerna, voro de ock liksom Bibelns författare drifna af Guds Ande».

² Peder Topp, Domsbasunen, s. 23.

³ D:o, s. 83 f.

andlig beställsamhet. Däremot ansågo schartauanerna det vara en synnerligen viktig sak att varna ej blott för villfarande böcker utan ock för villfarande människor. Så blossade striden upp å ena sidan på ett påträngande aggressivt sätt, å den andra med täta varningar till de egna anhängarna och kyligt tillbakavisande af all erbjuden kärvänlighet. Mer och mer måste dock hoofianerna vika. För närvarande äro ej många kvar i Göteborgs stift. De som finnas äro nu gamla, fria från den forna beställsamheten, allvarliga och som det synes i allmänhet uppriktigt fromma människor.¹ Snart skola antagligen deras dagar vara räknade och deras riktning höra blott till minnet och historien.²

För schartauanerna hafva hoofianerna emellertid haft en långt större betydelse än man hittills förstått eller velat erkänna. I stora delar af Halland och Västgötadelen af stiftet gick denna rörelse förut och rörde väg. Vi hafva sett, huru den redan 1812 var fullt utbildad. Då de schartauanska väckelsepredikanterna kommo på 1820- och 1830-talet, funno de i dessa trakter icke andlig likgiltighet utan ett lifligt andligt intresse bland folket. Hvad detta först och främst betyder för dem själfva följer af en jämförelse mellan det mottagande de rönte af befolkningen här och det, som kom dem till del i Bohuslän. Förföljelserna från menighetens sida mot en G. L. Dahl i Krokstad, B. Törnblom³ i Spekeröd och Solberga sakna sin motsvarighet i de trakter, som berörts af hoofianismen. Men ej blott detta. Såsom ett förberedande, uträttade hoofianismen ting af bestående värde. Neologien och svedenborgianismen hade, då schartauanismen kom till dessa trakter, redan förlorat sin hufvudsakliga kredit. Att striden varit hård finna vi af att Hoof aldrig upphörde att varna mot neologerna och ännu så sent som 1826 predikar mot den »ifrån själfva helvetet uppkomna svedenborgianismen, som sig nu allestädes utbreder», försäkrande att »tager du bort helvetet, så tager jag bort himmelen».⁴ I samma stil yttrar sig Nyman ännu så sent som 1833.⁵ »Denne ende sanne Kristus, vår salighets enda grund, har vår tid beklagligen till det mesta afsagt sig och tillbeder i stället en Svedenborg, en Zinzen-

¹ Ätminstone gäller detta om dem författaren lärt känna. Ett annat omdöme torde måhända från andra håll gifvas.

² Författaren har ej påträffat mer än en enda yngre människa, som varit hoofian.

³ Skarstedt a. a., s. 286.

⁴ Str. Pr., s. 85. C. W. S., »Ett hundraårsminne», s. 33.

⁵ Nymans bref till N. M. Lindh, 5, f. 268.

dorff m. fl.» Att svedenborgianismen ägt sådan lifskraft, att den så sent kan omtalas som en *tilltagande*¹ rörelse, torde ej vara tillräckligt påaktadt. Saken tillåter oss emellertid ej att alltför mycket ringakta hoofianismens betydelse. I själfva verket var den det hufvudsakliga medlet till svedenborgianismens tillbakaträngande på de platser, de enda i Sverige, som den begynte tränga ned till själfva allmogen. Otänkbart är icke, att om svedenborgianismen fått i lugn utbreda sig, den kunde tagit helt andra dimensioner än den gjorde.

VI.

Striden mellan hoofianismen och de nyevangeliska.

Vi hafva i det föregående sysselsatt oss med den ena af hoofianismens båda banemän, schartauanismen. Tiden för den andras uppträdande nalkas. Det är nyevangelismen. Den förstnämnda af dessa rörelser gjorde slut på hoofianismen i Göteborgs stift, den andra gjorde detsamma i Småland och Skara stift.

Nyevangelismen föregicks af tvenne rörelser, som spelat en stor förberedande roll. Den ena är predikosjukan, roparerörelsen och »Hopparna», den andra är nykterhetsrörelsen. Genom den förra uppjagades en religiös stämning af underlig beskaffenhet i vida kretsar, genom den senare skapades nya former för den fri-religiösa rörelsen.² Vi vilja först kasta en blick på hvilken del hoofianismen hade i dessa rörelsers uppkomst.

Redan så tidigt som 1844 framkastar en insändare i Nordisk kyrkotidning följande reflexioner angående sammanhanget mellan hoofianismen och predikosjukan: — — »Emellertid har insändaren kommit att tänka på upphofvet till dessa villfarelser, i synnerhet på denna ort. Troligen har det kommit från Vestbo och Vestergötland. Kanske hela predikosjukan har sitt upphof däri-från. Man vet att komminister Hoof med förkärlek begagnade Sions sånger, den han kallade 'sårboken'. Man vet ock att han för-

¹ Se dock därom i Hjalmar Kylén a. a., s. 35 ff.

² E. J. Ekman, Den inre missionens hist., s. 1044. Vi tillåta oss ett citat från denna de frireligiösas egen speciella kyrkohistoria för 1800-talet: »Under den första tiden, då sanningens budbärare började resa omkring och förkunna evangelium, var det på flera ställen omöjligt att få predika Guds ord på annat sätt än genom att hålla nykterhetsföredrag, hvarvid tillfället fick begagnas att draga fram bibelns sanningar. Gud välsignade detta tillvägagående så att dörrar och hjärtan härigenom öppnades för Guds ord».

kastade Schartaus skrifter. Att någon eller några af hans anhängare spridt de villfarande böckerna och rekommenderat dem hos de sökande, har blifvit insändaren tämligen klart, äfvensom förkastandet af Schartau.¹ Förhållandet med predikosjukan är emellertid för litet så väl historiskt som psykologiskt utredt för att det skulle kunna afgöras, hvilken skuld den hoofianska förkunnelsen eller vissa moment af den kan hafva. Till ledning för en blifvande undersökning vilja vi emellertid framställa några skäl, som tala för detta sammanhang.

Roparerörelsen gick vida. Det uppgifves till Värmland, Nerike, Småland, Skåne, Västergötland och Bohus län.² I Småland skall den hafva förekommit i Östbo, Västbo, Mo, Tveta och Västra härad.³ Det påståendet möter emellertid, att den mest uppenbarade sig på de orter, som berörts af den hoofska väckelsen⁴, samt i Tivedens skogsbygd. — En längre utredning kan här ej företagas om detta spörsmål. Likväl synes sjukdomen hafva vandrat på tvenne vägar, den ena från Västergötland till Nerike⁵ och därefter till Värmland, möjligen Bohuslän, den andra från Småland söderut. Stöd för vår uppfattning hämta vi bland annat däraf, att biskop Agard *väntade* den, innan den kom.⁶ I så fall skulle den rent lokalt kunna spåras till hoofianismens stamhåll. Andra omständigheter göra detta än mera trovärdigt, t. ex. roparnas bruk af Sions sånger, hoofianernas kära bok. Men mer än något annat vittnar innehållet af de predikosjukes tal om i hvad skola de gått. Det var en bättringspredikan, i hvilken fördömdes ej blott kortspel, dans och svordomar, utan ock allt slags öfverflöd i kläder, fransar, hårkammar, pärlband, berlocker, öronringar o. s. v., hvilket på ett slående sätt erinrar om hoofianismen.⁷ Ingen föregående eller samtida annan rörelse har dessa så karakteristiska egenheter. Predikosjukan torde sålunda böra skådas mot hoofianismens bakgrund.

¹ Nordisk Kyrkotidning 1844. s. 23. Samma uppfattning hos E. J. Ekman a. a., s. 1062.

² D:o, s. 1025.

³ D:o, s. 1062.

⁴ C. Fr. Lundin, Kyrkohistoria för hemmet (Stockholm 1908), III, 1, s. 237. E. J. Ekman a. a., s. 1062.

⁵ D:o, d:o, s. 938.

⁶ D:o, d:o, s. 491.

⁷ C. A. Cornelius, Svenska kyrkans historia efter Reformationen, II, s. 223 f. E. J. Ekman a. a., s. 489, 1025, 1061, 1097, 1099, 2334, 2341, 2361, 2364, 2368, 2374.

Få vi tro den hoofianska traditionen i Göteborgs stift, togo emellertid hoofianerna där själfva afstånd från predikosjukan. En hoofiansk kvinna, Kristina på Klippan i Svenljungatrakten, säges t. ex. hafva talat Guds ord i »sömne» sjungit, bedit och uppenbarat hemligheter, men själf varit mycket bedröfvad häröfver. En annan i samma trakt berömde sig af dylik förmåga men utstöttes af hoofianerna.

I Västbo i Småland fick predikosjukan en fortsättning i den s. k. hoppärerörelsen, en företeelse, hos hvilken de hoofianska dragen äro nästan ännu mera påtagliga. Behållna äro hoofianismens vanliga karakteristiska egenheter, kärleken till Hoofs postilla och Sions sånger, blandningen af pietism och herrnhutism, vänlighet mot kyrkan samtidigt med konventikelväsende, försakande af prål och öfverflöd, den hoofianska dräkten och välgörenheten, förkastandet af den röda färgen, det hoofianska namnet »vänner», ehuru de äfven kallade sig för »rösterna», det hoofianska bruket att vända ansiktet mot väggen vid bön o. s. v. Matrimoniatet är ett för dem säreget kännetecken, ehuru det kanske ej är alldeles främmande för hoofianernas gamla uppfattning, då bland dem äfven kvinnor uppträdde såsom ledare. Så mycket underligare och främmande för den öfriga hoofianismen synes emellertid den extatiska dansen och det beställsamma äktenskapsstiftandet vara. Dessa drag påminna om den gamla, men förnekade anklagelsen för »ängladansen» och visa, att den hoofianska rörelsen ej är fri från extatiska motiv, äfven om de sällan fått träda fram. Det må emellertid icke förgätas hvilka former afarter af hoofianismen hafva tagit. Som bekant har emellertid »hoppärerörelsen» endast fått ett fåtal anhängare.¹

Angående nykterhetsrörelsen vilja vi endast i all korthet påpeka det förberedande arbete, som undangjordes för den samma genom Hoofs nykterhetspredikan, som verkat effektivt i vida kretsar. Superiet hade redan minskats i betydlig mån på de orter, som den hoofiska rörelsen berört.² Likaså hade folket, då nykterhetsmötena begynte hållas, genom de hoofianska konventiklarna redan begynt vänja sig vid enskilda sammankomster, hvilket ock be-

¹ Angående »hopparesällskapet» se C. A. Cornelius a. a. sid. 225 ff. och J. G. Hazén, Några minnen från religionslifvet i Västbo, intagna i Växiö stifts hembygdskalender år 1912, sid. 14 ff.

² Visitationsprotokoll, Svenljunga 1819. Tegnér's bref till af Kullberg. »Svea» 1883.

tydligt underlättade nykterhetsrörelsens intåg. Genom båda dessa rörelser kom hoofianismen att indirekt gynna nyevangelismen, som visste att begagna sig af både resterna af roparerörelsen och den moderna nykterhetsrörelsens organisation. Att hoofianismen äfven direkt genom sin lekmannaverksamhets införande tjänat nyevangelismen skall i det följande visas.

Tegnér hade förmodat, att hoofianismen i Småland skulle upplösas med aflägsnandet af Nymans person, en förmodan, som ej var helt utan grund.¹ Då Nyman förflyttades till Stockholm, aftog visserligen den af honom framkallade rörelsen. Att den dock ännu ej var bruten utan hade ansenliga dimensioner, framgår af en mycket intressant brefsamling, förvarad i K. B. i Stockholm, en brefsamling, som låter oss se tillnärmelsevis utbredningen af den hoofianska rörelsen 1833. De ifrågavarande brefven utgöra en följd af skrivelser från Nyman till bokförläggaren N. M. Lindh i Örebro samt ett till samme man från en artist J. Pettersson i Karlskrona. Ämnet som afhandlas är utgifvandet af Nymans predikningar. Intressant är att se hvar han tänker sig afsättningsmöjligheter för boken, uppgifter som ganska noga stämma med hvad som på andra håll är känt om hoofianismens utbredning. Själf erkänner han, att hufvudpubliken måste blifva det lägre folket, äfven om en och annan af de högre klasserna ville »lukta» på den. 1830 skrifer han, att han själf ville ansvara för 2000 ex.; 1000 sändes till Växiö, 500 till Jönköping och 500 till Vanås. »I Stockholm kunna säkert afsättas 1000 ex. och i Karlskrona och Göteborg tillsammans lika så många». 1833 beräknar han några i Stockholm, »men den betydligare afsättningen, som med skäl kan påräknas blifver ofelbart i Vexjö stift, några församlingar i Calmare stift och vissa trakter i Kristianstad och Blekinge län, äfven som en ganska betydlig del af Göteborgs stift, men allt bland allmogen». I en anmärkning tillfogar han dock: »Afsättningen är nog högt och dristigt påräknad, men jag tror mig tämligen kunna ansvara för det hela, äfven om jag misstagit mig på lokala förhållanden». I samma ton skrifer artisten Pettersson ^{27/3} 1838, som utbjöd ett porträtt af Nyman (bifogadt, ej det vanliga i profil utan en face). Han tror, att afsättningsort skall kunna fås: »I Stockholm, Småland, Västergötland, där han längre tider vistats, samt äfven på Östergötlands Västra strand, där han också har många

¹ Den då af Nyman ledda kretsen synes ej hafva haft lekmanaledare, Tegnér's redogörelse till af Kullberg, »Svea» 1883, f. 43 ff.

vänner och åhörare som gilla hans religionsmeningar».¹ På ett annat ställe i Småland bibehöll hoofianismen sig åtminstone med oförminskad styrka och lifaktighet. Det var i Västbo och Sunnerbo härad på gränsen mot Göteborgs stift, där hoofianerna hade en ansedd ledare vid namn Arve i Sunnerbo. Denne är hoofianernas märkligaste man i striden mot de nyevangeliske.² Arvid Zackrisson var född 1790 i Mossebo församling af Göteborgs stift och redan tidigt anhängare af Hoof. Han flyttade ungefär 1822 till Gnosjö i Småland, där han allt sedan hade sitt hemvist. Till yrket var han dräng, hade tjänat hos Hoof och var på sistone inhyses-hjon. Arve är den bland hoofianernas lekmannaedare, som kan ställas främst jämte Lars i Korslid. I mångt och mycket äro de dock hvarandra olika, äfven om de i fråga om den yttre verksamheten med konventikelväsende och författarskap påminna om hvarandra. Arve var en djupt anlagd religiös personlighet, som redan från unga år umgicks med evighetsfrågorna och tidigt af Hoof fick sig anvisad sin väg, den han ock sedan med stor karaktärsfasthet följde. Vi hafva i Lars lärt känna den ena typen af kolportörer, den aggressiva, som genast och utan betänkande gripa efter läroämbetets funktioner. Arve hörde ej till dessa. Fastän han kom att blifva lekmannapredikant, var han i grunden en blyg och tillbakadragen man, som endast steg för steg fördes in på denna vägen. Längre dröjde det, innan han på något sätt uppträdde. Hans lif och umgängelse voro emellertid sådana, att de tillvunno honom många vänner. Den omständigheten, att dessa voro så som det syntes honom utan andlig vård, kom att göra en vändpunkt i fråga om hans yttre uppträdande. Det första steget var att han, då han uppsöktes, gaf dem råd, så att han med dem bad och betraktade ordet, slutligen begynte han uppsöka dem och ändtligen gjorde han årligen långa predikoresor³ inom Västbo härad och angränsande delar af Västergötland, ja stundom ända till Kronoborgs län. Eftersökt var han som ledare för andligen bekymrade människor och många, äfven präster voro de, som besökte hans torftiga koja.⁴

¹ Bref till N. M. Lindh, s. ff. 265—276 och d:o s. f. 245—247.

² Nils Sandblad, »Minnen och reflektioner från Gnosjö», kap. III och V. E. J. Ekman a. a., s. 1065, 1100. Församlingsvännen 1875, s. 69, hvarest finnes bl. a. en självbiografi af Arve. J. G. Hazén a. a. sid. 19 ff.

³ Em. Pettersson a. a., s. 25.

⁴ Till dessa hörde den aktade kyrkoherden Josef Bexell i Långaryd, död 1897. Ur liktalet, författadt af hans son: »Till andelig rådgifvare på denna

Därjämte utgaf han en och annan skrift, t. ex.: »Vald samling betraktelser för botfärdiga själar», hufvudsakligen bestående af utdrag ur Rambäck och Fresenius samt »Fem andeliga sånger, välment utgifna af en Ordets vän».¹ Under allt detta märkes dock intet af det effektsökeri och den viktighet, som utmärker t. ex. Lars i Korslid. Från fadern, som var organist, ägde han stor musikalisk begåfning och öra för rim och rytm, hvilket ock visar sig i hans sånger, som i all sin enkelhet stå långt framom de af Lars. För öfrigt synes han ej hafva varit utan begåfning och ägt en bildning långt öfver sin samhällsställning.

Sådan var den man, som faktiskt var hoofianernas ledare i Småland under många år. Omkring honom hade ock så småningom samlats en stor skara, som mer och mer ordnade sig. Det såg ut, som om hoofianismen här skulle organisera sig. Kring Arve stod en flock unga män, redan lekmanpredikanter, färdiga att upptaga hans mantel. Där möter oss namnen Sven Mattsson, hvilken Arve tänkt sig som sin efterträdare för den andliga ledningen, skollärarna P. A. Hultman, Jonsson i Kärda och Carl Johan Lindberg samt Svening Johansson. Huru dessa planer emellertid innan kort grusades, skola vi strax tillse.

Den första strid Arve hade att utkämpa var mot predikosjukans och »hopparesektens» folk, som dock hade så mycket gemensamt med den egentliga hoofianismen. Då »läsarna» på hans ort ganska allmänt slöto sig till dessa rörelser, var han en af de få som ställde sig afvisande. »Hopparna» åter underkände alla andra partier: »Nyläsarna äro agnar och gammalläsarna äro slösåd». Men striden slutade illa för dem. Sektens storhetstid var snart tillända. Arve och gammalhoofianismen segrade. Det blef godt om regenater från »hoppärerörelsen» omkring honom. Men en allvarsammare kamp började, där utgången blef en helt annan för honom.

Sedan 1840 verkade i Stockholm Karl Olof Rosenius, från hvilken den nyevangeliska rörelsen härleder sig. Med stor snabbhet spred den sig ut i landsorten. Rosenius och hans meningsfränder hade vetat taga till bundsförvandt det moderna hjälpmedlet prässen,

tid, som var mera fattig på andeligt ljus både bland lärare och åhörare, begagnade han en på den tiden känd lekman, Arvid i Sunnerbo af Gnosjö församling, en fader i nåden, till hvilken vår hemgångne kände sig stå i djup tacksamhetsskuld och därför uppsökte äfven på äldre dagar».

¹ Tryckt hos C. A. Kindvall, Varberg 1877.

som äfven här visade sin stora makt. Innan kort hade månadskriften »Pietisten» hunnit vida, öfverallt utbredande de nyevangeliska åsikterna. I »Pietistens» spår gingo Rosenii öfriga skrifter. Då Rosenii namn var misstänkt, klistrades papperslappar öfver det samma, hvarefter böckerna utkolporterades till bekanta.¹ Att nykterhetsföredragen nyttjades såsom en täckmantel för nyevangelisk predikan har redan blifvit påpekadt. Innan kort hade nyevangelismen trängt in nästan öfverallt.

Till Sunnerbo nådde »Pietisten» snart, och innan kort möttes hoofianerna på andra håll af Rosenii anhängare. Att förhållandet mellan s. k. gammal- och nyläsare från århundradets början i Norrland skulle upprepas på annan mark var att vänta.

Äfven dessa båda riktningar hade mycket gemensamt i åsikter, t. ex. i fråga om lekmannaverksamheten, traktatspridning, agitation på det andliga området, o. s. v., men då hoofianismen å sin sida aldrig blef kyrkofientlig, utan snarare ville reformera kyrkan än störta den, gick nyevangelismen sin egen väg fram utan att synnerligt fråga efter kyrkan och snart i uppenbar fientlighet mot det samma. Då hoofianerna sålunda ständigt uppvaktade prästerskapet med förmaningar, äro däremot de nyevangeliske i grunden likgiltiga för hurudana dessa äro. Då hoofianerna voro flitiga tempelbesökare, hafva de nyevangeliska nog af sina bönehus o. s. v. I fråga om läran skilja sig de båda riktningarna likaså. Hoofianismen är i grunden gammalpietistisk och drifver allvarsamt lagens nödvändighet. De nyevangeliska åter låta lagen träda mycket tillbaka för att icke störa intrycket af evangelium. Hoofianerna äro mycket angelägna om att predika »nådens ordning». De nyevangeliskas lösen är däremot: »Tro just som du är». Hoofianerna lade stor vikt vid själfpröfningen efter vissa kännetecken t. ex. hat till synden, längtan efter nåden, försakelse af allt världsväsende o. s. v. De nyevangeliska ville hvila vid blott inre visshet om syndaförlåtelsen. Hoofianerna ansågo de nyevangeliskas sinnesstämning för egenrättfärdighet och lättsinne² och de nyevangeliska höllo hoofianerna för stora lagträlar.

Med dylika skilda åsikter var striden mellan hoofianerna och de nyevangeliska oundviklig. De gamla namnen gammal- och nyläsare förekomma här liksom i Norrland. Redan 1847 började slitningen i Sunnerbo. Arve varnade ifrigt för Rosenii skrifter så

¹ E. J. Ekman a. a., s. 1068.

² Em. Pettersson a. a., s. 25.

som innehållande falsk lära. Äfven i andra trakter, t. ex. vid Borås, höjde hoofianerna sina varnande röster mot den nymodiga förkunnelsen. Till Göteborgs stifts hoofianer nådde striden ej, då nyevangelismen aldrig i väsentlig mån förmådde intränga där på grund af det kompakta motstånd schartauanismen gjorde.

Vid denna tid hade Per Nyman efter växlande öden återvändt till Småland.¹ I Stockholm hade han slagit så igenom, att t. o. m. de allra flesta tidningarna togo hans parti.² Åkare och roddar-madamerna lejde sig fria om söndagarna för att gå och åhöra honom. Från Stockholm flyttades han 1827 till Karlsborg, därifrån 1835 såsom kyrkoherde till Vemmerlöf i Skåne. 1842 sökte han sig ånyo hem till Småland, där han först blef kyrkoherde i Stenbrohult och efter 1849 i Urshult, där han kvarstannade till sin död 1856. Med mycken ifver deltog han nu i kampen mot de nyevangeliska likasom mot Fjellstedt och vissa tider mot Wieselgren. Våldiga voro hans predikningar mot de nyevangeliska läsarna, »hvilka nu syntes honom farligare än alla andra». Han profeterade, att svåra tider tillstunda, ty icke lång tid därefter skulle både skräddare och skomakare och bonddrängar uppträda och då vore slutet icke långt borta.

Hvad nu Nyman beträffar lyckades han verkligen hejda den nyevangeliska rörelsen på sin ort. Det klagas öfver att svenska Missionsförbundet ännu 1895 i Urshult haft att kämpa mot en fientlig befolkning, »som i mycket liknat den som mött missionärerna i Kina». Lönen för denna kamp för de gamla hoofianska åsikterna har emellertid blifvit ett konsekvent smutskastande af hans minne, hvad den senare delen af hans lif beträffar. Förklaringsgrunden till de gängse och öfver allt påträffade uppgifterna om hans »svalnande ifver» ligger i öppen dag för den som gifver akt på hans ställning i striden mellan gammal- och nyläsarna i Småland och betänker, att det är de nyevangeliska, som tecknat hans biografi, hvarefter notiserna upptagits i biografiska lexika o. s. v.

På andra håll, t. ex. i boråstrakten, öfverflyglades däremot hoofianerna snart. Då Jönköpingskolportörerna uppträdde, mottogos de väl till en början såsom villoandar. De nyevangeliska

¹ E. J. Ekman a. a., Om Nyman upplysningar, s. 275, 1196, 1216, 1217 samt i Församlingsvännen 1874, s. 92.

² Angreppen mot honom voro dock af den beskaffenhet, att han understundom höll på att mista modet. Se t. ex. Stockholms-Tidningen, dec. 1826, och Nymans missmodiga bref till skalden C. F. Dahlgren ¹⁵/₁₂ 1826, hvilken han ber ta' honom i sitt försvar, K. B. brevsamlingar, »D.», f. 611. I de öfriga stockholmstidningarne föres en samtida polemik.

vunno emellertid detta oaktadt allt mera terräng. Lars i Korslid var nu död och ingen fanns, som kunde göra något allvarligare motstånd. Peder Topp synes åtminstone personligen hafva varit vän med en och annan af motpartiets predikanter¹, liksom dessa i sina sångböcker upptogo en och annan af hoofianernas sånger. Innebar detta på något sätt fråga om fred och samarbete, visade dock utgången snart, att hoofianernas antal minskades och de »nyevangeliska» rådde vid konventiklarna.

Återstår att kasta en blick på Arve och hans vänner. Här var att vänta ett ihärdigare motstånd, ty här funnos samlade många unga krafter. Utgången blef dock en helt annan. Af de unga, som Arve hoppats så mycket af, stannade ingen kvar. Den ene efter den andre öfvergick till de nyevangeliska och hafva sedermera tjänstgjort som Jönköpings Missionsförenings och Evangeliska Fosterlandsstiftelsens mest energiska ombud. Arve sörjde djupt, då han såg sitt verk förbrändt såsom af eld. Han varnade och förmanade, men intet hjälpte. Han fick se sina kära vända sig till hvad han ansåg för villfarelse och styggelse. Tidsströmmen gick honom emot, och han var snart öfvergifven och ensam. Blott några få äldre vänner besökte honom allt fortfarande. Arve besatt emellertid den karaktärens fasthet, hvilken ej låter rycka sig med hvart som helst. Sin öfvertygelse förblef han trogen till sin död, hvilken inträffade 1880. Få af de egentliga hoofianerna öfverlefde honom.²

VIII.

Slutord.

I stort sedt kväfdes hoofianismen af schartauanismen i Göteborgs stift och kapitulerade för nyevangelismen i Småland och Skara stift.

¹ E. J. Ekman a. a., s. 2347, 2361.

² Till Amerika utvandrade 1852 en skara hoofianer från Västergötland och slog sig ned i Chicago. 1853 stiftade Hasselquist hufvudsakligen genom deras hjälp den Svenska Lutherska Immanuelsförsamlingen i Chicago. En af hoofianerna mycket omtyckt präst redan här hemma var Jonas Svensson; han blef äfven värderad af dem i Amerika. Äfven för hemlandets hoofianer verkade han genom bref, hvilka trycktes och spredos. Numera lär dock den ursprungliga skiftningen mellan schartauaner, hoofianer och nyevangeliske i Amerika vara utjämnad. Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 205 ff. Om Jonas Svensson: Församlingsvännen 1876, s. 122, 136, 153, 169, 187.

Att hoofianismen ej kunde äga bestånd, har flera orsaker. Den kom att stå inklämd mellan tvenne hvarandra till ytterlighet motsatta men konsekventa rörelser, den schartauanska och den nyevangeliska. Till ingendera passade hoofianismen. Där var för litet kyrklighet för schartauanerna och för mycket kyrklighet för de nyevangeliska. Där var för litet ortodoxi för schartauanerna och för mycket för de nyevangeliska. Schartauanismen hade blick för ett af tidens mest trängande behof, nämligen en fast kyrka, och de nyevangeliska tillmötesgingo en af tidsandens mest pockande fordringar, den om obunden frihet. Burna af sina idéer utvecklade sig schartauanismen och den nyevangeliska riktningen, under det hoofianismen blef en interimsrörelse, som förkväfdes. Under brytningstiden hade den dock ett långt större inflytande på de religiösa tänkesätten och sträckte sig öfver långt större områden än man i allmänhet ser uppgifvet. Enhetsbandet mellan de olika andliga folkrörelserna i södra Sverige 1820—1850 har, så vidt det funnits något, till ej ringa del utgjorts just af hoofianismen.

H. D. Hallbäck.

Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812.

Med inledning.

INLEDNING.

Religionens ställning i sjuttonhundratalspoesien och den estetiskt motiverade psalmboksreformen.

I. I utlandet.

Den populära uppfattningen af sjuttonhundratalet (för Sveriges vidkommande isynnerhet dess senare hälft) röjer en benägenhet att förenkla den andliga karaktären hos detta på motsatser så rika sekel och företrädesvis fästa sig vid dess förståndsmässighet och därmed sammanhängande kritiklusta inför tillvarons mystiska grundvärden. Att ett sådant tidslynne icke skulle ha mycket intresse till öfvers för en djupare religiös poesi eller äga förutsättningar för att skapa en värdig kyrkosång, synes då utan vidare klart. Upplysningstidens psalmdiktning vidlåder ju ock ett ledsamt rykte för filiströst docerande och talanglöst rinmeri. Hvad särskildt det svenska psalmboksarbetet under sjuttonhundratalet angår, är det mycket litet studeradt, men alla omdömen öfverensstämma i, att det måste anses väsentligen misslyckadt.

Men af intet blir intet. Den omsider gillade och stadfästade psalmboken af 1819 måste framstå som ett rent mirakel, om man, hyllande den länge gängse uppfattningen af det föregående seklets bristande sinne för religiös poesi, betänker, att nämnda psalmbok är ett verk af män, hvilka fått sin grundläggande religiösa och litterära bildning under sjuttonhundratalets sista årtionden och adertonhundratalets första gryning. Detta gäller ej blott om Ödmann, Adlerbeth och Åström, utan äfven om Wallin, som i så mycket visar frändskap med det sekel, hvars son han var, och som så tidigt vann den gustavianska sångarkretsens ynnest. Skall man kunna rätt uppfatta hans verk, måste man söka påvisa de strömningar i

sjuttonhundralets litteratur, som kunna ha bidragit att styra hans utveckling och inge honom tanken, att just psalmdiktning vore en värdig uppgift för honom. Allt hvad man vet om Wallin ger nämligen vid handen, att han närmat sig psalmboksarbetet från en litterär utgångspunkt — i det följande skall detta också ytterligare bekräftas — men om så är, måste man ju ovillkorligen fråga sig: huru har den tidsanda, hvori han uppväxte, kunnat föra honom in på psalmdiktningens från den riktiga ansedda skaldekonsten så afsides belägna fält? Fanns det i själfva sjuttonhundralets litteraturen, under hvars inflytande hans ungdomsdiktning tillkom, några företeelser så beskaffade, att de kunde locka ett ungt erkänt snille att utbyta den lagerkrönta lyran mot harpan och psaltaren?

Vid första påseende kunde dessa frågor tyckas böra besvaras *Frankrike.* nekande. Sjuttonhundralets litteraturen är i alla de europeiska kulturländerna starkt beroende af den franska klassicismen. Den utsökta formella kultur, som denna smakriktning genomförde öfverallt, där den vann insteg, får ej underskattas. Men redan på sextonhundralet röjer klassicismen i sitt eget hemland sina förtjänsters fel, isynnerhet bristen på lyrisk omedelbarhet och ursprunglighet. Så tidigt som omkring 1660—1670 ha där den lyriska inspirationens källor så godt som alldeles sinat ut. Hvad som produceras är i det stora hela ett evigt enahanda utan personligt innehåll. Men lyriken är ju ej blott subjektiv bikt, individuell känsloutgjutelse, den kan ju ock ha till uppgift att tjäna som uttryck för de kollektiva känslor, som sammanbinda ett helt folk eller ett trossamfund. I denna egenskap har lyriken under klassicismens tid öfvergått i vältalighet, särskildt kristlig vältalighet.¹ Här möter utom stora stilistiska egenskaper ett känslodjup, som ger en personlig färg åt tidens eljes så opersonliga litteratur, och så födes lyriken här på nytt, i det den åter blir uttryck för ett levande jag.²

I sina bägge sista skådespel Esther och Athalie har Jean Ra-

¹ Brunetière, Hist. de la litt. fr. classique III: 222 ff. — Såsom exempel på denna blandform af lyrik och vältalighet nämner B. Pascals *Pensées*, Corneilles öfversättning af *Imitatio Christi*, Bossuets predikningar och de talrika parafraserna af psalmer i Psaltaren.

² Brunetière, o. a. a. III: 223: »l'intensité du sentiment chrétien recrée on réintègre les droits de la personne dans cette littérature impersonnelle.

cine, Port Royals lärjunge och sångare, öppnat slussarna för den mäktiga flod af storslagen biblisk poesi, i hvars vågor han som barn och yngling speglat sitt anlete och lögat sin ande och till hvars stränder han som gammal vände åter för att lyssna och betrakta ---

O bienheureux mille fois
L'enfant que le Seigneur aime . . .

begynner en af körerna i Athalie (II: 9), och i denna och andra körsånger i de bägge dramerna har han gifvit inspirerade uttryck för Gamla testamentets poesi.¹ För pensionärerna i S:t Cyr har han äfven författat sina fyra Cantiques spirituels (1694), af hvilka två återgå på gammaltestamentliga, två på nytestamentliga texter.² Bland den fransk-klassiska lyrikens kvantitativt omfattande men kvalitativt i allmänhet obetydliga alster intaga dessa sånger ett af de allra främsta rummen. Lika starkt besjälad af biblisk och personlig fromhet som af konstnärligt allvar har Racine här skapat verkliga mönster af ädel andaktspoesi, hvartill hela sjuttonhundratalet i Frankrike icke kan uppvisa något värdigt motstycke. Till prof må tjäna först en strof som denna:

Heureux, qui de la Sagesse³
Attendant tout son Secours,
N'a point mis en la Richesse
L'espoir de ses derniers jours.
La mort n'a rien qui l'étonne;
Et, dès que son Dieu l'ordonne,
Son ame prenant l'essor
S'élève d'un vol rapide
Vers la demeure où reside
Son véritable thresor.

Racine anslår här strängar, som sedan ha ljudit i den värdigaste, religiöst och poetiskt högststående tysk-protestantiska

¹ Se t. ex. Esther I, scen 2: »Déplorable Sion, qu'as tu fait de ta gloire» och Athalie IV, scen 6: »Partez, enfans d'Aaron, partez».

² De äro: À la louange de la Charité (1 Kor. 13), Sur le bonheur des Justes & sur le malheur des Reprouvez (Vish. 5), Plainte d'un Chrétien sur les Contrarietez qu'il éprouve au dedans de lui même (Rom. 7), Sur les vaines occupations des gens du siècle (Tirée de divers endroits d'Isaïe & de Jeremie). De bägge paulinska sångerna äro intagna i de fransk-reformerta kyrkornas psalmbok Psaumes et Cantiques af 1895.

³ Den i Ordspråksboken, Syraks bok och Vishetens bok förekommande personifieringen af den gudomliga Visheten apostroferas både här och i den fjärde af Racines Cantiques såsom liktydig med Gud eller Kristus (Ordet).

psalmdiktningen under sjuttonhundratalet, t. ex. hos Gellert i dennes lyckligaste ögonblick. Det är värdt att observera detta af psalmforskningen hittills mig veterligt obeaktade sakförhållande, ty därunder gömmer sig kanske en ledtråd för undersökningen af den neologiska psalmens genesis. Vi skola i det följande återkomma härtill. Nu blott ännu ett exempel ur den vackraste af hans *Cantiques*, den fjärde. Den gudomliga Visheten talar med återljud från Jesajas femtiofemte kapitel i Vulgata: *Quare appenditis argentum non in panibus, et laborem vestrum non in saturitate?* och bjuder de hungrande och törstande till sig. Sångaren lyssnar till denna inbjudan och utbrister:

O Sagesse, ta parole
Fit éclore l'univers,
Posa sur un double pôle
La terre au milieu des mers.
'Tu dis, et les cieux parurent,
Et tout les astres coururent
Dans leur ordre se placer.
Avant les siècles tu règnes;
Et qui suis-je, que tu daignes
Jusqu'à moi te rabaisser?

Äfven här ligger det nära att tänka på sjuttonhundratalets bästa psalmer af neologisk typ, och Gellerts namn faller en åter i tankarna. Men ej mindre erinrar den följande strofen, som behandlar Ordets människoblifvande, om nämnda tids dogmatiska psalmstil:

Le Verbe, image du Père,
Laissa son throne éternel
Et d'une mortelle mère
Voulut naître homme et mortel:
Comme l'orgueil fut le crime
Dont il naissaît la victime,
Il dépouilla sa splendeur
Et vint pauvre et misérable,
Apprendre à l'homme coupable
La véritable grandeur.

Mest framträder den äkta bibliska poesien i följande strof om det himmelska bröd, som Visheten bjuder människorna:

Le pain que je vous propose
Sert aux anges d'aliment;

Dieu lui-même le compose
 De la fleur de son froment.
 C'est ce pain si délectable
 Que ne sert point à sa table
 Le monde que vous suivez.
 Je l'offre à qui me veut suivre.
 Approchez. Voulez-vous vivre?
 Prenez, mangez, et vivez.¹

Hvad som här särskildt bör observeras är sträfvan efter biblisk koncision utan omskrifningar och påhängda, för stilen främmande prydnader. Af ett bref från Racine till Boileau angående en af sångerna ser man, hur han bemödade sig att välja ord och vändningar, som voro »assez consacré[s] dans la langue de l'Écriture» och »conforme[s] au texte».

Boileau företer i *L'art poétique* åtskilliga lakuner i sin uppfattning af diktens väsen. Särskildt brukar anmärkas hans mycket svala intresse för den rena lyriken. Och hans förhållande till kristendomen är ej heller sådant, att det gör honom benägen att påyrka upptagandet af religiösa ämnen i dikten:

De la foi d'un chrétien les mystères terribles
 D'ornemens égayés ne sont point susceptibles;
 L'évangile à l'esprit n'offre de tous côtés
 Que pénitence à faire et tourments mérités.²

Men såsom af sammanhanget framgår, är det egentligen epopén han här åsyftar: hvarje försök att i hjältedikten införa den kristna religionens guda-, ängla-, dämon- och helgongestalter afvisas med den apologetiska motiveringen, att kristendomens trovärdighet kan te sig tvifvelaktig, om dess föreställningar flyttas in i poesiens fiktiva regioner. Själf har Boileau skrivit en *Épître sur l'amour de Dieu*, behandlande den emellan jansenister och jesu-

¹ Jfr följande bibelställen: Ps. 78: 25 (*Vulg.* Ps. LXXVII: 25 Panem angelorum manducavit homo) och Vish. 16: 20 (där det i *Vulg.* om änglabrödet bl. a. heter: omne *delectamentum* in se habentem); Ps. 147: 14 (*Vulg.*: adipe frumenti satiat te); Joh. ev. 6: 32 f., Mt. 26: 26, Jes. 55: 2, 3 (*Vulg.* comedite bonum et *delectabitur* in crassitudine anima vestra... venite ad me: audite, et vivet anima vestra) och Ordspr. 9: 5, 6 (*Vulg.* Venite, comedite panem meum... et vivite...).

² *L'art poétique*, Chant III. Jfr Lanson, *Histoire de la littérature française*⁵ (1898) sid. 494, som i Boileaus ståndpunkt finner »une légèreté de bourgeois indévot».

iter häftigt debatterade frågan om den rätta botens väsen¹, och något principiellt ogillande af religiösa ämnens poetiska behandling har han väl ej afsett med de ofvan anförda raderna.² När han i Discours sur l'ode vill försvara sina egna odens afvikelser från den logiska dispositionens vanliga regler, åberopar han sig ej blott på Pindaros utan äfven på Davids psalmer, där det finns godt om djärfva och plötsliga afbrott. Så fjärran han eljes i sin nyktra och kyliga förståndighet står lyriken, erkänner han dock det berättigade i odets och hymnens friare skick. I det pindariska odet kan skalden för att desto bättre bereda sig väg till läsarens eller åhörarens begrepp rentaf nödgas gå utanför det vanliga begreppets gränser, och därför blir hans recept för odet det beryktade:

Chez elle un beau désordre est un effet de l'art.³

Här uppger Boileau till synes sin grundfordran på *bon sens* och erkänner tillvaron och nödvändigheten af ett konstens mysterium (*un mystère de l'art*). Framför allt borde en hög och dristig flykt utmärka det religiösa odet, hvilket, som det heter i *L'art poétique*:

Élevant jusqu'au ciel son vol ambitieux,
Entretient dans ses vers commerce avec les dieux,

en utsaga, som dock ganska tydligt visar, att Boileau ej tänker sig dessa oden riktade till kristendomens ende Herre utan till någon af de många enligt hans mening för poesien outhärliga romersk-grekiska gudarna.

Såsom af det nu sagda framgår, har redan Boileau medgifvit, att hänryckning och djärf flykt höra till hymndiktarens oundgängliga förutsättningar. Detta medgifvande åt den starka och sublima känslan att i någon mån skapa sin egen uttrycksform upp-

¹ Om denna strid äga vi på svenska en framställning af J. E. Berggren (Om kärleken till Gud) i Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen, tillägnade domprosten C. A. Torén, Uppsala 1903, sid. 1 ff.

² H. von Stein, Entstehung der neueren Ästhetik, sid. 52 ff., framhåller Boileaus förbindelse med Port Royal som grund till författandet af nämnda Epitre.

³ *L'art poétique*, Chant II. Jfr Discours sur l'ode: . . . »le poëte . . . afin de mieux entrer dans la raison, sort, s'il se faut ainsi parler, de la raison même, évitant avec grand soin cet ordre méthodique et ces exactes liaisons de sens qui ôteroient l'ame à la poésie lyrique».

rätthölls alltjämt under klassicismens tid, och därmed var en viss möjlighet gifven för att en hög religiös lyrik, när och hvar en sådan uppenbarade sig, skulle kunna vinna erkännande, äfven från deras sida, som trognast höllo fast vid klassicismens estetik.

I den väldiga mängd af psaltar- och andra bibelparafraser, som tillkommo under århundradet efter Racines död, möta vi väl ej så synnerligen starka uttryck för lyrisk hänförelse, men dock de bästa, som århundradet kan bjuda.

Utom de i rent uppbyggelsesyfte, utan konstnärliga anspråk skrifna parafrassamlingarna offentliggöras under sjuttonhundratalet en hel del psalmöfversättningar af tidens mest ansedda författare, hvilka därvid gå tillväga ungefär på samma sätt som vid öfversättning och efterbildning af Horatius.¹ Bland de mest ansedda voro Louis Racine, den store tragödens son, och framför allt Jean-Baptiste Rousseau (1670—1740), den franska klassicismens på sin tid mest berömde lyriker, men i våra dagar betydligt nedflyttad på den litterära rangskalan som en tom retorisk talang utan spår af individualitet och ursprunglighet. Af Voltaire jämföras hans psalmparafraser med Racines *Cantiques spirituels*², och öfverallt i sjuttonhundratalets estetiska arbeten (poetiker o. s. v.) står som det stora namnet på lyrikens område J.-B. Rousseau.

I spetsen för sina *Oeuvres* ställer han sina *Odes sacrées* med den förklaringen, att om han någonsin känt, hvad entusiasm vill säga, har det varit under utarbetandet af just dessa sånger.³ Med sin gudomliga, inspirerade karaktär, med sin makt att på en gång hänföra själen och röra hjärtat förtjäna de davidiska psalmerna framför andra dikter att benämnas o den.

Den skygghet, som Boileau och Racine röjt vid jämförelsen mellan den bibliska poesien och den profana, synes ej besvära J.-B. Rousseau.⁴ Hans synpunkt på Psaltaren är väsentligen litterär:

¹ Felix Bovet, *Histoire du Psautier des Eglises réformées*, uppräknar sid. 143—144 en mängd mer och mindre bekanta sjuttonhundratalsförfattare, som öfversatt flere eller färre psalmer till fransk vers och säger sedan: »Il en est un peu de traductions des pseumes comme de celles d'Horace: elles ont pendant un temps constitué une sorte de revenu régulier de la poésie française». Se ock Bovets bibliografi sid. 247 ff. (särskildt för 1700-talet sid. 332 ff.).

² *Poétique de Voltaire* (Genève MDCCLXVI), sid. 564.

³ *Oeuvres diverses de Rousseau* (Amsterdam MDCCXXXIV) Th. I; *Oeuvres choisies de Rousseau* (Genève 1777) Th. I.

⁴ Boileau i *Discours sur l'Ode*: »s'il est permis de parler de ces saints cantiques à propos de choses si profanes» . . . Liknande i Racines företal till och apologi för *Athalie*.

»Quelle abondance d'images! Quelle variété de figures! Quelle hauteur d'expression! Quelle foule de grandes choses, dites, s'il se peut, d'une manière encore plus grande!» När han talar om psalmernas »gudomlighet» och »inspiration», är det ej ett teologiskt-religiöst utan ett estetiskt omdöme, han fäller. Och i olikhet mot Racines Cantiques bestämmas Rousseaus Odes sacrées icke af ett asketiskt utan af ett artistiskt syfte, något som äfven visar sig i den poetiska behandlingen af texterna såtillvida, att Rousseau mer än Racine parafraserar, amplifierar, personifierar och allegoriserar. Den latinsk-romanska abstrakta stiliseringen skiftar med den hebraistiska drastiska konkretionen. Betecknande är växlingen mellan så pappersknastrande fraser som »à la Vertu faire baisser les yeux» eller »répousser de l'Envie le plus dangereux assaut» och så egendomliga bibliska vändningar som denna: »Celui qui forma votre oreille Sera sans oreille pour vous? Celui qui fit vos yeux, ne verra point vos crimes?» Äfven här erinras man ofta om den neologiska psalmstilen t. ex. i följande tacksamhetsbetygelse för återvunnen hälsa:

J'irai, Seigneur, dans vos temples,
Réchauffer par mes exemples
Les mortels les plus glacés . . .

Emellertid få ej alla dylika vändningar skyllas på klassicismens benägenhet för abstraktion och reflexion. Till en del bär nog Vulgatatexten själf skulden: bibelns poesi förlorar åtskilligt af sin lifsvärme och lifsfärg vid öfversättningen till latinet. Det är väl ej alldeles utan skäl som Grundtvig i sin pingstpsalm »Var I ikke Galilæer» talar om att »Ordet døde i Latinen».¹ Hvad som däremot förträffligt bevaras i Vulgata är precisionen, uttryckets koncentration. Men det är i synnerhet de gnomiska, ordstäfsaktiga partierna i bibeln, som draga fördel däraf, de mest didaktiska, minst fantasiväckande och stämningsfyllda.

Man kan dock förstå, att för den med bibeln förtrogne det måste vara en viss igenkännandets glädje och för den med bibeln obekante en frapperande dristighet och originalitet i de bilder och uttryck, som möta t. ex. i J.-B. Rousseaus mest berömda bibelparafras, Ode XV: Pour une personne convalescente (Tirée d'Isaïe Chap. 38):

¹ Brix, Tönen fra Himlen, sid. 47.

Grand Dieu, votre main réclame
 Les dons que j'en ai reçus:
 Elle vient *couper la trame*
*Des jours qu'elle m'a tissus.*¹
 Mon dernier soleil se lève
 Et votre souffle m'enlève
*De la terre des vivans*²;
 Comme la feuille séchée,
 Qui de sa tige arrachée
 Devient le jouet des vents.

Comme *un lion plein de rage*
*Le mal a brisé mes os;*³
 Le tombeau m'ouvre un passage
 Dans ses lugubres cachots;
 Victime foible & tremblante
 A cette image sanglante
 Je soupire nuit & jour;
 Et dans ma crainte mortelle,
Je suis comme l'hirondelle
 Sous les griffes du vautour.⁴

Men som redan dessa strofer visa, lider förskriftens enkelhet och hjärtlighet intrång genom den obligata utsmyckningen med nya konventionella bilder eller bilddelar. För att här blott påpeka ett enda exempel: hur banaliserad har ej bilden om svalan i den sist här anförda strofen blifvit genom tillägget »under gamens klor».

Sainte-Beuve, som ägde den för en litteraturhistoriker ej oäfna egenskapen att orka läsa Bibeln, har i sin essay öfver J.-B. Rousseau ägnat ett par sidor åt att jämföra dennes *Cantique d'Ezé-chias* med den bibliska texten hos Jesaja.⁵ Och hans slutomdöme blir detta: »On voit que Rousseau a précisément laissé de coté ce qu'il y a de plus neuf et de plus marqué dans l'original».

J.-B. Rousseaus främste efterföljare som lyriker, särskildt som religiös lyriker under 1700-talet, var Jean-Jacques Le Franc marquis de Pompignan (1709—1784). Jämte den af honom högt beundrade mästaren är han »nästan den ende i sitt tidehvarf, som förstår att sentera det sublima i Bibeln», säger Petit de Jule-

¹ Jes. 38: 12 præcisa est velut a texente vita mea ... (*Vulg.*).

² Jes. 38: 11 Non videbo Dominum Deum in terra viventium ...

³ Jes. 38: 13 quasi leo sic contrivit omnia ossa mea ... — I Amsterdam upplagan 1734 står: un tigre impitoyable.

⁴ Jes. 38: 14 sicut pullus hirundinis sic clamabo ...

⁵ Critiques et portraits littéraires. 2. éd. Paris 1841, I: 192 f.

ville.¹ Och Faguet ger honom det erkännandet, att han var mera skald än J.-B. Rousseau, ja, att han är den ende verkliga lyriske skalden under 1700-talet.² I sin mån sammanhänger väl detta med äktheten af den personliga religiositet, som inspirerade honom till diktning men ock till häftiga filippiker mot sin samtids filosofer och deras religiösa undermineringsarbete. I företalet till sina *Poësies sacrées* framlägger han sina tankar om bibelparafraseringens rätta bedrifvande. Den religiösa poesien, säger han här, har ofta behandlats alltför lättvindigt, i det man inskränkt sig till att ta en ytlig kännedom om Vulgata. Men man känner i själfva verket ej Bibelns poetiska rikedom, om man blott läst Vulgata. Såsom exempel anför Pompignan en bekant vers ur 139. psalmen: »Toge jag morgonrodnadens vingar, gjorde jag mig en boning ytterst i hafvet», som i Vulg. Ps. CXXXVIII: 8 lyder: *Si sumpsero pennas meas diluculo, & habitavero in extremis maris*. Pompignan återger den sålunda efter den hebreiska grundtexten:

Quand des aîles de l'aurore
J'emprunteroi le secours,
Et qu'au mers du peuple More
J'irois terminer mon cours...

Pompignan framhåller dristigheten och lifligheten i den bibliska bilden »Morgonrodnadens vingar» och anbefaller poeterna studiet af Gamla testamentets grundspråk eller åtminstone af Septuagintaöfversättningen, som bättre återger grundtextens bokstafliga lydelse än Vulgata. Det är så långt ifrån, att han fruktar möjligheten af hebraismers inträngande i franska språket, att han däri rentaf skulle se ett riktande af den poetiska stilen. Miltons exempel åberopas som stöd för denna mening: med sina hebreiska vändningar och uttryck har han skänkt det engelska skaldespråket nya prydnader. Men om detta och andra uttalanden vittna om en viss framstegsständpunkt, förekomma andra, som röja Pompignans beroende af den typiskt franska klassicismen. Så försvarar han t. ex. den parafraserande öfversättningsmetoden såsom nöd-

¹ Histoire de la langue et de la littérature française des Origines à 1900. Paris 1898. T. VI: 637 (not).

² Histoire de la Littérature française. Depuis le XVIIe siècle jusqu'à nos jours. Paris 1900, (T. 2) 272 f.

³ Oeuvres de M. Le Marquis de Pompignan Tôme I, contenant Les Poësies Sacrées... Paris MDCCLXXXIV. Discours préliminaire p. VII f.

vändig både i prosa och vers.¹ Den litterära utilitarismen framträder hos honom i den teologiskt motiverade fordran, att skaldekonsten i synnerhet bör helgas åt uppbyggliga ämnen. Han parafraserar därför flitigt ej blott Psaltaren utan äfven de s. k. Cantica (Moses och Mirjams sånger 2 Mos. 15: 1 f. m. m.) och stycken ur profeternas skrifter.

Redan genom sitt poetiska motivval framstod Pompignan som en besynnerlig gengångare i många samtidas ögon. Men ännu mer fördärfvade han sina utsikter till litterärt erkännande genom ett alltför aggressivt uppträdande mot sitt eget tidehvarf, som han förebrådde att ha släckt trons fackla för att tända filosofiens och ha gjort deismen till den enda salongsmässiga religionen. Voltaire utsåg den genom sin inbilskhet något löjlige markisen till ett af sina driftföremål, och hans omdöme om Pompignans *Poésies sacrées* blef ett bevingadt ord: *Sacrées ils sont, car personne n'y touche.*² Mindre än de flesta var väl ock Voltaire skickad att göra Pompignans bibelparafraser rättvisa. Medan eljes de poetiska handböckerna från sjuttonhundratalet bruka innehålla åtminstone några berömmande rader om Psaltarens poesi, förbigår Voltaire i sin *Poétique* alldeles denna. Af alla Bibelns böcker har han knappast senterat flere än två: Predikaren (som han t. o. m. själf parafraserat i *Précis de l'Ecclésiaste*) och Höga Visan (hvars karaktär af verklig kärleksdikt han tydligen insett).³

Utom de nu nämnda af Bibelns poesi inspirerade diktalstren har den franska klassicismen äfven att uppvisa en hel del religiös och moralisk poesi af rent reflexionsmässig, didaktisk natur, där delvis efter engelskt mönster tidens filosofiska älsklingstankar framställas i bunden form. I estetiskt hänseende gäller nog om dem Lansons dom: »Les poèmes didactiques sont là pour prouver la supériorité de la philosophie du siècle, lorsqu'elle s'exprime en prose.»⁴ Men för neologiens psalmdiktning har denna didaktik nog ej alldeles saknat betydelse, högt skattad som den var af samtiden.

¹ De ofvan anförda raderna ur hans parafras af 139 psalmen ge exempel på de besynnerliga omskrifningar han kunde tillgripa.

² Jfr Faguet, a. a. sid. 273.

³ *Poétique* (Génève 1766) s. 528: Om den orientaliska poesien. Persern Sadi jämföres med profeterna.

⁴ Lanson, o. a. a. sid. 634.

Man får ju ock komma ihåg, att en mäktig motström mot förståndseismen och fritänkeriet utgick från Rousseau, och att han i *Emile* och *La Nouvelle Heloïse* gifvit uttryck åt en känslövarm religiositet, som sedan ofta kommer åter i poetisk form. Vidare har en estetiker som abbé Batteux (1713—1780) både genom sin betoning af den bibliska poesiers utomordentliga litterära värde (isynnerhet på originalspråket)¹ och genom sitt framhållande af själfva ämnets betydelse för diktningen bidragit till att åtminstone i utlandets franskt påverkade kretsar upprätthålla den religiösa odelyrrikens anseende som en värdig konstform. Af det ofvan sagda framgår ju ock, att den fransk-klassiska litteraturen ingalunda erbjöd få prof på en diktning med religiösa motiv, som kunde användas som mönster för öfversättning eller imitation af den goda smakens lärjungar i andra länder, och vi kunna i vår egen vitterhet se, hur till exempel Kellgren och Jakob Tengström öfva sin penna på tolkning af religiösa oden af franskt ursprung.

Vida betydelsefullare i litterärt hänseende blef dock den religiösa diktning, som utgick från England och Tyskland.

I England förfäktar ännu vid 1700-talets början J. Dennis, *England.* att all poesi måst vara religiös till sin syftning: *the reformation of the mind* är skaldekonstens ändamål.² Och om också författare som Addison, Pope och Thomson långtifrån hylla en så ensidig teori, stå de dock mindre främmande för den religiösa poesien än Boileau eller Voltaire. Addison har trots sin sympati för den korrekta franska klassicismen lancerat Milton, som dessförinnan knappast varit uppskattad efter förtjänst. Pope har i *Essay on Man* men än mer i *Universal Prayer* gifvit uttryck åt en upplyst religionskänsla och i en parafras öfver Jesaja med bibliska bilder tecknat det messianska fridsrikets härlighet. Slutligen har Thomson i sina *Seasons* infogat en på sin tid mycket prisad hymn till Gud, hvarjämte han åt hela dikten förlänat en andaktsfull stämning; som går igen hos de flesta naturbeskrifvande skalder.³ Men midt under det att den franska klassicismens anhängare i långa skaldestycken

¹ Batteux, *Principes de la littérature*. 5. Ed. III, sid. 274 f.: »C'est là qu'on trouve le beau idéal de l'Ode réalisé. Le grand, le doux, le triste, le véhément, tout y est dans la plus haute perfection».

² G. Saintsbury, *A History of Criticism*, Vol. II, sid. 435 f.

³ H. v. Stein, *Die Entstehung der neueren Ästhetik*, sid. 134 ff.: »Die beschreibende Dichtung jener Zeit zielt fast stets auf ein Lob des Schöpfers». »Addison und die beschreibenden Dichter stellen die Kunst in den Dienst der Theodicee.»

presenterade deismens idéer för samhällets högsta kretsar, skapades inom de bland medelklassen utbredda religiösa rörelserna, och företrädesvis bland de mot statskyrkan opponerande nonkonformisterna, en religiös församlingssång af betydande religiöst och litterärt värde. I sin stora *History of English Poetry* ägnar Courthope denna religiösa lyrik ett ingalunda njuggt tillmätt, mycket sympatiskt hållet kapitel. Visserligen fick denna diktning ingen direkt betydelse utanför England under sjuttonhundratalet. Men då de idéer, som ledde de engelska nonkonformisternas arbete för en förbättrad kyrkosång, i flere afseenden äro nära besläktade med dem, som bestämde motsvarande arbete i andra protestantiska länder, torde det vara lämpligt att här ge en kort framställning af den engelska hymndiktningens uppkomst.

Närmast synes denna vara att förklara ur det inre politiska och däraf delvis betingade religiösa läget i England efter den ärorika revolutionen 1688. Medan statskyrkan mer och mer ackomoderade sig efter den växande upplysningens fordringar, fasthöllo dissenters med större ifver vid de dogmatiska öfvertygelser, för hvilka de tidigare lidit så mycket. Davidspalmerna, som efter kalvinsk ordning förut sjungits i de kongregationalistiska kyrkorna, räckte ej längre till för att tolka de religiösa känslor, som fyllde de troendes sinnen. I independentiska och baptistiska kapell började man i konstlösa sånger ge uttryck åt de säregna stämningar, som sammanhörde med lärorna om utkorelse, förutbestämmelse, arfsynd, frälsningsvisshet och verksam nåd (*effectual grace*). Men bristen på poetisk förfining i dessa sånger plågade de mera bildade församlingsmedlemmarnas öron. Äfven bland prästerskapet erkändes behovet af bättre sånger.

Isaac Watts (1674—1748), som ägde en god klassisk bildning, var också väl förtrogen med den latinska verskonsten och skref pindariska oden på romarspråket. I Southamptons independentkapell skall hans lust att försöka sig som engelsk hymndiktare ha väckts, då han där hörde de estetiskt underhaltiga och därför äfven religiöst mindervärdiga sånger, som sammanskrifvits af J. Barton och W. Mason. Han plågades af att församlingsmedlemmarna ofta sågo så likgiltiga ut under psalmsången, och han trodde en af de förnämsta orsakerna till denna likgiltighet vara sångernas text. Hans intresse för en förbättring var äfven religiöst och etiskt. Särskildt är det anmärkningsvärdt, att han så starkt förnummit skillnaden mellan gammal- och nytestamentlig ande och därför

anser en stor del af de gamla psaltarpsalmerna oanvändbara af rent kristliga skäl. Många af dem äro enligt hans mening främmande för Nya testamentets ståndpunkt och avvika alltför mycket från församlingens nuvarande förhållanden.¹ I synnerhet ogillar han användningen af hämndepsalmerna (t. ex. Ps. 69: 26 o. 28), som innehålla raka motsatsen till Nya testamentets bud om att älska fienderna.

Efter sin anställning som präst för en nonkonformistförsamling (1702) utgaf Watts flere samlingar hymner och psalmer. I företalet till sina *Horæ Lyricæ* (1706) uppträder han till försvar för religiösa ämnens användande i poesi.² Den samtida diktningen har profanerat den gudomliga skaldekonsten och därmed förledt enfaldiga kristna till den föreställningen, att poesi och osedlighet af naturen äro befryndade. Men Bibeln själf innehåller ju poesi och en poesi, som i själfva verket är öfverlägsen den hedniska. Han berör Boileaus uttalande om kristendomens poetiska oanvändbarhet och vederlägger honom genom hänvisning till valet af kristna ämnen hos Corneille, Racine, Cowley och Blackmore.

Liksom senare Gellert och Klopstock författade Watts ej blott egentliga församlingssånger utan äfven religiösa oden i en mera eleverad och elaborerad stil, som de högre bildade kunde sentera.³ *Horæ Lyricæ* innehåller t. ex. orimmade och ostrofiska religiösa oden, en form, som Watts tror vara bättre än någon annan skickad för det höga ämnet och ägnad att ge fritt lopp åt den fromma själens känslor.⁴ Ett annat om den senare tyska sjuttonhundratalspsalmen erinrande drag är sträfvandet att träffa olika sinnesstämningars

¹ I företalet till *Hymns and Spiritual Songs* (1720) yttrar han härom: »Thus by keeping to close to David in the house of God the veil of Moses is thrown over our hearts».

² Omtryckt framför Vol. V af *Watts Poetical Works*, Edinburg 1782.

³ Han ville, säger han om dessa sina oden i företalet till *Hymns and Spiritual Songs*, »please and profit the politer part of mankind without offending the plainer sort of Christians», men i hymnsamlingen har han åsyftat att »promote the pious entertainments of souls very serious, even of the meanest capacity, and at the same time if possible not to give disgust to persons of richer sense and nicer education». Preface dat. 1720 till *The Poetical Works of Isaac Watts*. Vol. III. Edinb. 1782.

⁴ »It is my opinion also that the free and unconfined numbers of Pindar, or the noble measures of Milton without rhyme, would best maintain the dignity of the theme, as well as give a loose to the devote soul, nor check the raptures of her faith and love» (*Watts Preface till Horæ Lyricæ* 1709).

och lifslägens behof af religiöst uttryck. Om den upplysta psalmpoesien erinrar äfven bemödandet att undvika konfessionella skiljeläror, för att sångerna utan anstöt måtte kunna begagnas vid olika trossamfunds gudstjänstfirning. Watts lägger sina läsare på hjärtat att ej i hvarje ord, som ej fullt tillfredsställer dem, vädra kätterit utan begagna sångernas i allmänhet rymliga uttryckssätt »with a charitable latitude». Den som leder gudstjänsten kan ju för öfrigt, om så befinnes nödigt, utbyta ett misshagligt ord mot ett bättre: »for blessed be God we are not confined to the words of any man in our public solemnities».

Som Watts bästa arbeten betecknar Courthope hans enkla, omedelbara församlingssånger, där han följer nationell tradition i fråga om meter och strofbyggnad. Hans produktion är ganska ojämn, men just i de enkla andliga visorna framträda hans förnämsta egenskaper som hymndiktare: den fullkomliga frånvaron af affektation, den manliga kraften och enkelheten, den klara och rena stilen och det träffande ordvalet — allt kännetecken på säker klassisk smak.

Samma omsorgsfulla klassiska utbildning visa äfven Charles Wesley's talrika hymner. Det är förvånande, säger Courthope, hvilken hög ståndpunkt de flesta af dem uppnå: Charles W. är enligt hans omdöme den mest beundransvärde författare af andaktspoesi på engelskt språk (the most admirable *devotional* lyric poet): »det är omöjligt att läsa hans bästa strofer utan att erkänna deras artistiska inspiration». Bland utländsk kyrkosång har Charles Wesley särskildt varit påverkad af Paul Gerhardt, med hvars ande hans egen var befryndad.¹ John Wesley var i sin fulla rätt, då han i företalet till den 1780 utgifna metodistiska sångboken skref: »Here are, allow me to say, both the purity, the strength, and the elegance, of the English language». En hög rang i poetiskt hänseende tillerkänner Courthope äfven William Cowpers medarbetarskap i *Olney Hymns* (1779), som också utmärkas af klassisk enkelhet i behärskningen af känslstoffet.²

Klassicismens stränga regeltvång och förståndsmässiga syn på skaldekonsten kunde blott för en tid kufva men ej helt undertrycka det romantiska elementet i engelsk diktning. Under senare

¹ Buddensieg, art. Kirchenlied, V., englisches, RE⁸ X, sid. 437 r. 16 f. och 35 ff.

² Se om denne äfven Oliver Elton, *A Survey of English Literature 1780—1830* (London 1912). Vol. I: 72 f.

hälften af sjuttonhundratalet återtar detta element sitt inflytande¹ på flere vägar, framför allt genom återgången till Milton, som förenat stark ursprunglighet med djup klassisk bildning och gifvit storslagna uttryck åt religiös hänförelse i biblisk anda. Från Milton räknar enligt den moderna litteraturforskningen den förroman-tiska strömningen i England och på kontinenten några af sina mäktigaste tillflöden.

Till Milton är det också, som en af sjuttonhundratalets för kontinentens vidkommande inflytelserikaste engelska författare söker anknytning i sin sträfvan att återförena poesien och kristendomen — Georg II:s hofkaplan Edward Young (1681—1765).²

Under sin studietid i Oxford hade han kommit i beröring med den just då där verksamme deisten Tindal, men denne lyckades enligt egen uppgift föga imponera på den satiriskt lagde Young. Redan i sina första dikter upptog han religiösa ämnen (*The Last Day*), och ihans satirer höra de partier till de lyckligaste, som ironisera öfver societetens religiösa bortkommenhet.³

Den skäligen ofarliga gudsföreställning, som Pope hyllat i sin *Essay on Man*, fann Young nästan bläsfemisk, och den därmed förbundna obegränsade optimismen (*whatever is, is right*) angriper han med frätande hån och lidelsefull styrka i sina *Night Thoughts* (1741—1745). Pope hade på grundvalen af Bolingbrokes system

¹ Courthope, a. a. V, sid. 19.

² Courthope, a. a. V, sid. 300.

³ Särskildt går han illa åt de evigt leende världsdamernas bekväma tro på »en väluppfostrad gudomlighet», formad efter deras eget beläte:

— Atheists are few: most nymphs a Godhead own,
 And nothing but His attributes disown.
 From atheists far, they steadfastly believe
 God is, and is Almighty — to forgive.
 His other excellence they'll not dispute;
 But mercy, sure, is His chief attribute.
 Shall pleasures of a short duration chain
 A *lady's* soul in everlasting pain?
 Will the great Author us poor worms destroy
 For now and then a *sip* of transient joy?
 No: He's for ever in a smiling mood;
 He's like themselves; or how could He be good?
 And they blaspheme, who blacker scheme suppose. —
 Devoutly thus Jehovah they depose,
 The pure, the just! and set up, in His stead,
 A Deity that's perfectly *well-bread*.

(Cit. efter Courthope, a. a. V, sid. 296.)

velat ådagalägga Skaparens godhet och människans lycksalighet med hänvisning allenast till denna världens beskaffenhet och därför afstått från odödlighetspostulatet. Young beklagar, att Pope sålunda besjungit blott den dödliga, ej den odödliga människan, och utvecklar i sin stora reflexionsdikt med imponerande konsekvens och ofta gripande värtalighet den fullständiga hopplösheten af en blott timlig tillvaro för människan. I fjärde sången af Natt-tankarna framställer han *The Christian Triumph* i all dess härlighet med nästan dramatiskt lif. Vägen till odödlighet är Kristi lif, priset för odödligheten hans död, det högsta beviset för odödligheten hans uppståndelse. —

And did he raise?
 Hear, O ye nations hear it, O ye ded!
 He rose! he rose! he burst the bar of death,
 Lift up your heads ye everlasting gates!
 And give the King of Glory to come in.
 Who is the King of Glory? He who left
 His throne of Glory, for the pang of death.
 — — — — — — — — — (r. 271—277.)

För det verk, Försonaren utfört till mänsklighetens frälsning, höfves honom pris af all världen. Lofsångens genius tillropas af skalden att fly ovärdiga föremål och ej nedlåta sig att smickra jordisk höghet och makt eller »earn dirty bread by washing Ethiops fair».

From courts and thrones,
 Return, apostate Praise! thou vagabond!
 'Thou prostitute! to thy first love return,
 'Thy first, thy greatest, once unrivall'd theme.
 'There flow redundant, like Meander flow,
 Back to thy fountain; to thy parent pow'r,
 Who gives the tongue to sound, the thought to soar,
 'The soul to *bc.* — — — — —¹

Så formade sig Youngs dikt äfven till ett kraftigt inlägg för den religiösa poesiers rätt, och i betraktande af Nattankarnas ofantliga popularitet under senare hälften af sjuttonhundratalet fick detta inlägg ej ringa betydelse. Hur starkt det verkat på mottagliga unga sinnen, därom vittnar bl. a. Wielands förklaring i företalet till *Empfindungen eines Christen* (1755). Han afsvärjer där all gemenskap med anakreontikerna, »nachdem Young die

¹ Night IV, r. 357—364. (Citaten efter Edinburgh-upplagan 1771.)

Schändlichkeit des missbrauchten Witzes so nachdrucksvoll und mit ebensoviel Witz als Eifer dargestellt hat». Till och med de sämsta äldre och nyare kyrkosånger borde för en religionens vänta sig oändligt mer tilldragande än Uz' mest förtjusande visor, menar Wieland i sin ungdomliga nitälskan.¹

Den lidelsefulla upprördhet, som tog sig uttryck i Youngs religiösa poesi, och som han försvarar mot den kyliga formalismen hos sin litterära samtid, blef upphöjd till all äkta poesis ursprung och källa i en rad estetiska arbeten af engelsmän, som genom aktgifvande på den estetiska verksamhetens psykologiska och fysiologiska underlag fördes till en medveten opposition mot äldre rationalistiska smakregler.² Poesien erkännes som den lefvande känslans språk. Dess uttryck och bilder följa ej utifrån gifna lagar och regler. Den verkliga poesien är i sina högsta former originell och skapande, såsom Young själf framhållit i en betydelsefull essay *On original compositions* (1759).³ De moderna författarna skola icke efterbilda de antika utan gå direkt till naturen och därifrån hämta sina liknelser. Milton och Shakspeare framställas som exempel på äkta originalgenier.

Några år före denna skrifts offentliggörande hade Robert Lowth i sina *Prælectiones de sacra poesi Hebræorum* (1753) uttalat besläktade tankar. Här uppvisas, huru de mest storslagna och egenomliga bilder och liknelser i Bibeln äro hämtade från det heliga landets egen natur, gamla religionsbruk, seder och lefnadsvanor. Dessa bilder äro icke mödosamt uttänkta och hopfogade af det reflekterande förståndet utan erbjuda sig som naturliga uttrycksformer åt den af starka affekter upprörda primitiva människan. Ju våldsammare affekterna äro, desto sublimare uttryck skapa de sig. I Lowths tycke står den hebräiska poesien rent litterärt högre än den grekiska, något som också kan väntas af den förras högre ålder. Hela den moderna uppfattningen af Bibelns poesi går tillbaka på Lowths föreläsningar och där gifna uppslag.

Men vi möta där äfven en annan viktig tankelinje. Liksom hela sin samtid anser äfven Lowth, att poesien måste gagna: *prodesse delectando* är skaldekonstens uppgift. De mänskliga lidelserna äro i sig själfva goda och drifkrafter till ädla handlingar.

¹ J. Barnstorff, Youngs Nachtgedanken und ihr Einfluss auf die deutsche Litteratur, sid. 58 f.

² v. Stein, a. a., sid. 185 ff. (Die beschreibende Ästhetik der Britten.)

³ v. Stein, a. a., sid. 136 ff.

Just en poesi, som lik den hebräiska i sällsynt hög grad är ett den religiösa lidelsens verk, kan själf framkalla sublim lidelse och väcka sedlig och religiös entusiasm. Vi möta på kontinenten samma estetiska tankegång om lidelsens betydelse: den finnes redan antydd i J. B. Dubos' *Réflexions sur la poésie et la peinture* (1719).¹ I England ligger den till grund bl. a. för de föreläsningar öfver retorik och skönlitteratur, som den skotske teologen och estetikern Hugh Blair höll vid Edinburgs universitet 1764 och som sedan utgäfvos i flere upplagor alltifrån 1783 och äfven öfversattes till tyska och franska.² I framställningen om poesiens väsen röjer han sitt inflytande från lidelseteoriens förfäktare. Poesi är passionens och den i verksamhet satta inbillningskraftens språk — känsla och fantasi äro alltså väsentliga för all diktning. Hans för oss intressantaste uttalanden gälla dels det sublima, som han karakteriserar efter Edmund Burkes epokgörande essay (1756), dels den hebreiska poesien, hvars kynne han tecknar i nära anslutning till Lowth. Bland alla antika och moderna diktverk ge de heliga Skrifterna de högsta exemplen på det sublima. Blair använder i allmänhet gärna bibelställen såsom stilprof, mèn i synnerhet vid karakteristiken af det sublima.³ Här möter ett helt annat poetiskt stilideal än klassicismens: »bold sublimity, not correct elegance». Det är ej det tydliga, klara och regelmässiga, som väcker de sublima känslorna till lif. Tvärtom. *Darkness, obscurity* och *disorder* bidraga att förstärka dessa känslor. Att klargöra en idé och att med den sätta inbillningskraften i rörelse är två alldeles skilda ting. Inbillningen kan ju starkt påverkas af saker och företeelser, som vi ej klart uppfattat.

För den religiösa poesien, hvars styrka vanligen mera ligger i att uttrycka och meddela stämning än att direkt upplysa förståndet, blir denna teori af stor betydelse, både när det gäller att rätt värdera den gamla andakts poesien och att skapa en lefvande ny sådan. För senterandet af den äldre psalmdiktningen har äfven det vid denna tid i England vaknade intresset för den gamla inhemska folkpoesien omsider fått stor betydelse. Förromantiken i England berör sig här, liksom på andra punkter, med den tyska

¹ v. Stein, a. a., sid. 230 ff.

² H. Blair, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* I—III. 5. ed. London MDCCXCIII.

³ T. ex. a. a. Lect. IV: Ps. 18, Hab. 3: 6 f., Jes. 24: 24, 27, 28. Lect. III: Uppb. 19: 6, Ps. 18: 12, Job 4: 15.

nyromantiken, hvilken ju lärde sig uppskatta den gammalprotestantiska psalmen just såsom folkpoesi.

I Tyskland mötte det mäktiga inflytande, som Youngs Night Thoughts utöfvade¹, en litterär riktning, som också med stark öfvertygelse häfdade känslans och fantasiens rätt och i poesien såg lidelsens språk, ej blott en regelmässigt fastställd stilteknik. Schweizarne Bodmer och Breitinger formade delvis sina estetiska grundsatser efter Miltons Paradise lost, som den förre äfven tolkade på tyska.² Bägge hänvisade liksom pietisten J. I. Pyra (Tempel der wahren Dichtkunst 1737) till den religiösa diktningen, hvilken den sistnämnde ansåg som den skaldens höga kall allena värdiga. Af denna religiöst orienterade känsloriktning mottog den unge Klopstock afgörande intryck. Det ideal, Bodmer i sin Charakter der deutschen Gedichte tecknat af en episk skald, tjusade och eggade ynglingen och efter mycket grubbel föll det honom in: *Messias* måste vara det härligaste ämne för ett epos. Redan i skolan har han sitt första utkast till Messiaden färdigt, framför allt tack vare den inspiration, som läsningen af Miltons Paradis och Youngs Natt-tankar förmedlade. Liksom hos dessa skalder framträder hos Klopstock ett påtagligt inflytande af bibelns poetiska stil (jämte det från Homer och antiken): särskildt fäster man sig vid bruket af parallellismen som poetiskt verkningsmedel.³ Utgifvandet af de tre första sångerna af *Messias* (1748) väckte ett utomordentligt uppseende: schweizarna funno här det religiösa epos, hvarom de profeterat. Och hänförelsen var öfversvallande i vida kretsar, där längtan efter den väntade stora tyska hjältedikten var lefvande och varm.

Mot de angrepp, som emellertid också — från både teologiskt och estetiskt håll — riktades mot hans *Messias*, försvarade sig Klopstock i en uppsats Von der heiligen Poesie, som bifogades första bandet af den 1755 utgifna upplagan af hans stora epos. Den moraliska skönheten framställes här som den högre poesiers yttersta ändamål och det sanna kännetecknet på dess värde. Det är ej så mycket den konstnärliga som fastmer den sedliga och i sista

¹ Barnstorff, a. a., sid. 34 f., särskildt 41 f. — W. Thomas, Edward Young, sid. 507 f.

² En synnerligen intressant framställning af deras estetiska åsikter och dessas samband med själfva det schweiziska landskapet ger v. Stein, a. a., sid. 271 ff.

³ Muncker, Klopstock, sid. 135 ff.

hand den religiösa människan, den rikt och helt kännande kristna människan, som är den rätte åhöraren och den rätte diktaren af en sådan poesi. Planen och utförandet bero då blott till en mindre del af skaldens geni och smak: större delen faller under religionens domvärjo.¹ Så ohållbar en dylik teori än kan te sig i konstnärligt hänseende, har den sitt intresse som symptom på den ifver, hvarmed Klopstock försvarar själfva hjärtpunkten i sitt estetiska program: den kristna religionens värde som poetiskt föremål. Och gentemot den på Klopstocks tid så vanliga uppfattningen af den poetiska stilen som ett slags löst påhängd prydnad ligger kanske något framtidsdigert i hans yrkande på att den religiösa poesien måste vara en den religiösa människans skapelse, som endast religiösa människor fullt kunna sentera. Däri kan ju gömma sig — och gömmer sig kanske ock verkligen — insikten om att kristendomen utifrån sig själf måste bilda sin poetiska stil såsom sitt eget lifs uttryck, sitt eget väsens själfutstrålning.

Jämte sin uppgift som skapare af ett religiöst epos hade Klopstock en annan i sikte, hvartill han ej mindre trodde sig kallad: han ville åstadkomma en ny protestantisk psalmbok.²

I Tyskland träder sålunda den religiösa poesiers förnyelse nästan genast i psalmdiktningens tjänst.

Han underskattade ej ett sådant arbetes svårigheter: han ansåg det för ett af de mest kräfvande företag, någon kan våga sig på. I företalet till sina Geistliche Lieder (1757) framställer han ett synnerligen märkligt psalmprogram. Som den förnämsta svårigheten såg han uppgiften att förena allmänfattlighet och värdighet. Den kristne psalmsångaren måste afstå från den särskildt högstämnda diktarten (Gesänge), som blott skulle kunna göra intryck på ett litet fåtal, och i den moraliska afsikten att bli nyttig för så många som möjligt uppoffra talrika poetiska skönheter. Men på samma gång bör han vakta sig att gå för långt i sträfvan efter tydlighet. Det väsentligaste i gudstjänsten bör vara tillbedjan, och psalmsången är den viktigaste formen af tillbedjan såsom utgörande hela församlingens högt uttalade bön. Häraf följer, att det didaktiska elementet icke bör tränga fram i förgrunden: psalmerna få ej bli afhandlingar öfver stycken ur trosläran, om ock korta sen-

¹ Muncker, a. a., sid. 295 ff.

² Muncker, a. a., sid. 305 ff. — W. Nelle, Klopstock und das Kirchenlied MGKK VIII (1903), sid. 87 ff. — Företalet till Klopstocks Geistliche Lieder (Werke, Leipziguppl. 1804, VII, sid. 57 ff.).

tenser af läroinnehåll där kunna och böra förekomma. Framför allt måste psalmerna röra hjärtat: hos de flesta människor är känslan starkare utvecklad än den djupsinniga eftertanken. Klopstock klandrar det småaktiga och platta sätt att tänka och tala öfver religionen, som härskar i en del psalmer -- förmodligen åsyftas de alltför didaktiskt hållna kyrkosångerna af ortodoxistisk eller rationalistisk typ.

Liksom Watts i England anger Klopstock som motiv för sitt framträdande som diktare af församlingssånger önskan att afhjälpa de estetiska bristerna i den samtida kyrkosången, hvilka hindra andakten och verka fränstötande på mera bildade kristna. Idealet för kyrkopsalmer ser Klopstock i Davids psalmer efterbildade i kristlig anda. Den kristne psalmisten har ej att fråga sig: »Har David skrivit så?» utan »Skulle David, om han varit en kristen i Nya Testamentets tid, ha skrivit så?» Jesu gärningar och Guds verk skola besjungas i de nytestamentliga psalmerna: »Lammet, som slaktadt var, är värdigt att taga pris och ära». Det dogmatiska får ej dominera: kärleken till Gud och våra bröder bör jämte tacksamheten mot Gud utgöra grundstämningen. Äfven i det nu sagda är likheten med Watts' tankar frapperande. Om denne erinrar ock Klopstocks förslag att jämte de egentliga församlingssångerna (Lieder) äfven bjuda sånger af en högre flykt (Gesänge), helst orimmade, gärna på antika versmått med olika långa strofer och verser afpassade efter tankeinnehållet. De höga litterära anspråk, Klopstock uppställer, låta formulera sig så, att psalmerna i all sin enkelhet dock böra vara så beskaffade, att de kunna behaga äfven dem, som utan möda kunna följa hymnernas flykt. Också här erbjuder Watts' program likhet.¹

Psalmerna måste rätta sig efter de brukade koralmelodierna. Dock äro ej alla dessa uttryck för sann andakt. Ett stort företräde framför de flesta andra ha melodierna till Luthers psalmer. Klopstock begagnar i sina nydiktade psalmer med tydlig förkärlek reformationstidens majestätiska meterklasser, som med sina olika långa verslinjer bäst passa hans känslas böljegang: Herr Gott, dich loben wir, Mitten wir im Leben sind, Jesaja dem Propheten es geschah, Wachtet auf! ruft uns die Stimme, Wie schön leucht't uns

¹ Hvarken hos Muncker a. a. eller i J. Julians Dictionary of Hymnology eller annorstädes har jag funnit likheterna mellan Watts och Klopstocks idéer om kyrkosången anmärkta. Huruvida likheterna bero på influens från Watts på Klopstock, vågar jag ej yttra mig om.

der Morgenstern, Ein feste Burg med flera. Rimmet, som han eljes så häftigt bekrigade, underkastar han sig i första delen af sina Geistliche Lieder — ett rörande bevis på allvaret i hans sträfvan att vara nyttig för de många. Men han rimmar rätt illa, ofta genom upprepning af samma ord. (I andra delen använder han flere gånger orimmad vers.) Liksom i hans Oden och i Messias ligger det förnämsta behaget i hans psalmer uti den sublima stämningen, den serafiska flykten, den i »Entzückung» öfvergående tillbedjan.

Med afseende på ämnesvalet vill Nelle såtillvida spåra en viss ordning i den första delen, som i de tre trosartiklarnas och de tre stora kyrkliga högtidernas inbördes följd iakttagits. Dock skymmes denna ordning af de tidt och tätt förekommande dödspsalmerna. »Gråtmild är egentligen stämningen i alla Klopstocks psalmer, döds- och uppståndelsetankar saknas knappast i någon enda, men trots detta är de egentliga dödspsalmernas antal påfallande stort» (W. Nelle). Frändskapen mellan hans poesi och Youngs Natt-tankar och inflytandet från dem erinras man ånyo om i detta sammanhang.

Omdömena om Klopstocks Geistliche Lieder, hvaraf första samlingen utkom 1757 (titelbladet här 1758) och andra 1769, utföllo ej vidare fördelaktigt. Mest slogo de an bland hans beundrare i Danmark. Hans vänner i Tyskland betraktade dem däremot med ganska kritiska ögon. Bekant är Lessings anmärkning, att Klopstocks psalmer »so voller Empfindung sind, dass ein unvorbereiteter Leser oft gar nichts dabei empfindet». Herder sökte taga dem i försvar, dock ingalunda utan rätt betydande medgifvanden åt motsidan.

Inför eftervärlden utgöra de trettio Veränderte Lieder, som Klopstock bifogade första delen af sina Geistliche Lieder, det påtagligaste vittnesbördet om hans missförstådda kallelse som psalmboksreformator.

I ett särskildt företal redogör han för sina ändringsprinciper. Han har afsett att befria den psalmsjungande församlingen från de afbrott i andaktsstämningen, som ovärdiga tankar och uttryck i eljes goda psalmer vålla. Just därför att han så högt värderar de flesta gamla och äfven några nyare psalmer, har han känt det nödvändigt att borttaga störande fläckar i dem. Han har sökt lyssna ut grundtonen i vederbörande psalm och tror sig ha följt den vid hvarje ändring: han har således — menar han — gifvit psalmen den form, som författaren själf skulle gifvit den, om dennes religiösa och

poetiska taktkänsla varit finare och säkrare. Därjämte har han aflägsnat föråldrade ord och prosodiska hårdheter.

Såväl själfva urvalet af psalmer att ändra som sättet för ändringarna te sig för nutidens uppfattning som ett af människoandens mest anmärkningsvärda missgrepp (Nelle). I afsikt att göra de gamla psalmerna enhetligare och mera rörande har han i de flesta fall beröfvat dem både deras poetiska och religiösa egenart och ej sällan trivialiserat dem. Och bland dessa psalmer voro sådana öfverträffliga kärnpsalmer som Luthers *Gott der Vater wohn' uns bey*, de bägge Decius tillskrifna psalmerna *Allein Gott in der Höh sey Ehr* och *O Lamm Gottes unschuldig*, Nicolais *Wie schön leucht't uns der Morgenstern* och *Wachet auf! ruft uns die Stimme*, Schallings *Herzlich lieb hab ich dich, o Herr*, den Wilhelm II af Sachsen tillskrifna *Herr Jesu Christ, dich zu uns wend*, Gerhardts *Wach auf, mein Herz, und singe*, Heermanns *Jesu deine tiefe Wunden*, Clausnitzers *Liebster Jesu, wir sind hier* och många andra. Emellertid bör ju ihågkommas, dels att psalmernas text aldrig varit fullt fixerad utan omgestaltats bl. a. efter respektive psalmboksutgifvares uppfattning af önskvärda förbättringar¹, dels att Klopstocks tilltag ägt motsvarighet redan under ortodoxiens och framför allt under pietismens tid (Gesenius-Denickes ändringar efter Opitzska principer i den af dem utgifna sångboken 1646, von Stöckens *Holsteinisches Gesangbuch* 1681 med dubbla psalmtexter sida vid sida eller blott omdiktade psalmer o. s. v.).²

Behofvet af förbättrade kyrkosånger gjordes ock samtidigt kraftigt gällande af en annan stor litterär personlighet, i många hänseenden Klopstock olik, men äfven han varmt personligt intresserad för den religiösa poesiers utveckling. Det var Christian Fürchtegott Gellert (1715—1769).

Utgångspunkten för hans psalmdiktning var snarast pedagogiskt bestämd. Hettner säger, med all rätt, att äfven Gellert skulle kunnat förtjäna hedersnamnet *Præceptor Germaniæ*, så betydande är hans insats som andlig ledare för sitt folk. Hans uppriktiga och i all sin nykterhet känslövarma fromhet ingaf honom att också i psalmens form söka tjäna den tyska folkuppfostrans heliga sak. Och härvid tillämpade han den moralisk-utilitaristiska åsikt om poesiers uppgift, som var ledstjärnan för hela hans

¹ Se härom L. Zscharnaks art. *Kirchenlied* i RGG III, sp. 1303 ff.

² Jfr Nelle, *Geschichte des deutschen evang. Kirchenliedes* (2. Aufl.) etc. sid. 164 f.

litterära verksamhet. I företalet till sina Geistliche Oden und Lieder (1757) anger han såsom poesiens väsen förmågan att lifva inbillningskraften, på ett behagligt sätt sysselsätta förståndet och underlätta arbetet för minnet, men också att sätta hjärtat i rörelse och uppväcka eller underhålla känslor af glädje, kärlek, beundran, medlidande och smärta. Därför borde skalderna isynnerhet offra sina krafter åt religionens tjänst. Framför allt äger den poesi, som är ämnad att sjungas, stor makt öfver våra hjärtan, och därför borde det slaget af poesi företrädesvis helgas åt religionen.¹

Två hufvudtyper af kyrkosånger urskiljer Gellert: Lehröden och Oden für das Herz. De förra ha till uppgift att ge folket riktiga religionsbegrepp och böra därför vara tydliga och koncisa, de senare, som företrädesvis passa att sjungas, måste vara så beskaffade, att vi genom dem få känna det sublima och rörande i religionen och förnimma dygdens lockande behag och lastens afskräckande fulhet. I bägge slagen är sålunda den pedagogiska synpunkten förhärskande.

Med afseende på stilen i kyrkopsalmerna tillråder Gellert att undvika det alltför höga, granna och bildrika och vinnlägga sig om det för alla tydliga, lättfattliga och sångbara. Man bör beflita sig om det vårdade, belevade språk, som hör bildade människor till, men än mer bör Bibelns språk, »detta oefterhärmliga språk, fullt af gudomlig höghet och tjusande enfald», få härska i psalmerna. Ofta är den lutherska öfversättningens uttryckssätt det kraftigaste och bästa, man kan få fatt i: i sin ålderdomliga form ger det psalmen en högtidlig och ärevördig gestalt; oftast återkallar ock bibelordet bättre än något annat religionens sanningar, löften och hotelser i vårt minne och förlänar dem liksom ny kraft. De bibliska tankar och uttryck, som en psalm innehåller, kunna ofta genom själfva det sammanhang, hvori de af psalmdiktaren blifvit insatta, få ett slags förklaring, som för mängden kanske är mycket välbehöflig.

Så utprägladt didaktiskt orienterad, som sålunda Gellerts psalmteori är, utgör den ett viktigt komplement till den Klopstockska. Där var det didaktiska starkt undanskjutet, här dominerar det. Faktiskt lyckades Gellert med sitt mera gammalmodigt nyktra program betydligt bättre som psalmdiktare än Klopstock med sitt stämningsdallrande moderna. Gellert, som stod

¹ I sina föreläsningar brukade Gellert ock uppmana sina litterärt syftande åhörare att sjunga till förnuftets, dygdens och religionens pris. — Hettner, Litteraturgesch. des XVIII Jahrh:s, III: I, sid. 397.

den fromma rationalismen nära, är som psalmist ojämförligt mer folklig än Klopstock. Tillika äga Gellerts psalmer den stora förtjänsten att vara sångbara, medan Klopstocks, fastän de till stor del äro skrifna för de härligaste koralmelodier, visserligen stundom ha en vacker språkmusik i sig själfva, men icke äro ägnade för sång eller musikalisk komposition. De passa för recitation, ej för sång, en egenskap, som ödesdigert nog smittade många Klopstocks samtida och efterföljare och kom dem att åsidosätta sångens kraf i sina psalmförsök. De rationalistiska psalmböckernas nyförvärf liksom deras omdiktningar äro ofta blott läselyrik.¹ Gellerts psalmer blefvo alla försedda med musik af samtida eller senare tonsättare. Det är till ord af Gellert, som Beethoven (1804) komponerat *Die Ehre Gottes aus der Natur* («Die Himmel rühmen des Ewigen Ehre») och *Busslied* («An dir allein, an dir hab' ich gesündigt»)²

Men om ock Gellerts psalmer voro enklare, folkligare och sångbarare än Klopstocks och vunno allmännare bifall samt framför allt vidsträcktare och längre ihållande kyrklig användning än dennes, torde dock i stort sedt Klopstocks inflytande på den religiösa lyriken varit djupare och mäktigare än Gellerts.

Då det kristna troslivet åter vaknade upp — vid och efter sekelskiftet 1800 — var det Klopstocks poesi, som utgjorde förebilden, och hans grundtankar, som man sökte förverkliga. Så olikartade naturer som Novalis, E. M. Arndt och A. Knapp visa sig på psalmdikningens område därutinnan befryndade, att deras känslövärld och deras språk äro påverkade af honom. Adertonhundralets andliga poesi grundar sig, just i sin egenskap af att vara stämningsslyrik liksom Klopstocks, i vida högre grad på hans än på Gellerts verk.³ Rent kyrkohistoriskt betyder Klopstocks *Messias* och hans *Oden und Geistliche Lieder* ett religiöst-apologetiskt storverk: ett konfronterande af den litterära samtiden med bibliskt stoff och religiösa känslor och framför allt med Kristi gärning som försonare (mindre med hans lära).⁴ (Äfven psalmändringarna

¹ Nelle, anf. art. i MGKK VIII, sid. 90 ff.

² Horst Stephan, *Die Neuzeit* (G. Krüger, *Handbuch der Kirchengeschichte* IV), sid. 74. — Jfr art. *Beethovens Christenthum* i *Siona* 1910, sid. 26 f., 61 f., 81 f. (dock en rätt ensidig framställning af ämnet).

³ Nelle, a. a. MGKK VIII, sid. 90 f.

⁴ Hvad detta på sin tid betydde, framgår af Voltaires ord om Messiaden: En ny Messias behöfs inte, då ju ingen läser den gamle. Scherer, *Geschichte der Deutschen Litteratur*⁸ (1899) sid. 421.

värderas riktigast som en apologetisk insats.) Jämte Lessing, Hamann och Herder har Klopstock genom sin diktning gifvit de första och viktigaste impulserna till öfvervinnande af den rationalistiska upplysningen och till skapande af den tyska idealismens världsåskådning.¹

Ser man emellertid på den närmaste frukten af det Young-Klopstockska inflytandet på Tysklands religiösa diktning, visar den sig snarast i en öfverhandtagande förkonstling och ett obehagligt koketterande med kristliga, serafiskt öfversvinneliga känslor.² Och äfven med allt erkännande af senare skalder som Novalis, Arndt och Knapp, måste man väl ändå säga, att verkan af Youngs och Klopstocks med sådan emfas framställda kristligt-poetiska program och med sådan hänförelse mottagna diktning ter sig skäpligen ringa, om man ser på Tysklands vitterhet allena. Bäst lyckades väl vissa Klopstocks lärjungar som psalmister, t. ex. de i Sverige genom Wallins och Åströms öfversättningar eller bearbetningar bekanta diktarna J. A. Cramer, B. Münter, J. A. Schlegel och Chr. Sturm, ehuru man numera synes sätta föga värde på på dem i Tyskland. Cramer, som var Klopstocks och Gellerts lärjunge och nära vän, går liksom Schlegel och de andra snarast en medelväg mellan sina bägge mästares ytterligheter. Bland annat har han försökt sig som omdiktare af Psaltarens psalmer, hvilkas poesi han satte öfver all annan och i ett flertal smärre afhandlingar sökte hjälpa sina samtida att bättre uppfatta. Den bibliska poesiens väsen framställer han såsom »entusiasm eller det trognaste uttryck för de heligaste och ädlaste sinnesrörelser».³ Bland sina föregångare som psalmparafrasdiktare sätter han Le Franc de Pompignan öfver J. B. Rousseau.⁴ Klopstock nämnde Cramer och Schlegel jämte Gellert bland författare värdiga att representeras i den nya protestantiska psalmbok, som han planerade.⁵ Hans psalmer ingingo ock, liksom Klopstocks och Gellerts, i stort antal i de tyska psalmböckerna från tiden omkring sekelskiftet 1800. Lessing dömde om honom och hans verk: »Sein Feuer ist, wenn ich so reden darf, ein kaltes Feuer, das mit einer Menge Zeichen

¹ L. Zscharnak, art. Klopstock i RGG III, sp. 1527.

² Hettner, a. a., III: II, sid. 452 f.

³ Poetische Uebersetzung der Psalmen I (Leipzig 1755), sid. 289.

⁴ a. a. I, Vorrede, sid. 4 f.

⁵ Företalet till andra delen af Geistliche Oden und Lieder 1769 (omtryckt i den ofvan citerade upplagan 1804, del VIII).

der Ausrufung und Frage bloss in die Augen leuchtet».¹ Den som bäst lyckats träffa psalmtonens enkelhet af de nu nämnda klopstockianerna torde vara Schlegel. Såväl han som Cramer ha äfven uppträdt som psalmförbättrare af ganska avancerad typ, något som väl bidragit till deras ringa anseende i senare tid.²

Till Klopstocks lärjungar och efterföljare hörde äfven Johann Kaspar Lavater (1741—1801). Då Nelle tillerkänner honom stort inflytande på psalmdiktningens utveckling och vi såväl i Danmark som i Sverige möta med Lavaters tankar besläktade uttalanden, må hans insats med några ord beröras.³

Lavaters ideal af en psalm kan sammanfattas i orden: folklig och dock modern. Äfven de stora mästarna Klopstock, Gellert och Cramer sakna något, som skall till för att dikta en äkta psalm. Det tycks ha uppgått för Lavater, att det är något i viss mån konstladt i deras psalmpoesi, med andra ord: en brist på omedelbarhet. Hans egen sträfvan går i riktning mot större enkelhet, men han är ingalunda belåten med hvad han presterat. Den pedagogisk-filantropiska anda, som utmärker hans tid, röjer sig särskildt i hans uppräknig af nödiga kasualpsalmer i *Christliche Lieder* 1776. Förteckningen upptar ej mindre än fjorton sidor. De tjugufyra hufvudafdelningarna äro: *Kirchenlieder*, *Häusliche Lieder*, *Tugendlieder*, *Glaubenslieder*, *Historische Lieder*, *Lieder für Kranke und Sterbende*, *Lieder für obrigkeitliche Personen*, *Lieder für Geistliche*, *Für Ärzte*, *Lieder für geübte und nachdenkende Christen*, *Für Philosophen*, *Für Deisten und Zweifler*, *Für Schriftsteller*, *Witwenlieder*, *Waisenlieder*, *Frauenzimmerlieder*, *Lieder für Jünglinge*, *Kinderlieder*, *Bauernlieder*, *Lieder für Handwerksleute*, *Lieder bei verschiedenen Todesfällen*, *Für Angefochtene und Schwermütige*, *Freundschaftliche Lieder*, *Für alle Leute*, *Vermischte Lieder*. Ingen rationalist har, säger Nelle, förfarit mer rationalistiskt i fråga om psalmbokens anordning än »pietisten» Lavater här gör. Bland *Frauenzimmerlieder* förekomma rubriker för »eine Schöne» och »eine schlecht gebildete Frauenzimmerperson». Bland »*Vermischte Lieder*» föreslås psalmer, ej blott för resande, fångar och dödsdömda utan äfven för trädgårdsmästare, nattväktare, skarprättare, tjufvar, mördare och äktenskapsbrytare. Själf har Lavater skrivit psalmer såväl för

¹ Citeradt efter Nelle, a. a., sid. 252.

² Jfr Muncker, a. a., sid. 315.

³ W. Nelle, *Lavater als Kirchenliederdichter*, MGKK VI, 1901, sid. 1 ff.
Kyrkohist. Årsskrift 1915.

barnlösa som för hafvande kvinnor och barnmorskor. Flertalet af hans egna psalmer äro kasualpsalmer i högsta potens, t. ex. »Bei einem Donnerwetter» och »Lied Zweener getrennter Liebenden».

Det första intrycket af dylika rubriker är ovillkorligen komiskt. Men saken har ju också sin uppbyggliga sida. »Der liebe Gottesschwätzer» (Herders ord om Lavater) ledes af en önskan att gifva hvar och en sitt och möta äfven den mest afskilde och förgätne i hans egendomliga läge. Hvarje stånd, hvarje tänkbart lifsöde skulle i psalmboken finna för detsamma afpassade uttryck. »Es liegt etwas Rührendes, etwas Grosses in diesem Zuge des Lavaterischen Herzens, allen alles zu werden». (Nelle).

I det ofvannämnda märkliga företalet till Zweytes Funfzig Christlicher Lieder (1776) vänder sig ock Lavater i känslan af sitt psalmboksprograms ogenomförbarhet för blott en enda eller några få personer till »Kraft- und Geistvolle Männer» som Klopstock, Wieland, Goethe, Voss, Hölty, Bürger (han uppräknar tjuguåtta mer och mindre bekanta författare, bl. a. äfven Basedow) med bön om bistånd i arbetet. På ett år skulle då alla dessa önskvärda psalmer kunna vara färdiga. Så ifrig är han att få se sin idé realiseras, att han ej drar i betänkande att anropa äfven män med ganska utpräglad likgiltighet för kristendomen om hjälp. Längre fram tycks han ha insett programmets svagheter, ty han omtryckte det ej vidare i de nya upplagorna af sina »Geistliche Lieder».¹

Hvad hans egna psalmer f. ö. angår äro de i allmänhet rätt torra, mycket långtrådiga, didaktiskt-reflekterande och i metriskt hänseende mycket enformiga. Versifikationen är ojäm, och det patetiskt-retoriska aflöses ofta af det platta. Blott ett litet fåtal har bibehållit sitt inflytande till våra dagar. Men på sin tid voro de till stor del mycket uppskattade, hvartill naturligtvis mest bidrog deras anpassning till det dåtida andliga läget.

Så egendomlig den ofvan relaterade Lavaterska psalmteorien kan synas, var den dock ingalunda blott ett hugskott af en enstaka fantast — det var tvärtom ett uttryck för en allmänt rådande åskådning om psalmpoesiens uppgift, som t. o. m. kunde stödja sig på en af tidens största estetiska auktoriteter — J. G. Sulzer, schweizare till börd, liksom Bodmer och Breitinger.

¹ I U. U. B. finns ingen äldre upplaga än den af 1779: Christliche Lieder. Erstes Hundert (Zürich 1779), hvarför föregående framställning bygger på Nelles ofvannämnda uppsats i MGKK 1901.

I sitt stora, flera gånger omtryckta uppslagsverk *Allgemeine Theorie der Schönen Künste* (1771—1774) tar han med värme till orda för konstens användning i den moraliska folkuppfostrans tjänst. Sådana vältalighets- och diktalster, som kraftigt skildra mänskliga lidelser, kunna betraktas som medel att genom en afskräckande målning väcka eller fördrifva de böjelser och passioner, som talet eller dikten framställer.¹ Odediktningen, under hvilken den högre religiösa lyriken kan innefattas, äger t. ex. förmåga att göra idéer och föreställningar, som förut föga eller alls icke berört oss, lefvande och intresseväckande och att främja känslorörelser, som förut ingen makt haft öfver oss. Därför kan odediktningen göra anspråk på främsta rangen bland de olika diktarterna. Och rikedom på oden af god valör är en verklig nationalvinst.² Särskildt framhåller han, hvilken betydelse stora offentliga fester skulle kunna få, om skalder och konstnärer då ville medverka till att leda mängdens känslor i god riktning. Till sådana festliga tillfällen hör ju äfven den kyrkliga gudstjänsten. Hos alla tiders civiliserade folk har gudstjänstfirandet dragit fördel af sången som medel till andaktens höjande. Musikens, sångens och poesiens krafter förena sig därvid med makten af en hel församlings gemensamma stämning. »Von allen zu Erwekung und Bekräftigung wahrer Empfindungen der Religion gemachten oder noch zu machenden Anstalten ist gewiss keine so wichtig, als diese. — — — Deswegen sollten die, denen die Veranstaltungen dessen, was den öffentlichen Gottesdienst betrifft, aufgetragen sind, sich ein ernstliches Geschäft daraus machen alles was hiezu gehöret auf das Beste zu veranstalten. Unsre Vorältern scheinen die Wichtigkeit dieser Sache weit nachdrücklicher gefühlt zu haben, als man sie itzt fühlt.»³ Sulzer söker äfven ådagalägga, huru enkla visor af moraliskt innehåll skulle bli ett kraftigt medel att uppmuntra människor till det goda. Sådana »sittliche Lieder» skulle dels besjunga allmänna plikter, dels vissa stånds och lefnadsförhållandens särskilda plikter. Grekerna hade dylika yrkessånger, visserligen ej alltid af så betydande innehåll, men det kunde ju änd-

¹ a. a. (1778 års uppl.) III, sid. 151 (art. *Leidenschaft*).

² a. a. III, sid. 339 f. (art. *Ode*). På tal om odediktningen framhåller Sulzer hebräernas som de äldsta och förträffligaste i de gamla folkens litteratur och hänvisar till »die höchstschätzbaren Abhandlungen, die wir dem berühmten Lowth, einem Mann von tiefer Einsicht und von grossem Geschmack, zu danken haben».

³ Sulzer, a. a., III, sid. 174, art. *Lied*. Jfr företalet till I. Theil.

ras, om man blott eljes ville efterbilda dem. »Man wird schwerlich ein wirksameres und im Gebrauch leichteres Mittel finden, als dieses ist, die Gesinnungen und Sitten der Menschen zu verbessern . . . Zu wünschen wäre, dass jede Angelegenheit des Herzens auf eine so einnehmende und rührende Weise in Liedern behandelt würde. Hier öffnet sich ein unermessliches Feld für Dichter, die die Gabe besitzen, ihre Gedanken in leichte und melodienreiche Verse einzukleiden.»¹

Anmärkningsvärdt i detta sammanhang är Sulzers uttalande om de tyska kyrkopsalmernas själfständiga värde: medan de sånger (Lieder), tyskarna eljes diktat, mestadels äro efterbildningar efter utländska mönster, utgöra psalmerna (die geistlichen Lieder) någonting originellt — den enda fullt själfständiga skapelse, den tyska poesien frambragt.²

Ett bidrag till utvecklingen af tidens psalmestetik finna vi äfven i J. J. Eschenburgs Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften (1783).³ Gudstjänstsånger — framhålles det här bl. a. — få i allmänhet ej höja sig till odets eller hymnens lyriska flykt, de äro vanligen mera yttringar af stilla betraktande andakt än utbrott af en starkt upprörd religiös känsla. (Jämför Gellert och Klopstock.) Bäst finner han kyrkopsalmens typ utformad i sånger, som ha »die heitre, ruhige, aber doch gefühlvolle Stimmung der Seele» till föremål.⁴ Psalmdiktnings uppgift är att underhålla andakten, och psalmen borde såsom uttryck för tillbedjan (Klopstock) alltid vara riktad till gudomen, icke till en obestämd tredje eller till den sjungande själf. Innehållet bör vara enkelt och lättfattligt, stilen begriplig och tydlig, utan bilder eller anspelningar men därvid dock korrekt, ädel och känslfull och mindre sysselsätta förstånd och fantasi än hjärta och känsla. Med afseende på det samtida psalmboksarbetet uttalar sig Eschenburg mycket erkännamt. De tre sista årtiondena visa, menar han, ett lyckligt bemödande för psalmsångens förbättring. Såsom »die trefflichsten Dichter dieser Art» nämner han Watts i England och Gellert, Cramer, Klopstock, Schlegel, C. A. Schmid, Lavater, Neander, Funk och Basedow i Tyskland, således med un-

¹ Sulzer, a. a., III, sid. 175.

² a. a. III, sid. 178 (art. *Lied*).

³ Här citeras andra upplagan, Berlin u. Stettin 1789.

⁴ a. a., § 9, sid. 149 och § 19, sid. 156.

dantag af Neander idel representanter för den Gellert-Klopstockska psalmstilen.¹

De religiösa diktare och liturgiska reformvänner, som i de olika tyska landskyrkorna uppträdde med kraf på en psalmboksreform, stodo sålunda i bästa samförstånd med sin tids gällande estetiska idéer, då de med all flit sökte framalstra en mängd efter de mest olika lifslägen och själstillstånd afpassade andliga sånger.² Det sedan så lidelsefullt afhånade psalmboksförbättrandet är faktiskt till en början estetiskt och apologetiskt bestämdt. Nyligen har också Kolb i sin monografi *Die Aufklärung in der Württembergischen Kirche* (1908) kraftigt och klart häfdat, att psalmboksreformen i nämnda kyrka 1791 icke framgick ur kryptorationalistiska motiv utan allmänt stöddes från både ortodoxt och pietistiskt håll. Man uttalar t. ex. under de förberedande öfverläggningarna önsknningar om apologetiska psalmer till försvar för hotade punkter i dogmatiken, och när för upplysningen karakteristiska slagord förekomma i en del inkomna officiella yttranden, visar det sig att de användas i estetisk, ej i religiös betydelse.³ Om det slutliga resultatet — den württembergiska psalmboken af 1791 — yttrar Kolb: »Die Gerechtigkeit . . . fordert, anzuerkennen, dass keine Glaubenslehre übergangen worden ist oder eine wesentliche Entleerung erfahren hat.»⁴ I allmänhet gäller, att psalmboksredaktörerna upptogo efter tidens smak nydiktade eller »förbättrade» psalmer i den öfvertygelsen, att de blott genom anslutning till dåtida konst och bildning kunde skydda »den kristliga gudstjänstens värdighet» och rädda den undan fritänkarnes bespottelse.⁵ Berlinspsalmboken af 1765, redigerad af Diterich, den reformerta Leipzigpsalmboken (1766), redigerad af Zollikofer och Chr. F. Weisse, blefvo genom upptagande af nya och förändrade psalmer förebildliga för den närmast följande tiden.

Småningom går man mera radikalt tillväga. Den 1780 hos Mylius i Berlin utgifna *Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch in den Kgl. Preussischen Landen*, äfven redigerad af Diterich, bjuder »durchgängig verbesserte alte Lieder»

¹ a. a., § 24, sid. 160.

² Den ofvan berörda motsvarigheten mellan psalmboksarbetet och Sulzers och Eschenbergs estetik har, såvidt jag kunnat finna, ej påpekats i hittills gjorda framställningar af sjuttonhundratalets kyrko- och litteraturhistoria.

³ Kolb, a. a., sid. 101 f., 104, 117 f.

⁴ Kolb, a. a., sid. 119.

⁵ L. Zscharnak, art. Kirchenlied i RGG III, sp. 1303 ff.

och nya af Gellert, Klopstock, Schlegel, Cramer m. fl. Det evangeliska Tyskland öfversvämmades under den närmast följande tiden af nya psalmböcker af liknande typ. Motstånd saknades visserligen ej, hvarken från litterärt eller kyrkligt håll, särskildt var oviljan mot Berlinspsalmboken 1780 mycket stark i Preussen, så att t. o. m. Fredrik den store måste återkalla bestämmelsen om dess obligatoriska införande. Men från början af 1790-talet tilltog reformifvern i omfattning och kraft, och man gick under de bägge följande årtiondena ännu grundligare tillväga än förut. Det gamla, ursprungliga i tänke- och uttryckssätt var här nästan fullständigt utplånadt. Men därigenom framkallades ock omsider en allt starkare reaktion.

Gellert hade i företalet till sina ofvan omtalade Geistliche Oden und Lieder 1757 visserligen erkänt nödvändigheten af en psalmförbättring i vissa fall, men på samma gång förklarar, att språkliga hårdheter, ålderdomliga ord, inversioner o. d. i och för sig ej behöfde verka stötande, om blott uttrycket var kraftigt och koncist och innehållet storslaget. Om Luthers psalmer yttrade han sig t. ex. mycket berömmande, och ur Schallings »Herzlich lieb hab ich dich, o Herr» anförde han några rader (andra strofen) som belägg för sitt påstående om de gamla psalmernas värde trots det antikverade språket. Äfven Klopstock yttrade mycken tillgifvenhet för de gamla psalmerna: liksom Gellert kände han sig stå i tacksamhetsskuld till dem för mycken god uppbyggelse. Men fastän han blott ville ändra, ej omarbета, gaf han dock genom sina »Veränderte Lieder» ett farligt föredöme af moderniserande omdiktning. Den första litterärt betydande protesten mot psalmernas modernisering utgick från Herder, som ock genom sin nya edition af Weimarpsalmboken 1795 gaf prof på en i det hela pietetsfull behandling af de gamla kärnpsalmerna. »Ich für meine Person», skrifver han i företalet, »bin dem Veränderungskitzel gründlich gram.» Och de grundsatser, han ville följa, gingo ut på att, beträffande de gamla goda psalmerna, *testimonia confessionis*, inga eller blott de allra nödvändigaste förändringar skulle tillåtas, beträffande senare psalmer förkortningar kunde tillåtas, och att slutligen alla verkligt dåliga psalmer skulle afskaffas och ersättas med de bästa nyare, som ägde församlingsmässig karaktär.¹ Herder stod emellertid först ganska ensam med sin åsikt, tilldess i samband med den religiösa pånyttfödelsen vid 1800-talets början

¹ RE³, VII, art. *Herder*, sid. 703. — R. Haym, *Herder* II, sid. 564 ff.

Schleiermacher gör gällande en liknande uppfattning (1804) och får stöd af dåvarande preussiska regeringen (1812). Restaurationsarbetets utveckling i Tyskland ligger emellertid utom ramen för denna öfversikt.

I Danmark har den germanska känsloriktningen med sitt kraf *Danmark.* på stora sublima diktskapelser funnit en betydande representant i Johannes Ewald, hvars religiösa kantater och oratorier visa inflytande från Klopstock. En ofta ståtlig diktion med religiösa motiv möter ock hos Jens Baggesen.¹ Under intryck af den allmänna litterära blomstringen och den samtidigt i städerna, framför allt bland de högre kretsarna, alltmer aftagande förståelsen för de gamla Kingoska psalmernas värde, grep man sig an med utarbetandet af en ny kyrkopsalmbok, och så tillkommer först den kortlivade Guldbergska (1778) och sedan den ett halfsekel gällande Balleska — Evangelisk-christelig Psalmebog (1798). Af dessa följde den förre den af Klopstock och Gellert anvisade typen, medan den senare därjämte i sin rikedom på kasualpsalmer företer beröringspunkter med Sulzers program.²

2. I Sverige.

Enligt den akademiska smakriktningen, under hvars inflytande Wallin fostrades till skald, var den äldre svenska litteraturen alltför ovårdad och enfaldig för att kunna äga någon förebildlig betydelse. De omdömen, som Kellgren fäller öfver våra tidigare skalder, äro typiska: ännu 1794 förklarar han, att skaldekonsten i Sverige är skapad af Creutz och Gyllenborg; före dem var allt rimkonst.³

Någon större aktning för de gamla röjer visserligen Gyllenborg i sitt *Försök om Skaldekonsten* (1798), där bl. a. Ruinius och Spegel nämnas med tillgifvenhet och aktning.⁴ Säkert vill han dock ej rekommendera dem som mönster. Och om än

¹ Hansen, Ill. Dansk Litt. Historie II, sid. 196 ff., 239 ff.

² Fr. Nielsen, Bidrag til den evang.-kristelige Psalmebogs Historie, sid. 8 f., 54 f.

³ Sylwan, J. H. Kellgren, sid. 174. Jfr Ljunggren, Sv. V. H. I: 126 f., 147 f., II: 421 f.

⁴ Gyllenborg, anf. arb., sid. 22. Om Spegel heter det:

— — du hvars sångers helga ljud

Vårt hjerta öppnadt ger åt känslan af en *Gud*.

Gudz wärck och hwila fortfarande lästes i aflägsna landsorter, såsom Knut Lilljebjörn betygar, var det väl mindre som estetisk produkt än som uppbyggelsebok.¹ Samma förhållande var det nog med Biblisk Qvinnospegel och Andelig Dufvoröst af Olof Kolmodin, som våra nyromantiker erinra sig bland sina barndomshems fåtaliga bokskatter. Ännu vid midten af sjuttonhundratalet hos en vitter granskare af Abraham Sahlstedts bildning och auktoritet åtnjöto Kolmodin, Jacob Frese och C. J. Lohman stort anseende som goda poeter², men i de gustavianska kretsarnas opinionbildande dom lyckades de ej bibehålla sin berömmelse.³ Det är så mycket mindre att förundra sig öfver, som ej ens Dalin tillerkännes högre värdighet än rimmare i Kellgrens nyss berörda yttrande om vitterheten före Creutz och Gyllenborg.

Hos Dalin visar sig frihetstidens mångskiftande väsen i en äfven religiöst sedt märklig blandning. Han öfversätter Popes Universal Prayer och parafraserar Fader vår i en dikt på gränsen mellan ode och psalm.⁴ Han håller sina beryktade kalottpredikningar — den svenska upplysningens *Litteræ obscurorum virorum* — och författar ortodox uppbyggliga Predikoord öfver söndags-evangelier i gammal psalmstil. I Tankar öfver Guds försyn anknyter han sig delvis till den karolinska diktningen (Runius) och finner ett och annat gammaldags kraftigt uttryck för religiös känsla:

Om du mig ej föder,
jag svälter ihjäl.

Inom den nordenflychtska kretsen, där den franska smaken och den voltaireanska upplysningen först riktigt slog igenom, odlar isynnerhet värdinnan själf den andliga skaldekonsten (Andeliga skaldeqväden af H. C. N. utgåfvos 1758). Det är en poesi i frågor på frågor till den Allvetande:

O du Evighetens öga,
som allting så noga ser . . .

¹ K. Lilljebjörn, Hågkomster, sid. 6.

² R. Alvin, Abraham Sahlstedt, sid. 131, 133. — Se om dem E. Wrangel, Frihetstidens Odlingshistoria, sid. 265 ff.

³ Se t. ex. I. Bloms afhandling om Svenska Vitterheten före Dalins tid i hans Samlade Skrifter, sid. 233 ff.

⁴ I lindrigt bearbetad form upptogs denna parafras i 1793 års profpsalmbok (nr 305).

För en tid aflöses denna intellektuella oro af en mystisk-pan-teistisk stämning. Men genomgående äger fru Nordenflychts reli-giösa diktning något rotlöst och famlande, som i kyrkohistoriskt hänseende är af ej ringa intresse, men för psalmdiktningens ut-veckling knappast fått någon betydelse.¹

Hos ett par andra af kretsens medlemmar yppar sig mot sek-lets slut en benägenhet för att återknyta förbindelsen med fädrens tro. Så har Gustaf Fredrik Gyllenborg ställt sin konstfärdighet till kyrkans förfogande och dels omarbetat, dels nydiktat psalmer för profpsalmboken 1793. Starkast kvarlefver den äldre kyrko-sångens ton hos den i yngre år samma krets af vitterlekare till-hörande Axel Gabriel Leijonhufvud (landtmarskalk och hofrätts-president i Åbo, död 1789), som på gamla dagar sammanskref med Dalins Predikoord besläktade betraktelser öfver evangelietexter. De utgäfvos efter hans död 1790 under titeln Tanke-Wal, i anled-ning af Sön- och Högtidsdags Evangelier, uti vers författadt, och blefvo med välvilja recenserade i Stockholms Posten s. å. (n:r 260). Den gamla lutherdomen yttrar sig i dessa enkla strofer i sin fulla renhet och hjärtlighet.²

Besläktade med dessa mera i uppbyggelsesyfte än i konst-närlig afsikt tillkomna verser äro Carl Michael Bellmans Betrak-telser öfver åtskillige evangeliske texter, på vers författade (1780), som senare i ny tillökad upplaga utgäfvos under titeln Zions högtid (1787). Dessa betraktelser äro emellertid betydligt omfångsrikare och mera anlagda på »målning» än Dalins och Leijonhufvuds — ett slags Bibliska fantasier, stundom åskådliga och färgrika nog, men alltid åtföljda af en religiöst-moralisk tillämpning i traditionell uppbyggelsestil. — Dessutom har Bellman som yngling öfversatt psalmer »ur Halliska psalmboken» och inlämnat tolkningar efter Paul Gerhardt till den 1763 tillsatta psalmbokskommittén, af hvilka tvenne delvis ligga till grund för n:r 123 och 152 i Profpsalmboken 1765—1767.³

¹ Levertin, Svenska gestalter, sid. 36 ff.

² P. Wieselgren, Sv. Kyrkans sköna Litteratur³, sid. 360, anför bönen om tron på 4. sönd. i Advent. Man jämföre ock verserna för Kyndelsmässo-dagen, Septuagesima (Ewig Nådelön Han gifwer För en tjenst så kort och swag: Ja, af Nåd altsammans blifwer Och Hans fria wälbehag) och 26. sönd. e. Tref. — I slutet af boken meddelas äfven en öfversättning af »Jesus meine Zuversicht» utur Halliska Psalmboken.

³ Beckman, Psalmhistoria, sid. 264 f., 269 f. — Sina öfversättningar ur Halliska psalmboken nämner Bellman i sin lefvernesbeskrifning (Carléns Bell-mansupplaga, del IV, sid. 467).

Ett klart och omiskännligt intresse för religiöst skaldskap röjer Olof Bergklint i sitt *Tal öfver Skaldekonsten* (1761). Diktningens ändamål är, att tolka för de dödlige Skaparens stora verk och höga fullkomligheter, men ock att beveka människor till dygden. »Då vi sky för allvarsamma betraktelser, så gifves en konst, att genom ordens ställning rycka till sig vår uppmärksamhet, och underhålla den med ett angenämt nöje, under det hon målar de lifligaste bilder, som uppväcka ömma böjelser för dygden. — Sådant bör vara en skalds förnämsta afsikt. Vare långt borta ifrån honom att missbruka sin konst till att förkläda laster och intala folk till nedriga gerningar. — — — En Skald måste ha ett dygdigt hjerta.»¹

Bergklints lärjunge och vän Johan Gabriel Oxenstierna är en märklig öfvergångstyp både i litterärt och filosofiskt-religiöst hänseende.² Uppfostrad efter gammalsvensk ordning med husandakt, kyrkobesök och årlig nattvardsgång gör han tidigt bekantskap med Rousseau och tillägnar sig dennes svärmiska naturkärlek, som låg honom själf så nära. I hans dagboksanteckningar från ynglingaåren kan man följa skiftningarna mellan gammal och ny religiositet, pietetsfull traditionalism och revolterande subjektivism.³ I sin under vistelsen i Wien 1772 författade dikt *Den naturliga gudaläran* (sedan omarbetad till *Oskuldens Religion*) följer han (enligt Lamm) Rousseau — det är den savojariske prästens trosbekännelse han återger som sin egen. Bergklint uttryckte sin lifliga förtjusning öfver denna dikt, då den upplästes i *Utile Dulci*, och Tegnér kallade den i dess omarbetade gestalt »Poesiens bergspredikan». Den erinrar i fråga om tankeinnehållet icke så litet om Spaldings berömda skrift *Bestimmung des Menschen* (1748), där han framställt »die gerade Strasse», »die Empfindungen eines ehrlichen Mannes» och därför ej inlåtit sig på sådana specifikt kristna ämnen som bättringen, försoningen och nådeverken.⁴ Medvetandet att just här stå tidens upplysta reformkristendom nära har väl ock ingifvit skalden idén att tillägna detta sitt verk

¹ Vittra arbeten af Olof Bergklint. Sthlm 1837.

² För närmare kännedom om hans religiösa åskådning må hänvisas till M. Lamms förträffliga framställning, J. G. Oxenstierna, sid. 222 ff.

³ J. G. Oxenstierna, *Dagboksanteckningar* (åren 1769—1771) utg. gen. G. Stjernström. Jfr t. ex. sid. 1 och 89, 20 f., 28, 86, 8, 29 och 45.

⁴ Detta enligt Spaldings egen förklaring i ett *Anhang* till tredje upplagan af den nämnda skriften. Se Horst Stephans edition (*Studien zur Geschichte des neueren Protestantismus*, 1. Quellenheft 1908), sid. 36.

åt Lehnberg: »Måtte Ni se här förenta råda Skaldens språk och Lärans helgedom!»

De tankar, som komma till uttryck i Oskuldens Religion, liksom i kyrkogårdsepisoden i Dagens Stunder (Natten, stroferna 80—86), återfinnas ju ofta i tidens upplysta andaktslitteratur, men sällan burna och förklarade af en sådan innerlighetens värme som här. Det råder verkligen härutinnan en frändskap mellan Oxenstierna och Lehnberg, hvars predikan hämtar sina mest vinnande egenskaper ur samma milda och veka humanitet och samma musikaliska känsla:

Jag sjunger om den Gud som, dyrkad utan häpnad,
Af Oskulden är med förtröstan lydd;
Ej Allmakten med straffet väpnad,
Men Allmakten som ger beskydd . . .

På motsvarande vis beskriver ju ock Lindblom Lehnbergs predikan: »Uppenbarelsen, framställd af Lehnberg, hade icke den stränga, hotande blick, icke den urgamla, tunga, grofva och svafvelstänkta rustning, i hvilken den varit utklädd. Obeväpnad, skon-sam, förtrolig, kommer hon att skydda, ledsaga och stödja den menckliga Svagheten, som hon kallar sin vän». Det är framför allt toleransens gudomlighet, den oändligt fördragsamma, som både Oxenstierna och Lehnberg förkunna, men detta betyder ju ock, att det är kärlekens, låt vara, att denna kärlek icke alldeles öfverensstämmer med hvad Bibeln kallar så. I Dagens stunder härledes själfva världsskapelsens nödvändighet ur den gudomliga kärlekens begär att finna föremål för sin utöfning, äfven odödlig-hetshoppet grundas på denna kärlek. Skalden säger till sin bort-gångne vän, hvars graf han besöker:

Den Far ditt hjärta sökt har dig vid grafven mött.
Af hvad Hans vilja gjort du intet ser förödas;
Allt hör Hans mildhet till: allt hvad Han låtit födas,
Har Han till lycka födt.¹

Så blir allt måladt ljust i ljust.² Det blir nästan alltför milda färger och därför något visst överkligt öfver taflan. Om Bibelns

¹ Jfr strof 21 i Oskuldens religion: en bön om den vissheten, att Gud ej skänkt oss sin kunskap och ett hjärta »blott för att lida och förgås».

² »A divinity for fair weather», en beteckning, som användts om Rousseaus savojardebekännelse, tillämpar Lamm på Oxenstiernas gudsbegrepp i Oskuldens Religion. A. a. sid. 231.

Gud erinrar den ej mycket, trots vissa bibliska allusioner.¹ I de parafraser öfver psalmer ur Psaltaren (Ps. 77, 98, 139) Oxenstierna längre fram författat (efter Tingstadius öfversättning) möter en mäktigare, farligare och därför äfven sublimare gudsföreställning: här måste han tala om en »hand, som allt i lydnad tvingar», om Guds »förtörnelses tvingande bud» och fråga med psalmisten:

Vill Herren evigt då förskjuta
Och ingen hjälp bevisa mer;
Så alldeles sin mildhet sluta,
Och rygga löftet som Han ger?

Vill Han förutan återvända
Blott af sin vrede taga råd?
Har då barmhertigheten ända
Och har Han glömt att göra nåd?

Som en förtjänst hos dessa psalmer bör framhållas deras i allmänhet koncisa, sammanträngda och korthuggna stil — jämförda med J.-B. Rousseaus så högt prisade parafraser ha de åtminstone ett företräde i detta afseende.² Oxenstierna synes här ha tagit lärdom af Blairs karakteristik af den hebreiska poesien: *strong, concise, bold and figurative*, som äfven återfinnes hos Tingstadius. Särskildt är parafrasen öfver Ps. 77 anmärkningsvärd: knappast träffas där någon öfverflödig rad eller någon bild, som faller ur stilen.

I den stora psalmkommittén 1811 fick äfven Oxenstierna ett rum men har ej utfört något påvisbart arbete där.³ Bland de fyra psalmer, som man upprog åt honom att författa, hade han redan tidigare behandlat 90:e Psalmen. Kanske man i början helt en-

¹ Oskuldens Religion, strof 2: »Du nedsteg i välgärningen», Ap.-g. 14: 17, Rom. 1: 20; strof 4: »Systemer» etc. Psalt. 19: 2, 3; strof 12: hjärtat som den gåfva Gud vill mottaga, Ordspr. 23: 26 (jfr Ps. 51: 19); strof 16: förlåtelsen, Mt. 6: 15.

² M. Lamm, J. G. Oxenstierna, sid. 363, anser, att psalmparafraserna »ej på något sätt skilja sig från klassicismens vanliga», och att i dem »föga af österländsk färg» märkes. Måne dock ej den ofvan anmärkta koncentrationen betecknar ett framsteg framför klassicismens psaltarparafraser? Hvad den österländska färgen beträffar, äro själfva de valda psalmtexterna icke bland de starkast lysande, men i fråga om behandlingen synes äfven här jämförelsen med J.-B. Rousseau ägnad att framhäfva Oxenstiernas större trohet mot originalen. De latinska eller klassicistiska vändningarna och bilderna äro ganska fåtaliga.

³ Hildebrand, Sv. kyrkans Psalmbokskommittéer, sid. 72. — Wallin skriver till Lindblom ^{28/2} 1814: »Psalmerket går i sin jemna mekaniska gång, som ett annat urverk... Men Tit. Oxenstierna är utruckad.»

kelt ämnat införa denna parafras i det blifvande psalmboksförslaget. Men om också Oxenstierna ej positivt deltagit i arbetet, har han, efter hvad det vill synas, haft en negativ förtjänst, som på sin tid ej var utan värde: han ansåg, att de gamla psalmer, som skulle bibehållas, icke borde ändras.¹

Genom sin på ålderdomen utarbetade öfversättning (1811—1815) af Miltons *Paradise Lost* bragte han sin hyllning åt en skald, af hvilken han redan i *Dagens Stunder* visat sig påverkad.² Genom hans skaldskap liksom genom Kellgrens sista dikter och Franzéns första föres den rika miltonska poesien in i själfva klassicismens eljes så snävt afgränsade värld.³ För den religiösa diktens lyftning är detta ej minst värdefullt: den härliga hymn i vår psalmbok, som begynner »Morgonrodnan mig skall väcka» (Sv. ps. 423), vore väl utan det miltonska inflytandet otänkbar.

Med större skärpa och bitterhet än den nordenflychtska kretsens författare har Kellgren i sina yngre år angripit den kristna traditionen, och *Stockholms Posten* rymmer, särskildt om man ser på dess tidigare årgångar, åtskilliga ganska djärfva anfall mot kyrkan, hennes intressen och verksamhetsformer.⁴ På tal om kristendomens och poesiers inbördes ställning yttrar sig Kellgren på ett sätt, som erinrar om Boileaus dom öfver kristendomens poetiska användbarhet, i en uppsats: *Om svårigheten för en kristen att vara stor poet* (1781). Det är dock tydligt, att Voltaires och encyklopedisternas ovilja mot den härskande religionen gifvit framställningen ökad skärpa.⁵ Konstruktionen af kristendomens förhållande till skaldekonsten utgår från samma ytterligt asketiska religionstyp, som Kellgren angripit i *Sinnenas förening*, och som så ofta senare af galliskt bildade författare utan vidare identifierats med kristendomen.⁶ Youngs berömda fråga: »Are passions, then, the pagans of the soul? Reason alone baptiz'd?»⁷ har Kellgren ännu icke haft öra för: han menar att en rätt kristen blott har att kväfva och utrota passionerna och därför måste vara oförmögen att, såsom poesien kräfver, måla dem i all deras styrka.

¹ Wijkmark, *Studier II*, sid. 6 f.

² M. Lamm, a. a., sid. 386 f.

³ Blanck, *Den nord. renässansen*, sid. 360 ff.

⁴ Sylwan, *J. H. Kellgren*, sid. 62 ff.

⁵ Ljunggren, *Sv. V. H. I*, sid. 91 ff.

⁶ Jfr *KÅ* 1910, sid. 80 f.

⁷ *Night Thoughts*, IV v. 629 (Kierkegaards motto till *Enten-Eller*).

Äfven här möta vi den i tidens estetik allmänt vedertagna teorien om poesiens ursprung ur passionen, hvilken Kellgren redan 1781 förfäktat. Men den får nu en för den religiöse skalden mera gynnsam tillämpning. Religionen själf är en passion — »den renaste men ock häftigaste af alla mensklige passioner». Däraf följer, att den religiöse skalden bör äga fullkomlig frihet att på sitt egendomliga sätt uttrycka sina hänryckta känslor. Den religiösa poesien bör man därför se »med Trones mer än smakens öga». Malmström ser häri en paradox, måhända ej så allvarligt menad.¹ Men ehuru han nog kan ha rätt i att Kellgrens ton i den ursprungliga artikeln (den finnes i bearbetad form i skaldens samlade skrifter) är en smula gäckande, torde dock grundtanken vara fullt allvarlig. Såvidt jag rätt fattat hans mening, utgör den helt enkelt en öfverflyttning från ett lifsområde till ett annat af den samtidigt alltmer framträngande människoforskningens grundsats vid bedömandet af olika tiders och folkslags föreställningssätt, seder, smak o. s. v. I sin installationsföreläsning Om österländska poesiers egenskaper (1786) hade J. A. Tingstadius yttrat: »För att döma om Hebraiska, Arabiska, Persiska, med ett ord, om Asiatiska Sångere, böre vi med en Asiatisk inbyggares egna ögon betrakta dem, sina tider och orter likmätigt.»² Det är denna tankegång, som Kellgren tillämpar på den kristligt-religiösa poesien. Likaväl som medeltidens människor i biskop Hurds Letters on chivalry tillerkändes rätten att känna, tänka och tala på sitt säregna sätt³, likaväl få här de kristna en motsvarande rättighet. Hur besynnerligt det kristligt-poetiska språket än må te sig, hur afvikande från hvad man vanligen kallar »smak», kan det ju dock ej nekas, att här också finns ett slags smak. Den för all vitterhet fördomsfritt intresserade måste respektera denna smaks egendomlighet och inse att — som Kellgren säger — »Religionen skapar en ny ordning af poetisk skönhet». Den kristna smaken är ett faktum, likaväl som österlänningarnas och de gamla skottarnas skönhetsbegrepp. Följande citat ur Kellgrens artikel

tionella församlingen i Stockholm och blef s. å. komminister där. År 1798 blef han kyrkoherde i Iitis och dog som prost där 1816. (M. Akiander, Herdaminne öfver Borgå stift I, sid. 240). — Enligt en uppgift af Choræus var Ståhlberg herrnhutare (E. Lagus, Bref etc., sid. 84).

¹ Malmström, Grunddragen af Sv. V. Hist. II, sid. 448. Jfr Ljunggren, a. a. I, sid. 501 f. och Sylwan, a. a., sid. 180.

² Blanck, Den nordiska renässansen, sid. 268.

³ Blanck, a. a., sid. 7.

visar den antydda tankegångens tillämpning på speciella uttryck i Ståhlbergs poem:

»Hvarje Christen Philosoph, hvarje uplyst tänkare som lärt at göra sig räkning för sina känslor, at väl studera det menskliga hjertats anatomi, lærer finna utan möda och medgifva utan förargelse at i de anförde ställen af Hr *Ståhlbergs* Poem sjelfva de termer, talesätt och vändningar, framför alt de ofta uprepade uttryck, som, med särskild styl anmärkte, icke wäl torde gillas af en werldslig smak, äro just desamma, som kan hända aldramäst göra intryck på den trogna upeldade själen; och at äfven sjelfva ljudet af dessa främmande ord, *Schechina*, *Edom*, *Bozra* m. m., och den okända *Purpurmatk* och den aldrig sedda *Vintrampare*, hwarwid Frälsaren liknas, hafwa för en Christen en wiss harmoni, som tränger til hjertat; ett heligt rörande behag, äfven ock för den som ej fyllest wäl wet hwarken *Schechinas* betydelse, eller *Purpurmatkens* skapnad, eller en *Vintrampares* förrättning, eller hwar *Edom* och *Bozra* varit belägne. I sanning är Religionskänslan, liksom all annan förtjusning, så oskiljaktigt förbunden med det mekaniska ljudet af wissa genom wanan helgade ord, at i fall dessa ord, *gissla*, *stinga*, etc. förbyttes uti andra til begrepp helt och hållit lika gällande synonymmer, så skulle de törhända i stället för nöje, wördnad och andakt, wäcka misshag och förargelse. Det är klart at den Granskare, som ej känner eller iakttager dessa särskilda grunder för den Andeliga Poesiens och Väktalighetens Ästetik, måste nödwändigt fela i sina omdömen deröfwer, och ofta anse de yppersta skönheter som fel.»¹

Kellgren framställer sig alltså först stående helt utanför den kristliga sfären på den allmänt godkända »werldsliga» smakens ståndpunkt. Men därpå försätter han sig i »den trogna upeldade själen» ställe och tillägnar sig dess syn på det ifrågavarande poemet. Och hans ingående bekantskap sedan barndomen med bibliskt-kristligt språk ger honom möjlighet att fatta den egendomliga religiösa stämmingsvalören hos de för hans senare litterära bildning så besynnerligt klingande orden och bilderna. Men under hela tiden behåller han dock, vill det tyckas, sitt hufvud kallt och njuter den utsökta förnöjelsen att skåda sig själf i den fromma och känslofulla enfaldens roll. Utan tvifvel utgör den ifrågava-

¹ Ett liknande inlägg — till förmån för bevarande af suggestiva ord och bilder i gamla psalmer — har Kolb anført från psalmboksarbetet i Würtemberg under 1780-talet. Ernst Bengel skrifver: »Selbst auch verblümte, metaphorische, sehr erhabene oder dem Wortlaut nach unverständliche Ausdrücke können die Einbildungskraft ungelehrter Menschen... in Bewegung setzen und zu guten Entschliessungen anfeuern, bei manchem die Brücke abgeben, worauf er erst zu genauerer Aufmerksamkeit und zu richtigerer Erkenntniss geistlicher Dinge geführt wird» (a. a., sid. 108). Jfr Fr. Nielsen, a. a., sid. 63 (om Jakob Baden).

rande artikeln ett af de mest lysande profven på Kellgrens estetiska smidighet och intellektuella rörlighet.

Stockholms Postens vackra utvecklingskurva tecknar sig också i bedömandet af Bibelns poesi. I en recension öfver ett tidigare arbete af den ofvannämnde Ståhlberg (1780 n:r 98) hade anmä-laren bl. a. yttrat:

»Det är för många sekler tillbaka som himlarnes herre talte till människorna; det skedde på en tid och hos en nation, som var rå och ohyfsad, ägde ett ostädadt språk och ingen smak i Vitterheten. Om ett sådant folk skulle begripa hvad Gud talade, blef det honom en nödvändighet att nyttja de allra simplaste och enfaldigaste uttryck. Hade han talt på vår tid och vårt språk, så är anledning att tro, att han vårdat lämpa sin stil efter våra mindre in-skränkta kunskaper och mera granskade smak.»¹

Hvarken Malmström eller Ljunggren tillskrifva Kellgren den sist citerade artikeln. Och hans kännedom om Lowths föreläsningar öfver den bibliska poesien, citerade redan i hans docentafhandling 1774, borde väl ha afhållit honom från sådana omdömen, som dem vi nyss hört.² Att själfva åsikten om det bibliska språket dock ej låg honom alltför fjärran vid denna tid, torde man kunna sluta sig till, dels af hans anmärkning i samma docentafhandling, att Bibeln väl innehölle poesi men alls ingen verklig filosofi — och sålunda tillhörde ett ytterst primitivt bildningsskede, dels af hans klassiska expektion i bref till vännen Clewberg ²⁸/₄ 1777 efter genomläsning af halfva Bibeln: »Jag hade aldrig trott, att den skulle vara så absurd».³ Hvem än må ha författat den berörda recensionen i Stockholms Posten 1780, visar denna tidning tio år senare en helt annan uppskattning af Bibelns litterära värde. Det är i en mycket berömmande anmälan af Tingstadius arbete Israels Förlossning utur Egypten (1790). Efter en inledning, där bl. a. Lowths föreläsningar öfver bibliska poesien omtalas, anföres ett profstycke ur Tingstadius tolkning af Hab. 3 och anmä-laren fortsätter:

»Det är utan tvifwel genom ett så skickligt bemödande, som vår Bibel mer och mer återwinner et anseende, som den bör äga... Huru ofta läser man icke andra forntidens Skalder och ropar:

¹ Cit. efter Malmström, Grunddragen af Sv. Vitt. Hist., II, sid. 241 f.

² V. Söderberg, Bidrag till kännedomen om Kellgrens studier. Sam-laren 1902, sid 51 f.

³ Kellgrens bref till A. N. Clewberg, utg. af H. Schück, sid. 55. (Skrif-ter utg. af Sv. Litt. Sällsk. i Finland 27).

Gudomligt! Man läser ett stycke i Skriften och — ler: man finner der blott förwillelse eller låghet. Och hwad skola wi säga? sådan som den ofta oss föreställes, wåge wi wäl påstå, at denne försmädaren alltid har orätt? eller war någon bok i werlden så afwigthandterad och ofta så misshandlad som de Bibliska?» . . . »Då man icke lærer kunna bestrida at det är under en sådan vanhäfd, som den Heliga Skrift nedstigit ofta til våra dagars lättsinniga förakt, är utan twifwel ingen med warmt hjerta för Religionen, som icke med fågnad emottager arbeten af närwarande beskaffenhet, hwarigenom denna bok, som äfwen en så kallad fritänkare trott sig böra hedra med namn af *den Första bland alla Böcker*, återställes från det orimliga, som är stötande, til det höga, som hänrycker; ifrån det låga, som man beler, til det enfaldiga, som man älskar.» (Stockh. Posten 1790, n:r 36).

Här, liksom när det gäller Oxenstiernas psalmparafraser, ser man, hvilket gagn Tingstadius' öfversättningsarbete medförde för sin tids litterära kretsar, där gyckel med den gamla bibelöfversättningen ingick som en alltid välkommen pièce de résistance, om andra sällskapsnöjen tröto. De gamla ord- och böjningsformerna i Bibeln började sedan seklets midt för den s. k. bildade allmänheten få ett drag af oemotståndlig komik. Under franskt inflytande förlora äfven de bibliska personerna sin gloria. Den unge Jan Gabriel Oxenstierna skiljer ännu mellan Bibeln, »själfva saken», som han vördar, och »stylen», som han finner löjlig och efterapar för att roa sin omgifning.¹ Men Bellman skämtar ej blott med bibelns ålderdomliga språk (t. ex. »Skåder glasenom på bordet i krogenom», Fredmans epistlar n:r 1) utan ock med patriarker och profeter och parodierar gudstjänsten («Bredvid en grind, uti en skog» o. s. v.). Kanske än skandalösare går Kexél till väga i Mina tidsfördrif på gäldstugan (1776).² Den ännu ej tjuguårige Kellgren parodierar ej blott psalmverser och predikningar utan t. o. m. Fadervår i en bön till Amor och pålyser förbön för sig själf, »som af kärlek är ganska matt och svag».³ I allmänhet tyckas de gustavianska författarna använda arkaistiska former ur Bibel och psalmbok för att göra en löjlig effekt, t. ex. Fru Lenngren i Grefvinnans besök («Skriftenes heliga språk») och Den mödosamma världen («O Herre, mig thin styrko gif i thenna mödosamma världen») och Leopold i Hvem har rätt? («Alltid här och evigt ther»: slut-

¹ Dagboksanteckningar, sid. 45.

² N. Erdmann, Bellman, sid. 134 ff. (Den andliga parodien).

³ G. Cygnæus, Från J. H. Kellgrens ungdomsår i Finsk Tidskrift Tom. XXXVIII: I, sid. 358 f. — Se ock brefven till Clewberg, sid. 50, 53 och 54.

raden i G. Ps. 245: 3). Hos Lidner kan en arkaism inflyta utan afsikt att väcka löje, t. ex. i Spastaras död (»Om blott där funnits fem, som älskade din bud»). Hur fullkomligt främmande man var för den språkhistoriska utvecklingen af de gamla böjningsformerna kan man sluta sig till af C. Bergstens dissertation *De versificationis Svecanæ vitiis* (Uppsala 1779), där bland andra felaktigheter nämnas genitivformer som dödsens, riksens, lifsens — »quidni riksets, lifsets quæ neutrorum terminatio est?» inskjuter författaren.¹

Under sådana förhållanden blir aflägsnandet af de gamla löjeväckande orden och böjningarna ur de kyrkliga böckerna ej blott ett estetiskt utan rentaf ett religiöst-apologetiskt kraf. Redan C. G. Tessin uttalar 1757 i sin dagbok en önskan, att Bibeln måtte revideras, så att bl. a. anstötliga ordformer kunde uteslutas.² Och ännu i början af 1800-talet är rädslan för åtlöjet och syftet att mot frivoliteten värna religionen ett par af de viktigaste skälen för psalmboksrevisionen. (Som en kuriositet må nämnas, att Gyllenborg i sin bearbetning af G. Ps. 86 »Min själ skall lofva Herran», n:r 451 i 1793 års profpsalmbok, bibehållit de gamla dativformerna *allom* och *frommom* under hänvisning till att en psalm »genom en viss åldrighet i sitt skick liksom aftvingar vördnad». Kanske fann man ej dessa former så stötande som de gamla genitivformerna *Förbundsens*, *Lambsens*, *Jordenes* o. s. v., hvilka påtalas i recensionen af Humblas Klopstocköfversättning i Stockholms Posten 1790, n:r 141. Dock anmärkes äfven på formen *Gudi*.)

Af de gustavianska skalderna ha emellertid, utom den redan nämnde Oxenstierna, de flesta berört religiösa ämnen i resonerande didaktiska poem, stundom ock i högstämnd odestil. Särskildt har franska revolutionen framkallat en vändning åt det hållet. Leopolds Försynen (1793) och Religionen (1796), Adlerbeths första Skaldebrief (med ändamål att visa: »att Religionen mera består i utöfning af pligter, än i forskning af Tros-hemligheter och Lärosatser»), samt vissa partier i Cora och Alonzo (Öfversteprästens och körens hymner till solguden), Isak Reinhold Bloms och Johan Stenhammars akademiska prisdikter Om Religionens nödvändighet för samhällens bestånd (1794), Fru Lenngrens Hymn »O du, som världars millioner» (1797), Nils Lorenz Sjöbergs Ate-

¹ Disp. under P. Svedelii presidium, sid. 18.

² Erdmann, Bellman, sid. 138.

isten gå alla i den akademiska klassicismens stil och ha ej varit utan inflytande på den neologiska psalmtypens utformning i vårt land.

Men som religiös poesi förbleknar dock allt detta vid jämförelse med Bengt Lidners Kantat (»Helig är Herren, hans lof skall jag sjunga») och hans hymner i Yttersta domen (1788) och Messias i Getsemane (1791), där Milton, Young och Klopstock funnit en värdig svensk lärjunge: Lidner har här gifvit poetiskt uttryck åt det höga och sublimes känslolif, som den engelska och tyska estetikern funnit i Bibelns poesi. Som ingen annan samtida svensk skald har han lefvat i Bibelns värld.¹ I företalet till den ofullgångna Holmbergiska editionen af Messias i Getsemane (1788) har han uttalat sig om den religiösa poesien på ett sätt, som tydligen är bestämdt af samma idéer, som Young i England och Klopstock i Tyskland gjort gällande och som för öfrigt tid efter annan framträdt i litteraturhistorien:

»Det är visserligen Snilletts yppersta pligt, at til Skaparens ära helga frukten af de gåfvor, hvilka endast flutit från honom . . . Jag vet ej, hvarför skalden så sällan uphöjer sin röst til Religionens pris. Är något ämne värdigare snillet? Kan hjertat finna ett rikare fält, för at uttrycka sina känslor, för at hänrycka och förädla? Hvilka rörande scener, men tillika hvad styrka fordrar ej Religion?»

Detta intresse för religiös diktning har äfven fört honom in på frågan om förbättrade kyrkosångers utarbetande. Härom säger han i fortsättningen:

»Vi äga Theologiska Sällskaper: vore det ej mera Himmelskt at besörja en ny Salmbok än at öfversätta Tyska Personalier?² Hvem själfvetandes framlemnar en supplique utan sammanhang i sin Monarks händer: men i den Eviges Tempel inför Hans Altare, vågar man dyrka Hans under och anhålla om Hans Nåd med de plattaste, de sömnigaste qväden. Dock man klagat häröfver — — och siunger, och än längre lär man klaga — — — och siunga.»

De gamla svenska psalmernas värde synes han alltså föga ha senterat. Det borde då ha kunnat ligga honom nära att själf söka i sin mån hjälpa till att ersätta de ovärdiga sångerna med värdiga.

¹ M. Lamm, Lidnerstudier i Samlaren 1909, sid. 161 f. Jfr sid. 150 ff. — K. Warburg, Lidner. Ett bidrag till Sveriges litteraturhistoria, sid. 170 ff.

² Förmodligen åsyftar Lidner det 1771 stiftade sällskapet *Pro fide et Christianismo*.

Men något bidrag till det pågående psalmboksarbetet har han ver-
terligen ej lämnat. Kanske beror det till en del på, att han ej blef
påstött af vederbörande. Redan vid slutet af 1780-talet hade han
väl genom sitt oregelbundna lif gjort sig alltför omöjlig för att en-
gageras i ett så allvarligt värf. Hans kätterier i Spastara och Yt-
tersta Domen, hans lasciva smådikter och hans elakheter mot
prästerna voro väl ej heller precis rekommenderande i Troils och
Uppsalakonsistoriets ögon. Dock hade väl allt detta kunnat för-
lätas, om han socialt hållit sig uppe och ej betraktats som en half-
tokig svärmare. Ingen af de gustavianska skalderna har dock
kommit den wallinska tidens hymner närmare än han. Den för-
nämsta orsaken härtill är den förut berörda lefvande förtrogenhet
han äger med Bibelns religiösa lif och med kristendomens centrala
stämningar.

För honom i all hans ynkedom är den kristna religionen allt-
igenom lefvande känsla och stämning: fasa och ångest, vällust och
salighet, aldrig blott ett tillresoneradt system. Barndomens in-
tryck af herrnhutismens tårglittrande lyckorus ha följt honom
genom lifvet. En kristen kännes ej igen därpå, att han är bättre
än andra, men därpå, att han är lyckligare än andra, sade ju Zin-
zendorf. Orden skulle passa förträffligt i Lidners mun. Förso-
ningsmysteriet har han njutit som det skönaste af alla tragiska skå-
despel. Redan som femtonårig har han i skolan hållit tal på vers
om det underbara i Kristi återlösning. Han kände verkligen, hvad
han skref, och mer därtill, medan hans samtida, särskildt när det
gällde religionen, sökte skriva så, som de menade man borde känna
i dylika ting. Deras gudom är en förnuftig Frambringare, själf fram-
bringad af den förnuftiga eftertanken (Blom parafraserar t. ex. i
sin ofvan nämnda prisdikt helt enkelt Voltaires förståndssats:
Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer), Lidners gudom är
ännu den gamle Jahve, en våldsam animistisk naturgud till sitt
ursprung med maktfull vilja som sitt väsen.¹ Så som han skildras
i Deborasången och Psaltarens 18:e psalm, skildras han ock i Spas-
taras död.² Han är irrationell men lefvande, verklig: Jag är! (2
Mos. 3: 14). På ett liknande sätt är det med Kristus. Leopolds

¹ Söderblom, Gudstrons uppkomst, sid. 351 ff. och flerst., särskildt 361 f.

² Betecknande nog utbrister ju Lidner vid slutet af Spastaras död:

Hvad bröt ett menlöst barn — hvad gjorde dig Spastara?
De krossas, Abraham! och detta är din Gud?

»Hjelte», som »trädde fram och blödde och förlät» (Religionen), är en konstruktion från i går, en idealgestalt, som när som helst kan öfvergå i en allegorisk figur: Förlåtelsen, Barmhärthigheten eller dylikt. Men Lidners Messias är den mer än halftannat årtusende predikade, »Lammet, hvilket dödadt är ifrå världenes begynnelse» (Uppb. 13: 8, gamla öfvers.), den starkaste, reellaste andemakt, som världshistorien känner, när de sina alla dagar in- till världens ände:

Följ mig till korsets fot — Vid skenet månen sprider
Ack! läs i hvarje sår: *det är för dig jag lider.*

Otvifvelaktigt ligger här en af orsakerna till den stora kontrasten i värme och känslkraft mellan Lidners religiösa poesi och hans samtidas. Och vi skola i det följande finna, huru den nya biblisk-kristliga psalmstilen hos Hedborn, liksom äfven hos Franzen, erbjuder motsvarigheter till Lidners religiösa patos ifråga om ingifvelse och känsloton. Äfven hos dem är det nya i en viss icke obetydlig mån egentligen en återgång till traditionen i all dess irrationella väldighet.

Hos en af Lidners själsfränder, den af Leopold litterärt af rättade Pehr Ulrik Enbom (1759—1810), möta vissa drag af religiös stämningspoesi, som liksom Lidners egen diktning beteckna en andlig temperaturförändring och förebåda nyromantiken. Jag tillåter mig därför att ägna honom något större utrymme i denna framställning, än hans litterära betydelse i och för sig skulle berättiga till, så mycket mer som hans produktion är ytterst litet känd.

Redan i sina prosapoem Kärleks- och Religions-Sånger (1794) röjer han sin rent subjektiva böjelse för att njuta den bibliska poesien som den högsta uppenbarelse af dikterisk skönhet. När han skildrar Forn-Verlden delvis i Gessners stil, nämner han med vördnad Davids borg:

»ofta lyssnar min inbillning til Hans Högljufva Psaltar-spel och Hans heliga Sånger. Ofta umgås hon ock med den höga Visans skald... Hon sväfvar helst omkring Honom i Jerusalems Tempel, då Han i stoftet knäböjd säger til Verldens Beherrskare: *alle förenade himlar kunna ej omfamna Dig...*»

Han klagar i stycket Til Å -- öfver, att denne Harmoniens mästare (Åhlström?), som i ett af hufvudstadens tempel spelar orgeln, ofta låter höra så lättsinnigt glada, så vekligt ömma toner:

Du låter mig lyssna til ljudet från den Arcadiska flöjten, då jag ville lyssna til dånet från Salems Tempel-basun. Du för mig bort til Teos at höra Anacreons Luta, då jag vill föras til Zion at höra Asaphs Harpa... Framlåcka endast toner värddiga detta Rum; och vi skole dubbelt förtjusas. Intryck Din själ i ljuden, då hon af Religionen höjes mot Helgonens himmel; och upfyll andras själar med höga, heliga rörelser!... Väck den högre kärleken i dessa ynglingars bröst, der Paphos lågor nu brinna; och lät deras djerfva ögon, som hvälfva från Skönhet til Skönhet, nedslagna flyta i tårar.¹

Religionen är för Enbom liksom för Lidner salighet och hänryckning: den är ej blott »et Bedragarens påfund, en Enthouusiastens dröm eller en Skaldens Dikt» utan »en utgjutelse af det känslöflödande hjertat för höga inbildningsskönheter, utom vår dödlighets krets? Dock, mot dessa skönheter svara långt högre verkliga, fast ej Förnuftets forskning kan upptäcka deras natur» (Religionen). Romantikens svärmeri för Gudamodern framglimtar i en half önskan om »en Religion, som predikade verldens frälsning genom en Qvinlig Gudomlighet». Starkt panteistiska drag träda ofta i dagen med en benägenhet för naturmystik och religiöst färgad erotik. I sina senare tre dikthäften Skaldestycken i strödda ämnen (1796—1806) försöker sig Enbom som psalmist — icke utan talang, ehuru stilen är mycket ojämn. Utgångspunkten är härvid musikalisk: Enbom älskar högeligen koralmusiken och skrifer därom:

Jag har från min barndom oändligen älskat Choralen. Detta slag af musik och sång har förekommit mig lika så dystert, som sublimt och hjertligt rörande. Flere kännare och Compositörer instämna med mig i den tanken. En del af dem gå så långt, att de påstå detta slaget vara det högsta, hvartill menskliga Snillet i Tonkonsten kan hinna, och att vissa gamla Psalm-melodier aldrig kunna upphinnas af de nyare i ett heligt och högtidligt behag. Jag lemnar detta derhän. Men hvad jag tror mig med öfvertygelse veta, är, att ingen kan sentera, än mindre komponera dylika melodier, utan en hög inbildningens enfald, en djup känsla af Religionen, en innerlig kärlek till sitt slägte och ett fast hopp om odödligheten. Hvad detta slag af Skaldekonst angår, bör det ej komma så mycket an derpå att säga Läsaren nya tankar klädda i nya bilder, som att uttrycka de gamla, helst Bibelns, på ett omvexlande och harmoniskt sätt.²

¹ Något liknande hos Bellman i hans verser Till abbé Vogler, då han spelte orgor den 18 September 1786. (Carléns Bellmansupplaga, IV, sid. 313.)

² Skaldestycken... Tredje häftet 1806, sid. 91, not.

Som ett prof på Enboms psalmstil, när den är som bäst, må anföras följande strofer ur hans Religions Sång öfver Guds försyn;

Gråt! Hans Fadersöga ser dig:	Hela världen lofve Herren!
Bed! Hans Fadersöra hör	Bringas dygden här på fall,
Lid! Han tröst i hoppet ger dig	Hon i evighetens fjerran
Dö! och i Hans famn du dör.	Segerns jubel sjunga skall.
Ack! hur ljuf den tanken är,	Hvad hon nu med tårar sår,
Att vi sist få somna der.	Då med fröjd hon skörda får.

Men jämte dessa ypperliga strofer förekomma andra svagare med platta eller svulstiga uttryck, t. ex. »Ingen grym och låg passion Rår på herrars Herres thron». Af öfriga psalmartade dikter i samma häfte må nämnas en Choral-Sång: »Dagen sig förnyar» (på melodien af G. Ps. 303) och En Olyckligs Längtan efter Döden (på melodien af G. Ps. 395) med en intensiv Weltschmerz-stämning, utmynnande i denna klagan:

Hvarje föremål mig sårar,
Hela världen är mig trång . . .

Symptomatiskt torde Enboms dikter böra tillmätas ett visst värde — de äro jämte Lidners det starkaste uttryck, vår litteratur före 1809 äger, för den religiöst betonade världssmärtan.¹ I sin varma, uppluckrade känslighet erbjuda dessa skalder en vida frukt-sammare jordmån för religiös poesi än akademisterna med sitt oftast frostiga och glatta temperament. Mindre betydande äro de religiösa diktverk, som utgifvits af den ofvannämnde Israel Ståhlberg och Jacob Bonsdorff (Christi Död, sorgedikt, 1787).

Af denna korta öfverblick framgår redan, att håg och intresse för religiös diktning ingalunda saknades hos den gustavianska tidens författare. Och att ej ens den specifikt kyrkliga poesien — psalmdiktningen — bland dem var så ringaktad, som man kanske skulle vilja tro, skall ytterligare framgå af det följande.

Hela det svenska sjuttonhundratalets psalmboksarbete är bestämdt af estetiska synpunkter. Den karolinska psalmboken af 1695 ägde en hel del från början otidsenliga, språkligt antikverade och metriskt oregelbundna nummer, som pietet och bokstafs-

¹ Rent litterärt sedt innehåller det tredje dikthäftet flera vackra saker, t. ex. den om Fröding erinrande elegien Livvet, sång i en melankolisk stund (märk str. 3, 7, 8) och Saknadens behag.

dyrkan i förening ej velat se förfaras eller ens i lindrigaste form ombildas. Redan vid midten af sjuttonhundratalet har Sven Hof funnit behöfligt att utgifva en Förklaring öfver besynnerliga ord i svenska psalmboken (1756), och i tre språkvetenskapliga disputationer (1751—1752) har kort förut Daniel Annerstedt behandlat psalmbokens svårförståeliga uttryck.¹ Samtidigt har frågan om en metrisk revision af psalmboken upptagits af S. L. Medén i en disputation under Lars Hydréns presidium (1752).² Det är tydligt, att här som tidigare i England och samtidigt i Tyskland psalmbokens formella brister kännas som ett verkligt hinder för andakten och uppbyggelsen och som en anstöt för den stigande vittra bildningens förtrogna, på samma gång man fruktar för att kyrkans psalmbok skall öfverflyglas och utträngas af enskilda sångsamlingar. Så förenas den estetiska och den apologetiska uppgiften liksom i Tyskland.

För kännedomen om det redan under 1750-talet upptagna förberedande psalmboksarbetet och det sedermera 1765—1767 utgifna förslaget Then svenska ProfPsalmboken kan hänvisas till A. Hildebrands förträffliga afhandling Svenska kyrkans psalmbokskommittéer och psalmboksförslag (1884). Korrekthetens förtjänst kunde icke uppväga de i ögonen fallande bristerna: känslotorka, fantasilöshet, långgrandighet och olämplighet för sång. Präteståndet anhöll om uppskof med profpsalmbokens antagande (1770) och uttalade sig t. o. m. mot ett fortsatt arbete på ny psalmbok (1772). Vid 1778 års riksdag kom emellertid frågan åter upp, och året därpå mottog Uppsala domkapitel förtroendet att utarbeta ett förslag till ny psalmbok på grundval af de betänkanden och förslag, som rikets öfriga konsistorier skulle insända till nämnda myndighet.

I Stockholms Posten 1782 (n:r 174) frågar en insändare, »huru snart man skall till offentligt bruk få se och fägna sig af Nya Psalmbokens utgifvande». Han erinrar om de mått och steg, som senast tagits för verkets befordran, och fortsätter: »En och hvar som har känsla af Christendom, samt älskar och högaktar den offentliga Gudstjänsten, kan ej annat än högeligen längta efter detta, såsom dubbelt tjänande til at stärka och uplifva andakten där-

¹ *Observationum Philologicarum... Specimen* I, II, III. (Upsal. Diss.) För de två första presiderade Joh. Ihre, för den tredje författaren själf. — Se vidare min skrift Den svenska psalmboken, 2. uppl., sid. 57.

² *Rationem metricam Cantuum...* (Ups. Diss.)

vid, emot hvad man af den gamla hemta kan, hvars brister ej allenast i ämnens fullständighet, utan ock deras värdiga utförande, äro alt för påtageliga och falla allom i ögonen. Hvad mera värdigt för en Gustaf III:s tidehvarf, än at jämte det nya ljus i alla slags vetenskaper och vitterhet, som alt mer börjat spridas, tvänne så viktiga och til Religionens uphöjande, syftande verk som nya Bibelöfversättningen, och en förbättrad Psalmbok, under och genom Hans nådiga åtgärd och inseende, kunna blifva fullkomnade!»

På denna insändare svarade en författare, som kallade sig *Ingenuus*, i n:r 187 s. å. Han är äfven lifligt intresserad af psalmbokens förbättring men tror ej, att de hittills gjorda anstalterna äro till fyllest. Renlärighet och lärdom finnas nog att tillgå i konsistorierna, som fått saken om hand, »men med skaldekonsten är det visst slätare beställt». Knappast skulle bland konsistoriernas bisittare kunna uppbringas mer än högst fyra eller fem personer, hvilka »utmärkt sig för någon synnerlig skaldegåfva». Därför är artikelförfattaren benägen för den paradoxen, att just emedan han önskar en rättskaffens ny psalmbok, för närvarande yrka på, att den gamla måtte få förblifva i det skick, hvori den är.

»Det vore en stor skada och ömklighet, om et så viktigt och angelägit verk nu ej skulle vinna all den fullkomlighet som vore möjlig i en så vitter tid, då det likväl ej fattas oss goda Poeter. Hvem känner icke huru själen upplyftes af en mästerlig Psalm, och i vidrigt fall tvärtom. Ingenting tycks då vara naturligare om man vill hafva en ting väl gjord, än att man måste sätta den i rätta händer. Hela Clericiet hade ju utom Spegel ej kunnat åstadkomma en Spegels arbete. Men antingen det blefve Prester eller Lekmän eller bägge tillhoppa, som komma at verkställa det, så tyckas de dertil behöfva nog tid och ledighet från andra förhinder, til at samla sina tankar och sin styrka: och när det således ej är brist på ypperliga Skalder, fast de ej alla finnas inom Consistorierna, så tyckes det ock vara mindre mödan värdt, at inskränka sig blott inom sådant som nu kan vara at tilgå, när man kunde hafva mycket bättre, hälst de nu lefvande ock tyckas ej böra mista den rätt, at så väl som de framfarne, få bidraga til en så god sak, hvarest man öfver alt tyckes böra söka det bästa.»

Här visar sig sålunda ett oskrymtadt nit för psalmboksfrågan från en vitterhetsälskare, som hoppas, att samtidens ypperliga svenska skalder ej skola neka den goda saken sitt biträde. Värd att lägga märke till är denna af en tydiligen initierad man (Ljunggren anser det vara Kellgren, hvilket dock förefaller mindre troligt af stilen att döma m. m.) framställda förhoppning: den vitt-

nar om, att sambandet mellan kyrkan och kulturen ännu ej är slitet. Vi skola längre fram finna, att Wallins tidigaste psalmboksprogram mycket nära ansluter sig till de af Ingenuus förfäktade idéerna.¹

Redaktörerna af den nya profpsalmboken fingo ock den tillfredsställelsen att se en och annan af tidens vitterhetsidkare bidra till det angelägna verket.² Skaldefadern Gyllenborg understödde arbetet med nydiktningar (bl. a. n:r 140 och 133 i Prof Psalmboken, såväl som bearbetningar af gamla psalmer (bl. a. n:r 336, 377 och möjligen 451 darsammastädes).³ Bland öfriga mera ansedda diktare, som äfven biträdt utgifvarna, nämner Troil vid jubelfestens plenisammankomst den 4 mars 1793 Adlerbeth (n:r 333 och 426 i Prof Psalmboken) och Axel Gabriel Silfverstolpe (n:r 455 i Prof Psalmboken). Af den något äldre vitterhetskolas lärjungar medverkade bl. a. J. W. Lilliestråhle och J. Elers. Dessutom märktes en hel del prästerliga medarbetare, bland hvilka Samuel Ödmann (n:r 468 i Prof Psalmboken) var den förnämste.

I förhållande till 1765—1767 års profpsalmbok betecknar den af 1793 åtminstone på en punkt en klarare insikt om den kyrkliga sångens väsen och uppgift. Den ytterligt didaktiska karaktären i den förra boken hade tagit sig uttryck redan i dess uppställning — efter katekesens fem hufvudstycken — med de öfvermåttan talrika underrubrikerna inom hvarje afdelning, där snart sagdt alla tänkbara skiftningar och stadier i kristendoms-lifvets utveckling fått sin särskilda psalm, liksom för öfrigt alla dogmatikens och etikens hufvudfrågor. I förordet till profpsalmboken af 1793 uttalas missnöje med denna uppställning (som dock bibehålles):

¹ I Stockholms Posten n:r 208 och 221 s. å. förekomma insändare mot Ingenuus artikel, hvilka bägge af religiösa skäl afvisa krafven på god smak och öfvad skaldekonst som nödvändiga för en ny psalmbok. Härpå svarar Ingenuus' i n:r 232 och häfdar sin förut yttrade åsikt. »Högd, styrka och värdighet» i psalmen är ej detsamma som »fåfänglig ord efter människovisdom». Enkelheten fordrar den största konsten.

² »*Consistorium* har wid utarbetningen här af haft den lyckan, att biträdas utaf en af vår tids första Skalder», heter det i företalet till ProfPsalmboken 1793. Äfven »andre vittre män» nämnas, som insändt några nya psalmer.

³ I en not till n:r 451 »Min själ skall låfwa Herran» säges, att denna bearbetning lämnats af »en vår witraste Skald». I betraktande af rytmens beskaffenhet och de bibehållna arkaismerna kunde man möjligen gissa på Adlerbeth.

»En Psalmbok bör icke wara en rimmad Läro-bok, utan uppmuntran till andakt, i synnerhet wid den allmänna Gudstjensten, och då synes en annan ordning lämpligare». Med afseende på språket visar sig dels ofta en återgång till den gällande texten från 1695¹, dels ett utmönstrande af bildliga uttryck och säregna bibliska vändningar ur psalmer från det föregående förslaget. Härvid erinras man om Eschenburgs åsikt, att psalmen bör afstå från metaforer och liknelser. Några betecknande exempel må anföras. I stället för »hugg din lustas hand utaf» (n:r 28 i 1765) sättes »underkufva ditt begär» (18 i 1793). I stället för »Lär mig the skatter öka, Som ingen mal förtär» (n:r 23 i 1765) skrives »Lär mig de skatter öka, som tiden ej förtär» (16 i 1793). »Hans sköna skrud betäcker deras fel» (n:r 31 i 1765) öfversättes till »Och Hans förtjänst försonat deras fel» (28 i 1793). »Tin käpp och staf bevarer mig, At jag vid hjorden blifver» (n:r 191 i 1765) utbytes mot »Ja, nådigt du bevarar mig, Att städs jag vid dig blifver» (181 i 1793). »Med glädjens olja blir jag smord» ersättes af »Jag blir utaf Dig helig gjord» (samma psalm). »Sodoms roser synas täcka» (n:r 245 i 1765) förvandlas till »Synden listigt mig förvillar» (237 i 1793). Vi se sålunda en genomgående tendens att aflägsna det konkreta, naivare, åskådligare och mera poetiska bibelspråket och i stället ge psalmens tankeinhåll en så vidt möjligt begreppsmässigt städad och klar form. Men denna tendens är estetiskt-pedagogiskt motiverad och behöfver ej tyda på rationalistiska eller neologiska biasikter. Delvis kan rentaf ett apologetiskt intresse ha medverkat: det bibliska bildspråkets egenheter utmanade lätt löjet, sedan man vant sig att genom bibliska uttryck ge sitt tal en skämptsam tournure, och därför ville man måhända undvika sådana påfallande orientalismer, som det starkt biblicistiska förslaget af 1765—1767 ägde till öfvermått.

De för 1793 års profpsalmbok nya psalmerna — ett åttiotal nummer — bära skulden för det rykte, som vidlådt hela nämnda förslag: att det skulle vittna om neologiens starka inflytande vid denna tid i vårt land. Dessa psalmer från den naturliga teologiens område ha emellertid, äfven de, sitt apologetiska syfte, och hvad särskildt naturpsalmer som förslagens n:r 82 (anförd af Hildebrand) m. fl. angår, bör man komma ihåg, att den religiösa naturbetrak-

¹ A. Hildebrand, Svenska kyrkans psalmbokskommittéer, sid. 29. — Jfr t. ex. 119 i 1793 med 118 i 1765, 182 i 1793 med 192 i 1765 och motsvarande psalmer i G. Psalmboken (resp. 151 och 203).

telsen hör till tidens älsklingsidéer. I det föregående har talats om Thomsons Seasons, för oss ligger nära att tänka på Linnés hymner i bibelstil öfver Skaparens under i naturen.¹ H. A. Brorsons »Op alle Ting, som Gud har gjort» eller Gellerts »Gott ist mein Lied» erbjuda ypperliga exempel på den religiösa naturbeaktelsen i psalmens form. De motsvarigheter, 1793 års förslag erbjuder, äro visserligen ojämförligt mindre folkliga, men dogmatiskt sedt äro de oantastliga. Ett ingående studium af 1793 års profpsalmbok skulle nog visa, att den lika litet som det samtida württembergiska förslaget förbigått någon viktig punkt i tros-läran eller vidtagit allvarligare förändringar i rationalistisk riktning. Men det kan ej förnekas, att boken gör ett mycket heterogent intryck med sina från de mest skilda håll hämtade nummer. Utgifvarnes mening synes ej heller ha varit att ge mer än en profsamlings att välja ur. Det förestående jubileet påskyndade verkets offentliggörande trots dess erkänt ofärdiga skick.

Under jubelfesten uttalade det för psalmboksfrågan tillsatta utskottet en viss besvikelse öfver förslaget och förordade tillsättande af en kommitté, som också blef en verklighet, den s. k. Ekklesiastikkommittén. Men frukterna af denna kommittés verksamhet visade sig ej i något nytt förslag utan blott i de psalmhäften, som två af ledamöterna Samuel Ödmann och Christopher Dahl utarbetat, och som utgäfvos 1798 och 1807.² Af särskildt intresse är härvid det principuttalande, som Ödmann gjort i företalet till sitt psalmhäfte. »Näst Epopéen är det förmodeligen Kyrkosången, som blottställer en författare för de strängaste fordringar. Man äskar, och det med skäl, en noggrann vård af Skaldekonstens föreskrifter, ett renadt språk, en lätt och naturlig gång, en ädelhet förenad med enfald, en rikedom klädd i fåordighet, en höghet, som icke mattar tankekraften och en klarhet, som utan ordapranng går till hjertat. Dessutom sysselsättes Författarens omtanke af ämnet, som fordrar sin egen vändning; af valet emellan det, som kan eller bör anföras; af pligten att säga nog, men tillika lagom; af nödvändigheten att dela tanken efter de täta ut-hållningarna; att icke sprida den genom tvånget af de trägna rimmen, och att bibehålla den vid sin klarhet genom en möjligast pro-

¹ Levertin, Linné, sid. 38 f.

² Försök till Kyrko-Sånger af Samuel Ödmann, Upsala 1798. — Psalmer, Kongl. Ecclesiastique Committeen den 12 Jan. 1796 Föredragne af Committeens Ledamot Doct. Christopher Dahl, Professor. Upsala, 1807.

saisk numer, utan att nedfalla till prosan». Liksom redaktionen af profpsalmboken 1793 anser Ödmann, att psalmboken ej skall vara någon lärobok: Kyrkosången bör »förutsätta tillräcklig kännedom af Religionens Sanningar». I likhet med många samtida tycks Ödmann äfven velat inrymma en plats i psalmboken åt några mera högstämnda, odeliknande andaktskväden: Kyrkosången bör »icke inrättas endast för den minst uplysta Allmänheten». Äfven till »Christna af högre odling» bör den ta hänsyn.¹ Särskild betydelse äger erkännandet att »vissa ämnen medgifva någon, fast sparsam målning», ett erkännande, som motiveras med hänvisning till »Ebreiska kyrkosången». Slutligen framhålles som önskvärdt, att psalmen klädes »i Bön eller Lof, eller ock så inrättas, att de sjungande ledas till betraktelser öfver sig sjelfva».

Omdömena om förslaget 1793 voro ej alltigenom så ofördelaktiga, som man af det ofvannämnda utlåtandet vid jubelfesten kunde befara. Leopold (som författat n:r 374 i profpsalmboken) tycks ha varit välvilligt stämd, och ännu 1800 försvarar en författare i Läsning i blandade ämnen (n:r 36) de nya religionssångerna.² Genom profpsalmbokens blotta tillvaro och de bägge samlingarna af Ödmann och Dahl hölls intresset vaket: frågan var alltjämt aktuell, såsom äfven framgår af den begärlighet, hvarmed Ödmanns psalmer köptes.³ Prosten O. Linderholms Försök till Förbättring af Den Svenska Psalm-Boken (1804) lär också blifvit mycket begagnad, ej blott för privat utan äfven för offentlig uppbyggelse.⁴ I litterärt värde kunde hans försök dock ej mäta sig med Ödmanns, som för de i tysk psalmestetik skolade måste framstå som nära nog idealiska. Vi se ock, huru i den af Jakob Tengström utgifna Allmän Litteratur-Tidning (Åbo 1803 n:r 19) Ödmanns psalmer uppställas som mönster »så väl för sitt uppbyggeliga, och äfven

¹ Samma uppfattning uttalar Jakob Tengström i en recension af Stockholmsches Gesangbuch 1803 i Åbo Litteratur-Tidning (n:r 19) och Lindblom i företalet till Dahls psalmer.

² Hildebrand, a. a., sid. 40 f.

³ Lindblom talar i sitt förord till Dahls Psalmer om »femte upplagan» af Ödmanns Kyrkosånger. Själf nämner Ödmann i sitt bref till Wallmark (13/4 1815) om 6,000 sålda exemplar men räknar tydligen blott tre upplagor (Hildebrand, a. a., sid. 185).

⁴ Wallin uppger i sitt Betänkande rörande Nya Psalmboken 10/5 1812 (Hildebrand, a. a., sid. 164), att Linderholms psalmer »haft en sådan afgang, att flera stora upplagor varit behöfliga», och detta på den grund att de »för deras fullständighet till nummern varit nyttjade vid offentliga gudstjänsterna».

för den enfaldige lätt fattliga innehåll, som för sin otvungna och *correcta versification* ».

Vill man i sammanträngd form få en bild af den härskande psalmestetikens inverkan på den religiösa poesien, erbjuder Tengströms estetiska utveckling ett ej obetydligt intresse.¹

Sin första litterära bildning hade Tengström erhållit vid Åbo universitet under Porthans ledning och flitigt öfvat sig med öfversättningar till och från latinsk poesi, bl. a. tolkade han Eneidens två första sånger. Men det är egendomligt att se, huru oberöende han visar sig af de strängare reglerna för verskonsten före konditionen i Sverige, då han kom i närmare beröring med Kellgren. Tidvis tvungen att uppehålla sig i landsorten, hade han under sin vistelse i Gamla Karleby hjälpt sin morbror att predika och för sådana tillfällen skrifvit suspirier, hållna i arkaiserande asketisk stil och stundom med sina varma, innerliga tonfall erinrande om pietismens andliga sånger. Senare har han knappast skrifvit en så lefvande psalmstrof som denna, författad i november 1775:

Men du min Jesu, min Frälsare blida,
 Nådenes källa och vishetens brunn,
 Kom till mitt bistånd och stå vid min sida,
 För du själf ordet igenom min mun!
 Hela min tanke, mitt hjärta och sinne,
 Milde Förbarmare, helgar jag dig,
 Bygg då, o bygg då din boning därinne,
 Bygg då ditt tempel och blif uti mig!
 Främja din ära, ditt rike föröka,
 Skingra den listiga fiendens råd!
 Värdes, o Jesu, oss alla besöka
 Med din upplysande, hjälpande nåd!

Som vi se, har Tengström här hvarken ryggat tillbaka för arkaistiska böjningsformer (*nådenes*), inversioner (*Frälsare blida*) eller tautologier (upprepningen af *bygg då*), ej heller för användning af den misskända daktyliska takten. Hans ungdomsdiktningens svenska förebilder voro eljes den nordenflychtska kretsens skalder, främst Creutz, men af deras inflytande skönjes här knappt ett spår. I ett annat suspirium (på juldagen 1776) förekomma ar-

¹ Den följande framställningen grundar sig på M. G. Schybergsons edition af Tengströms Vittra Skrifter i urval (med en lefnadsteckning) och G. Nikanders afhandling Jacob Tengström som akademisk lärare och biskop intill 1808.

kaismerna *mörksens*, *dödsens*, *lifsens*, men metern är här alexandrinsk, liksom i en längre dikt På juldagen (1775), framställande frälsningshistoriens hufvudmoment: skapelsen, syndafallet och återlösningen och begynnande med ett om Jes. 1: 3 f. erinrande anslag:

I himlar gifven akt, I höjder, berg och dalar,
Då jag om Herrans verk, om Herrans under talar . . .

Genom sina estetiska och filosofiska studier lärde Tengström ock känna den nya värdering af Bibelns poesi, som isynnerhet Lowth och efter honom så många andra gjort gällande, bl. a. äfven Batteux. I sin prisskrift i Vitterhets-Akademien 1780 (om betydelsen af antikstudiet för skaldekonsten) och i sitt Tal Om det höga i Skaldekonsten (hållet i Utile Dulci under stockholmsvistelsen 1781), visar han bekantskap med Sulzers konstfilosofi och häfdar de gammaltestamentliga författarnes fulla jämnbördighet med de grekiska och romerska mästarne. Men samtidigt kom han, som förut är sagdt, närmare Kellgren, blef medarbetare i Stockholms Posten och offentliggjorde där dikter, som visade en strängare regelmässighet än hans tidigare diktförsök. Arkaismerna försvinna under Kellgrens färla. Själfva innehållet påverkas ock i någon mån af den rådande lättsinniga tonen i tidningens strövers och i mästarens dåvarande diktning. Men i dennes försmädlighet mot religionen tar han ingen del, och på hans lifsåskådning har Kellgren med sin för Tengström motbjudande pessimism icke öfvat något inflytande.

Sedan Tengström efter en tids lärarverksamhet inom den filosofiska fakulteten öfvergått — delvis af ekonomiska skäl — till den teologiska (1783); tog hans diktning åter en mera religiös vändning. Så t. ex. i ett Ode öfver Lagens utgifvande som förskrifver sig från 1785 och börjar med denna ståtliga invokation i J.-B. Rousseaus stil:

Att dock en fläkt af samma anda,
Som livvade en Davids röst,
Uti min sång sig ville blanda
Och tända lågor i mitt bröst!
Kom, hänryck mig, du helga yra,
Som styrt de forna skalders lyra.
Och lär mig deras starka slag!
Gjut din förtjusning i mitt snille;
Min skapare jag sjunga ville,
Hans allmakt, godhet och hans lag.

Hur regelmässigt utstuderad är dock ej en strof som denna med sina reminiscenser af den fransk-klassiska poetikens oderecept (»starka slag» o. s. v.) jämförd med det enkla, hjärtliga suspiriet tio år tidigare! I fortsättningen möter den i dylika dikter vanliga blandningen af antika och bibliska bilder och termer (Chaos, Tartaren, Seraphimer om hvartannat). Ett par andra religiöst stämnda dikter *Mänsklighetens och Skaldekonstens förbund* (1784) och *Upplysningen* (1793) ha ett visst intresse för den svenska litteratur- och kyrkohistorien såsom tydliga förebilder för Wallins *Ode till Lindblom* (1805).¹ I en (1785) gjord öfversättning af J.-B. Rousseaus parafras öfver Psaltarens 49. psalm (*Sur l'Aveuglement des Hommes du siècle*) vill Schybergson se ett uppslag till Tengströms senare psalmarbete.

Den höga retoriska odetonen i nämnda dikt har han dock ej gifvit många prof på i sina psalmförsök — de äro i enlighet med Sulzers och Eschenburgs teorier hållna i en abstrakt, nästan alldeles bildlös stil och mycket enformiga i metriskt hänseende (mest trokaisk takt). Man jämföre med det ofvan citerade odet öfver Lagens utgifvande följande strofer ur Tengströms psalm om Vördnad för Guds lag (*Abo Tidningar* 1793 n:r 12):

En helig Gud har sagt	Betänkom hō han är
Han synderna wil hämna	Som lag åt werlden skänker,
Och ej sin Lags förakt	Som hämndens låga bär
På Syndarn onäpst lämna;	Mot den hans Lagar kränker:
Men älske wi hans bud	Ack jo! wår Skapare,
Och höre honom till,	Som stoftets barn beredt
En mild och nådig Gud	Och lif och warelse
Han mot oss wara will.	Åt tusend werldar gett.

Ett annat exempel — en psalm om *Kärlek till Nästan* (*Abo Tidningar* 1793, n:r 2) — må anföras i sin helhet som prof på Tengströms psalmstil.²

Wis och nådig, Herre Gud!
 Du så öm om menskjors bästa,
 I din helga wiljas bud
 Fordrar kärlek til wår nästa:
 At wi utaf all wår själ
 Skole främja andras wäl.

¹ Den flerstädes ytterst frappanta likheten mellan dessa Wallins och Tengströms dikter hade jag ej observerat, då jag skref uppsatsen om Wallins ungdomsutveckling i *KÅ* 1910. Utrymmet förbjuder här anföring af paralleller. Se emellertid Schybergsons edition af Tengströms dikter sid. 46 ff. och 114 ff.

² Schybergson har ej aftryckt någon af Tengströms psalmer.

Kyrkohist. Årsskrift 1915.

Barn til en och samma Far,
 Menniskjor ju äro Bröder:
 Samma Gud dem skapat har.
 Han dem alla klär och föder,
 Lemmar uti samma kropp,
 Kallade til samma hopp.

Uti en och samma werld
 Ett och samma lif wi andas:
 Lika wid vår hädanfärd
 Skull vårt stoft i jorden blandas
 En och samma Frälsare
 Blifwer allas Domare.

Kunna menniskjor då wäl
 Dessa helga band förglömma,
 Trampa sina likars wäl,
 Kärlekslöst om nästan dömma
 Utan Dygd och Mänsklighet
 Le wid usslas usselhet?

Utaf Gud wi alle fått
 Hwar sitt mått af lyckans håfwor;
 Täflom då att göra godt,
 Nyttjom rätt hans Nådegåfwor,
 Och med ädla tänkesätt
 Främjom den förtrycktas rätt!

Jesu! helga Du vårt bröst,
 At wi, med Ditt milda hjerta,
 Rörde utaf usslas röst,
 Söke lindra deras smärta,
 At med lydnad för Ditt bud,
 Wi i mildhet likne Gud!

Låt Ditt ömma hjertelag,
 Och Din glädje at förbarma,
 Ge åt våra hjertan lag,
 Lika ömhet mot den arma;
 At oss äfwen nåd må ske.
 Uti Din tillkommelse!

Tengström har äfven öfversatt ett par psalmer från tyska, den andra af dem, Psalm til Predikan, förskrifver sig från Klopstocks Geistliche Lieder, men är trots sin något högre flykt rätt obetydlig.¹

¹ Åbo Tidningar 1792, n:r 43, och 1793, n:r 28.

Med de samtida tyska psalmbokssträfvandena sympatiserade han lifligt: »de förträffligaste samlingar af andliga sånger» hade där under seklets senare hälft åvägabragts. Med afseende på behandlingen af de gamla psalmerna intog han en radikal ståndpunkt: de allra flesta vore odugliga och borde totalt omarbetas eller ersättas med nya, »vår religion värdiga, rörande, ädla och okonstlade som religionen själf».¹

Utvecklingen af Tengströms religiösa skaldskap visar oss, hur en i förstone för folklig psalmton ej främmande litterär talang under inflytande af den stränga abstrakta korrekthetens ideal mer och mer steriliseras och slutligen blir oförmögen att åstadkomma annat än rimmad prosa. Medan Kellgren gick en rikare utveckling till mötes efter Tengströms återfärd till Åbo, synes den senare mer och mer ha vuxit fast vid klassicismens smaklära.² Den psykologiska grundläggning, Kellgren gaf sin framställning om andliga poemers rätta bedömande, borde ej ha varit Porthans lärjunge så fjärran, kan det tyckas. Men af en sådan tankegång visar han ingen påverkan. Hans teologiska rationalism kan väl ock i sin mån ha bidragit till, att en påpekan af det suggestivas betydelse för våra smakomdömen var förspild, när det gällde honom.

Hur olyckligt den härskande psalmestetiken verkade, framgår för öfrigt äfven af de två psalmförsök, som samtidigt med Tengströms publicerades i Åbo Tidningar af en mycket större skald — Frans Mikael Franzén.

Hans temperament var ju vida varmare, känsligare och rikare än Tengströms, och han ägde den naiva omedelbarhet, som måste förutsättas för att lyckas i den sorts enkla stil, som psalmdiktningen enligt tidens tro kräfde. På samma gång hade han rönt starkt intryck af den germanska känsloriktningen: Klopstock, de tyska och engelska förromantikerna och deras ättefader Milton samt Baggesen hörde till hans mest beundrade älsklingsförfattare.³ Men den glans och lyftning, som bekantskapen med dessa skalder bidragit att förläna hans samtidiga profandiktning (Människans anlete, Morgonrodnaden, Det nya Eden), har han ej förmått ge sina psalmförsök Samvetet och Frälsaren (Åbo Tidningar 1793 n:r 14 och 19),

¹ Om Tengströms åsikter i psalmboksfrågan se Nikanders ofvan cit. afhandling, sid. 62 ff.

² Schybergson, a. a., sid. LIII. — Nikander, a. a., sid. 7 f.

³ Castrén, F. M. Franzén i Finland, sid. 141, 118, 129. Blanck, Den nordiska renässansen, sid. 362 ff.

och den eftersträfvade enkelheten är liksom Tengströms mera af-siktigt nedlåtande än naturlig och okonstlad. Den myckna målningen i Franzéns senare psalmer, som Ödmann klandrade, men som gifvetvis hör till deras mest tjusande drag, ser man här ej till. Stilen är nog så abstrakt som den bildrike skalden förmådde åstadkomma. Castrén anser troligt, att psalmerna påverkats af Tengströms föredöme (redan 1792 hade denne publicerat några psalmer).¹ Man vet också, att Franzén högt värderade Gellert, men om han känt dennes »Geistliche Oden und Lieder» redan nu, torde vara ovisst.²

Den första af Franzéns psalmer framställer samvetet såsom människans på en gång domare och vän, och i personifieringen kommer onekligen något af den unge skaldens religiösa innerlighet till uttryck. Ett par ställen visa ock, att Franzén ej fullt lyckats lämpa sig efter teorien om det oberättigade i bilders användning.³ Psalmen om Frälsaren går ungefär i Lavaters stil: det är en betraktelse öfver Jesu jordelif men med en ingress om Sonens sändande i världen, som erinrar om Luthers »Nun freut euch lieben Christen g'mein» och något sticker af från den eljes onekligen rationalistiskt klingande tonen. I sin helhet äro emellertid de bägge psalmerna föga lyckade, och en känsla häraf torde ha föranledt Franzén att ej på länge göra om försöket. Hans nästa psalm (en parafras af Fader Vår) trycktes i Åbo Tidningar 1802 (n:r 13) och därpå följde en (Tio Guds Bud) 1808 (n:r 12) och en (Jul-Psalm) 1810 (n:r 152). Först i den sista visar sig en mot hans mognade psalmdiktning tenderande stil, ej utan frändskap med Klopstocks liturgiska hymntyper. Den förekommer i omarbetad gestalt i Franzéns och Wallins Prof-Psalmer 1812.

Det var ej så mycket brist på religiöst intresse eller bristande håg för religiös diktning, som förorsakade det gustavianska tide-

¹ Castrén, a. a., sid. 115.

² Castrén, a. a., sid. 141: »Gellert, Gellert, huru många goda föresatser är icke äfven jag dig skyldig», heter det i Franzéns dagbok under utlandsresan 1795—1796.

³ Strof 5 må citeras:

Ack! fåfängt gör Förnuftet Lagen,
Om Domarn, som i hjertat är,
Bestucken, kufwad och bedragen
Af öfvermäktiga begär,
Ej går med straffets hårda hot
De lätta synderna emot.

hvarfvets nederlag i psalmboksarbetet, utan fastmer en förvänd uppfattning af hvad folklighetens och församlingsmässighetens principer inneburo och en öfverdrifven räddhåga för att bryta mot det poetiskt korrekta och språkligt tidsenliga. I allmänhet underkände man här som eljes det mystiska stämningmomentet i det gamla kyrkospråket, hvilket dock i verkligheten för andakten och det religiösa begripandet spelar så oändligt mycket större roll än det klara och tydliga, ned mot hvardagsspråket tenderande uttryckssätt, hvori man såg det enda folkliga. Man förstod ej det suggestivas värde. Det visar sig också i rytmen, som t. ex. hos Ödmann och Tengström ofta är plågsamt opersonlig och uttryckslös i sitt trokaiska enahanda: den säger ingenting. För poesiers förmåga att genom bild och rytm upplysa hade dessa upplysningsvänner alltför liten förståelse. Det oförnekliga faktum, att allmogen ingalunda skytt utan tvärtom förälskat sig i de färgrika och granna orden, de klingande och liffullt växlande takterna i sina folkvisor och psalmer, detta faktum ansåg man blott bevisa folkets råa smak. Kellgrens ofvan refererade recension af Ståhlbergs prosapoem »Christi lidande i Getsemane» var blott en ensaka snilleglimt, som knappast upplyste samtidens öfverkloka sinnen. Först med nyromantiken blir Kellgrens upptäckt erkänd och tillämpad i psalmen (Hedborn).

Men det ofvan i förbigående berörda medgifvandet åt mera upplysta kristna att få något för sig i psalmboken, hvilket, som vi sett, ingalunda var ett speciellt neologiskt påfund utan redan möter hos en så strängt religiös man som Watts i England¹, detta medgifvande utgjorde i själfva verket ett skydd mot den alltför triviala psalmstilens allenavälde. Af hänsyn till de bildades behof kunde Oxenstiernas och Leopolds vackraste odelyrik få återljuda i vissa psalmer, och så tillkommo en del högstämda lofsånger redan före Wallins tid och oberoende af det romantiska genombrottet, t. ex. »Dig allena vare ära» (n:r 8 i 1819), »Store Gud, som tusen världar» (n:r 30), »Naturen åter träder» (n:r 393), »Sin suck naturen skickar» (n:r 397 efter B. Münter) af Ödmann, hvilka alla erinra om den gustavianska odestilen i dess ädlaste former: Oxenstiernas Oskuldens Religion och Dagens Stunder, Leopolds Försynen och

¹ Man skulle i vårt eget land kunna åberopa liknande försvar för hänsynen till en högre odlad smak i psalmdiktningen: Swedbergs anmärkningar mot censorernas strykande af Lindschölds aftonpsalm: »Nu i skuggans tid, den tysta». Se Beckman, Psalmhistoria, sid. 853.

Adlerbeths solhymner i Cora och Alonzo. Något af den lidnerska patetiken synes man kunna spåra hos Christopher Dahl, särskildt i dennes »nya psalmer», men äfven där erinras man nog närmast om Oxenstiernas vekare toner. Först med Wallin och Hedborn gör sig Lidners inflytande fullt märkbart i vår psalmdiktning.

Af oskattbart värde var emellertid, att tidehvarfvets blickar riktats mot den religiösa diktningen, såsom ej blott tillätlig, utan i allra högsta grad prisvärd, när den blott utmärktes af höghet, värdighet och styrka. Från 1780-talet blef Youngs och Klopstocks skaldskap — och därigenom äfven Miltons — alltmer känt och skattadt i Sverige, på samma gång Sulzers estetik flitigt studerades, och därmed ökades ock lusten för att upptaga kristna ämnen i poesien och använda bibliska bilder.¹

Ett par uppsaladisputationer från 1786—1787, ventilerade under den ansedde poëseos & eloquentiæ professorn Pehr Svedelius presidium, vittna om, hur nämnda tendens till religiös diktning, som ju f. ö. nära sammanhänger med de schweiziska estetikernas teorier, äfven börjar visa sig vid universiteten. I den första af dessa dissertationer, *De usu Poëseos in Sacris* (resp. P. J. Sæve, gotl.),² möta vi tankar, som afgjordt höra till tidens modernaste. Trots den lifliga uppskattning författaren skänker den samtida litterära blomstringen i Sverige, erinrar han om att en litterär kultur snart sjunker, om den icke uppbäres af höga ämnen. Därför vill han *pie ac reverenter* inbjuda sånggudinnorna till religionens helgedomar, så mycket hellre som poesien otvifvelaktigt har religionen att tacka för sin första tillväxt. (En återblick på olika folks, främst hebreernas, tidigaste poesi bestyrker detta.) Vål kunde religionen tyckas i stånd att undvara hvarje poetisk utsmyckning, men understödd af skaldekonsten har den dock i

¹ Karakteristiskt är Kellgrens ord- och bildval i Till Christina (1792) vid skildringen af det lyckliga uppvaknandet:

— — — — Gud! hvad glada röster
Af himmelsk harmoni ha nått hans öra!
Likt rösten af de helige på Horeb
Ljuft sammanstämde med Seraphers harpor,
När Herrans salighet besöker jorden. —

För sina bästa känslor finner han naturligast uttryck af biblisk klang.

² Om författarskapet till de bägge disputationerna se Annerstedt, U. U. H. III: 2, sid. 280. A. M. Fant, Upsala Stifts Herdaminne, del III, sid. 465 f., uppger. att »många» af de disputationer, för hvilka Svedelius presiderat, »äro af respondenterne författade».

själfva verket med större framgång fyllt sin uppgift. (I detta sammanhang beröres bl. a. den hebreiska poesien och Lowth citeras.) Om all religion haft gagn af poesiens hjälp, bör i synnerhet den sanna religionen ha det. I allmänhet riktar sig poesien mindre på att genom ett naket framställande af sanningen öfvertyga förståndet än på att med behagets makt röra och öfvertala hjärtat genom vädjande till fantasien och känslorna. Ställd i religionens tjänst aflägsnar poesien från dess bud den motbudande sträfheten och framställer dem på ett ljufligt betagande sätt. Den förmår ock kraftigt stegra och befordra de heliga själsrörelser, som religionen vill väcka, och därför förtjänar den synnerligen väl hederstiteln *felicissima Religionis administra*.

Med denna om Sulzer erinrande uppfattning af förhållandet mellan poesien och religionen måste författaren polemisera mot Boileaus förnekande af kristendomens poetiska användbarhet. Bättre ämnen för poetisk behandling kunna väl ej tänkas än Guds uppenbarelse i naturen och hans världsregering, inkarnationen, återlösningen och Guds lof. Hvilket ämne kan väl anses mer ägnadt att röra känslorna och skapa ett sant sinnesnöje, hvilket kan vara mera poetiskt? Om skaldekonsten blott sällan eller vårdslöst vidrör dylika ämnen, ha vi rätt att vredgas på sånggudinnorna och instämma med Young, då han manar poesien att återvända till religionen, dess första kärlek och första föremål.¹

Den andra dissertationen *De abusu licentiæ poeticæ* (resp. G. M. Mallmin, dalek.) kan betraktas som ett slags fortsättning på den nu refererade. *Licentia poetica* tas här i moralisk betydelse, och det missbruk, som åsyftas, är det själfsvåld i ämnesval och uttryckssätt, som vissa författare gjort sig skyldiga till. (Särskildt brännmärkes Voltaires religionshån.) Gentemot dylik profanering af skaldekonsten framhåller författaren den rikedom på poetiska uppgifter, som både den naturliga och den uppenbarade religionen erbjuda.² Särskildt anbefaller han Kristi lif och verk som det värdigaste föremål för skaldekonsten: hvilken heros' be-

¹ Frågan om poesiens härkomst ur religionen beröres bl. a. äfven i dissertationen *Historiola Poëseos* I (1776) sid. 7. Äfven för denna har Pehr Svedelius presiderat.

² Som exempel på ämnen från den naturliga religionens område nämnes 103. psalmen. Härmed åsyftas förmodligen Vulgatas nummerföljd, där 104. psalmen i vår bibelöfversättning har detta nummer. Möjligen föreligger ett förbiseende af denna skillnad i numreringen. I Batteux's Principes etc., III, analyseras just Ps. CIII i Vulgata som typ för religiös lyrik (sid. 272 ff.).

drifter kunna väl jämföras med hans? Den antika litteraturens mästerverk bibehålla emellertid alltid sitt höga värde som stil-mönster, hvilka ej ostraffadt lämnas åsido af tilltänkta poeter. Dock måste den, som studerar och imiterar de klassiska förebilderna, vakta sig att träda i de slippriga fotspår, som dessa stundom efterlämnat. Den kristne skalden bör eftersträfvä en högre moralisk fullkomning i sina verk.

Äfven vid det sydsvenska universitetet ha liknande tankar funnit gehör. Äfven där studerades under Lidbecks ledning Blair, Sulzer och Eschenburg jämte de äldre estetikerna, och i Tegnér's ungdomsdiktning kan man se intryck från Young och Klopstock jämte Kant och Schiller.³ Religiösa ämnen behandlar den unge Tegnér med förkärlek i en högstämd patetisk stil. Något tidigare möta vi likartade sträfvanden hos Franzén och Mikael Choræus i Åbo. Det går en dragning mot det religiösa i själfva tidsandan, en dragning, af hvilken, såsom alltid när det gäller nya strömnin-gar, skalderna först attraheras.

Så mäktigt gör sig i själfva verket krafvet och sträfvandet att skapa en sublim religiös diktning gällande — isynnerhet sedan vid 1790-talets början sinnena bragts i oro genom franska revolutionens blodsdåd — att man rentaf skulle kunna våga den i förstone paradoxalt klingande satsen, att kanske ingen tidpunkt i nyare historien varit så ägnad att framalstra en stor religiös diktning som tiden vid och kort efter sekelskiftet 1800. Stora omstörtningar i tankens och handlingens världar följde slag i slag, och genom sjuttonhundratalets arbete var poesien beredd att söka ge de väckta höga och starka lidelserna konstnärlig form.

Att ha förenat i sig de bästa tendenserna i denna litterära och historiska utveckling och bragt dem till uttryck i svensk kyrko-sång är Johan Olof Wallins förtjänst. Han skulle, om han tillhört något af de stora kulturländerna, ha sin ställning gifven i världslitteraturens historia såsom fullföljaren af de ansatser till en sublim biblisk-kristlig lyrik, som, förebådade af Milton och Racine, framträda hos Young, Klopstock och Gellert och hvarom Sulzer och andra estetiker teoretiserat. Äfven om honom gäller på sitt sätt, att han kom i tidens fullbordan.

³ Esaias Tegnér, Filosofiska och estetiska skrifter. Med en inledande afhandling af Albert Nilsson, sid. 63 f. och flerst. — Jfr Carl Santessons afhandling om Tegnér's reflexionsdiktning (1801—1805) i Upsala Universitets Årsskrift 1913: 1, sid. 1 ff.

FÖRSTA KAPITLET.

Återblick på Wallins studietid intill prästvigningen.¹

Den gamla lärda skolbildningen, som satte en så outplånlig prägel på sina adepter, härskade ännu trots protester från flere håll oinskränkt i de svenska läroanstalterna under Wallins uppväxtår. Och få af våra stora författare visa väl ett så genomgripande beroende af den gamla latinskolans formella styrka som han. Hvad denna skola kunde ge af respekt för ordets konst, för uttryckets afrundning och satsbyggnadens rytmisering, det har Wallin mottagit och bevarat med sällsynt läraktighet och omsorg.

Just då latinskolans herravälde under förenade angrepp från borgerligt-utilitaristiskt och världsmannamässigt-estetiskt håll tycktes börja luta mot sitt fall, fick den ett kraftigt stöd i nyhumanismen. Påverkade af dess entusiasm få vi väl tänka oss, att flere bland Wallins lärare varit, men isynnerhet torde det gälla om A. H. Stamberg. Han ådagalade stort intresse för lärjungarnas vittra öfningar och uppmuntrade lifligt sin gunstling Wallin i dennes poetiska försök. En minnestecknare vitsordar det allvar och nit, hvarmed Stamberg bedref sin undervisning. Det var ej ett mekaniskt och dödt pluggsystem han följde, utan han lade stor vikt vid *innehållet* i det lästa och sökte rikta lärjungarnas uppmärksamhet då de lärorika tankar, som texten kunde erbjuda.² På samma gång han var angelägen att äfven påpeka stilens skönheter och

¹ I Kyrkohistorisk Årsskrift 1910, sid. 30—91, har jag gifvit en framställning af Wallins ungdomsutveckling (1779—1806), till hvilken jag tillåter mig hänvisa för biografiska data rörande här afhandlade tidsskede. Här skall blott ges en på senare efterforskningar stödd öfversikt af hans bildningsgång, i den mån den sammanhänger med hans psalmdiktningens tidigaste faser.

² KÅ 1910, sid. 45, 47.

³ Lektor B. K. Bellanders *Oratio funebris* öfver Stamberg (Västerås 1842): »ad rerum quoque copiam, argumentorum vim, ordinis constantiam, atque sententiarum veritatem animum accuratissime adverteret: veram eloquentiam non nisi loquentem esse sapientiam, oppido gnarus».

lära de unga sentera dem, visade han en ansvarsmedveten omtanke om lärjungarnas bevarande från skadliga intryck och undvek i sin Horatius-edition att ingå på förklaring af sådana dikter, som ej ur moralisk synpunkt höllo profvet.¹ Stamberg's betonande af den klassiska litteraturens värde äfven ur innehållets synpunkt hindrade honom ingalunda från att intaga en positiv kyrklig ställning, hvarom hans medlemskap af Pro fide et Christianismo och längre fram af Evangeliska Sällskapet vittnar.

Så fann Wallin redan i skolan hos denne sin lärare den förening af humanism och kristendom förverkligad, som han själf och de flesta ledande kyrkomän på hans tid lifvet igenom representerade. Än så länge balanserades alltjämt romarskalderna och retorena af den gamla teologien i Benzeli's Repetitio eller Wöldikes kompendium, och man kände förmodligen knappast någon konflikt mellan dessa andevärldar. Upplysningen underströk blott ytterligare de forntida vises auktoritet och bidrog på samma gång att bestyrka den allmänna uppenbarelsens sanningar, på hvilka tonvikten af apologetiska skäl gärna dröjde. Den fransk-klassiska smaken stod i ett liknande förhållande till latinstudiet: den var ju egentligen själf en ättling af humanismen och förrådde på många sätt sitt latinska ursprung. Det var då naturligt, att den lätt anknöt till den formella skolning, som hörde samman med latinläsningen. Öfning i latinsk och latin-svensk versskrifning var ju på samma gång en lofvärd imitation efter franskt recept. Både för den gamla lärda skolan och för klassicismen var poesiens konst lärbar liksom retorikens, och själfva skolbildningen har nog sin dryga andel i den otroligt upparbetade opersonliga versteknik, som tillhör sekelskiftet 1800.

Snart sagdt för hvarje något vittert intresserad gymnasist på Wallin's skoltid låg det genom själfva undervisningens art såväl som genom tidsandans påverkan nära att drömma om en litterär framtid. Att Wallin tidigt gjort det, får väl anses säkert. Jämförelsevis gammal som gymnasist — han kom till Västerås som sjuttonårig yngling och afgick tre år därefter till universitetet — hade han mer än de flesta skäl att tänka på sin fortkomst och på bästa sätt planera för sig. För en ambitiös natur var just då ingen väg till framgång och heder ginare än den litterära. Att han ej hörde till

¹ Se t. ex. till Epod. VIII i nämnda Horatius-edition (Västerås 1791) »Mätte mig tillåtas at om denna Ode säga detsamma som Quintilianus: *Horatium in quibusdam nolim interpretari*».

dem, som af sin natur oemotståndligt drifvas att ge sina känslor poetiskt uttryck, synes troligt. Själf har han på gamla dagar, kanske i en tillfällig nedstämmhet, kanske med en viss för honom betecknande böjelse för öfverdrifter, förklarar: »Poët har jag aldrig varit».¹ Hans tidigaste kända diktförsök jäfva knappast Rydquists omdöme, att poesien hos Wallin »var mera yttre än inre», så föga vittna de om att vara framsprungna ur någon stark personlig stämning.² Mer eller mindre göra de alla intryck af stilöfningar liksom de latinska verserna bland hans efterlämnade papper.

Redan i skolan har han börjat öfversätta och efterbilda Horatius, och vid universitetet i Uppsala fortfar han därmed. Här har han till lärare i poesi och elokvens haft den i sin krafts dagar både som latinsk skald och talare mycket ansedde Pehr Svedelius (professor 1772—1805). Föreläsningarna kunde väl ej bli så omväxlande (något som också prælektionskatalogen vittnar om), då han måste dela sin tid mellan poesien och vältaligheten (dessa discipliner hade 1779 förenats under en professur), men undervisningens kvalitet höjdes och latinstudiet hölls sedan uppe på en hög nivå. God hjälp hade Svedelius af skickliga ordinarie och extra ordinarie adjunkter, såsom A. M. Malmstedt och Olof Knös.³ För studenter, som så önskade, gaf han tidvis privata kurser i latinsk poetik.⁴ Hans vetenskapliga ståndpunkt synes i hufvudsak ha varit den fransk-klassiska estetikens (Boileau och Batteux), men vissa drag tyda på en vidsyntare uppfattning.⁵ Ännu 1788—1789 föreläste en hans adjunkt, den ofvannämnde Knös, *Principia Artis Poëticæ, in primis ad ductum Horatii & Boileau Despréaux*.⁶

Om, som man väl får antaga, frukter af Svedelius' undervisning igenfinnas i de här ofvan (i inledningen) nämnda, under hans presidium hållna disputationerna om den religiösa poesien, har Wallin redan i Uppsala kunnat få sin uppmärksamhet riktad på den religiöse skaldens uppgift. Man får väl ock antaga, att det är Svedelius, som gifvit honom riktlinjerna för hans afhandling

¹ Bref till C. A. Adlersparre (*Albano*) d. 11 febr. 1839 (i afskrift bland K. B:s samlingar af wallinska Biographica).

² Minne af J. O. Wallin, sid. 56 f. — Jfr sid. 71 ibid.

³ Annerstedt, UUH III: 1, sid. 481 f., III: 2, sid. 379, 383 och flerst.

⁴ Prælektionskatalogen 1775, 1777—1779: »privatim Poëticæ Artis & Litterature politioris amatoribus adfuturus».

⁵ B. Liljekrantz, Benjamin Höijer (Lund 1912), sid. 12 f.

⁶ Prælektionskatalogen för nämnda år.

De O. Horatio Flacco Lyrico (1804). Här pläderas ju ock, liksom i Mallmins dissertation *De abusu licentiæ poetiæ*, för antikimitationen såsom nödvändig vitter öfning för blifvande skalder med samma reservation som där i fråga om det stundom moraliskt betänkliga innehållet. En senare tid, som rikare belyses af filosofiens och religionens ljus, bör och måste kunna undvika de fläckar, som någon gång vidlåda Horatius' sånger.

Den breda och djupa klyfta, som för oss ligger mellan Horatius och Psaltaren, fanns ej för Wallins äldre samtida. Det var en helt naturlig, ja nödvändig sak, att, hvad en ung skald än längre fram skulle pröfva på, han först skulle gå i Horatius' skola. Så hade alla stora och små nyare diktare måst göra. Den höga uppskattning af Bibelns poesi, som Lowth och efter honom Blair fört fram, kunde ännu ej dispensera från klassicismens kraf på sorgfällig bildning efter Horatius' mönster. Men det måste dock för Wallin ha varit af stor betydelse, att han redan vid universitetet mötte den nya värderingen af Bibelns skalder.

Främst skedde väl detta under hans studier för Neikter och Tingstadius. Den förre hade vid sin akademiska undervisning stödt sig på Blairs *Lectures on Rhetoric and Belles-Lettres*, och Wallin har grundligt studerat och excerperat detta arbete.¹ Han har i samband därmed äfven fått någon kännedom om Herders *Über den Geist der Hebräischn Poesie* och Eichhorns *Einleitung ins Alte Testament*. Särskildt synes han ha fäst sig vid Blairs framställning om »de poetiska anledningar Judarne hade af landets belägenhet, floder, berg, äfven plägseder och kyrkoceremonier» — ett parti, som direkt bygger på Lowth och verkligen är synnerligen instruktivt. Det är ock att märka, att Blair anbefaller den gammaltestamentliga poesiens koncisa och allvarsamma stil såsom mönster för alla författare, som sträfva efter det sublima, och varnar för det onödigt utdragna och svamliga, som gärna följer med en artificiell verskonst. Wallin antecknar: »Korthet och Styrka och Höghet, ej konstmässig finhet, äro Hebr.[eiska] Poesiens märkl.[igaste] kännetekn, och knapt kunna andra Skrifter upvisa så djärfva och lifliga figurer som de heliga Böckerna: deras poesi lefver i Metaforer, liknelser, allegorier och personifikationer.»

Tingstadius' öfversättningar af biblisk poesi illustrerade ståtligt de teorier, Wallin samtidigt inhämtade. Att dessa öfver-

¹ Blanck, *Den nordiska renässansen*, sid. 250. — *Biographica: Wallin* (K. B.)

sättningar gjort djupt intryck på honom framgår af hans första psalmparafraser, som uttryckligen anges vara versifierade »efter Tingstadius». Längre fram ändrade han mening om värdet af dennes bibelarbete men under en tid af hans lif — och ingalunda den för hans utveckling minst betydelsefulla — har det säkerligen haft en stor mission att utföra genom att förläna hans egen omedelbara känsla för Bibelns poetiska värde ett slags akademisk och upplyst hemul.

Äfven på Nya Testamentets skönhetshalt torde hans blick redan vid universitetet ha blifvit riktad. Græcæ linguæ professorn Christofer Dahl föreläste ibland öfver evangelierna och uppehöll sig särskildt gärna vid de johanneiska skrifterna.¹ Han medgaf väl, att dessas språk »icke hade full Classisk renhet», men han gjorde bestämdt gällande, »att Johannes skrifter, utan afseende på deras gudomliga innehåll, i Ästetisk skönhet voro att jemföra med ålderdomens mest berömda arbeten».² Wallins mångfaldigt betygade kärlek till de skrifter i Bibeln, som bära Johannes namn, kan således ha tändts redan vid universitetet, där han hörde till Dahls närmaste lärjungar. I estetiskt afseende omfattade denne vill det synas, liksom Svedelius, en i Sulzers riktning modifierad klassicism med starkt framhäfvande af det godas och skönas innerliga enhet.³ Han var äfven känd för »god smak i svenskan» och hade vunnit pris i Svenska Akademien (1789) för öfversättningar från Cicero och tilldragit sig Gustaf III:s gillande genom öfversättningar från Horatius. Enligt Rosensteins omdöme var Dahl den, som »närmast imiterade» konung Gustaf i svenskan.⁴

För Wallins allmänna estetiska uppfattning har slutligen också Daniel Boethius' undervisning varit grundläggande. De teser, Wallin utfärdat till en disputation å Västmanlands-Dala

¹ Prælektionskatalogen 1798, 1799. Se ock de under Dahls presidium ventilerade disputationerna öfver johanneiska uppgifter (resp. Jon. Nordén 1793, G. A. L. Enebom 1794, P. G. Reuterström s. å., de bägge sista öfver prologen till Joh. ev.).

² Sv. Literatur-Tidning 1814, n:r 42, i en recension af Hänleins Inledning till Nya Testamentets skrifter.

³ Wallins förord till Dahls Tio Guds Bud (1822). Jfr KÅ 1910, sid. 64. — Om Dahls personliga tjuvningsförmåga se A. A. Afzelius, Minnen sid. 85 f.

⁴ C. Annerstedt UUH III, sid. 651 f. Jfr Ljunggren, Sv. Akad:s Hist. I, sid. 133, not.

nation den 21 maj 1802¹, röja en bekantskap med Kants estetiska idéer, som väl måste tänkas förmedlad af Boethius och förfäktad på grund af omöjligheten att definiera, hvad det sköna är, meningslösheten i deras sträfvan, som uppträdde såsom lagstiftare i skönhetens rike. Här skymtar alltså en möjlighet till revolt mot de härskande smakreglerna, något som är värdt att minnas, då Wallin längre fram (liksom i sin tidigaste produktion) visar sig relativt frigjord från det akademiska regeltvånget.

Under Kants medelbara påverkan har han kommit genom studiet af J. H. G. Heusingers estetik, som han i maj 1804 lånade å sitt nationsbibliotek.² Men Heusinger hyllar ej den rena kantska estetiken utan den af Schiller modifierade och vidare utbildade ståndpunkten. I Heusingers arbete kunde alltså Wallin, om det ej skett förut, stifta bekantskap med Schillers estetiska idéer, bl. a. sådana de framställa sig i dikten *Die Künstler*, som Heusinger citerar till belägg för sin utredning af konstens uppfostrande och undervisande betydelse.³ Den för Wallins hela kommande verksamhet som predikant och psalmdiktare bestämmande åsikten, att det sedligt goda måste framträda i det skönas gestalt för att verka på människors moraliska sinnesbeskaffenhet, har sålunda tidigt mött honom — och detta från skilda håll.

Hos Heusinger möta vi följande resonemang: Ju fullkomligare något är, desto mer väcker det vårt välbehag. Intet är fullkomligare än den fullkomliga människan. Alltså är hon konstens förnämsta föremål.⁴ Blott konstverk, som s. a. s. i personlig gestalt framställa sedelagen, kunna göra anspråk på att räknas som första rangens konstverk.

»Sollte eine *vollkommene* Darstellung der Sittlichkeit nicht vortheilhaft auf die sittliche Gesinnung des Menschen wirken? Sollte sich der gute Mensch in diesem Bilde nicht selbst gefallen? Sollte der minder gute nicht von der Schönheit und Wärme, mit welchem sich ihm das Gesetz, vor welchem er zittert, hier darbietet, gerührt und angelockt werden? Nein: es ist gewiss kein leerer und frömelnder Wahn, dass bei Betrachtung eines schönen und grossen Werkes der Kunst Gelübde zu einem guten Lebenswandel aus

¹ Hdskr bland Biographica: Wallin å K. B. *Thesis* 5.: *Sola in Forma, accidentali vero illa, non essentiali, nobis pulcrum representamus situm.* Märk ock Th. 4, 7, 8 och 9.

² Vestmanlands-Dala Nationsbiblioteks Utlåningsjournal 1802—1826.

³ J. H. G. Heusinger, *Handbuch der Æsthetik* I, sid. 322 ff.: »Was leistet die Kunst zur Vervollkommnung des Menschen?»

⁴ Heusinger, a. a. I sid. 115. Så bör man alltså förstå Sv. ps. 349 o. d.

unserm Innersten hervorgehen, und dass man ein Kunstwerk mit der Zufriedenheit verlässt, mit welcher man an eine gute Handlung zurückdenkt.

Die Kunst stellt *Ideale* dar. Sie wirkt also auf das Vermögen, *Ideen, abstracte Begriffe* vorzustellen und die Fertigkeit hierinn ist jederzeit für den Menschen, im Denken und Handeln, von Wichtigkeit. Die Grösse des Charakters zeigt sich in Befolgung sehr allgemeiner und den Ideen nahe kommender Grundsätze. Man kann also immerdar annehmen, dass sich der grösste Charakter — wenn alle andere Umstände gleich sind — bei demjenigen finden werde, welcher in den allgemeinsten Formeln denken kann. Je mehr aber diese allgemeinen Begriffe *gefallen*, desto eher werden sie das Verlangen rege machen, sie immer vor Augen zu haben und zu befolgen. Je *schöner* sie also dargestellt sind, desto mehr müssen sie gefallen; und so wäre es wirklich unmöglich dass die *Sittlichkeit schön dargestellt* ihre wohltätige Wirkung auf Geist und Charakter des Menschen verfehlen sollte.

Dies sind nun Vortheile, welche die Kunstwerke zu *allen Zeiten* nach sich ziehen; . . . im Zustande der Kindheit und Rohheit . . . ist es nicht der philosophische Geist, der *Wahrheiten* erfindet, und seine Zeitgenossen in abgezogenen Formeln der Wahrheit entgegenführt, sondern es ist das *Genie*, welches dem Zeitalter zuvor eilt, und ihm die Regeln des Wahren und Guten im *Bilde*, in Kunstwerken vorhält». ¹

Liksom den af Heusinger högt skattade schillerska estetisk-pedagogiska åskådningen tillkommit under inflytande från Sulzer, visar sig hos Heusinger bland andra med Sulzers beslätade tankar äfven den om psalmdiktningens stora insats i den moraliska folkuppfostran. Mer än andra sånger måste ju — af här ofvan refererade orsaker — de sånger behaga, i hvilka moraliska och religiösa känslor härska. Sådana sånger äro just »Kirchen- und Erbaungslieder». ² Heusinger nämner blott detta i förbigående, men sedt i samband med hela hans estetisk-pedagogiska system, får yttrandet en betydlig vikt. Psalmdiktningen blir den högsta tänkbara uppgift, som en patriot och filantrop kan ställa för sin litterära verksamhet.

I Uppsala var alltsedan 1779 psalmbokssaken aktuell, då, såsom förut nämnts, vid detta års riksdag prästeståndet uppdrog åt därvarande domkapitel att utarbete ett nytt förslag till psalmbok i enlighet med insända betänkanden från rikets öfriga dom-

¹ Heusinger, a. a. I, sid. 324 ff. — Jfr för likheten med Sulzers teorier v. Steins Die Entstehung der neueren Aesthetik, sidd. 306 f., och där anförda artiklar i Sulzers arbete.

² Heusinger, II sid. 166 f.

kapitel. Bland Wallins egna lärare hade historikern Erik Mikael Fant och den förutnämnde Dahl biträdt domkapitlet i dess arbete. Den förre har i en dissertation betitlad *Historiola Hymnorum Ecclesiae Svecanae* (1798) gifvit ett för sin tid ganska märkligt bevis på hymnologiskt omdöme. Medan eljes reformationstidens psalmer i stort antal pläga utmönstras af den neologiska kritiken, tar Fant bevekande till orda för bibehållandet af alla de tretton i 1695 års psalmbok upptagna psalmerna från 1530 års samling, medan själfve Wallin ännu 1812 räknar de bland dessa ingående G. Ps. 14, 119 och 121 (N. Ps. 152, 50 och 58) till »odugliga och obrukliga» psalmer.¹

Ät Spegel ger Fant de högsta loford: man kan tro sig höra David själf, när han rör den heliga lyran. Men Fant visar äfven uppskattning för Amnelius' »immortales hymnos» »Skåder, skåder nu här alle» och »Min Frälsare, hvad Själa ve» och Norenus »Jesu, djupa såren dina», hvilka också Wallin 1812 räknar till de omistliga, som såvidt möjligt oförändrade böra bibehållas. Allt som allt föreslår Fant 117 psalmer ur 1695 års psalmbok till införande i den nya psalmboken, samma *antal*, som Pastoralutskottets förslag 1809 upptager. — Emellertid är det väl ej Fants mening, att endast de af honom uppräknade äro användbara, utan han vill väl blott med dem ha markerat de i hans tycke mest omistliga.² Af dessa anges blott tvenne såsom varande i behof af ändring. Bland sin egen samtids psalmdiktare nämner han med beröm »Celeb. Öd-mann».

Män som Boethius, Neikter, Tingstadius, Svedelius och Dahl åtnjöto stort anseende också utanför universitetet. Till och med i hufvudstadens tongifvande vittra kretsar voro de aktade såsom ej blott lärda utan — hvad där var viktigare — äfven estetiskt fint bildade och modernt upplysta män. Likvisst sträckte sig deras auktoritet som smaklärare och författare ej tillnärmelsevis så långt som Leopolds, kring hvars domaresäte samtidens litterära ungdom skockade sig med hopp och fruktan för att höra hans utslag och få ledning och råd i sina sträfvanden.

Från slutet af 1803 blef äfven Wallin Leopolds läraktige elev,

¹ Fant yttrar om de ifrågavarande tretton gamla psalmerna: »neque sine jactura & desiderio eliminari possunt». — Jfr Chr. Dahls *Parentalia* öfver ärkebiskop Troil (Ups. 1806), sid. 101 ff.

² Jfr A. Hildebrand, Sv. Kyrkans Psalmbokskommittéer, sid. 56. Wallins förteckning öfver psalmer, som böra bibehållas, finnes aftryckt darsamma-städes, sid. 168 f.

som ödmjukt underställer dennes »upplysta blick» sina poetiska försök och efterkommer hans korrigerande anvisningar.¹ När han i Föresången till sina Öfversättningar från latinska skalder (1806) kallar sig »af Leopold och Flaccus lärd», så är denna beteckning alldeles öfverensstämmande med sanningen. Den obegränsade underkastelse, Leopolds vittra domslut ännu denna tid kunde påräkna bland de unga, tar sig uttryck i de ord, hvarmed Wallin öfversänder sin idyllsamling Barnlekar den 2 januari 1804: »Jag afbidar . . ., med bäfvande hopp, det mogna utslag, jag tacksamt skall värda, antingen det tilldömde mina försök någon gnista af en talang, som lönte mödan att odla — eller om genast vid Sånggudinnornas tempelport den oinvigda främlingen borde mötas med dessa Sacerdotens ord: odi profanum vulgus et arceo».² De bref, i hvilka Leopold besvarade sin nye lärjunges devota underdånighetsbetygelser, ville denne enligt egen försäkran »alltid värdera som reglementen för sina poëtiska excursioner här i verlden».³ I hvilken riktning »den store Domaren öfver Vitterhet och Smak» lät sina anmärkningar gå, kan man finna af ett par ställen i Wallins bref. Det var isynnerhet förmaningar till större enkelhet (jämför Leopolds Bref om Poetisk Stil) och — i fråga om horatiusöfversättningarna — större trohet mot originalens text, alltså till en del samma erinringar, som Hammarsköld och Livijn längre fram gjorde mot Wallins parafraserande tolkningsmetod. Icke utan intresse är en passus i ett bref från jan. 1805, där det är fråga om en grafskrift, hvori Wallin användt ett par romantiskt klingande ord, (*rosenläger* och *jubelröst*), som Leopold tydligen klandrat. Wallin ger genast med sig och stryker hela strofen, där de farliga orden stå.⁴ I en enda liten detalj kan man här skönja motsättningen mellan den akademiska, abstrakt rationella och den romantiska, musikalisk-mystiska smaken. »Rosenläger» härstammar förmod-

¹ I Dagligt Allehanda 1803, n:r 294 (23/12) nämnes »magister Wallin från Upsala» bland »Ankomne Resande som bo på Källaren Freden». Att Wallin vid detta tillfälle uppvaktat Leopold framgår af hans första bref till denne, dat. 2 jan. 1804, (likson de nedan citerade nu i Brinkmanska arkivet å Trolle-Ljungby), där han tackar »för all den ynnest Herr Kanslirådet behagade visa mig under sidsta Stockholmsvistelsen».

² Jfr KÅ 1910, sid. 60.

³ Bref från Wallin till Leopold, dat. 3/2 1805.

⁴ Tydligen är det fråga om den först i Upsala Tidning 1804 n:r 35 (1 dec.) införda dikten Minne af Fru Hedvig Johanna Hierta, född Schmeér, hvars första strof börjar:

ligen från Franzéns *Det nya Eden* i dess första drömlikt tjusande gestaltning.¹ I hvarje fall tyder ordet på en för-romantisk böjelse hos Wallin, hvarom ju också den af Franzén influerade *Sången vid Ströms död* (*Röst ur grafven* 1803) vittnar.² Det var dylika anfäktelser af ett oakademiskt stilideal, som Leopold för en tid med rätt stor framgång sökte betvinga. Utom Franzén ha ju ock andra af Milton och engelsk förromantisk poesi påverkade skalders som Oxenstierna och Lidner tjänat Wallin till mönster, och från dem har väl ock ett och annat lyriskt-musikaliskt drag i hans ungdomsdiktning sin upprinnelse.³ Det var bl. a. sådana med deras egna intentioner beslätade företeelser i Wallins poesi, som gjorde Hammarsköld och fosforisterna så hetsiga i kritiken: det var retsamt att se en sådan talang som Wallin tråla under ett ok, som var honom ovärdigt.

Wallins ungdomsdikter ha som sagdt karaktären af förberedande studier inom växlande genrer, öfningar i pennföring efter olika förskrifter för att lära det riktiga lätta handlaget. Detta är ju i stil med den gamla akademiska uppfattningen af dikt-konstens lärbarhet, som ännu härskade under hans uppväxtår.

Voulez-vous du public mériter les amours?
Sans cesse en écrivant variez vos discours,

hade Boileau skrivit.⁴ *Variationen* i Wallins *Vitterhetsförsök* (1821) tjusade ännu Hans Järta, som i sin recension i *Odal mannen*

Der du slumrar på ditt rosenläger,
dödlige vid glädjens jubelröst,
tro ej hvad den ljufva drömmen säger,
tro ej hjertat i ditt eget bröst!

I *Polymnia* (1807) är denna strof utesluten. Dikten heter där *Minne af en Mor och Maka*.

¹ *Stockholms Posten* 1795, n:r 6. Kan äfven läsas i Franzéns *Samlade Dikter* VII, sid. 346 ff. »Rosenläger» förekommer i andra strofens sjunde rad. I elfte strofens fjärde rad förekommer »jubelring».

² Att den i *Linköpings Bladet* 1805 n:r 17 intagna *Hymenée*, Den 8 januari 1805, förmodligen åsyftande *Choræus'* bröllop, som firades just på angifna datum (E. Lagus, *Valda Dikter af M. Choræus*, sid. CLI), är författad af Wallin, håller jag för troligt, bl. a. på grund af Wallins förbindelser till denna tidning (se *KÅ* 1910, sid. 70) just under nämnda år. Är så förhållandet, utgör dikten genom sin i slutet framträdande platonism åter ett exempel på för-romantiskt inflytande hos Wallin.

³ Jfr *Tillegnan till Franzén och Tegnér* framför Wallins *Vitterhetsförsök* (1821), där »Kellgren och Leopold och Oxenstierna och Lidner» nämnas som de mästare, vid hvilkas fötter han suttit.

⁴ *L'art poétique*, Chant I.

berömde diktarens »tekniska fullkomlighet» och bl. a. yttrade: »Det gifves intet manér, som den *Wallinska* sångmön ej kan til-egna sig, men så helt och til en så sjelfständig besittning, som vore det henne med uteslutande rätt tilhörigt».¹ Odet och lärodikten, episteln och epopén, idyllen och elegien, romansen och sällskapsvisan, det höga och det ljufva, det dystra och det muntra, det vär-diga och det jollrande, det svärmiska och det galanta, allt har han pröfvat för att utröna *quid ferre recusent, quid valeant humeri*. Om den unge Klopstock förtäljes en liknande mångsidighet. Medan kamraterna hvar för sig blott brukade lysa i en viss genre, utmärkte han sig i skilda diktarter och prisades för herdedikter och idyller, botpsalmer, oden och anakreontiska visor.² Wallins fall är alltså icke enastående. Det är ett slags litterär etikett, han följer, och det är ju för öfrigt mycket resonabelt, att man öfvar sig i lättare diktarter, innan man öfvergår till hvad Wallin kallar »det svåraste slag af vitterhet» — psalmdiktningen.

När han för sin del står beredd att taga detta steg, samlar han några af sina poetiska studier i dikthäftet *Öfversättningar från latinska skalder, Första flocken*, som utkom våren 1806.³ Ett antal af dessa öfversättningar hade belönats af Svenska Akademien (1803 och 1805) och erkänts vittna om »lycklig fallenhet för skaldekunsten».⁴ Den nedgörande kritik, som Clas Livijn sammanskrifvit, mottogs icke af Stockholms Posten, dit den insändts. I stället infördes där (1806 n:r 103) en alltigenom välvillig och i det hela berömmande recension, där visserligen den bristande koncisionen i återgifvandet af de horatianska oderna anmärktes, men förtjänsterna erkändes ock: »hans werser utmärka sig genom den anda, som ostridigt röjer hans kallelse att wara skald». Den riktiga synpunkten på arbetet anlades: hvad Wallin åsyftat är öfning och behärskning af de poetiska uttrycksmedlen. »Moderna folkslags språkodling har wunnit förkofran genom lyckliga öfwersättningar från de gamla språken:

¹ Odal mannen, Första Häftet (1823), sid. 119 och 140.

² Muncker, Klopstock, sid. 30 f.

³ Enligt bref från Livijn till Hammarsköld, odateradt men säkert från febr. 1806, har Wallins *Öfversättningar* utjudits till prenumeration vid denna tid. (R. Hjärne Dagen före drabbningen, sid. 227, jfr sid. 230). I april om-tala de bägge vännerna Wallins bok såsom utkommen i bokhandeln (a. a., sid. 238 och 239).

⁴ Ljunggren, Sv. Akad. Hist. I, sid. 252. Af ett bref från Wallin till Wallmark (KB) vill synas, att öfversättningarna utgifvits kort före maj månads ingång.

en Pope, en Dryden, en de Lille, en Voss ha ej till ringa del att tacka sina arbeten i sådan väg för sin namnkunnighet. Andra de senare tidehvarfwens störste skalder, en Tasso, en Milton, en Racine, ha genom imitationer tillegnat sig många skönheter från fornålderns författare.» Som prof på Wallins konstfärdighet aftrycktes märkligt nog just de tre horatianska oden ((*Eheu, fugaces, Posthume, Justum et tenacem propositi virum* och *Inclusam Danaën turris*), i hvilka man företrädesvis kan lyssna fram preludier till hans psalmer om förgängelse, ståndaktighet och förnöjsamhet.¹

Vid öfversättning eller parafrasering af latinska skalder (lik-som af Davids psalmer) förekom ibland under fransk-klassiska smakens tid ett slags lokalisering af den ursprungliga texten till moderna förhållanden. Så har äfven Wallin öfverflyttat ett af de horatianska oden, han parafraserat, till sin egen samtid: af *Divis orte bonis* (Od. IV: 5) har så blifvit ett hyllningskväde till Gustaf IV Adolf, hvori Sveas längtan efter sin kung (som på grund af kriget mot Napoleon sedan hösten 1805 uppehöll sig på tysk botten) tolkas i varma och förtroendefulla ord. På samma gång är dikten ett typiskt uttryck för den ödesdigra godtrogenhet, som härskade i vida kretsar vid denna tidpunkt och med en känslfull suck lät världen ha sin gång, i förhoppning att Sverige i alla händelser var tryggadt för ödets omkastningar:

Ack, då stormen ryter, åskan rullar,
Långt ifrån, till folks och lands fördärf,
Skiftas sällt vår dag på trygga kullar
Än åt mödans, än åt glädjens värf.

Nøjets sånger med ditt lof vi blande
Kring en vänskapsbål en ledig qväll;
Slumre sedan fridsamt, ty din ande
Sväfvar, hemgud, öfver våra tjäll...

Så stiger till sist ur denna hyllningsdikt den söta lukten af Valerius' och hans vänners punschbålar, och tonen erinrar inte så litet om den beryktade sällskapsvisan »Hvad bryr jag mig om politiken? Jag håller med kyparn konselj.»

Då längre fram på året — den 19 augusti 1806 — Wallins ansökan till den efter Choræus lediga adjunkten vid Karlbergs krigsakademi upptogs till behandling i högkvarteret i Greifswald, där konungen då vistades, kunde den unge prästens lojalitet alltså icke

¹ Jfr KA 1910, sid. 87 f.

dragas i tvifvelsmål. I sin meritförteckning hade han hänvisat till det nyligen utgifna arbetet, hvars profana karaktär ingalunda utgjorde något minus i dess egenskap af merit för en teologisk lärarplats. Den Wallinska diktsamlingen präglades ju för öfrigt af en afgjordt moralisk anda, som gaf den ett vida mer prästerligt tycke, än åtskilliga andra af präster utgifna vitterhetsarbeten från ungefär samma tid, t. ex. D. E. Gravallius' tvetydiga produkter.¹ Och när Nils von Rosenstein 1811 välkomnade Wallin vid dennes inträde i Svenska Akademien, kunde han i det hela med godt skäl vitsorda den etiska halten i den nye ledamotens diktning: »från eder penna har ingen rad flutit, som af manliga och för dygden nitiske Domare skall missgillas.»²

Så hade Wallin sorgfälligt följt den grundsats, som Mallmin-Svedelius i *De abusu licentiæ poëticæ* och han själf i sin *Horatiusdissertation* förfäktat, att en uppåtsträfvande ung skald måste grundligt studera och flitigt imitera den klassiska forntidens författare men därvid hålla sig fri från de moraliska svagheter och brister, som stundom vidlåda deras verk.

Innan vi lämna Wallins studietid, återstår det att kasta en blick på hans religiösa åsiktsbildning och de inflytelser, som därvid gjorde sig gällande.

Härvid är först att märka, att han genom härstamning och barndomsintryck måhända stått den gammalsvenska lutherdomen mindre nära, än man i förstone kunde vänta af en Dalarnes son. Genom modern och hennes släkt ingingo förmodligen i hans fosteran vissa element af den bildade medelklassens känslö- och tanke- lif, och det är väl ej omöjligt, att t. ex. mormodern, som var officersdotter och tillbragte sina sista lefnadsår i det wallinska hemmet, kunnat tillföra detta en del upplyst och känslöfull fromhet, af annan typ än den gamla massiva ortodoxien.³ Redan i de tidigaste alstren af hans penna är religiositeten, då den förekommer, neologiskt färgad eller utsmyckad i antikiserande vändningar. Särskildt fäster man sig vid den humanisering, som de kristna idéerna undergått. Tegnér förtäljer i sitt inträdestal i Svenska Akademien, att för honom Oxenstiernas Oskuldens Religion »alltifrån

¹ Ljunggren, Sv. Vitt. Häftet III, sid. 502 f. Jfr I, sid. 108, noten.

² Sv. Akad. Handl. fr. 1796, del VI, sid. 26. — Jfr KÅ 1910, sid. 59 f

³ Detta antagande kompletterar min tidigare framställning i KÅ 1910 sid. 63 om en sentimentalt färgad kristendomstyp i Wallins barndomshem.

barndomen haft ett obeskrifligt behag», och han tillägger: »jag är glad, att jag ännu ej växt ifrån min barndoms tycken; jag är glad, att jag ännu ej kan läsa detta stycke utan innerlig rörelse . . .»¹ Det är något af samma oändligt blida gudomlighet till och med i den unge Geijers Psalmer: han talar i sin tillägnan till föräldrarna om »den milde Gud», som de lärt honom att åkalla. Det bibliska Gudsbegreppets modifiering tyckes ha skett ganska grundligt i det gustavianska Sverige. I Wallins tidigaste diktning, där religiösa tankar komma till uttryck, är det en ton af angenäm förtrolighet och behagligt lugn: han dyrkar sin Gud »utan häpnad» för att tala med Oxenstierna. Åtminstone tyder väl detta på, att hans andliga barndomsintryck icke varit af det våldsamma, hela själsgrunden skakande slag, som hos stora religiösa personligheter vanligen varit fallet.²

Lika litet som åren i hemmet måtte skol- och gymnasietiden för Wallin ha medfört några mera genomgripande inre erfarenheter eller väckt någon oro hos honom för den problematiska religiösa situationen. Bland lärarna i Västerås skönjdes nog olikheter i teologisk ståndpunkt, men vi äga intet vittnesbörd om att Wallin på något allvarligare sätt förnummit den spänning, som bör ha rådt mellan den strängt ortodoxe, mot neologerna ifrande lektor Jedeur³ och den ganska långt avancerade hofpredikanten Tayarden, som i sitt skaldestycke Religions Friheten förklarade, att religionen med liknöjdhet anser olika folks dyrkningssätt, och som äfven i öfrigt visade en fördomsfrihet, hvilken till och med blef Kellgren för stark.⁴ I J. Gottmark kunde Wallin skåda typen för den kristnade stoikern, en af dessa män med romarsinne och romardygd, som det gamla humanistiska gymnasiet ej sällan företedde.⁵ Så väl han som Stenberg visade, hur väl klassisk och kristen ande kunde rymmas inom samma personlighet. Äfven i Uppsala fann Wallin bland sina lärare flere representanter för ett fredligt samförstånd mellan dessa

¹ Cit. hos Lamm, J. G. Oxenstierna sid. 231.

² Utom de spår af hans religiösa uppfostran, som uppvisats i Wallins ungdomsutveckling i KÅ 1910, röjas äfven dylika i de bref och verser från Stadratiden, som ägas af fru Katarina Geijer, f. Edén, i Uppsala. Bl. a. förekomma i afskrift två längre versifierade böner för morgon och afton samt en bön för barn (i psalmstil). Det gamla klassiska andaktsspråket begagnar han ej utan ett mera moderniseradt.

³ Nikander, J. Tengström, sid. 78. Jfr KA 1910, sid. 46.

⁴ Sylvan, Kellgren sid. 178.

⁵ Se minnesdikten öfver G. i Journ. f. Litt. o. Th. 1812 nr 255.

bägge makter. Svedelius, Dahl, Tingstadius och Boethius voro alla präster, och om också detta ej var fallet med Neikter, så var dock denne åtminstone ingen fiende till kyrkan, för hvars kulturarbete han synes haft en viss blick.¹ Dahl var känd som en innerligt from man: enligt A. A. Afzelius skall han ha varit »skaraswedenborgare».² Boethius orerade vid jubelfesten 1793 den 7 mars öfver ämnet: »Hvad har man att frukta eller hoppas för den rena Evangeliska lärans framtida bestånd?» och gaf där utkast till ett vänskapsfördrag mellan uppenbarelsen och upplysningen, hvilket torde få betraktas som typiskt för den ståndpunkt, som vid denna tid representerade framåtskridandet inom den svenska kyrkan. Ett citat skall belysa detta.

Fåfängt vill man påtruga förnuftet en annan lagstiftning, än den det sjelft erkänt; men en af de första, de tydligaste föreskrifter, denna inom oss Lagstiftande förmågan gifver, är att högakta och stärka stöden, som underhålla det värde, den fullkomlighet hos människan, hvilka hon sjelf såsom pligt påbjuder. Man kan beklaga; men det är människo-snillets vanliga gång, att desse förnuftslagar äro de sidste, som ådraga sig behörig uppmärksamhet. De lyckligaste och bästa Snillen hafva dock velat lyda dem; de hafva budit till att hålla det forskande förnuftet inom sin rätta krets; men det är en olycka, att desse lagar ännu ej kunna sägas vara fullkomligen utredde och redigt, än mindre allmänt kände, byggde på rätta grunder. Så långt detta ännu återstår, fruktar jag, det alle våre kunskaper, Vetenskaperna i öfrigt drefne till all tänkbar högd, skola, i de för allmän och enskild sällhet nödvändigaste frågor, qvarlemna en förvillande skymning.

Det är ej först i våra dagar, som förnuftet misskänt sig sjelft, och af förmäthenhet angripit Religionen i sina grundvalar, eller velat vränga dess Sanningar; med människosnillets tilltagande odling, och kunskapernas tillväxt, hafva anfallen endast fådt ett mera hotande utseende. Den kunnige skall icke motsäga mig, då jag vågar påstå, att Religionens försvarare, när de icke kunnat hänvisa sina motståndare till den synpunkt, där Sanningen, lysande i allt sitt majestät, befallt dem nedlägga sina förmättna vapen, såväl som desse motståndare, då de den angripit, felat af samma förvillelse. Det har icke varit sällsyntare, att de förre velat inskränka det felt, som Naturens

¹ *Dissertatio De Necessitate Cultus Publici*. Præs. J. Fr. Neikter. Resp. Olaus Kullberg Gestr. Ups. 1796. Det heter här till sist: »Det kan med skäl frågas, hurudana våra bönder i afsides belägna trakter skulle vara, om de aldrig såge den i kyrkorna samlade menigheten, om de icke finge höra sedebuden, lämpade efter deras begåfnings måttstock? Visserligen skulle de till gestalten vara människor, men utom gestalten skulle de ej äga något mänskligt».

² Afzelius, *Minnen* sid. 86.

Herre öpnat för människans forskning, än att de sednare velat förtränga och våldföra Religionen. Så länge förnuftet ej sjelft ålagt slut på denna strid, skall, där den Vise ej förmodar annat än å ömse sidor gifne hugg i vädret, Allmänheten se ett inbördes nederlag, som ej lemnar annat qvar, än antingen en för förståndet vanärande eller en för hjertat tröstlös tomhet.

Erkännom dock att Gudaläran, under denna strid, fådt nya tillgångar, som skola befrämja hennes seger öfver otron. Den Christna Religionens Historiska bevis hafva genom granskning vunnit i styrka; Hjelpemedlen till tolkning af den Skriften, som innehåller de uppenbarade Sanningarne, hafva blifvit förökade till den mängd, som våre Förfäder knappt vågade förmoda: de hafva ibland oss blifvit brukade på ett sätt, som gör tidehvarfvets heder: föreställningssättet af Läran har återfådt en saknad enfald och tydlighet: dess försvarare hafva mer än någonsin lärt sig föra ett Sanningen värdigt språk. Det felas ännu, att förnuftet skall med redighet känna sina egna lagar, och hänvisa sig sjelft att endast *rödja och freda den plats*,¹ där Religionens byggnad på osvikeliga grundvalar är uppförd, och ej tillåta, att denne byggnad blifver använd till andra behof, än dem hennes Allvise Byggmästare föreskrifvit.

Jag misströstar icke, att denne fordran skall blifva tillfridställd. Undersökningarne om yttersta grunderna till Sanning och Rätt, i den vändning de nu synas få, skola, jag hoppas det, lemna ersättning för de ofog verlden lidit af den halfva och inbildade upplysningen, som så ofta missbrukat Philosophiens aktningsvärda namn. Den tid nalkas, då den Vise skall hafva i sin magt vapn att för evigt krossa det dogmatiska högmodet så hos tviflaren som svärmaren, och den renade Gudaläran ej skall hafva andra motståndare än dem, som öpet vilja erkänna att de afklädt sig allt mänskligt värde, och blifva de fräcke lasternas försvarare. Man skall då ändteligen se Lärans enhet bibehållen utan tvång på öfvertygelsen, och anledningarne till förvillelse så småningom utrotade utan förargelse för den enfaldigare. *Vetenskaperne* lofva således i sin obehindrade framgång, icke annat än Religionens helgd och hopp om dess framtida bestånd.²

Jag har tillåtit mig detta långa citat, emedan, såvidt jag kunnat finna, den däri uttryckta optimistiska uppfattningen är grundläggande för Wallins egen ståndpunkt till problemet om förnuft och uppenbarelse. Det är denna Boethius' tankegång om de bägge makterna som fredligt samboende vänner, hvardera följande sina egna inre lagar och bestämdt afstående från att söka inkräkta på hvarandras område, det är denna tankegång, som Wallin versifierar i Odet till Lindblom, och det med en öfverensstämmelse, som nå-

¹ Kursiveradt af E. L.

² Handlingar rörande jubelfesten i Upsala 1793, sidd. 408—410.

gon gång sträcker sig rentaf till själfva de nyttjade orden.¹ För den svenska upplysningen i kyrkliga former är denna ståndpunkt reellt sedt den bestämmande, äfven om motiveringen något skiljer sig från Boethius', som ju stod Kant nära, medan Lehnberg och Lindblom väl ännu liksom Tengström snarast representera den wolffska supranaturalismen.²

Det fanns sålunda i Wallins intryck från universitetet många anknytningspunkter för en blifvande prästerlig verksamhet, och ingenting antyder, att han under studieåren råkat i tvifvel om kyrkolärans väsentliga sanning, än mindre om den bibliska uppenbarelsens. Den ställning, hvori han kom till Leopold, var ej heller ägnad att beröfva honom tillförsikten till kristendomens lifsduglighet. Ty i sina uppsatser Om Religionsfriheten och Om Förnuftets Frihet³ erkänner denne tydligt och klart den kristna uppenbarelsens både verklighet och nödvändighet. I den förra af de bägge sistnämnda uppsatserna heter det t. ex.: »Låtom oss ej tala om sanningen af den uppenbarade läran; hvarken behöfver den försvaras, eller är det här stället att göra det».⁴ I den senare framställes som filosofiens uppgift icke att undersöka, huruvida världen har en skapare, människan en Gud, o. s. v., ty, heter det: »Allt detta var redan genom Skriftens läror tillräckligt upplyst», utan att pröfva, »hvilka dugliga skäl för dessa sanningar förnuftet hade, att af egen kraft uppvisa», d. v. s. frågan gäller »förnuftbevisens riktighet, icke själfva sanningarnes». Striden står alltså icke mellan förnuft och uppenbarelse utan mellan större och mindre skarp-sinnighet.⁵ Vissheten om en Gud och ett tillkommande lif »hvilat på dessa lärors oupplösliga sammanhang med *hela systemet af den mänskliga varelsen*, hvilket med dem skönt och tillbedjansvärdt, faller utom dem ner i ett Chaos af öreda och motsägelser». Med denna tankegång, som går igen hos Wallin, förbinder sig hos Leo-

¹ Religionen säger i Odet till Filosofien:

Din sköld mot agget skall oss freda,
Din forskning menskotanken leda
Och trygga templets helga grund.

² Om Tengström i G. Nikanders ofvan anf. arb., sid. 48. Se äfven Rodhe, Lindblom, sid. 217 f. (bibeln ett nödvändigt komplement till filosofien), och Lindbloms eget företal till Lehnbergs Predikningar (bilden om kikaren).

³ C. G. af Leopolds Saml. Skrifter III, sid. 62 f. och 84 f. Bägge uppsatserna äro aftryckta ur Läsning i Blandade Ämnen.

⁴ Leopold, Anf. arb. sid. 73. Jfr Ljunggren Sv. V. H. III, sid. 183 f.

⁵ Leopold, Anf. arb. sid. 87 f. Jfr Ljunggren Sv. V. H. III, sid. 185.

pold insikten om den bibliska uppenbarelsens mänskliga beståndsdelar. Så skrifver han t. ex. i uppsatsen *Om Religionsfriheten*: »Vattnet tar smak af den jord, hvarigenom det rinner, och sjelfva gudaläran fluten, att jag så må tala, genom organerne af menniskoförstånd, menniskokänsla, menniskospråk, har ej kunnat undvika att smittas deraf».¹ Därför behöfs tid efter annan en rening och sofring af religionens läror till större öfverensstämmelse med de i sig sjelfva enkla och sublimes grundtankar, som utgöra dess väsen. Denna reformståndpunkt delade Leopolds gamle ungdomsvän ärkebiskop Lindblom, och i sin hyllningsdikt till denne (1805) har Wallin uttryckligen bekänt sin sympati för hans reformatoriska verksamhet. Han ser i den en tacknämlig sträfvan att återställa Jesu religion i dess ursprungliga renhet och mildhet.² Och samma reformståndpunkt återfann Wallin hos Lehnberg: äfven han predikade den kristna läran »så ursprungsren och mild, som hon kom från ljusets Far».³ I sin minnesdikt öfver honom har Wallin sålunda återgifvit grundtankarna i hans förkunnelse:

Är jord och himmel ej densamme Fadrens hus,
 Der oupplösligen de gode äro bröder?
     Med kärlek, tålmod och dygd
     Fullbordom, Vänner! lifvets öden,
     Och hvilom vid hans milda skygd,
 Med samma tillförsikt i lifvet och i döden!

Denna utomordentligt förenklade kristendom är ju ock den, som Oxenstierna framställt i Oskuldens Religion, och den återvänder oupphörligt i Wallins egna predikningar. Sjelfva uttrycket »Oskuldens religion» begagnar Wallin i sin predikan vid prins Oscars första nattvardsgång (3 Sönd. e. Påsk 1815): den enfaldiga visheten, att *en Fader är i himmelen*, en Fader, som *är oss allom när och förbarmar sig öfver all sin verk . . .* den uppfattas bäst af »den oförvillade känslans tro», den utgör just »oskuldens religion», hvarvid citeras Mt. 18: 3, Mt. 5: 8, Rom. 1: 20, Ps. 19: 2 f. m. fl. bibelställen (således bl. a. just de, på hvilka Oxenstierna hänsyftat i sin dikt).⁴ Denna gudomliga lära, som »finner sitt tröstliga återsvar i alla

¹ Leopold, Anf. arb. sid. 81.

² Se särskilt stroferna 11—13 i nämnda Ode! (SWA 1878, I, sid. 187 f.).

³ Dikten På Lehnbergs dödsdag, strof. 9 (SWA 1878, I, sid. 278). Jfr ännu 1816 i Wallins då utgifna Förslag till Svensk Psalmbok n:r 128 v. 3: »Mild och klar går Jesu lära Att, ej mer af villor skymd, Kring den vida verldens rymd Himlens bud och löften bära». (N. Ps. 117. 3).

⁴ Rel. tal I, sid. 194 f.

oförvillade hjärtan»¹ och är lika välkommen som öfvertygande för »det rättsinniga, af synden ointagna, hjertat», är just den, som »enda Sonen hvilken är i Faderns sköte hafver oss kungjort».² »Nådens ordning är ej annat än en helig naturordning»³, det råder den skönaste öfverensstämmelse mellan »menschlighetens ömmaste åligganden, fordringar, förhoppningar» och »Jesu läras föreskrifter, dygdemedel och löften». Deras sanning och värde inses däraf, att »utom dem ingen ordning, ingen öfverensstämmelse, ingen rättvisa vore tillfinnandes i världen».⁴ Dessa tankar har Wallin gång på gång framfört från början af sin verksamhet som präst och till slutet, de äro konstitutiva för hela hans åskådning och ansluta sig till den rationella supranaturalismens allmänna grundtankar, sådana de redan framställts af Spalding och en mängd andra personligt fromma neologer.⁵ På samma gång motsvara de i hufvudsak grundtankarna i Lockes Reasonableness of Christianity (1695), såsom Troeltsch sammanfattat dem i sin öfversikt af protestantismens utvecklingsgång i Kultur der Gegenwart.⁶ Häraf förstår man den lugnt sympatiska ståndpunkt, Wallin alltjämt intog till män, som Leopold, Lehnberg och Lindblom, medan han samtidigt kunde, efter hvad det vill tyckas, lära åtskilligt af Kant och Herder och deras svenska lärjungar. Han är af princip en medelvägsman, hans åskådning är en medelvägslära⁷, och i Lindblom kunde Wallin därför se »herden efter Guds hjerta»: »Han framträdde i brytningen af tvenne motsatta tidehvarf: med intetdera brottades han, med intetdera följde han blindvis: han gick, vis och fördragsam, mellan båda och såg endast till, att Guds sak ej skulle lida men...»⁸ Den teologiska litteratur, Wallins boksamling⁹ innehöll, hade också mestadels utgått från den moderata neologiens målsmän: F. V. Reinhard, J. G. Rosenmüller, A. H. Niemeyer, H. A. Schott, C. Fr. Stäudlin, J. Chr. W. Augusti, J. A.

¹ Rel tal I: 40.

² Rel. tal III: 11 f.

³ Rel. tal III: 24.

⁴ Rel. tal III: 43 f. Jfr härtill sid. 26 f. därsammast. och I: 115, 131 och 281.

⁵ Se t. ex. dennes Bestimmung des Menschen utg. af Horst Stephan.

⁶ a. a., Teil I Abteilung IV, 1, 2. Aufl., sid. 689 f.

⁷ Rel. tal I: sid. 66, 280, III: sid. 207 f., 216 f.

⁸ Rel. tal II: 96 (Likpredikan öfver Lindblom).

⁹ Förteckning på En Samling böcker i Exegetik, Homiletik, Æsthetik m. m. (Sthm 1840). Se Carlander, Svenska Bibliotek och Exlibris², III, sid. 282.

H. Tittman, J. J. Stoltz, H. K. A. Hänlein, J. J. Griesbach, J. A. Nösselt, G. Less, Chr. Fr. Ammon, J. H. B. Dräseke, C. Fr. Lossius m. fl.).¹

Den moderata neologien hos män som Lindblom, Lehnberg, Tengström och Samuel Ödmann åtnjöt den bildade lekmannaopinionens aktning. Den skilde sig ju ock praktiskt taget ganska föga från dess åskådningssätt i religiösa ting. Boethius' jubelfesttal och ett af dansken Chr. Bastholms till svenskan öfversatta arbeten gillades, om också ej med någon större värme, af Stockholms Posten.² Lindbloms neologiska Journal för prester 1797 erhöll hedersomnämmande både i G. A. Silfverstolpes Journal för svensk litteratur och i Georg Adlersparres ganska avancerade Läsning i blandade ämnen.³ Tecken till godt samförstånd mellan prästerskapets och lekmanavärldens upplysningssträfvanden utgjorde ock Läsningens af präster och lekmän sammansatta medarbetarstab: Lehnberg, Lindblom, C. von Rosenstein och Johan Åström uppträdde här sida vid sida med Georg Adlersparre, Leopold och A. G. Silfverstolpe.⁴ Så möttes den äldre, mera ytliga och aggressiva upplysningen af en yngre, mera kritisk och pietetsfull: det är en ganska utpräglad skillnad mellan den åskådning och isynnerhet den ton, som kommer fram i Adlersparres från Gibbon öfversatta passage Om Reformationens Character och följder och i Åströms Försök att bestämma begreppet af ordet Ortodoxi.⁵ Den sammanfattning, som Åström i den sistnämnda afhandlingen ger af det moraliska innehållet i de förnämsta dogmerna, skulle nog Wallin under hela sin verksamhetstid kunnat underskrifva.

Men ännu fanns det en mäktig motsatt strömning af strängt konfessionell typ. Vid jubelfesten 1793 hade den ock haft sin talman i den lärde teologen Eric J. Almquist, som i en latinsk oration

¹ Uppgifterna om deras ståndpunkt från G. Frank, Geschichte der protestantischen Theologie II—III. Äfven rena rationalister voro dock representerade, såsom t. ex. Bahrtdt.

² Sylwan, Stockholms Posten och Kellgren (i Samlaren XXX), sid. 30.

³ Rodhe, Lindblom, sid. 204. — Ödmanns litterära förtjänster vitsordas bl. a. af Journal för svensk litteratur 1809, 5. bandets 10. häfte, i en för öfrigt mycket onådig anmälan af teologisk litteratur 1801—1804.

⁴ Ljunggren, Sv. Vitterh. Häfder III, sid. 138 ff. — Medarbetarförteckningen sid. 167 f.

⁵ Den nämnda öfversättningen efter Gibbon i häft. 5 och 6 sid. 87 f. Märk noten å sid. 93: »Erasmus kan anses för den förnuftiga Theologiens Far» o. s. v. i Troeltschs stil.

riktade sig mot »novi Reformatores», som snarare borde heta »Christianæ Religionis eversores», då deras arbete gick ut på att »non reformare sed deformare Religionem Lutheranam». I själfva verket var deras lära nästan icke alls ny: »Nihil enim fere novi in medium proferunt, sed antiquos, in primis Socinianos, errores, plenis plaustris, in Theologiam & Ecclesiam invehere conantur.» Men Almquist inskränker ingalunda namnet neolog att gälla om vulgära rationalister af Bahrtdts typ. Som representanter för de så kallade neologerna (Almquist begagnar just denna beteckning) nämner han utom C. F. Bahrdt äfven van Loen¹, Basedow, Trier², Büsching³, Teller och J. A. Hermes, således män af utprägadt antikonfessionell hållning men eljes inbördes ganska olika (Büsching t. ex. är ju snarast pietist). Almquist anger som utmärkande för deras åskådning bl. a. följande satser: »Evangelium tantum spectare Doctrinam Jesu moralem, non Ejus satisfactionem: Doctrinam Ecclesiæ sive Symbolicam esse a Doctrina Jesu diversam: Illam repudiandam, hanc vero consistere in repurgata theologia Naturali & puriori Doctrina Morali».⁴ Då för tiden, liksom i våra dagar, var naturligtvis för det gamlas anhängare frestelsen stor att slå tillsammans alla, som i någon mån afveko från det gamla systemet, under ett gemensamt kättarnamn och så karakterisera hela den på detta sätt erhållna gruppen efter dess mest radikala element. »Modernismen» i våra dagar är ett lika mångtydigt och skiftande begrepp som »neologismen» för hundra år sen.

Men benämningen neologi och neolog kunde äfven ges en mera inskränkt betydelse och användes då i polemiskt syfte af personer, som själfva voro anstuckna af neologien i Almquists mening. Särskildt synes det vid sekelskiftet 1800 ha blifvit på modet att markera sitt afstånd från neologerna genom flitiga förkastelsesdomar öfver deras sträfvanden. Fehrman förklarar detta ostentativt ortodoxa nit äfven hos »sådana, som i öfrigt ej göra intryck att verkligen ha känt behovet af något bättre», med hänvisning till det bekanta kungl. brefvet till rikets konsistorier (dec. 1799), som

¹ J. M. von Loen, Die einzige wahre Religion (1750). Se Hauck, RE³ XI, sid. 586 f.

² Förmodligen Paul Trier, som 1759 utgaf en kritik öfver Luthers Lilla Katekes.

³ A. F. Büsching, Gedanken von der Beschaffenheit und dem Vorzug der biblisch dogmatischen Theologie vor der scholastischen 1758. RE³ XVI, sid. 452. B. ville afskaffa de symboliska böckernas auktoritet.

⁴ Handlingar rörande Jubelfesten uti Upsala 1793, sid. 347 ff.

befalld dem tillse, att prästerna förkunnade Guds ord i dess renhet efter den lutherska bekännelsen samt i sina predikningar undveke världslig moral och sådan filosofi. Vid befordran skulle ock (jämför den liknande föreskriften i det Wöllnerska religionsediktet 1788) särskild hänsyn tagas till de sökandes renlärighet.¹

Vid sin pastorexamen i Västerås 1808 visade Wallin, att han tillägnat sig den allmänt rådande tonen mot neologerna.² Och det är väl då troligt, att han redan vid sin sacerdotalexamen inför den strängt ortodoxe biskopen J. G. Flodin väl bestått det åsiktsprof, som det kungliga brefvet af 1799 anbefalld. Själ skulle han förmodligen icke velat vidkännas benämningen neolog vare sig då eller senare. Men icke desto mindre är han otvifvelaktigt neolog i den vidsträcktare betydelse, som Eric J. Almquist ger ordet, i det han hela lifvet igenom bibehöll den odogmatiska, konfessionellt obundna och i viss mån bibelkritiska åskådning, han inhämtat som ung. Redan i en af sina Horatius-öfversättningar (Ep. I: 1 Till Mecenas) skrifver han:

Jag hyllar inga dogmers fjettrar,
På ingen myndig vis jag svär:
Den vishet, som ger lugn och bättrar,
Min sekt, min enda skola är.

Den äkta neologiska grundtanken, häfdad af Spalding och andra, har gått honom i blodet, att den religiösa lära är god och riktig, som tjänar till »Besserung und Beruhigung».³ Därmed följer helt naturligt en viss likgiltighet för dogmerna men på samma gång ett stundom öfverraskande obesväradt bruk af dem. Någon strängt genomförd dogmatisk tankegång får man ej vänta från en sådan utgångspunkt. När han med sådant nit (vid riksdagen 1815) uppträder mot »de halfkunnige ifrane ur Bardts, Steinbarts, Basedows, Tellers eller Encyclopedisternas skola», är det nog ej så mycket deras dogmatiska uppfattning han vill åt (Teller och Spalding stodo ju ej långt från hvarandra i teorien), utan det är deras för-

¹ D. Fehrman, C. F. Wingård II, sid. 284 f. F:s förklaring bekräftas af J. Tengströms bref till Porthan under riksdagen i Norrköping 1800: »Det är en ton hos dem, som vilja stå väl och vinna favörer, att annonsera sig som rigida ortodoxer, alldeles i förra seculi smak». G. Nikander, J. Tengström, sid. 78.

² Härom mera i det följande. Se ock Bilaga I.

³ Jfr Predikningar af J. O. Wallin (1842 f.) I, sid. 362: »Och detta är panten: att vårt hjerta känner sig allt lugnare och bättre», heter det där om Andens pant (Rom. 8: 23).

plattande omdaning af det kyrkliga språkbruket. På den punkten visar sig hos Wallin otvifvelaktigt en utveckling från hvad han själf skulle velat kalla »neologisk» till »arkeologisk» eller »paläologisk» (= arkaiserande) stil. Det skall bland annat uppvisas i den följande framställningen af hans utveckling som psalmdiktare. Och här kan man då tänka, att inflytandet från Herder och nyromantiken underhjälpit hans frigörelse från neologisk-akademisk modernisering af andaktsspråket.¹

¹ Bruket af termerna neologi, rationalism och supranaturalism är som bekant ytterst nyckfullt och växlande. Horst Stephan (Handbuch der Kirchengeschichte IV, Die Neuzeit, sid. 59 f.) framhåller med skäl efter G. Frank, att termen »neologi» såsom benämning på den under upplysningsrörelsens mellersta stadium uppträdande teologien öfverensstämmer med sjuttonhundratalets eget språkbruk. Under denna term innefattas då den riktning, som, uppgifvande dogmat men fasthållande vid den bibliska uppenbarelsens förenlighet med förnuftet, låter de allmänreligiösa motiven taga herraväldet öfver de specifikt kristliga och ser Bibelns och den kyrkliga kristendomens väsentliga betydelse däri, att de grundlägga och innehålla den naturliga teologien. Hur nära Wallin kommer denna uppfattning, ses bl. a. af det märkliga förordet till hans Religionstals tredje del. Kristus »kom ej att upphäfvva något af det sanna och goda, som redan förefanns i menskligheten, utan fastmer att bringa det till mognad eller gifva det sin högsta och renaste betydelse; mycket lemnade Han ock till vidare utveckling, sedan genom Honom sjelfva *grunden var lagd, den ingen annan kunnat lägga.*» (Märk förändringen af det ifrågavarande bibelordet 1 Kor. 3: 11! På samma sätt hos Herder, Von Religion etc.: »einen andern Grund kann niemand legen, als den Christus gelegt hat.» Cit. efter Hettner, Lit. gesch. des XVIII Jahrh:s III, III: 1, sid. 91). »På denna grund . . . är . . . allt byggdt, som på en gång öfvertygar och rör, upplyfter och förädlar, lugnar och tröstar menskan, sätter henne i öfverensstämmelse med sig sjelf, med Gud och Hans eviga ordning. Detta är sann Christendom, — det må i öfrigt antaga hvilken yttre skepnad som helst; och vi hafve närmaste profvet på dess sanning i dess alltid motsvariga förhållande till vår andliga naturs beskaffenhet, vår själs begrepp om rättvisa och kärlek, vårt samvetes fordran på fullkomlighet och helgelse, vår sjelfkänslas vittnesbörd om skuld och oförmåga, vårt hjertas behof af frid och försoning.» (Jfr Rel. tal I, sid. 71 f., 197 f., 284 f., 309 f. och den i det följande omnämnda »Berättelsen» om psalmverket från 1812.) Supranaturalismen i dess rationella gestalt är en afläggare af neologien (Horst Stephan, anf. st.), och våra svenska neologer Lehnberg och Lindblom äro fullkomligt ense med rationella supranaturalismen om uppenbarelsens nödvändighet men tillika om dess förnuftsenslighet.

(Forts. i nästa årg.)

Emil Liedgren.

MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Är den gamla uppgiften riktig, att Swedenborg efter sitt misslyckade frieri till Polhems dotter »svurit en dyr ed», att han aldrig skulle tänka på att ingå äktenskap?

De i Swedenborgs-litteraturen vanliga berättelserna om Emanuel Swedenborgs frieri till Polhems dotter, hans kontrakt med hennes fader, hans »dyra ed» att aldrig »hvarken tänka på fruntimmer eller ingå äktenskap» o. s. v. synas i allmänhet stödja sig på följande relation i *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män*¹:

»Under Polhems och S[wedenborg]s gemensamma slussarbeten lågade S:s hjerta af den häftigaste kärlek till P:s andra dotter, Emerentia, som sedan fick Hofrättsrådet Rückersköld. Men som den älskade ej var mer än 13 à 14 år och för öfrigt ej hade någon böjelse för S., lät hon ej öfvertala sig till förlofning. Då likväl fadern var S. mycket bevågen, gaf han honom ett skriftligt contract på henne för framtiden, i hopp att hon med tilltagande år skulle låta bättre beqväma sig dertill, hvilket contract hon af barnslig lydnad hade måst underskrifva. Men hon blef derigenom af djupt själslidande allt mera så förtärd, att hennes bror kammarherren Gabr. P. af medlidande tog detta contract hemligen ifrån S., som af sin kärlek ej hade någon annan tillfredsställelse, än att dagligen genomläsa detta, hvarföre han snart upptäckte sin förlust. Hans oro däröfver var så synbar, att gamle Polhem tvang honom att meddela orsaken; hvarpå denne ville genom sin fädernemakt åter-skaffa honom det förlorade contractet. Men då S. slutligen sjelf

¹ Bd 16, Ups. 1849, sid. 298. Wahlströms framställning i Biogr. Lexicon grundar sig emellertid enligt dennes egen uppgift på ett arbete benämndt *Abriss des Lebens Swedenborgs*. Se härom mera nedan!

insåg, hvilket stort bekymmer han förorsakade sin älskade, uppgaf han frivilligt sitt anspråk på henne och tog afsked från huset med en dyr ed, att han aldrig skulle hvarken tänka på fruntimmer eller ingå äktenskap. Härefter reste han snart åter utrikes. Detta är allt hvad man med säkerhet vet om saken. På sin ålderdom försäkrade S. sin älskades döttrar och mågar, vid ett besök i hans trädgård i Stockholm, att han kunde när som helst tala med deras döda mor.»

Enligt Anreps uppgift var Emerentia Polhem född 1703 ^{25/6}, hvadan Swedenborgs frieri till henne skulle i enlighet med nu meddelade berättelse ha börjat redan 1716/17. Redan 1723 ^{23/2}, alltså vid ännu icke fyllda tjugo års ålder, har hon, likaledes enligt ättartaflorna, ingått äktenskap med dåvarande häradshöfdingen i Dalarna, sedermera hofrättsrådet Reinhold Rücker (*nob.* 1751: Rücker-sköld, *introduc.* 1752). Swedenborgs omtalade »dyra ed» skulle alltså vara aflagd under något af åren 1717—1723. Hur det förhåller sig med »eden» och hela denna berättelse för öfrigt må lämnas därhän, men i hvarje fall är visst, att förf:n i Biogr. lexicon eller hans meddelare synes hafva misstagit sig, då han i en not försäkrar, att löftet med afseende på det andra könet »synes han ock hafva troget hållit». Själfrererar förf:n ju till en, för öfrigt af Tafel vederlagd uppgift i Tafels Urkunden¹ och för egen del har den, som skrifver dessa rader, påträffat ett i sanning märkligt vittnesbörd om, att Emerentia Polhem i hvarje fall icke var den sista, till hvilken Swedenborg friade. Redan år 1894 vid ett forskningsbesök i Skara stifts- och gymnasiebibliotek fann jag nämligen där åtskilliga bref från dåvarande biskopen i Skara J. STEUCHIUS till hans fader, den gamle ärkebiskopen MATTHIAS STEUCHIUS i Uppsala. I ett af dessa bref, dagtecknadt i Stockholm den 10 mars 1726, förekommer nämligen följande, i hög grad anmärkningsvärda passus:

»Min k. dotter Stina Maja har denna tiden bort åt haft åtskilliga friare, som Mag[ister] Ar[tium] Assess[or] Svedenborg och hofjunkaren Cedercreutz och ehuruwäl iag för min del, så wäl som hofcancellaren Duben giordt den mästa reflection på Arnell, såsom bäst öfwerenskommande med mitt wäsende, så merker iag dock, at hon mera hogfäller Cedercreutz. Och emedan iag intet wil twinga henne, hälst som denna Cedercreutz, efter deras omdöme, som bättre känna

¹ Hänvisningen »I, 41» är emellertid icke riktig, vare sig därmed afses dokumentet n:r 41 eller sidan 41, ty på ingendera stället säges ett ord om den af förf. i Biograf. Lexicon åsyftade händelsen.

honom, är en stilla och gudfruchtig dräng, som älskar alfwarsamhet och språksamhet, sitter ock med de wilkor, at han kan föda en hustru, ty har iag intet afslagit honom hans begäran, men icke eller lät gifwa honom något categoriskt swar, förr än iag skulle få gifwa min k. fader kunskap härom och förnimma dess gunstiga mening och faderliga välsignelse. Gud styre detta werket til sin ära och allas vår hugnad för Jesu skul! Denne Cedercreutz är icke Landshöfdingens egen utan des styfson och i Upsala bekant för et stilla wäsende.»¹

»Denne Cedercreutz» hette egentligen REINHOLD TERSMEDEN, men blef sedermera jämte sin styffader upphöjd i friherrligt stånd under namnet Cedercreutz. Hans bröllop med biskop Steuchius' i brefvet omnämnda dotter, Kristina Maria, såsom hon kallas af Anrep, stod den $\frac{2}{1}$ 1727. Yngre än Emerentia Polhem var hon född $\frac{1}{8}$ 1708 och afled $\frac{23}{3}$ 1739.

Försöken att uppleta yttersta källan till uppgiften, att Swedenborg efter sitt misslyckade frieri till Emerentia Polhem slagit alla tankar på äktenskap för alltid ur hågen, hafva till följd af Uppsala universitetsbiblioteks luckor i fråga om Swedenborgslitteraturen icke kunnat fullföljas eller bringas till ett fullt tillfredsställande resultat. Biografiskt Lexikon hänvisar — såsom vi sågo — för sin uppgift till en utan tryckår och tryckort angifven bok, benämnd: »*Abriss des Lebens Swedenborgs*». Något arbete med denna titel är emellertid icke känt vare sig af J. HYDE i hans omfattande och grundliga bibliografi eller för öfrigt. Det är emellertid sannolikt att med den onöjaktiga hänvisningen afses: *Abriss des Lebens und Wirkens Emanuel Swedenborgs*, Stuttgart & Cannstadt. Verlag von Becher und Müller, 1845.

Denna bok är i sin ordning endast öfversättning ur *Penny-Cyclopædia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge*, vol. XXIII, London 1842, s. 397—402.

Men den tyska öfversättning, som utgör närmaste källa för de svenska uppgifterna, är endast ett omtryck och publicerades första gången under titel »*Swedenborg und die Swedenborgianer*» i »*Magazin für die wahre christliche Religion*», Vol. III. Tübingen, 1845, 1—58. Öfversättare var Dr. J. F. I. TAFEL och författare till det engelska originalet Dr. J. J. G. WILKINSON. Engelska omtryck finnas i *New*

¹ Originalen till detta bref hittades i en samling originalbref i ett blått kvartband, utan signum eller påskrift, år 1894, förvarade i gula skåpet i Skara stifts- och gymn. biblioteks manuskriptrum.

Jerusalem Magazine, vol. XVI, Boston, 1843, s. 9—20 och i *English Cyclopædia*, Biography, vol. V. London 1857, s. 846—851, samt såsom särskild skrift: *A sketch of Swedenborg and Swedenborgians* i Boston, New York, Cincinnati och London, 1842.¹

¹ Se Rev. JAMES HYDE, *A Bibliography of the Works of Emanuel Swedenborg*, The Swedenborg Society, London 1906.

Herman Lundström

Haqvin Spegels visitationsakter år 1687.

Spegels historiska sinne och varma intresse för det kyrkliga arkivväsendet framträdde på många sätt under hans episkopala verksamhet. Vid det första sammanträde Spegel höll såsom preses i Skara konsistorium var den första fråga han framställde till consistoriales, huru många protokollsböcker, kungabref m. m., som funnos i förvar i konsistoriet (Skara kons. prot. d. 26 aug. 1685). Vid sina visitationer brukade Spegel efterfråga gamla handlingar, och när de voro af särskild vikt, lät han taga afskrifter af dem för att införlifva dessa med konsistoriets arkiv. Likaledes gaf han noggranna föreskrifter om förande af kyrkoböcker, innehållande uppgifter om födda, döda, vigda etc. Öfver kyrkornas inventarier lät han upprätta förteckningar, som sedermera infördes i en s. k. »Stiftsbok», hvilken ännu finnes i Skara konsistorii arkiv.¹ Ofta efterfrågade Spegel vid visitationerna series pastorum, så långt tillbaka som minnet af dem lefde kvar i församlingarna, och upptog dessa serier i visitationsprotokollen, som därför i vissa fall utgöra en begynnelse till ett Skara stifts herdaminne. I detta sammanhang må äfven erinras om Spegels bekanta brefböcker i Växiö Gymnasiebibliotek och Skara konsistorii arkiv, hvilka utgöra viktiga källor för kännedomen om svenska kyrkans historia under det betydelsefulla tidsskede, som sammanfaller med Karl XI:s regering. Belysande för Spegels intresse för gamla handlingars efterforskande och bevarande äro också de skrivelser till Peringskiöld och Hadorph, som finnas i Spegelska brefboken i Växiö Gymnasiebibliotek (n:r 8 in folio). I en af dessa skrivelser (s. 286) omtalar han bl. a., att han uppmanat prästerskapet i Skara stift att noggrant efterforska något skrivet exemplar af gamla västgöotalagen, i en annan

¹ Jfr liknande uppgifter angående Spegels verksamhet på Gottland i J. HELANDER, HAQVIN SPEGEL, s. 47, samt H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia (KA 1904, s. 145 ff.)

(s. 362) söker han få underrättelse om »den stora pergamentsboken, hvilken fordom varit uti Linköpings domkyrka».

Tack vare Spegels omtanke och intresse för särskildt det kyrkliga arkivväsendet, äga vi kvar rikhaltiga samlingar af visitationsakter från hans biskopstid så väl i Skara som öfriga stift, som stått under hans ledning. För jämförelses skull må nämnas, att ingen motsvarande samling finnes i Skara konsistorii arkiv från t. ex. Jesper Svedbergs biskopstid. De visitationsakter af hans hand, som bevarats till våra dagar, ha funnits spridda här och där i pastorsarkiven ute i stiftet. Spegel däremot lät sammanföra, som det synes, samtliga sina visitationsakter för Skara stift i en bok, som ännu förvaras i Skara konsistorii arkiv (sign. F. V n:r 2), och på hvars titelblad Spegel egenhändigt antecknat: »Protocollum visitationum diœc. Scar: Episcopo Haqvino Spegel ab anno 1686 ad 1693 in Majo». Ur denna bok äro de visitationsakter, som här nedan meddelas, hämtade. Emellertid bör anmärkas, att titeln är missvisande i så måtto, att de första visitationsakterna (se nedan!) ej äro från år 1686 utan från juni år 1687. Förmodligen hade Spegel ämnat påbörja sina visitationsresor förstnämnda år, men blef hindrad af annat arbete. Hösten 1685 och en stor del af år 1686 vistades han i Stockholm dels såsom medlem af den kommission, som skulle granska kyrkolagen, dels för katekesarbetet, dels slutligen såsom ledamot af prästeståndet vid riksdagen. I visitationsboken utgör antalet visitationsakter mer än 100. Antalet pastorat i Skara stift synes vid denna tid ha uppgått till omkring 115 (nu 124). Spegel medhann således att under sex år visitera i nästan alla stiftets församlingar, ett talande vittnesbörd om det nit och intresse, hvarmed han fullgjorde sina episkopala åligganden.

Anno 1687 die 12 Junii sub Excellentissimo Reverendissimoqve Episcopo Mag:ro

Haqvino Spegel

Acta visitationis Diæcesanæ annotari coepta sunt in Hagbo.

1. Effter ungdomens och jämwäll dhe åldriges noga förhör uti sine Christendomsstycken framkallades kyrkiewärderne uti Hagbo kyrkia och blefwo af Reverendiss. Episcopo tillfrågade, om de något hade at skylla sine lärare för i församlingen angäendes deras embete, hwartill menige man swarade, att dhe icke den ringeste orsak hade att klaga på dem för någon försummelse uti theres embete och wachtsamhet för sine åhöreres siälar, betygandes sig i allo måtto wara förnögte så med sine kyrkieherde som Capellanen.

2. Säijandes och sig icke heller något hafwa märckt uti sine lärares lefwerne som dem intet anstå skulle.

3. Om lärarnes rättighet och underhåld frågade Rev:dissimus Episcopus, om åhörarne effterlefde Kongl. Maj:tz nya förordning eller om de hafwa blifwit wid den gamla plägseden? hwartill de swarade, at the hafwa hållit sig efter den nya ordningen, effter hwilken Capellan och åthniuter sin rättighet.

4. Tillspordes de, hwem som mäst låter sig wårda om ungdomens underwisning uti Catechismo. Swarades, att kyrkieherden sielf informerar them.

5. Förestälte Hans Högwördighet Biskopen, huru nödigt och hållsosampt werk det wore, om den lofl. församlingen af egen frijwillighet wille något lijtet skiuta till sammans till underhåld för en organist här i kyrkian, som och tillika med på sig toge att uderwijsa församlingens barn och ungdom uti sine christendomsstycken, effter hr probsten sielf nu för sin höga ålderdom och krafternes aftagande eij hädanefter hinder det werket förrätta. Hwartz till fleste parten funnes benägne, lofwandes hr probsten uti sochne-stugan, att hwar och en som inga barn hafwer skall gifwa den ofwanbem. person 8 öre kopp:mt men dhe som barn hafwa contribuera hwar 12 öre kopp:mt.

6. Om gudztjänstens förrättande frågades, om den blifwer alltid här i Hagbo eller ymsom? Blef swarat, att hon blifwer i Hagbo hwar söndag och i Fiskebäck hwar tredie. Här på uthlätte och påstod församlingen, att hon måtte blifwa hwar söndag i Hagbo och hwar fierde i Fiskebäck. Der emot inwände probsten, dätt sådan wana har warit, att när gudztjänst förrättas i Hagbo, så kommer ingen till Fiskebäck.

Slutades altså enhälleligen, att här i Hagbo alltid blifwer gudztjänsten och hwar fierde söndag i Fiskebäck, dock så att församlingen fljigtigt der sammestädes kommer tillsammans.

7. Frågades hr probsten till, om huusfäderne och husmödrerna tillhålla sine barn och tjänstefolck att läsa sine christendomsstycken fljigtigt. Swarades ia.

8. Wijdare efterfrågades, huru församlingen lefwer och förhåller sig emot sin probst och kyrkieherde, hwarpå probsten swarade, att ehuru någre hafwa warit swåre emot mig, så hafwa lijkwäll måste delen hållit sig som sig bordt och ägnadt.

9. Om de wore fljtige att gå i Gudz huus och söka den heliga nattwarden. Der till probsten swarade ia, men lade detta der till, att någre afhålla sig derifrån för oenighet och trätor skull.» Befaltes fördenskull hr probsten först alfwarligen dem att förmana till enighet och frjdsamhet, der sådant inthet wille gälla, skall derass förargeliga lefwerne wederbörligen blifwa afstraffad.

10. Om echtfolck lefwa christeligen och fridsammeligen tillhopa? R. ia.

11. Och om husbönder lefwa wäll med sitt tjänstefolck, om dhe drifwa them till altför odrägeligit arbete, förhålla dem theras lön etc. Hwar till swarades, att man inthet annat har förnummit än det som ärligit, christeligit och godt är.

12. Om de fattige blifwa effter Kongl. M:tz förordning underhåldne uti sochnerne. Swarades, att än så wijda inthet kommet är, att någon siukestuga är upbygder worden, doch kan man med tijden låta bygga en siukestuga wid Fiskebäck och så laga, att Capellan, som när in till bor, har upsicht och dispensation öfwer dhe fattigas dher warande inkomster och der öfwer en richtig bok håller.

13. Huru många fattige kunde wara här i sochnen, som rätt fattige kunna säijas wara. Swarades, att man det än ej kan wäll weta, innan man får det noga efterfråga.

14. Befalte fördenskull Hans Högwördighet Biskopen, att en

ransakning skall hållas, 1) hwilka fattige el[le]r huru många de i denna sochnen finnas, 2) hwilka aldra eländigaste pröfwas wara.

15. Frågades, om allmen sochnestämbna pläga hållas och huru många gånger om året. Swarades två gånger om året, då kyrkians medel pläga öfwerses, hwilka man inthet plägar låta alla wetta, uthan allenast kyrkiowerderne och sexmännen för tifuwer skull.

16. Tillspordes hr probsten, om någon synnerlig förargellse i denne församlingen wore händt. Swarade nej.

17. Finnas antechningar på all ungdom i församling, som gå till catechismi förhör,

18. äfven så uptäckningar på alle dhe som födas, döo och wijas här i församlingerne.

19. Om kyrkians bygnadt, indöme och prydnadt hwar [!] Inventarium, uplästes och sedan af afcopierades.

20. På kyrkians reparation wore använde 2813 dr kopp:mt.

21. Lofwade församlingen än wjdare wilja låta kyrkian blifwa målat och pelare sätta uti fögningen.

22. Frågades, om hr probsten wore förnögder med kyrkiewerderne. Han swarade ja och sade, att the wore snälle och trogne.

23. Effterfrågades, om kyrkiewerderne niute något för sitt omak, hwilka swarade nej, men då grefwe Per lefde, finge wij, sade the, en half tunna spannemål; då försäkrade Hans Högwördighet Episcopus, att dhe skulle få något för sitt omak.

24. Klockaren åthniuter sin rättighet efter den nya ordningen och har eliest inthet att klaga öfwer församlingen.

25. Frågades, om något fremmande folck sig insmyger i denne församlingen, hwar till swarades nej.

26. Om barndop befaltes, att the ingen skola taga till witne wid barndop, som är med någon synd och last berychtad.

27. Kyrkiegården hängies wäll från ofred, och kyrkiemuren samt portar hålles alt wid macht.

28. Om winhället är altijd en sådan anstalt giordt, att det räcker wäll till.

29. Berättades, att denne kyrkio i Hagbo har ingen wiss inkomst föruthan det församlingen af en christelig och frij willja gifwer, men Fiskebäcks kyrkia har något, som brefwit utwjsar.

30. Hwar på förehölt Hans Högwördighet Episcopus församlingen, att hon gafwe något wist hwart år till kyrkians Conservation, hwar emot församlingen strax hade detta att inwända, om dem något pålades, torde lijtet eller inthet gifwas till kyrkian,

men få wij blifwa wid den gamla plägseden, att hwar och en gifwer af sin godwillig frijhet, förmodas rundeligar[e] inkomster.

31. Om testamenter till kyrkian, så hafwer det här aldrig varit brukligt.

32. Frågades, om alle wore tillsammans wid detta förhör. Probstens saknade ibland andra Per i Hierphult, hwilka skola angifwes för wällb. hr Lands[höf]dingen, som dem med wederbörlig straff efter Kongl. M:ts stadga lärer finna.

33. Sidst frågade Hans Högwördighet Episcopus, om hr probsten hade något vjdare att påminna, som hans Högwördighet kunde med sina ord till rätta ställa. Swarades nej.

34. Aldrasidst efter Högwördig hr Biskopens hållsosome förmaning utlofwade dhe willia låta sine barn himme i husen hwar morgon och afton giöra bön.

Casus specialis.

Samme gång framkom Jean Jacobson i Qwill och berättade, att han war borte med sin swärfader på wedflottan wid Jönköping och lemnade itt spädt barn himme, och när the komme him aftonen sent och trotte, lade the barnet hoos sig, då dhe wacknade förste gången up, war det lefwande, och när the åter somnade in och wacknade igen up, funno dhe barnet dödt, der öfwer han Jean Jacobson betygade sig hafwa en hiertans sorg och qwida, hwar på Hans Högwördighet Episcopus befalte honom taga en schedel af probsten till länsman eller häradsfogde, berättandes huru der med är tillgångit, tillstoppandes illwilliares munn, på det hwarken wän eller owän må honom sådant framdeles föreka.

Anno 1687 d. 15 Junii uti Stengårdzhult.

1. Framkommo till förhör Catechumeni till talet ganska många och kunde wäll läsa sine christendomsstycken.

2. Frågades, om kyrkieherden håller fljtigt ungdomen till att gå fram till förhör uti sine christendomsstycken? Hwartill församlingen swarade enhälligt ia.

3. Tillfrågades kyrkiewerderne, om deras kyrkieherde och Capellan giöra sin fljt, att ingenting blifwer försummadt med predikandet, dhe fattigas och siukas besökande, och om Gudz ord blifwer tydeligen i synnerhet af capellanen, som ung är, utthydd och

förklarar, hwartill församlingen swarade, att der med ingen mangel är; uthan äre fljtige och oförtrutne uti dhe stycken, som deras embete angår.

4. Om predikanternes här i församlingen underhåld. Swarades, att pastoralia uthgiöras efter den nya Kongl. förordningen; men capellan åthniuter sin rättighet af församlingen efter den gamla plägseden, hwar med dhe wore förnögde på bägge sijder, men efter capellan bor uthom gjället och mycket ringa underhåld hafwer, ty anhölt församlingen i ödmiukhet hoos Hans Högwördighet Biskopen om intercession hoos Hans Kongl. M:t att få något litet augment till sitt underhåld, hwilket lofwade försambl. willia för hans Kongl. M:t berätta, så snart någon anstalt der om wid handen kan gifwas.

5. Om klockare. Swarades, att ingen klockare är här i församlingen, uthan man har brukat en bonde der till under tjden. Här på förehölt Reverendiss. Episcopus församlingen, att hon wille efterfråga någon ung person, som kunde läsa och skrifwa och sålunda informera ungdomen ibland, efter Pastor sielf nu för sin ålderdom icke torde så alt som sig bör hinda med, ock den samme kunde klockaretjänsten der bredwid förrätta, åthniutandes sitt wederbörliga underhåld efter Hans Kongl. Ma:ttz förordning.

6. Om församlingen håller sig fljtigt uti Gudz huus de stunder, som der till förordnade äre, med gudelig andacht och wyrdnadt och eliest himma i sine huus skickeligen, christeligen och wäll. Dertil swarades ia.

7. Om de arme och huusfattige, huru dhe blifwa försörgde och huru många the befunnes här i församlingen? Der på swarades, att här ingen finnes, som går uthur sochnen, och att kyrkieherden har så lagat, att dhe, som inom sochnen äre, få allmose.

8. Frågades, om probsten visiterar ofta? Att han det esomoftast och med högsta fljt gör.

9. Om förargelse här i församlingen? Så har man, swarades, ingen förnummet.

10. Om register öfwer dhe som dö och födas etc.? R. att der öfwer finnes antechning och bok, doch framwistes densamma inthet.

11. Om kyrkians indömme uti Stengårdzhult finnes wäll inventarium, men som mycket är för en tijd sedan bortstulit, så moste ett nytt uprättas igen.

12. Uplästes Pastoris och församlingens uti Hundarhed skriftel. consence för Hindrik Willingz och hans hustrus Cathrina

Falckz grifteplatz uti Hundares kyrkia nu och tillkommande tijder orubband och bjbhållande, hwilket Hans Högwördighet Episcopus confirmerade.

13. Om någon brist finnes på kyrkietaket, kyrkieport och -murar här i Stengårdshult el[le]r uti de andre här tillhörige sochnerkyrkior. Swarades, at alt hwad som kan fela skall med första repareras såsom kyrkie[k]låckan här i Stengårdshult etc.

14. Om kyrkieherberget finnes behållit? Swarades, att det har warit en lång tid inthet brukadt, är och uthan tak.

15. Om kyrkiewerderne befinnas trogne och fljttige och hwad lön dhe hafwa för sitt omak. Swarades, att dhe länge här till dags hafwa tiänt, warit fljtige och trogne, men för alt sitt beswär haft ingen lön, uthan snarare illwillia, hwarför dhe och nu enständigt begierte afskied, men Hans Högwördighet Episcopus bad dem dhe wille än dhe[r]wid blifwa, försäkrandes här efter skola få något för sitt omak, hwarföre skall efter ransakas, hwem som härtill har haft målespannen borta.

16. Om faddrar wid barnedop befalte Hans Högwördighet Episcopus, att inge der till skola kallas, som äre med uppenbar last bekajade.

17. Om Kongl. Maijt:z bref och ankomne befallningar blifwe tjdigt och uthan försummelse uthi församlingen upläste, hwartill swarades ja.

18. Om spannemålet till winhållet räcker till? Swarades; uti Hundarheds kyrkia hinner det inthet till, emedan det är inthet mer än 2 T:r dertill anslagne.

19. Berättades, at alle desse kyrkior hafwa bygningshielp, som sällan är till att finna utj andre församlingar.

20. Om kyrkians inkomst? uthan den bygningstunnan är ingen ting till jntradier förutan det församlingen frijwilligen gifwer.

21. Kyrkiones räckenskaper wore för intet åhr tillbörligen slutne, så att man någon richtighet see kunde, ty förmantes Pastor alfwarl., att han skulle låta dem förfärdiga och inför commission framwijsa.

22. Befalle Hans Högwördighet Episcopus, att dhe wille noga ransaka, om någon wid detta förhör uthan laga förhinder hade sig afhållit, hwilket, om så befinnes, skall den eft. Kongl. Maij:ts alfwarl. och rättwisa stadga wederbörligen blifwa afstraffad.

Casus specialis war i denne försambl. ingen.

Botnared.

1. Effter förhöretz sluut inkallades kyrkiewerderne ock tillfrågades, om församblingens lärare tillbörligen förrättade sitt embete samt förhölle sig som Gudz H. ord och Kongl. M:tz christeliga ordningar biuda? Hwartill swarades ia. Theras underhåld angående s:des,

2. att the lefwa efter then nya förordningen ock then i alla puncter sig till hörsam efterrettelse ställa.

3. Berättades tilldelningsstombnen wara wällb. H. Landzhöfdingens skattejord, för hvilken knecht hålles. Förspordes

4. Åhörarnas förhållande emot sine lärare christeligt ock wackert wara, och att dhe ähre fljttige att gå i Gudz huus ock besöka Herrans H. nattward, skicka sig wäll himma i sine huus, äre ock willige samt åhugsamme att låta sine barn komma fram till christendoms förhöret.

5. Ock emedan ingen sochnescholemästare fans, slutades, att klocka[re]n, som kan både läsa ock skrifwa, på sig tager att underrisa små barn ock tienstefolck i hwart byalag uti läsande ock skrifwande, hwilket församblingen enhälligt samtychte ock bijföll.

6. Niuter klockaren sitt underhåld efter then gamla wedtagne plägseden ock får af sombligom 2, af sombligom 3 ör s:mt, hwarmed klockaren war förnögd. Men Episcopus påminte them rådsamst ock tryggas wara att blifwa wid Kongl. M:tz nya förordning.

7. Berättades många fattige i thenne församblingen wara; förmantes förthenskull församblingens ledamöter att ihugkomma them med allmosor, wisandes them som komma utländes ifrån sig, ock om sådane sig på them tränga, moste det gifwas länsman tillkienna, att han gör them wederbörlig bijstånd efter Kongl. M:tz förordning om tiggare.

8. Förargellse eller förseende emot 10 Gudz bud ock Kongl. M:tz stadga förnimmes här i församblingen ingen föruthan den hr. Johan i Biurbäck berättade om en qwinnas person i Lannershimanet, Anna wid namn, som skolat hon en lång tijd afhållit sig från Herrans högw. nattward, hwilket är reda[n] länsman i Rewägs härad tillkienna gifwit.

9. Befans, att probsten årligen fljtteligen visiterar.

10. Förteckning på them som dö ock wigas samt barn som christnas är till dato ingen hållen; förthenskull befalte Episcopus på emb:tz wagnar, att sådant här efter moste granneligen i acht tagas.

11. Kyrkiebygnaden angående, så befans then aldeles skiön ock ny så wäll som klockestapeln, som upbygdes förledit mycket wackert. På kyrkietaket fins ingen brist. Kyrkioherberget är wäll wid macht hållit, men föres ingen tionde dher uti, uthan fogdarna föra then strax bort. Mulsere kyrkia är äfwen wäll kosteligen upbygd. Angierdes kyrkia är fuller intet ny, men doch wäll wid macht hållen.

12. Behåldne medel fans uti Botnared 50 dr s:mt ock en dr k:mt. Noch 23 dr s:mt, 3 rigsd. in specie. L svensk dr, 3 Caroliner ock itt guld. Desse penningar tänker församlingen i tillkommande sommar, will Gud, låta måla kyrkian medh, hvilka behållas uti förwar i kyrkian. I Biurbäck finnes fuller en kyrkiebok inrättat, men fins der en ganska lijten inkomst.

13. Effter ingen riktig kyrkiebok finnes i någon sochn af thetta giäll, som innehåller formular räckning öfwer inkomster ock uthgifter, therföre befalte Episcopus att the skulle hafwa sine kyrkieböcker richtige till Commissionen.

14. Kyrkiewerderne befunnes trogne ock fljttige, continuerandes än vidare wid sine tienster, beklagandes doch, att dhe intet niuta målspannen el[el]r någon lön för sitt omak.

15. Om faddrar wid barndop hafwer probsten ofta giordt åthwarning, att sådane personer der till tagas, som äre fromme ock andächtige.

16. Klagades, att med ringningen går orichtigt till. Ty slutades, att klockaren sielf uppehåller then samma afton ock morgon så ock för lijk, flyttandes i klockarestugan, görandes then tienst, som honom bör.

17. Påminte Episcopus om kyrkiegårdens wid macht hållande, så att ingen widskiepelse derwid brukas eller ohägn ther in kommer.

18. Frågades, om Kongl. M:tz bref, så ock Landzhöfdingens ock Consistorii blitwa i rätten tijd uplässne. S:es ia. Så ock

19. om spannemål till winhållit räcker uth? S:des att der på ingen brist här till är förmerkt worden, berättandes sig hafwa des uthan en bygningstunna wid hwar kyrkia ock inräcknas med winhållit, som ock der med uppehålles.

20. Kyrkiones inkomster uti åcker eller äng etc. har kyrkian ingen föruthan det allmogen frijwilligt gifwer.

21. Till kyrkian gifwa somblige mer, somblige mindre, somblige ofta om åhret, somblige alz intet och det som falla kan bliwer upräknat på Nyårsdagen.

22. Påminte Episcopus, att dhe som wid detta förhör hafwa absenterat sig, måtte anteeknas ock angifwas. Swarades, att en del är borta för sine nödwändige beställningar skull wid marknaden.

23. Förordnades, at the skulle köpa någre böcker vid marknaden till ungdomen.

Casus specialis.

Framkom Swen i Bosarp ock inlade en supplique, i hwilken han beswärade sig öfwer probsten i Hagbo M. Brynolphum Lundelium, som på $3\frac{1}{2}$ åhr har stängd honom från Herrans Nattward. Hwartill probsten närwarande swarade, 1) att Episcopus ock Consistorium i Scara det genom sin skrifwellse befallet, 2) Han, Swen i Bosarp, war motsträfwig ock wille intet låta then konan ifrån sig, som han war misstäncker föör, ej heller sin hustru till sig taga. 3) Han sielf hölt sig ifrån Herrans nattward så långan tijd, sedan han then ena gången blef förbuden, ock altsedan intill thenna dag. Men Episcopus kunde eij vidare thenne saken företaga, än han tog det löftet af bem. Swen, det han till att förtaga förargellse ock misstanke skulle först till nästkommande Michelzmesse skillia pigan ifrån sig med wederbörligit pass, 2) att han aldrig skall begiära henne till ächta, när Gud genom döden kallar hans hustru.

Knätte uti Böne Giäld.

1. Ungdomen, som framkom till Catechismi förhör, war ganska mycken, men få war wäll grundade uti sin christendom.

2. Frågades, om theras siälesörgare sitt embete tillbörligen för rättade ock predikade Gudz ord tydeligen, att then gemene ock enfaldiga hopen förstodo thet. S:des ia.

3. Theres lefwerne så wäll som åhörarnes förspordes intet i någon måtto förargeligt.

4. Lärarnes undelhåld anbelangande, så blifwe the wid Kongl. M:ts nya förordning uti sine rättigheters upbörd af almogen. Då inwände H. Major Pilfält, att dhe emot Kongl. M:tz förordning låta upsätta altare i kyrkian.

5. Capellans underhåld är $\frac{1}{2}$ sk. säd af hwar balck. Frågades, hwarför Capellan icke niuter halfwa tilldelnings stombnen. S:des, att kyrkieherden den samma åbor.

6. Förmante Episcopus, at the skulle förskaffa sig en sochne scholemästare. S:des, att den som barn hafwer må sig then förskaffa.

7. Effterspordes, huru åhörarne förhålla sig så i sitt gemena lefwerne som eliest himma i sine huus, ock om the hålla sine barn ock tienstefolck till att flijtigt gå i Gudz huus ock christendoms förhör. S:des, att somblige äre der uti fljtige.

8. Berättades, att thee huusfattiges underhåld består af församlingens almoser. Bediandes Episcopus, att the wille uti thenna sin goda benägenheet continuera, wisandes the utsocknes fattige ifrån sig.

9. Förargellse förnimmes här ingen.

10. Förspordes ächta folck lefwa wäll tillsamman, huusbönder sitt tienstefolck christel. ock wäll handtera.

11. Probsten för sitt flijtiga visiterande gafz godt loford ock beröm.

12. Kyrkiebyggnaden angående, så är något så här i sochnen som i the andre, som behöfwes repareras. Wid samma tillfälle frågades, om almogen har söcht hans Kongl. M:tt, när thetta gjället blef refwit[?]. S:des, att ingen wiste ther af.

13. Kyrkieherbergen förnummos wid macht wara.

14. Kyrkiewerderne äre flijtige ock trogne ock continuera än vidare wid sin tienst efter biskopens inrådande. I lijka måtto

15. förma[n]te Episcopus, att the efterlefwa Kongl. M:ts förordning uti klockarens aflönande.

16. Till kyrkierne uti Knätte ock Filwered samt Kyllingared gifwer hwart hionelag årl. 4 öre Smt, dhe öfrige sochnerne lofwade kyrkieherden willia öfwertala att gifwa äfwen så mycket af hwar balck. Eliest hafwe thesse kyrkior inge wisse inkomster.

17. Faddrar wid barndop adhiberas beskedelige ock fromme männ.

18. Betygades, att Kongl. M:tz bref ock placat blifwa tidigt ock uthan försummellse uplässne.

19. Till winhållet har församlingen ingen anslagen spannemål, uthan hon moste skiuta tillsamman till thes uppehållande.

20. Någre från Filwered förnummos wara borte från detta förhör, hwilka Episcopus bad upteckna ock länsmanen wid handen gifwa.

21. Förehölt Episcopus församlingen, att hon med fordeligste låter hwijtlima sin kyrkia.

Hössna.

Effter ungdomens förhör framkallades kyrkiewerderne ock på tillfrågan bekiende, att gudztiensten blifwer riktigt ock wäll förrättat, gifwandes sine lärare godt witesbörd om thes christeliga förhållande så i lefwerne som i omgänte. Samma loford gåfwo lärarne sine åhörare, att the äre fljttige ock åhugse om sine salighetzmedel ock att föräldrarne äre fljttige att låta sine barn komma fram till förhör.

2. Om Capellanen är fljttig uti sitt embete ock går kyrkioherden tillhanda med tillbörlig wördnad? S:des ia.

3. Effter ingen sochne scholemästare fans, bad Episcopus, att the wille med hwarannan öfwerlägga ock uthwällija någon skickelig person der till, hwilket dhe togo i betänkiande, uthlofwandes doch strax, om dhe någon kunde få, honom willia gifwa 1 m. kmt af hwart hionelag.

4. Lärarnas underhåld anlangande så efterlefwa the then nya förordningen, men Capellan blifwer wid then gamla plägseden, åthniutandes en skieppa korn af matlaget.

5. Huusfattige befunnes många, förthenskul blef påmint, att hwar sochen sine fattige försörja skulle, kunnandes uthan synd afwisa the uthsochne fattige, efter thet är Gudz ord ock Kongl. M:tz stadga likmätigt. Samtychtes alt så, att the skulle uppehålla the huusfattige med maat ock om så påtränger, skulle thet tagas af kyrkians medel till kläder åth them.

6. Förargellse förnimmes här ingen.

7. Förnams, att probsten fljttigt hwart åhr besöker thenna församlingen.

8. Anteckning på them som gå till catechismi förhör, så ock födas, döpas, döör ock wigas hafwer ingen till dato warit hållen, förthenskull förmantes wederbörande att sådant här efter skulle grant i acht tagas.

9. Kyrkians inventar uti Hössna blef upläsit ock hwad som fans noterat.

10. Kyrkian skall spånslås i tillkommande wår, klockestaplarna wid dhe andre kyrkiorne äre nyligen upbygde.

11. Befans kyrkeherbergit ock sokenstugan wid macht wara.

12. Förmantes, att kyrkiegården altijd hålles renlig.

13. Blifwa Kongl. M:tz bref tiddigt uplässne.

14. Winhållit anlangande så håller kyrkieherden det sielf, så att församlingen intet beswär ther af hafwer.

15. Kyrkians inkomster af någon tomt jord eller åcker befunnes inge, uthan almogen gifwer ther till friwilligt ock bewilljades, att hwart hionelag lägger något ljetet hwar efter sitt wilkor, råd ock ämbne, hwar om kyrkieherden skall hafwa upsigt att sådan bewilling blifwer hörsamel. efterlefwat.

16. Påmintes, att församlingen håller bön himma i sine huus afton ock morgon. S:des, att sådant är reda påbegynt.

Bogesund.

1. Ungdomen, som till Catechismi förhör framkom, war intet mycken, ej heller synnerliga wäll grundat uti sin christendom, doch kunde qvinfolcken bättre läsa än drängarne.

2. Effter förhöretz sluit framkallades the närwarande uthaf then lofl. Magistraten ock kyrkiewerderne. Då frågades, om församlingens lärare tilbörl. förrättade sitt embete samt förhöllo sig som Gudz h. ord ock Kongl. M:tz christel. ordningar biuda? R. angående kyrkieherdens predikan ock lärdom skylla the honom intet, men klaga allenast, att gudztiensten skier sällan i rättan tijd, enkannerliga på högtiderna ock store bönedagar, efter pastor moste i så många sochner prediika, åstundandes förthenskull, att predikan måtte skie ordenteligen ock i rättan tijd om söndagar ock fredagar. Men hvad capellanen angår, betienar han fuller staden understundom ock niuter af pastore 6 d:r smt. för then tienst han för honom i Bogesund förrättar, lijkwäll önskar församlingen att få en ordinarie capellan i staden, till hwilkens underhåld närwarande af then lofl. Magistraten uthlofwade 20 d:r smt., förmodandes, att pastor jämwäll skiäligen förnöijer honom.

3. Uplästes Consistorii bref, grundat på Kongl. M:ts bref, att Timmel[hed] ock Bogesund skola conjungeras. Hwar uppå

4. Biskopen förmante, att sådan högnödig förordning skulle strax werkställas af pastore, på thet man icke skulle hafwa orsak att angifwat för Kongl. M:t.

5. Dy slötz, att H. Brochenius skall flyttia in i staden till nästkommande höst, hwilken berättade thet församlingen i Timmelhed har lofwat willia gifwa 2 öre smt. af hwar halfwa ock hela gården till then Capellan the kunna få, ock han sielf tillsade willia gifwa honom 6 d:r smt. Men när

6. frågades, huru then samme skulle få bostelle, blef intet wist swarat, uthan lembnades till borgemästarens himkomst.

7. Proponerade Biskopen, huru församlingen war sinnad om

then Pædagogo, hwilken för längst war begäred, hwaruppå enhälligt swarades, att en sådan wäll behöfdes ock kunde nu förmodeliga försörgas, emedan Kongl. M:t hade ther till lön anslagit ock staden sålunda föga gravation ther af hafwa. Men när Biskopen frågade, huru mycket af then anslagne lön nu förspard wore i the åhren, så ingen Pædagogus ther warit, sådant lofwade the willia efterfråga ock Biskopen tillkienna gifwa. Samme Pædagogus skall 1. läsa för barnen, 2. göra bön hwar dag i kyrkian, 3. underwisa tienstefolck uti sin christendomsstycken om helgedagarne.

8. När Visitatores frågade om åhörarnes lefwerne ock christendom, så gaf pastor them godt loford. Widare frågades,

9. huru the fattige blifwa i staden försörgde. S:des, att till them hafwer man intet wist huus el[le]r något annat underhåld warit. I synnerheet namngafs förrige pastoris hustru i Bogesund, en gammal siuklig ock fattig qvinna, såsom ock en annan gammal enkia äfwen så nödlidande, hwilka wid tillfälle med allmosor skola i hug kommas, ther till Biskopen troligen förmante. Wid tillfrågan

10. om Probsten årliga visiterar s:des ia ock gafs honom beröm för sitt embetz nijt ock troheet.

11. Förordnades, att pastor skall hädan efter hålla itt riktigt register på them som gåå till Herrens H. nattward, 2. dem som dö ock födas, 3. träda i echtenskap, 4. komma till catechisationen, hwilken altijd blifwer wid kyrkian.

12. Befans, att i kyrkian äre inge behåldne medel, utan samme står uti stadsens skuld helst efter then kyrkian inga inkomster hafwer uthan thet församblingen sielf frijwilligt teckes gifwa.

13. Kyrkians bygnad angående, så war ther wid efter lägenheet stoor flijt användt, så att alle fönstren ock dörarne wore ferdige, men inga stolar. Lofwades, att portarne till kyrkiegården skulle förferdigas till hösten, efter muren eliest war updragen ock mycket wäll lagad.

14. Förmantes, att kyrkiewerderne göra årl. sin räckning för Magistraten i kyrkieherdens närwarelse.

15. Förnams, att klockaren är en snäller karl ock församblingen wäll med honom förnögd.

16. Att Kongl. M:ts bref ock befallning blifwer tijdigt på predikestolen förkunnade.

17. Att till winhållit moste församblingen sielf contribuera.

18. Sluuteligen förmante Episcopus bredewid annat, som kunde lända pastori till rättelse, att huusfäderen wille låta göra bön afton

ock morgon himma i sine huus, på thet theras barn ock tienstefolck måtte genom sådan gudachtighetzöfning thes mera få luust till en sann christendom etc.

Timmelhed.

1. Efter catechumenorum förhör, som till en deel wäll underwiste woro uti sin christendom, framträdde församlingen uti choret ock blefwo af Biskopen tillfrågade, om theras lärare christeligen ock wäll lefwa samt oförsummeligen predika Guds ord. S:des, att the på theras lefwerne intet hafwa at tala, men klagade, at gudztiensten sällan här skier af orsak at här äre 4 sochner ock intet mera än twå präster, ia, i fastelagen ingen gudztienst på en månadz tijd bekommit. Då swarade pastor, at han der till intet wore wällande, uthan predikat så mycket en man har kunnat förmå. Proponerades, om thesse 3 sochner kunde wara benögde med 3 predikanter, sedan the conjungerade blifwa ock huru then 3:dje skall blifwa försedder med underhåll ock boställe? Hwar till s:des, at ther med wore förnögde ock at staden åligger den 3:dje at försörja, då förmante Episcopus them, at the wille med staden öf[wer]lägga ock eense blifwa om then 3:dje predikantens underhåll, hwilken skall predika i staden hwar onsdag, hwar aftonsång hwar söndag, hwilket the wille hafwa i betänkiande ock med det första sin mening här om yttra.

2. Än vidare tillspordes försambling[en] om kyrkieherdens lefwerne, om thet är lijkmätigt Gudz ord och Kongl. Maj:ts stadgar. Då swarade Corneten . . . , at han wille hafwa sluit i then saken han med honom antagit hafwer. Då frågade Episcopus, om församlingen kunnog är then ransakning, som probsten M. Lars Victorinus om thetta ärendet hölt. S:des ia.

3. Då frågade åter Episcopus om församlingen har nu något emot kyrkieherden uti hans lefwerne, seder ock lärdom, hwar på försambligen enhälleligen swarade, at the hade alzintet emot honom ock fans ingen, som något otal på honom gjorde.

4. Tillfrågade Episcopus, om the som hafwa klagomålz puncterne emot honom underskrifwit, wille vidare them uthföra. S:de alle nej, ock at the wille härefter det klagomål aldeles hafwa uphäfwit, hwar till bem:te Cornet consenterade sig lofwa[n]des aldrig ther på willia klaga el[le]r tala, så framt hans respect förmedelst thenne påbegynte action icke torde blifwa touscherad, eliest will jag thet, sade han, aldeles förgäta. Här på förehölt Episcopus them, som klagopuncterne underskrifwit hafwa, skola skriftel. inför Consistorio

uphäfwa den action [de] begynt hafwa, så framt det en laglig för-
eening skiee skall ock sålunda frijkienna H:r Isac från alle dhe uti
actis befundne beskyllingar.

5. Effterfrågades, huru församlingen är nögd med sin Capella-
nens predikande, om han så förklarar Gudz ord, at the enfaldige thet
förstå. S:de,, at han gör os godt nöije, deremot sade Capellanen
sig intet hafwa at klaga öfwer församlingen om sin rättigheet.

6. Förehölt Episcopus them, at the skulle förskaffa sig een
sochnescholemästare, then theras barn ock tienstefolck uti läsande,
skrifwande ock siungande underwisar. Hwarpå the swarade, Hr
corneten eenkannerliga, at the bo alt för långt här ifrån, så at wij
af then icke kunna os betiena, så framt han här i församlingen
skulle bo. Omsider lofwade kyrkiewerderne, at dhe för sin person
wille underhålla en person ock gifwa honom en m. kmt af hwart
hionelag; en stor del af the andre bewiljade thet samma.

7. Åhörarnes lefwerne så i Gudz som eliest hima i sine huus
betygade pastor sig intet hafwa at skylla them före, beklagandes
lijkwäll, at somblige draga tijden mycket långt med theras rättig-
hetz lefwerande, så at många stå inne ther med för 3 el[le]r 4 åhr
tillbakars.

8. Om konan . . ., som har födt barn i löndom ock eliest 4 till-
förne, berättades så, at hon war bortrymd ock ingen weet, hwar
hon fins, pastor sade henne wara angifwen för länsmannen.

9. Huusfattige befunnos intet många; klagades, at många fat-
tige uthsocknes göra församlingen beswär, hwar på Episcopus
förmante them, at the christel. försörja them som i sochnen finnas,
men the andre förskiuta.

10. Hr probsten M. Brynolpho Lundelio gafz thet beröm, at
han flijtel. ock wäll gör sitt embete.

11. Förmante Episcopus kyrkieherden, at han håller ett noga
ock pertinent register hädanefter öf[we]r catechumenis ock the som
döpas, dö ock wigas.

12. Kyrkiebyggnaden anbelangande, så skall kyrkietaket af-
skrapas ock alt annat, som oferdigt är, repareras, ock befaltes kyr-
kiewerderne ransaka, hwilka the förfalna stycken tillkomma ock
sedan tillhålla wederbörande them at förfärdiga.

13. Kyrkiewerderne befunnos flijtige ock trogne, klagandes
pastor, at the ofta göra råd om kyrkiones ährender uthom hans
weetenskap ock at han intet pläga om händer hafwa den 3:die
nycklen till kyrkiekijstan, hwar på Ep[iscopu]s förmante them, at

the hädan efter intet något företaga kyrkiones ährende angående uthom samrådande probsten ock kyrkieherden. Kyrkiewerderne lofwade än vidare willia blifwa wid sine tienster.

14. Såsom thet förme[r]chtes, thet en part brukade widskiepelse, läggandes halföra uti klutar inknutne på the dödas grifter, altså frågade Episcopus, hwad the mente ther med. S:de, at the gamble hafwa så brukat för os, menandes, at sjuke barn ther igen[om] restitueras till sin hällsa igen, sedermera pläga the efter een gammal plägsed gå omkring kyrkian med lijken, när the begrafwas skola. Med sådane superstitioner befalte Episcopus them afstå.

15. Befaltes, at the hädanefter taga gudfruchtige ock ärbare folck till faddrar wid barndop

16. samt at Kongl. Maij:ts bref ock befallningar så ock Consistorii ährenden strax och uthan försummelse blifwa af predikostolen upläste.

17. Kyrkian har inga wissa inkomster föruthan det församblingen på stoore bönedagarne ock eliest om högttijderne frijwilligt gifwer, men störste delen gifwer intet. Då förehölt Episcopus them, at hwart hionelag gifwer årligen något wist till kyrkian, nembl. 12 öre smt. ock at the p[enning]g[a]r blifwa på en wiss tijd om åhret, nembl. nyårsdagen, fram på altaret lefwererat, hwilket församblingen eenhälligt lofwade willia efterkomma.

18. Förehölt Episcopus församblingen, at hon gör bön afton och morgon hima i sine huus, det hon jämwäll lofwade willia i acht taga.

19. Församblingen håller sig aldeles efter Kongl. förordning uti rättigheeternes erläggande, som kyrkieherden på embetetz wägnar tillkomma, men i stellet för tionde af rofwor ock kåål begierde kyrkieherden få niuta arbete, då befalte Episcopus taga tionde af the partzeler som finnas, det öfriga heemställs församblingens behag.

20. Förehölt Episcopus, at församblingen bygger sine 7 laga huus i prästgården ock at änteligen hålles syn på prästegården, innan Hr Isac flyttar der i från in i staden, på thet man må weeta, hwad i långlig tijd nedruttit warit ock hwad nyligen bygd är, hwilket alt moste komma under laglig ransakning.

21. Frågades, om Kongl. Maij:ts förordning om kyrkiebullers straf tages i acht. S:de ia.

Casus specialis.

En ung dräng har bedrifwit hoor ock ligger illa siuker, begiärandes undfå Herrans helga nattward. Resolverades, at pastor skulle resa till ho[n]o[m] ock meddela honom then heliga nattwarden, men 1. förnimma, om han är grundat i sin christendoms stycken, 2. uti godt folckz närwaro taga af ho[n]o[m] thet löftet, at om Gud hielper honom till hällsan igen, skall han lika fult stå uppenbar skrift, det ock konan i lijka måtto skall göra, när hon åstundar absolution, hwar uppå domschedel lefwererades Hr Isac Brochenio.

Blidzberg.

1. Sedan ungdomen hade varit till Catechismi förhör med wachert beröm, framkom församlingen ock gaf sine lärare itt godt witnesbörd om theras lefwernes wällförhållande samt flijt uti Gudz ordz tydeliga predikande.

2. Uti pastoriernes upbärande förspordes kyrkieherden ock Capellan lefwa efter then gamla widtagna plägseden, hwar med församlingen förnögder.

3. Om sochnescholemästarens antagande ock underhållande lofwade församlingen ther om willia öfwerlägga, huruwida the förmå contribuera till hans försörjande.

4. Huusfattige ock nödlidande uppehållas med församlingens almosor ock är till hwar person $\frac{1}{2}$ skp. säd ock fetalier ther till förordnad.

5. Såsom här till intet war hållen någon förteckning på them som döpas, dö ock wigas samt på ungdomens förkofring uti sine christendoms stycken, ty befalte Episcopus, at sådan hädan efter som nogast i acht tagas, så ock at ingen tillåtes komma till Herrens h. nattward el[le]r giftermål, som icke är wäll grundat uti catechismi stycken.

6. Förehölt Episcopus församlingen, at moset på kyrkietaket skulle afskrapas ock alt hwad som förfallit war repareras, hwilket the lofwade först i wår willia efterkomma. Dalum kyrkia är wäll wid macht, men Humbla kyrkia är mycket förfallen, hwilken the lofwade i lijka måtto skola förfärdiga tillika med kyrkieherbergen, som begynna förfalna.

7. Kyrkiewerderne påstodo at afträda från sitt embete, doch lofwade the än en tijd willia wara ther wid, så framt the få åthniuta målespannen för sitt omak.

8. Förehölt Ep[iscopu]s icke något fremmat folck insmyga sig i församlingen för hwariehanda orsak skull ock at the frijt måge ifrån sig wijsa the uthsocknes fattige ock sine wäll försörja.

9. Berättade församlingen winhållit wäll tillräcka ock kyrkieherden thet hålla.

10. Berättades inge tompter, täpper, åcker el[le]r äng wara, af hwilka kyrkian någon penning kunde hafwa föruthan thet församlingen frijwilligt gifwer ock i synnerheet bewilliades, at kyrkian skall hädan efter bekomma af hwart hionelag 4 öre sijlf:mt, som på nyårsdagen skall på altaret frambäras.

11. Widskiepellse förspordes inge[n] i thenne försambl.

12. Om bygnaden i prästegården slötz, at sochnen hädan efter håller 7 laga huus, hwilka skola them af häradzhöfdingen i kyrkiewerdernes närwarellse tilldelas. Thenne närwarande kyrkieherde hafwer bygd a:o 1686 2:ne nya huus, kiölna ock badstuga, item låtit täcka nästan alla huus på gården. Församlingen har fuller upbygd en wacher sochenstufwa, men kyrkieherden bekostadt all inredningen.

13. Inventarium i prästgården fans allzintet.

Åsarp.

1. Framkommo Catechumeni multi quidem, sed perperum informati.

2. Effterfrågades om lärarnas lefwerne ock lärdom, om församlingen med trygdt samvete inför Gud kunde bekiänna, at the sitt embete troligen ock wäll förrätta? Hwartill alle samt. swarade, at the intet hade at klaga på them, uthan sade sig wara wäll nögde med them.

3. Berättade the, at lärarne upbära sin rättigheet efter then nya Kongl. förordning ock at the ther med äre förnögde.

4. Om sochnescholemästare discurrerades, williandes församlingen med kyrkieherden antaga en som brede wid then tiensten wille wara klockare, så wille the wara bekymbrade om hans tillbörl. underhåll, till hwilket kyrkieherden föreslog en lycka, som tillkommande Pædagogus kunde få bruka. Om samma ährende förmantes kyrkieherden i Solberga at wara åhugse.

5. Capellanen Hr Lars sitter på et frällseheman ock underkastad knechtehåll ock har eliest intet underhåll föruthan $\frac{1}{2}$ skp. säd af hwart hionelag ther till yste ock humbla om hösten.

6. Om åhörarnes lefwerne förspordes intet annat än wäll, men

compastor i Solberga förmälte, at twenne gamla folck, Nillss Nillson ock Karin Jonssdotter i Solberga ock Gråqwarn afhållit sig ifrån Herrens heliga nattward på 3 åhrs tijd, hwilket kyrkiewerderne med ho[n]o[m] besannade. Då framkallades bem[äl]te Karin Jonssdotter, inlefwereandes en supplique, hwar uti förmältes, at kyrkieherden har skolat skyllat honom, Nillss Nillson, uti hela församlingen för dråp, hwilket, som thet angår lijf ock ähra, skiötz til werldzlig rättens ransakning. Här på förehölt Episcopus, at hon tillika med sin man skulle förlikas ock tro honom om alt godt samt glömma bort alt sådant, på thet hon kunde döo med et gladt hierta, bediandes Ep[iscopu]s kyrkiewerderne resa dijt till bem[äl]t[e] folck tillika med Hr Per ock förlika them, hwar om icke the thet willia, skall sådant angifwas för Hr Landzhöfdingen.

7. Berättade pastor, at barn ock ungfolck här i församlingen öfwa sig flijtigt uti böner ock psalmer.

8. ock at huusfattige hafwa rijkelige sin föda af församlingen.

9. Ingen förargelse weste pastor wara passerat föruthan then som är i uppenbara rychte för horerie, hwilken skall angifwas för werdzlig rätten.

10. Hålles anteckning på them som gå till Herrens nattward, döpas, dö ock träda i ächtenskap etc. Här wid förehölt Episcopus alfwarl., at pastor äntligen framhafwer ungdomen till förhör, håller them till at läsa tydeligen ock at ingen, som icke förstår sine christendoms stycken, må admitteras till Herrens nattward.

11. Kyrkiebyggnaden i Solberga anbelangande, så har nu warande Compastor låtit bygga kyrkie stapeln, spänt tornet på två sidor, satt en spira på thet samma samt giordt en ny steenmur om kyrkiegården, lofwandes församlingen willia det öfriga reparera, måset af kyrkian skrapa innan hösten ock späna taket på sakerstigan. Smula kyrkia är med ett nytt godt tak försedder, en altartafla, kostandes 18 rigsd:r, är ther till kiöpt för kyrkiones penningar. Kölaby kyrkia är wäll omlagat både med inredning ock annat. Kyrkieherbergen hållas fuller wid macht, men ingen tionde tages therij. Kyrkiewerderne bekomma sin målespan.

12. Effterfrågades, om the till faddrar wid barndop tagas, som äre gudfruchtige ock kunna läasa. R. ia.

13. Kongl. Maij:ts bref så ock Consistorii blifwa i rätten tijd upläsne.

14. Berättades, at spannemålet, som Kongl. Maij:t till winhållit

nådigst förlänt, hinner wäll till. Prästerne hålla wijnet, och församlingen är nögd ther med.

15. Åsarpa kyrkia hafwer 4 ängar, som ränta årl. 3 d:r koppmt. Smula kyrkia har en lijten åcker, som församlingen brukar kyrkian till nytta.

16. I Solberga församling ock i Smula sochn gifwes af hwart hionelag en m. smt till kyrkian årl., the som här till hafwa warit mootwillige, hafwa nu lijkwäll lofwat willia gifwa här efter 4 öre smt.

Åsaka i Wartofta härad.

1. Catechumeni wore många ock wäll underwiste, thee unge bättre än the gamble.

2. Lärarne förnummos troligen ock fljitel. sine embeten förätta samt föra ett ärbart ock nychtert lefwerne.

3. Pastoralierne upbäras af församlingen efter then gamla widtagne plägseden, hwar med f[ör]samlingen är förnögd.

4. Sochnescholemästare tyctes nödig wara ock berättades een gammal man ther i byen, som [man] förmodar willia taga sig på at underwisa ungdomen ock tienstefolck om söndagar ock andra helig dagar, då the böra hafwa sin roo ock frijheet.

5. Förspordes församlingen sig wäll förehålla så uti Gudz som hema i sitt eget huus, huusfädren ock mödrar wäll omgås med hwar annan.

6. Huusfattige i thenna sochn äre många nog, synnerl. twenne ganska eländiga, ibland hwilka then elendigste begärer komma till hospitalet. Hwar på förehölt Episcopus them, at the sine egne insoknes fattige försörija skulle, men the andre fremmande, som inkomma, skola afwijsas ock dhe som så oförmögne ock eländige äre, at the intet kunna skiöta sig, så kan man taga en pening af kyrkian till them.

7. Sedan nu warande pastor hijtkom, är hållit richtig anteckning på them som döpas, döo ock wigas etc.

8. På kyrkian är ingen brist hwarken uthan el[le]r in uti: A:o 82 är af hwart hionelag lofwad 20 spån årl. till kyrkian gifwa. Sakre stigan hålles reent ock snycht. Kyrkieherbergit är fuller lagat på een sida, men then andra sochnen hafwer försummat thet stycke them tillkommer, hwilket kyrkiewerderne lofwade drifwa på, at thet blif[we]r ferdigt till Pädersmessedagen.

9. Kyrkiewerderne förspordes wara något motwillige. Då

förmante Episcopus them till flitigheet ock troohet, lofwandes them skola få målespan, som dhe här till intet åthniuttit hafwa.

10. Klockaren klagade, at han intet niuter sin tillbörliga rättigheet.

11. Beswärade sig kyrkieherden ther öfwer, att många tagas till faddrar wid barndop, som hwarken kunna lääsa el[le]r bedia, ock stundom the som äre med uppenbara last ock odygd berychtade. Då befalte Ep[iscopu]s at pastor änteligen här efter sådant corrigerar, rättandes sig efter kyrkeordningen etc.

12. Heela kyrkiemuren är af grunden upbygd med steen, sedan nu warande pastor Hr Jon Bergius dijt kom.

13. Kongl. Maj:ts ock Consistorii bref blifwa tidigt uplästne.

14. Spannemalet till winhållit, som är 5 t:r säd hinner wäll till, ock kyrkieherden håller wijnet församlingen till godt nöije.

15. Kyrkians inkomster uti Åsaka äre inge, men uti Kielfwene är en åker ock twenne ängstycken, för hwilken tillförne är gifwit een rigsd:r till kyrkian, men är nu Cronan tillkiendt.

16. Meste delen af thenna församlingen lofwade willia gifwa 4 öre sijlf.mt till kyrkian af hwart hionelag och bära them fram på altaret om nyårsdagen.

17. Med signerie, som förmerktes föröfwas med boskapen, befalte Episcopus alfwarl. at afstå.

Ylestad.

1. Ungdomen kunde wäll lääsa, bättre lijkwäll i thenne sochnen än then andra, Nääs. Fläste delen af the gamble kunde intet lääsa.

2. Effterspordes kyrkieherdernes lefwerne ock lärdo[m], om the predika Gudz ord tydeligen ock oförsummeligen, flitigt underwisa ungdomen ock besöka the siuka. S:des ia.

3. Om gudztienstens förrättande, emedan ther om twistades, giordes thetta sluit, at kyrkieherden på en behagelig tijd duplicerar hwar annan söndag, åthniutandes ther emoot Capellans lön ock rättigheet, hwilken han från thenna tijden skall begynna upbära, emedan tilldelznings stombnen är borttagen från ho[n]o[m]. Med weckopredikningarna hålles äfwen så.

4. Pastoralierne uptagas uti Ylestad efter Kongl. förordning, men uti Nääs sochn efter wedtagen plägsed. The huusfattige, som intet kunna nära ock försörja sig, uppehålass af församlingens allmosor ock såsom många i thenne församlingen ganska eländige

befunnos, förthenskull blef omtalt, när något till ymnighet församb-
las till hospitalet i Schara, kunde ther af något till the fattige här
i sochnen tagas.

5. Befaltes, at hädanefter skulle grant noteras alle the som gå
till catechization, födas, döo ock wigas etc. ock der öfwer hållas een
wiss längd.

6. Blef Hr Eliæ enkia termin föresat till sin skuldz, 20 d[aler]
16 ör[e] kmt, afbetallning till kyrkian, nembl. till Michaelij dag,
inom hvilken tijd hon moste den riktigt contentera.

7. Ylestad kyrkia är nyligen reparerat, doch behöfwes ännu
förbättring på taket, ock nye lächtare moste upsättias, efter för-
samblingen är folckerijk ock kan i stolarne intet berömas. Samma
slutades, att Wistorp ock Nääs sochn skicka sine Collector hijt til
Ylestad. Kyrkian i Wistorp har Hr Benct Lillie lofwat wilia repa-
rera. Kyrkian i Nääs behöfwer lagas på taket. Kyrkieherberget
är här i Ylestad wid macht med tak ock wäggar, men i Nääs aldeles
förfallit.

8. Kyrkiewerderne äre fljttige ock trogne, doch hafwa the här
till intet åthnuttit målespannen.

9. Klockaren klagade öfwer sitt ringa underhåll.

10. Kongl. Maj:ts befallningar ock bref, som komma till thenne
församblingen, blifwa tidigt upplässne.

11. Spannemålet, som Kongl. Maj:t nådigst förlänt till winhål-
lit, räcker wäll till ock kyrkiewerderne hålla wijnet uti Nääs sochn.
Hr Lilliehök håller wijnet i Ylestad.

12. Kyrkiorne hafwa inga inkomster, förutan thet församb-
lingen frijwilligt gifwer. Blef förthenskull them förehållit, som här
till intet gifwit till kyrkian, wille gifwa 12 ör[e] smt af hwart hione-
lag, hwilket the bewilliade, lofwandes willia thet frambära på al-
taret om nyåhrsdagen ock upteckna them som intet gifwa.

13. Om widskiepellse förmantes alfwarl., at hwar ock [en],
som hafwer hopp till Jesu Chr[isti] namn, wille med sådant afstå.

Sandhem.

1. Catechumeni woro mediocriter informati.

2. Tillfrågades åhörarne, om theras lärare giöra sitt embete
troligen ock fljttigt, predika Gudz ord tydeligen, at man kan thet
fatta ock förstå. R. ia.

3. Gudztiensten anbelangande, proponerade pastor, at Uthwängs
kyrkia måtte få twenne bönedagar, som want warit, at icke för-

samblingen skall skingras. Då framkom Capellan ock tillfrågades, om han förmår på the 2:ne bönedagar resa till Uthwängs sochn, görandes ther först predikan ock sedan här i Sandhem. S:de sig willia biuda till, så länge hans krafter så tillsäija. Sedan discurreades om gudztienstens förrättande wid Nykyrkian, begärandes the af bem[äl]te sochn at få blifwa wid sidsta Consistorii resolution. Sochne scholemästare befans ingen, då framkallades klockaren, som både kunde lääsa ock skrifwa, ock blef tillfrågad, om han wille flytta hijt ock bo wid kyrkian samt underwijsa theras barn ock tienstefolck uti sine christendomsstycken, åthniutandes thet som Kongl. Maj:t nådigst förordnad till underhåll? hwar till han intet directi wille svara, eij heller församblingen, som andre, uthlofwa något wist till underhåll, hwarföre begierte the få taga thet i betänkiande.

4. Effterfrågades, om kyrkieherden wore förnögd med sin Capellan och om hans åhörare wijsade ett gudachtigt lefwerne samt om föräldrar ock huusbönder äre åhugse at låta underwijsa sine barn ock tienstefolck uti sine christendoms stycken? hwar till pastor s:de ia, men lade detta till, at herregårdsfolcket kommer sällan fram till Catechismi förhör.

5. Om lärarnes underhåll förhålles different, i thy Pastor up-tager sin rättigheet efter then gamla plägseden ock Capellanen efter then nya Kongl. Maj:ts förordning.

6. Om the huusfattigas underhåll berättade pastor wara een plägsed at sammanskiuta något på en wiss tijd om åhret till the fattige, som i sochnen äre.

7. Förargellse el[le]r widskiepellse förspordes i thenna församblingen ingen.

8. Hålles fljigt anteckning på the som döö, döpas ock wiges etc.

9. Effter kyrkian mycket mörk ähre, ty påmintes, at hon skulle lagas, på thet hon kunde större liuus bekomma, hwar till alle så adel som oadel swarade, at the gerna see, thet kyrkian blifwer rumligare lagad, at choret kommer rätt före ock pelarne borttagas, så wida medel efter handen kunna inkomma, då taket, som nu ned-ruttit är på itt ställe, moste först repareras.

10. Kyrkiewerderne göra sitt embete troligen ock wäll.

11. Blifwa Kongl. Maj:ts bref, placater ock förordningar tidigt publicerade ock församblingen rättar sig ther efter.

12. Spannemålet till winhållit räcker wäll till, ock kyrkian håller wijnet.

13. Till kyrkian äre inge wisse inkomster föruthan thet församb-

lingen af en frij willia gifwer, somblige gifwa något, men somblige aldrig.

14. Om signerie ock widskiepelse, at försmäda Gud ock förörna hans namn, höres intet.

Hångz dal.

1. Catechumeni woro mycket wäll uti sin christendoms stycken underwijste, så at man med största hugnad hörde them läsa ock swara till förestälte frågor.

2. Frågades, om kyrkieherden troligen sine embetes stycken förestode ock om han i sitt lefwerne ock omgänte ostraffeligen sig förehölle. S:des ia.

3. Ther emot betygade pastor sig intet hafwa at klaga öfwer sine åhöreres lefwerne ock lydno emot sig, u[n]dantagandes någre få, them han förmodar bättra sig här efter åth.

4. Effter Sacellanus war förledit åhr död, ty begierte pastor een igen, eenkannerligen D[ominu]m Laurentium Granandrum, sine barns præceptorem, hwilket togz i betänkiande.

5. Församlingen efterlefwer then gamla wedtagne plägseden uti pastoriernes erläggande.

6. Sochne scholemästare tyckte församlingen intet behöfwas, så framt the kunde få en capellan.

7. Huusfattige, som så eländige äre, at the intet kunna uthgå ock besöka them förmögnom, blifwa med allmoser hema i huusen försörgde.

8. Hålles nu anteckning på them som döo, döpas ock träda i giftermål etc., som tillförne intet warit brukeligt.

9. Kyrkian hålles wäll wid macht så at inne uti är alt hwijt limmat, kyrkietaken förbättrade.

10. Kyrkiewerderne äre fljttige ock trogne ock blefwo försäkrade om målspannen hädan efter för sitt omak.

11. Lofwade församlingen låta sine barn ock tienstefolck gå om söndagen till klockaren, som dem uti sine christendomsstycken informerar.

12. Till församlingen hade Episcopus en alfwarsam förmaning, at the hädan efter taga them till faddrar wid barnedop; som äre gudfruchtige ock något ålderstegne.

13. Blifwa Kongl. Maj:ts bref, placat ock befallningar tidigt upläsne och efterlefwade.

14. Spannemålen, till winhället förordnad, hinner stundom

till, eenkannerliga tå spannemålen är dyr, eliest intet, doch lager kyrkieherden, som wijnet håller, at församlingen ther med intet beswäras, när thet tryter.

15. Kyrkian har inga wissa inkomster föruthan een åker uti Guldstorp, som räntar 2 åhr i rad en Rd:r, men 3:dje åhret intet, ty då ligger han uti träde. I Hundztorp är en gård årl. en d:r kmt, ofwan före Hångzdal är ett lijtet ängstycke, som räntar årl. 4 öre smt. Eliest gifwer hwar ock en 4 öre smt. årl. till kyrkian. Uti Skiörstorp ock Gerum hafwa the ännu intet gifwit, lofwandes kyrkie werderne willia them tillhålla at ihugkomma kyrkian med någon penning.

16. Om wederlaget påstod en karl at få det af nu warande pastore, beropandes sig på en gammal plägsed. Resolverades, at samma kärande skulle än vidare Consistorio remonstrera dhe skiäl, med hwilka han förmente sig kunna återwinna wederlagit af bem[äl]te kyrkieherde.

Dimbo.

1. Catechumeni läste alla wackert ock snält.

2. Efterspordes, om åhörarne kunde gifwa sin kyrkieherde thet loford ock beröm, at han uthan försummelse söker uppbygga sine åhörare så uti lärdom som lefwerne. S:des ia.

3. I lijka måtto gaf kyrkieherden sine åhörare ett wackert beröm om theras wäll ock christel. förehållande emoot honom ock sins emellan inbördes.

4. Sochne scholemästare är ingen annan än itt qvinfolck, som underwijsar ungdomen ock sade församlingen sig eliest inga medel hafwa at underhålla någon Pædagogum.

5. Kyrkieherden niuter sin rättigheet af församlingen efter then gamla plägseden ock äre ther med förnögde på begge sijdor.

6. Förmante Episcopus församlingen, at the låta sig wårda om the huusfattige ock afwijsa the uthsocknes fattige, som kunna sig insmyga.

7. Hålles ock noga anteckning på them som dö, döpas ock wigas etc.

8. Hafwer ock thenna kyrkian sin tillbörl. prydning och hålles wäll wid macht föruthan tornet och taket, hwilka synas behöfwa reparation, den mann tänker werkstella nästkommande sommar. Ottra[vad] kyrkia är wäll reparerat.

9. Kyrkiewerderne äre trogne ock flijtige, skolandes hädan efter niuta målespannen för sitt omak.

10. Kongl. Maj:ts bref ock förordningar om werdzlige ock andelige saker blifwa uthan försummelse uplässne.

11. Spannemålet till winhållit hinner sällan till. Kyrkieherden håller wijnet.

12. Dimbo kyrkia hafwer haft een lycka wid Fårdala, som har räntat en d:r kmt hwart åhr, hwilken är nu från kyrkian tagen ock lyder under bem[äl]te herregård, slutandes at man ther om skall tala ock vidare undersöka uti Commissionen i Schara. Eliest hafwer kyrkian inga wissa inkomster föruthan thet församlingen frijwilligt gifwer, nembl. den som brukar en heel gård gifwer 4 ör[e] smt ock en gård gifwer 2 ör[e] smt.

Hwalstad.

1. Sedan ungdomen war förhörd uti sine christendoms stycken, framträdde församlingen uti choret ock tillspordes, om gudztiensten blifwer tillbörligen förrättat, så at ingen brist ther med skier ock om kyrkieherden ock capellanen föra ett sådant lefwerne, som redelige ock christelige predikanter anstå, hwar til s:des ia.

2. Förmerktes, thet kyrkieherden uti sine rättigheeters upbärande af församlingen efterlefwer Kongl. Maj:ts nya förordning. Capellan åthniuter een half skieppa af hwart hionelag.

3. Sochne scholemästare har här ingen warit.

4. Effter thet klagades öfwer catechismi förhör, till hwilket somblige sällan el[le]r intet fram komma, slutades altså, at sochnen fördeles uti wisse rotar, sålunda at 5 gårdar ställas i hwar rote ock komma fram till förhör hwar söndag, skolandes prästen å predikestolen 8 dagar föruth till kienna gifwa, när the skola framträda, hafwandes då wid förhöret grann ock noga tillsyn, om någon borta är, de borte warande skola uptecknas ock wederbörl. straf underställas.

5. Huusfattige finnas här i sochnen många ock blifwa synnerligen the fattigste ock eländigste här af församlingens allmoser underhåldne, fast här till har gådt oordentel. till.

6. Förmante Episcopus, at hädanefter hålles anteckning på them som döör, döpas ock träda i ächtenskap, hwilket här till dagz intet waret observerat.

7. Kyrkian befans behöfwa nödwändig ock tidig reparation, emedan stenarna uti tornet gå åthskild, kyrkietaket, wapnehuset påmintes lagas med första, så ock sacherstigan, som mycket förfallen är. The andre sochne kyrkiorna hålles wäll wid macht.

8. Kyrkiewerderne äre fljttige ock trogne, hafwa här till intet äthniuttit målspannen.

9. Klockaren niuter intet efter Kongl. förordning, hwilket skall uti Kongl. Commissionen berättas.

Fäddrar wid barndop förmante Episcopus, at the personer ther till tagas, som äre gudfruchtige ock något til ålder komne.

10. Kyrkiegården befans ock behöfwa reparation, hwar om kyrkiewerderne fingo befallning at med aldraförsta den samma laga samt reen hålla.

11. Kongl. Maj:ts bref och befallningar förmante Episcopus tjidigt uplässas ock wid samma tillfälle påminna församlingen till skyldig hörsamhet emoot sin höga öfwerheet.

12. Förargelse förmercktes ingen, mer än then som twenne gånger gåssar på läctaren genom hårdragande åstadkommo, hwilket befalltes angifwas för werldzlig rätten,

13. Hwalsta kyrkia berättades ingen wiss inkomst hafwa, men Kyme kyrkia har en åker ock äng, af hwilka bem[äl]te kyrkia sin inkomst hafwer ock niuter hwart åhr 11 d:r kmt ock hwart 3:die åhr 2 t:r korn. Alt thet andra, som kyrkian behöfwer til reparation, gifwer församlingen af en god ock frij willia. Beklagades här jämte, thet en del alzintet gifwer, ty blef slutat, at the som gifwa skola uptecknas till beröm ock heder.

14. Ingen widskiepellse eller signerie förmerktes i thenne församlingen föröfwas.

15. Probsten M. Brynolphus Lundelius fick thet beröm, at han fljtteligen visiterar ock efterfrågar, huru ungdomen förkofrar sig i sine christendoms stycken, thet samma beröm gafs honom af alle dhe öfrige församlingarna.

16. Förmante Episcopus thenna församlingen så wäll som alle the nästföregående at hålla bön hema i sine huus afton ock morgon synnerliga för then kiära ungdomen skul, at then samme må sålunda wänjas till at fruchta Gudh med böner och åkallan.

Haqvinus Spegel.

Benedictus Rudberg. Svenn Bierchenius.

Elof Haller.

En episod ur hernhutismens historia i Sverige.

Under 1750-talet tilldrog sig en för tidsförhållandena rätt karaktäristisk händelse i samband med de vid denna tid pågående hernhutiska stridigheterna — denna gång inom Strängnäs' stift. Dåvarande domprosten i Uppsala LARS HYDRÉN hade på något sätt lyckats öfverkomma ett bref till den bekante, för hernhutism starkt misstänkte d. v. docenten vid Uppsala universitet Magnus Malmstedt. Brevet var anonymt, men af åtskilliga grunder förvissades Hydrén, att brefskrifvaren var en viss studerande af Södermanlands nation i Uppsala Balthasar Lund. Det egendomliga brevet var af följande lydelse:

Ehrendahls bruk d. 3 Julii 1756.

Min i Jesu innerl. älskade Broder.

Jesu ewiga nåd och kärlek hwile öfwer våra frälsta hiertan.

Jag tänkte straxt, då du reste til Stockholm, at jag intet mer skulle få råka dig och taga afsked af dig. Som jag trodde, så skedde det. Hade intet Zethræus så hastat på mig, hade jag wäl gifwit mig tid at afbida din hemkomst, som sannerl. warit mig nyttigt at få afhöra ditt raisonnement öfwer de disputer, som nu äro i Stockholm, och dem de säga dig hafwa förorsakat. Bror Rutebus(^a) talade med mig i entoma, och som han fant, at jag war af samma tancka med dig, så afsade han äfwen som dig altså och mig all förbindelse i den puncten och will, hwad denne saken angår, aldrig weta hwarken af dig eller mig eller någon annan, som håller på denna läran om rättfärdigheten. Han wille aldeles intet medgifwa, at kärleken wore grunden til försoningen, utan den sednare til den förra, efter de hos Gud woro lika ewiga, med hwad mera som han hade at anföra. Det må nu härmed wara huru det kan, så är det dock wisst,

^a lärar wara Rudström.

at det dock liknar sig til en stor skingring bland barnen, ja den wisar sig redan nog uppenbart. Och huru kan annat ske, när Rutibus på mer än et ställe gådt och ropat: ha ni hört, hwad för en faselig wilfarelse är upkommen i Upsala etc. Jag ser icke, huru denna saken kan hielpas, om du icke först öfwertygar Torchil Knutsson Jernsida om sanningen af vår sak, ty honom håller Rutebus för sitt orakel och tar af honom all sin lärdom och största hemlighet. Ja, tänk at Rutebus har sagt åt den älste ibland oss at i skriften öfwer Tengmalm(β) fins både Dippelianismus och Naturalismus. Hwad Rallman säger härtill. Herren hielper oss wäl til rätta. Nu kommer iag til det, jag skulle säga först, som är at prisa Herren för hwar dag och stund at fådt wara til sammans i Upsala och därunder smakat så mycken nåd, glädie och salighet. Tack och för all din wänskap och kärlek för mig, den iag wet wara och blifwa ewig. Jag war så länge i Stockholm, at iag ej förrän förl. Söndags afton kom til Lengren, som aftonen därpå trugade mig at predika följande dagen, som war Permäsodagen, och i Sacristian måtte iag ta på mig at tillika hålla likpredikan öfwer et barn. Alt sammans gick Gudi lof för sig, men på sitt sätt kan du wäl tänka. Om onsdagen kom iag til Bruket. Herrskapet är ej hemma utan i Stockholm. Det iag ej wiste, då iag war där. I nästa wecka wäntas de åter. Då kommer Br. Lengren hit at öfwerlägga om min Präst med hr. Cammarherren. Lengren ligger efter mig som en skarpslipare. Huru det en gång lycktas, skall du få weta. Det war mig en stor hugnad at språka med Br. Falk i Stockholm, och det grodde i mig, då iag såg honom wara präst. Men han sade sielf, at han kände sig nog tung och bekymrad wid detta steget. Låt mig weta, huru snart du far til Vermeland; får du desförinnan tijd at coaritera[?] Benzeli difinitiones, wore wäl, ty Lengren will absolut intet lämna mig längre dilation med examen än til Bärthils mässa, och iag påstår til Jul. Mer wet iag ej at ärhindra. Hälsa hiertel. hela det Adelsenska huset, hela det k. Malmstedtska huset med alla Bröder och Systrar i Christo. Jesus besöke oss alle sammans i ömmaste kärlek, den all kunskap öfwergår. I detta elementet lefwer iag glad och salig din

Salige Medarfvinge

djn
N. N.

β en bröllopskrift, som Lund skrifwit öfwer Tengmalm, handelsman Upsala.

P. S. Om du intet öfwerskickat min bröllopsskrift til syskonen Knös, så låt mig wetat, så will iag sielf skrifwa dem til och dem öfwerskicka. Här skal iag få de många wisor, som mig fattas. Jag will härnäst gifwa upsats på dem. Så snart Br. Zethræi Papper blir afskrifwit, betalar iag gerna den, som hafwer beswär dermed.

Af detta bref tog Hydrén en afskrift och öfversände denna till Strängnäs domkapitel tillika med en begäran om undersökning af saken. Lund vistades nämligen vid denna tid hos kyrkoherden Lengren i Västerljung i Södermanland. Domkapitlet efterkom utan dröjsmål Hydréns begäran, och den 6 okt. 1756 var Lund inkallad till förhör. Vi meddela här fullständigt detta förhör i enlighet med domkapitlets prot. samma dag.

§ 9.

Förekom Studiosus Balzar Lund, och anstältes med honom följande förhör:

1:o Frågades, om han tänker emottaga Kyrkoherdens Mag:r Lenngrens kallelse? Swarade ther til är iag aldeles willig.

2:o Om han har prædikat i Wäster ljung: Swar ja.

3:o När? Swarade om Pharisæernas rättfärdighet Dominica 6 post Trinitatis. Om then otrogne gårdsfogden Dominica 9 post Trinit., och Pehrs mässodagen.

4:o Om han wid samma tilfälle hållit en likprædikan? Swarade: Jag hölt Pehrsmässodagen Likpredikan.

5:o När han reste ifrån Upsala och hwart? Om Lördagen i Pingstveckan reste iag til Stockholm, ther war jag något, til thes jag for til Westerljung.

6:o Om han sedan then tid har skrifwit något bref till Magister Magnus Malmstedt, docens i Upsala? Sw: tror wäl, at jag giordt thet.

7:o Om han är bekant med Studenten Zethræus? Sw: Ja, är nog så.

8:o Om han skrifwit Bröllopsskrift öfwer en Tengmalm? Sw: Ja thet har jag ock.

9:o I anledning häraf förehölts honom, thet han ej kan undgå at kännas wid, thet han skrifwit brefwet til bemälte Magister Malmstedt, hwilket nu upwistes, hwarutinnan förenämnda omständigheter innehållas. Swarade: Jag begär i ödmjukhet få weta, hwem et sådant bref inlewererat, innan jag inlåter mig til något swaro-

mål härom, hans intention wore mera at skada mig. Han får sielf andraga, hwad han emot mig hafwer at påminna, eljest wet jag ej, hwem jag skal hålla mig til. Ett privat Bref kan hwarken lösa eller binda; men wil dock therom swara, när then, som thet ingifwit, blir mig kunnig. Der uppå fick Lund til swar, at thet kan göra honom lika mycket, hwilken ingifwit brefwet, allenast han tilstår, at han skrifwit thet.

10:o Frågades, hwad han förstår med Bröder och Systrar i Christo, som står i Brefwet? Swar: i allmänhet förstår jag dermed alla människor, som i Christo äro Bröder och Systrar, efter Chr. är allas Frälsare, men i synnerhet them jag kan pläga förtrolig wänskap och umgänge med, för hwilka jag kan öppna mitt hiärtas tilstånd, och med hwilka jag til min upbyggelse och innerliga förnjöjelse kan sjunga en Psalm eller Vers.

11:o Hwad han betecknar med the besynnerliga ordasätt, som förekomma i brefwet, såsom *Förbindelse, Skingring ibland barnen, den älsta ibland oss*, om icke the utmärka någon wiss Sect, til äfwenthyrs Hernhutianismus? Sw: Jag bekänner mig til then rena Evangelisk Lutherska Religionen, och skal ingen kunna öfvertyga mig höra til then Hernhutiska Secten. Jag wet ej thessa bruk och talesätt. Kan ske, at jag fallit på något sådant ord, som the bruka.

12:o Frågades, hurudan man är Magnus Malmstedt? Sw: En ärlig man och god christen. Han har warit angifwen i Consistorio i Upsala, men blifwit frikänd, och lärer han vidare med heder utan fruktan förswara sine bref och skrifter samt wisa sin oskuld.

13:o Fråg: Hwad förstås med the förwända namnen i Brefwet, såsom Rutebus, Torchil Knutsson Jernsida samt edelstenska huset? Swar: Jag undanbeder mig i ödmjukhet thet at säga. Gudi låf! wi hafwa en Nådig Öfwerhet, Lag och Förordningar, som skydda och hägna oss samt tillåta at skrifwa i förtroende.

14:o Hwilken är *Br. Falck i Stockholm*? Sw: han blef Präst i sommar och lärer wara Smålandus.

15:o *Hwilka äro syskonen Knös, som äfwen omröras i brefwet?* Theologiae Licentiaten Knös och thes Fru.

16:o *Hwad förstås med heliga medarfwingar?* Sw: Thet lärer wara miss skrifning af then, som af copierat Brefwet, men saliga kanske at thet bör wara.

17:o Fråg. hwad han menar med the många wisor, som honom fattas? Sw: The verser, som Magister Malmstedt plägar skrifwa

på sin och sina barns Namnsdagar, sin Trolåfningsdag, Juhl- och Påskedagar med mera at dermed uppbygga och i Christendomen upmuntra sig och them.

18:o Hwad förstås med Zethræi Paper? The angå Christendoms och Salighets läran, them han framdeles torde tänka upgifwa til Censor wid något Consistorium.

19:o Fr: Hwad för Disputer han menar, som nu äro i Stockholm? Swar: Them wet iag icke så egenteligen utaf. I Stockh. war wäl en och annan, som sade therom något för mig; dock fick iag ej weta egenteligen sammanhanget.

20:o Hwad för kärlek förstås med then, som i Brefwet säges wara grunden til försoningen? Sw: amor eller gratia commiserationis. Joh. 3. 16. Så älskade Gud werden, at han utgaf sin enda Son.

21:o Hwad åtskilnad är emellan Kärleken eller nåden för försoningen, och then som följer uppå försoningen, sedan then icke allenast är förwärfwad, utan ock them trognom tillämpad? Sw: Egenteligen at tala är Nåden för och efter försoningen hos Gud en och then samma, dock får jag kiänna then senare Nåden i hiertat med lif och salighet.

22:o Hwad är Trons Formale? Sw: at man tager thet för wisst och fast, som jag wet om Christo, i anledning af Guds H. ord.

23:o Är Sensatio Fidei necessarium requisitum Fidei? Sw: Nej, Tron grundar sig på Guds hugneliga löften i Evangelio; men man far dock efter och wil gärna känna thet, som fägnar hiertat.

24: Hwad är Tron? Ett fast förlitande på Guds löften i Christo.

25: Mån kundskapen fordras til Tron? Sw: Ja wisserligen.

26:o Hurudan kundskap? Sw: Sådan, at jag känner Gud och min Frälsare, samt mig sielf.

27:o Hwaraf känner man sig sjelf? Sw: af Lagen.

28:o Är tå Lagen således nödig? Ja wisserlig. Rom. 7 v. 7 Synden kände jag icke utan af Lagen etc.

29:o Fr. Hwaruti består Rättfärdiggörelsen? Sw: När jag såsom en af mig själf fattig och fördömd syndare anammar, hwad Jesus mig förwärfwat med sin lydna, Blod och död.

30:o Ordet Justificatio, i hwilken Sensu tages thet? Sw: Forensi, hwilket han enligt Theologorum skrifter förklarade.

31:o Uti Rättfärdiggörelsen antingen har justitia imputata eller inhærens rum? Sw: Justitia imputata förstås, Inhærens hör icke til sjelfwa Rättfärdiggörelsen.

32:o Mån hos justificatos är synd? Sw: Ja thet få the sjelfwa känna i Joh: 1: 2. Säga wi, at wi hafwe ingen synd, tå bedraga wi oss sjelfwa etc. Synden warar hos Justificatos, så länge the lefwa.

33:o Huru sker Helgelsen och Förnyelsen hos Justificatos? Sw: Successive et per gradus wi böra dageligen tilwäxa til then inwärtens menniskan, såsom et litet barn alt mer och mer tiltager.

34:o Kunna wi falla utur Rättfärdiggörelsens stånd? Sw: Ja så snart wi släppa Jesum utur ögnasickte och låta våra begär falla på något, som är emot Guds Bud och Wilia, men wi böra kämpa och strida under Tro och Bön outhörligen.

35:o Mån man allena skal åkalla Frälsaren? Sw: man kan ej kalla Jesum en herre, utan genom then H: Anda. Jag kan ej tänka på Jesum, utan tillika tänka på then ewigt förbarmande Fadren, som gifwit mig en så dyr och wärdig Frälsare. De 3 Personerna i thet Gudomeliga wäsendet äro Ett. Gud är Tre-Enig.

36:o Mån barnen, som födas af Rättfärdiggjorda föräldrar, äro Heliga? Sw: Nej icke uti sig sielfwe och af naturen, fast Föräldrarna äro Justificati.

37:o Mån thet är Justificatorum skyldighet at göra thet goda? Sw: thet är för them en stor Salighet.

38:o Är thet ock icke skyldighet? Jo ej allenast för min egen skuld, utan ock nästans.

39:o Mån thet icke äfwen är en skyldighet i anseende til Guds Befallning? Sw: ja.

40:o Månne then H. Skrift är mörk och otydelig? Hon förekommer wäl vårt mörka förstånd så; men hwad som är nödigt weta til tro och goda gärningar, är så tydeligit uppenbarat, at hwar och en, som wil, kan thet weta. Hwad som på thet ena stället synes wara mörkt och swårt at förstå, warder på et annat ställe tydeligen förestält och förklarat.

41:o Mån en föregifwen utwärtens öfwertygelse är nyckelen til Skriftens rätta förstånd och uttydning? nej, vårt eget hierta är bedrägeligit.

upläst och widkänt.

Ther uppå äskades af honom ytterligare förklaring öfwer the orden i brefwet: Förbindelse och skingring ibland barnen? Men han swarade, thet han ej annorlunda förstår these orden, än han redan förklarat; sade ock sig ingalunda wara nögd och til frids, eller

wiss om sin själs salighet, om han ej med några fromma och gud-älskande själar får bruka förtroende och umgänge til at för them upptäcka sit hjertas tilstånd, och upbygga sig, samt med them siunga en vers eller Psalm i theras hus.

Frågades hwad för verser och Psalmer? Sw: Andeliga och Gudeliga af Psalmboken. Jag kan ock några af Zions sånger. Sidst frågades, om han icke häldst och säkrast kunde hafwa sit förtroende och sällskap med en och annan skickelig och förfaren Prästman. Hwilket han ej eller ogillade.

Resol.

Med Studiosi B. Lunds ordination finner Consistorium rådeligast at uppskiuta tils vidare, hwarföre honom lemnas tilstånd at resa hem. —

Vid konsistoriets sammanträde d. 13 okt. s. å. beslöts, att protokollet öfver förhöret med Lund skulle afsändas till Hydrén jämte anmodan, att studenten Zethræus skulle undergå förhör i Uppsala konsistorium eller inför inspektor för Nerikes nation öfver dess »paper» och ombedjas att genast uppgifva dem.

I samband med dessa förvecklingar erhöll bemälde Hydrén en anonym skrifvelse af följande innehåll:

Högwördige Hr. Doctor etc. Professor.
 All hemlighet af lif och frögd består helt slätt
 Den at se och tro och kenna Jesum rätt.
 Hans kärlek och hans tro det biuder hiertat så,
 At ingen frälster själ wi nånsin hata få.

Under mitt wistande wid närwarande Riksdag har jag bland mångfallige andra mina göromål äfven få råkat läsa 2:ne Protocoller, hålne i Upsala Consist. öfwer en Mag. Malmstedt och en student Lund. Jag har sökt at få tala eller se dessa Ynglingar, men ej varit så lyckelig; har dock af andra trovärdige och om sin och andras välfärd ömma män blifvit fullstendeligen underrättad om deras goda frägd, deras alfvar i en enfaldig utöfning af en lefvande Christendom, och om hela förloppet af deras oskyldiga sak. När iag och nu jämnförer altsammans med Protocollerne, ser iag at deras vitnesbörd om dem har sin fulla sanning til grund: Alt hwad iag nu vill säja är, at iag med alla förnuftige och rättsinte menniskor undra, huru så uplyste och andelige Fäder kunna så hårdhiertat

umgå med dem, som göra alfvar af en san Jesu Christi kennedom, och en lefvande utöfning deraf, det iag äfven tänker at hela deras lefnad utwisar. Af frukten känner man trädet, och af deras upriktige muns bekännelse och icke af egne sielf tagne mistankar måste man dömma. Jag har alltid tänkt annars om Hög:vd Doctorn, efter han tyckes göra något alfvar af Gudsfruktan, åtminstone hvad til det yttre hörer; men det lärer blifwa dervid som Paulus säger, mången har nit men icke rätteliga. Detta lämpas med skäl på H:r Doct:n, sedan iag kommit i ärfarenhet, at han är en, som i blindt nit mäst ifrar emot de ofvan nämde 2:ne, och det som ömkeligast är, skall ämna med full force fortfara deri. Stackare den, som ej på annat sätt will eller kan öfvertyga androm om sin ortodoxia, gudsfruktan och Christendom, än at göra andra enfaldige Guds barn til kättare. Här talar iag af egen ärfarenhet, ty iag har och varit en Saulus, som förkättrat, försmädat och upväkt andras hat och mistankar öfver dem, som intet i alt varit af samma tänkesätt med mig eller rättare icke på samma sätt som iag welat frukta Gud. Men Gud af sin stora nåde grep mig genom en siukdom, der iag låg på brädden af ewigheten och öfvertygade mig om min blindhet och oförstånd, så at iag fick se, at nästan ingen större synd på jorden gifwes än hata, försmäda och förfölja dem, som af enfaldigt hierta känna och älska Herren, och det ofta i mera lius, anda och kraft än wi i blindt nit torde förstå oss på. Det är ganska äfwentyrligit at förakta dem, med hwilka man tillika kan förakta Jesum sielf, och beröfva oss och våra barn hans nåd och välsignelse. Det är ganska faseligit at rifva Gud i ögonen eller röra honom på hans ömmaste, h. e. komma vid dem, som värkel. äro hans ögonstenar, fast vi utaf falska fördomar ej villa anse dem derföre. Hr. Doctorn besinne sig. Så sant som Gud är Gud, skall han en gång finna sanningen häraf, och iag är af egen ärfarenhet viss därpå, at han redan känt mycken oro och svår dom nog innom sig, så framt han icke är så olyklig och är aldeles kenslolös för sitt förhållande i denna saken, men dödsstunden, som intet torde vara så långt borta, gör det ännu klarare. Jag vill väl föreställa mig, at H:r Doctorn med sina vederlikar gort hvad de gort efter sin bästa öfvertygelse, men at den är falsk, borde de tillika låta öfvertyga sig. Ty hvem har med kärlek och sagtmodighet umgått med desse? Hvar finner man Jesu ömma sinne? Ho är, som följer Jesu befallning i Matt. 18: 15? Ingen vill gilla Gamaliels råd Act. 5: 39., men efter v. 40 ganska många, som förbiuda at vitna om Jesu eller

tala i hans namn, eller som detsamma är, uphöja och förståndiga Jesu blod och sår. At så sker i Upsala, är äfven så beklageligt som sant, ty trovärdige folk, som där äro antingen ständigt boende eller oftast vistande, hafva försäkrat mig, at om någon i deras sällskap och som gud viste tala något reelt och hiertat förbättrande, hålles det af vederbörande för misstänkt, secteriskt och vilsefarande. När iag då frågade, hvad de göra i sina sällskap i Upsala, svarades: vi tala dårskap, tralla och svärja litet emellan, så äro prästerne bäst nögde och tro, at då är man intet vilsefarande, utan har en rätt lära och religion. Et svar, som innerligen bedröfvade min siäl. Här med vare hur det vill, har likväl iag och många med mig under denna riksdagen blifvit fullleligen af andra skäl öfvertygade, at Jesu Evangelium och dyra Försoning på ingen ort i riket så hatas, försmedes och göres mistänkt af dem likväl framför andra vilja hafva namn af at vara andras ledare samt befrämja och utvidga Christi rike. Herren förbarme sig häröfver!! Jag har tänkt, så snart iag efter slutad Riksdag kommer hem til de mina, och sända mina barn til Upsala, men Gud bevare mig at kasta mig i et sådant äfventyr. De kunna nog af egen förderfvad natur hata Jesum och hans Bekännare, utan och, som iag hört sägas, lära den faseliga konsten af sina lärare vid Academien. Hr. Doctor, se sig före i denna gränlagsaken. De öfverste Prästerna i Jerusalem mente och, at de hade rättmetig sak, då de ropade, at Jesu blod skulle komma öfver dem och deras barn. Laga så, at Hr. Doctorn icke öfverdrager sig och hela sitt hus Jesu trogna bekännares suckar och klagan inför Gud, ty hvad hårda slag sådana suckar utvärka, det har iag i mitt innersta under mitt trolösa tilstånd med odrägelig dom och qval fådt vidkännas af hans hand, som i sinom tid hämnas sina barns suckar och tårar. Tänk hvad det en gång måtte vara för osalig belägenhet at blygas och häpna vid deras anblick, hvilka man försmädat, förföljt och uppenbart hindrat at vitna om Jesu, endast för det at de bättre känt och upriktigare trodt på Honom än vi sielfve kunnat eller förstådt. En gång öppnas ögonen; om icke förr, dock på den stora domsplatsen, där alt blir uppenbart. At Jesu försoning så som den endaste grunden til all vår salighet och det högsta vädermäle af Guds eviga och oföränderliga människokärlek denna tiden så mycket mistänkes och förklenas, genom det at hans blod och sår göras så förhatelige, måtte komma antingen deraf, at vår orthodoxia står på svaga fötter, at den aldeles ramlar öfver ända, så snart Jesus blifver rätteligen predikad, känd och bekänd, eller och måtte veder-

börande vara i sin otros blindhet uppenbara fiender til Jesum och hans kors och Hans Rike. Dock låt denna förföljelse gå på, han har, lofvadt vare Herren, äfven som fordomdags altså i denna tiden sin saliga värkan, som är: at många tusende själar här af bli angelagne och få tilfälle at fråga sig för samt göra sig underrättade om det, som så illa uttydes och angripes, hvar af de råka på de salighets spår, dem de eljest för hela sin lifstid aldrig eljest torde hafva funnit, och hvar på vi just nu i vår tid hafve otal. exempel både inom och utom Svea Rike, hvilket borde öfvertyga hela verlden, at här är icke något mennisko värk, utan Herrens egen sak ågånge, som med sin väldige arm, oaktrad all motsäjelse, ändock går den härliga igenom, lofvadt och välsignadt vare hans härliga namn så vitt, Amen. Jesu eviga nåd, frid och kärlek intage, upfyller och behåller Hr. Doctorn til hierta, siäl och sinne! Får min önskan upfyllas, så får och Hr. Doctorn Pauli sinne, at han häre försakar all ting än vill förarga, mycket mindre hata, förfölja eller på minsta sätt skada någon enda siäl, den Christus har lidit döden före. Den som icke håller prof på denna profeten, må inbilla sig hvad han vill, så kennar han ändå hvarken Jesum eller sin salighet i Honom, fölgackteligen vet han ej eller icke, huru högt och dyrt menniskosiälar äro aktade inför Herran (Es. 2 v. 22), fast vi ofta i vår ondsko och blindhet gifva dem til sköflings och önska dem förbannade af jordena. Slutel. försekrar iag heligt, at iag är Hr. Doct:s vän, som älskar honom hiertel. för Jesu blod skull, fast iag vet, at Hr. *Doctn.* intet tror mig. Nog af Jesus vet, at iag säger sant, och för hans blod och sår mår iag obeskrifl. väl och lefver full af nåd och salighet samt tillika med ett stilla hierta.

Högvördige Hr. Doct:s och Professorns
upriktige och välmenande Wän

N. N.

Stockholm d. 30 Aug. 1756.

P. S.

Jag är vist intet rädd at utsätta mitt namn, ty Herren har satt mig på det stället, där iag är skansad med sanna och oomkullstötliga skiäl, dertil icke rädes någon menniska. Men at Hr. Doct. med så mycket friare och mer obunden eftertanke må kunna besinna, hvad iag skrifvit, har iag velat mitt namn förtiga.¹

¹ Strängnäs dkpts arkiv: Inkomna akter 1756.

Emellertid lade sig snart vågorna i denna strid. Lund erhöll ordination i Strängnäs redan den 10 dec. 1756, och när han sedermera af riksrådet grefve Anton Wrangel kallades till hans huspredikant och Stockholms stads konsistorium begärde Strängnäs domkapitels vitsord om honom, erhöll han följande goda testimonium¹:

Consistorium Holmense.

Uti ankommen skrifwelse af d. 28 sidstl. Febr. har Eder Högwördighet och Ven. Consistorium af thetta Consistorio begärt underrättelse, huru Prestmannen Balthasar Lund ifrån Strengnäs stift, hwilken af Herr Riks Rådet samt Riddaren och Commend. af Kongl. Maijtzs Orden Herr Grefwe Anton Wrangel til thes Hus Predikant antagen blifwit, är befunnen så wäl i thes Preste Examen, som seder mera och under thet han giordt tienst här i stiftet.

Häruppå länder til behörigt swar, at bemälte Lund uti then med honom d. 8 Dec. 1756 anställte Examen Sacerdotale gjorde til Consistorii nöije och adprobation wackert besked för sig uti the stycken, som Kyrkio Lagen föreskrifwer. Och hwad beträffar thes ren lärighet och öfriga förhållande under thes sedermera giorda tjenst wid Westerljungs Församling i thetta Stift, så har ej ringaste åtal therpå hos Consistorium blifwit giordt, icke eller har man förspordt, at något therwid warit at påminna, twärt om har wederbörande Contracts Probst, som therom nyligen blifwit hörd, inkommit med then berättelse, at thenna Prestmans lefwerne och upförande är allmänt thär i orten berömdt för mycket dygdigt och stilla. Eljest bör Consistorium wid thetta tilfälle icke obemäldt lämna, at thenne Lund blef här i September 1756 anmäld, såsom torde han hysa något emot wår rena Evangeliska lära stridande och med Hernhutianismo öfwerens stämmande tänkesätt i Christendomen, hwarföre Consistorium strax therpå kallade honom til förhör theröfwer samt förelade honom åtskilliga Hernhutiska satser at theröfwer yttra sina tankar, thet han ock med täml. godt besked gjorde. Men som han då så wäl som sedermera uppå åtskilliga honom gifna alfwarsamma föreställningar betygade sitt misshag för dylika och andra wilfarelser samt låfwade at ther företa sig grannel. til wara, han icke eller kunde öfwertygas om sådant, som gjorde honom owärdig at bekläda Prediko ämbetet,

¹ Dat. d. 19 april 1758. Strängnäs dkpts utgående expeditioner s. å.

hwartil han thesutom i anseende til upbyggeliga prediko gåfwor samt ärbart och dygdigt lefwerne befans ganska skickelig, ty kunde Ordination uppå laglig kallelse honom icke förwägras.

E. Alstrin.

E. Humbla. D. Stenius. E. Ekbom. P. Ekegren. Joh. Melander.

P. Wirell.

C. G. Wahrenberg.

Biskop Agardh mot lundateologien på 1830-talet.

Också en strid om renlärigheten.

Uti sitt arbete *Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet* lämnar Rodhe en skildring af prästbildningsfrågan under adertonhundratalets förra hälft och påvisar då äfven biskop Agardhs sträfvan att lägga prästens utbildning väsentligen i domkapitlens och kyrkans händer.¹ Det ingick som ett argument i Agardhs bevisföring emot de teologiska fakulteterna och deras lämplighet för prästbildningen jämväl, att de unga adepterna af den teologiska vetenskapen förleddes till kätterska meningar och sålunda blefvo odugliga för kyrkans tjänst. Visserligen var Agardh framför andra en förkämpe för de nya idéerna i skolundervisningen, och han förklarade äfven uttryckligen för vännen Tegnér, det han ingenting hade emot den fria forskningen inom den teologiska vetenskapen, men, säger han, »då den inplantas på en hop ynglingar, som ej hafva tillräckliga förberedande kunskaper för att själfva pröfva, så uppstår härigenom en fullkomlig sans-culottism inom kyrkan, som skall medföra dess ruin, liksom den politiska medför statens.»²

De här nedan refererade breffven belysa ytterligare den då pågående striden emellan kyrkan och teologien. I någon mån komplettera de Reuterdahls kritik och recension af biskop Agardhs mycket observerade »Handlingar rörande prestbristen i Lunds stift samt prestbildningen vid Rikets Akademier», den förra tryckt vid slutet, den senare säkerligen under midten af året 1836. Men äfvenledes visa de — och det är hufvudsakligen af den anledningen, jag ansett dem värda större intresse — huru lundateologerna uppfattade den mot dem riktade beskyllningen för kätterska tendenser.

¹ Rodhe, Edv., *Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet*, I. Lund 1908.

² Ur Esaias Tegnér's Papper, *Urval af samtidas bref till Esaias Tegnér*. Stockholm 1882, sid. 392.

Att, såsom Thomander i brefvet här nedan framkastar, biskop Agardh varit upphofvet till denna »prickning» af lundateologien från statssekreterarens sida, framgår både af situationen samt Agardhs bref till Tegnér.¹

Samtliga de refererade brefven äro hämtade ur den Hartmansdorffska brefsamlingen i Riksarkivet. Något bref från Hartmansdorff till professorerna Ahlman och Thomander rörande denna fråga finnes ej uti respektive samlingar. I Hartmansdorffs svar på Thomanders skrifvelse (se nedan) af den 14 april nämnes ingenting härom. Reuterdahls brefsamling är, som känt, ännu icke tillgänglig.

Bref från M. E. Ahlman till statssekreteraren Hartmansdorff dat. den 9 juni 1836:

»Herr Doctor Reuterdahl har, i förtroende, gifvit mig del af den uppmaning till försigtighet vid Theologiens Vetenskapeliga behandling, som Herr Stats-Sekreteraren ynnestfullt meddelat Honom och Herr Prof. Thomander. Mera än för någon af dessa Lärare kunde en sådan erinran vara behöflig för mig. Jag föreläser neml. Dogmatiken, inom hvars område de båda motsatserna: Orthodoxie och Heteroxie egenteligen ligga, och emedan jag gjort och gör critiska, ehuru för det mesta blott logiska, anmärkningar mot det så kallade Gamla Orthodoxa systemet, hvarom alle med krage käckt dömma, men hvilket få, äfven bland de med Theologiens insignier på hufvud eller bröst decorerade, grundligen känna, är det i sanning förunderligt, att icke jag snarast varit nämnd vid detta slags angifvelser, i fall de icke skulle haft rent af personliga åsyftningar. Å egna och alle de härvarande Theologers vägnar, som behandla Theologien något annorlunda, än såsom en Orthodox, temligen utnött och vattuaktig utanlexa, vågar jag försäkra, att ingen fruktar den strängaste, vare sig offentlig eller enskilt, undersökning, fastän ingen kan önska den förra, emedan den lätteligen kunde vålla åtlöje eller scandal, ettdera eller båda, och kanske både inom och utom Riket. Hvad vi alle önska är, att, när enskilda angifvelser förekomma mot en eller flera, de med förakt bemötas eller åtminstone anses, eller ock, om angifvarens fullmakt synes berättiga honom till någon uppmärksamhet, han då måtte uppmanas till styrelsen ingifva sina anmärkningar, och att dessa i

¹ Se Ur Esaias Tegnér's Papper, sid. 416.

enskilt väg både communiceras och besvaras. De embeten vi innehafva och den ed vi aflagt synas gifva oss grundad förhoppning, att icke en gång misstanke häftas vid våra namn i en, embetseden så nära rörande, fråga som den om renlärigheten. Få vi tillfälle att förklara oss, då befara vi af närvarande Styrelse intet.» — — —

Bref från Henrik Reuterdahl till Hartmansdorff dat. Lund den 14 april 1836:

(Början afhandlar professor Bergqvists ekonomiska förhållanden.)

— — — »Den egentliga anledningen hvarför jag i dag faller Hr. Statssecreteraren besvärlig med bref är den vänskapsfulla vink Hr. Statssecreteraren gifver mig i anledning af gjorda angifvelser för heterodoxi, som vid föreläsningar skall hafva blifvit yttrad. Är frågan om nyligen begångna förseelser, så kan jag icke med den skarpaste eftertanka utgrunda, hvad som kan hafva föranledt angifvelsen. Jag har under de sista 2:ne åren föreläst theologisk encyclopedi och reformationshistoria och jag vet mig under dessa föreläsningar icke hafva sagt ett ord, som i afseende på orthodoxien icke kunnat bestå äfven inför den mest nogräknade. Jag har också icke här på stället hört den ringaste anmärkning mot mig göras och de få men med härvarande opinion temligen väl bekanta personer som jag tillfrågat, om de hört någon dylik anmärkning, hafva alla gifvit mig nej till svar. Med min fråga har jag naturligtvis icke låtit förmärka någon afsigt. I tryck har jag under dessa år nästan ingenting utgifvit. Jag har tillräckligt varit upptagen af akademiska och consistoriella bestyr, bibliotheket, utarbetande af min Inledning till Theologien och den utländska resan. Jag kan således icke ana, i hvad stycke jag under de senaste åren felat eller hvarmed jag gifvit anledning till beskyllningen. Att dömma efter det yttre åtnjuter jag förtroende och tillgifvenhet (jag vädjar i detta hänseende till de orthodoxaste, t. ex. till Holmbergsson, Bergqvist o. a.), och jag skulle säkerligen icke häraf kunna fägna mig, om jag vore känd för en anstötlig heterodoxi. Är det åter från gamla tider tillbaka uppvärmd kål, som blifvit framburen, hvilket jag måste förmoda, så vill jag hvarken ursaka eller anklaga mig, helst ursakandet, hvilket ingalunda förekommer mig svårt, icke behöfves och anklagandet icke af mig fordras; men jag kan i detta fall icke afhålla mig från den anmärkningen att i frambärandet antingen

ilska eller enfaldighet eller ensidiga afsigter haft den hufvudsakliga andelen. Jag tackar emedlertid på det högsta för Hr. Statssecreterarens välvilliga erindran om försigtighet och skall icke underlåta att så vidt min pligt som universitetslärare och min sanningskärlek tillåta det efterkomma densamma. Att dessa tillåta mig *allt*, som Hr. Statssecreteraren och hvarje förständig och vältänkande af mig kan önska, derom täcktes Hr. Statssecreteraren vara förvissad. Jag tackar äfvenledes för det Hr. Statssecreteraren sökt afvända obehagliga följder af angifvelsen. Men jag gör detta icke för min egen skuld. Skulle jag i denna sak *för mig* önska något, så vore det att saken upptoges. Jag kan icke ett ögonblick vara oviss hvem som deraf skulle hafva hedern eller skammen. Men jag tackar för den goda sakens skuld, för det lugns skuld som bör råda inom det ecclesiastika och literära samhället och för vigten deraf att så väl narraktigheter som scandaler undvikas. Jag förnyar tillika det redan i det föregående innehållna löftet att å min sida ingenting skall förekomma, hvarmed man billigtvis kan vara missnöjd. Jag bör dock äfven anmärka — hvad Hr. Statssecreteraren säkert icke betviflar — att all försigtighet är fruktlös och de oskyldigaste till och med riktigaste handlingar kunna klandras, der ilska eller ensidiga afsigter vilja finna något klandervärdt. Att ilska och afsigter af det näm[n]da slaget äfven mot mig opererade har jag under flera år kommit att förgäta. Om deras tillvaro erindras jag först af Hr. Statssecreterarens godhetsfulla bref. Jag tröstar mig dock lätt, arbetar så godt jag kan med mitt vanliga goda lynne, och är lycklig i det hänseendet, att jag i de ansigten, som jag för det närvarande har tillfälle att se, icke kan läsa någon missbelåtenhet, mycket mindre någon fientlighet.

Att beskyllningen äfven träffat Prof. Thomander, förundrar mig mycket mer än att jag derföre varit ett föremål. Han är hardt nära orthodoxare än Luther själf. Jag begär icke bättre, hvad min orthodoxyi beträffar, än att blifva ställd bredvid honom. Kan icke han bestå, så rädes jag för våra Biskopar och Theologie doctorer. — Jag har naturligtvis meddelat honom Hr. Statssecreterarens erindran. Han lär i dag eller oförtöfvadt taga sig den friheten att tillskrifva Hr. Statssecreteraren.» — — —

Bref från Thomander till Hartmansdorff dat. Lund den 14 april 1836:

»Sednaste ynnestfulla skrifvelsen till Doct. Reuterdahl gifver

mig en likaså tvungen som otvungen anledning att drista å nyo besvära. — — —

Slutligen utbeder jag mig att få tillägga några ord rörande den mot mig gjorda angifvelsen. Jag bör icke dölja, att jag anser Bisk. Agardh vara den som yttrat misstankarna rörande min renlärighet, emedan han, såsom befintliga documenter med ändringar af hans hand vitsorda, vid domprostväsendet åstadkom det motstånd, man då trodde sig böra för akademiens väl göra emot mig. Med all den vigt ett så ansedt namn medgifver åt uppgiften, bör jag icke heller utesluta den försäkran att denna är till alla delar ogrundad. Jag anser min renlärighet tillhöra min presterliga karakter och min heder så nära att jag icke är skyldig någon menniska någon uppoffring i detta hänseende. Hvar och en som har hört mig eller som känner mig, vet att mitt theologiska bemödande ensamt gått ut på att vindicera theologiska systemet. Ensamt läran om alla odöptas och alla hedningars fördömmelse undantager jag såsom ochristlig och ursinnig; men vår cateches är af samma mening och således jag genom denna bekännelse obrottslig.

Allt buller och söndring vill jag i yttersta måtto undvika; men jag är icke förpligtad att låta en angivelse af denna art stå outplånad qvar hos min högste Förman. Jag vågar därför såsom en rättvisa begära att denna skrifvelse må blifva meddelad angifvaren, om hvars namn jag ingenting önskar veta, och han bli befald att bestämdt uppgifva af alla mina föreläsningar nu under 10 års tid i exegetik, dogmatik och homiletik åtminstone en enda sats som är i strid med någon enda af våra symboliska böcker. Nu föreläser jag en formel vetenskap hvare således hvarken ren eller oren lära egentl. kan förekomma och der icke ens någon tendens till kätteri skall kunna uppsparas. Intildess en enda sådan sats uppgifves, gissas lätt det namn hvarmed jag stämpliar dylika anmälanden.

Jag har predikat icke sällan i den om renlärighet kunnigaste församling i riket, i Lunds domkyrkoförsamling. Skrifter har jag äfven utgifvit. Man må dömma mig efter allt tillsammantaget och efter hvart enda ord deraf. Här finnas renläriga män som känna mig sedan barndomen. De må tillfrågas!»

Oscar Hippel.

Biskop Laurelius' visitationsordning.

Sysselsatt med en af Kungl. Katekesnämnden äskad historisk-kritisk utredning angående Luthers lilla katekes, rekvirerade jag sistlidne sommar till Uppsala universitetsbibliotek åtskilliga volymer *catechetica* från Linköpings stifts-bibliotek. Bland dessa var ett i och för sig intressant och därtill rätt sällsynt tryck med så lydande titelblad: Catechismus Lutheri, Medh en kort Förklarning, huru hans merckeliga och grundrijka Vthtydning på the fem wår Christendoms Hufwudstycken är enfalleligen til at förstå. Författat aff OLAVO LAURELIO Biskop i Westeraås. Wästeråås, Tryckt aff Euchario Lauringer, Åhr 1649. 12:o.

Den lilla volymen med originalband från 1600-talets midt har tydligen före nämnda skrift ursprungligen inneslutit en eller flere skrifter af tillsammans något större omfång än den nyssnämnda. Vid närmare undersökning visade sig, att det gamla bandet på ett antal skrifpappersblad, som följde omedelbart efter den tryckta skriften, innehöll en jämförelsevis betydande samling skriftliga anteckningar. Ett första ögonkast är nog att öfvertyga hvar och en, som känner biskop Olof Laurelius' karakteristiska om än rätt svårlästa handstil, att anteckningarna icke kunna härröra från någon annan. Ett närmare studium af innehållet endast bekräftar riktigheten af denna mening. Anteckningarna börja med på latin affattade utkast till homiletiska föredrag (somliga bibelspråk dock på svenska) eller kanske rättare visitationstal. Bland annat har biskopen här antecknat, hvilka olika texter han användt för sina visitationstal i de olika församlingarna, såsom Joh. 12 i Mora, 1 Kor. 4 i Orsa, Matt. 22 »in Lixand», 1 Cor. 3, 9 »in Åål», Luk. 2 »in Gangnäf» och Uppbb. 2, 19 i Tuna. Årtalen äro icke i allmänhet antecknade, men såsom dag för visitation »In Hedemora» är den 18 Junii 1651 och för sådan »In Ret-

wijk» är »7 Junij» (s. a.) angifven. Följer så »Examinis Catecheticæ parasceve», som upptager något öfver sex sidor, samt nedan meddelade »*Forma visitationis*». Biskopen har därefter antecknat *Loca plura S[cripturæ], vnde introitus ad visitationis actum cæpi p[otes]t*. Här finnas några notiser, som måhända förtjäna räddas från glömskan såsom: »Torsånger Act. 14, 16 et Mich. 6, 8»; »Wijka Deut. 10, 12 et seq. ad 16»; Skedwij ps. 81: 11, 12, 13, 14, 15»; »14 Junii 1651, Säter. Dominica 3 Trinit. ab Evangelio Dominicali»; »In Husseby a Luc. 12, 47, 48 et Matth. 11, 20, 21». »In Romfartuna . . . Habac. 2, v. 4; Rom. 3, 17»; »In Tortuna Hic est filius meus dilectus, hunc audite»; »Anno 1653. Aprilis In Kijla. Ex Jerem. 15, 16»; »In Sala. A cura et labore ministrorum Ecclesiæ in eiusdem plantatione, ædificatione et conservatione juxta illud Apostoli Eph. 4, v. 11, 12, 13»; »In Kumbla. Ex Apoc. 2 et 3 cap.» Efter åtskilliga bibelspråk bl. a. ur Syraks bok kommer slutligen ett tämligen fragmentariskt utkast till »*Modus introducendi pastores in sibi concreditas Ecclesias*». Volymens sista blad upptages af Zakarias' lofsång (Luk. 1: 68 ff.) på latin. Visitationsordningen har såsom föreliggande ett fyrtiotal år före tillkomsten af 1689 års kyrkolag sitt oförnekliga intresse icke blott för Laurelius' biografi och stiftets historia, utan jämväl för svenska kyrkan i det hela. Den må därför här meddelas.

FORMA VISITATIONIS

Diœcesanæ

ab

Olavo Laurelio E[pis]co Aros[iensi]

observata.

Primus actus.

Brevissima concione præmissa a pastore vel sacellano unacum suis precibus, exordium et initium visitationis coram altari faciendum est a dicto Scripturæ competenti, quo absoluto, examen Catecheticum secundum methodum et ordinem præscriptum et a ministerio nostræ Diœceseos approbatum ac receptum est instituendum. In hoc examine diligentia, fidelitas et dexteritas docentium ac discentium commodissime explanari possunt. Diligentia suam laudem, negligentia vero vituperationem¹ mereatur.

¹ Ms: vituperium.

*Secundus actus.*¹

De inquisitione in auditores.

1. Qua fidelitate ac studio verbum Dei audiant, catechismum prædiscant vitamque privatam degant.
2. An aliqui præstigiatores, perjuri, nomen Dei in vanum sumentes, sabbathi violatores, verbique ac ministerii contem[p]tores, immorigeri liberi, irreconciliabiles, scortatores et adulteri, fures, obtrudatores etc., qui Ecclesiam scandalizant, maximeque turbant et maledictionem Dei provocant; item an scandalosi coniuges, perpetuis in rixis ac contentionibus viventes, an seque eiusmodi in parochia inveniantur, quæ coerceri et ut putida membra amputari debent.

De inquisitione in docentes.

1. An ministerium suum fideliter faciant, diligenter doceant et examinent.
2. An precationum dies devote celebrent.
3. An tempestive officium suum faciant, nec ultra debitum tempus auditores in templo detineant, vel an alicuius salutem negligant.
4. An honestam, sobriam et pacificam vitam agant.
5. An quicquam desiderent in suis Doctoribus, vel quoad doctrinam vel mores.

Tertius actus

continet in se duas exhort[ationes].

I. Ad auditores.

1. De pietatis exercitijs, publice et privatim instituendis. Item de concionibus examinandis.
2. De honesta et casta vita in qualibet domo ac familia observanda, ubi increpatio in transgressuros facienda.
3. De pace et concordia habenda cum vicinis, omnibusque hominibus, Deque vindicta privata fugienda, charitate christiana erga pauperes exercenda.
4. De fidelitate, amore et obedientia erga summum magistratum præstanda.

¹ En senare anteckning vidfogad: »refer ad actum quintum».

5. De decimis juste secundum tenorem verbi divini et præscriptum regium reddendis.

6. De amore, reverentia et liberalitate erga ministerium verbi declaranda.

7. De denarijs pro templi conservatione et reparatione offerendis.

8. De cura pauperum communi in colligendis eleemosinis, et extruendis ad mandatum regium ædibus seu nosocomijs.

9. De Luxuria in cibo et potu deque vestituum i[n]decentia vita[n]da; hic mores nonnullarum provinciarum in patria utpote Sudermanniæ etc. describendi, ubi uxores rusticorum non nisi familiari vestitu¹ utuntur; hic et[iam] fit in Vestrogothia.

10. De Usuris.

2. Ad verbi ministerium.

1. De officio eorum in genere fideli, scilicet rectione verbi, et sacramentorum distributione.

2. In concionum concipiendarum [bre]vitate ac dexteritate, ut cum fructu repeti possint, longæ autem et subtiles sermocinationes nihil ædificant.

3. De cura singulari, quæ [de] uniuscujusque sui auditoris salute æterna habenda.

4. De Disciplina competenti non laxanda, deque severa animadversione in contem[p]tores verbi Dei, eiusque ministerij et in notorios peccatores usurpanda, ubi semper cavendum ab hypocrisi, personarum respectu, adulatione et conniventia cum transgressoribus.

5. De vitæ sanctimonia, gravitate et constantia servanda.

6. De sobria conversatione cum auditoribus.

7. De decenti habitu totius familiæ colendo et domesticorum pia ac prudenti moderatione ac directione, ut alijs suo exemplo in omni pietate ac honestate præluceant.

8. De dierum precibus publicis destinatarum sinceræ, piæ ac devotæ celebratione.

9. De sponsalibus non admittendis inter personas proxime sa[n]gvine junctas vel etiam ætate longe discrepantes, vel de gradibus prohibitis observandis.

10. De cura pauperum.

¹ Ms: vestitutu.

11. De libris chartaceis conficiendis, in quibus examinati, baptizati, mortui etc. consignari debent.

His propositis benedictione solenni et usitata dimittendus e[st] populus. Gal. 6, 16 Och alle the som efter thenna Reglo wandra, öfwer them ware frijd och barmhertigheet, och öfwer Gudz Israel.

Quartus actus

consistit in inquisitione de redivibus et suppellectili templi in ipso sacrario. Item de fisco templi eiusque repositoio et rationum libros. Item de reparatione et structura templi interiori et exteriori.

Quintus actus.

In ædibus æditui vel sacellani erit De disciplina ecclesiastica et morum censoritus.

Disciplina Ecclesiastica in peccatorum concilione consistit, in qua legale capistrum iniiciendum est effrenibus per certas aliquas poenas culpæ accomodatas, poenarum enim genera pro qualitate delicti variant.

Incantatores, nomine divino abutentes, sabbathi violatores, immorigeri liberi et servi, homicidæ, verbis et factis injuriosi, proximorum contem[p]tores et osores, adulteri et scortatores, fures et aleatores, mendaces, obtrectatores, domum proximi eiusque servos concupiscentes, hi omnes pro diversitate delictorum, diversas poenas merentur, de quibus specialiter dictum e[st] in Ordinantia Ecclesiastica a nobis revisa et emendata.

Censores morum una cum pastore generali totius coetus inspectione constituendi sunt in qualibet parochia, ruri et in civitatibus.

Quilibet sex virorum suo in districtu huic officio præficiendus, qui observabit dissolutam vicinorum conversationem ac vitam, quam pastori suo significabit, ut cora[m] iudicio ecclesiastico sistantur et puniantur.

Si autem censor fuerit depræhensus in conniventia cum dissoluto honestatis transgressore, eiusque culpa sublicuerit, quæque nihilominus per rumorem sparsa divulgatur, poena arbitraria est mulctandus et ad minimum fisco pauperum 12 solidos argenteos annumerabit. Pijxis in quolibet templo habenda, cui mulcta ista est imponenda.

Censura hæc semel in mense instituenda est a pastore in domo parochiana, ubi unusquisque censorum comparebit et rationem reddet.

Mulcta hæc bis in anno p[otes]t dividi inter pauperes et censesores ita ut dimidium alteratim parti cedat.

Horum officium etiam erit inquisitionem habere in sumptus nuptiales, aliosve immoderatos et nimios, qui omnino sunt minu[en]di, et ad tempera[n]tiam reducendi.

Sextus actus

erit in decisione casuum et inspectione ædium pastoris, sacellani et æditui. Item in ædes pauperum seu nosocomia iuxta templa ex[s]tructa.

Herman Lundström

Johan Henrik Thomander och statssekreterareplatsen för de ecklesiastika ärendena.

Några brefutdrag.

I den tid, då kanske mera än eljest de kyrkliga reformfrågorna voro aktuella i vårt land, under midten af adertonhundratalet, torde det varit ganska betydelsefullt, hvem som stod i spetsen för de ecklesiastika ärendena. Hade Johan Henrik Thomander fått intaga en annan plats, än hvad nu blef fallet, kanhända utvecklingen under dessa årtionden i någon mån kunnat föras in på andra linjer.

Af nedanstående brefutdrag får man en klar uppfattning om att Thomander verkligen från ledande håll varit starkt uppmärksam. Det synes också, som om täflan emellan honom och Heurlin, dessa tvenne representanter för skilda utvecklingsideal, varit vida allvarsammare, än man af de historiska källorna i öfrigt haft skäl att tro.¹ Dessa meddelanden äro hämtade ur Thomanders bref till sin fru och hafva lämnats mig af fru Ida Warholm och fröken Emma Thomander; då de ej äro tillgängliga för forskaren och ej heller synas blifva det, må de här anföras.

Redan i bref till hemmet den 30 aug. 1836 skrifver Thomander från Stockholm — han vistades där vid denna tid i och för universitetets angelägenheter — att det talats »om biskopsstaf och statssekreterareembete». Och i bref den 8 sept. samma år heter det: »I dag var jag hos prinsen: han talte med mig en half timma om allt och intet. T—m [Tannström, dåvarande kanslärsekreterare] tänker på mig såsom framtidens statssekreterare och trol. skulle jag derföre examineras.»

---

¹ Jag hänvisar till min framställning af »Kyrkolagskommittén 1824—1846», sid. 197 ff. Se äfven not 3 å sid. 164.

Två år senare, när Thomander måste uppehålla sig i hufvudstaden såsom medlem af kyrkolagskommittén, skrifver han följande. Brevet är dateradt den 31 juli 1838.

» — — Tannstr[öm] berättade mig under tysthetslöfte, att vid sista vacansen fråga endast var om Heurlin och mig till statssekreterareplatsen. H—ff [Hartmansdorff] åter under tysthetslöfte att han föreslagit mig till sin efterträdare, och att enda hindret var att Hans Maj:t ej kände mig personl. Derföre hade H—ff velat bereda mig tillfället att nu bli personl. känd. Efter hans förmodan mottager Heurlin Visby och lemnade således portföljen 1841, möjl. förr. »Vill ni ta emot den?» Nej, svarade jag, jag har ett samvete, jag bekänner uppriktigt att jag utan ringaste yttre anledning har supponerat att Hr Statss. skulle föreslå mig sådant. Det steget vore icke populärt, jag tror mig vara ansedd som rättvis men som hårdhänt: jag bekänner tillika att jag icke kan uppge någon skickligare; men jag kan icke föda mig på tjensten och jag är fattig. Men hustru är visst presentabel, men hon skulle anse det för en stor olycka att komma i dylika förhållanden.

»Lofva mig åtminstone att icke göra något emot saken.» — Ja, sade jag, såvida någon stor förlägenhet fordrar detta offer, så skall jag göra det; men tro mig att jag hvarken nu eller någonsin önskar det. — »Låt detta bli oss emellan; jag väntar Heurlins svar, och vi få vidare talas vid om saken.» — —

Oscar Hippel.

Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650.¹

Underrättelserna om Ösels kyrkliga förhållanden under den tid, då ön tillhörde vårt fädernesland, äro ganska fåtaliga, särskildt i den svenska litteraturen. Emellertid har pastor E. LUNDSTRÖM i sin förtjänstfulla, år 1914 utgifna afhandling *Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede* (1621—1660) äfven ägnat sid. 147—151 åt Ösels kyrkohistoria under de närmaste åren efter den svenska eröfringen. Det är med anledning af några yttranden i denna del af afhandlingen, som jag tillåter mig att lämna några meddelanden.

På sid. 148 yttrar författaren: »Under den första svenska tiden synes man i Sverige ansett, att Ösel, som förut stått under biskopen i Reval, skulle lyda under kyrkostyrelsen på det livländska fastlandet». Förmodligen har författaren delat denna förmenta åsikt, och har detta förhållande bidragit till, att han i sin afhandling om Livlands kyrka också velat lämna, »en kortfattad redogörelse för de första åtgärderna till en ordnad kyrkostyrelse», på ön.

Mot dessa författarens uttalanden kan anmärkas, dels att man i Sverige icke hyste den mening om Ösels kyrkliga ställning, som han föreställer sig, dels att de af honom anförda »åtgärderna» endast till en ringa del kunna räknas till de första, som vidtogos för kyrkostyrelsens ordnande på ön.

Långt ifrån att ställa Ösels kyrka under kyrkostyrelsen i Livland förordnade nämligen den svenska regeringen efter freden i Brömsebro, att nämnda kyrka skulle förenas med Revals biskopsstift. Skälet härtill var följande. När förmyndarstyrelsen för Kri-

¹ Vid mina hänvisningar till Livonicasamlingen i riksarkivet måste jag, tyvärr, använda mig af den förra numreringen å buntarne. Jag genomgick nämligen samlingen, innan den senast omordnades.

stina förordnat, att Ingermanland skulle erhålla egen superintendent och blifva eget stift, lades 1642 till detsamma äfven Narva stad samt östra delen af Estland, det s. k. Allentakens distrikt samt »de 2 bästa gällen i Wierland», hvilka områden togos från Revals stift, men utlofvades, att ersättning skulle gifvas i Livland.¹ Som denna försäkran ej uppfylldes, var biskop Jhering ganska missbelåten med afsöndringen, och det var äfven fallet med Estlands ridderskap. Efter freden med Danmark erinrade Jhering 1646 om det löfte, som gifvits, och framhöll, att ett godt tillfälle att hålla detsamma nu funnes efter förvärfvandet af Ösel, som fordom varit med Revals stift förenadt.² En återförening borde nu äga rum. Härpå gick regeringen in, emedan, som det i ett rådsprotokoll heter, ön »endast hade tio socknar och därför ej kunde uppehålla egen superintendent». Den 29 aug. 1646 utfärdades till biskopen en resolution, i hvilken det bland annat säges, att Kungl. Maj:t samtyckt, »att Ösel finge konjugeras med det Revalska stiftet» och att biskopen och konsistoriet i Reval skulle öfva uppsikten därstädes »in ecclesiasticis».³ Två dagar därefter underrättade regeringen öns guvernör Anders Eriksson (Hästehufvud) om samma sak och befallde honom på bästa sätt gå Jhering till handa.⁴ Dessa beslut torde vara de första åtgärder, som svenska regeringen vidtagit för att ordna de kyrkliga förhållandena på ön. Nya skulle snart följa af underordnade myndigheter. Både biskop Jhering och guvernören Anders Eriksson voro utmärkt dugliga och för kyrkoväsendets höjande nitälskande män. Den förre dröjde ej att undersöka tillståndet på ön. Den 14 jan. 1647 begaf han sig från Reval i sällskap med dompastorn därstädes Petrus Turdinus, dominus Schonbergius, designerad till rektor i Arensburgs skola och sin handsekreterare Johan Martin Luther, hvilken skulle tjänstgöra såsom notarie. I Karusens socken adjungerade han med sig därvarande pastor Laurentius Wegeus, hvarefter alla afseglade till ön för hållande af en visitation. Då intet om denna torde vara känt, kan det måhända vara skäl att något närmare redogöra för densamma. I Arensburg uppsökte biskopen guvernören Anders Eriksson, som han fann vara »ein christlicher Liebhaber des Ministerii» och i allt välvillig, omnämnde för honom sin önskan att visitera socknarna

¹ Biskop Jhering t. reg. d. 15 juli 1642. Liv. 119. RA.

² Jherings postulat hos reg. d. 25 juni 1646. Liv. 348. RA.

³ Res. d. 29 aug. 1646. R. reg.

⁴ Br. t. And. Eriksson d. 31 aug. 1646. R. reg.

och begärde, att han till d. 3 februari skulle sammankalla landtråden, prästerna och kyrkoföreståndarne, för att han skulle kunna öfverlägga med dem om alla nödvändiga angelägenheter och sedan gifva dem bestämda föreskrifter, hvarefter de skulle rätta sig. Detta lofvade guvernören att göra. Därefter anträdde biskopen sin visitationsresa, på hvilken han äfven åtföljdes af öns superintendent från den danska tiden, Prætorius, hvilken öfversatte biskopens tal från tyska till estniska. Nästan alla församlingarna besöktes. Då visitationsprotokollen gifva oss upplysning om de kyrkliga förhållandena på ön vid det svenska väldets början, tillåta vi oss att ur dem och yttranden af biskopen meddela ett och annat.

I de flesta församlingar funnos vackra och välbyggda kyrkor, men de voro illa underhållna och »ej bestrukna med kalk utan och innan». Kyrkogårdarna voro flerstädes ej inhägnade och prästgårdsbyggnaderna i några socknar ganska dåliga. I prästernas aflöning rådde stor olikhet. Somliga uppburo af bönderna mera säd, andra mindre. Somliga fingo både råg och korn, andra blott det sistnämnda sädesslaget. Af adelsgodsen hade de ingen lön, ehuru de äfven måste predika på tyska. I sportler gafs obetydligt och godtyckligt. Tionde förekom lika litet som i Estland och Livland. En stor fördel för prästänkorna var, att de ej blott åtnjöto nådår utan ock hade små änkesäten, s. k. nådehakar, på hvilka de fingo bo med sina barn och af hvilkas afkastning de kunde lefva. Dock saknades sådana gårdar i ett par församlingar. På några ställen hade pastorerna till biträden klockare, men biskopen ansåg dessa göra föga nytta, ty han säger om dem, att de hvarken kunde sjunga, läsa eller skriva. Samma omdöme fäller han om en del af de s. k. beterna, hvilko voro bönder, som skulle hjälpa till vid undervisningen och därför uppbära inkomsten af vissa små hemman (beteshakar). Sådana fattades dock i flera socknar, och beternas liksom klockarnes inkomster voro tydligen mycket små.

Hvad gudstjänsten angår, predikades det på både tyska och estniska, och växlade kyrkobruken mycket. Från predikstolen brukade prästen uppläsa något stycke ur katekesen och sedan utlägga detta, men liksom beter och klockare drog han också omkring i församlingen och undervisade. Detta arbete hade icke blifvit utan frukt, och äfven de prästerliga biträdena varit svaga, ty biskopen vitsordar, att i de flesta församlingar kunde största delen af bönderna bedja »fein» och plögade gå till nattvarden, men många undantag gåfvos naturligtvis. Likaså ägde i några socknar ett

grufligt afguderi rum med offer vid pålar och förstörda kapell. Äfven påträffade man trollkarlar och spåmän. Vanligt var söndagens grufveliga ohelgande till följd af böndernas superi. Såsom på fastlandet plägade dessa hemligen begrafva sina döda i kal-meter och vid förstörda kapell, hvarigenom mycket gudlöst lif och till och med lönnmord förorsakades. Beträffande kyrkotukten omnämnes, att sedan förbrytarne utstått det världsliga straffet, ställdes de med ljus i handen framför altaret i kyrkan, examinerades om sann bot, fingo göra församlingen afbön och absolverades slutligen. Ingen skillnad gjordes mellan de felande, utan fingo de alla undergå samma kyrkostraff, något som biskopen högeligen ogillade.¹

I början af febr. var biskopen åter i Arensburg och sammanträffade där med det på guvernörens kallelse samlade landtrådet. För detta och guvernören föredrog han d. 3 febr. en berättelse om de brister han funnit i kyrkoväsendet och erhöll redan följande dagen ett svar, som var rätt tillmötesgående. Så uppmanades biskopen att uppgöra ett förslag, huru mycket hvarje bonde skulle betala sin pastor och öfversända detsamma. Om det vore drägligt, skulle man antaga det till efterrättelse. Angående de s. k. accidenserna nämndes, att prästerna fordom prejat det fattiga folket och fordrat hästar och oxar för sina förrättningar, hvilket den danske ståthållaren Anders Bille förbjudit. Vile biskopen nu ombesörja en ny stadga, skulle man underkasta sig denna, om bestämmelserna voro »lidliga». För vissa förbättringars åstadkommande skulle man söka utverka anslag af regeringen. Man skulle t. ex. skaffa klockarne bättre underhåll och åt kyrkorna återfå den halfva läst spannmål, som de förr uppburit af de kungliga godsens, men sedan förlorat, hvilket gjort, att de voro utblottade.²

Äfven med prästerskapet förhandlade Jhering under sin vistelse i Arensburg. Att han var ganska belåten med ståndets medlemmar, kan man se af ett för deras räkning författadt memorial d. 5 febr. Han yttrar nämligen här, att det varit honom angenämt, att han vid alla kyrkor funnit god endräkt råda mellan pastor och sockenbor och att han mestadels försport trohet och flit af prästerna i alla ämbetsförrättningar. Han ville blott förmana de

¹ Acta Aesiliana de annis 1647—50 i Revals kons. arkiv. Memorial af Jhering t. guvernören och landtrådet på Ösel d. 3 febr. 1647. Liv. 126.

² Guvernörens och landtrådet's svar d. 4 febr. 1647 på Jherings memorial. Liv. 126.

gamla att i tid skaffa sig komministrar, som kunde efterträda dem. (Sådana saknades på ön.) »Därtill hade de god anledning, emedan Gud välsignat dem med dygdiga döttrar, hvilka genom gifte med dessa biträden kunde njuta af fädernas förtjänster.» I fråga om kyrkoceremonierna ville biskopen, att likhet med kyrkobruken i Estland skulle iakttagas.

Innan biskopen afreste från ön, träffade han flera viktiga anordningar. Med guvernörens samtycke delade han de två stora pastoraten Jamma och Kielkand, i det han förvandlade annexen Anseküll och Mustel till själfständiga pastorat. För åstadkommande af enhet i katekisationerna kvarlämnade han till efterföljd den ordning för dessas hållande, som vid synoden 1645 antagits för den öfriga delen af Revals stift och där följdes. Äfvenledes påbjöd han, att prästerna skulle en gång om året besöka sina församlingsbor på s. k. lokalvisitationer, ty han hade erfarit, att många gamla i aflägsna byar aldrig besökte kyrkan och ej tillhölle ungdomen att göra det. Till ledning vid dessa husbesök gaf han prästerna den »undervisning», som var föreskrifven för prästerskapet i Estland.¹ Af synnerlig vikt var, att han också anordnade en kyrkostyrelse på ön. Enligt regeringens befallning tillsatte han nämligen därstädes en prost. Han utsåg därtill Prætorius, som »en god tid gjort sig väl meriterad som superintendent», och som han äfven upptog i Revals konsistorium med villkor, att Prætorius aflade assessorsed, om han inställde sig vid nästa synod. Den utnämnde prosten fick fullmakt att på Ösel upptaga förefallande konsistorialsaker och så vidt sig göra lät afdöma dem, men synnerligen viktiga mål skulle han remittera till konsistoriet. Om allt betydelsefullt, som passerade, skulle han underrätta biskopen och årligen insända till denne och konsistoriet protokoll öfver de kasus han afgjorde. För öfrigt ålades han att årligen visitera i alla socknar och erhöll löfte om samma lön som andra präster.²

Efter en kort vistelse i Arensburg återvände biskopen till Reval, och så slutade den betydelsefulla visitationen. Af densamma föranleddes den inlaga från guvernören till Kungl. Maj:t och den därpå framkallade resolutionen, om hvilka pastor LUNDSTRÖM talar å sid. 148 i sin afhandling.

Att biskopen var belåten med det gjorda besöket, kan man taga för gifvet, ty han hade mötts af välvilja och förtroende, men

¹ Memorial för prästerskapet på Ösel d. 5 febr. 1647. Liv. 126.

² Interimsinstruktion för Prætorius, d. 5 febr. 1647. Liv. 126.

tyvärr skulle det goda förhållandet mellan honom och öborna ej blifva långvarigt. I själfva verket synes det visade tillmötesgåendet hafva helt och hållet berott på den utmärkte guvernören Anders Eriksson, ty sedan denne 1648 tagit afsked och erhållit Johan Utter till efterträdare, upphörde det alldeles. År 1649 klagar Jhering, att stor afvoghet visades honom och konsistoriet af landtrådet och prästerna på ön, hvilket föreföll honom underligt, då han vid sin visitation 1647 blef så väl mottagen, att han sedan haft försyn för att beklaga sig öfver dem. Under den nye guvernören hade de tydligen fått ett annat sinne än förut.¹ Till synoden i Reval 1649 infunno sig icke Ösels präster, emedan de af landtrådet och rådet i staden Arensburg förbjödos att resa.² Tydligen hade vid denna tid förbindelsen mellan Ösel och den öfriga delen af Revals stift blifvit lösare. Emellertid skrifver Prætorius till Jhering 1649, att de lämnade föreskrifterna om katekisationer och husbesök iakttagas »efter förmåga» på ön. Därjämte omtalar han, att han förordnat, det hvarje pastor skulle föra en förteckning öfver sina församlingsbor och uppge, huru många hufvudstycken i katekesen, hvar och en kunde.³ Meningen var således att åstadkomma en ordentlig kyrkobokföring.

Icke långt efter nyssnämnda skrifvelse från Prætorius skulle bandet mellan Ösels och Estlands kyrkor fullständigt brytas. Sedan drottning Kristina d. 25 nov. 1648 (ej 1647) förlänat Magnus Gabriel de la Gardie Arensburgs grefskap och uppdragit åt honom den andliga jurisdiktionen på ön, var det tydligt, att föreningen mellan Ösel och Estland i kyrkligt hänseende ej skulle bestå längre, och säkerligen hafva de makthafvande på ön gladt sig åt skilsmässan. På grund af den honom beviljade rätten sände De la Gardie år 1650 öfver till Ösel fyra kommissarier, hvilka tillsammans med Prætorius och prästerskapet uppsatte ett förslag till konsistorial- och kyrkoordning, hvilket är dateradt d. 10 juli 1650 och skulle gälla, tills grefven konfirmerat densamma. Då denna ordning af de la Gardie bekräftades d. 28 okt. 1650 och sedermera d. 29 juli 1675, kunde den förtjäna att utförligare relateras, men för att icke taga för mycket utrymme i anspråk, inskränker jag mig till att endast omnämna ett par bestämmelser. Enligt densamma skulle

¹ Jherings och konsistoriets petita af reg. d. 12 sept. 1649. Liv. 126.

² Jherings relation t. regeringen d. 5 sept. 1649. Liv. 126.

³ Prætorius t. Jhering d. 30 april 1649. Acta Aesiliana, 1647—1650, Revals kons. arkiv.

ett konsistorium tillsättas för ön, bestående af ståthållaren som direktor och superintendenten samt 2 landtråd och 2 präster från landsbygden som bisittare. Dessa skulle afgöra alla förefallande casus consistoriales och ombesörja verkställigheten af besluten. Angående visitationerna och i första rummet pastorernas husbesök yttras, att emedan biskop Jhering ren förut affattat en mycket nyttig undervisning om dessa, skulle densamma efterföljas, tills grefven afgifvit sin resolution därom. Vid generalvisitationerna af superintendenten skulle denne rätta sig efter en särskild, för honom utfärdad instruktion. Kyrkoboten skulle handhafvas efter nyssnämnde biskops d. 4 februari 1647 skriftligen affattade »process», och likaledes skulle man fortfarande vid katekisationerna taga till rättesnöre biskopens förut omtalade »undervisning om katekesens nyttiga öfvande», som författats 1645. För öfrigt föreskrefs, att man vid gudstjänsten och i kyrkoceremonierna skulle därefter »som förut» rätta sig efter bruken i Rigas kyrkor, och att ingen skulle antagas till präst på landet, som ej kunde estniska.¹ Af det anförda synes, att en icke obetydlig del af den utmärkte biskopens anordningar blefvo bibehållna.

Senare på året blef ändringen i kyrkostyrelsen fullt genomförd. Deputerade från Ösels ständer anhöllo hos drottning Kristina, att biskopens i Reval inspektion måtte upphöra, eftersom ön förr varit ett särskildt biskopsdöme och den kyrkliga jurisdiktionen därstädes nu anförtrotts åt grefve M. G. De la Gardie. Tillika begärde de, att den af kommissarierna och prästerskapet utarbetade ordningen måtte få äga bestånd.² I sina sträfvanden hade de framgång. I en resolution d. 14 nov. 1650 förklarade drottningen det vara bäst för församlingarna på ön, att de erhöllo en egen superintendent, och uppdrog åt De la Gardie att utse en sådan. Den uppgjorda konsistorial- och kyrkoordningen stadfäste denne, såsom redan är omnämndt, d. 28 okt. 1650, och dagen därpå utfärdade han den instruktion för superintendentens generalvisitationer, hvarom talats i nyssnämnda ordning. I instruktionen nämnes Prætorius superintendent, och har han väl således blifvit interimsviis därtill förordnad redan före d. 14 november 1650.

Med redogörelse för innehållet i nyss omtalade instruktion slutar pastor Lundström sin framställning om de kyrkliga förhållandena på Ösel. Äfven jag vill därför stanna vid samma tid-

¹ Interimsordning d. 10 juli 1650. Meddelad af pastor Winkler i Reval.

² Punkter inlevererade af Ösels deputerade. Liv. 127.

punkt, endast tilläggande, att Revals biskopsstift, som 1650 mistade Ösel, år 1651 återbekom nästan allt som det förut måst afstå till Ingermanlands superintendent.

Å sid. 147 yttrar pastor Lundström, att Ösel efter freden i Brömsebro införlifvades med Livland. Att så icke var förhållandet i kyrkligt hänseende, torde inses af det föregående. Man kan ej heller enligt mitt förmenande säga, att så var förhållandet i borgerligt hänseende, alldenstund ön hade egen guvernör, eget landtråd och egen öfverdomstol, som under ifrågavarande skede ej lydde under hofrätten i Dorpat. På grund häraf anser jag, att förf. saknat skäl för att i sin afhandling upptaga ett stycke Öselsk kyrkohistoria. Det synes mig, som om författaren hellre bort spara detta stycke till en, som vi hoppas, kommande skildring af Ösels kyrkliga förhållanden under den svenska tiden.

Fr. Westling.

Efterskrift.

Då Red. välvilligt satt mig i tillfälle att omedelbart taga del af D:r Fr. Westlings inlägg, ber jag få tillfoga några ord.

Insändaren håller före, att jag saknat skäl för att i min afhandling låta inflyta ett stycke Öselsk kyrkohistoria, utan bättre bortspara detta till en — såsom han är vänlig nog att hoppas — framtida skildring. Huruvida något verkligen berättigadt ligger i denna anmärkning, har jag svårt att afgöra. Annars brukar det väl i allmänhet vara lättare äfven för en begynnare på det historiska författarskapets område att bära beskyllningen för att hafva gifvit något för mycket än för litet. Icke utan skäl fruktade jag också en till den af d:r W. nu framställda rakt motsatt och — som jag vågar hålla före — därtill bättre grundad anmärkning, om jag alldeles underlätit att i förbigående upptaga också Ösels kyrkliga förhållanden under den tid, som är i fråga. Jag ber nämligen få fästa uppmärksamhet vid dels att min år 1914 utgifna afhandling omfattar *hela* det på titelbladet angifna tidsskedet 1621 — 1660, dels att mycket goda skäl finnas för den meningen, att Ösels historia i det hela är sammanknippad med Livlands, och att ön i hvarje fall åtminstone under en del af den nu närmast ifrågasvarande tiden verkligen hört till Livland.¹ Då emellertid Ösels kyrkliga förhållanden af lätt insedda skäl endast kunde utgöra ett relativt underordnad och jämförelsevis oväsentligt föremål för min undersökning och framställning, som enligt titelbladets uppgift förnämligast måste ägnas åt det egentliga Livlands kyrkohistoria, ansåg jag mig nödsakad att låta denna redogörelse blifva ganska summarisk, och har i min afhandling uttryckligen frånsagt mig anspråket på att lämna annat än en »kortfattad» sidoblick på

¹ Att döma af d:r W:s inlägg, anser han själf, att det alltid ytterst lösa sambandet mellan Estland och Ösel i kyrkligt afseende har varit upplöst senast omkr. år 1650.

ifrågavarande förhållanden. Att d:r W. här ofvan gifvit ett värdefullt komplement till min anspråkslösa framställning i detta stycke, skall emellertid lika villigt som tacksamt erkännas, om det än ur forskaresynpunkt icke kan annat än beklagas, att förf:ns framställning på flere punkter är synnerligen svår för att icke säga omöjlig att verifiera, då gjorda sifferhänvisningar afse Livonica-samlingen, sådan den befann sig *före* sitt fullständiga omordnande för rätt många år sedan. För mitt planerade arbete öfver Livlands (och därmed äfven Ösels) kyrkohistoria under svenska tidens senare skede skall jag emellertid söka tillgodogöra mig äfven detta bidrag i den mån det kommer att låta sig göra.

Hvad nu vidkommer meningsskiljaktigheten oss emellan, så nödgas jag tillstå, att d:r W:s framställning icke verkar synnerligen öfvertygande med afseende på hufvudspörsmålet, om Ösel bör räknas till Estland eller Livland under den tid, som är i fråga, samt i hvarje fall icke varit i stånd att rubba min grunduppfattning af ifrågavarande förhållanden. D:r W. synes operera med föreställningen, att hvad han anför ur källorna är ägnadt att utan vidare bevisa, att Ösel genom en kunglig resolution helt enkelt blifvit helt och hållet såsom intergrerande del införlifvadt med Revals biskopsstift och därmed med Estland. En sådan föreställning torde emellertid förtjäna någon kritisk skärskådan och kan icke utan vidare godtagas. Ty äfven af d:r W:s egen framställning framgår med all önskvärd tydlighet, dels att uppdraget till Jhering tydligen var af rätt tillfällig natur, dels att närmast till följd af dennes särskilda, i postulater af 1646 framställda begäran om compensation för de förut förlorade delarna af Revals stift, är det som regeringen i Stockholm, hur pass gärna känner man ej, medgaf Ösels tillfälliga och nog så lösa förbindelse med nämnda stift. Jhering och konsistoriet skulle »in ecclesiasticis deröfwer haffua [märk väl: icke »suppsikten», såsom W. refererar, eller »inspectionem» utan:] *instruktionen*» o. s. v. Af allt att döma var här alltså alldeles icke fråga om en Ösels evärdliga inkorporering i Revals stift. (Obs! Svenska regeringen medgifver endast på Jherings enträgna begäran, att Ösel må få »conjungeras» med stiftet i fråga. För hur lång tid säges icke. Och faktiskt blef ju »conjunctionen» en episod af försvinnande liten betydelse i Ösels historia.) Men svenska regeringens kanske när allt kom omkring nog så ovilliga medgifvande till den tillfälliga ecklesiastika förbindelsen mellan

Ösel och Estland innebar i själfva verket näppeligen något mer än en kyrklig personal-union om ens så mycket — mellan de båda — en personal-union, som för öfrigt icke ens varade i fyra hela år. Att som W. tala om Ösel såsom rent af en integrerande del af Revals stift («Ösel och den öfriga delen af Revals stift»), är därför enligt min mening missvisande och oriktigt. Äfven under den kortvariga öfvergångsperiod, då en ecklesiastisk personal-union möjligen kan sägas hafva rådt mellan Ösel och Revals stift, synes för öfrigt hela det gudstjänstliga lifvet hafva burit icke det estniska, utan det *livländska* stiftets struktur och prägel. D:r W. själf meddelar ju nämligen ur greffe de la Gardies interimsordning af den 10 juli 1650, att man på Ösel vid gudstjänsten och i kyrkoceremonierna skulle hädanefter »som förut» rätta sig efter bruken, icke i Revals, utan (märk väl!) i *Rigas* kyrkor. W. själf meddelar ju ock, hur impopulär på Ösel biskopens af Reval inspektion snart blef och hur man energiskt sökte komma från denna.

Rätt starka skäl för mig att i min skildring af Livlands kyrkliga förhållanden äfven ägna någon uppmärksamhet åt Ösels ligga ju för öfrigt dels däri, att ön, åtminstone att döma af Polens protest mot Brömsebrofreden på den grund, att ön bildade en del af hertigdömet Livland, i hvarje fall synes af samtiden snarare blifvit hänfördt till Livland än till Estland (jfr ock hvad nedan säges om öns öfverlämnande vid fredsslutet år 1645 till Rigas guvernör), dels ock i det faktum, att Ösel odisputabelt hör till det nuvarande Livland, hvars nionde regeringskrets bildas af Ösel jämte Moon, Schildau, Runö och flere andra, mindre öar i Östersjön. Men likaväl som den svenska kyrkohistorien behandlar äfven Skånes medeltida period, synes alltså mitt förfaringssätt försvara sig.

Den egentliga hufvudorsaken till, att svenska regeringen i kyrkligt afseende tillfälligtvis »conjungerade» Ösel med Estland under de allra första åren af dess svenska tid, torde också med stor sannolikhet mindre böra sökas i tillgodoseende af de antydda kompensationskrafven från biskopens i Estland sida än fastmer i nödvändigheten att efter den danska tiden ordna och tillgodose Ösels kyrkliga och folkpedagogiska behof.

Men hvar finna mannen för ett så kräfvande uppdrag? Ingen kunde vara lämpligare än J. Jhering i Reval, medan Livland under denna tid saknade ordinarie kyrkochef. Efter superintendenten H. Samsons död 16 dec. 1643 tillsattes som bekant trots alla klagomål ingen ny stiftsstyresman i Livland förr än 28 febr. 1648, då pro-

fessor J. Stalenus i Upsala erhöll sin superintendentsfullmakt.¹ Vikarierna under detta interregnum voro mindre betydande män, föga lämpliga att anställa den behöfliga visitationen på Ösel. I Estland däremot fanns den nyssnämnde utmärkte biskopen, som genom sin föregående verksamhet tillfullo hade ådagalagt sin kompetens som kyrklig organisatör och styresman. Hvad var då naturligare än att svenska regeringen uppdrog just åt honom att söka sätta den nyförvärfvade öns kyrkoväsende i tillfredsställande skick? Att förbindelsen med Estland dock blef af helt och hållet efemär art, därom vittna ju, såsom vi redan haft anledning påpeka, i sin mån d:r Westlings egna meddelanden. Inom några år upplöstes det städse ytterst lösa personella sambandet med Estland, hvar-efter Ösel, ehuru det synes hafva varit tämligen fristående till sin förvaltning, likvisst måste i så väl ecklesiastikt som judiciellt afseende anses hafva hört till Livland.

Att Ösel i kyrkligt hänseende om än icke genast, så dock några få år efter Brömsebrofreden samt i alla händelser under senare delen af 1600-talet intill svenska tidens slut bör räknas till Livland, är för öfrigt en mening, som jag icke är ensam om. Den delas äfven af framstående baltiska forskare.² Den omständigheten, att Ösel på grund af sitt mera afskilda läge erhöll såväl egen superintendent som egen guvernör, behöfver nämligen alldeles icke anses som ett hinder för att hänföra ön till Livland, dit den som nämndt räknas än i dag. Äfven Riga stad hade ju både egen superintendent och egen guvernör, ehuru Livland i sin helhet stod under egen superintendent (från och med J. Fischer kallad generalsuperintendent) och egen generalguvernör. Det var ju just »Gouverneuren i Rhiga sampt öfwer wendiske och PernauskeCreitzen i Lijffland Anders Erichsson», som d. 26 sept. 1645 erhöll i uppdrag att å K. Maj:ts vägnar mottaga Ösel af danskarna³ samt därefter (d. 2 okt. s. å.) erhöll kungl. fullmakt att vara guvernör öfver Ösel.⁴

D:r W:s uppgift, att Ösel hade »egen öfverdomstol, som under ifrågavarande skede ej lydde under hofrätten i Dorpat», är icke rik-

¹ Se min afhandling, s. 120, 124—126.

² Så t. ex. har jag mig bekant, att P. Bærent i Arrasch, som sedan flera år på uppdrag af den livländska evangeliska kyrkan är sysselsatt med att utarbete en större matrikel öfver Livlands kyrkor och präster, ämnar i sitt arbete medtaga äfven Ösels präster under senare delen af 1600-talet och därefter.

³ R. R. fol. 603 ff.

⁴ R. R. fol. 768 ff.

tig. Ösel befinnes nämligen under denna tid vara i rättsligt afseende underordnad under Svea hofrätt i Stockholm. Så var förhållandet intill den 14 nov. 1650, då Ösels domstolar enligt kungl. resolution s. d. lades under hofrätten i Dorpat.¹ Mera skulle härom kunna anföras, men det sagda må tills vidare vara nog.

¹ R. R. Jfr min afhandling, sid. 149 not 1.

Stockholm i oktober 1915.

Ernst Hj. J. Lundström.

Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete.

Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller
1619—1628.¹

Anno 1619.

Acta in Capitulo Åhrusiensi

post adventum Reverendissimi Episcopi Doct[oris] Johannis Rudbeckij. Anno 1619 in Augusto. . .

Den 11 Augusti hölt *R. D. Episcopus* första gången *Consistorium*. . . .

2. Kommo någre män ifrån Tortuna, och begiärade *D. Laurentium Nicolaj Gröningium* (som hoos them ähr) till kiyrkieheerde, och inlade församlingenes schriffuelse. *Svarades*, att the förtöffua skulle till Mårmässan, men *D. Laurentius* skulle inkomma effter 8 dagar att låta höra sigh, och svara till sitt omgiengie han fördt haffuer, thett om Domino [Rudbeckio] ähr något berättat.

¹⁸/₈. I. Framkom *Dominus Laurentius Nicolaj Gröningius* och begiärade Tortuna prästegiäldh och sade thett vara heele församlingens eenhällige begiäran. *Svarades*: Effter han ähn fleere *Competitores* haffuer, som och synes väl förtient haffua, och eliest hans profectus, så väl som theras ähr Domino [Rudbeckio] okunnigh, skal han predika *die Sancti Bartholomej*, och svar bekomma *in synodo* när *clerus* tillsammans kommer; thess förinnan skulle han sigh hörsamblig stella, och medh Capituli doom (som då görs) låta sigh nöja.

¹ En fortsättning af dessa (för åren 1629—1646) utkom 1915 i samma format som föreliggande årsskrift. För att ej här behöfva upptaga ett strängt anlitat utrymme, hänvisas intresserade till företal, öfversättningar och noter i nämnda volym. Originalurkunderna finnas i Västerås domkapitels arkiv.

2. Framkom een scholaris *Gustavus Ulphonis* [*Waldrosiander*] benämndh, och begiärade åter inkomma uthi scholan. Men effter *M. Ericus Holst[enius]* klagade öffuer hans mootvilligheet och olydno, sompt emoot sigh¹, sompt emoot sin *antecessorem*² *M. Nicolaum* [*Nicolai*] *Isogæum*, och sedan att han så hastigdt igiänkom. Therföre *svarades*: 1. att han åt minstone itt åhr här ifrån scholan sigh hålla skulle ifrån then tid han breeff togh, sigh till åminnese att han så lättfärdigh och ostadigh varit haffuer, och eliest stält sigh ohörsam. 2. huar han väl thess emillan sigh ställer och igänkommer medh sine *preceptorum Commendation*, skal han intagas, och om han tiänligh finnes, vill ihogkommas och *promoverader* bliffua, om han åstundar.

^{21/8}. 2. Berättade R. D. Episcopus huru H. K. M[aj:t] Domkiyrkienes inkomst förbättratt haffuer, både medh Doom kyrkio tynnan, och the tompter ther under höra, och eliest befallat haffuer thenne kiyrkio vid macht hålla. Begiärade therföre att staden tillåta måtte kyrkione egne handevärkzmän, timberman, snickare, murmästare, glasmästare och smedh, som kunne strax redebogne vara sådant till giöra och för skiäligh betalningh, effter sådane privilegier tillförende varit haffua, synthz och gott vara att the behållas till thes H. K. M[aj:t] igän kallar them. *Svarades*: Ner the funnos som tiänelige ther till ähre och sådan bliffue namngiffne, vilia the väl thet samptyckia och gilla.

3. *Frågade* borgmästaren Aron Pärsson, om stoore klockan skulle uthläijas för 4 ¹/₂ marker aff hvar och een som thett giffuer, och ingen åtskilnat giöras. *Svarades*: Först skulle Biskopen och rådet i staden tillsee hvadh ähro och tjänst i then måtto then döde borde vederfaras medh ringiande, och ther effter tillåta och tillstädia. Sedan skulle the som samma klocko begiära, giffua therföre till kiyrkian 2 svenske daalar.

^{25/8}. 1. Framkom Dominus Petrus Petri [*Björskogensis*] Sacellanus i Torpa och begiärade *pastoratum* darsammastädes medh then *Condition*, att han enkian och the faderlöse barn på thett sättet försöria ville effter sochnenes begär och några hans vänners råddande. *Svarades*: Effter thetta synthes vara *Coniugium impar*³

¹ Honom, rektorn, »mäster Erik». Om Gustavus jfr 1628 ¹⁶/₂ 3.

² Hans, rektorns, företrädare (1613—1618, därefter kyrkoherde). Isogæus = Jemtius, jämtlänning. Gustavus blef prästvigd 1621 och blef det nybildade pastoratet Norrberkes kyrkoherde 1646.

³ Ett omaka äktenskap. Han fick henne men ej pastoratet; blef 1632 kyrkoherde i Gagnef och »konserverade» dess prästhus. Jfr HAGSTRÖM,

skulle han sigh i then saken väl betenkia, och sedan förtöffua till thz *clerus* sammankommer uthi prästemötet att man ther om rådslåå måtte; doch likväl des emillan skulle han inkomma till *den 5 septemb[er]* och haffua *Concionem* uthi afftonsången.

²⁸/₈. 2. Framkom en diekne *Ericus Andreae* benemd, som kiyrkiones sångebook borttstulit hadhe, det *M. Ericus [Holstenius]*¹ honom öffuertygade, och han godvilliligen bekiende. *Dömdes*: Att han skulle slijta rijs uthi scholan antingen aff en classe alenast eller uthaff 2 dieknar i hvar Classe, och sedan förvijsas scholan.

⁷/₉. 5. Gaffz till kiänna att 2 resor uthi vekan n[emligen] onsdagar och lördagar, bliffuer Consistorium hållit att de måå vetta komma in till rettan tidh som någre saker haffua.²

8. Skole och prosterne åhrligen visitera och besökia sine contractisters forsamblingar, förhöra der Catechesin, andra casus och om tiendhe bliffua rett giordt, derföre de bekomma sombligestedz aff kiyrkie hebärgit sädh före. Der de icke få aff kiyrkie häbergit måge *pastores* lööna dem för deras omaak: de som gode giäld haffua giffua een tönna; de som mindre een spann, medan det inthz kan skee uthan *præpositi* mödo och *pastoris* gangn och båtna.

⁸/₉. Uthi prästernes närvaro.

I. Frågades om *visitationibus* hvarest de först skee skulle och om de nödige voro, och hvadh för *gravamina* uthi *præposituris* funnos. *M. Petrus [Erici Drivius]* i Arboga berättade om een svår saak i Himmeta om echta folck som skilias ville. *M. Olaus [Andreae Dalekarlus]* uthi Rettwijck deen splijt och oenigheet ähr skedd uthi Oredt. Item *Her Isac [Olai Lexander]* i Orssa om een sin åhöreres mottvilligheet, *M. Nicolaus [Nicolai Isogeus]* i Kiöpingh klagade öffuer Nilz Hansson Brask uthi Torpa. *Dominus Jonas [Sigfridi Helsingus]* i Kolbeck uthöffuer Her Ander[r]s [*Petri Torpensis*,

Strängnäs st. herdaminne 3, s. 443; MUNCKTELL, Västerås d:o I, s. 182, 466, III, s. 21; H. LUNDSTRÖM i K. Å. 1909, Meddelanden och aktst., s. 123—126. Jfr Västerås domkapitelsprotokoll 1619 ¹¹/₈ 4, ⁷/₉, ²⁷/₁₀; 1620 ²⁴/₅ I, ²⁶/₇ I; 1632 ¹⁸/₁₂ I, *A I* 7; 1641 ²/₃ III, *A I* 9; 1642 ²/₃; 1646 ¹⁷/₆.

¹ Rektor vid Västerås trivialskola (»Mäster Erik»).

² 1628 ¹⁵/₁₁ diskuterades i kapitlet, om man ej kunde ringa till aftonsång om lördagarna kl. ¹/₂ 1, och så domkapitlet kunna bevista den, förrän sammanträdet började.

³ Suspenderad ¹⁵/₁₀ för oenighet i äktenskapet, svordomar etc.

pastor] i Ryttern och den oenigheet som ähr uthi Monchetorp.¹ *M. Samuel* [*Matthiæ Malmenius*] i Tuna öffuer een Tiyff och een hoorkarl uthi sin församblingh. *Dominus Ericus* [*Svenonis Roslagius*] i Hedemora öffuer een qvinna som hade sigh velat förgiort, om hoon hade icke bleffuet intagen i kyrkian. Item dedh echtenskapett som een bleff trugat till vid Garpebergit. Her *Ande[r]s* [*Jonæ Arosiensis*] uthi Kumbla klagade öffuer någre dömkare vid Saala. *Dominus Joh[annes Matthiæ Arosiensis]* i Romffartuna öffuer een mandråpare i Ferneboda. Derföre syntes Episcopo lägligest vara nu först draga till Arboga och sedan i vinther till dee andre orter.

3. Förmante Episcopus *M. Stephanum* [*Olai Bellinum*] i Husabyd², att han ville iffrån sigh leffuerera dee breeff, saaker och *inventarj* register som kunne finnas uthi hans S[alighe] faders librij, och eliest påmintes honom om han någon book till Capitlet förähra ville.³

^{11/9}. I. Begiärade *Dominus Laurentius Andreae*, föd i Hedemora, här mäst upföd, *quondam Collega Stocholmensis* här inkomma uthi stiftet, medan han här född ähr, och mäste parten här i scholan gått haffuer. *Svarades*: Kunne de andre expectanter och gamble och välförtiente Cappelanerne försörgde bliffua, kunne thz väl möijeligit vara. Doch lijkväl skulle han skaffa sigh commendation ifrån ErkieBiskopen och eliest een försäkringh, att Erckiebiskopen åter igiän någon här ifrån igän *promovera* ville.⁴

^{23/10}. I. Klagade D. Johannes [Laurentij Gestritius, pastor] uthi Norebergh öffuer sin antecessoris relictam⁵, att han för mykitt gästningh hade och hon inthe, ändoch the prästeboolet och upbörd den sig emillan bytt hade, och inlade sin och församblingenes besvär uthi Capitlet. *Dömdes*, att hon för thett åhret skulle betala capellanen, men then upbörd som uthi iern församblades aff bergmännen tilkommande vinther 1620 skulle så deelas att H[er] Hans tager aff 60 män, och hoon aff 40 män sin rättighet.

Hvar någre utlagor fodras för thetta åhr 1619 skulle the både svara till.

¹ Troligen det, att man ej som kapitlet ville till kyrkoherde hafva en annan prästman än kaplanen. Jfr 1620 ^{8/9} V.

² Förre biskopens son, kyrkoherde i Husby. Jfr 1632 ^{6/6} I, A I 6. Librium = boksamling.

³ Snart efteråt donerar han flera större böcker.

⁴ Laur. Andreae nämnes ej i Muncktells herdaminne, åtminstone ej med tillnamnet Hedemorensis eller Stocholmensis.

⁵ Sin företrädares änka. Bytt = delat.

^{17/11}. 2. Matz hustru i Vrethen i Fernebodha ähr skylt före att hon skulle haffwa dräpitt sin piggho, och ähr för tingett ransakat och . . . dömdes att pastor henne thenne saak grannerligha och alffvarligha skulle förehålla att hon måtte sin saak bekenna, mannen loffuade giffwa 400 iern och föra thett sielff hijtt uth till Westeråass, för hvilket Dominus Magnus [*Olai Asteropherus*]¹ stode godh före.

4. Dömdes Dingtuna saaken², hvilken tilförende nogh var förhörd och ransakat på åtskillighe tidher och rum, och än finnes in actis. 1. Dominus Martinus [*Andreæ Dalekarlus*] för sin olydigheett, ensinnigheett, förtalande och trätosamheett dömdes otienligh till predikoembethe, mädhan han inthe driffwes aff Guds ande, så lenge han framhärder i sådana gerningar. Skulle therföre sättias i prubban 8 daghar, eller lösa sigh tädhan giffuandes till capitlet 4 daler, vara priverat så lenge han förliker sigh medh sin vederpart uthi Dingtuna och eliest S[aligh] Biscopens arffwingar, hvilket om thett icke skedde innan tilstundande synodus kommo, skulle han aldeles dömdes bliffua iffrån präst och gäld. Skall och uppenbarligha bekenna i församlingen sin brist, giffua Her Per [*Georgii*] för the framledne åhrens kost ått minstone 24 tunnor sädh, och thess- emillum han ähr priverat hålle then person som tijt försend bliffuer ööll, matt, stugu och vedh, och hans hustru om han gifter ähr. Skulle och H[er] Märthens hustru hålla sigh iffrå sacramente så lenge saken bliffuer klar, effter hon Dominum Petrum skamligen skält haffuer. — 2. Dominus Petrus [*Georgii*] Sacellanus effter han uthi långligh trätto legat haffuer, hootatt och trätt medh sin matfader uthi sakristiien och soknestughun, förtalt honom, hyllat hans ovenner och giordt folkett i församlingen partijsk, skulle i lijka måtto sättias i prubban 8 daghar eller lösa sigh uth för 4 daler och vara priverat så lenge the bliffue förlikte, uppenbarligha bekenna sin brist, och giffua then person som tijtt förskickatt bliffuer 1 tunna sädh hvar månatt för tiensten han skulle uppehålla. Det haffuer

¹ Denne kyrkoherde var den från litteraturhistorien kände »författaren» till komedien *Tisbe*. Han hade varit skolrektor i Arboga och var pastor i Färnebo från 1614 till sin död 1647. Omtyckt, dugande: ^{10/6} 1620 I; ^{7/12} s. å.

² Kyrkoherden hade förföljt sedermera afidne biskop Olaus Stephani Bellinus med ett flertal anklagelser. Biskop Petrus Jonæ Ang. i Växjö (f. d. kyrkoherde i Arboga) hade 1617 måst inställa sig i domkapitlet på grund häraf (*A I 2*, originalprotokollen, s. 34). Äfven Rudbeckius satt här ordförande af samma anledning före biskopsvalet (1618). Om Martinus jfr 1620 ^{6/6} I, IV; 1622 ^{4/8} I; 1631 ^{19/11}, ^{20/1}.

H[er] Per till upfodra aff H[er] Mårthen för the 8 årz kost och lön spannemål 24 tunnor. . . — 3. The fyra bönder i församlingen som största uphoffuet haffue varitt, . . . skole hvar thera bötha 1 tunna sädh therföre att the uthi långligh trätto leghat haffue och mykin förargelse ther med giffuit, sammaledhes ock inmängdt sikh uthi andres saaker som them inthe vidkommitt haffuer, skole och stå iffrån sacramentett så lenge allt bleffue förlijkt. På sistone ändoch the uthi R. Episcopi närvaru strax förliktes och aff hvar annan venskap begäradhe, dömde docklikväll Dominus Episcopus att prästerner skulle vara priverade, och bönderne stå iffrån sacramentett, så lenghe man förnummo om ther medh voro någon städigheett och alffwar, och synnerlighen förmanthes H[er] Mårthen att förlika then S[alighe] Herrens biscopens arffuingar.¹

^{1/12}. 3. Framhades tree dieknar som perlement brukat hade S[ancti] Andreæ dagh. Andreas Olaj föd i Elffkarby hade slagit Samuel Christofferssons² dreng; skall stittia inne 3 nätter och förlika sikh medh drengen. Johannes Nicolaj föd i Vesteråass, hade väll varitt medh, men inthe slagitt; therföre sleptes, dock så att han förskaffar sikh testimonium iffrån Wexiö tädhan han kommen ähr och inthe bliffwe öffwer 8 daghar i staden.

^{11/12}. 2. Dominus Petrus [Nicolai] Bullernæsius³ bleff inhafd och honom förhållit hans svagheett, både in scriptis rätth förfatade, och eliest aff talande nogh hördes. Skulle therföre med then condition till Koperberget komma. 1: Att han legger sin obligation in att bevijsa sine förmen lydna och hörsamheett och inthe någott practicerar vid Kop[par]berget om några soknar⁴ eller om någon här förachteligha talar. 2: Skall han allenast läsa Elementa Grammaticorum och sikh sielff ther uthinan först flitigt öffwa, effter han ther uthi sielf svag ähr. 3: Vachta sig för the gamble Munkeboker att han icke ovetande(?) aff inscitia och errore⁵ någre galna meningar indriker och sådan utsprider, uthan läse Cathechesin Lutheri och andre nyttige boker och inthe liggia uthi sådana compileribus, som ville fara.

¹ Om detta jfr ^{6/6} 1620 I. Jfr ^{1/12} 1619, 3.

² Stadsskrifvarens i Västerås, som var biskop Bellini sonson. Jfr 1619

^{17/11}, 1620 ^{6/6}.

³ Jfr ^{30/10} s. å. 1. Han hade studerat hos jesuiterna.

⁴ Gå smygvägar för att vinna sockengång åt sin skola.

⁵ Okunnighet och misstag.

¹⁵/₁₂. 3. Framlade M. Jonas¹ H[er] Johans [Jonæ Husbyensis] Zedell uthi Skultuna: 1. om tyskarnar vidh messingz brukett skulle låthas till sacramentett, som siellan gå till kyrkio, och ähre oense medh oss i religionen. 2. om the skulle hållas iffrån kyrkian som aff tresko och försumelse inthe hålla kyrkiobygningen vid macht. *Svarades*: Tyskarnar skole hijtt inkomma till förhör, men om kyrkiobygningen skulle præpositus ransaka.

²¹/₁₂. Kommo in iffrån Tortuna [14] bönder . . . och begärade Dominum Laurentium Nicolaj Gröningium till kyrkioheerdhe.² *Svarades*: att the medh rätta skulle sikh åtnöija låtha medh then biscoppen them förordna ville. . . Docklikväll för theras trägenheett skull måtte them theras begäran effterlåthas, så frampt the någott igen ville domkyrkione till tacksamheet betee, och giffua hvar man en timberstok 16 aln till domkyrkiones gårdars upbygningh. Thett the på heela soknenes vegnar utloffwade, undantagandes Måns i Vrækstadh (?), stod någott ther emott.

²²/₁₂. Förhördes then bonden, Jon Oloffson³, som sig för en prophete uthi någre åhr utgiffuitt haffuer, och frågades således: 1. om han var en prophet och lärare. Thå bekende han thett. 2. hvem honom ther till kallatt haffuer; svarade: aff en Engell, som medh honom dageligha talar och driffuer honom till att skriffwa. Då frågades han om thett var en god Engell eller ondh. Då ville han bevijsa honom vara god, effter han kommer öffuer eens medh propheternars och evangelisternars skriffuelse. Men R. Episcopus bevijsade honom strax uthaff hans book någre vilfarelser som ähro emott Gudz ord; som ähr: att ingen röffware haffuer hengt på korssett medh Christo; att apostlarnar haffua inthe[t] skriffuitt; att Englarnar och menniskiones siälar haffwa varitt aff evighett, och annat mehra; att han och emott förfarenheett talar om påvens endelycht, månens lop etc. Summa: att han ähr en lögnare och bedragare, och inthe veett skriffthen eller någott beskeed om sådant (?). Besluthades att han skulle giffua sin obligation och bekennelse:

¹ Troligen Jonas Svenonis Columbus (som aflagt prof för lektorat vid läroverket). Jfr ²²/₁ 1620. Om Husbyensis jfr HALL, Rudbeckius I, sid. 90, not 1.

² Jfr 1619 ¹¹/₈ 2, ¹⁸/₈.

³ Jfr ¹⁸/₂ 1621. Rudbeckius hade redan 1618 (före biskopstiden) hållit rannsaking med honom. R:ii egenhändig redogörelse finns i K. 23, UUB. Jon var en gammal utlevvad man, som ej skrifvit på 32 år men nu författat en kättersk bok på kort tid. Enligt den hade läran om de tre gudomsersonerna uppkommit genom en påvens lögn.

att han uppenbarligha bekenna skulle sin vilfarelse, loffua här effter att affståå medh sådant bedrägerij, och inthe förföra enfaldigt folk i landet ther han drager, uthan heller begiffwer sikh åther heemighen, och uhr thetta stifttett vijker, så frampt han icke skall gripas och straffas, som han allaredo förtient haffu[er], och nu likväl skona[s(?)]. Then book, han på nytt skriffuitt haffwer, vjll R. Episcopus väll till konungen försenda, effter som hans begär[an] ähr.

1620.

⁹/₂. 2. Inhades två dieknar Jonas Olaj, och Andreas Laurentij, hvilka hade gått och reballerat uthi Dalarnar speelatt och tijgt bort almosan iffrån soknedieknarnar¹, och hade breff iffrån Hede-moorä, ther the skulle haffua freqventerat. Dömdes att speelen skole iffrån them taghas och höra scholen till, och then ene, Jonas benämb, skulle gå i scholen och bötha 2 daler; then andre taga sikh någon ehrlig tjenst och bötha 2 daler, som deelas skulle ibland the fatige i scholen.

¹⁵/₄. III [I]. Klagade M. Elias [Olai Helsingius, pastor Arosiensis] öfuer Domino Petro [Georgii Balundensi, sacellano] i Dingtuna att han hafuer läsit up orätt tijndelängden för bönderna i thett han hafuer läsit faatt för fierdingh och i så måtto förminskat M. Eliæ then deell som han af them hafua borde. Svaradess att Dominus Petrus skall på nytt upläsa samma längd för bönderna och förklara henne och förehålla them att the upfylla then skadan som M. Elias lijdit hafuer. II. Sade M. Elias att Dominus Petrus satt ifrån kyrckione om vårfru daghen i faston och conspirerade med några bönder, huruledes the skulle anklaga M. Eliam för cancellario, att han måtte blifua af med Dingtuna kyrckioherberge, effter han klandrar them så ofta för tijnden skull. Ther till nekade Dominus Petrus. *Sententia*: Dominus Petrus skall afstå med sådant taall, och förmana bönderna att the i tijende gift² äre rättrådige.

²⁰/₅. I. Framkom Dominus Andreas [Petri Torpensis] i Rytteren³ med några bönder att the skulle fåå en sentens på then sa-

¹ Dem, som hade fått i skolan rättighet att tigga sig allmosor i en viss socken under ferierna. Med de två nämnda namnen funnos två elever vid påsken 1619 i Västerås skolas näst lägsta klass (3:dje kollegaafdelningen); den ene från Sevallä, den andre från Tilberga. Jfr ¹²/₉ 1620 II, 1630 ³¹/₁₀.

² I att gifva tionde. Om D. Petrus 1619 ¹⁷/₁₁ 4, 1628 ¹⁰/₁₂ 2.

³ Om denne kyrkoherde jfr prostens klagan ⁸/₉ 1619 I. Med not.

Kyrkohist. Årsskrift 1915.

ken, att the hafua låtitt förfalla kyrckian och prestegården. Och bleff så beslutit att hvar bonde som sitter på heelgärdzheeman skall böta till sokne kyrckian — 3 marck. Men halfgärdz bonde och then som inthett hafuer bott thär i soknen länger än — 4 åhr skall böta — 12 öre. Och thetta böte skall gifuas uth innan Michels messo. Item skola bönderna thär i soknen vara förplichtade i thetta åhr at giöra två stufuor ferdiga som stå uthan taak och skorsteenar, item upbyggia een ladu af nyio, och giöra en balk kringh om manne gården som är ostängd. Dominus Andreas pastor för thett han hafuer varit försumeligh till att maana på bönderna skall böta hijtt till domkyrckian — 5 daler förän han får sin präst igen, och — 4 till prestegärdz bygningh.

V. Framkom Erich mölnare och klagade öfuer M. Erich [Holstenio], att han hade skält honom och hans folk för skinnerij. Mester Erich svarade att han hafuer låtit mala malt och rogh hooss för[bemäl]de Erich, och maltsäckerna hafua kommit halfua heem igen för fulla åstad sände, och rogh miölet uthan öfuermälningh och uthmalning osh sade att Erich inthett plägar busta qvarnen och sade sigh hafua seedt med många andra när han sitt malt lätt maala, att thett hade så myket malt runnet neder genom busthen såsom i ållan,¹ och hade ett ärme kläde fult med malt som han samma gången under qvarnen taghit hade, när thett nederrann, och sade att stora svijn såsom biörnar gå under hvar qvarn som sigh af samma skinnerij föda och göda. Thenna saken skiöttz till Rådstufua.

^{24/5}. I. Framkom Dominus Johannes [Jonæ Husbyensis], och honom bleff tiltalat ther om att hans Capellan Dominus Benedictus [Johannis Helsingus] är illa försörgd; vill han icke bättre försöria honom skall han taghas tädhan. Dominus Johannes lof uade ännu till thett han tilförende honom undt hafuer, frijhet för the 6 dagzverken och tiende lägning. Och Dominus Benedictus fick spem om Gagnäff, si ducat viduam Dominj Andreae [Laurentij Dalekarli].²

^{3/6}. II. Framlades böndernas breff i Bergz sokns fierdingh

¹ Kar, »sko» i kvarnen.

² Hopp om [att bli komminister i] Gagnef, om han ville gifta sig med [den nyss afidne kaplanen] Andreas' änka. Medan flera fall å »prästhuses konservation» förekomma, är detta exempel sällsynt i det afseende nämligen, att det gällde kaplanfamiljen. Benedictus kommer emellertid ej till Gagnef och blir ej hennes man. Domkapitlets omtanke om henne (som var kyrkoherdedotter, syster till Stiernhök) krönes dock så med framgång, att hon blir gift med två kyrkoherdar efter hvarandra. Jfr 1619 ^{25/8} I; 1620 ^{26/7} I.

som lydha till Muncketorp uthi hvilket the begära att låta lägga sikh till Bergz sokn. *Sententia*. Effter thett heela Muncketorps sokn tagha sin vedh och timber på förbe[mel]de bönders skogh som liggia tillhopa med Bergz sokn, och i Muncketorp faller stoor gästning så skötz saken up till thes man får höra bådhe parterna; äre the tå tillfridz och villia mista the bönder så skall skrifuas till konungen ther om.

9/8. I. [För den från processerna mot biskop Bellinus bekante kyrkoherden Martinus Andreæ Dalekarlus i Dingtuna föreslog domkapitlet] 1. Att han skulle bidia Samuel Christofferson,¹ och the andra S[aligh] Biscopens omvårdnader, och bekenna, att han hadhe giordt then salighe herren orätt medh sådana ährerörighe beskyldningar och bekenna att han inthett annatt veett än ähra och gott mz then salighe herren, och inthett annatt heller tala om honom på hans mull, eller tilstädia sijn hustru och barn annorlunda giöra, och ther på gifua sijn skrifteligha obligation, såsom ock M. Stephanus² i sitt breff begäratt hafuer. Ther till svaradhe Dominus Martinus, att han ingen skrifteligh obligation gifua ville, uthan elliest mundtligha förlikas medh salighe biscopens arfuingar, och mundtligha thessa vilkor uthloffua; hvar thett icke skedde så ville han väll thenna saken medh them vijdhare uthföra. Tå lästes up then domen som var fält vidh tinghet i Dingtuna om samma saak, och sadhes, att han icke hadhe allenast till att protestera medh then salighe herrens arfuingar, uthan medh laghläsaren och heela nämnden. Tå svarade Dominus Martinus, att the hadhe inthet rätt dömdt vidh tinghet, och han tvijkadhe huru Hans Olson laghföraren hadhe fått härades signet under förbe[mel]de dombreff, och att honom var orätt skeedt, men inthett salighe Biskopen. Tå bleff han åter tilfråghat om han viste någhot nytt emot then salighe herren. Han svaradhe nej, uthan the gamble saker vill jagh drifua. Tå svarades: Effter the gamla saker äre nogh ranskade vidh häradz tingh och tilförende här i capitulo aff *Episcopo Wexionensi*³ och många andra lärda män, så giordes icke behoff att vijdare ther om någhon dom här fälla, uthan vill Dominus Mar-

¹ Stadsskrifvare i Västerås, sonson till Bellinus. Om Martinus jfr 17/11 1619, 2; 9/8 1620 III, IV; 1631 19/11, 20/11. Hans och hans familjs motstånd brytes s. å. 9/8.

² Bellini son. Jfr 1619 8/9, 3.

³ Petrus Jonæ Angermannus. 1617 var han närvarande i kapitlet. Jfr mskr.-volymen *A I 2*, s. 34, 36—37, VDP. Han hade varit kyrkoherde i Arboga till 1595.

tinus vijdare klandra om samma saak, så sökie till hoffretten, eller Archiepiscopum, och hvar han icke innan Mårnesso förde then saken till ända, så skulle han undergå then dom som fältes then 17 Novemb[er] Anno 1619 och thes förinnan så skulle han vara prästlöös.

III. Framkomo fem bönder ifrå Dingtuna sokn, och them förtaltes hvadh dom theras kyrckeheerde Dominus Martinus hadhe fått öffuer sigh¹, och domen som var fält vid tinghet lästes up för them; tå bådho the för Gudz skull, att the kunde blifua Herr Mårten qvit. Skall han gifua någhot lögnebreff sadhe the, så skall han inthett vara vår kyrckeheerde.

^{10/6}. I. Framkomo — 4 bönder ifrå Ferneboda sokn och begärade att behålla sin kyrckeheerde M. Måns [Olai Asteropherum]², ty vij hafue förnummit, sade the, att han skall komma till Muncketorp, men vij vilia intet gerna mista honom, ty han är oss väll till nöijes, och hafuer kommit vår försambling i en godh ordning sedhan han kom tijtt. Tå bleff them svarat: effter han hafuer försökt sig i fremmande land, länge varit Rector Scholæ Arbogensis, så hafuer han derföre väll förtiänt een bättre lägenheett, och therföre promovendus erit ad *Muncketorp*.³ Och ändoch Ferneboda är ock väll ett förnemligit rum, som försökte och vällärde män besittia plägha, likväll så finnas många thär, som antingen sinom kyrckeherra hans rettigheet förhålla, inthet uthgiörandes tiende af allahanda partzeler som lagh och gamla konungars Recesser förmåla, eller kyrckiones jord kyrckione ifrå stängia, såsom the hafua giordt som boo uthi Islinge by, som hafua stängt in en svijnevall ifrå kyrckione, thär som kyrckeherran och klockaren plägha hafua sijn svijn gångandes. *Sententia*. Om församblingenes förmän vela hielpa till att kyrckeherran kan få sijn rettigheet uth af allarhanda partzeler, såsom ärter, svidierogh och allahanda quicktiende etc. Och lagha så att then gärdesgården som bönderna i forb[emel]de Islingeby hafua låtit sättia kommer sin koos, att kyrckian sin egendom behålla må, så kunna the väll få behålla sin kyrckeheerda; hvar ock icke, så skall han transfereras till Muncketorp. Doch skall thenna saken ståå till Mårnesso, på

¹ Jfr nyss aftryckta protokoll. Martinus bättrade sig och återfick tjänsten. Hans son Andreas satt nu, 1620, i tornet och dömes s. d. till suspension från prästämbetet för olydnad mot domkapitlet etc.

² Jfr ^{17/11} 1619, 2; ^{10/6} 1620 I.

³ Skall han få transport till M.

thett man må see hvad lydno the orettrådighe M. Magni åhörare bevijsa. Thenna domen skrefz up till Fernebodha.

^{12/7.} II . . . . Komo in i Capitelet, Salomon Joelsson och hans hustru, Matz Larson och hans hustru, och tå blefue the tiltaalte, hvilken var orsaken ther till att Matz Larsons barn hadhe druckit sigh till dödz af effterlanck. Men the begynte alla ursächta sigh och sadhe att barnet lopp och ingen achtade thett, och hafuer så druckit lijtet effterlanck och om morgonen ther effter bleff thz dödt. Tå frågade Reverendissimus Dominus Episcopus Salomon och hans hustru och Matz Larson och hans hustru huru thett kom till att hoon togh sigh före till att klara brennevijn om söndaghen, och hvarcken hon eller hennes man eller pijgha var i kyrckian samma dagh. Tå svarade hon att hon begynte intet på till att klara för än fem var slaghit om aftonen, och han svarade: Jagh kom ifrån Barckare sokn när thett ringde samman till högmässan, och var någhot ifrån stadhen, men när jagh kom på kyrckegården så voro kyrckedörerna stängda, och jagh stodh ther een stund medan pres-ten predijkade, och gick sedhan heem. Men Salomons hustru sadhe, att min man kom heem när 9 slogh. Matz Larson sadhe: Jagh var i spetals kyrckian¹ i högmässan, och ther på hafuer jag vitnen. Hustrun sadhe: Jagh hafuer så elaka kläder; jag kan intet komma i kyrckian, och samma Matz vitnade, att Salomon kom heem nä[r] thett ringde samman, och att hvarken Salomon eller hans hustru eller fleckan var i kyrckian om söndaghen. Tå frågade åter Reverendissimus Dominus Episcopus huru thett kom till att Salomons hustru som klarade brennevijnet icke bättre hadhe achtat sit brennevijn uthan låtit fleckan dricka sigh ther af till död. Tå svarade hon: Hennes modher var ther när migh när jagh klarade. Tå kom Salomons flecka in, och hon blef tilfråghat hvij hon hadhe gifuit barnet så myket brennevijn. Svarade fleckan: Hennes moder badh migh gifua henne på thett hon måtte blifua ledhse ther vidh, och när jagh gick in till henne (sadhe fleckan) och frågade om jag skulle gifua henne meer brennevijn, tå svarade modren: Käre gif henne meer; jag är så ledse vidh henne; hon gör aldrig uthan henger vidh migh. Tå sadhe ock fleckan, att fadher kom heem mit i predijkkan, men modher hadhe ondt. Men Matz Larson var intet i kyrckian så lång som daghen var; jagh var i hans

¹ Hospitals-, fattighuskapellet. För kontrollens skull nekas allmänheten senare att gå i detta tempel. Det skulle ock vid nattvardsgång förorsaka fattigmedlen större utgifter än nödigt var.

stughu, sadhe hon, och sågh att han ock hans hustru voro både heema. Men Matz Larsons hustru svarade: Min man han var i kyrckian, och thett vitnar Gotskalks hustru. *Sententia*. Effter om thenna saken fins åttskillighe berättelser, så skall saken stå till vijdare ransakning, men thesförinnan skall Salomon och hans hustru, Matz Larson och hans hustru och theras huusfolk vara ifrån kyrckian och sacramentet och barnet skall blifua thesförinnan obegrafuet.

^{15/7}. I. Komo the samma folk igen, nemligha Salomon och hans hustru, Matz Larson och hans hustru, och Salomons pijgha, och begärade att barnet måtte fåå begrafuas. Tå bleff them svarat, att effther thett barnet var lijtet, ungt och oförståndigt skulle thett niuta kyrckegården, doch skall thet inthet ringias uthan med then minsta klockan, och läsas een bön öfuer thy uthan någhon predijkan. Men en annan dagh skall hållas een synnerligh förmaning om sådana saak, att andra veta tagha sina barn i bättre acht, och intet försuma kyrckian. Salomons hustru effter hon hafuer haft sådant för händer om söndaghen nemligha klarat vijn, och intet bättre achtat thett uthan eendeles varit vållande till barsens dödh och elliest försumat kyrkian, skall stå i våknehuuset — 3 gångor; sammaledes hennes pijgha, item Matz Larsons hustru, barnsens modher, för thett hon hafuer intet achtat sitt barn bättre, skall ståå ther bredhe vidh, och alla tree intaghas om nästkommande odensdagh såsom the som sina barn pläggha liggia ihiäll, och hvar theera af the två hustrur böta — 3 mark till hospitalet. Salomon för thett han kyrckian försumat hafuer skall ock böta — 3 marck.¹

^{21/7}. Kom in i capitelet Jesper Nilson på Frösåker, och hans cappellan Ericus Jonæ och [Jesper] klagade öfuer sin cappellan Domino Erico Jonæ, att han hadhe förtaalt honom på Lindöö för Benckt Soop, och sagt först, att Jesper Nilson hafuer orätt vicht och mått på sin gård. 2. att Jesper Nilson är en af the fratribus Roseæ Crucis², ty han troor intet att presten hafuer macht till att förlåta synderna. 3. att han hafuer intet velat förhielpa honom till Irestad sacellanium. Till thessa beskyldningar nekade Jesper

¹ ^{22/7} anhåller denne borgare, Salomon i Västerås, att hans hustru måtte återvinna kyrkans gemenskap. Hon hade ställt sig motvillig och ej undergått straffet. Nu får han i stället erlägga 4 daler såsom plikt för henne.

² Rosenkreuzare. Jfr ^{9/8} 1622. Sådana fördömas äfven af Rudbeckius i en predikan. Mera om Jesper jfr ^{16/9} 1620 I. Frösåker, gård i Kärbo.

Nilson. Tå svarade Dominus Ericus: Tunnorna äre olijka; then ena är en $\frac{1}{2}$ fierding större än then andra, och hans egna bönder the klagha ther öfuer, men thett dristar sikh ingen att vitna thett medh migh. Junckaren svarade: Tunnorna äre både krönte, och jagh brukar ingen handell; kan therföre intet hafua tu olijka mått. Hvad som then andra beskyldningen vidkommer, sadhe Jesper Nilson, är thett väll sant, att jagh om påskedagh sade en gong för Anders Pärson: Thett är svårt att troo prästen om syndernas förlåtelse, ty the fälla så underligha sijn ord. Troor du att mijn förlåtelse är Gudz förlåtelse? Formulam tantum intellexit. Tå frågade Reverendissimus Dominus Episcopus, om Dominus Ericus aldrih hadhe privatim admonerat sin Junckar om sådana oret vicht och mått. Ericus sadhe: Jagh hafuer väll men jagh kan intet minnas tijdhen. Men min Junckar han vill intet gerna att man skall straffa synden. Ty han slogh mig en gångh 4 munslagh och trampade migh under sina fötter, för thett jag råkade straffa en för synden. Junckaren sadhe att Dominus Ericus hadhe predijkat således: Jagh skall möta dig medh stång och mz stöör; och reeff min kragha sönder och slogh tree knippar för mijn näsa, när jagh honom ther om tiltalade, och jagh trampade honom intet under mina fötter, uthan kastade honom in på en benck. — Till then tridie beskyldningen svaradhe Junckaren så, nemligha att han hafuer ofta talat med Reverendissimo Domino Episcopo och andra, att the skulle förhielpa sin cappellan till förb[emel]de Irestadh.

När tå Dominus Ericus sågh att thett intet hielpa kunde, så kom han fram medh fleere beskyldningar, nemligha först, att hans husbonde Jesper Nilson hadhe stulit 2 bockar i Mälaren på een öö, i sitt huusfolks och predikantz åsyyn. Tå svaradhe Junckaren, att Dominus Ericus var sielf medh, samtyckte ther till och hölt then eena bogken, medhan the togho fatt på then andra.¹ Sedhan så sadhe Dominus Ericus, att Jesper Nilsson är een okysk menniskia och så många som pläggha liggia i fålbäncken i fruustughun så många hafuer han till att beställa medh. Ther till kunde han intet neeka uthan bekende sijn synd i then motton, men min predikant, sadhe han, hafuer aldrih förmant migh ther om . . . .² Åter sadhe Do-

¹ I en not: Item näät i Wessgöteland.

² Jfr Rudbeckii straffande predikan inför sin konung 1620, med anledning af vissa rykten om hans sedlighet. — I texten räknas sedan upp fem kvinnor, »som han belägrat», hvarjämte D. Ericus omtalar, att Jesper plägar berömma sig af att han har »att beställa» med en sjätte, en hustru i Kungsåra.

minus Ericus, . . . att Abraham i Haricke i Kärbo sokn hafuer bekent på sitt ytersta för Domino Svenone [Erici Medelpadio] sin kyrckeheerde, nemligha, att Jesper Nilson hafuer så mykit slaghit och piskat migh, att han är orsak till min död. *Sententia.* Jesper Nilson bleff satt ifrån sacramentet och Dominus Ericus pri-verat till thes the thenna saak för hofretten uthföra, eller ock för någhot ting . . . .

^{22/7}. I. Voro här 8 konor ifrån Kopparberghet, som hadhe låtit rådha sigh oächta barnn, och en longh tijdh varit ifrån kyrckian och sacramentet . . . . *Sententia.* Sedhan the hadhe hördt sijn tilbörliha skrift blef beslutit att the alla tilhopa skulle först stå här i våknehuset effter som the hadhe förtiänt till, i tree predijkedaghar, söndagh, måndagh och tijsdagh, medh bara axlar och rijss i händerna, men på then sidsta daghen skulle the slijta rijss som meer än tuu oächta barn haft hafua. Sedhan gif[uer] nu hvardera hijtt till Domkyrckian effter såsom bruklighit är vidh Kopparberghet. Men Brijta på Grufuebackan Michill Behms hustru skall gifua uth — 6 daler, halfparten till Domkyrckian, och halfparten till hospitalet. När the tå komma heem skola the ock ther hema stå för kyrckedören sammaledhes, och gifua uth penningarna för än the i kyrckian varda intagna. Skall ock skrifuas till M. Jon,¹ att han låter them lära sina catechismi stycker för än han them intagher . . . .

^{26/7}. I. Kom fram Dominus Johannes Andreae [Rättvicensis] i Gagnäff och ladhe fram pastoris Domini Canuti [Erici Cuprimontani] breff i Gagnäff, och begärade sacellanium ibidem. Han fick thetta svaret: effter thett är icke länge sedhan att Dominus Andreas [Laurentii Dalekarlus] bleff död och änckian² skall behålla brödhet än en long tijdh, och thesförinnan kan skee att någhon kommer, och frijar till henne, och medh henne kan så bekomma brödhet loco mariti demortuj³, så skall thenna saken skiu-tas up till Nativitatis Mariæ⁴ och tå skall Dominus Johannes få ett vist beskeedh och svar på sijn begäran.

¹ Jonas Germundi Palma. Jfr 1619 ^{11/8} 4, 1623 ^{26/1} I. Fortsättning om dannekvinnorna s. å. ^{26/7} II.

² Om domkapitlets omtanke om henne, trots det barnlösa äktenskapet, jfr ^{24/6} I. Hon blef gift med kyrkoherdar i Björskog och Odensvi.

³ I stället för hennes hänsofne make.

⁴ Jungfru Marias födelsedag, ^{8/9}, mormässan, höstsynoden. Dominus Johannes vill tydligen efterträda sin ämbetsbroder i gället men ej i äktenskapet. Han får det förra s. å. Jfr 1632 ^{15/12} I, *A I* 7.

II. Komo åter in i capitelet the 8 stycke danneqvinnor ifrån Kopparberghet,¹ och begärade förloff till att dragha heem igen, effther the nu här sijn plicht ståndit hadhe. Tå bleff them pålagt, att ock några af them skulle stå för kyrckedören vidh Thuna och sedhan hema. I. Brijta i Steensara [som hafuer ått — 6 oächta barn] skall stå en söndagh vidh Thuna och 3 predijkedaghar hema, men intet få hugg af rijss . . . . VIII. Jngeborg i Tallbackan [som ägde två oächta] en söndagh vidh Thuna och — 6 hema therföre att hon i — 5 åhr hafuer hållit sig ifrån kyrckian.

Een aff thessa konor gaf tilkänna, att thett är een kona vidh Kopparberghet som hafuer ått — 7 oächta barn, och att M. Jonas [Palma] hafuer taghit aff henne — 20 daler. [Senare tillskrifvet:] Är ransakat in *visitatione* och befunnit vara osant.

^{30/8}. II. Bleff inkallat Dominus Zacharias Johannis, en prest ifrån Småland; och M. Ericus [Holstenius] Rector scholæ klagade öffuer honom för thett han uthi förgångne åhr, 1619, hadhe taghit en poike medh sigh här uthur scholan medh vold, som var M. Erico ombetrodd, och var i hans kost, ändoch honom bleff förbudt aff heela Capitulo, att han skulle låta blifua poiken qvar. Svarade Dominus Zacharias att han fick poikens faders skrifuelse, att han skulle tagha honom heem medh sigh och att poiken var intet M. Erico betrodd uthan sig i händer, och therföre rådde han tagha honom med sigh när han ville. Svarade M. Ericus: Jagh togh poiken till migh för hans bästa skull, ty han leedh hunger, och D. Zacharias hadhe ingen omvårdnat om poiken, uthan lätt honom hämpta ööll ått sigh ther han satt och drack. *Sententia*. Effter D. Zacharias. togh poiken med sigh contra edictum Capituli så skall han sittia i proban — 2 daghar, eller gifua uth — 2 daler. Och effter M. Ericus han gjorde uthi en godh mening och för poikens bästa skull i thett han togh honom uthi sin kost så skall D. Zacharias antingen betala M. Erico för poikens kost för än han dragher hädan, eller skaffa sigh godha löftesmän, att M. Ericus sijn betalning bekomma må.

[^{7/9}.] II.² Lästes up ett register på alla obotferdigha och uppenbara syndare i hvart prosterij ther till ock flere bleffue antek-

¹ Jfr ^{22/7} I 1620.

² Vid denna höstsynod bestämmas flera viktiga §§ i stiftets kyrkostadgar. Dessa äro aftryckta af H. LUNDSTRÖM i Skrifter utg. af Kyrkohistoriska Föreningen. Genom protokollen kunna vi väl följa dessa stadgars tillkomst,

nadhe, och Pastores bleffuo alfuarlighen förmante att them ingen tjänst bevijsa skulle, för än the sågho några bätrings tekn på them. Och the skulle stämma them till *Capitels*; om the icke lydde, skulle theras namn anteknas och sendas hijtt till *Capitelet* och här ifrån till Hoffretten.

⁸/₉. V. Komo in uthi Capitelet en hoop med bönder ifrå Muncketorp och begärade Dominum Andream [Olai Angermanum] sin sacellanum till pastorem. Svarades att heela prästerskapet hafue tyckt aldralijkast vara effter såsom ock tillförende är dömdt aff Capitulo, att M. Michael [Johannis Chalcander, Rector] i Arbogha skall blifua theras pastor bådhe för thett han en long tijdh tiänt hafuer, såsom ock att han bäst tiänt att besittia thett rumet för thett han i mång åhr vandrat, och kan therföre umgätzt bättre medh fremmande folk som altijdh i Muncketorp tillända; jtem att vidh Muncketorp skall vara en sådan person som kan när thett omtränger disputera och declamera in synodis. Men D. Andreas kan väll blifua försörgd medh een annor lägenheett. Tå svarade bönderna att the ingalunda ville hafua M. Michel. Och effter the föllo så hårdt emot honom, så sattes them än två i valet till M. Michel, nemligha D. Jsrael [Petri Nassenius pastor] i Nåås, och D. Ericus [Beronis Helsingius pastor] i O[de]nsvij. Och ther medh gingo thee sin koos.

¹⁰/₉. IIII. Kom in uthi Capitulum Matz underskrifuaren vidh Saala grufua och han bleff tilltalat för sitt ogudhachtigha lefuerne skull, ther om prosten D. Achatius [Olai Gestricius] som tå var tilstädes ock vitnade således: att förb[emel]de Matz är en stoor skalk, slås och rijffs medh sina döttrar och måghar, dricker och svermar; sadhe ock, att hans döttrar hafua en gong så slaghit honom, att han hafuer leghat på säng en tijdh. *Sententia*: Han, hans döttrar och måghar skola förmanas af predijkestolen några reesor till bätt-ring att the mågha tagha sig ett annat lefuerne före, och skall ther hoos bidias för them, att Gudh ville gifua them ett annat sinne. Hielper thet intet skall præpositus dragha tijtt, och solenniter excommunicera them.

¹³/₉. II. Bleff beviliat att organisten M. Hans skall hafua — 4 tunnor sädh af Domkyrkiones spannemåll.

i den mån dessa senare ej voro tagna direkt ur äldre statuter. Originalprotokollen komplettera alltså väsentligt friherre Joh. Rudbecks framställning i K. Å. 1902.

^{16/9}. I. Framlades Jesper Nilsons breff på Frösåker¹, uthi hvilket han begärrar att komma till sacramentet igen, och att hans sacellanus D. Ericus Jonæ måtte få sin prest igen. Ty han skrifuert att han hafuer förlijkt sikh medh honom, och Dominus Ericus hafuer biditz före. *Sententia*. Effter thett Jesper hafuer förlåtit Domino Erico sijn skuld och är medh honom förlijkt, så skall Dominus Ericus hafua loff till att bruka sitt kall igen, och vachta sikh här effter, att han icke skäller Jesper Nilson för thett eller thett. Men effter Jesper Nilsons saak är kommen uthi ett almennelighit ryckte, och man veet icke om andra the nedertysta henne, fastän Dominus Ericus intet skiöter ther om, så fick han intet loff till att gå till Herrans Natvard för än man får höra huru thenna saken varder uthförd. Och blifuer saken förd för retta, och Dominus Ericus han blifuer kallat till ett vitne uthi samma saak, så hafuer han fritt loff till att vitna ther om, ty han hafuer icke således biditz före, att han hafuer bekent sikh hafua lughit på Jesper Nilson i the saker han honom beskyller, såsom hans breff inlagt uthi capitelet ther om nogsampt betyghar.

^{7/10}. III. Framkom Mester Jochim vidh messingsbruket i Skultuna sokn medh otto sina mestersvenner och begärte att the måtte komma till sacramentet. Tå blefuo the först tilfrågade hvar the voro födde och till hvilken Religion the sikh bekende...² Och effter the voro födde på the orter som Lutherana religio läras, och ther utinnan educati³, och sikh till henne bekende bleff them effterlåtit att gå till Herrans natvard.

^{11/10}. II. Hustru Margretha, Hanses hustru j Fureby i Balund sokn, bleff tilltalat, om thett rychtet, att hon hafuer taghit oblatet uthur munnen på sikh när hon var till Gudz bord. Hon nekade aldeles ther till, och thetta så vitnade medh henne en hennes soknemann Erich Christoffer son i Fureby. Men länsmannens pijgha i Nybbele sadhe att hon sågh när förbe[mel]de hustru Margretha, stodh för duken att hon togh hvitt uthur munnen på sikh men hon viste intet hvadh thett var. Sammalunda vitnade ock hustru Anna i Åreby nemligha att hon togh hvitt uthur munnen på sikh när hon stodh för duken, medh sitt förklädhe, men hon viste icke heller hvadh thett var. Ther till svarade hustru Margreta, att hon strök sikh om munnen medh en kluut, men intet togh

¹ Jfr ^{21/7} 1620; ^{1/6} 1625.

² Namn och födelseorter etc. upptecknas.

³ Uppfostrade.

noghot uthur munnen. *Sententia.* Effter thenna saken är intet förhörd in foro politico så skall hon ther först förhöras och sedan skall hon komma hijtt igen, men thes förinnan skall hon hålla sikh ifrån kyrkian och sacramentet. [Senare tillskrifvet i kanten:] Hon hafuer nu giordt sikh frij för tinghet; är therföre admissa ad sacramentum.

^{14/10.} I. Komo in uthi capitulum ordinandj, D. Laurentius Nicolaj, D. Petrus Birgeri et D. Benedictus Ericj, och them bleff pålagt, att så frampt the ville komma till ordines, så skulle the här effter, meer öffua sikh *in lingua græca, latina et arithmetica*, och elliest hålla hvadh som i theras obligation författat är, hvilken ligger ibland capitels saker.¹

^{25/10.} II. Dominus Ericus [Petri Sudermannus] pastor vidh Skinskatteberg kom fram och bleff tiltaalt för thessa beskylningar: I. Hvij han var eij tilstädes i näst förgången synodo. Svarade han: Jagh kunde intet komma *propter infirmitatem corporis*², och jagh skreff strax mijn excusationem till M. Nicolaum [Nicolai Isogæum] præpositum i Kiöping, men breffuet kom intet fram för än han var sin koos draghen till synodum. II. Hvij han plägar försuma att döpa barn. Svarade han: Neij, jagh plägar intet försuma. Tå sadhe hans klockare som var medh honom, att ett barn i Kraabodha som var mycket svagt, och lijtet oleffuat, så nödgades jagh döpa effter Dominus Ericus var intet förhanden, uthan var longt up i skoghen i sina fäbodhar. III. Hvij han plägar försuma att besökia the siuka medh sacramentet. Svarade han: Jag plägar aldrigh thett giöra. Tå bleff han uthvijst, och klockaren ther om tilfrågat. Tå sadhe klockaren, att han haffuer en gong sagt på predijkestolen: Sc[ilicet] att the som haffua nylighen varit till sacramentet om the siukna, så behöffua the intet låta kalla pastorem till sikh, men aldrigh plägar han försuma besökia någhon när han får bodh aff them. *Sententia.* D. Ericus bleff först förmaant, till att flijtelighen achta sitt kall, och efter inge voro tilstädes för uthan klockaren, som om samma saker kunde vitna, så bleff saken upskutin till en annan tijdh.

[III.] D. Leonhardus [Matthiæ Moklintensis pastor] i Haraker, Lasse i Förlunda och hans dreng Siman, Pär i Ulffuesta, ibidem komo in uthi capitulum och vitnadhe om theras klockare

¹ Diakonerna eller »halfprästerna» fingo aflägga ed att fortsätta sina studier, lefva rättrådigt och i sinom tid anmäla sig till afslutningsexamen och eventuellt »full» prästvigning (»ordinandi»). ² Till följd af ohälsa.

Anders vid namn, att han hadhe om vårfru dagh uthi förgångne åår brukat vidhskepelse medh theras klocka således: att när Pär's dreng i Ulffuesta, Siman vidh namn skulle effter klockarens befalning på förb[emel]de dagh gåå åstadh till att ringia, sadhe klockaren: Töffua lijtet; jagh venter effter en karl; och lijtet ther effter kom then samma, nemligha en som heter Pär i Haslebäck, en döffuer, och han ladhe sigh under klockan, medhan Siman ringde, och then döffue bekende thett, och sadhe: Klockaren badh migh så giöra, och ville ther medh hielpa migh till mijn hörsl igen. Klockaren kunde jntet neka ther till, men han sadhe sigh intet haffua meent noghot ondt ther medh. När nu samma Siman, Pär's dreng i Ulffuesta, skulle samma dag ringia annan gången, så var klockan sönder och skrall såsom een söndrogh panna. *Sententia.* Effter han een sådan vidhskepelse haffuer brukat medh theras klocka, så bleff han sagd ifrån sitt embete och then upbörd som honom här effter kunde tilfalla, och skall tillijka medh then döffue stå — 3 söndaghar åslag i våpnehuuset ther heema, och sedhan intaghas a præposito Romfertunensi. Och ingen klockare skall ther antaghas i hans stadh igen, uthan Capitels råd och samtycke.

^{15/11.} II. . . 2. Erich Anderson på Rijssholen, som gick till Kopparberghet die annunciationis Mariæ¹ medhan gudztjänsten hölts skall ock böta effter sedhvanan. 3. Thett folket i Lixand som intet ville komma fram till Examen Catecheticum skole intet komma till sacramentet förän the förr låta sigh förhöra in parti bus catechismj . . . .

^{7/12.} Framkom D. Ericus [Matthiæ Hed.] sacellanus i Fernebodha medh M. Magni [Olai Asteropheri] sin maatfaders² breff lydandes att en hans sokneman vidh namn Mattes i Backa, hadhe under predijkan giordt ett stort buller i kyrckian, i thett han skiöt D. Ericum medh vold ifrån kyrckedören, när han skulle vachta henne, att icke så många skulle löpa uth under predijkan. Tå kom förb[emel]de Mattes, och fick om D. Ericum, kastade honom ifrån dören, och lätt så henne up och lop uth och en stoor hoop medh honom. Förmältes ock i samma breff att någre daghar ther effter när domaren i tingsstughun om samma saak ransakade, så kom en fram vid namn [icke antecknat] som ladhe sigh i försvar för bemälte Matthes i Backa, och sadhe att D. Ericus skulle mista

¹ Marie bebådelsedag. Risholen, by i Leksand.

² »Arbetsgifvares», chefs, kyrkoherdes. Om denne jfr ^{17/11} 2, 1619; ^{10/6} 1620 I.

sitt brödh ther före att han klagadhe på bönderna. *Sententia.* The bådha skole stå i våpnehuset alla predijkedaghar, till thes vijdare om thenna saken varder ransakat, och för än M. Magnus gör någon tjänst, så skola the bådha vara tilstädes. Om heela församlingen faller them bij, skall ther ingen tjänst skee, men äre någre allenast som göra them bijstånd, skola the lysas ifrån kyrckia och sacramente.

1621.

¹²/₁. I. När R. D. Episcopus hölt visitering uthi Ramnäs sokn framkom Anders Erichson i Nääs ther i församlingen boendes, och klagadhe öffuer Daniel i Hökebodha, och Anders i Hvirsbodha, att Daniel pläghar giffua honom många otiänligh nampn såsom dieffuull, folkfrätare etc. och att han pläghar säija, att hans salighe fadher Erich i Nääs är nu i helvetit och häffues medh stångiern, och mycket annat sådant. Och att Anders i Hvirsbodha och hans hustru the plägha ock giffua honom öknampn och icke honom allenast, uthan mäst hvar man i soknen. *Sententia.* Effter Daniel i Hökebodha nu nylighan haffuer ståndit kyrckioplicht för några saker skull så bleff han thenna gången förskont ther medh, och förmantes att han så intet skulle meer göra, och bidia Anders i Nääs om vänskap thett han ock strax gjorde och bleff medh honom förlijkt, och på thett all träta skulle här effter förtagghen varda, så sattes them thetta vijte före, nemligha, om thett finnes att Daniel i Hökebodha här effter giffuer Anders i Nääs sådana öknampn eller andra slijka eller i annor måtto förbryter sigh på honom, och thett kan medh godh vitnen honom öffuertyghas, så skall han giffua till Ramnäs kyrckio — 10 daler och theruthöffuer stå kyrckioplicht. Samma vijte bleff ock Anders i Hvirsbodha föresatt, sedhan han var medh Anders i Nääs förlijkt. Och på thet man må förnimma, om the hålla någhon förlikning sigh emillan, som the tå i godhe mäns närvaro gjorde, så skola the alle tree hålla sigh ifrån sacramentet in till Påscha, och om the tå i medler tijdh ställa sigh väll, och leffua i sämia tillhopa, så skall them tilstädies at gå till sacramentet.

¹⁶/₁. I. Berättadhe D. *Laurentius* [*Hemmingi sacellanus*] i Norrebercke, at en man ther i soknen benembd Jöns i Hillebo pläghar sällan gå till kyrckio och haffuer hållit sigh ifrån sacramentet i trijj år. *Sententia.* Effther han Gudz ord och sacramentet förachtar, så bleff han satt bådhe ifrån kyrckia och sacrament och

alla christnas omgenge, så att om han kommer i kyrckia så [skall] D. Laurentius ingen tjänst göra, kommer han i gästabodh, så skall D. Laurentius gå tädhan etc. Och om han i medler tijdh döör så skall han intet komma uthi kyrckegården.

¹⁸/₁. II. . . . Framkom D. Petrus [*Andreae Sverdsiöensis*] pastor i Grengie,¹ och för sin ålderdom och stora svagheet skull, vedersadhe geldet, och uplätt the sin mågh och capellan Domino Johanni Matthiæ [*Arosiensi*] medh thetta velkor, nemligha, att han skall vedertagha geldet uthi tilkommande Philippi och Jacobi, och svara till alla uthlaghor, gäst och gånge, och upbära mäst all then rettighet som hans maatfader och svär tilförende hafuer upburit. Men D. Petrus för sijn longligha och troгна tjänst som han haffuer giordt thär uthi församlingen, så när uthi 40 år, skall haffua och bruka sigh till godho uthi sin lijffstijdh aff prästebölet två tunne landz åker, ther till medh haffua aff soknen klockare halffspannen och maatskotten, som D. Johannes pläghar tilförende uptagha. Han skall ock så länge han leffuer behålla pastoris namn, och vara känd för godh att sittaa uthi höghsätet etc.

²⁵/₁. II. D. Georgius [*Danielis Wikæus*] i Malung och hans sacellanus Johannes Olaj [*Hedemorensis*] blefue således om kappelans lönen förente, nemligha, att D. Georgius skall giffua sin kappelan all then rettigheet som faller aff the otta bönder i Fors på vestre sijdan, som pläghar sigh vidh pass belöpa — 50 eller 60 sneser korn, 3 pund smör, 8 gånger hästeskoor, och 4 lass vedh. Eller om D. Johannes icke ther medh vore tilfridz så skulle han haffua af suo pastore 4 tunnor korn, 3 pund smör och två daler penningar.

[III.] Uthi Malung när R. D. Episcopus ther visiteradhe så vore många borte; bleff therföre pålagt, att hvar och en som borta var som uthi mantals längden är antecknat, skall för olydnone skull böta till soknekyrkian — 1 mark.

⁸/₂. 4. Oluff Oluffson, mandråparen i Gagnäff för thet han ännu intet sina synd kenner, låter henne eij gå sigh till hiertat, skal ännu till en tijdh stå hema uthi våpenhuset, och när Pastor kan förnimma, at synden går honom någhot till hiertat, skall han förskrifua honom till provesten, och han skall honom ther absolvera, och leggia honom böte uppå effter hans lägenheet — 5 eller — 6 daler.

¹⁴/₂. Vidh Kopparberghet. I. Anders Pärson på Faalan vidh

¹ Nu Grangärde. Svär = svärfader.

Kopparberghet förfrågadhe sigh om thet echtenskap som haffuer varit emillan hans hustrus föräldrar Erich Matzon i Hagha i Thuna sokn en soldat, och Brijta Erichsdotter, skulle för rett och gilt echtenskap reknas, fastän han för sijn hastigha afferd till Lifland medh vijgning effter trolofninget intet fick fulfölia. Svarades effter the vore uthi godhe mäns närvarelse lagligha trolofuadhe och han hadhe henne gåfuor gifuit sc[ilicet] een kädh och någhra kransespengar, och när han drogh sijn koos lofuat hennes maatfadher, saligh Her Oluf [Canuti Helsingium]¹ i Thuna medh reckta hand, at när Gudh tecktes förhielpa honom heem igen, så ville han medh bröllopet effterkomma, och ther hoos bidhit hennes maatfadher, att han uthi sijn frånvarelse ville vara henne bijståndigh. Så skall sådant contract för fult och gilt in för Gudh reknas effter kyrckioordningen pag. 56.² Han gaff till Domkyrkian — 4 daler.

IX. Anders Munck en gammal diekne fick loff till att hafua fyra eller fem poikar till att läsa före [i Falun] Svenska — intet Latijn — och fleckor så många som han kan fåå.³

^{18/2}. I. [Biskopen, två kapitulares och fyra andra präster visitera i Hedemora. En borgare Anders Cnutsson⁴ framkallas jämte fem välaktade män från staden. Han tilltalas »medh en latinisk oration», den han dock icke förstår, varefter blev honom efterlåtet tala på svenska. Förhöret gällde bl. a. ryktet, att han var en profet. Till sist bekänner han:] Ja öffuer the syner jagh sågh Anno 1603 tå jagh lågh uthi een stor svagheet i fiorton daghar heela Julahelghen igenom, ther öffuer så är iagh enn prophete. Jagh sågh att ther effter så kom Herren mz then ytersta domen öffuer trij konunga rijken, så är iag en propheet; Herrens engel uppenbaradhe sigh för migh och förmante migh att iagh skulle predijka om vålzverkare, mandråpare, hoorkarlar och sådana flere. Jagh sågh Kong Carl död, och han jordades uthi Strängnäs, och så är thet skeedt; jagh sågh att Kopparbergz vinnar⁵ the brunno, så är thet ock skeedt. Sedhan så bleff han tillfråghat, huru han viste antingen thet var en godh eller ond engel som uppenbaradhe sigh för honom; svaradhe han: Ther på veet

¹ F. d. domprost, efterträdde han »Episcopus Tunensis» 1571; dog 1607.

² Kyrkoordningen 1571, s. LVI—LVII: Trolofning med gåfvor och i vittens närvaro, efterföljd af sängelag, räknas som gill och rätt inför Gud.

³ Det första bestämda vittnesbördet om flickskola under den nya tiden i Sverige. Läsa före = läsa med, undervisa.

⁴ Jfr 1638, höstsynoden § 7, A I 8. Jfr 1619 ^{22/12} om »bondeprofeten».

⁵ Vinnar = uppfodringsverk(?).

iagh att thett var en godh engel, ty han bödh migh straffa synden och tala sanningen. Tå svaradhe man honom ther till således, nemlighan att, när then onde anden vill någhon bedragha, så kommer han intet fram medh ijdhel löngn, uthan hafuer någhot sant ibland; således bedrogh han våra första föräldrar, Eritis scientes boni et mali¹ etc. Han sadhe ock sant om Christo när han sadhe: Vij vete att tu äst Gudz then helighe. Bonde propheten som gick för någhre åår sedhan, straffadhe ock synden och taladhe sanningen, men ibland så hadhe han och uthspridde många groffua och villfärande meningar. Och effter thetta intet kunne vara nogh till att bevijsa honom vara en propheet bleff han yterligare tillfrågat, om han hadhe intet anna bevijs ther till; svaradhe han: Jagh sågh mina fiender i konnungens hoff; the skulle döo. Tå bleff han strax ther hoos tillfråghat om han ock sågh föråt tijdhen och stunden när the döo skulle; svarade han: Neij, thet kunde jagh intet veta. Ther på bleff tå honom svarat att thet icke heller var nogh bevijs till att han var en propheet, ty således vore ock alla menniskior propheter. — Vijdare bleff han tillfråghat, om han hadhe icke någhot krafftigare bevijs ther till; svaradhe han: Herren hafuer giordt stoor under för mina skull, ty när [iagh?] upläste bönedagz mandatet på torget och förmante folket till bätring etc.; andra daghen ther effter så gaff Herren ett stort rengn. Svarades, att thet skedde intet för then skull, uthan antingen för heela församlingens böön skull, eller uthaff andra orsaker, så som ofta pläghar henda. Bleff än yterligare tillfråghat, om han intet flere bevijs till sitt prophetiska kall [ägde]; svaradhe han: Herrens engel bödh migh att iagh skulle styrkia folket till att hålla medh Hertigh Johan. Svaradhes att thet var ingen godh engels råd, ty heela riket hadhe tilförena eedsvorit sigh Hertigh Göstaff. Än sadhe han: Jagh sågh min brodher dö uthaf brådödh. Svarades: Effter han sågh intet tijdhen, så dogde intet thetta skiäl; mångom androm pläghar henda thet samma, att the see uthi sömpnen thet eller thet, hvilket sedhan pläghar skeep, och the äre therföre inga propheter. Och således kunde han på intet sätt bevijsa sigh vara en prophet, uthan var likväll så oförskämd att han hadhe altijdh thenna orden i munnen: Herrens engel haffuer talat medh migh. Och effter han stodh så hårdt på sin mening, så bleff honom förhållit, att han skulle medh någhot undertekn låta see sigh vara en prophet såsom man läs om the gamla propheter. Ther till

¹ »I skolen veta, hvad godt och ont är».

tegh han stilla. Therföre så läste man up för honom uthaf 1 Cap. ad Hæbræos: Fordom hafuer Gudh etc.¹ Men nu så behöffuer man inga nya propheter etc. Uthan om någhor sådan up komme, så skulle man intet troo then prophetens ord, så fast han än giorde tekn och under, och thet bevijstes uthaf Deut[ronomio], Cap. 18.² Och vardt så then fråghan beslutin, att han var ingen propheet, uthan en drömære, en falsk prophet, och Sathans engel hadhe talat medh honom.

²⁰/₂. I. Olaus Nicolaj en diekne på Rånckhyttan i Wijka sokn som ther läser för Anders Svensons barn, på thet han icke skall förnöta sin ungdom och sedhan till ingo nyttig varda, skall intet längre blifua ther än till Philippi och Jacobi och sedhan förfogha sigh till någhor schola igen.

II. Johannes Ragvaldi en studiosus som lääs för barn i Nygården i samma sokn fick samma sententiam.

²⁸/₂. III. . . . 3 dieknar framhadhes som . . . hadhe skolkat long tijdh. Finge thenna domen, att en af them skulle sittaa i stocken och två i proban, och om the ville dragha sin koos, så skulle the ock gifua någhot tillbaka af sina sokner.

⁷/₃. VIII. Framhadhes en diekne benembd Benedictus Nicolaj Vestrogothus född i Walora,³ som hadhe ett halft år gångit vidh Kopparberghet och perlementat medh bergsmäns drengerna. Svaradhe han, att the haffua apat och förhafft⁴ migh och iagh hafuer så slaghit ifrå migh, och therföre så hafua the grijpit haat till migh och låtit migh ther kasta i kistan, uthan mijn saak, men ther äre fulle the som hafua giordt störe skalkheet, bedrifuit mandrån etc. Och the få ingen näpst. Men migh så förhadhe the. När iagh var för tinget så fick iagh ingen audiens, ty bergsmännerna hålla alle tilhopa etc. *Sententia.* Han försendes på slottet igen till Carl Bonde och sadhes profossen som honom ledhsagadhe att han skulle referera för honom hvadh skull han gaff bergsmännerna, och om honom så tecktes så skulle han gifua honom löös

¹ Ebr. 1: 1—2: Fordom har Gud många gånger och på många sätt talat till fäderna genom profeterna; på det yttersta i dessa dagar har Gud talat till oss genom sin Son.

² 5 Mos. 18: 20, 22: Om någon profet djärfves tala i mitt namn, det jag honom icke befallt hafver att tala . . . den profeten skall dö . . . För honom skall du icke frukta.

³ Varola, församling mellan Sköfde och Hjo.

⁴ Föraktat.

och låta honom giffua sigh till krigsfolket, effter han syntes intet annat till vara dogheligh.

IX. Framkom en man ifrån Hubo sokn, Erich Balzarson i Balzars torp vidh namn, medh sijn hustru, h[ustru] Anna, och klagadhe Herr Jsaac [Ingemari]¹ theras kyrckeheerde, att han hadhe skält hans hustru för een trulkona, och att hon var besatt medh diefuulen, och thetta var skeedt hoos Hindrich i Tränhammar, och Hindrich och hans hustru hadhe hört thet. Jagh hörde thett ock, sadhe mannen, förb[emäl]d[e] Balzar. D. Jsacus svaradhe: Hon var intet i kyrckian i fiol om påska, och therföre så taladhe iagh henne till. Hon svaradhe: Iagh fick intet gå för tanda verk skull. Han svaradhe: Iagh fick sedhan veta, att thet var intet verdt, ty hon gick samma daghen och reffsadhe, när mijn hustru kom rijdandes ifrån Vestrås. Hon svaradhe: Thet var sant; om Påska afton in moot qvällen så gick iagh på väghen och krafadhe up thet som var spilt, ty iagh hadhe intet till att gifua mina södher. 2. Sedhan sadhe Herr Jsaac: Om Juledagh när han hadhe gångit till skriff och beredt sigh till sacramentet, så kom hon intet then daghen till sacramentet, icke heller andra daghen uthan om fierde daghen, så kom hon först, när thet var halfpredijkat och så pläghar hon giöra hvar söndagh. Och jagh viste ingen som ville gå till Herrans Natvard, och gjorde therföre ingen mässa. Hon svaradhe: Jagh var siuk the två daghar, men om fierde daghen så kom iagh när samman ringde, och gick in uthi klockare stughun för kiöld skull, och vår kyrckeheerde pläghar ganska sällan mässa. *Sententia.* Effter hon skiöt sigh till Hindrich i Tränhammar och hans hustru att the hadhe hört thessa skällord, så skall saken stå till thes the komma här in till vitnes.

^{27/7}. II. Dieknarna i Arbogha som senast vore borta in examine, skole the som få soknar böta en tridie part af sina soknar hvar, men the andra klädhe af och få en godh minnesbeta.²

^{4/8}. VII. Bleff beslutit, att effter många här i stadhen säija sigh gå till kyrckia i hospitalet och kan skee ther medh skyla sigh och gå så ingestädes till kyrckia; kunne ock många gå tijtt som äre satte ifrån kyrckia och sacramentet. Äre ock många som gå ther till Herrans Natvard, och således förtära gratis thett the fattigha hafua kiöpt; att Herr Hans [Thomæ], som är theras predicant,

¹ Den sedan, 1623, till Odensvi förflyttade beryktade kyrkoherden I. I. Lilhärens.

² Examen hölls där detta år ^{20/6}. Jfr ^{13/6} 1621.

skall intet lijdhä them ther i kyrckian eller gifua them sacramentet, medh mindre någhon för någhon synnerligh orsak skull, hadhe M. Eliæ [Olai Helsingii pastoris] loff ther till.

²²/₈. [I] Bleff beslutit att the två pundläster sädh, then ena conrectoris och then andra som nu i åår är förverfuat skall således skifftas emillan M. Jonam [Svenonis Columbum], D. Laurentium [Magni Westhium] och M. Andream [Erici Dalecarlum], nemlighen the skola hafua ther af — 30 tunnor och the 6 tunnor som öfuer äro skola M. Jonas och D. Laurentius byta sigh emillan halfparten hvardera.¹ Sedhan så skulle hvar dera af the tre hafua uthi hvart intervalllo — 10 daler penningar, löper — 30 om året. Men om antingen M. Jonas eller D. Laurentius kunde komma undan, så skall *conrector* altijdh hafua en pund läst allena nemligha 48 tunnor och the andra två 24 tunnor hvar dera. Men om så hände at nu i höst kunde komma någhon lärd person ifrån Tyskland, och ville låta bruka sigh här i scholan, så skulle the intet få meer än 24 tunnor hvar, och the öfre 24 tunnor, så skulle tå han få, men så skulle åter theras skadha blifua upfyldt medh någhon annan deel.

⁷/₉. V. Bleff . . . beviliat att här effter skall hållas synodus två gångor om året, först om Botolphi tijdh för sacellanis, sedhan om Mormessotijdh för pastoribus, och skall om Botolphi tijdh disputeras och declameras om samma materia som Mormessan näst tilförende är förhandlat. Och nu om nästkommande Botolphi skall disputeras i Locus in Haffenreffero: De Deo.²

VI. Bleffue pastores i Dalarna och elliest andra som boo langt bort förmante, att the skulle förehålla sina åhörare, att the ville bära mz sigh till kyrckian then deel som terminarij³ skole haffua så som thett nu skeer uthi Upsala stift, att terminarij måtte komma desto förr igen till sina studier och icke så mycket försuma medh then longa soknegången. The loffuadhe sigh vilia thett göra.⁴

VII. Bleffue ock pastores förmante, att the skulle affskaffa

¹ Jfr ²²/₁ 1620. Jfr HALL, Rudbeckius I, s. 146—147, om detta betecknande tillvägagångssätt vid gymnasiets utveckling. En tunna säd årligen: genom kungabref ²⁸/₆ 1621.

² Första afdelningen i Haffenrefferi större dogmatik, Loci theologici, hvilken afdelning handlar om Gud. Jfr 1622 ¹⁹/₆ V.

³ Fattiga, sockengångsbehöfvande djäknar.

⁴ Gustaf II Adolf hade i skrifvelse ¹¹/₂ 1620 bedt prästerskapet om yttrande öfver hans förslag i samma riktning. THYSELIUS, Handlingar rör. kyrkan I, s. 3. Rudbeckius påpekar emellertid ej detta utan ett tidigt förverkligande af samma önskemål i ärkestiftet.

småningom onyttighe klockare aff klockareborden, och tagha i stadhen igen någhon diekne som till intet annat dogde, att han måtte vara bådhe klockare och pædagogus för barnen i soknen.

VIII. Bleff D. Andreas [Petri Arbogensis pastor] i By tillsagd att han skulle betala M. Johanni Læneo¹ i Upsala professori 4 skeppund stångiern som han i mång år haffuer varit honom skyldigh för spannemåla, som han hadhe taghit aff honom, och samma jern så skulle han betala innan han droghe sin koos ifrån synodo sub pæna privationis.

^{3/10}. III. Matz Joseph son en trægårdz dreng ifrån Stookholm hafuer tiänt hoos M. Balzar i kongens trægård, hadhe slaghit sikh full af öll och brenne vijn under högmässan; kom så uthi afftonsongen och kastadhe up på kyrckegålfuet under predijkan. *Sententia*. Han stodh här för kyrckedörena och sleet rijss.

^{17/10}. III. Dominus Ericus [Petri Dingtunensis] i Ramnäs för thett han hafuer uthi thenna förgången sommar tillstadt en studiosum att predijka någhra gångor i sijn försambling som doch intet är ordinerat, och hafuer någhot besked ifrån Capitelet. Skall therföre vara så många söndaghar priverat ifrån sitt prästeämbe.

^{24/10}. III. Erich Larson i Almö i Barkaren som haffuer låtit sikh vija mz sijn hustru mz crona och uthslaghit håår, och hon var haffuande.² Men han svor ther på att hon intet var hafuande, och badh att then onde skulle tagha benen som han stodh uppå, om hon var så; ty han hade lagdt hönsebeen uthi sina skoor, och svor therföre dristeligha emot sitt samveet. *Sententia*. Hon skall giffua fyra daler, men han skall vara sagd ifrån kyrckia och sacramentet till thes han giör bättring.

^{10/11}. III. . . . Berettade Jon skreddare i Hökebodha i Ramnäs soknn, att fierdingsmannens dreng i Fermansbodha Erich benembd haffuer om en söndagh under predijkan kastat up i kyrckian, och Herr Erich [Petri Dingtunensis pastor] hadhe fumlat öffuer then saken, och lagdt honom fögha straff uppå. Jtem at Oluff Hansons och Erichs poikar i Sörby haffua slaghitz munslagh i kyrckian så att blodhen haffuer gångit uth ther effter. Än viste han vijdare beretta att en dreng ifrån Ralsta i Berg sokn enkiones son hadhe öffuerliudt sagdt åter i kyrckian, när the frame i bookstolen hadhe uthsungit »O tu helghe Ande kom»: Stoor tack i ther

¹ Blifvande ärkebiskopen, Rudbeckii intime vän.

² En sådan skulle bära mössa (och vigas inne i sakristian).

frame.¹ Och Herr Erich haffuer ingen näpst lagdt hvarcken på them som sloghos eller honom som så sadhe. Berättadhe ock M. Jonas Columbus² att Pär Jonson vidh Hammaren i Ramnäs haffuer ock storlighen besvärat sigh öffuer thett oskick som ther i församblingen skeer. *Sententia.* Församblingen i Ramnäs skall vara uthan kyrcketjänst till thes Dominus Præpositus och någhon aff capitelet komma tijtt och ther om ransaka. Men om thett omtränger, så skall Dominus Petrus [Olai] i Sura haffua loff till att christna theras barn, jorda theras dödha och besökia the siuka. Men Dominus Ericus för thett han sådana saker haffuer nederlagdt och för sijn försumelse skull skall sittia i proban någhra daghar och böta till capitelet — 6 daler, bådhe för thett han haffuer thetta giordt, såsom ock therföre att han uthan ordinarij minne³ haffuer tillåtit en studiosum predijka ther i sijn försambling.

^{22/12.} IIII. Een pijgha hoos Oluff Skinnare här i stadhen, fiorton år gammal och aldrih varit till sacramentet, haffuer fått en hastigh brådödh. Hon haffuer tilförena tiänt hoos Oluff Skredare ett år, och hoos Lass Marcusson ett halfft år. *Sententia.* Om the vilia haffua henne uthi store kyrckegården, skola hennes husbönder alle tree tilhopa böta 4 daler till Domkyrckian för theras försumelse till at förmana henne till sacramentet. The små klockorna skola the få, men ingen prestetiänst. Vela the intet samma penningar uthleggia, så skola the leggia henne uthi S[ancti] Elians kyrckegård uthan ringning och prästetiänst. [Senare tillskrivet:] The ladhe henne uthi S[ancti] Elians kyrckegård.

1622.

^{17/1.} VI. Jahan Pärson, Lass Andersons mågh haffuer slaghit sijn svärmodher, skutit henne om kull, draghit henne öffuer tröskålen, slaghit henne, så att näsar och mun haffua ståt i blodh. *Sententia.* Han skall i sex vekor stå för kyrckedörena och när han *absolveras*, skall han slijta rijss af diekne poikarna.

VII. Then andre hans mågh, Pär Sommar vidh namn, haffuer ock slaghit sijn svärmodher hema i hennes gård så at hon haffuer leghat på säng i någhra daghar; haffuer ok slaghit pigghan, så att presten måtte till henne; haffuer ok slaghit sönder en ketill etc. *Sententia.* Han kom intet tilstädhes; therföre bleff præposito be-

¹ Han böter därför 6 mark ^{12/12} s. å. VIII.

² Jfr 1619 ^{28/8} I; 1620 ^{22/11}, ^{12/9} II; 1621 ^{10/11} III, 1642 ^{7/9} VI, A I 8.

³ Utan biskopens samtycke.

falt, at han skulle excommunicera honom till thes han kommer till capitelet.

¹⁸/₁. IV. Nils Sporesmedz hustru Karin haffuer slaghitz medh sin svärfadher, varit i hoop mz honom någhra resor, rijffuit en hoop mz hår uthur hans skegg, kallat honom en gammal böffuel. Han haffuer slaghit henne blodsår på näsan, ock rijffuit hår aff henne. *Sententia.* Hon skall banlysas nu om söndagh och intet komma till kyrckia eller sacramentet för än hon låter bättring påskijna, och hennes sak bliffuer politice förhörd. Han skall stå — 3 vekor hema i våpnehuset, och pastor skall aff predijkestolen hans skuld hoos församlingen affbidia.

¹/₂. [V.] Jacop i Höghfors vidh Skinskatteberg haffuer hållit sikh ifrå sacramentet i 8 år, skall till en tijdh stå hema uthi våpnehuset. Sedhan när pastor förnimmer på honom någhon bättring, skall han förskriffua honom till præpositum, och han skall leggja honom meer plicht uppå.¹

¹⁸/₃. I. Mårten Olson, fordom kemmer här i stadhen, pläghar dubbla och dricka medh dieknarna, små omyndigha poikar, bleff therföre sagd ifrå sacramentet, till thes saken bliffuer förhörd på rådstughun.

²⁷/₃. II. Erich Jonson i Öfuersta i Biörkesta soknn, hafuer för någhre år sedhan svarat prästen på predikestolen: Du lögh. Var öfuerst drucken, så at the bäre honom uthur kyrkian. Hafuer sedhan uthi ett gästebudh sagdt att prästerna hafua ingen macht till at förlåta synderna, och thet hafuer han ofta och mångestäds repeterat; när Dominus Johannes [Nicolai] Sacellanus hafuer corrigerat honom, hafuer han sagdt: Du lögh. Hafuer ok varit ifrå sijn hustru uthi halft annat år. *Sententia.* Han bleff till en tijdh sagd ifrå kyrckia och sacramentet . . . till thes han sikh besinnar, och Dominus Andreas [Georgii Schedvimontanus] Pastor skall förkunna af predikestolen om hans brott.

¹⁸/₄. [II.] Peter i Ekeby i Kerbo soknn hvilkens hustru bleff här halshuggen på Kampängsbroon, lätt liggia sijn hustrus lik obegrafuet. Hundar och svijn komo och slete henne. Men hans granne Pär i Ekeby vitnadhe medh honom, att fougden hadhe förbudhit att begrafua henne, och när han ville ridha till nästa by till att läna sikh en spadha, till att gräfua för henne, tå kom bödhelen och togh hästen af honom i betalning för sitt omak, och

¹ Sällsynt nog ådömes äfven en annan s. d. att efter afstängning från kyrkan få sin dom enbart hos prästen.

han fick therföre intet begrafua henne samma daghen, men sadhe att bödhelen begrof henne andre daghen, och togh af henne för sitt omak kiortelen som hon hadhe på sigh, och Carl Larson fougden hadhe ock giffuit honom ther före en daler. *Sententia.* Han skall förskaffa sigh vitne ther på att honom blef förbudhit at begrafua henne, och att bödelen gjorde thet then andra daghen; och thes förinnan skall han intet komma till sacramentet.

^{17/8.} [VI]. Jacobus en förlupin jutisk skolemestare haffuer varet här i stadhen i tree månar, drucket och hållit sigh illa, varit olydigh Episcopo, giordt buller i kyrkian etc. *Sententia.* Flagellatur in schola,¹ och samma dagh packa sigh uthur stadhen.

^{28/8.} II. D. Hermannus [Petri Kilensis, pastor] i Lillehäradt begäradhe komma tädhan, ty uthi prästegården äre inge huus som dogha och soknen vill intet hålla them vidh macht. 2. Hans egna åhörare haffua en gång så öfuerfallit honom vidh ett ting, att Carl Bonde [Ståthållaren] moste lysa fredh öffuer honom. 3. Han får intet uth sijn rättigheet af them.² 4. Oluff i Åby haffuer en gång hotat honom och sagt att han skulle slå sönder honom och settia honom samman igen. *Sententia.* Præpositus skall ther om ransaka in visitatione et habebit aliam conditionem, när någhon kan falla jdonea.³

III. Conradus glasmestare är i rychte för thet han tagher stort ocker för penningar som han länar uth nemligha af sombligha en öre för en daler om ve kan, af sombligha en half öre. Asmus Schult, hans svärfadher, bekende, att han hadhe geffuit honom en fyrick för en daler om ve kan, löper om året — 40 daler och 20 öre. *Sententia.* Exclusus a sacris, donec compareat in capitulo.⁴

Höstsynoden: XV. D. Jacob[us Petri Bollnæsius] pastor i [Vestra] Skädvij är ganska svagh uthi sina predijkningar, såsom nogh hördes in visitatione och sedhan här in synodo. Hans egna åhörare hafua klaghat ther öfuer här in capitulo. Han kan intet sina partes catechismj, såsom ock bleff förhördt in synodo. *Sententia.* Om han vill blifua vidh gäldet, skall han hålla en comministrum,

¹ Får slag med vidjor af och inför skolans elever.

² Blott 13 bönder funnos vid denna tid i församlingen. D. Hermannus misstänktes för trolldom och drefs bort 1625, och Lillehärad lades till Svedvi ända till 1649. Jfr ^{5/12} 1627, 5.

³ Hermannus skall få en annan syssla, ett annat lefvebröd, när någon lämplig befattning blir ledig. Han blef klockare i Sala; jfr 1633 ^{8/7} I, A I 7.

⁴ Uteslutes från det heliga (kyrkan, sakramentet, församlingen), tills han inställt sig inför kapitlet.

giffua honom kost, skoor, skiortor och någhra tunnor sädh. Han skall lära sigh sin catechismum. Sacellanus skall ock haffua reditus ædituj.¹

^{18/9} II. Anders Anderssons hoorkona i Barkarebyn i Barkare sokn haffuer ståndit i våpnhuset heela sommaren öfuer, och effter hon kan intet ännu sina partes catechismj, skall hon stå så länge hon them lærer cum explicatione Lutherj. [Senare tillskrivet:] Hon kom igen, och kunde läsa; skall stå här någhra daghar, och sedhan här absolveras, och giffua fem thaleros. Duos exposuit.

III. Framkom Esaias Michaelis [Sverdsjöensis] medh Sverdsjö församblings testimonio och intercessione, item medh M. Jonæ [Germundi Palmæ] och D. Boëtij [Olai Moræi] uthi Mora att han måtte få sin prest igen. Tå bleff han examinatus in locis theologicis, och fick så thetta svar, nemligha, att han ännu skulle bätre läsa öfuer sina locos, in till visitationem; om han tå varder befunnen emendasse se et in doctrina et in moribus och icke någhot annat befunnes om hans lefuerne, än som prædictæ intercessiones lydha, restituetur men ingen tjänst skall han få göra i Sverdsjö.

^{2/11} III. Hustru Margreta, Mårten guldsmedz och hustru Anna, Pär Bergs ägha benckrum tillhopa i kyrkian; den ägher effter gården sin vestan åån; hafuer ock saligh Episcopi loff till att stå ther men thenne hafuer loff af saligh Gerdt Hanson för thet hon är i slecht medh honom, hafuer ther länge tiänt och hans hustru hafuer ingen dotter och likväll hafuer ther meer än itt rum. Nu kunna thessa förbenemda qvinnor intet väll förlijkas om rumen i samma benck. H[ustru] Margreta vill ingalunda stå nedhan för then andra, vill eij heller töfua så lenge att hon stijgher up för henne när hon ligger på knää, uthan klifuer öfuer henne så som hon två resor hafuer giordt, och hafuer en gång så trampat henne att hon i fiorton daghar ther effter hafuer varit siuk, och om henne misgår medh barnet som hon går medh så skyllar hon hustru Margreta ther före. *Sententia.* H[ustru] Margreta effter hon hafuer tillförena haft thet fremre rumet skall hon ännu behålla thet, doch för sigh allena och för sina döttrar intet, uthan h[ustru] Anna, Pär Bergs, skall stå näst henne, och h[ustru] Margretas döttrar

¹ Klockarelönen.

² Kyrkoherden Michæl Michaelis son i Svärdsjö. Fadern var betungad af mycken gästning, hade 14 barn och var gammal, hvarför församlingen ber för honom och hans son.

nedhanföre. Menn om hustru Anna ligger på knää när hustru Margreta kommer, så skall hustru Margreta så länge töfua att qvinfolken stijgha up, och intet klifua öfuer henne, och för thet hon hafuer två gångor så giordt, och ther medh kommet förargelse åstadh uthi kyrkian, skall hon giffua till the fattigha tree daler. Samma gång när . . . thessa förb[emäl]de qvinnor sampt theras menn skulle uthan för Capitels dör expectare sententiam capituli et consulum,¹ så brukadhe the slem munn på hvar annan, gifuandes hvar annan sådana öknampn som skamlighit är till att referera, förbrådde ock hvar annan för hvars annars föräldrar etc. ut fit in jurgijs.² *Sententia.* För thet the således hafua ohelghat Gudz huus skola hvart hionelagh gifua till the fattigha en daler.

(Forts.)

B. Rud. Hall.

Underrättelser.

— CLAES ANNERSTEDT's monumentala verk *Uppsala Universitets Historia* är nu fullbordadt i och med den tredje delens senare afdelnings afslutande år 1914. Universitetets nuvarande rektor har i *Hist. Tidskrift* (årg. 1914, sista häftet, s. 94 ff.) gifvit ett af beundran och tacksamhet alltigenom buret referat af det väldiga arbetets slutdel. Han finner, att förf:n i de tre nu utkomna delarna redan gifvit sitt universitet »den mest betydande historia, som något universitet ägt». Emellertid uttalas dock den önskan, att författaren icke afslutat sin framställning med året 1792 utan äfven behandlat tiden fram till våra dagar eller åtminstone till början af Oskar II:s regering. Inför denna storartade arbetsprestation af den åldrige författaren har man nämligen svårt att böja sig för hans skäl för att ej fortsätta: »försvagade» krafter. Ty »inför den arbetsprestation, som åldringen lämnat, stannar helt visst ungdomen i förundran och — beundran. Denna sista del, som med sina båda 'afdelningar' och tre band bilagor fyller 3,400 sidor, har utarbetats med en hastighet, som gränsar till det otroliga. Förarbetena började i november 1909 och i april 1912 satte författaren pennan till papperet, men redan i mars 1914 var tryckningen af det hela fullbordad. Hvilken trettioåring skulle ej önska att disponera öfver dylika 'försvagade krafter'!

Och väl att märka — fortsätter professor Schück — det arbete, hvarom här är fråga, är ett, som på hvarje sida är späckadt med faktiska uppgifter, hvilka mödosamt måst hopletas, sofras och ordnas. Men denna kolossala apparat trycker aldrig ned författaren, utan ständigt förmår han att afväga detaljen och hufvudsaken efter deras betydelse för sammanhanget. Framställningen är — såsom man kunnat vänta af den, som af Carl Gustaf Malmström lärt sig historisk metod — saklig, objektiv, flärdfri och dock på samma gång värmande genom det stränga sedliga allvar, som fyller

hela denna framställning af frihetens och den gustavianska periodens kulturlif, genom den manliga världsåskådningen och den varma fosterlandskärlek, hvilken såsom en tyst underström går igenom hela skildringen.

För Upsala universitet är detta arbete — enligt anmälares vackra slutord — det ädlaste monument det kunnat önska — icke blott därför att det visar, hvad detta universitet dock uträttat för vårt land, utan ock därför att det på hvarje rad vittnar om den hängifvenhet, som Alma Mater Upsaliensis kunnat skapa hos sina söner. 'Det är — säger författaren i företalet — kärleken till den moder, som fostrat mig, som drifvit mig till detta arbete, som hållit mig uppe under dess stundom nästan öfverväldigande tyngd. Redan i unga år lärde jag älska henne, och ju mera jag lefvat samman med henne och ju djupare jag trängt in i hennes flydda lif, dess mera har jag lärt att älska henne.' — Både i hängifvenheten och i förmågan att gifva uttryck åt denna skall Claes Annerstedt säkerligen alltid komma att stå i det främsta ledet af dem, som fostrats vid Olof Rudbecks och Linnés universitet.

— Den 6 december 1914 afled den framstående engelske kyrkohistorikern T. M. LINDSAY. Bland hans efterlämnade arbeten må särskildt erinras dels om hans ansedda öfversikt öfver reformationshistorien — *A History of the Reformation* (2 bd, 1906, 1907) — dels om hans intresseväckande teckning af Luther i »*The Cambridge Modern History*».

— Den 1 mars 1915 gick f. d. adjunkten vid Gefle högre allmänna läroverk, fil. doktor CLAES ÖHLANDER ur tiden. Född 1847 blef han år 1898 promoverad i Upsala. Hans författarskap faller väsentligen inom det kyrkohistoriska området. Redan hans gradualafhandling *Bidrag till kännedom om Ingermanlands historia och försättning* (1617—1645) lämnar värdefullt kyrkohistoriskt material. Uteslutande inom detta gebit faller hans nästa undersökning, som utkom år 1900: *Den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland. Ett bidrag till svenska kyrkans historia åren 1617—1704.*

— Till universitetsbibliotekarien d:r Claes Annerstedts sjuttiofemårsdag den 7 juni 1914 utkom en ståtlig festskrift *Bibliografiska undersökningar* (Upsala, Almqvist & Wiksell 1914; 256 sid.; pris 40 kr.). Af särskildt kyrkohistoriskt intresse äro flere bidrag. Så t. ex. lämnar I. COLLIJN i *Bibliotheca* »*Collegii Societatis Jesu in Suetia*» ytterst intressanta meddelanden om den boksamling,

som särskildt på den bekante Klosterlasses initiativ sammanfördes i den af Johan III i det gamla gråmunkeklostret på den nuvarande Riddarholmen grundade läroanstalten, det s. k. kollegiet — Sveriges dåvarande högsta bildningsanstalt — under de år på 1570- och 1580-talen, då jesuiterna regerade där. D:r Collijn har på grund af proveniensanteckningar i ännu bevarade volymer och med stöd af den finska historiska expeditionens i Rom meddelade handlingar lyckats ådagalägga, hur böcker anskaffades för den jesuitiska missionen i Sverige icke blott i påfvestaden utan äfven från andra utländska håll, särskildt från Löwen, där Laurentius Nicolai Norwegus förut varit verksam. Vid jesuiternas bortdrifvande från Sverige blef en del af denna litteratur bortförd till Braunsberg och Riga. Under Gustaf Adolfs krig fingo åtskilliga af dessa böcker ännu en gång anträda färden till Sverige. Slutligen lämnar d:r C. en förteckning öfver de böcker, i hvilka han funnit anteckningar med vittnesbörd, om att de en gång tillhört »jesuit-kollegiet» i Stockholm. Till de rent kyrkohistoriska bidragen höra ock A. ANDERSSONS bibliografi öfver manualer med närbesläktad litteratur, benämnd *Bibeln i 1600-talets andaktsböcker* och H. LUNDSTRÖMS *Det äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret från år 1513*.

— Den 31 mars 1915 öppnades Erik den heliges skrin i Upsala domkyrka i närvaro af kronprinsen och kronprinsessan, ärkebiskopen, universitetets rektor, riksantikvarien, Upsala domkapitels ledamöter, medicine professorerna Hammar, Quensel och Ramström m. fl. Själfva öppnandet af Johan III:s gamla silfverskrin verkställdes af kronprinsen. Bland de väl bibehållna kvarlevorna tilldrog sig den i en skinnpung förvarade genomhuggna halskotan en särskild uppmärksamhet, liksom den här förvarade konungakronan och det gamla klädet af råsilke. En gipsafgjutning togs af kraniet och så väl detta som öfriga skelettdelar blefvo fotograferade. Ett utförligt protokoll öfver förrättningen och gjorda iakttagelser uppsattes.

Samma dag erhöll *Librariet* eller *Bokkammaren* i Upsala domkyrka sin invigning. Därom lästes i tidningen *Aftonbladet* s. d.:

— *Librariet i Upsala domkyrka. En ståtlig samling biblar och kyrkliga dokument.*

Librariet i Upsala domkyrka står nu färdigt och erhöll i dag i sammanhang med öppnandet af S:t Eriks skrin så att säga sin invigning genom kronprinsens och kronprinsessans besök. Bok-

kammaren är inrymd i det af ålder för detta ändamål använda rummet med smala gotiska fönster två trappor upp öfver silfverrummet eller en våning öfver skrudkammarens Sture-rum.

Redan vid skrudkammarens iordningställande år 1908 väckte den nuvarande domprosten tanken på bibliotekets inredande. Syftet var naturligtvis aldrig ett ögonblick, att detta librarium skulle på något sätt framträda såsom någon sorts konkurrent till de stora centrala arkiven och biblioteken. Afsikten var blott att symbolisera kyrkans urgamla samband först och främst med boken, skriften, framför allt med böckernas bok, men vidare också med sin egen kult i forna dagar samt ytterst i någon mån med hvad man kunde kalla kyrklig kultur — konst och vetenskap.

Snarast kunde därför bokkammaren kallas bibel-kammaren. Domkyrkans gamla biblar — och de äro många och vackra, allt ifrån vår äldsta prydliga svenska helbibel, Gustaf Vasas bekanta bibeltryck — behöfde ock i första rummet få ett någorlunda värdigt förvaringsrum. Men därtill kom en med den Heliga Skrifts historia i Sverige nära sammanhängande dokumentsamling, nämligen k. bibelkommissionens handlingar, protokoll och öfversättningar i oafbruten följd allt ifrån denna kommissions första verksamhet. Den tidigaste kommittén kan sägas gå tillbaka ända till 1500-talet. Dess betänkande, de berömda s. k. *Observationes Strengnenses*, framlades år 1600 och finnas nu i Upsala bokkammare. Allt detta har af ålder förvarats af Upsala domkapitel och domkyrka men af utrymmesskäl tyvärr understundom och delvis på allt annat än lämpliga platser — i källare och på vindar. Äfven för dessa bibelkommissionens viktiga och dyrbara handlingar fyller nu bokkammaren ett i egentligaste mening »länge känt behof». — Så ägde domkyrkan en hel rad äldre kyrkohandböcker och psalmböcker m. m., som äfven tarfvade vård. Dessa liksom hvad i öfrigt kunde vara ägnadt att belysa svenska kyrkans kult i forna dagar, såsom *liber cantus*, medeltida missalia och breviaria — allt sådant har också ansetts falla inom ramen för bibliotekets uppgift. Äfven vissa hufvudurkunder såsom ett af Upsala domkapitel ägdt originalexemplar af Upsala mötes beslut 1593 liksom några dokument rörande själfva domkyrkans arkitektur och byggnadshistoria ha här fått ett önskvärdt förvaringsrum.

För sakens ordnande tillsatte Upsala domkapitel en kommitté, bestående af domprosten Lundström, domkyrkosysslomanen N. J. Söderberg och förste bibliotekarien Isak Collijn. För

uppgörande af förslag och ritningar till inredningen vände sig kommittén till en af våra främste museimän, styresmannen för Röhsska muséet i Göteborg, intendenten Axel Nilsson, som med sådant vackert resultat en gång tog så betydande andel i skrudkammarens iordningställande. Man måste säga, att han äfven denna gång lyckats ovanligt väl. Efter intendenten Nilssons ritningar äro de i ljusbrun ek förfärdigade bokskåpen och montrerna utförda af Upsala Möbleringsaktiebolag. Träslag, färg och stil äro icke godtyckligt valda, utan i öfverensstämmelse med den anvisning, som domkyrkans under kommittéarbetet påträffade gamla bokabänk kan anses ha gifvit. Denna intressanta pjäs — ett i sitt slag i Sverige och säkerligen i hela Norden fullkomligt unikum — förtjänade nog sitt särskilda kapitel. Helt oförmodadt påträffades den för någon tid sedan undanskjuten bland en mängd skräp i en gammal materialbod. Framdragen visade den sig vara af ovanligt stort intresse med sina groft tillyxade ekgafvar i gotisk stil och sina kvarsittande rester af de kedjor, med hvilka de medeltida folianterna en gång varit fästade vid den. Märkvärdigt nog kan det visas, att denna bokabänks uråldriga rum i domkyrkan just varit den plats i biblioteket, där den nu står och ger en ypperlig föreställning om hur Martin Luther en gång hade det, då han i Erfurts kloster fann ljus och tröst i en kedjebok — bibeln själf.

Idén med hela bokkammarens inrättande har tilltalat en af Sveriges främste bokälskare och samlare, framförallt på det liturgiska och allmänt kultiska området, nämligen professor emeritus d:r Oscar Quensel. Sitt intresse har han ock ådagalagt i handling, då han till biblioteket skänkt hela sin synnerligea dyrbara samling svenska breviarier, kyrkohandböcker och psalmboksupplagor. I hans donation befinner sig ock en utomordentligt vacker liturgisk handskrift från medeltiden — en af bibliotekets främsta sevärdheter. Till dessa höra också de i väggmontrerna förvarade originalen och facsimilia af bl. a. Upsala mötes beslut 1593, autografer af konungar och ärkebiskopar, vår äldsta katekes, det nyupptäckta mer än 400 år gamla synodalcirkuläret för Upsala ärkestift — i sitt slag det äldsta i Sverige — o. s. v. Den första kedjeboken — en vördnadsbjudande medeltida foliant eller liber catenatus — har biblioteket erhållit som gåfva af generalkonsul Jean Jahnsson i Stockholm.

Om forna dagars kyrkliga myndigheter understundom kunde gifva anledning till befogade anmärkningar för det sätt, hvarpå de togo vara på kyrkornas gamla tillhörigheter, så kan ett sådant klan-

der icke riktas mot Upsala domkyrkas nuvarande »tutores». Det nu i allvarlig och förnäm enkelhet men på samma gång smakfullt och solidt inredda biblioteket sluter sig värdigt till de redan med rätta så högt uppskattade skrudkammaren och silfverrummet.

— Den 7 januari 1915 afled teologie lektorn vid Vänersborgs högre allmänna läroverk, teol. kand. ELOF HALLER. Synnerligen framstående såsom kristendoms lärare har han äfven verkat såsom förtjänstfull författare på det kyrkohistoriska området. Hans lektorsafhandling — klart och öfverskådligt skriven — utgör en värdefull öfversikt af *Svenska kyrkans mission i Lappland under frihetstiden* (1896). I *Realencyklopädie für Protestantische Theologie und Kirche* (andra uppl., utg. af A. HAUCK) har han skrivit den sakrika artikeln *Lappland*. I Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift (1903) offentliggjorde han *Några äldre visitationsakter från Skara stift*. Med tacksamhet minnes honom denna tidskrifts utgivare icke blott i hans egenskap af högt skattad medarbetare — ännu i innevarande årgång finnes ett bidrag af hans hand — utan äfven för flere bevis på ett trofast, vänskapligt hjärtelag.

— Vid 82 års ålder afled den 18 maj 1915 professor EDVARD HOLM, den danska häfdaforskningens »grand old man». Lejonparten af hans omfångsrika författarskap faller inom Danmarks politiska historia, men hans tidigare forskning faller inom den antika historien och delvis inom kyrkohistorien, såsom särskildt är förhållandet med hans år 1864 publicerade afhandling: *Gejstlighedens Optræden overfor Staten fra Slutningen af Constantin den stores Regering indtil det vestromerske Riges Fald*. Hans hufvudarbete *Danmark-Norges Historie fra den store Nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse* (1891—1912) utgör, säger Hist. Tidskr., i sin helhet »en prydnad för Danmarks historiska litteratur». »Holms häfdateckning utmärkes — så sammanfattas här karakteristiken — af mångsidig och noggrann genomarbetning af materialet, sällsynt förmåga att i enskildheternas massa aldrig förlora grundlinjerna ur sikte, omutlig opartiskhet, nobel humanitet och utpräglad rättskänsla i grundåskådningen samt klar och flärdlös stil. Holms hela produktion är sällsynt rik och enhetlig — den påminner i detta afseende ej så litet om Carl Gustaf Malmströms — och skall städse tillförsäkra honom en framskjuten plats bland Danmarks historiker, liksom minnet af hans nobla och harmoniska personlighet

länge skall fortleva hos dem, hvilka som lärjungar eller medarbetare kommit i beröring med honom.»

— Till Svenska Fornskrift-sällskapets sammanträde 1915 har d:r ROBERT GEETE utgifvit *Vadstenabrodern Peder Månssons bref på svenska från Rom till Vadstena kloster 1508—1519*. Editionen lär vara att betrakta såsom ett komplement till det större utgifningsarbete, som afser att i nämnda sällskaps samlingar publicera samme Vadstenabroders och Västerås-biskops samtliga svenska skrifter. I Historisk Tidskrift har med allt skäl uttalats ett beklagande öfver att Petrus Magni's latinska bref icke samtidigt utgifvits, då de ju »bilda ett helt» med den svenska lilla samlingen. Emellertid får man vara tacksam för hvad som meddelats. Icke blott ur *successio apostolica*-synpunkten intresserar Peder Månsson en svensk kyrkohistoriker. Han gör det äfven för sin egen skull, för de inblickar han gifver i sin tids svenska kloster- och allmänna kyrko-historia. Trohjärtadt och friskt meddelar brefskrifvaren hvad han har att säga. Hufvudsakligast behandla dessa bref ordensangelägenheter och särskildt Birgitta-hospitalets i Rom förhållanden. »I förbigående beröras emellertid äfven allmänna politiska och kyrkliga förhållanden, såsom kejsar Karl V:s val och ställning, Luthers uppträdande o. s. v., och den lärda Vadstenabrodern uttalar därvidlag energiska och rakt på sak gående, om ock ej alltid så djupsinniga omdömen. I de kyrkliga institutionernas transaktioner med kurian får man en god inblick ej minst i det raffinerade ekonomiska utsugningssystem från påfvekansliets sida, som tyngde dåtidens katolska värld. Det är öfverflödigt att tillägga, att textbehandlingen är gjord med utgifvarens vanliga omsorg.» (Hist. Tidskr.)

— Den 17 september 1915 afled vid 46 års ålder i Rom efter en kort sjukdom den kände finländske forskaren d:r HENRY BIAUDET. Såsom licentiatsprecimen framlade han år 1906 första delen af ett stort planerat arbete, *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle*. Denna första och enda del, som år 1907 utkom från ett franskt förlag, behandlade tiden 1570—1576. År 1912 utgafs efter förändrad plan en liknande källsamling, omfattande åren 1576—77. En rad större och smärre undersökningar af Biaudets hand, med stöd af material ur italienska och spanska arkiv, har han under de senaste fem åren publicerat i Finska vetenskapsakademiens handlingar. En kritisk öfversikt af dessa arbeten lämnas i Historisk Tidskrifts tredje häfte s. 55—61

af L. DALGREN. Red. af Historisk Tidskrift uttalar bl. a. följande omdömen, som vi till fullo underskrifva: »Genom sitt högt uppdrifna spårsinne och sina ovanligt omfattande språkkunskaper var Biaudet såsom arkivforskare mycket framstående och torde ha ägt en rätt enastående kännedom om särskildt de kyrkliga arkiven i Italien. Hans historieuppfattning kan däremot icke frikännas från en viss subjektivism och doktrinarism, som ibland gaf sig för ett svenskt sinne rätt stötande uttryck.» Vi hafva i en föregående årgång af denna tidskrift (årg. II, 1910) haft anledning påpeka, hurusom t. o. m. en katolsk anmälare funnit Biaudets osvenska historiekonstruktion väl starkt subjektivt färgad och i själfva verket ohållbar, då han t. ex. låter motiven till Sveriges och Gustaf Adolfs deltagande i trettioåriga kriget sammankrympa till något så enkelt (»simple») som »ett rent dynastiskt intresse». Då denne recensent i det granskade arbetet konstaterade »une certaine antipathie de l'auteur pour les Suédois», så äger nog denna iakttagelse en genomgående tillämplighet på Biaudets författarskap. Därmed skall icke förnekas det af denne forskare framdragna arkivmaterialets värde äfven för svensk kyrkohistoria, äfven om detta material är i hög grad af behof af komplettering och tillrättläggning genom de svenska arkivens upplysningar, hvilka Biaudet systematiskt underlät att tillgodogöra sig.

Biaudets lågande intresse för kyrkohistorisk arkivforskning förtjänar dock honnör. Vid hans bortgång skall ock med tacksamhet erinras om hans urkundsutgifvandes bestående värde, och om hans vackra och oegennyttiga sträfvanden att i Rom skapa ett finländskt-historiskt forskningsinstitut efter de stora ländernas förebild.

— Med det nyligen utkomna sjätte bandet, omfattande åren 1513—1536, föreligger nu afslutad iden stora danska urkundspublikationen *Acta pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536*. Det senast utkomna bandet är liksom de fyra närmast föregående utgifvet af ALFR. KRARUP och JOHS. LINDBÆK. Härmed är ett mer än tjugoårigt energiskt utgifningsarbete afslutadt, och till det vackra och omfångsrika verket är — enligt hvad Hist. Tidskrift helt visst med all rätt framhåller — den danska häfdaforskningen att lyckönska. Sådant det föreligger skulle det vara en heder för hvarje lands vetenskap.

— Bland i Sverige på senare tider utkomna kyrkohistoriska specialarbeten förtjäna framför allt att nämnas docenten K. B.

WESTMANS skildring af *Den Svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarf till Innocentius III:s* (1915) samt professor HJ. HOLMQUISTS *Den lutherska reformationens historia* (1915). Bland under året utkomna akademiska afhandlingar må särskildt erinras om docenten GOTTFRID CARLSSONS grundliga monografi öfver *Hemming Gadh, en statsman och prelat från Sturetiden* och doktor YNGVE BRILIOTHS sorgfälliga och lärorika studie öfver *Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen*. Vi hoppas i recensionsafdelningen kunna ägna utförligare uppmärksamhet åt åtminstone ett par af dessa arbeten, som hvar för sig i sin mån utgöra en heder för den historiska vetenskapen i vårt land.

— Den 31 juli 1915 afled i Upsala f. d. professorn i praktisk teologi, d:r OSCAR QUENSEL. Född i Göteborg den 29 juli 1845 blef han student i Upsala 1863, aflade teol. fil. examen 1872, teoretisk teologisk examen 1873 och praktisk teologisk examen 1874. Följande år prästvigdes han för tjänstgöring inom Göteborgs stift och aflade samma år pastoralexamen. År 1876 blef han sjömanspräst i West Hartlepool och året därefter kyrkoherde i Marstrand. Utan vare sig akademisk disputation eller eljest såsom oundgängliga betraktade akademiska prof kallades han år 1887 på den då, sedan professorerna Cornelius och von Schéele befordrats till biskopar inom teologiska fakulteten i Upsala, så godt som allenarådande professor Martin Johanssons tillskyndan till docent i praktisk teologi. År 1898 efterträdde han professor C. J. Norrby såsom e. o. professor i praktisk teologi samt utnämndes 1909 till ordinarie professor i pastoralteologi — allt vid Upsala universitet. Promoverad till teologie doktor vid Linnéjubiléet år 1907 inträdde han år 1910 i pensionsåldern. — I yngre år var han mest känd som fängslande predikant. Såsom akademisk lärare i predikokunst beträdde han ytterst sällan om ens någonsin en predikostol. I egenskap af mångårig handledare på detta område fick han dock tillfälle till mycken eftertanke angående predikans teori. Den mogna frukten af hans studier och rika erfarenhet på detta gebit har han nedlagt i sin *Homiletik*. Stort intresse ägnade ock den bortgångne universitetsläraren åt liturgiens historia, liksom åt kyrkohistorisk forskning i mera omfattande mening. Quensels *Bidrag till svenska liturgiens historia* är ett verkligt framstående arbete, framför allt på grund af sin författares fina, liturgiska sinne, men äfven till följd af många kulthistoriska notiser och sammanställningar, som där äro att finna. Företrädesvis i *Kyrklig Tidskrift*, till hvars grun-

dare och förste redaktörer professor Q. hörde, har han i en mängd strödda uppsatser sökt lämna bidrag icke blott till den svenska gudstjänstordningens historia, men jämväl till svensk kyrkohistoria i vidsträcktare mening. Säkerligen har hans insats på detta område varit fruktbringande ur mer än en synpunkt, äfven om bristen på grundläggande vetenskaplig skolning understundom är omisskänlig i hans kyrkohistoriska författarskap. För äldre liturgiska urkunder och sådan litteratur liksom för konst och särskildt äldre grafisk sådan hyste professor Quensel lifligt intresse och lyckades på dessa områden hopbringa betydande och högst värdefulla samlingar. Sin unika kollektion *liturgica, hymnologica* m. m. har han redan i lifstiden med frikostig hand skänkt till Upsala domkyrkas bokkammare, till hvars förnämsta prydnader den hör, och efter hans död har hans efterlämnade änka med ytterligare några äldre manuskript och dyrbara böcker förstärkt och utvidgat denna vackra donation.

— Första delen af Olaus Petris *Samlade Skrifter* har utkommit från trycket på Sveriges Kristliga Studentrörelsens förlag under redaktion af professor BENGT HESSELMAN. I sin helhet kommer verket att omfatta tre till fyra band och väntas inom den närmaste framtiden föreligga fullt afslutadt. Ett mindre supplementband skall innehålla språklig kommentar samt redogörelse för de grundsatser, som blifvit följda vid textrevisionen.

Professor HARALD HJÄRNE har skrivit ett förord till hela verket. Här framhålles, huru »Olavus Petri och hans store samtida konung Gustaf äro de första personligheter, som med otvetydiga drag genom fullt ansvariga handlingar och uttalanden framträda i de svenska häfdernas klarare och rikare belysning». I sammanhang härmed betonas nödvändigheten för den historiska forskningen att egna ingående studium för att lära känna de båda förgrundsgestalterna i reformationens religiösa och nationella väckelsearbete. »Konung Gustaf känna vi redan bäst i de samlade alstren af hans politiska maktbud och undervisning. Tiden är nu ändtligen inne att äfven Olavus Petri får tala till eftervärlden i det äkta och obrutna sammanhang, som ensamt förmår göra hvad han varit och verkat rätt åskådligt och fruktbärande för vår historiska uppfattning.» Mycket återstår att vinna, »innan vi mäktat sammanfatta hans verksamhet för vår kyrka under enhetliga synpunkter, innan hans betydelse såsom skriftställare och språkdamnare kan ställas i sin jämnt fördelade dager med hänsyn till före-

gångare och efterföljare, till hvad han ärft, lånat, förvärfvat eller tillsatt af sitt eget». Det skulle föra oss för långt att citera mer ur det glänsande förordet, som ingalunda inskränker sig till dessa allmänna reflexioner, utan jämväl går in på en omedelbar analys af Olavus Petris politiska och sociala åskådning med dess religiösa bakgrund. Trots sin knappa, sammanträngda formulering ger denna inledning »en ypperlig vägledning vid studiet af Olavus Petris person och gärning». — Till första bandets tolf skrifter från åren 1526—1528 har docenten K. B. WESTMAN skrivit koncentrerade, men »synnerligen upplysande» litteraturhistoriska inledningar. —

Med glädje måste detta stort anlagda och hittills mönstergillt utförda företag hälsas. Att fortsättningen kommer att motsvara detta verks början, är väl ej heller det ringaste tvifvel underkastadt. Det är en på samma gång fosterländsk, kyrklig och vetenskaplig gärning af största betydelse. Utgivare, medarbetare och förläggare förtjäna också utan tvifvel allt det erkännande, som de redan fått och komma att få, så väl för arbetets smakfulla och vårdade utstyrelse som för dess goda egenskaper i öfrigt.

— H. D. HALLBÄCK har anhållit att få rätta ett par korrekturfel i sin uppsats »*Några ord om Olof Lambatungas dödsår*», Kyrkoh. Årsskrift 1913 s. 30, 31, hvilka fel göra meningen obegriplig. Läs: »— — venerabili fratre nostro Q, upsalensibus archiepiscopis (Neumann har O).» samt s. 31: — — »omnämnde Q», »Peter och Q».

LITTERATURÖFVERSIKTER, ANMÄLNINGAR
OCH GRANSKNINGAR

Kyrkohist. Årsskrift 1915.

I

Den nederländska lutherdomens historia.

J. W. PONT: *Geschiedenis van het Lutheranisme in de Nederlanden tot 1618.*

Verhandelingen rakende den naturlijken en geopenbaarden Godsdienst, uitgegeven door Teyler's godgeleerd Genootschap. Nieuwe Serie Zeventiende Deel, Haarlem De Erven F. Bohn 1911, XVI × 632 s.

Den 16:e delen af dessa prisbelönte skrifter innehöll professor ERIK STAVES: *Über den Einfluss des Parsismus auf das Judentum.* Som 17:e delen följer ofvanstående arbete af professorn vid »Gemeentelijke» universitetet i Amsterdam och predikanten vid den evangelisk-lutherska församlingen därstädes, d:r J. W. PONT. Denne fäste uppmärksamheten på sig genom sin 1907 utgifna »Nieuwe Bijdragen tot kennis van de geschiedenis en het wezen van het Lutheranisme in de Nederlanden»; 1908 utgaf han broschyren »Lutherske Kerk in Nederland», i VAN VEENS *Kerk en Secte* (se min uppsats om nyare holländsk litt. i föreg. årg. af *Kyrkohist. Årskr.*). När Teylerska sällskapet 1908 utlyste pristäflan om lutherdomens uppkomst och plats i Nederländerna och förklaringsgrunden till dess ringa inflytande, kunde man förutse, att han skulle lösa uppgiften.

Hans här anmälda bok utgör ock ett bevis för den höga ståndpunkt, som den moderna holländska kyrkohistoriska forskningen intager med hänsyn till grundlig källforskning, säker metod och teologisk allmänbildning. Teylerska samfundet säger i det protokoll, där Ponts arbete i konkurrens med två andra fick priset, att det visserligen underlåt tit att efterforska Luthers och lutherdomens inflytande på Hollands folk via Menno och Merula, Oraniens omgifning, Loysaleur, Arminius etc., men att arbetet gifvit lutherdomens historia i Nederländerna med sådan grundlig

källforskning, sådan klar och fängslande framställningskonst, att det väl förtjänar priset. Närmast träffas väl en svensk läsare af en missräkning. Pont har den uppfattningen, att de första årens reformationsrörelse i Holland—Belgien (han tar Nederländerna i dess dåvarande vidare geografiska betydelse) bar en »allmän reformatorisk, icke en specifikt luthersk karaktär», och att äfven sedermera beteckningen »luthersk» blott var detsamma som kättersk och ej garanterade förefintligheten af lutherdom. Därför afstår han från att söka ge en genomförd teckning af reformationens uppkomst och utveckling på Holland på 1520-talet, dess lutherska karaktärs modifierande genom »sakramentarna» (Hoen, Rode m. fl.) och tillbakaträngande genom döparna 1530—35, dess nya framväxt som ledande inom den nederländska protestantismen efter katastrofen i Münster, ända tills den undantränges af kalvinismen mot slutet af 1540-talet, då också i Tyskland 1549 klyftan mellan Calvin och lutherdomen vidgade sig. Af denna utomordentligt intressanta utvecklingshistoria får man blott spridda drag vid Ponts detaljbehandling af lutherdomen på enskilda platser; den tillhör enligt honom icke den lutherska kyrkans historia i Nederland. Den första fasta punkten i denna historia är förekomsten af en verkligt luthersk församling i Antwerpen 1566—67, som afvisade all förbindelse med reformerta och döpare och som fick stort inflytande på alla de lutherska församlingar, hvilka bildades i början af 1600-talet. Denna Antwerpenförsamling hade sin egen trosbekännelse, agenda, sångbok, som sedan officiellt infördes i Amsterdam. Med denna församling stå vi först på säker luthersk historisk grund; den tar Pont till utgångspunkt för sin undersökning.

Att ens ytligt referera innehållet är af utrymmesskäl omöjligt på grund af undersökningens betydande omfång. Några antydningar må vara nog. Pont uppdelar sin historia i två perioder, den som ligger före och den som ligger efter Albas uppträdande 1567. Inom den förra delen behandlar han i kap. I den antwerpiska lutherska församlingens uppkomst till 1567. Här föras vi tillbaka ända till den första utbredningen af Luthers skrifter i Antwerpen, lutherdomens fäste i augustinklostret och Henrik van Zutphen, olikheten mot Luther i sakramentsläran (Hoen, Rode, Gnapheus etc.), som framträdde redan 1521 i den öfversatta märkvärdiga skriften: »Van den olden ende nieuwen God» (enl. Pijper troligen af Thomas Münzer, enl. De Hoop Scheffer

öfversatt af Paulus Eliæ i Köpenhamn) och 1524 i skriften »Refutacie vant Salve Regina»; här påvisas huru Luther trots afvikelser dock alltfört är den egentliga auktoriteten, reformationens utgångspunkt. Vi föras i korthet till Aleanders och, efter Leo X:s död, Glapions ledning af de religiösa angelägenheterna i Nederland, inkquisitionens och förföljelsernas begynnelse, och huru därigenom omkr. 1523 den kraftigare öppna reformatoriska rörelsen i Antwerpen var så godt som kväfd, äfven om inkquisitionen aldrig upprättades i Antwerpen före 1550. I det tysta verkade reformationen vidare, särskildt genom bibelöfversättningar efter Luther. Pont framhåller dock, att i dessa det specifikt lutherska saknades, och att de många bibelöfversättningarna därför icke medverkat att sprida *lutherdom* i Nederland; lutheranerna kände det själfva, då de 1612 beslöto att låta en riktigt luthersk bibelöfversättning verkställas. Att följa detaljerna i Antwerpen tillåta ej källorna. Med 1530-talet begynte Luther träda i bakgrunden i den nederländska rörelsen; i stället kommo andra auktoriteter, särskildt Bucer och anabaptisterna. Luthers uppträdande i bondekriget bidrog ock att aflägsna holländarnas sinne från honom. Hans till holländska öfversatta stora bekännelse om nattvarden mot Zwingli vann ej anklang. Men framför allt utträngdes Luther, därför att han ej ville veta af konventikelväsen, hvartill hela samhällsstrukturen och det religiösa läget drefvo nederländarna, ej blott döparna utan ock »lutheranerna». Däremot stärktes detta af Calvin, och därför tog hans åskådning snart ledningen äfven bland Antwerpens protestanter från 1547 och framåt. De verkliga lutheranerna, som ej ville bilda konventiklar och ej kunde bilda kyrka, lefde i det yttre kvar som romerska katoliker, visserligen utan att använda dessas kyrkliga inrättningar annat än dopet och vigseln; de voro okyrkliga romerska, som i familjens sköte lefde af evangelisk religiositet.

Antwerpen, det nordeuropeiska Venedig, träffades 1550 af Karl V:s stränga religionsplakat; men då dess genomförande skulle betydt handelns undergång, modifierades tillämpningen. Lutherska predikanter uppträdde, men utan större inflytande på folket, enär de mest voro tyskar. Ubikvitetsläran trädde på 1550-talet i förgrunden hos lutheranerna och skilde dem än mera från andra protestanter; en predikant uppsatte 1564 en luthersk trosbekännelse, som är ett verkligt dokument för den typiska nederländska lutherdomen. — Till 1560 hade de reformerta i Antwerpen knap-

past haft någon utpräglad karaktär, och de som direkt hörde till »kyrkan under korset» kunde knappast uppskattas till mer än 2,000. Men efter 1560 tog den reformerta strömningen intensiv fart, med ifrig propaganda. Under trycket från katolicismen hade klyftan mellan dem och lutheranerna ej blifvit synlig; så mycket starkare trädde den i dagen, då med 1560-talet en tid af religionsfrihet syntes komma. Den politiska frihetsrörelsens män, som ännu mestadels voro katoliker, måste söka stöd i det protestantiska Tyskland; Oraniern fann det då klokt anbefalla Nederländernas protestanter att ansluta sig till den rättsligt erkända augsburgiska bekännelsen. På ett möte i Brüssel 1564 öfvertygades Guido de Bray m. fl., att de reformerta kunde antaga Wittenberg-konkordian, som ju Bucer underskrifvit. Men de Bèze afrådde från Genève ifrigt Antwerpenborna att gå med; och de beslöto följa de Bèze. Oranierns första försök att samla nederländerna under augsburgiska bekännelsen misslyckades 1565.

Nu började den unga adeln emellertid öfvergå till protestantiskt tänkesätt, och jäsningen utbredde sig. 29 dec. 1565 uppspikades i Brüssel den bekanta paskillen »Herna, herna, herna», som satte lavinen i gång. I Antwerpen gingo de reformerta radikalt fram; då lutheranerna ej ville följa med så långt, uppenbarades för all världen den förut dolda tudelningen af Antwerpens protestanter. Pont ger en detaljrik skildring af händelserna i Antwerpen detta ödesdigra år. Det visade sig, att kalvinister och katoliker voro ungefär jämnstarka i staden, som räknade öfver 100,000 invånare (15,000 stridbara på hvardera sidan), under det att Pont uppskattar lutheranerna till blott omkr. 4,000. Dessa senare funno det nu ändtligen nödvändigt att organisera sig till en församling. Den bestod af tre nationer: tyskarna, Östersjöfolket och stadsborgare; majoriteten var utlänningar. Så ock bland de lutherska predikanter, som nu strömmade till och uppställde agenda, trosbekännelse etc. för den nya församlingen. Deras inflytande bland folket blef därför äfven nu litet; så klagar den lutherske Ludwig af Nassau, att »bland 10 af deras predikanter är knappt en som talar vårt folkspråk». Lutheranerna blefvo i det hela främlingar i Nederländerna. Skillnaden från kalvinisterna växte, då Flacius kom dit och hans inflytande ökades; i den mot slutet af 1566 färdiga konfessionen trädde skillnaden från de reformerta i nattvards- och ubikvitetsläran i förgrunden.

Under den tiden ökades den politiska spänningen. Jan. 1567

befallde »Landvoogdes», att kungaplakaten åter skulle publiceras i Antwerpen. I staden kom det i mars till ett upplopp; krigsfolk samlades utanför under Toulouse (Jan Marnix). Då grepo de reformerta till vapen. Ett ögonblick syntes det, som om de skulle blifva situationens herrar. Den 15 mars beslöto de att söka få förbund med »martinisterna» mot papisterna; i så fall hade de öfvervikt. Men magistraten bjöd ock lutheranerna förbund. Dessa följde sin princip att ej ställa sig väpnade mot den världsliga öfverheten utan slöto sig till magistraten. Nästa dag fingo alltså kalvinisterna se katoliker och lutheraner samman på motsatta sidan; de rasade, men måste erkänna, att de nu voro det svagare partiet. De nedlade vapnen. Men de glömde aldrig, att detta hade måst ske genom lutheranernas handlingssätt, hvars motiv de ej förstodo. Hvad de förstodo, var att religionsfrihet i Nederländerna ej kunde vinnas genom lutheranerna. Från den stunden kom in i Nederländernas reformerta folk en intuitiv ovilja och mistro mot anhängarna af Confessio Augustana; lutheranerna blefvo i egentligaste mening främlingar i Holland. Det är den stora hufvudtesen i Ponts framställning att uppvisa, hurusom lutherdomen i Nederländerna före 1618 enligt källornas omutliga vittnesbörd bar stämpeln »made in Germany» och icke hade hemortsrätt i det nederländska folklifvet; han hoppas i en kommande undersökning få visa, att på 1600-talet en ny nederländsk luthersk strömning uppkom, som under olika namn sökte bekämpa de tyska element, som kommit in i den holländska lutherska kyrkan.

I Antwerpen undertrycktes upproret, hvarvid den lutherska församlingen upplöstes. Flacius hade redan i februari gått till Frankfurt, och andra flydde. För de kvarvarande voro kyrkorna slutna; skulle de nu bilda hemliga konventiklar? Joachim Westphal i Hamburg, som ock varit i Antwerpen, anbefallde dem att icke bilda sådana. Och så återgick man till ordningen före 1566. Lutheranernas barn döptes romerskt, äktenskapen ingingos romerskt, och så uppbyggde man sig i det tysta i hemmen evangeliskt kring bibeln. Men den första lutherska församlingen i Nederländerna hade efter kort tillvaro 1567 upphört att finnas till.

I kap. 2 tecknar författaren den antwerpiska lutherska församlingens tro och inre lif. Han slutar med att äfven här betona, att lutherdomen till 1567 intog en mycket underordnad plats i Antwerpen. Äfven om man möjligen kan vindicera en luthersk karaktär åt reformationens begynnelse i Antwerpen, är denna

möjlighet efter 1528 försvunnen. Hade Antwerpen ej varit en internationell handelsstad med bl. a. tysk befolkning, så hade aldrig en luthersk kyrka där uppkommit, dömer Pont. Zutphen, Hoen, Gnapheus etc. stodo i kontakt med Luther utan att bero af honom; Luthers böcker spredos, men ingen inhemska litteratur af rent luthersk typ växte fram. Före 1566 kan ej namngifvas en enda nederländare, som skrifvit en typiskt luthersk bok. Luthers och den tyska protestantismens inflytande befördade det allmän-reformatoriska; men det säreget lutherska, det säreget tyska har aldrig fått resonans i nederländska folket. Äfven 1567 var den lutherska strömningen i Antwerpen obetydlig, jämförd med de större »sakramentariska» och anabaptistiska och framför allt den växande kalvinska.

3:dje Hoofdstuk ägnar Pont åt de lutherska rörelserna i Amsterdam, Kuilenburg, Deventer, Woerden och Breda till 1567. Slutresultatet af den detaljerade undersökningen blir, att öfverallt den lutherska strömningen bars af utländska element, mer eller mindre kraftig allt efter lifligare eller svagare handelsförbindelse med Norden (Amsterdam och Deventer hade nära förbindelse med Bergen och Östersjöstäderna) eller Tyskland, men öfverallt en strömning, som icke var nederländsk. Detta gällde t. o. m. Deventer, hemmet för Gert Groote och det gemensamma lifvets bröder, hvars brödrahus i början blefvo lutherdomens borgar. Där verkade Hinne Rode, som fördrifvits från sitt rektorat i Utrecht; där öfversattes Luthers nya testamente före 1528. Men så kom reformationens undertryckande genom Karl V och anabaptismens framryckande. I Deventer verkade 1534 Jan Matthijsz; där samlades sedan såväl Batenburgers som Davidjorister; Joris' »Wonderboek» trycktes där. På 1560-talet trängde den reformerta åskådningen segrande fram; predikanten Carolus Gallus var en af de i Genève af Calvin och Beza skolade nederländarna. När krisen 1566—67 kom, kunde i Deventer lutherdom spåras blott hos de utländska elementen; när protestanterna 1580 fingo frihet, voro de i Deventer kalvinister. Att på denna plats, där lutherdomen dock kunnat få en fruktbar åker, den aldrig växte upp, berodde främst på, att den saknade kraftiga och öfvertygade lutherska predikanter; äfven reagerade brödrahusens humanism mot Luthers nattvardslära; och så kom Gallus' stora personliga inflytande. — Den lutherska församlingen i Woerden är den enda, som har ett sigill med en verkligt historisk, icke en symbolisk figur,

en vid brandpålen bunden man: »Johannes Pistorius Woerdensis, Protomartyr Hollandiæ 1525». Men det finnes enligt Pont ingen grund att anse den reformatoriska stämningen i Woerden som luthersk, hvarken under dess första tid eller när den 1566 på grund af hertigens af Braunschweig borgen anslöt sig till Confessio Augustana. Däremot var den ej heller utprägladt kalvinsk, utan stod närmare Rhenländernas bucerianism. Där förblef den reformatoriska rörelsen tämligen ostörd tack vare Eriks af Braunschweig skydd. — I Breda åter bar reformationen från början en »sakramentarens karaktär». Konventiklar funnos. Enstaka lutheraner funnos vid prins Wilhelms hof på 1560-talet, och 1566 fanns tydligen en liten reformert församling, dit den berömde Filips van Marnix hörde. Då en bildstorm 1566 ägde rum, utgaf en lutheran en stridsskrift däremot; Marnix svarade i en utmärkt traktat: »Van de Beelden afgheworpen in de Nederlanden in Aug. 1566», där han vågade försvara bildstormen. Motsatsen på denna punkt mellan lutheraner och kalvinister blef särskildt brännande i Breda. Oranierna gjorde ansträngningar att ena de båda partierna; de reformerta voro ej ovilliga, men lutheranerna gjorde svårigheter för lärans skull, och resultatet blef ökad animositet. Majoriteten stod på de reformertas sida och hade en sådan talang som Marnix; lutheranerna bildade en liten minoritet. Utom de vanliga skiljepunkterna trädde här två andra, frågorna: 1) hvem skall aflägsna bilderna: öfverheten eller folket; 2) hvem skall sända predikanter: öfverheten eller församlingen? De demokratiska reformerta träffade enligt Pont det rätta, då de svarade: folk och församling. Någon verkligt luthersk församlingsbildning blef det ej heller i Breda. Till 1567 kunna vi icke tala om lutherska församlingar i Nederland undantagandes Antwerpen, som ensam blef moderförsamling till alla lutherska under tiden 1567—1618, men som genom sin sammansättning af främlingar, sitt oförstående inför de stora frågor, som upprörde det nederländska folket, sin vägran att deltaga i upproret och sina epigonartade predikanter blef ödesdiger för lutherdomens ställning till landets folksjäl.

Detta bekräftas ytterligare genom kap. 6, som söker spåren af lutherdom i andra delar af Nederländerna till 1567. I Friesland med Emden utplånades lutherdomen genom döparna och kom åter först på 1600-talet. Samma historia möter i Holland med Haarlem, Dordrecht etc. Om förföljelse och martyrbål (bl. a. förstlingsmartyrerna 1523, spanjoren Enzinas 1543, Tileman 1544

etc.) talar särskildt Bryssels och Leuens reformationshistoria. Vi kunna ej följa detaljerna. Sammanfattningen blir ungefär den, att i de flesta områden hade Luther och den tyska reformationen ett visst inflytande före 1530; Luther hade öfverallt gifvit stöten till rörelsens uppkomst, och han var den stora auktoriteten till omkr. 1530. Men äfven då stod man mot honom med den nykterhet, som karakteriserar det nederländska folket, och antog aldrig hans nattvardslära. Förblifvande var hans inflytande ingenstädes. Under det att anabaptisterna ryckte med sig massan, gingo de mera bildade sin egen väg. De kunde ej sluta sig till lutherdomen, som gick upp i renlärighet och uppträdde som fanatiker mot annorlunda tänkande i fråga om ubikvitet och konsubstantianism. Somliga närmade sig kalvinismen, andra bucerianismen. En och annan antog af endräktintresse Augustana, utan att dock bli luthersk. Så uppkom särskildt i norra Nederländerna, Amsterdam, Overijsel, Deventer, Kuilenburg, Woerden, Leiden etc., en strömning som bar skenet af lutherdom. Nu kommer den stora frågan, huru utvecklingen förde äfven denna att redan 1572 ej mera vilja erkänna Augustana, och att nybildade församlingar då ej ens ville ha skenet af lutherdom. På denna fråga svarar Pont i bokens andra hufvuddel, sedan han i första hufvuddelens sista kapitel gifvit en framställning af de lutherska skrifter och sånger, som före 1567 voro spridda och sjungna i Nederländerna, och uppvisat, att dessa aldrig trängt ned i folklifvet.

I andra delens första kapitel behandlas lutherdomen i Nederländerna 1567—76 (pacifikationen i Gent). Det var det spanska förtryckets tid, när »kättarna» höllo sig mera dolda. Döpare och reformerta uppträdde dock öppet på åtskilliga platser; men om lutheraner kan talas blott i Antwerpen och Woerden. I Antwerpen bildades nu en reformert »kyrka under korset», ledd af den 1571 brände Jean Missuens; men lutheranerna kunde enligt Luthers och Westphals anvisning ej bilda en dylik kyrka utan måste fortsätta som i det yttre katoliker. 1574 års förfärliga furie éspagnol träffade alla riktningar och bidrog att föra öfver de patriotiska katolikerna att medverka till religionsfriheten genom pacifikationen i Gent, med den reformerta läran som officiell i Holland och Zeeland och den romerska i de 15 södra provinserna. Därmed kunde äfven lutherdomen framträda. — I Woerden hade då redan en plats i Holland gifvits åt officiell lutherdom. Det skedde ej genom folkmeningen utan genom myndigheternas be-

slut på grund af det politiska läget, 1572, hvarpå Woerden slöt sig till det holländska förbundet. Den ledande predikanten blef Johannes Saliger, en själsfrände till Flacius; en annan liknande predikant Joh. Ligarius tillkallades 1573. Sedan Woerden på ett glänsande sätt uthärdat den ettåriga spanska belägringen 1575—76, skref Saliger härom en beskrifning, hvori han framhäfver, att församlingen i Woerden var den enda i Nederländerna som följde Kristi ord, d. v. s. höll augsburgiska bekännelsen. Så funnos i Nederland 1576 en dold luthersk rörelse i Antwerpen och en öppen luthersk församling i Woerden under Saligers ledning.

Under tiden skedde emellertid en epokgörande utveckling för lutherdomen i Nederländerna — utanför landet, bland de i Tyskland landsflyktiga nederländerne. Därom handlar kap. 2. Den nederländska lutherska flyktingsförsamlingen i Aachen blef här vägvisande. 1571 möta vi den existerande; den utgjorde den sammanhållande länken för kedjan af lutherska församlingar eller bekännare i Köln, Hamburg, Frankfurt etc.; först med 30-åriga kriget tillintetgjordes den. Här gjorde sig Flacius' inflytande helt gällande. Flacius ville, med åberopande af den unge Luther före bondekriget, tillåta lutheranerna att bilda hemliga konventikelkyrkor. Under det att de antwerpiska lutheranerna höllo sig till den äldre Luther, följde de till Aachen och Köln flydda antwerparne och holländarne den unge Luther och Flacius. De organiserade en »huiskerk» — den specifikt lutherska motsvarigheten till det reformerta »kerken onder het kruis». Saliger sökte införa formen i Holland.

Från Aachen och Köln utgick med säkerhet ett stort inflytande på de senare nederländska lutherska församlingarnas organisation. När flyktingarna 1576 återkommo till Antwerpen, stiftade de äfven där en huskyrka. När Amsterdams lutherska församling bildades under Ligarius' medverkan (se nedan), ordnades en »huskyrka». Så förbundos slutligen lutheranerna med små afvikelser genom en lika ordning. Utan strid gick det ej. De kvarblifna antwerparna uppsatte 1579 en skrift, hvori de sökte visa, att huskyrkor 1) stredo mot Luthers vilja, 2) stredo mot evangelieförkunnelsens art, 3) saknade ett uppenbart och rätt ämbete, 4) icke nu finge anpassas efter det sätt, hvarpå apostlarna på sin tid predikade i husen. På båda sidor utspelades sålunda Luther som auktoriteten, utan sinne för växlingarna hos Luther själf. Härmed började den inre lutherska strid, som praktiskt sedt slutat med

huskyrkornas öfvervinnande. De lutherska huskyrkornas organisation var enkel. Församlingen var högsta auktoritet. Den valde deputerade, som ledde församlingens angelägenheter, utom de andliga, som handhades af predikanterna. Dessa måste vara renläriga och underskrifva Augustana och Antwerpen-bekännelsen af 1566; däremot antog den nederländska lutherdomen aldrig konkordieformeln (Pont finner detta typiskt för den nederländska lutherdomen; men det gäller äfven den svenska). Efter de deputerade intogo diakonerna första platsen; de hade fattigvården. I konsistoriet hade dock blott predikanten och deputerade plats. I något större hus hölls predikan. Sträng sederenhet kräfdes af medlemmarna. En viss familje-karaktär präglade det hela. Huskyrkan ger en sympatisk bild; om den kommit fyrtio år tidigare, kunde den kanske tagit ledningen i Nederländernas protestantism. Nu kom den för sent för att vinna nederländarna, men tillräckligt tidigt för att rädda lutherdomen från att fullständigt utplånas.

Ty den rörelse, som vi omkr. 1567 funno i Holland under Confessio Augustanas namn som officiellt luthersk, krossades hastigt i frihetskrigets stormar. I kampen mot spanjorerna gällde det enhet och handlingskraft. Då dessa formellt lutherska nederländare under tillfällig flykt till Tyskland lät närmare känna den tyska lutherdomens intransigens och dogmatism och dess ovilja mot väpnadt motstånd, vände de sig ifrån den. De voro i första rummet patriotiska och gjorde som Vilhelm Oraniern — ändrade hellre sin religiösa ståndpunkt än de förrådde sitt land, Så voro deras ledande män redan vid den berömda synoden i Emden 1571 bland undertecknarna af den reformerta Confessio Belgica. — De lutherska nederländarnas landsflyktingetid hade sålunda en dubbel verkan. Å ena sidan skapade den den fastare lutherska huskyrkan, med sympatierna åt Tysklands lutherdom; å andra sidan förde landsflykten till öfvergång till reformert bekännelse och sympatiernas bindande vid det franska kalvinska folket. En sak stod dock kvar oförändrad: främlingar bildade kärnan af lutherdomen i Nederländerna.

Kap. 3 behandlar den lutherska församlingen i Woerden till 1600. Vi få här se, huru Oranierns toleranspolitik i praxis visar sig omöjlig gent emot katolikerna, hvilkas gudstjänst 1573 förbjudes; och 1583 öfverlägger man allvarligt om att formellt göra den reformerta religionen till den enda tillåtna. Om detta ej skedde,

så var den dock faktiskt statsreligion. Tvånget riktade sig då äfven mot den enda öppet lutherska kyrkan, den i Woerden. Pont visar, huru denna steg för steg tränges och bekämpas, huru Saliger afsättes, huru den lutherska gudstjänsten förbjudes genom den inkallade pommerske predikanten Matteus Rudses opatriotiska uppträdande mot Staterna och för spanska kronan, när Staterna 1581 uppsagt Filip II tro och lydnad, huru Rudse utvisas och lutheranerna stå utan predikant, politiskt betraktade som en fara, huru lutherdomen i Woerden åter lefver upp i de för Holland svåra tiderna efter Wilhelms mord, då församlingen inkallar Ligarius och denne bedrifver ett kraftigt arbete, huru inre söndring uppstår mellan strängare och mildare lutheraner, Ligarius 1591 fördrifves och därmed lutherdomens blomstringstid i Woerden är slut och i stället den reformerta kyrkan med Staternas hjälp segrar 1591—1600, tack vare det, att lutherdomen införts ofvanifrån och aldrig blifvit folkets sak i Woerden, samt huru en liten förtryckt krets af lutheraner blef kvar som huskyrka. De förenta Staternas makt och tvång hade omintetgjort möjligheten till ett lutherskt Woerden.

Kap. 4 följer de lutherska husförsamlingarna i södra Nederländerna, främst den antwerpiska, som säkert existerade redan 1577. Den växte raskt i antal. Dess bekännelse var Augustana, Apologien och Antwerpiska bekännelsen 1566. Saligers inflytande skapade ortodoxism och inre split. Skillnaden från de reformerta blef särskildt skarp, när den energiske och hjärtefromme Cassiodorus de Reyna på väg från Tyskland till England stannade och blef predikant. Sedan de reformerta blifvit stadens herrar och romersk gudstjänst förbjudits i Antwerpen 1581, visade de reformerta sin antipati äfven mot lutheranerna. Dessa höllo sig dock, och det såg ut, som om de till sist trots sin dogmatism genom Reynas personliga fromhet skulle få betydelse för Antwerpens folk. Men så kom förödelsen öfver all protestantism. 1584 begynte Parma Antwerpens belägring. Marnix, som var borgmästare, var ej rätte mannen att tvinga alla samman i försvar. Efter 14 månaders belägring kapitulerade staden. Den 20 aug. 1585 hade protestanterna sin sista offentliga gudstjänst. De fingo fyra års respittid att afveckla. De flesta flyttade till Amsterdam, Leiden, Hamburg etc. De Reyna stiftade redan s. å. en förening af flydda antwerpere i Frankfurt. Några lutheraner blefvo kvar och fortsatte med en liten huskyrka. Men snart för-

svann äfven den. Det fanns icke längre någon luthersk kyrka i Antwerpen; först i 19:de århundradet skulle med ny invandring af tyskar och svenskar lutherdomen återkomma. — Antwerpens fall betydde förödelsen för öfriga lutherska kyrkor i södra Nederländerna, bl. a. församlingen i Brüssel, som säkert existerade från 1579. För norra Nederland blef detta så till vida en vinst, att just genom de sydnederländska lutheranernas förskingring dess egna lutherska församlingar uppkommo. Orsakerna till den sydnederländska lutherdomens undergång ligga i det redan sagda. Det var epigonernas lutherdom. Man satte lärans formulering framför energisk propaganda. När lutherdomen fick frihet i Antwerpen, gjorde Saligers fanatism det omöjligt för andra predikanter; inga kraftiga populära personligheter funnos, som kunde vinna folket. Medan lutheranerna söndersletos af inre tvister, stodo de reformerta som en sluten enhet, med väldiga folktalare och nationell politik. För de reformerta var Oraniens sak deras, hans triumf deras triumf; öfver lutheranerna låg den skugga, som fallit i Antwerpen den beryktade 13 mars 1567. Lutherdomen var alltfört icke-nationell, däri låg innerst förklaringsgrunden till dess ringa framgång.

Kap. 5 behandlar Amsterdams lutherska församling till 1605. Under det att nederländarna reste sig mot Spanien, förblef Amsterdam egendomligt nog en spansksinnad katolsk stad. Ej ens pacifikationen i Gent 1576 ändrade detta förhållande. Först 1578 slöt sig Amsterdam till Oraniern. Då kom ock reformationen med fart; inom några månader var Amsterdam en reformert stad. Där hade funnits några, som 1567 sympatiserade med Confessio Augustana (se ofvan); äfven dessa tillhörde nu de reformerta. Närmast var det katolikerna, som fingo lida af förändringen; men i framtiden skulle äfven protestantiska åskådningar få pröfva trycket af att Amsterdam blef helt reformert. Främst gällde detta lutheranerna. Efter Antwerpens fall 1585 kommo lutherska flamländare flyende bl. a. till Amsterdam och organiserade där en liten huskyrka, omkr. 1587. Antwerpenarna hade från sin hemstad erfarenhet af, att det var praktiskt möjligt för två kyrkor att lefva bredvid hvarandra; den allmänna idén, att ett land, en stad måste ha en kyrka, som vore statskyrka, hade hos dem förbleknat; därför ansågo de sig kunna stifta en egen kyrka äfven i Amsterdam. Men nyssnämnda idé var lefvande hos de reformerta, som förde frihetskampen; så sökte de snart undertrycka de lutherska. Att dessa icke krossades

berodde bredvid deras öfvertygelsefasthet på två ting: de funno sitt mesta anhang bland Amsterdams rika utländska, främst tyska, köpmän, hvilkas inflytande och ekonomiska bärkraft voro stora, och de hade hjälp af — Öresundstunneln. Dennes stora vikt för den holländska republiken gaf den lutherska danske kungen tillfälle att med kraft skydda sina trosförvandter i Amsterdam. Förföljelsen inskränkte sig ock mest till diverse böter. 1592 kunde Amsterdams lutheraner antaga en ordinantia »van der hyskerchen der christelycker gemente onder het Cruys der Ausborgsche Confessie toegedaen», som väsentligen uppsatts af Ligarius (se ofvan). »Därmed hade Amsterdams lutherska kyrka fått fast organisation efter mönstret från Aachen etc.; 7 april 1592 kan betecknas som dess egentliga stiftelsedag. Hvad de nord-nederländska lutheranerna under sin goda tid aldrig gjorde, det utförde de landsflyktiga flamländska lutheranerna. — Naturligen sönderslets snart äfven denna församling af inre strider. En from man Van d. Populier ansåg sig af Gud kallad till profet och framförde redan stiftelseåret 1592 egna meningar om arfsynden etc.; Pont ger en utförlig redogörelse för denna strid och dess följder, bl. a. huru de lutherska genom striden med de flamländska populieristerna drefvos under mera tyskt inflytande. Så t. ex. kom Antwerpens församling att uppsätta konkordieboken som rättesnöre för predikanterna; detta skedde under inflytande af de tyska element, som hade sina förbindelser i Hamburg. Högt sattes ock Reynas antwerpiska katekes. Den inre kraften i församlingen växte, tack vare ej minst nyssnämnda ordination, som för lång tid kom att reglera Amsterdams och andra lutherska församlingars lif. Som drag i denna 1597 reviderade ordinantia, hvilka afveko från den till grund liggande antwerpiska af 1578, kan anföras ej blott nyssnämnda ställning till konkordieboken, utan ock anordningen, att man vid tvister skulle ställa afgörandet under ett utländskt universitet. Här belyses, huru lutherska kyrkan var teologkyrka, ej lekmannakyrka. Under lång tid fingo ock de tyska universiteten stor betydelse för Nederländernas lutherska kyrka. Lyckligtvis tänkte nederländska folket vid reformationens början liksom Luther själf annorlunda om de teologiska fakulteterna, utropar Pont. Men vid 1500-talets slut blef Amsterdams lutherska kyrka allt tydligare en tyskfärgad, som icke passade till det egentliga amsterdamska folklifvet och där ej heller fick någon betydelse. Så kommo ock under 1600-talets första år nya förföl-

jelser från de reformerta, hvilket nödgade lutheranerna att 1603 inlämna en trosbekännelse till magistraten, särskildt om Kristi person och ubikviteten; en bifogad skrifvelse sökte försvara deras förra hållning i Antwerpen. Det hade kanske gått bra. Men olyckan ville, att den lutherska stridsteologen i Hamburg Filip Nicolai, hvilken t. o. m. i sin katekesundervisning beskyllt kalvinisterna för att tillbedja djäfvulen i st. för Gud, grep in med en skrift till försvar för de evangeliska kyrkorna i Holland; denna började med beskyllningen, att kalvinisterna närmade sig den turkiska gudsdyrkan; deras frihetskrig mot Alba och Spanien fördömdes i starka ordalag, o. s. v. Att denna skrift ej stärkt de holländska lutheranernas ställning i sitt land, är klart. De lutherska flamländarnas hållning 1567 kallades till nytt medvetande och gjorde Amsterdams lutheraner ytterligt misstänkta; lutherdomens ställning i Holland blef allt fort främlingens, äfven om dess antal sakta men säkert växte.

Med 1604 kommo gynnsammare yttre förhållanden. Därefter kan man icke vidare tala om egentlig förföljelse af lutheranerna i Nederland, äfven om Staterna officiellt ej erkände stiftandet af egna lutherska församlingar. Man kände nu behovet af sammanslutning. Så utfärdade den amsterdamska församlingen 25 aug. 1605 en skrifvelse till de andra lutherska församlingar, hvilka då bestodo organiserade i Nederländerna, och hvilka alla med undantag af Woerden bildats genom flyktingar från Antwerpen — Woerden, Haarlem, Leiden, Rotterdam och Middelburg (af Pont behandlade i kap. 6) — att sända hvardera en predikant och en eller två deputerade till en gemensam synod i Amsterdam för att ordna den lutherska kyrkan. Amsterdams kyrka hade redan från en tid förut genom sin förmögenhet och förbindelse och stadens betydelse de facto fått en ledande ställning, vid prästbeställningar etc.; den kunde därför taga initiativet. Den 30 aug. 1605 mötte den första lutherska synoden samman. Man skulle få enhet i lära och ceremonier. Mycket uppnåddes ej under de två dagarna, som synoden varade. Synodens betydelse blef att uppvisa önskan inom Holland af enhetlig organisation och att fastare grunda Amsterdamskyrkans ledande ställning. Denna växte ock från 100 döpta år 1604 till 436 år 1618, tack vare stadens och handels blomstring; kontribuanternas tal växte från 67 till 248. Det var nu man beslöt en öfversättning af Luthers bibel genom sekretarius Petrus Meesterman (se ofvan). Församlingen blef tillflykts-

orten för inflyttande tyskar. Men nu, sedan fred och fördragsamhet kommit, började äfven ett nederländskt inflytande göra sig gällande. Däremot inriktade man sig ej på propaganda bland folket. Lutheranerna bildade en liten krets, som afstod från hvarje försök att vinna Nederländerna för lutherdomen och var nöjd med att få uppbygga sig själf med sanningen. Den inre striden var slut; van den Populiere dog 1611 och hans anhängare försvunno. 1618 var Amsterdams lutherska församling en blomstrande, mest tyskfärgad. Till större blomstring kommo ock de lutherska församlingarna i några andra städer med lifligare förbindelser, Haarlem, Leiden, Utrecht, äfven om man ingenstädes kan tala om stor utbredning; särskildt var Leidens församling rik på möjligheter under Muykens och sedan Zythopaeus som ledande person. Den rotterdamska församlingen ökades från 10 dop år 1605 till 30 dop 1608; ännu mindre voro församlingarna i Delft kring grefve Hohenlohe och några militärer och i Haag med 17 kontribüenter, bl. a. hertig Johan Ernst af Sachsen-Weimar. Dordrecht fick först 1620 sin förste lutherske predikant. Nästan alla behöfde hjälp från Amsterdam; endast Woerden hade gammal odlad mark att bygga på. Knappast några böcker utkommo af nederländska lutheraner, undantagandes Ligarius' skrifter, några katekeser och en sångbok. Man har ifrågasatt, om ej nederländska lutherdomen dock varit af betydelse däri, att den influerat på remonstranterna. Men Pont kan ej finna något som tyder därpå. Han vill i remonstranterna se ett utflöde af den nederländska protestantismen på 1560 och 70-talen, som ej hade någon svårighet att bekänna Augustana, men som ej var luthersk, bl. a. i nattvardsläran, lika litet som den var andebefryndad med de stränga kalvinisterna, hvars skarpa predestinationslära ej gillades. Denna strömning stod för sig själf, grodde nere i folklifvet och kom fram i den senare remonstrantrörelsen. Men därför blefvo ej heller remonstranterna efter 1618 lutheraner, ehuru försök därtill gjordes, och åtskillig strid fördes bland lutheranerna, om de kunde uppta remonstranterna utan att acceptera reformerta nattvardsbruk (striden Hirnius), och huru man skulle ställa sig till läran om den fria viljan. Lutheranerna ha i verkligheten left ännu mera isolerade och mindre nationella i Nederländerna än döparna, trots det att de genom en ny af Amsterdams konsistorium sammankallad synod 1614 skapade sig en centralorganisation genom inrättandet af ett generalkonsistorium i Amsterdam (som visser-

ligen i praktiken föga kunde uträtta och efter 1620 egentligen blott existerade officiellt på papperet) och därmed togo karaktären af ett kyrkosamfund. Först efter 1618 kunde de lutherska församlingarna på åtskilliga platser rikare utveckla sig. Men under 16:de och början af 17:de århundradena var lutherdomen icke nederländsk; hade den ej importerats, skulle den aldrig ha växt fram i folklifvet eller där vunnit någon plats, så sammanfattar Pont sitt slutomdöme.

Juni 1914.

Hj. H—t.

Mormonerna.

EDUARD MEYER: Ursprung und Geschichte der Mormonen. Mit Exkursen über die Anfänge des Islâms und des Christentums. Mit fünf Abbildungen. Halle 1912. Pris inb. 9 Mark.

EDUARD MEYER: Mormonerna, deras ursprung och historia. Bemyndigad öfversättning af August Carr. Med ett förord af författaren. Stockholm, Hugo Gebers förlag. Pris kr. 3:50.

I Deutsche Literatur-Zeitung för den 23 maj 1914 har ärkebiskop N. Söderblom anmält föreliggande arbetes tyska original. Sin anmälan inleder han med följande ord: »Den berömde Berlinerhistorikerns framställning, en frukt af en flere månaders vistelse i Nordamerika såsom 'Austausch-Professor', öser ur källor, som delvis ej äro tillgängliga i Europa. Åt problemet om mormonismen, som af mycket förklarliga skäl hittills i regel betraktats såsom en afskyvärd förirring af den religiösa driften och som nästan uteslutande plägat litterärt behandlas för att afvärja den genom dess hänsynslösa propaganda hotande faran, söker Eduard Meyer gifva den vetenskapliga förklaringen, i det han ställer ämnet i ett större religionspsykologiskt och religionshistoriskt sammanhang. Framställningens vetenskapliga allvar hindrar därvid icke, att de skarpsinniga undersökningarna och skildringen af mormonismens dramatiska öden utgöra *en mycket fängslande, stundom gripande läsning.*» Själf yttrar förf:n i sitt förord till den svenska upplagan några ord, som rätt besedt måste anses i visst afseende utgöra en nog så skarp kritik öfver det sätt, hvarpå boken framträder inför svenska läsare. Han säger nämligen bl. a.: »Gärna uppfyller jag öfversättarens önskan att ge den svenska bearbetningen af min bok om Mormonerna ett ord med på färden. Vis-

serligen träder, därigenom att i denna upplaga exkurserna öfver islams och kristendomens uppkomst utelämnats, mitt egentliga syfte med boken i bakgrunden, ty den var tänkt som en studie i jämförande religionshistoria, som ett försök att skarpere fatta i sikte karaktären och de olika formerna af visionära uppenbarelser.»

Men oafsedt dessa uteslutningar hoppas förf:n, att boken bör kunna göra sin nytta. »Här försiggår dock midt i det nittonde århundradet i historiens klaraste ljus sådant, som vi annars vänta att möta endast i en fjärran forntids halfdunkel.» Förf:n avslutar sitt förord med en önskan, att då just de skandinaviska länderna »i särskild grad» blifvit föremål för mormonismens rastlösa propaganda, hans bok måtte bidra till att utbreda kännedom om detta samfunds uppkomst och sanna karaktär samt motverka dess propaganda.

Lifligt instämma vi i denna önskan. Vi beklaga ock i likhet med förf:n, att öfversättaren icke i sin öfversättning medtagit originalets första exkurs: »Der Ursprung des Islâms und die ersten Offenbarungen Mohammeds» — en genomförd värdefull religionshistorisk parallel af mycket intresse och stort gagn för båda de ofvannämnda syftemålen vinnande. Däremot förstå vi fullväl skälet till, att den svenska öfversättaren icke ansett sig böra medtaga den andra exkursen »über die Anfänge des Christentums», som utan all fråga är bokens, vetenskapligt sedt, svagaste parti. Som historiker är Eduard Meyer en celebritet, som teolog mindre än dilettant. Hans år 1912 utgifna arbete *Das Papyrusfund von Elephantine* har ock blifvit föremål för en förintande kritik från sakkunnigt håll. Så skrifver R. SMENDS från Göttingen i *Theol. Literatur-Zeitung* bl. a.: »För ett fruktbringande medarbetande inom den gammaltestamentliga vetenskapen fattas hos E. Meyer förutsättningarna. Han förstår icke, åtminstone icke i Gamla Testamentet, att arbeta exegetiskt och att fälla omdömen. Han har ingen förståelse för de drifvande krafterna i den israelitiska och judiska historien. Han besitter icke heller den själfkritik, utan hvilken, nanneligen på ett så svårt område, äfven den mest glänsande kombinationsgåfva nedsjunker till blott godtycke. Bortsedt från allt detta, leder redan den hast, hvarmed han skrifver, till de besynnerligaste felgrepp och själfmotsägelser.» Recensenten uppvisar, hur Meyer

i väsentliga afseenden dragit allt för vidtgående och helt och hållet förhastade slutsatser, hvilka hvila »såsom en omvänd pyramid på en enda och därtill mycket problematisk punkt». Meyers egendomliga sats, att judendomen utgör »en skapelse af Perserriket», be-tecknar recensenten träffande såsom »en dilettantmässig öfverdrift» o. s. v. — Mutatis mutandis äga liknande omdömen sin fulla tillämpning, särskildt på den icke öfversatta exkursen i Meyers bok om mormonerna: »über die Anfänge des Christentums».

En liten erinran om Smends' uttalande synes ock kunna utgöra ett välbehöfligt memento för okritiska svenska läsare, som med anledning af de i Sverige hittills enstämigt lofordande an-mälningarna af detta arbete frestas att anse den »berömde» histo-rikerns bok om mormonerna vara vetenskapens sista ord i detta ämne.

Ingen, som mera allvarligt sysslat med den egendomliga företeelse, hvarom här är fråga, har kunnat undgå att få ett lif-ligt intryck af svårigheten att komma till rätta med detta virrvarr af motsägande uppgifter angående mormonismen, som möter i en mängd mormonska och antimormonska ströskrifter. Här gäl-ler tydligen att sofra mellan verkliga källor och lösa, ovederhäf-tiga uppgifter, mellan primär- och sekundärkällor eller ursprung-liga och härledda å ena sidan och mellan på dessa grundade fram-ställningar af allvarlig vetenskaplig halt och blotta agitations-skrifter af mer eller mindre ovederhäftighet å dess andra. Några antydningar om ett sådant sofringsarbetes förutsättningar och huf-vudresultat med hänsyn till föreliggande litteratur må här lämnas.

Såsom af mormonerna själfva erkända källskrifter för känne-dom om mormonernas åskådning och lära, med högsta *kanoniska* anseende inom samfundet, äro att nämna icke blott *Mormons bok*, utan jämväl den s. k. »*the Doctrine and Covenants*», hvars full-ständiga titel lyder så: *The Doctrine and Covenants of the Church of Jesus Christ of Latter Days Saints, containing the revelations, given to Joseph Smith, jun. the Prophet*. Slutligen får ej heller glöm-mas den i den svenska öfversättningen af Meyers bok helt och hållet förbisedda *the Pearl of Great Price*, hvilken dock själfve mormonpresidenten *Joseph F. Smith, jun.* vid det officiella för-höret i Washington år 1904 (se förhandlingarna eller de s. k. *Proceedings etc. I, 147*) uttryckligen angifver såsom hörande till ofvan nämnda kategori eller till »standard works of the church and the authorities».

Hvad de trovärdiga källorna till mormonismens *historia* vidkommer, så flyta äfven de ganska rikligt. Ett uppräknande af dem torde här vara så mycket mindre nödigt, som de finnas angifna i flere af de nedan angifna hufvudarbetena.

En af de allra förnämsta autentiska källorna till kännedom af den moderna mormonismen är en diger samling utskotts-förhandlingar från Förenta Staternas Senat, hvilka synnerligen utförligt och allsidigt samt därtill tillförlitligt belysa samfundets religiösa, politiska och ekonomiska förhållanden. Tydligen på grund af de för mormonsamfundet och därmed indirekt för Förenta Staterna besvärande fakta angående polygamien, hvilka af utskottet konstaterades, hafva dessa protokoll och handlingar gjorts så svårtillgängliga som möjligt. De äro emellertid nödvändiga för hvar och en, som vill bilda sig ett på objektiva och oemotsägliga källvittnesbörd grundadt omdöme om den moderna mormonismen och särskildt angående dess ställning till det ur statssynpunkt viktigaste momentet: *månggifvet*. Äfven denna ytterst viktiga källa har den frejdade författaren till den nya boken om mormonerna uppenbarligen icke användt och troligen icke alls känt till, hvadan hans framställning just på denna punkt (sv. uppl. s. 223) blifvit mer än lofligt bristfällig.

Ur hela den omfångsrika litteraturen om eller mot mormonismen må blott erinras om tre viktigare arbeten, som förutom Meyers nya bok kunna anbefallas till den, som önskar vinna en grundligare kännedom om denna egendomliga företeelse. Det första och hittills oöfverträffade försöket till en vetenskaplig behandling af mormonernas historia är W. A. LINNS vidlyftiga verk: *The Story of the Mormons*, som utkom år 1902 (New York och London). Med stor sorgfällighet har materialet samlats från spridda håll och med ett ärligt försök att på ett uttömmande sätt använda källorna sträfvar förf:n att vinna en opartisk uppfattning. Ett andra och därtill högst intressant arbete sysslar med problemets psykologiska sida. Det är den af J. W. RILEY år 1903 utgifna boken *The founder of Mormonism, a psychological study of Joseph Smith j:r*. Det tredje af mig åsyftade arbetet, ehuru i omfång och värde betydligt underlägset de båda nyss nämnda, må här nämnas, då det är författadt af en svensk på svenskt språk och ehuru i mycket antikveradt likvisst innehåller flere särskildt med hänsyn till mormonpropagandan och dess bekäm-

pande värdefulla upplysningar, är den bekante pastor UNONIUS' skrift rörande mormonismen.

Ingen kan begära att här skall meddelas ett fullständigt referat af Meyers nya bok, hvares förnämsta värde synes mig ligga i den genomförda jämförelsen mellan mormonismens uppkomst och historia å ena sidan och islâm å den andra. Att där fanns en slående likhet dem emellan har länge varit känt och erkänt. Meyers förtjänst är att ha uppvisat, att denna öfverensstämmelse är väsentlig och sträcker sig ända in i enskildheter. Med indignation ha mormonerna afvisat benämningen: »Västra halfklotets muhammedaner». Af den tyske vetenskapsmannens framställning framgår, att är det några, som borde bli förnärmade vid en sådan jämförelse, så är det muhammedanerna. Att Islâm — den kristna kulturens största fara i historisk tid eller »hunderturkens religion», såsom vår allmoge med föga dold afsky kallar den, i själfva verket i religiöst och etiskt värde står högre än »de siste dagars heliges» religion — detta är en sanning, som synes lämpligen böra utnyttjas på ett helt annat sätt än hittills i allmänhet skett, då det gäller att på upplysningens väg skydda vårt folk för den fara, här är i fråga. I den af undertecknad på Kungl. Maj:ts uppdrag och riksdagens initiativ i årets almanacka författade uppsatsen om mormonismen har emellertid denna synpunkt så godt sig göra låtit vunnit beaktande.

Meyers bok framträder egentligen med anspråk på att vara en essay i jämförande religionshistoria. Så till vida faller den också utanför den rena kyrkohistoriens forskningsram, hvilket naturligtvis icke hindrar, att den äfven för kyrkohistorikern har mycket af intresse att bjuda på. Någon egentlig kontroll af det sätt, hvarpå Meyer användt sina källor, är oftast ej gärna möjlig, enär han, såsom vi ju redan hört, i rätt stor utsträckning haft tillträde till för oss här i Europa otillgängliga källor. Samma fel, som den tyske recensenten såsom vi sågo anmärkte, synas dock om ock i något ringare grad framträda äfven i detta arbete, såsom en viss allt för stor hastighet i slutsatsernas dragande o. s. v., hvarjämte själfmotsägelser icke synas alldeles uteslutna. Ett exempel. Af texten får man ett intryck, som ock en anmälare af den svenska öfversättningen i Svenska Dagbladets Hufvudstadsuppl. d. 17 juli 1914 uppgifvit vara Meyers verkliga mening, nämligen att »om medvetet, kallt bedrägeri hos Smith vill förf:n ej höra talas». Ja, det är hufvudintrycket. Men å andra sidan säger Meyer t. ex.

s. 53, 54 (originalupplagan): »Aber auf der anderen Seite fehlt bei Smith ebensowenig die Mischung ehrlicher Überzeugung mit Selbstbetrug und offenkundiger Lüge und Fälschung, welche für alle derartige Seelenzustände charakteristisch ist.» Eller s. 83: »Dass wir dann bei beiden Propheten die fortschreitende Entartung, den Übergang von wirklich als Offenbarung empfundenen Worten zu rein fiktiver Inspiration verfolgen können und sie sich auch darin gegenseitig illustrieren, haben wir schon gesehen; weitere Belege werden wir später noch kennen lernen.» o. s. v. Motsägelsen är dock mer skenbar än verklig, och Meyer förtjänar i det hela erkännande för hans försök att låta oss psykologiskt förstå mormonismens profet och grundläggare.

Förhastade påståenden äro ej sällsynta, delvis beroende på förf:ns radikala ställning till kristendomen, såsom t. ex. då han påstår, att de s. k. Jarediternas i Mormons bok barocka öfverresa från Palestina till Amerika i konstbesynnerliga, med ett hål i toppen och ett hål i botten (!) försedda cigarrformiga båtar, som styrdes af Gud själf, medan Nephi för sin öfverresa i 6:te århundradet, då ännu inte kompassen var uppfunnen, af Gud själf dock erhöill en sådan — att — säger jag — slikt sammelsurium inte är »absurdare än den bokstafligt uppfattade syndaflodsberättelsen» i vår Bibel (s. 100 i den sv. öfvers.) o. s. v.

Meyers uttalanden i frågan, om polygamien fortfarande i hemlighet utöfvas inom mormonsamfundet eller icke, synas ej böra tillmätas någon särdeles stor vikt. I själfva verket affärdar han denna betydelsefulla punkt allt för legert och synes icke ha underkastat den någon mera ingående undersökning, liksom han icke heller känner till eller åtminstone icke omnämner den ofvan omnämnda viktiga källan (Proceedings etc.) angående förhållandena omkr. år 1904. Stick i stäf med Meyers optimistiska syn på saken, enligt hvilken månggiftet skulle icke blott vara förbjudet i Förenta Staternas statskonstitution, hvilket är fullständigt riktigt, utan äfven faktiskt upphört att i någon form praktiseras, stå trovärdiga vittnesbörd från andra håll. Så säges i det radikala samlingsverket *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*: »Heimlich wird sie (die Polygamie) noch ausgeübt in der gesetzlich nicht zu fassenden Form des Konkubinales; Klugheitsgründe angesichts der staatlichen Bedrohungen lassen aber in der Mission auf dem Europäischen Festland die Lehre nicht vortragen». Och i artikeln

om mormonerna i Encyclopædia Britannica upplyses, att själfve presidenten för mormonsamfundet JOSEPH FIELDING SMITH, brorson till stiftaren, ännu så sent som 1907 blef efter sitt 43:e barns födelse bötfälld till 300 dollars böter, därför att han befanns skyldig att ha brutit mot lagen om polygami. Det var samme man, som redan inför 1904 års parlamentskommission med stolthet omtalade, att han efter år 1890, då det stränga förbudet mot polygamien utkom, hade haft fem hustrur, att han med dem haft 11 barn sedan 1890 samt att han inalles hade 42 barn, af hvilka 21 gossar och 21 flickor. Om allt sådant och mycket annat af liknande vikt för bedömandet af den ifrågavarande frågan får man hos Meyer inga upplysningar.

Den svenska öfversättningen är mycket väl gjord och gör den skicklige öfversättaren, AUGUST CARR, all heder. På flere ställen synes han genom lyckligt funna ord eller vändningar rent af ha förbättrat originalet, och man märker, att öfversättaren tydligen har större teologisk bildning än själfve den celebre författaren. Vi beklaga blott, att icke också en öfversättning af de understundom högst viktiga noterna fått komma med. De få godtyckligt valda och därtill i allmänhet starkt sammandragna noter, som meddelas å sid. 224—226, hade hellre bort vara borta. Som de nu stå där, verka de delvis rent af vilseledande och äfven en svensk läsare, som vill tränga grundligare in på saken, måste ovillkorligen gå tillbaka till det tyska originalet. Och detta gäller icke blott vetenskapligt intresserade läsare. Ty hvarför skall den stora svenska allmänheten icke få veta t. ex., att, när Meyer sid. 2 säger, att mormonismen »bland de uppenbarade religionerna är en bland de råaste, ja, kanske i intellektuellt hänseende den lägst stående», så tänker han närmast på Mahdin af Khartûm? Hvarför skola svenska läsare undanhållas hela denna upplysande not: »Vielleicht kann man den Mahdi von Khartûm auf dieselbe Stufe mit Joseph Smith stellen; aber z. B. Mohammed steht, wie wir noch sehen werden, weit höher um von Zoroaster oder etwa Mani und Bâb ganz zu schweigen»? Eller hvarför får ej den svenska publiken reda på ett så intressant faktum, att en så »frisinnad» för att icke säga radikal förf. som Meyer dock yttrar sid. 204 not 1: »Zu Deutschland ist die mormonische Mission, sobald sie zur Kenntnis der Behörden kam, immer unterdrückt, die fremden Missionare ausgewiesen worden, und auch gegenwärtig wird mit Recht daran festgehalten.» o. s. v.

Genom förbiseende hafva ett par inadvertenser medsläpats i den svenska upplagan, ehuru de af förf:n själf blifvit rättade. Så uppgifves sid. 160, att »den mest egendomliga byggnaden i Salt-sjöstaden», den s. k. stiftshyddan, fullbordades år 1870, medan det i verkligheten skedde tre år tidigare eller redan 1867. Sid. 5 hafva i det tyska originalet utfallit några viktiga ord om att »*The Doctrine and Covenants*» inom mormonkyrkan åtnjuta rent af *kanoniskt* anseende. Öfversättaren har icke rättat denna lapsus. — En läsare af endast den svenska upplagan får ej heller till följd af uteslutningen af not 1 sid. 5 reda på, att »*The Pearl of Great Price*» etc. likaledes bland mormonerna åtnjuter verkligt kanoniskt anseende. — En brist i den svenska upplagan är, att icke originalupplagans synnerligen karakteristiska och intressanta illustrationer blifvit medtagna.

Ldm

En ny Savonarola-studie.

J. SCHNITZER: Savonarola im Streite mit seinem Orden und seinem Kloster, J. L. Lehman, München 1914, 108 s., 3 M.

Allt sedan den kände italienske historikern P. VILLARI kom med sitt banbrytande stora arbete om Savonarola (Storia di Girolamo S. 2 bd 1859—61, 3 uppl. 1898), ha forskningarna och uppfattningarna af denne medeltidens siste berömde martyr lifligt brutit sig mot hvarandra. Särskildt ha amerikanare allt ifrån inkquisitionens historiker LEA intresserat sig för Savonarolas historia och äfven lämnat icke få värdefulla bidrag. För den viktigare litteraturen hänvisas till förteckningen i min »Senare Medeltidens Kyrkohistoria» 1914. Ingen forskare efter Villari kommer emellertid i betydelse upp mot den från modernistriderna i München bekante, de facto från sin professur afsatte katolske kyrkohistorikern JOSEPH SCHNITZER. Allt sedan 1902 ha hans bidrag till Savonarolaforskningen duggat, vanligen oansenliga till omfånget men klagörande den ena efter den andra af de mest omstridda problemen med hjälp af kritiskt tillgodogörande af samtida italienska källor. För Schnitzer tog därunder Savonarola allt mera gestalt af en idealtyp för katolsk modernism; han var hvarken kyrkootrogen eller half lutheran; utan han gick under genom sin trohet mot den äkta katolicismen. Bland de nya synpunkter, som Schnitzer gjorde gällande, låg särskildt värde i påpekandet,

att hufvudpunkten i kampen om Savonarola gällde dennes ställning till dominikanorden; S. had brutit sitt kloster ut ur den laxare lombardiska kongregationen och sökt få Dominikus' verkliga fattigdomsideal realiseradt i en ny kongregation; påfvens befallning att upplösa denna ställde S. i valet mellan att offra sin själ eller sin lydnad mot kyrkans hufvud; så måste han gå under. — Dominikanordens förfall kom genom Schnitzers forskning i skarp belysning. Dess nu arbetande historieskrifvare, pater P. MORTIER, hvars *Histoire des maîtres généraux de l'ordre des frères prêcheurs* hunnit ett stycke in på nyare tiden, fann ordens försvar nödga till skärskådande af fallet Savonarola. Mortier sökte så i bd V af nyssnämnda arbete uppvisa, att den lombardiska kongregationen tillhörde observanterna och stod högt i religiöst-sedligt afseende. Savonarolas separation kan icke ha berott af reformbehof utan blott af hans personliga maktlystnad, parad med ett oklokt stegrande af försakelsen öfver det rimligas gräns. Det synes åtminstone delvis ha varit Mortiers framställning, som kallat Schnitser till förnyad forskning om denna centralpunkt i Savonarolas historia. I sin här anmälda bok (som ej inrangerats som en del i hans föregående »Quellen und Forschungen») ger han en sällsynt klar och öfverbevisande teckning, med åtskilliga öfverraskande nya forskningsresultat, hvilka ännu ej funnos tillgängliga, när min »Senare Medeltidens Kyrkohistoria» trycktes. En kort antydan om hufvudpunkterna i Schnitzers framställning må här vara nog.

Först ger han i två kapitel en kortfattad men intressant framställning af dominikanorden från stiftandet till 1400-talet och af 1400-talsreformen med dess tudelning äfven af denna orden i observantgrenen och konventualerna. Den, som ej har tillgång till Mortier, kan här få dennes viktigaste rön och synpunkter återgifna eller kritiskt skärskådade. En hufvudsynpunkt för Schnitser är att påvisa, hurusom motsatsen mellan Dominicus' äkta fattigdomsideal och den förvärldsligade konventualismen skapade en liknande strid inom dominikanorden som den kända striden mellan konventualer och spiritualer inom franciskanorden. Tredje kapitlet ägnas ock åt en parallell med utvecklingen inom franciskanorden, hvarvid särskildt den nu från historisk forskning afstängde Holzapfels utmärkta handbok till franciskanordens historia (1909) utnyttjas.

I fjärde kapitlet föras vi så till Florens. Under förra hälften af 1400-talet hade dominikangeneralen Texier med Eugenius IV:s

hjälp fördelat de italienska observantklostren i tre kongregationer: den sicilianska, den romerska (med Toscana) och den lombardiska. Märkligast blef den sistnämnda. Den fick slutligen en utlöpare i Florens. Dess stora dominikankloster S. Maria Novella höll sig afstängd från observansen; men reformvännerna skaffade sig med Cosimo Medicis hjälp klostret S. Marco, som på ett föga uppbyggligt sätt röfvades från dess ägare silvestrinmunkarna. Först hörde den nya dominikanfamiljen till romerska kongregationen; men då pästen 1448 svårt decimerat antalet munkar, och man bäst kunde få nya krafter från den lombardiska kongregationen, öfvergick S. Marco 1451 dit. Dess ledare, florentinaren Antonin Pierozzi, som personligen var en högt ansedd man och blef ärkebiskop, förde emellertid Marco-klostret att bryta med reformens och Dominicus' själfva grundtanke, då han utverkade påflig dispens för klostret att besitta ägodelar etc. Så kom snart Marco-klostret, trots den yttre anhörigheten till en »reformerad» kongregation att blott till namnet skilja sig från konventualismen; detsamma gällde för öfrigt äfven den lombardiska kongregationen i dess helhet, som af Martin V fått rätt till gemensam egendom.

Sådant var läget, då Savonarola kom dit. Savonarolas plats i munkväsendets historia bestämmes af, att *han sökte återupplifva Dominicus' och Franciskus' ursprungliga ideal*. Af sin store farfader och dennes thomism hade han bl. a. lärt, att icke ens påfven kunde dispensera från det högtidliga armodslöftet. Därför måste detta trots allt upprätthållas. *Savonarola betecknade inom dominikanorden samma ståndpunkt som spiritualerna* (icke de skismatiska fraticellerna) *inom franciskanorden*. Så lösgjorde Savonarola 1493 sitt kloster från den lombardiska kongregationen och sökte bilda en ny reformerad kongregation af sträng observans; all Marco-klostrets egendom bortgafs. Påfven Alexander VI bekräftade lösgörandet för evigt 1493, trots att ordensgeneralen Joachim Turrioni som konventuäl och venetianare satte sig däremot. Ordensgeneralens makt hade påfvedömet vetat att begränsa genom institutionen kardinalprotektorer för de olika ordnarna. Dominikanordens kardinalprotektor Caraffa var nära förbunden med slakten Orsini, dessa med Piero Medici, och Mediceerna ville gärna bli af med den politiske utlöparen i Florens, som ett lombardiskt S. Marco utgjorde för Milano och Venedig.

Men härigenom kom Savonarola i strid med nästan hela sin orden. Att konventualerna med Turrioni i spetsen skulle arbeta

på hans störtande var naturligt. Men äfven observanterna stodo i allmänhet mot honom; Sixtus IV hade nyss i sin berömda bulla »Considerantes» 1475 gifvit observanterna allmän rätt till att samla gemensam egendom och därmed faktiskt *omgestaltat hela ordensförfattningen* från grunden, som t. o. m. Mortier erkänner. På ena sidan stod stiftarens ideal, förfäktadt af ordens heroer såsom den h. Thomas och nu framburet af Savonarola; på andra sidan stod den faktiska omgestaltade dominikanorden under sin ordensgeneral. Det är från en sida sedt centrum i den strid, som kostade Savonarola lifvet. Den var blott en ny upplaga af den eviga striden mellan verklig observans och skenobservans, mellan spiritualism och konventualism. Till Savonarolas fiender hörde emellertid äfven de andra tiggardordnarna, som ock hotades i sina rikedomar, samt politikerna från den hänsynslöse Ludovico il Moro i Milano och från världshandelsstaden Venedig. Snart skulle ock kyrkans öfverhufvud sluta sig dit. Ej alla Marcos munkar hade funnit sig i den nya rigorismen. Särskildt var det en, den berömde predikanten *Franciskus Mei*, som ej förmådde afstå från det behagliga lombardiska lifvet; därtill kom bitterhet öfver att bli trängd i skuggan som predikant genom en större. Mei utträdde ur Marco och begaf sig till Rom, där han hos påfven gjorde allt för att nedsvärta Savonarola; bl. a. förde han fram det påståendet, hvarpå nu katolikerna bygga: att S. icke utbrutit Marco ur lombardiska kongregationen af reformintresse, utan för att själf få regera efter behag. Mei hade ej svårt att öfvertyga Alexander VI, när Caraffa och den 1494 fördrifne Piero Medici nu själfva önskade Savonarolas fall. Alexander gjorde först misstaget att påbjuda Marcos återförening med lombardiska kongregationen; däremot kunde Savonarola sätta den allmänt erkända satsen, att en ordensman väl kunde öfvergå från en mildare till en strängare observans, men aldrig tvärt om. Då fann Mei en machiavelliskt listig utväg att snärja Savonarola. Påfven upprättade 1496 en ny kongregation, bestående af Marcokongregationen och en del romerska kloster, den s. k. romersk-tuskiska. Här var formellt ingen förändring i observans; men faktiskt skulle de djupt lösaktiga romerska klostren (af grefve della Mirandola betecknade som »sannskyldiga röfvarhålor») få majoriteten i den nya kongregationen och göra S:s verk om intet. S. hade blott att välja mellan att offra sitt ideal och moraliskt gå under, eller att bli påfven olydig och så draga undergången öfver sig.

Så gick det ock. Savonarola kunde visserligen för sin vägran att lyda påfven i detta fall med full rätt åberopa sig på Thomas och 1200-talets främsta kanonister; och han saknade här icke föregångare i sin orden. Men påfvens bann föll öfver honom; och hans till synes framgångsrika försvar strandade på Meis intriger och på de politiska förvecklingarna, Florens' vägran att sluta sig till det franskfientliga förbundet mellan Spanien, påfven, Venedig och Milano. Konventualerna i S. Maria Novella gjorde gemensam sak med de aristokratiska »arrabiati» i Florens; anknytning vanns t. o. m. hos missnöjda element i Marco-klostret, hvarifrån man brefväxlade med Mei. Savonarolas eget husfolk stod efter hans argesta. Striden var nu för ojämn. Man måste blott förundra sig öfver, att Savonarola kunde stå emot så länge. Icke ens den djävulska listen vid eldprovets uppskjutande eller Savonarolas fängslande och torterande kunde helt bryta hans makt i Florens. Den afgörande omsvängningen i den offentliga meningen åstadkoms först genom en förfalskning. Tortyrförhörens notarie Ceccone mutades att upprätta ett förfalskadt protokoll, enligt hvilket S. medgifvit att han aldrig haft gudomliga uppenbarelser. Inför en församling af utländska sändebud, representanter för alla kloster, förnäma borgare etc. uppläste Ceccone protokollet i Palazzo Vecchio 19 april 1498. Den utpinade Savonarola, som ock förts dit, svarade inför denna omänskliga ondska blott med en axelryckning af afsky; alltså hade han erkänt protokollets riktighet. Inför denne underrättelse sveko honom äfven hans trogna munkar i S. Marco och beslöto att ej mera ha med honom att göra; de skickade en deputation till Alexander VI för att bedja om tillgift, för att de blifvit förförda.

Den 19 april 1498 var alltså framför andra domsdagen för Savonarola. Huru stor del dominikanorden själf hade i detta och hela hans öde, visas bäst däraf, att ordensgeneralen Turrioni blef en af de två påfliga kommissionärer, som ändtligen efter nya tortyrförhör fällde dödsdomen. Turrioni lät sin grymhet då gå ända därefter, att Savonarola omedelbart före afrättningen 23 maj 1498 beröfvades själfva sin ordensdräkt, som han hållit i sådan ära och älskat som lifvet själf. Det var det svåraste af alla de kval, som bereddes Savonarola. Dräkten slets af hans kropp, så att ej ens hans blygd skyldes för mängdens fräcka blickar; och Turrioni afvisade Savonarolas anhållan, att åtminstone skjortan måtte bindas kring hans ben. Franciskus Mei jublade öfver ordensbroderns

skymfliga död; i ett märkeligt bref till signorerna i Florens några veckor efter S:s afrättning blottade han, huru ifrigt han och större delen af orden, främst den lombardiska kongregationen under ledning af den senare helgonförklarade efterträdaren till Turrioni, Ludvig Mohrens berömde vän Vincenzo Bandinelli, arbetat på Savonarolas fall (när dominikanorden gick att söka störta Luther, hade den alltså eget färskt blod på sina händer). Här hjälper ej Mortiers försök att rättfärdiga orden genom att smäda Savonarolas minne. Dennes fall förde ock med sig sedlig och religiös tillbakagång i Marco-klostret. Den Heliga skrift, som under Savonarolas tid varit brödernas förtrogne, föll raskt i glömska. Det stora medeltida religiösa ideal, som utformats af Franciskus och Dominicus, förlorade med Savonarolas död möjligheten till vidare lifskraftig existens i tiggardnarna.

När den ofvannämnde Antonin 1523 helgonförklarades, kannerades affallet från tiggardnarnas ursprungliga regel. Tridentinerkonciliet fastslog deras rätt till gemensam egendom. Men därmed var också deras ledartid förbi. Den nya tiden kräufde en kraft, som de icke längre kunde gifva.

Aug. 1914.

Hj. H—t.

Ur reformationslitteraturen.

Martin Luther: ausgewählte Werke, under medverkan af HERMAN BARGE, GEORG BUCHWALD, PAUL KALKÖFF, MAX SCHUMANN, WOLFGANG STAMMLER, HENRY THODE, utgifna af HANS HEINRICH BÖRCHERDT, bd II, Georg Müller, München och Leipzig 1914, CLXXXVI + 317 sid., pris i subskription 6 M.

Så få vi nu en 8:de tysk edition af Luthers verk, om vi bortse från jämförelsevis smärre urvalssamlingar såsom senast Clemens' förträffliga i fem band. Visserligen är det i den här föreliggande, som i sommar utskickat band 2 som det första profvet, blott fråga om ausgewählte Werke. Men då prospektet utlofvar 15 digra band, kan man nog beteckna företaget som i viss mån en ny Luther-edition. Utgifvarnas namn borga för, att både den kyrkohistoriska, konsthistoriska och filologiska lärdomen blifva väl representerade. Man saknar ju mängden af kända Luther-forskare, men de flesta af dessa äro redan bundna vid Weimar-upplagan. Principen för den nya editionen synes vara, att hvarje band öppnas med en utförlig kyrkohistorisk undersökning om Luthers historia

under den tid, som de i bandet upptagna skrifterna omfatta. Sedan komma Luthers skrifter, utan några noter eller annan störande apparat i texten. Allt detta är hänvisadt till bandets sista del, där sida för sida Luthers satser förses med kommentar, delvis rätt utförlig. Hela bandet blir rikt illustrerad med helsidesplanscher på godt papper; dessa utväljas med särskild konsthistorisk hänsyn; och bandet slutar med en redogörelse för dem.

Det nu föreliggande band II tillhör serien »Reformatorsche und politische Schriften» och omfattar 1520 års tre stora reformationsskrifter jämte Luthers sändebref till Leo X i samband med »En kristen människas frihet». På innehållet i dessa behöfver intet ord spillas. I dessa dagar, då tysk kraft utvecklar sig som aldrig tillföre i den gigantiska kampen mot mer än halfva världen, är det med säregen stämning, som man åter följer Tysklands störste son i hans jättekamp mot den dåtida världens alla stormakter. Hvad texten beträffar följes med för läsbarheten nödig modernisering de äldsta åtkomliga originaltrycken, under noggrann hänsyn till varianter i andra tidiga tryck. »Kyrkans babyloniska fångenskap», som i Erläuterungen får en särskild, intressant inledning af Paul Kalkoff, tryckes ej efter det latinska originalet utan på tyska; därvid har utgifvaren Borchardt följt den näst äldsta tyska öfversättningen, Altenburger-Luthereditionen af 1662, med nödig hänsyn till den första tyska öfversättningen 1521 af Luthers fiende Murner. — En vägande anmärkning må här uttalas. Då de i och för sig värdefulla inledningarna och Erläuterungen äro så vidlyftiga och texttrycket så stort, att i ett band på 500 sidor blott Luthers tre reformationsskrifter kunnat medtagas, så blir det i förhållande till priset och antalet band magert med Luthers egna skrifter, om det fortsättes i samma form. Denna edition afses tydligen för medelstora bibliotek och mera välsituerade köpare; den kan icke ersätta Weimar-upplagan, som finnes i de stora biblioteken och dit också vetenskapsmännen naturligen måste vända sig.

Ett plus utöfver Weimar-upplagan bjuder emellertid åtminstone nu föreliggande band i den historiska inledningen och bilderna med deras kommentar. Bilderna ge i detta band väsentligen två ting: de äldsta Luther-titelbladens historia, och Lutherporträttets äldsta förekomst. Särskildt den senare serien med dess upplysningar torde intressera äfven utöfver fackmännens krets. Det förnämsta med detta band är emellertid Paul Kal-

koffs nära 200 sidor dryga inledning, som bildar en verkligt ny Lutherbiografi för åren 1517—1520. Här har Kalkoff i en relativt populär men ingalunda lättläst form sammanfattat sina många för denna tid epokgörande forskningar (se min. anmälan härom i Kyrklig Tidskrift 1913, sid. 469 ff.). Äfven för den, som sökt följa med dessa, komma här nya och öfverraskande sammanställningar och belysningar. Helt naturligt för Kalkoff intar processen i Rom mot Luther den dominerande platsen under de behandlade åren. Det behöfver knappast sägas, att Kalkoffs framställning blir grundläggande för framtida Lutherbiografier. Här är ej min afsikt att söka referera densamma; dess väsentligaste resultat har jag infört i en framställning af den lutherska reformationens historia, hvilken är under tryckning (jfr ock min artikelserie i Evangeliskt Veckoblad 1915). — Men ej blott inledningen och bilderna utan äfven noterna, som gemensamt utarbetats af Kalkoff och Borchardt, hafva högt värde för en grundlig orientering i Luthers stora kamppperiod, hans bildningsmaterial och själsutveckling vid denna tid.

HERMANN STEINLEIN: *Luthers Doktorat*, zum 400-jährigen Jubiläum desselben, Deichert Leipzig 1912, 87 s., M. 1,50.

Den lilla skriften vittnar om författarens stora beläsenhet på Luther; och den saknar ej intresse. Efter att ha undersökt själfva händelserna vid Luthers doktorspromotion söker författaren uppvisa, att doktorsvärdigheten senare fick psykologisk betydelse för Luther. Den gaf honom visserligen icke den moraliska rätten att vara reformator; detta hade djupare motivering. Men genom doktorsvärdigheten kände Luther skärpt förpliktelse att uttala sin religiösa öfvertygelse; och i den fann han det yttre försvaret för sin rätt att offentligen tala och det auktoritativa skyddet för sin vetenskapliga vederhäftighet i polemiken. Tyngdpunkten i författarens framställning faller på att uppvisa, hurusom ock Luther starkare betonade sin teologie doktorsvärdighet i tider af afgörande reformatorisk strid och skärpt polemik. Så framträder doktorats-medvetandet mycket understruket under tiden från 31 okt. 1517 till riksdagen i Worms. Däremot försvinner själfbeteckningen doctor nästan fullständigt och ersättes med ecclesiast eller evangelist under de närmaste åren efter Worms, då riksakten låg öfver Luther och då hans uppgift väsentligen var den inre för-

samlingsorganisationens. Ungefär 1529—32 kommer ett förnyadt starkt betonande af doktoratet; och detsamma sker under de sista åren, när Luthers polemik åt olika håll stegrades i skärpa. — I många anfäktelser och strider har Luther tröstat och uppmuntrat sig med sitt doktorat; djärft och trotsigt härledde han därur ökad rätt och plikt till sitt energiska framträdande.

GEORG LOMER: *Ignatius von Loyola, Vom Erotiker zum Heiligen, Eine pathographische Geschichtsstudie*, Leipzig Barth 1913, 187 s., M. 2,80.

Den viktigare Loyola-litteraturen till 1912 finns angifven i min »Luther Loyola, Calvin» 1912. Sedan dess har mig veterligen intet af större betydelse utkommit om Loyola förutom H. BÖHMERS i sommar utgifna arbete »Studien zur Gesch. der Gesellschaft Jesu» I (451 s., 8 M.), hvilket jag ej ännu åtkommit. Norrmannen I. SÆTERS Loyola-biografi 1911 är ett försök att vandra i Sabatiers och Jörgensens fotspår och sålunda behandla Loyola i skönlitterär form på vetenskaplig grundval; den andas hängifven beundran för hjälten och har förskaffat författaren påflig välsignelse. FR. THOMPSONS katolska, poetiskt vackra L. biografi (engelsk ed. 1909, sh. 10,60, tysk öfvers. i saml. Kösel, M. 3,20, 2 uppl. 1913) går i samma anda. Så mycket skarpare drager medicine d:r Lomer fram. Denne har förut i flere böcker, »Krankes Christentum» 1911 etc., sysslat med det religiösa problemet ur humanistisk och medicinsk synpunkt; Loyola har erbjudit honom ett tacksamt fält att förklara ekstatiske och liknande religiösa företeelser som patologiska fenomen.

Lomer visar rätt stor beläsenhet i källorna (dock mest i form af utdrag af dessa i litteraturen) och den tyska litteraturen; de moderna spanska och franska framställningarna synas vara okända (han har därför ock det traditionella, oriktiga angifvandet af Loyolas förnamn). Hans hufvudauktoritet för det historiska är uppenbarligen Gothein; för jesuitordens inre lif använder han Hoensbroech; från jesuitiskt håll nyttjar han med förkärlek MESCHLER »Die Gesellschaft Jesu» 1911, hvars förf. ock förhjälpit honom till fotografier af Loyolabilden. Eljest är Lomer bistert sträng i sitt omdöme om jesuitisk historieskrifning; Duhr utdömer han som vetenskaplig förfalskare och utvidgar med Hoensbroech detta omdöme till hela den jesuitiska vetenskapen, så långt den sysslar med kyrkan och orden. Mot alla de nu framkommande jesuitiska

skönmålningarna af ordens första århundrade ställer Lomer särskildt den bekante jesuitiske Antwerpen-festskriften »Imago primi sæculi Societatis Jesu» 1640, som bjuder det omöjliga i själfberöm och hat mot annorlunda troende. Lomer ger med ledning af sina källor och litteratur en biografi af Loyola, som är rätt väl gjord, men som snedvrides af att han öfverallt inskjuter det som skall vara hans egen vetenskapliga insats: förklaringen af Loyolas utveckling och sjäslif ur medicinsk och psykologisk synpunkt. Hans ståndpunkt karakteriseras af hans ord: den moderna naturvetenskapen känner ingen öfvernaturlig uppenbarelse af en utanför naturen varande Gud. — Lomer tecknar efter Gothein det för spanjoren karakteristiska vid medeltidens slut, särskildt föreningen af krigisk anda och mystik och vanan att mot de otrogna låta alla medel vara tillåtna (brytande af ed etc.); och han får på ett förträffligt sätt fram Loyola såsom exponent däraf. Han intresserar sig ock för Loyolas ras och bestämmer den till att vara ursprungligen germansk, men rätt starkt uppblandad af baskiska och semitiska inslag. Som allt halfblod hatade därför Loyola mest af allt den rena germanska rasens manifestering, vare sig i Erasmus, Luther eller annorledes. Från Loyolas ungdom lägger Lomer särskild vikt vid vittnesbörden om hans sexuellt vidlyftiga lif, hvilket jesuiternas beskärande af källorna icke kunnat dölja. Det är nämligen en hufvudtes hos Lomer, att Loyolas af hans järnvilja som asket instängda sexuella drift sökt sig andra vägar till luft och därför ligger bakom och skymtar fram i hans religiösa lif, på sjukbädden i Loyola, under ekstaserna i Manresa, i utbytandet af mannen Petrus mot kvinnan Maria som älsklingshelgon, i de inre tårarnas vällust, ormuppenbarelserna (ormen i drömmen = den manliga lemman), etc. Loyola är enligt Lomer ett typiskt exempel på patologisk sexualitet. Loyolas upplevelser i Manresa tecknas med medicinsk apparat — som jag naturligen ej kan värdesätta — såsom hallucinationer; enkelheten i deras form visar torftigheten i Loyolas fantasi. Loyola var hysteriker, men så till vida olik vanliga hysteriker, att han med sin järnvilja så att säga tvang hysterien på sig och kunde framkalla och bemästra den allt efter behovet. Han fick ej öfvernaturlig »katekesundervisning» utan han skapade själf hallucinatoriska »uppenbarelser» om de ting, hvarmed hans tanke för tillfället brottades. — Samma patologiska effekt ligger bakom hans exercitia spiritualia, af hvilka Lomer ger en intressant analys, delvis i anslutning till Holl. Denna män-

niskodressyr är genialiskt uttänkt med individens fortgående suggestionsbehandling, till den egna viljans uppgående i ordensviljan. Från personlighetssynpunkt äro exercitia därigenom omoraliska; från medicinsk synpunkt äro de farliga genom det patologiska inslaget, de konstlade hallucinationerna, som hit införts från Manresa. Det finnes nu knappast en orden, som icke inrättat exercitier efter jesuitiskt föredöme. Hela katolska världen lefver under dessas bann. Utan att kunna hejdas rullar nu massuggestionens hjul.

Lomer ger ingående analyser af Loyolas sätt att med sina exercitier vinna anhängare, af hans egen utveckling till ordensstiftandet och som ordensledare och af jesuitordens organisation. Och under allt detta fortsatte Loyola med sin patologiska känslöxstas, om ock väsentligen lokaliserad till gudstjänsterna. Man måste ställa frågan: har en sjuk man, en hysteriker, kunnat åstadkomma ett verk af så oerhörd betydelse som jesuitorden? Det duger ej att söka ge Laynez den egentliga äran af jesuiternas verk. Loyola är skaparen. Och detta just genom hans förening af järnvilja med patologisk känslö-hysteri. Han afledde för sina jesuiter så att säga den för aktiviteten öfverflödiga och människan bindande känslan till ett ofarligt område och ställde dem desto kallare, familjefientligare, internationellare, starkare ute i världskampen. — Lomer samlar sin karakteristik af Loyola så: »Spanjor och adelsman i hvarje tum, soldat in i sitt innersta väsen, full af brännande äregirighet och härskarbegär, men också full af fanatisk trosglöd, den förkroppsligade Wille zur Tat, men ock full af hysterisk öfverretning, aftermystik och orgieartad själfbedöfning, halft en idealistisk-aktiv nordlänning, halft en känslö-mättad auktoritetstroende sydlänning, ett den organiserande viljans geni men tillika patologisk till det sista.» — »Inom kort skall det blifva alla tänkandes oafvisliga plikt att taga ståndpunkt till jesuitorden, kyrkans behärskare och den svurne dödsfienden till allt nytt. Än en gång, såsom under kontrareformationens tid, skall sydländskt och nordiskt väsen stöta samman på lif och död, och den germanska bastarden skall uppfordra nordens bittert hatade, renare stam till kamp. Ännu i dag kunna de bitas som en gång förr i världen — Loyolas vargar.» Dessa sista ord antyda den nyss aktiva tyska stridsfråga, hvilken tydligen legat som bakgrund till Lomers bok. Någon vinst för den kyrkohistoriska forskningen gifva knappast böcker af denna art.

H. L. CLARKE, Archbishop of Melbourne: *Studies in the english reformation* with portraits, London Society for promoting christian knowledge 1912, 9 + 250 s., 5 sh.

Ett kyrkohistoriskt bidrag från Australien hör ej till hvardagligheterna. Biskopen af Melbourne, James Moorhouse (1876—86) inrättade en af dessa i den anglikanska världen så vanliga och högt doterade föreläsningsserier, vid hvilka ofta de viktigaste vetenskapliga forskningarna populärt framläggas. Moorhouse-föreläsningarna skola hållas i Paulskatedralen i Melbourne och beröra exegetik, symbolik eller kyrkohistoria; de skola omedelbart tryckas och utdelas bl. a. till hvarje kyrkligt bibliotek i Australien, på Tasmanien och Nya Zeeland. När nu äfven Australiens episkopalkyrka förenats med The Church of England, var det näraliggande, att ärkebiskopen af Melbourne vid sina Moorhouse lectures 1912 till ämne valde en framställning af engelska episkopalkyrkans utbildningstid.

Clarke har därvid upptagit metoden att samla framställningen kring biografier af några ledande män och därvid diskutera de viktigaste kyrkohistoriska händelserna, så att boken i sin helhet blir en sorts handbok till engelska kyrkans reformationshistoria. Som så ofta i England låter han denna omfatta tiden från Henrik VIII:s regering till kyrkorestaurationen under Karl II 1662; först med sistnämnda datum fick den engelska kyrkan ungefär den form, som den ännu äger. De personer, kring hvilka Clarke grupperat sin teckning, äro Thomas Wolsey, Thomas Cromwell, Thomas Cranmer, Matthew Parker, Richard Bancroft och William Laud, de fyra sistnämnda som bekant de mest betydande ärkebiskoparna under reformationskriserna. I tio appedices diskuteras specialfrågor. Framställningen är saklig och lidelsefri, men utan större flykt. Ehuru den bygger på direkta källstudier, har jag blott funnit enstaka detaljer, som icke äro bekanta från de bästa engelska handböckerna. Ståndpunkten är den moderat högkyrkliga, ungefär densamma som hos den oss bekante kanon Mason i hans Cranmer-biografi (se min anmälan af engelsk reformationslitteratur Kyrkohistorisk årsskrift 1911). Wolsey får sin »Ehrenrettung»; han var ingen heros eller helgon, men en stor statsman och banbrytare för den högre undervisningen. Cromwell var bofven, under det att Henrik VIII hade större förtjänster än fel. Cromwells undertryckande af klostren 1536 medförde dock ej

det bildningens förfall, hvarom alla riktnings historieskrifvare tala; A. F. LEACH har i sin viktiga undersökning *English schools at the reformation 1546—48* uppvisat, att klosterscholornas betydelse för undervisningen betydligt öfverdrifvits, och att undervisningen vid medeltidens slut främst låg hos den stora mängden »grammar schools», hvilka fortsatte sin verksamhet; bildningens förfall kom först med protektorns framfart mot församlingarna. Cranmers historiska betydelse är främst att ha gifvit reformationen i England dess kontinuitet med det gångna och sålunda i verkligheten bevarat och reformerat the catholic church of England. De mesta sympatierna synes författaren äga för den lärde, tillbakadragne och gifmilde, men hårdhänt kraftige ärkebiskop Parker. Hönglikansk blir Clarke, då han följer W. H. Hutton i dennes omdöme om Laud som den störste ärkebiskopen i England efter reformationen. Äfven Bancroft vill Clarke rädda från den obefogade, om icke misstanke så snarare glömska, hvori denne starke och orädde men mera politiske än teologiske, personligen häftige och ej rätt gentlemannamässige mans kamp mot både katoliker och protestanter fallit. Clarke får här tillfälle att beröra Lambeth-konferensen 1908 och dess diskussion om det sätt, hvarpå *successio apostolica* genom konsekrationen 1610 återställdes i Skottland; han sluter sig till John Wordsworths resolution vid konferensen, hvilken han betecknar som det viktigaste steg, som dittills tagits från engelska kyrkans sida mot re-union.

Här beröra vi det som intresserar mest i Clarkes föreläsningar. I en recension i *Bibelforskaren* 1911 (om ärkebiskop Söderbloms bok *Religionsproblemet*) upptog jag i den svenska kyrkodiskussionen en term för de nu vidt utbredda protestantiska enhetssträfvandena, hvilken sedan låtit åtskilligt höra sig: en evangelisk katolicitet. Här möter denna sak med oväntad styrka från Australien. Den anglikanska episkopalkyrkan i Australien har ej som den i England stödet af ett hof eller ett parlament; den står som en frikyrka fullt jämnställd med andra kyrkosamfund eller denominationer. Genom biskop Perry af Melbourne fick den australiska biskopskyrkan också en demokratisk författning, med kyrkosynoder, där hvarje församling är representerad af både präster och lekmän. Här har därför känslan af samhörigheten med andra evangeliska kyrkor haft lättare att arbeta sig fram. I Australien, säger Clarke, är hoppet om en större kyrklig evangelisk union med målet »en helig katolsk kyrka» stark, och därifrån sprider det

sig ut öfver världen. Med sina föreläsningar har han ytterst velat tjäna arbetet för detta mål. Hvad tänker nu han och de anglikanska kyrkomännen, när denna stora tanke om en evangelisk katolicitet genom Englands uppträdande på Frankrikes och Rysslands sida i världskriget kommit längre från sitt förverkligande än någonsin tillförne?

GUSTAV ANRICH: *Martin Bucer*, Trübner Strassburg 1914, 147 s. 3 M.

Det bästa som vi hittills ägt öfver Bucer, har varit den betydande Calvinkännaren A. LANG'S »Der Evangelienkommentar M. Bucers und die Grundzüge seiner Theologie» 1900. Det har ej varit lätt att få en opartisk bild af honom. Han dog i landsflykt, hans ben brändes i hat, och hans minne förvanskades af alla partier. Han har fått vänta på förståelse för sin gärning och dess väldiga betydelse. Nu har äntligen en sammanhängande biografi af modern vetenskaplig halt kommit. Strassburgprofessorn Anrich är ju välkänd genom flere skrifter både till gamla kyrkans och den moderna ultramontanismens historia. Här föreliggande arbete har han närmast författat som stöd för insamling till en Bucerstaty i Strassburg; det är därför populärt i formen, utan vetenskaplig apparat i noter och med illustrationer (af Ph. Kamm). Att vidsträckta originalforskningar dock ligga bakom, bekräftar författaren själf. Han sympatiserar naturligen helt med sin hjälte; hans teologiska ställning till reformationstidens mest omstridda fråga framgår däraf, att han betecknar Zwinglis nattvardslära icke som en urvattning af sakramentet, utan som en följdriktigt genomförd nybyggnad på den evangeliska gudsdyrkans och församlingsprincipens grund, under utnyttjande af urkristna motiv och under fullständigt brytande med det katolska sakramentsbegreppet. Anrich har ock blick för svagheter hos Luther, fast han utan tvekan erkänner honom som den ende store, originelle nyskaparen, läraren äfven till Bucer.

I första kapitlet få vi följa Bucer under ungdomen, hans inträde i klostret året efter Luthers, men af helt andra motiv, hans utveckling till erasmian, hans möte med Luther i Heidelberg 1518, som gjorde honom till »martinian», hans afvikande från klostret, vistelse hos Sickingen, deltagande i riksdagarna i Worms och Nürnberg 1521, kringvandrande efter Sickingens olyckliga krig,

tills han 1523 hamnar i Strassburg. Kap. 2 tecknar reformationen i Strassburg, som under Bucers och Capitos ledning nästan helt genomfördes på ett år, 1524, och fullbordades med förbudet mot mässan 1529. Kap. 3 för oss till den hårda strid med döparna, som Bucer fick föra under årtiondet 1526—36 och som blef afgörande både för hans teologiska ståndpunkt och för hans kyrkoorganisation, den senare framtidsrik bl. a. genom skapandet af den evangeliska konfirmationen. Vi finna honom här ock jämte den store statsmannen Jakob Sturm lyfta Strassburg till internationell betydelse och en evangelisk samlingspunkt för olika riktningar.

Kap. 4 behandlar nattvardsstriden och Bucers utveckling till zwinglian och därifrån åter till lutheraniserande ståndpunkt, hans freds- och förmedlingstanke, de evangeliskas enhetliga sammanslutning, som blir centrum i hans stora europeiska politik, och dess resultat i Marburg 1529, de politiska förbunden och Wittenberg-konkordian 1536. Kap. 5 uppvisar, att Bucer har lika stor del som Johannes Sturm i upprättandet af den berömda skolan i Strassburg (1538), som till ortodoxiens seger på 1580-talet blef medelpunkten för evangelisk-humanistisk bildning i Europa och förebilden för en mängd läroanstalter äfven utanför protestantismen. Kap. 6 visar oss Bucer på höjden af inflytande, när han efter kyrkoorganisationen i Hessen 1538 blifvit landtgreffvens förtrogne och faktiskt är den ledande i den evangeliska politiken under ett årtionde; de fredliga religionssamtalens och västra Tysklands lutheraniserande tid 1540—46 var Bucers största, men då han ock genom sitt deltagande i landtgreffvens dubbeläktenskap (Anrich ger en god teckning af denne motsatsernas man) begick sitt lifs största fel, som han och protestantismen dyrt fingo sona. Han var ock bärare af en protestantisk idealpolitik, som icke visade sig möjlig i hans egen tid. — Kap. 7 behandlar Bucers familjeförhållanden, katastrofen med schmalkaldiska kriget, Bucers oböjlighet inför den af Jakob Sturm funna medelvägen för Strassburg, hans afskedande från staden 1549 och de sista årens ansträngda, framgångsrika verksamhet i England till hans död 1551. Sista kapitlet ger slutligen en teckning af människan och teologen Bucer; den klara teckningen af den af Bucer utbildade egenartade typen af evangelisk kristendom (för dennas hufvudpunkter hänvisas till min ofvan antydda, i tryck varande bok om den lutherska reformationens historia) visar till full evidens,

huru Bucer inom teologien lika väl som kyrkoorganisationen i hög grad blef vägledande för Calvin, hans störste lärjunge. Däruti ligger till sist Bucers världshistoriska betydelse.

Aug. 1914.

Hj. H—t.

Den moderna frikyrkorörelsens framväxt.

Det senaste årtiondet har gifvit en rad, man kan väl säga epokgörande, forskningar och framställningar öfver denna för hela det moderna kulturlifvet så viktiga företeelses utveckling. Den första egentliga tolkningen af ämnet gafs 1732—38 af rev. DANIEL NEAL i ett verk på fyra volymer: *The History of the Puritans or protestant Nonconformists*, som var en god prestation för hans tid, men som dock på nästan hvarje punkt nu måste korrigeras. Från nonkonformisters håll kommo så två viktiga arbeten, TH. CROSBY: *History of the English Baptists*, 4 vol. 1738—40, och rev. JOHN LEWIS: *Brief History of the Rise and Progress of Anabaptism in England* 1739. Ehuru Lewis var vetenskapligare och kände källorna bättre, hade Crosby skrivit så »geistvoll», att han för nära två århundraden blifvit den mest utnyttjade. En mera genial än kritisk historiker var ock J. IVIMEY: *History of the English Baptists*, 4 vol. 1811—30; han och Crosby äro till stor del ansvariga för den mängd af oriktiga detaljer, som till sista tid följt med framställningarna öfver dissenters' begynnelse i England och Amerika. Nytt värdefullt material fördes i ljuset genom BENJAMIN HANBURY: *Historical Memorials relating to the Independents*, 3 vol. 1839—44, en verkligt lärd fast tungt skriven bok. Nytt intresse fick kongregationalismens historia genom den lilla men fängslande boken af J. HUNTER: *Early History of the founders of New Plymouth* 1849, där bl. a. för första gången platsen för pilgrimsfädernas kyrkobilddning fixerades. Arbeten och materialsamlingar följde nu i rask fart, både i Amerika och England; viktigast var kanske baptisten G. GOULD's lilla *Open Communion and the Baptists of Norwich* 1860, som var nära två generationer före sin tid i kritiska resultat (bl. a. att engelska baptister med neddoppning ej funnos före 1641).

En ny period i forskningen kom med J. WADDINGTON's *Congregational History*, 4 vol. 1869—1878. Flera årtiondens forskningar i arkivens manuskriptsamlingar bragte här en väldigt ökad kunskap. Men Waddington saknade kritiskt sinne och exakthet

i detaljer; och han uppgaf nästan aldrig klart det manuskript, på hvilket han stödde sin framställning. Därför måste hans verk alltid användas med försiktighet. Ett utmärkt arbete var ROBERT BARCLAY'S: *The inner Life of the Religious Societies of the Commonwealth* 1876, hvilket gått i nya upplagor och trots bristande kännedom på många punkter gifver opartiska och kritiska omdömen af stort värde. De verkligt epokgörande insatserna kommo emellertid från d:r H. M. DEXTER. Hans: *The Congregationalism of the last three hundred years as seen in its Literature* 1880, är otvifvelaktigt det lärdaste verket på detta område och öfverträffar i detaljerad kritik och vidsträckt kunskap hvad som presterats af någon annan engelsk kyrkohistoriker. Med Dexter begynte i egentlig mening den moderna forskningen om separatismen. 1881 kom Dexter med en ny sensation genom »*The True Story of John Smyth*», som vände upp och ned på den traditionella historien. Sammanfattningen af sina forskningar hann Dexter ej själf utgifva; den utgafs posthumt af hans son rev. M. Dexter under titeln »*The England and Holland of the Pilgrims*» 1906, äfven den af största värde fast lidande af samma brister som nästan alla posthuma arbeten: ojämnhet och osäkerhet i vissa detaljer.

Under inflytande af Dexters kritik kommo nu en rad nya värdefulla arbeten. Här må blott nämnas herrarna E. AXON'S lilla undersökning om »*Henry Ainsworth, the Puritan Commentator*» 1889, som ytterligare vidgade intresset för ämnet; professor H. C. WEDDER: *A Short History of the Baptists* 1891, populär men vetenskapligt grundad, sedan i nya upplagor utvidgad, vidimerad och illustrerad; den kände Calvinforskaren W. WALKER'S utmärkta »*The Creeds and Platforms of Congregationalism* 1893, hvilken står på höjden af säker kännedom och opartiskt omdöme men tyvärr är nästan alldeles förbisedd i den moderna symboliken; E. ARBER: *Story of the Pilgrim Fathers* 1897, i trots af en del misstag den otvifvelaktigt mest exakta framställningen af detta ämne, som finnes; BELFORT BAX: *Rise and Fall of the Anabaptists* 1903, som vill hänföra frikyrkorörelsen i England till inflytande från döparna; d:r FR. POWICKE: *Henry Barrow and the Exiled Church of Amsterdam* 1900, en populär men väl gjord framställning, som dock öfverträffades af Powickes likaledes populära, men synnerligen värdefulla »*Robert Browne Pioneer of Modern Congregationalism*» 1910; den likaledes populära men på källforskning grundade och utmärkt skrifna lilla boken af rev. J. H. SHAK-

SPEARE: Baptist and Congregational Pioneers 1905; den måhända bästa populära historien öfver pilgrimsfäderna, miss W. COCKSHOT: The Pilgrim Fathers, their Church and Colony, illustr. 1909; rev. W. PIERCE: An Historical Introduction to the Marprelate Tracts 1908, som uppvisat ohållbarheten af Dexters sats, att författaren till dessa var Barrowe (Pierce har 1911 utgifvit trakterna i kritisk edit.); W. J. MC GLOTHLIN: Baptists Confessions of Faith 1911, värdefullt bidrag till symboliken; och slutligen den populära men genom en rad nya fakta historiskt värdefulla skissen af rev. W. H. BURGESS: John Smith, the Se-Baptist Thomas Helwys and the first Baptist Church 1911. — Äfven befordrades forskningen, därigenom att det 1899 stiftade Congregational Historical Society snart (ungefär samtidigt med Kyrkohistoriska föreningen i Sverige) började utge Transactions, där mycket af värde publicerats. Här framträdde ock på arenan en ny forskare med sällsynt förmåga af kritisk arkivforskning, amerikanen CH. BURRAGE, med en öfverraskande publikation om Brownes tidigaste verksamhet 1904, följd af den större boken »The Church Covenant Idea» 1904, där kovenantformens grundläggande betydelse för kongregationalismen belystes, den korta men epokgörande biografien »The True Story of Robert Browne» 1906, och en ny viktig undersökning om pilgrimsfädernas chef John Robinson: »A Tercentenary Memorial» 1910.

Genom de många nya forskningarna syntes vid 1900-talets midt tiden mogen för nya sammanhängande framställningar af den engelska sekterismens historia. En sådan var i viss mening Dexters ofvannämnda posthuma verk 1906. Kort efteråt kom ett annat posthumt arbete, som för närvarande är den bästa totalframställning vi äga. Det var »den finaste och anderikaste representanten för det nonkonformistiska idealet i 19:e århundradet» (Clark), d:r R. W. DALE's History of English Congregationalism 1907, utgifven och kompletterad af hans son kanslärn A. W. W. DALE. Detta nära 800 sidor starka arbete, som för fram ända genom 1800-talet, bygger på solid kunskap up to day och äger sin hufvudförtjänst i en lättläst form och en mästertligt gjord disposition af det till synes kaotiska stoff, som den föregående forskningen hopat; till Dexters detaljlärdom når det icke upp. — I en ännu bredare ram och med vidare synpunkter upptogs den frikyrkliga historien af kongregationalistpastorn HENRY W. CLARK, den kände författaren till »The Christian Method of Ethics» m. fl. arbeten,

och som nyligen startat en som det synes mycket värdefull samlingsserie: »The great Christian theologies». Clark's: History of English Nonconformity, 2 vol. 1911—13, tar utgångspunkten i Wycliffe och går fram till 19:de århundradets slut. Den ger i viss mån hela den religiösa utvecklingens historia i England under denna tid och kommer därför i viss mån närmare de engelska kyrkohistoriska handböckerna, hvilka i här gifna revy utelämnats. I motsats mot de förnämsta af dessa (Dixon, Stephens-Hunt, Wakeman, Patterson, Hole, Burn) representerar Clark en utpräglat nonkonformistisk ståndpunkt och gör denna starkt gällande, under bevarande af historisk sans och kritisk omdömesskärpa och med verklig lärdom och delvis originalitet i synpunkter.— Om Clark mindre intresserade sig för uppspårandet af nya detaljer än för klarläggandet af utvecklingens hufvudlinjer, så beträdades en motsatt väg af CHAMPLIN BURRAGE i hans senaste arbete The Early English Dissenters, 2 illustr. vol. 1912. Här är den sammanhängande skildringen uppgifven, och de omstridda eller hittills i traditionen oriktigt återgifna detaljerna diskuteras hvar för sig med lärd apparat, men dock så, att de tillsammans gifva en öfverraskande bild af hela separatismens utveckling under ett århundrade, från Edvard VI till 1641. Om det kan sägas, att läsningen af Clarks arbete är fängslande, så har jag läst Burrage's nästan som en roman, trots den oerhördt lärda apparaten och trots att boken förutsätter en ingående kännedom om ämnet såsom redan förefintlig och därför på hvarje punkt direkt kastar sig i detaljkritiken; så full af nya resultat och oväntade belysningar är den. Och det bästa är, att han på hvarje punkt ger utdrag ur källorna och diskuterar skälen, så att läsaren själf kan se, att det ej är blott djärfva hypoteser utan exakt arkivforskning som öfverallt bestämmer; icke många tyska arbeten kunna här i grundlighet mäta sig med Burrage's. Ett referat af något ur Clarks och Burrage's hvar i sitt slag intressanta arbeten torde försvara sin plats i Kyrkohistorisk Årsskrift. Då i en föregående årgång Gairdners m. fl. högkyrkliga eller moderata anglikaners historietolkning kommit till tals, bör ju ock här ordet kunna lämnas åt två nonkonformister af den historiska vederhäftighet, som både Clark och Burrage tydligen äga. — I förbigående må nämnas, att den tyska religionshistoriska synpunkten på här behandlade ämne får en bländande utveckling i ERNST TROELTSCH's: Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen 1912, där hans förkärlek för

döparnas och de organisationslösa spiritualernas (Franks) betydelse äfven påverkar hans om ovanlig beläsenhet i engelska litteraturen vittnande teckning af engelska sektväsendet. Han har ju ej haft tillgång till vare sig Clark eller Burrage.

HENRY W. CLARK: *History of English Nonconformity from Wycliffe to the close of the nineteenth century*, I 1911 XVII + 439 s., II 1913 XX + 458 s., London, Chapman and Hall, 30 sh.

I en inledning på 19 sidor fixerar Clark, hvad han förstår med begreppet nonkonformism. Och han koncentrerar sin beskrifning i satsen: *the nonconformist spirit is, in succinct summary, the spirit which exalts life above organisation; lifvet skall skapa organisation, och den senare har värde blott så vidt den är en direkt produkt af lif.* Tendensen att underordna lif under organisation, det är den engelska kyrkobilidningens fel, och som reaktion där- emot har nonkonformismen vuxit fram. Om den sålunda historiskt tar form af motsättning mot »State establishment» och all tanke på statsauktoritet öfver religionen, så är den likväl ingalunda negativ utan väsentligen positiv i sitt sträfvande: det religiösa lifvets fria utveckling. Att den s. k. nonkonformismen ofta i verkligheten äfven den bortfuskat sin idé, får icke skymma blicken för den bärande principen i rörelsen och dess berättigande.

I första boken upptar så Clark teckningen af den nonkonformistiska strömningen före nonkonformismens historiska framträdande. Utgångspunkten finner han i Wycliffe. Denne har i full klarhet burit fram den princip, som sedan kommer till sin rätt i nonkonformismen: att det inre lifvet, själens förhållande till Gud, är centrum och all yttre organisation sekundär. I viss mening har W. till och med gifvit denna princip klarare utformning än den någonsin sedan i Englands historia fått. Vid början af denna strömning i Englands religiösa lif står ej ett osäkert famlande, utan en mogen fullhet. W. betecknar en af de mest originellt nyskapande och historiskt verkande insatserna i engelska folkets utveckling. Han var före sin tid, helt originell trots sin förbindelse tillbaka till Marsilius m. fl. Och han är före t. o. m. vår tid i sin omutliga nonkonformism. Däri ligger ytterst hans storhet. I en ganska utförlig skildring af W:s lif söker Clark begrunda sin nyssnämnda uppfattning. — Lollarderna bli för honom en strömning, som visserligen ej är precis wycliffism, men som

dock bevarar öfver till 1500-talets England åtskilligt af Wycliffes nonkonformistiska anda. När lutherdomen kom, hade lollarderna fyllt sin uppgift. Och i själfva verket, genom Luther gaf kontinenten tillbaka till England, hvad den därifrån fått genom Wycliffes verk. Från W:s lampa hade den kontinentala reformen fått sin första gnista. Hopsmältandet af lollarderna och protestantismen var blott återföreningen af två strömmar, hvilka ursprungligen kvällt fram ur samma källa.

Med Henrik VIII kom »kvasi-reformationen», då de goda löften för nonkonformistisk religiös frihet, hvilka gifvits af den engelska humanismen, lollardismen och lutherdomen, förstördes genom kungens egenvilja och statskyrkoregering. Här var reformationen helt oreligiöst motiverad. Annorlunda blef det under Edvard VI och Maria; då kom en period, hvilken Clark karakteriserar som en parentes mellan Henrik VIII och Elisabet, en mellanakt i det världsligas förherravälde i förbindelsen mellan stat och kyrka. Reformationen är under denna parentes mycket mera religiöst motiverad, först protestantisk, sedan katolsk. De båda religionerna kunde då hvar och en visa sig helt sådan den var och därför utkämpa den afgörande inbördes kampen om England. I den religiösa nygestaltningen från Henrik VIII till Elisabet var förhållandet mellan engelska kyrkan och regeringen det, att regeringen utnyttjade protestantismen för sina intressen, icke det att två jämbördiga makter arrangerade saken; ett undantag bildar nyssnämnda parentes, då religionen kom närmast läget att själf ordna den religiösa organisationen. Det gällde äfven Maria; det centrala för henne var hennes religion. Därför blef hennes regering en hård lektion för engelsmännen, hvart katolsk religion leder, så bitter, att de för att undkomma upprepande och vinna trygghet åter läto religionen mer än någonsin komma under det världsliga elementets ledning. Det var i denna situation, som den slutliga organisationen af Englands kyrka skedde. Men det var ock då, som den nonkonformistiska anda, hvilken efter Wycliffe lefvat i det tysta och under Edvard och Maria vuxit sig starkare, tog historisk gestalt. När svårigheten af en nonkonformistisk protest genom Elisabets settlement blef som störst — då var nödvändigheten af en sådan öppen protest för handen.

Största omfånget i del I upptages af 2:a boken, *The childhood of nonconformity*, omfattande ett århundrade (1558—1658). Under ledning af Elisabets politiska instinkter och kärlek till deco-

rum och ordning genomfördes engelska kyrkans settlement 1558—1571. Men redan under detta första skede af hennes regering finnas spåren af en medveten independentisk strömning, som beredde väg för den fulla manifestationen senare, hvilken knyter sig till Robert Browne. Öfver independentismens historiska framväxt ger Clark den bästa teckning jag läst, rik på goda litteratur- och källhänvisningar. Sedan Browne från puritanismen förts vidare till en rent independentisk kyrkoupfattning, sökte han 1580 i förbindelse med Robert Harrison etablera en independentisk kyrka i staden Norwich. Browne valdes till »pastor», Harrison till »teacher». Ett litet korståg begynte i East Anglia. Då förföljelse mötte, vände församlingen sina blickar till den religiösa frihetens land, och majoriteten med Harrison och Browne utvandrade 1581 till Middelburg i Holland. Här skref Browne sina viktigaste skrifter. Men han kom ock snart i tvist med Harrison, återvände 1583 till England, underkastade sig kyrkan och försvann ur nonkonformismens historia, ehuru han måhända alltjämt behöll en stilla längtan efter sitt kyrkliga ideal. Middelburg-kyrkan upplöstes med Harrisons död 1594, ett år efter den andra independentemigrationen från England till Holland. Upprättandet af den första independentförsamlingen blef en »inglorious episode with an inglorious end».

Emellertid hade separatismen spridit sig i England. 1586 upptäcktes en independentförsamling i St. Pauls Churchyard, och ledarna Greenwood och Henry Barrow häktades. Greenwood synes ha stått i beröring med Browne; Barrow hade själfständigt nått independentisk åskådning genom en stark »omvändelse». Den senare var den mera betydande. När de båda independenterna snart häktades, utformade Barrow åskådningen genom att från fängelset sprida en rad viktiga skrifter. Båda höllo ståndaktigt fast vid sin mening och fingo 1593 med döden besegla den, tack vare ärkebiskop Whitgifts äkta inkvisitorsfanatism. Deras död betydde dock ej slutet på deras församlingsbildning, »Ancient Church». Större delen af denna utvandrade ett år senare öfver hafvet till Holland och fick under ledning af den noble Henry Ainsworth och från 1597 Barrows från fängelset undkomne kamrat Francis Johnson sitt hem i Amsterdam. Ej ens Ainsworths inflytande kunde dock hindra, att »Ancient Church» snart upprefs af inre splittring (Johnson kontra Ainsworth etc.) och gick samma öde till mötes som Browne's Middelburg-församling; den

fortlefde dock ända till 1701, då den gick upp i engelska presbyteriankyrkan. (Om de nyaste rönen, se nedan under Burrage.)

Hvarken Middelburg-församlingen eller »Ancient Church» i Amsterdam blefvo utgångspunkt för den stora independentismen. Annorlunda förhöll det sig med de två följande utvandringarna från England till Holland. I England fortforo här och där separatistiska tankar att gifva sig form. Så bildades 1603 en independentkyrka i Gainsborough, hvilken 4 år senare gick sönder i två grenar. För den ena blef John Smyth pastor, för den andra John Robinson. Den förra församlingen utvandrade till Holland 1607, den senare 1608; båda ställde sin färd till Amsterdam, lockade af »Ancient Churchs» därvaro. Smyth stannade där med de sina; Robinson med sin församling »Pilgrim Church» vandrade vidare till Leiden. Det är ej rätt klart, om Smyths församling formligen associerade sig med »Ancient Church»; i alla händelser uppträdde den snart för sig själf. Smyth själf, som hela lifvet igenom kastades från en position till en annan, blef 1609 baptist och döpte först sig själf, då det ej funnes någon annan kompetent. Så ordnade han en baptistförsamling, men närmade sig arminianismen, blef utdrifven ur sin församling och slutade som medlem af mennoniterna i Amsterdam. Baptistförsamlingen åter, hvars ledare Helwys ansåg det oriktigt att genom emigration undandraga sig förföljelse, vände 1611 åter öfver hafvet till England och upprättade i Newgate Street i London den första engelska baptistkyrkan. Independentströmmen, som hittills gått bort från England, började alltså vända tillbaka.

Detsamma gäller Robinsons kyrka i Leiden. Dit hade 1610 sällat sig en puritansk präst Henry Jacob; 1616 uppträdde han som independent-apostel i London. Det var under ärkebiskop Abbots mera neutrala regering; Jacob kunde grunda Southwarkkyrkan, hvilken blef den fruktsamma modern till ännu en independentkyrka i England. — Där tillväxte nu småningom både den baptistiska och Jacobs kongregationalistiska (som här kan införas som lämplig term) form af independentism, ehuru den förra t. v. hade större framgång; Helwy's dödsår 1626 möta vi baptistkyrkor på ett afsevärdt antal platser i England. Men det bör ihågkommas, att dessa ej äro de direkta begynnelseerna till den nuvarande baptismen, äfven om de i fråga om dopet utbildade den lära, som den nuv. baptismen har. Helwys hade själf liksom Smyth blifvit arminiansk i sin teologi och gifvit denna åt sina kyrkor, under

det att den senare stora baptismen var helt kalvinsk. — Denna första independentism, som så begynte utbreda sig i England, var blott *en* form af den nonkonformistiska andan, och i sin tidigare gestalt ingalunda en full eller klar nonkonformism, såsom den wycliffitiska. Men den var dock en viktig faktor, som ej af historieskrifvarna får bagatelliseras, därför att den af de samtida förhånades som brownism eller barrowism. Dess ledare voro alla män med intelligens och kultur, universitetsbildade. I den fann tidens religiösa tendens sitt uttryck. Den vittnade om, att en kulturell vändning stod för dörren. Samma år, som Robinsons församling — den för framtiden viktigaste independentiska, från hvilken ock 1620 »pilgrimsfädernas» världshistoriska utvandring till Amerika skedde — öfverflyttade till Holland (1608), föddes Milton; och samma år, som den Robinsonska församlingen genom Jacob upprättade (1616) den första afläggaren i England Southwark-kyrkan, gick Shakspeare ur tiden.

Clark öfvergår så till teckningen af den inom kyrkliga nonkonformismens framväxt. Han finner denna nonkonformism sönderfalla i två klart skilda linjer: å ena sidan det parti, som i hufvudsak accepterade engelska kyrkans reformerade settlement med dess episkopalism, men af rent religiösa skäl önskade borttagande af sådan oreformerad kvarlåtenskap, som enligt dess mening hindrade kyrkans prästerskap att låta det religiösa blifva det allhärskande; å andra sidan det parti, som visserligen ville förbli inom statskyrkan men fordrade episkopalismens ersättande med presbyteriansk författning och disciplin. Det förra partiet var »puritanerna» i detta ords riktiga mening, hvilka under trohet mot episkopalkyrkan önskade ett renadt kyrkligt lif och handlande inom the settlement's gränser; det andra partiet var den egentliga presbyterianismen, hvars centrala intresse var organisationsfrågan. Att betrakta alla puritaner som presbyterianer, är en historisk oriktighet; i verkligheten utgjorde de två olika riktningar af den innerkyrkliga nonkonformismen, den ena mera en anda än ett system, den andra mera ett system än en anda. Detta hindrar naturligen ej att de på gränserna ibland sammanflöto, så att somliga puritaner hade presbyterianskt författningsideal och somliga presbyterianer puritansk anda. Vi få alltså enligt Clark fyra tydligt åtskilda linjer inom den framväxande engelska nonkonformismen: puritaner, presbyterianer, baptister, kongregationalister. Af dessa fann den egentliga puritanska grenen

sitt slut omkr. 1630, då dess existens inom statskyrkan visade sig omöjlig, och den antingen utvandrade till Amerika eller gick upp i den utomkyrkliga nonkonformismen (baptister eller kongregationalister). Presbyteriansimen inom kyrkan hade en något längre historia. Den hade tidvis varit som undertryckt; men den behöll sin anda och sina väsentliga ideal och kunde genom den politiska utvecklingen under Stuartarna komma upp till makten för en kort stund, när puritanismen gick under. Presbyteriansimens »establishment» blef ett faktum, om ock ett kort kapitel i nationens religiösa lif. Under Cromwell trängdes dess supremati undan, men den behöll lika rätt bredvid andra system. Först med restaurationen var presbyteriansimens timma slagen. 1662 fick den följa puritanismen i exilen och gå ut ur engelska kyrkan. Nonkonformismen var med 1662 definitivt utdrifven ur the established Church. Sedan tillhör dess historia väsentligen frikyrkornas.

Det är detta förra skede, den inomkyrkliga nonkonformismens historia, hvaråt Clark ägnar senare hälften af band I. Här blott några antydningar om innehållet. — Äfven om man kan spåra både presbyteriansim och puritanism redan under Elisabets tidigaste regering, var det dock den senare formen af nonkonformism, som i början mest framträdde. Under åren 1558—1571 hade dock ingendera ännu fullt funnit sig själf. Den äkta puritanismens röst gjorde sig först hörd i protesterna från presidenten vid Magdalena College, Humphrey, och domprosten vid Christ Church, Sampson 1564—65; det gällde då formellt prästdräkterna. 1566—71 växte den puritanska stämningen och fick ett uttryck i »Northampton Model» 1571 med dess puritanska gudstjänstprogram och de uppbyggelsemöten, »prophesyings», hvilka i samband därmed uppstodo i Northampton och så raskt utbredde sig, att Elisabet redan 1574 befallde ärkebiskop Parker undertrycka dem. Northampton-systemet är i själfva verket det första klara uttrycket af puritanismen och dess väsentligaste kraf. — Presbyteriansimen åter, hvilken af Parker redan 1565 betecknades som kyrkans största fara, fick sin fulla manifestation först i »The Admonition to Parliament» 1572 (?) och sin ledare i Cartwright, som detta år kom tillbaka till England från en resa till kontinentens reformatorer. I nov. 1572 ordnades det första engelska presbyteriet vid Wandsworth. Så hade 1572 både puritanism och presbyteriansim utkristalliserats i synlig organisation.

I tjugu år kämpade de nu för sina ideal, med presbyterianismen som den mest framträdande parten. Gent emot ärkebiskop Whitgifts järnvilja tog kampen sina hårdaste former. Hans artiklar och förföljelse framkallade på 1580-talet från puritanerna en remonstrans och från presbyterianerna ett motdrag, då de 1584 försökte i parlamentet genomdrifva »disciplinboken». Maktläget i England syntes ovisst; men öfverdrifterna i de egentligen hvarken puritanska, presbyterianska eller independentiska »Marprelate-Tracts» 1588 och den nationella samlingen kring Elisabet mot armadan s. å. gáfvo episkopalkyrkan och Whitgift segern. 1593 års akt gjorde slut på all aggressiv propaganda både från puritaner, presbyterianer och independenter; independenterna drefvos, som ofvan sagts, i exil, och äfven presbyterianerna fingo välja mellan exil eller tystnad. Att många stannade kvar och dolde sig i skuggan af puritanismen, det visas af presbyterianismens senare starka uppflammande; men en del utvandrade sida vid sida med de af dem så hatade separatisterna, nu med den gemensamhet i intressen, som den lika exilen måste skapa. Bästa möjligheten att hålla sig kvar i England hade naturligen puritanerna, som ju erkände episkopalsystemet. Därför kom ock puritanismens återuppståndelse först. Det var ej som presbyterianism utan som puritanism, som den inomkyrkliga nonkonformismen först lefde upp under Stuartarna. (Millenary-petitionen 1604 tog bestämdt afstånd från presbyterianismen.) Anglikanismen blef under Stuartarnas regering arminiansk; där- emot reagerade så mycket kraftigare den kalvinska puritanismen. Denna hade efter Hampton Court-konferensen 1604 syntts blifva liksom de andra nonkonformistiska partierna helt undertryckt eller drifven i exil (utvandringen af puritanska präster 1605), tack vare den i mycket statsmannamässige och för lagstiftningsarbetet i England så viktige ärkebiskop Bancrofts energi. Men händelsernas gång hindrade på ett oberäknadt sätt puritanismens undergång. Det kungliga tyranniet dref tvenne faktorer att sammanmältas, kampen för puritanismen och kampen för den politiska folkfriheten. Puritanismen blef välkommen i parlamentet. Därtill kom ännu en sak, som stärkte den puritanska strömningen inom folket; fruktan för, att kungahuset tenderade till katolicism. Den puritanske ärkebiskop Abbots regering gaf ock andrum för både puritaner och independenter, hvilka senare ju nu började återvända till England.

Men det var också blott ett ögonblicks andrum. Med Karl II

och Laud blef det snart uppenbart, att all nonkonformism oblidkeligen skulle utrotas ur engelska kyrkan. Laud var säkerligen icke romanist i vanlig mening; men han var den förste af den anglikanska åskådning, för hvilken romerska kyrkans fel visserligen för närvarande hindra återförening, men för hvilken denna återförening i romerska kyrkan under romerske biskopen dock är framtidsidealet. Med denna Lauds åskådning fanns ännu mindre plats för puritanerna än under Whitgift eller Bancroft. När med 1629—30 den Laudska regimen bröt in, var puritanismens undergång i England kommen. Redan emigrationen till Amerika 1629 och 1630, som sedan fortsatte, visade, att de puritanska prästerna kände sig icke mera ha plats i Englands kyrka; likaså de hemmavarande prästernas villiga eller ovilliga öfvergång till förut bekämpade independentiska kyrkor. Öfver det puritanska prästerskapet hade Laud vunnit en seger, hvilken kan betecknas som fullständig. De till Amerika emigrerade puritanerna sökte visserligen i början ängsligt fasthålla sin teoretiska skillnad från de dit från Holland redan komna independenterna. Men den gemensamma fiendskapen mot Lauds kyrka medförde snart förbindelser, samverkan och öfvergång. Laud anade väl föga, att han gick före independentismens ansikte för att bereda dess väg till seger. 1620, när Leidens kongregationalister kommo, är ett hufvuddatum i den amerikanska nationens historia; ett annat lika viktigt datum är 1630, när puritanerna följde efter separatisterna öfver hafvet.

Tiden 1630 till 1640 kallas det Laudska årtiondet. Den Laudska kursen hade i religiöst afseende en annan verkan af ej beräknad betydelse. Därigenom att det puritanska prästerskapet drefs till emigration eller separation, beröfvade Laud puritanismen den behöfliga religiösa ledningen, och den puritanska lekmanavärlden gled då med sitt hufvudintresse öfver på det politiska området; den puritanska aktionen sekulariserades och gick upp i den framför allt genom Lauds angrepp på den skottska presbyterianismen nyvaknande engelska presbyterianismen, som så fick styrka att öfver puritanismens graf ta upp kampen («Långa parlamentet» var ett år efter sitt öppnande entusiastiskt presbyterianskt) och ett ögonblick segra. Men därmed vändes hela den religiösa utvecklingen i England så starkt mot det politiska, att äfven independentismen, när den aflöste den misslyckade presbyterianska regimen, svek sina egna principer och skapade ett sådant kyrk-

ligt settlement som Cromwell's, till skada för den rena nonkonformistiska andans kommande ställning i England.

Till independentismens utveckling under 1630- och 1640-talen knyter sig för öfrigt ett särskildt intresse. Laud hade svårare att komma åt denna utomkyrkliga nonkonformism än den puritanska. Tvärt om visar Clark genom en rad belägg, att de separatistiska, särskildt de kongregationalistiska engelska kyrkorna i det tysta hastigt ökades just under det Laudska årtiondet. Det måhända viktigaste i independentismens historia under denna period var emellertid uppkomsten af den kalvinska baptistdenominationen. Den utgick ej från de arminianska eller General Baptist Churches, utan från Jacobs ofvannämnda kongregationalistiska moderkyrka i Southwark. Från denna ägde under påverkan af baptistiska tendenser 1633 en utbrytning rum, dock icke på grund af barndopets oriktighet i och för sig utan på grund af, att man fann barndopets betydelse öfverskattadt i moderkyrkan. Omkr. 1638 formade sig denna separerade kyrka till en rent baptistisk, med de två hufvudpunkterna: dopet skall ske i samband med personlig trosbekännelse, och dopet skall ske genom neddoppning. I öfrigt bevarades kalvinsk grundåskådning. Så lades omkr. 1638 plattformen för den stora kalvinska baptismen. Den växte raskt. 1645 gick moderkyrkan i Southwark själf öfver. Redan under Cromwells tid finna vi dessa baptister i främsta ledet bland dem, som kontrollerade det politiskt-religiösa maskineriet. Men under den Laudska regimen snarare beredde sig independentismen i dess två grenar till sin stora aktion, än den bedref den. Cromwell och Milton voro ännu icke independenter; men deras pilgrimsresa hade begynt. Och i Bedfordshire började redan en gosse på 10—12 år röra sig med de independentiska tankar, hvilka han senare under namnet Bunyan skulle gifva en kraft, som kommer att verka till kristendomens sista stund.

Den period, som omfattar inbördeskriget och Cromwells protektorat, kännetecknas i religiöst hänseende af två stadier: presbyterianismens seger 1640—53 och independentismens seger 1653—58. Men då bådadera riktningarna på det närmaste förknippades med det politiska och bröto sönder eller prutade af på det nonkonformistiska idealet om lifvet som det primära och organisationen som det sekundära, kom just under dessa bägges segertid den äkta nonkonformistiska andans reaktion i kväkarna. Kring dessa tre faktorer: presbyterianernas, independenternas

och kväkarnas frammarsch samlar Clark sin här särskildt intressanta teckning.

Åren 1640—43 var förberedelsetiden för presbyterianismens frammarsch; den egentliga segertiden räckte 1643—48, under det att tiden 1648—53 knappast kan kallas annat än det stora kaos i religiöst afseende. »Långa parlamentets» samlande 1640 kändes i folkmedvetandet som begynnelsen till en ny æra; den puritanska utvandringsströmmen upphörde, och i stället började invandring af präster, mest från Holland, men äfven från Amerika. Parlamentet var ej från början decideradt presbyterianskt och ville blott en moderat kyrkoreform; men det drefs vidare af de energiska skottarna, af hvilka dess ställning berodde; dess främste presbyterianske politiker var Baillie, som utvecklade en orms list. 1641 kom från fem engelska präster (»ministers»; på svenska är omöjligt att återge skillnaden mellan de engelska orden priester, präst, och minister, som ock kan vara diakon eller t. o. m. lekman) ett utförligt försvar för den presbyterianska ståndpunkten — den första boken härom sedan Cartwright's dagar. De första radikala lagförslagen i parlamentet föllo; men konung Karls opålitlighet verkade pådrifvande. 1641 kom »Grand Remonstrance» med uppräknings af alla klagomål, och kort efter antogs en bill, som beröfvade biskoparna deras säte i öfverhuset. När då kungen försökte häkta några parlamentsmedlemmar, utbröt 1642 inbördeskriget. Den skottska armén blef enda räddningen; så fogade sig underhuset i skottarnas kraf och »tog kovenantet» 1643. Det betydde presbyterianismens seger i England. Äfven Cromwell undertecknade efter någon tvekan; och Milton inspirerades nu af den presbyterianska entusiasmen att för två år utbyta poesien mot kyrkliga skrifter. Presbyterianismens seger i Skottland hade gifvit nonkonformismen ett godt hem; men dess seger i England genom 1643 års allians betydde ett nederlag för nonkonformismen, ty i England påtvingades presbyterianismen religionen som ett system, som satte organisationen öfver lifvet och som skulle undertrycka alla andra system.

Samtidigt med presbyterianismens framväxt 1640—43 sköto dock andra plantor upp, hvilka skulle hindra den engelska örtagården från att blifva enbart ett presbyterianskt snår. Af de återvändande prästerna hade många i exilen öfvergått från puritanism till independentism, bl. a. de berömda »fem bröderna», till hvilka vi återkomma. Visserligen voro independentiska för-

samlingar allt fort olagliga; och somliga ifrare såsom t. ex. den af Laud stympade Henry Burton fängslades åter. Men i det hela bemöttes separatismen med mildhet; och den utbredde sig raskt både i kongregationalistisk, generalbaptistisk och partikularbaptistisk form (1641 den kalvinska baptistkyrkan i Worcester; Clark anger en rad nya independentiska församlingar). Med särskild ifver förde independentismen nu fram idén om religiös tolerans — enligt Clark tyvärr med det resultat, att man snart förbisåg independentismens nonkonformistiska princip och identifierade den med toleranskrafvet. Det är emellertid ett intressant fenomen, att när independentismen såg framtiden ljusna och båda dess eget herravälde, då förde den fram toleransidén. Sin förnämste litteräre författare fick independentismen från nya världen; John Cotton i Boston öfversände till England manuskriptet till »The Constitution of a Particular Visible Church», som trycktes 1642 och vann många, bl. a. John Owen.

Tills vidare var dock presbyterianismen den segrande. Parlamentet sammankallade den bekanta Westminster-församlingen af andliga för att biträda vid revisionen af det religiösa systemet i England; och denna församling var vida mera presbyteriansk än parlamentet. Steg för steg nödgade den parlamentet att följa sig. Episkopalismen utträngdes; och independentismen kunde blott föra en resultatlös opposition genom »de fem bröderna», som voro de enda, hvilka kommit med i församlingen; en af dem, Filip Nye, blef nedhyssjad, då han betecknade presbyterianismen som en fara för staten. Men Baillie uttalade oförbehållsamt sin beundran för deras skicklighet. Den springande punkten i kontroversen mellan independenter och puritaner hade nu blifvit frågan om toleransen; men bakom låg frågan om kyrkoorganisationen. D:r DALE har i sitt ofvannämnda arbete klart preciserat olikheterna här: »i det presbyterianska systemet äro kongregationerna i samma grannskap förbundna med hvarandra; deras pastorer och äldste bilda ett presbyterium eller 'klass' för distriktet; presbyterierna representeras i en provinssynod; och öfver synoden står en nationalförsamling. Intet beslut af en enskild kongregation är definitivt, vare sig beträffande till- och afsättning af ämbetsmän, gudstjänst och disciplin eller kyrkans tro och praxis. Alltid finnes möjlighet vädja till högre instans; auktoritativ är den högsta myndighetens afgörande. Däremot urgerade de fem dissenters-bröderna oberoende för hvarje enskild kyrka». Alla kongre-

gationer vore koordinerade; synoder kunde ge råd men ej påbjuda något. — Men kontroversen gällde ej blott hvilkendera formen för kyrkan var den riktiga, utan framför allt, huruvida en form för kyrkoorganisation finge påtvingas genom den världsliga makten eller ej. Äfven här stack sålunda toleransproblemet in hufvudet genom dörren.

Kontroversen var liflig efter 1644. Cromwell hade i kriget börjat lära känna independenternas kraft; under hans inflytande sökte parlamentet en medelväg. Men Westminster-församlingen med Baillie släppte ej taget. 1645 förmåddes parlamentet afskaffa Prayer-Book; Laud fick bestiga schavotten; och när Karl kastade sig i skottarnas armar, kände parlamentet sin ställning för osäker för att våga strid med synoden i religiösa ting. I juni 1647 antogs det presbyterianska kyrkoschemat, och nästa höst följde upphäfvandet af biskopsämbetena. Parlamentet hade blifvit kullmanövrerad och independentismen hade slagits tillbaka. Presbyterianismen triumferade. Men ute i landet var idéns seger mindre fullständig. De fem bröderna utgafvo »Apologetical Narration», där de framlade sin sak med sådan talang, att den ej kunde anses krossad. En rasande litterär strid hade redan tagit sin begynnelse; klimax i bitterhet nåddes af Edward's »Gangrea» 1646, som förklarade, att om independenterna tolererades, skulle Englands slut vara nära. Baillie erkände 1646, att den olyckliga toleransidén hastigt grep omkring sig; John Goodwin fordrade den t. o. m. för papister, turkar och judar. Det viktigaste var, att tidens två största män öfvergingo från presbyterianismen till independentismen; den praktiska nödvändighetens tvång mer än teoretiska resonement förde både Cromwell och Milton till att opponera mot religiösa lika väl som politisk despotism. Särskildt Cromwell fann i kriget värdet af alla olika denominationer, där deras män besjälades af religiös entusiasm. Från tron på toleransens idé kom tron på independentismen som dennes bärare; både Cromwell och Milton blefvo independenter. Men när Miltons namn kunde åberopas för den independentiska positionen, växte dennas anhängare hastigt. Så stark var driften hän mot tolerans, att äfven den ädle episkopalisten och senare biskopen Jeremy Taylor 1647 offentliggjorde sin berömda »Liberty of Prophesying». Ej underligt, att en rad nya independentiska kongregationer nu ordnades, af Burton, Goodwin, Owen etc. Baptisterna kämpade med framgång på sin särskilda linje; redan 1645 öfvergick independent-

kyrkan i Southwark med Henry Jessey till baptismen. Äfven midt under presbyterianismens största triumf var sålunda dess seger i riket ingalunda genomförd. Den nya ordningen stannade flerstädes på papperet; blott i London, som var entusiastiskt presbyterianskt, synes den ha genomförts i alla detaljer. Det hjälpte ej, att parlamentet 1649 påbjöd, att *alla* församlingar i riket skulle ordnas presbyterianskt; lättare gick det att få igenom Westminsterkonfessionen och katekeserna, hvilka sanktionerats af parlamentet 1648. Då icke-presbyterianska präster skulle ersättas med rätt sinnade, uppstod en prästbrist, som försvårade läget. Kanske var kovenantet den kännbaraste stöten, som i dessa råa tider gafs Englands predikstolar; ty det gjorde engelsmännen beroende af skottarna, och kovenantet skulle prästerna beediga. Det gick lätt att få vakanser, men var svårare att fylla dem. I stora delar af England kom det presbyterianska settlement ej öfver det teoretiska stadiet; praktiken kom bra nära anarki.

Motsatsen mellan independenter och presbyterianer blef från 1648 centrum i händelsernas utveckling. Det presbyterianska parlamentet och skottarna förenade sig med kungen, som lofvade understödja det presbyterianska settlement; parlamentet antog en akt, som betecknar klimax af presbyteriansk intolerans: dödsstraff för förnekandet af treenigheten, Kristi Gudom etc. och fängelsestraff för angrepp på den presbyterianska kyrkoformen. Men den independentiska hären under Cromwell besegrade skottarna, tillfångatog kungen och utdref genom öfverste Pride i dec. 1648 den presbyterianska (nu rojalistiska) majoriteten från underhuset. Den independentiska minoriteten behärskade Rumpparlamentet (namnet uppkommet först under Richard Cromwells tid), liksom hären landet. Den presbyterianska rörelsens tillbakagång begynte. Det enda, som förvånar, är att denna process ej gick fortare, och att den segrande independentismen dröjde ända till 1653 med att söka etablera sin kyrkouppfattning. Men den allmänna osäkerheten var för stor och behovet af tolerans för nödvändigt, för att kraftåtgärder hade varit på sin plats. Femte monarkiens män, levellers, diggers, socinianer etc. huserade, somliga harmlösa, andra farliga för all borgerlig ordning. Independenternas krafter måste samlas på det politiska; republikens form väckte nog ovilja hos flertalet engelsmän. Sannolikt var högst en tredjedel af nationen anhängare af independentismen och Commonwealth. Därför gick Cromwell försiktigt fram i det kyrkliga.

Det var ej personlig ärelystnad, som dref denne märklige man. Han hade sedan länge känt sig »kallad»; Guds vilja hade honom som sitt redskap; mot sin egen önskan fann han kallet nödga till att samla mer och mer af makten i sin egen hand, för att Guds vilja skulle kunna realiseras. Tanken på autokrati hade ännu icke gått upp för honom; parlamentet dugde till intet; och Westminsterförsamlingen upplöstes utan något formellt beslut. Så blef den religiösa situationen under några år fullständigt kaotisk. Nominellt kvarstod det presbyterianska settlement; men det hade mistat sista möjligheten att realiseras. Rumpparlamentet satte intet i dess ställe; det svängde rundt kompassen. Slutligen ingingo 1652 en mängd independent-pastorer med en petition, »*Petition for the Propagation of the Gospel*», däri ett helt program för kyrkoordningen framlades. Här bibehölls statskontrollen öfver religionen som bas för det hela; från presbyterianerna hade upptagits kommittéer af pastorer och äldste för kontroll öfver predikanter, gudstjänst och affärer. Eljest stod hvar kongregation för sig. Och de, som ej ville delta i församlingens gudstjänster, fingo rätt att ordna egen efter anmälan hos magistraterna. Äfven ifriga independenter som Goodwin hade accepterat detta schema, i hvilket Clark ser ett affall från independentismen (i verkligheten var det väl den fulla utbildningen af den konformistiska independentismen, hvars existens och betydelse Burrage framhäft, se nedan).

När parlamentet ej kunde komma till resultat ens om denna petition, tog Cromwells tålmod slut. Den 20 april 1653 lät han soldater drifva ut medlemmarna af Rumpparlamentet. Maktens spira öfvergick i de enda händer i England, som kunde hålla den högt. För presbyterianismen betydde detta den definitiva fullbordan af det nederlag, som begynt med Pride's parlamentsrensning 1648. Som independentismens ledare tog Cromwell landets styre. Men Cromwell hade främst att rekonstruera staten och svara för Englands politiska välfärd. Independentismen blef därför i segerns ögonblick nära sammanknuten med det politiska; dess religiösa seger blef tillika en politisk triumf. Men då måste den ock pruta af på sitt religiösa ideal. Det var enligt Clark en beklaglig fast naturlig konsekvens af utvecklingen, att Cromwell byggde upp sitt statssystem kring den independentiska idén — och därmed kom independenterna att i segerns ögonblick svika sitt nonkonformistiska ideal. Men därför var det ock naturligt,

att under presbyterianismens och independentismens hvarandra aflösande statskyrkoregeringar den äkta nonkonformismen skulle med kraft bryta fram. Det skedde i kväkarna.

Det är ej utan intresse att observera, att det år, då Westminsterförsamlingen sammanträdde (1643), begynte den andliga krisen i Georg Fox' själ — det år, då det presbyterianska settlement antogs (1646), fann Fox lösningen på sin själskris — det år, då independentismen vann den fulla segern (1653), startade den första stora kväkaragitationen och utbredningen. *Kväkarrörelsen* måste förstas som den äkta nonkonformistiska andans protest; då måste också kväkarna historiskt uppskattas högre än som vanligen sker. Kväkarnas uppkomsthistoria är historien om Georg Fox' personliga erfarenheter; om någonsin en rörelse grundats af en enda man, så är det kväkarna. Alla försök att härleda dem från baptister, från diggers' ledare Gerrard Winstanley, från seekers (som snarare voro »ranters» förelöpare) etc. äro lönlösa. Från Fox, och från honom ensam utgår kväkarnas flod. — Clark tecknar utförligt Fox' religiösa utveckling och finner honom vara det klaraste vittnesbördet om nonkonformistisk anda och ideal alltsedan Wycliffe's »Dominion». För honom var religionen en verklig ström från den gudomliga lifskällan genom hela den mänskliga personligheten; mystikens religiösa upplevelser intogo en central plats. Hans stundom stötande egendomliga uppträdande berodde af för stor ifver att ge uttryck åt sin opposition mot den existerande religiösa formen och får ej tilläggas för stor vikt. Det mesta man kan säga tadlande om Fox var, att han begick tillfälliga dårskaper i öfverifver; i det hela var han en sundt religiös personlighet, och det var lärjungarna som genom sina öfverdrifter förlöjlidade hans sak. Fox' egentliga brist var, att han ej hade något sinne alls för formerna, för nödvändigheten för hvarje lif och ge sig en organisation; hade han klarare utformat sitt religiösa ideal och principerna för dess genomförande, skulle kväkarna fått mera positiv och mindre oppositionell karaktär och därmed undgått mycket af den förföljelse, som nu drabbade dem. Ty hufvudfelet var, att den nya inre erfarenheten mest kom att ses i ljuset af dess motsättning till dagens konventionella religiösa program. »Det inre ljuset», en af de fraser, hvori Fox oftast uttryckte återvinningen af sin själ, och som för honom alltså betydde detsamma som »det inre lifvet», blef af hans lärjungar allt för lätt taget som blott en *metod för vinnande af kunskap* om andliga

ting, hvarigenom den intellektuella processen skulle göras öfverflödig, ett misstag, hvare mysticismen alltid hotar att falla. Förföljelse mötte därför från början Fox och hans »vänner», som de själfva kallade sig (namnet kväkare gafs Fox af en af hans domare i en rättegång i Derby 1562, därför att Fox hade bett denne darra för Herrens namn; det upptogs snart som hedersnamn, men »vännerna» förblef det vanliga). Kväkarnas utbredning skedde dock raskt, mest genom Fox' fascinerande ifver, midt under independentismens segertid.

När Cromwell 1653 fått makten i sin hand, sammankallade han till hjälp det »lilla parlamentet», som i verkligheten ej var något parlament alls, utan en af Cromwell utsedd kommitté. När detta visade tendens till en äkta independentism, upplöstes det i december; det hade bl. a. velat ta bort statsaflöning till präster och därmed i verkligheten utplåna hvarje form af statskyrka. Därmed förskaffade sig detta förlöjligade »Barebone-parlament» i verkligheten den viktiga historiska platsen att ha gjort första försöket i Englands historia till ett faktiskt disestablishment och disendowment. Men om detta visade riktig uppfattning af nonkonformismens ideal, så passade det ej för Cromwells politik. Så tog han äfven det kyrkliga organisationsarbetet i egen hand. Det schema, som han nu följde, var ungefär det, som lagts fram i »Petition for the Propagation of the Gospel» 1652 (se ofvan). Alltså behölls den fundamentala idén om statskyrka. Från det gamla systemet bibehölls ock patronat och löner; däremot var episkopatet och alla hierarkiska grader redan bortsopade genom parlamentsbeslut. Församlingarna förblefvo de gamla parochialförsamlingarna. Men hvar församling skötte sig själf, under statskontroll. Ingen kyrklig enhet eller uniformitet fanns. Det karakteristiska för Cromwells settlement var, att predikanternas religiösa uppfattning betraktades som en indifferent sak. Om det var en episkopal, en presbyterian, en independent, en baptist etc., som fick den gamla parochialförsamlingen, gjorde det samma. De som ej ville vara med i denna kaleidoskopartade statskyrka, som hvarken var presbyteriansk eller independentisk, fingo rätt att bilda friförsamlingar. Cromwells settlement innebar ej svar på frågan, hvad Englands nationalkyrka skulle vara, utan gick förbi frågan såsom icke existerande. En statskyrka med statsaflöningar, men utan någon bestämdt religiös åskådning och med ett klerus så brokigt i sina uppfattningar som Josefs kjortel —

det var hvad Cromwell gaf England. Vissa gränser måste naturligen dragas. En episkopal fick föra fram sina teorier, men ej söka återupprätta episkopalkyrkan; katolikerna voro af statsskäl uteslutna från den allmänna toleransen; och angrepp på kristendomens grundsanningar förbjödos. Men eljest var toleransen under Cromwell otrolig. Det är en enastående syn att se en statskyrka inbjuda präster af de mest motsatta samfund intaga dess predikstolar och mottaga dess löner!

Somliga kongregationalistiska präster togo parochialförsamlingar, andra bildade friförsamlingar. I Westminster Abbey hade kongregationalisterna ett hem! Owen var domprost vid Christ Church vid Oxfords universitet och Goodwin Master of Magdalene College darsammastädes! Till och med baptister stodo och predikade i gamla ärevördiga kyrkor, ehuru baptisterna hade svårare att inordna sig i den originella statskyrkan, särskildt generalbaptisterna på grund af deras arminianism.

Detta religiösa settlement förblef orubbadt ända till Cromwells död. Intet visar väl bättre den öfverväldigande kraften i hans personlighet. Ty majoriteten inom kyrkan bestod ej af independenter, äfven om dessa växte, utan af presbyterianer och episkopaler, som fogade sig under insikten om Cromwells oersättlighet för landet och i väntan på bättre tider. Blott det högre klereciat, som icke kunde kompromissa, hade fått uppge sina platser; somliga gingo till utlandet, och Paris, Rouen etc. blefvo under Cromwells tid de verkliga centra för episkopalkyrkans lif; där sörjde ock biskoparna noga för bevarandet af successio apostolica. För öfrigt visade Cromwell äfven här, att det blott var systemet, icke personerna, som han bekämpade; han stod i påfallande vänskapsförhållande till somliga episkopaler. De, som hade det svårast, voro kväkarna, på grund af deras absoluta bestridande af Cromwells settlement, hvarigenom de onekligen bildade en fara för den religiösa freden i England. Där kom det till verklig förföljelse; den första martyren bland »vännerna», James Parnell, visade deras mod. Så utbredde rörelsen sig kanske mest under Cromwells protektorat, ehuru vännerna i folkopinionen blefvo misstänkta för all ondska, bl. a. att vara förstuckna jesuiter! Personligen visade emellertid Cromwell äfven mot kväkarna, att han önskade fördragsamhet och mildhet; bl. a. hade han ett intressant och försonligt möte med Fox själf.

Och dock var Cromwells settlement på längden ohållbart.

Det låg i sakens egen natur, med så heterodoxa element hopförda, hvilka icke läto sig förenas. Detta visade sig främst, när det gällde att utdela sakramenten till församlingsborna. Kritiken växte i det tysta; Milton uttalade den öppet från ren nonkonformistisk ståndpunkt. Önskan blef allt starkare att komma till de gamla vägarna. Independentismens öde var, att den så nära sammanknutits med Cromwells person och statsmannagärning; därmed hade den förlorat sin bärande princip, och Cromwells död blef slutet på dess segertid. Richard Cromwells protektorat blef blott en episod utan betydelse. Richard var en tarflig och obetydlig person, hvares förnämsta egenskap var feghet; han kunde ej bli en garanti för det kyrkliga settlements bestånd. Åter kom arméns herravälde; general Monck var situationens man. Richard abdikerade. Det af Monck förnyade parlamentet (febr. 1660) var presbyterianskt; den independentiska majoriteten sjönk samman. Hastigt voterades återställandet af hela det presbyterianska settlement med Westminster-konfessioner och kovenanter; många independenter, t. ex. Owen och Goodwin, aflägsnades från deras platser. Presbyterianismen var lika intolerant nu som 1646; skillnaden blef, att förföljelsen kom att gå ut öfver både independenter och presbyterianer från en tredje hand. I april mötte ett nytt parlament, som hade en rojalistisk episkopal majoritet; Karl II återvände som konung till England, med toleranslöftet till independenter och presbyterianer på sina läppar men utan afsikt att hålla löftena. Karls landstigning vid Dover betydde nattens inbrott för både presbyterianer och independenter.

Här slutar vol. I af Clarks arbete och därmed behandlingen af det ämne, hvilket vi satt som öfverskrift. Om referat af vol. II här utelämnas, beror det ej på dennas mindre intresse. Tvärs om torde väl framställningen af metodisterna och den oss närmaste tiden synas många som hela arbetets mest fängslande punkter. Åtminstone en antydning om författarens syn på utvecklingens grunddrag må här ges. Tiden 1660—1736 behandlar Clark under synpunkten »det bleknande idealet»; han skildrar därvid presbyterianismens upplösning och nonkonformismens strid för existensen under Stuartarnas regering fram till den stora revolutionen 1689, som visserligen icke innebar ett teoretiskt häfdande af religionsfriheten men dock betecknade en epok i nonkonformismens historia. En förändrad presbyterianism fick nu gå samman med en förändrad kongregationalism; af nonkonformismens verk-

liga anda fanns tills vidare föga. Så skildrar Clark sekternas in- dragande i religionens förfall 1689—1736, då väckelsen åter be- gynte. — Tiden från 1756 till våra dagar behandlar Clark under beteckningen: »Det delvisa återvändandet till idealet». Han be- tonar, att impulsen till nonkonformismens pånyttfödelse kom icke från sekterna utan från the established Church; den »evangeliska» rörelsen kan kallas puritanismens återuppståndelse. Denna puritanism delade sig i två grenar: den evangelikala rörelsen, som stannade kvar i episkopalkyrkan, och metodismen. Här skildras utförligt metodismens, men också baptismens, kväkarnas m. fl:s hi- storia fram till franska revolutionen. 19:de århundradet tecknas under de bägge kapitlen »Upphäfvandet af akterna» (till emanci- pationsbillen 1829) och »Striden för jämlikhet», som är hufvudkapit- let och förer oss ända fram till bildandet af the National Free Church Council 1892 och frikyrko problemen i England vid 20:de århundra- dets början. Författarens personliga omdömen ge här skildringen särskild färg. För dem, som studera det nutida religiösa läget inom protestantismen, är denna del af Clarks verk lika väl som slutet af Dale's Congregational History af stort värde. — För tiden till den Cromwellska regimen måste emellertid både Dale och Clark kom- pletteras med Burrage.

CHAMPLIN BURRAGE: *The early English Dissenters in the Light of recent Research (1550—1641)*, Cambridge University Press 1912, illustrerad; vol. I: History and Criticism XXI + 379 s., vol. II Docu- ments 370 s., tills. 20 sh.

I en inledning på 35 sid. ger Burrage en historiografi öfver sitt ämne, hvarur redogörelsen i början af denna uppsats väsentligen är tagen. Till Clark har Burrage naturligen ej kunnat taga hänsyn. Burrages utomordentliga kännedom ej blott om litteraturen utan ock om källorna visar sig bl. a. däri, att han under framställningens gång lämnar redogörelse för samtliga kända tryckta och otryckta skrifter af och om dissenters ända till 1641 — en detalj i hans arbete af högsta värde för kommande forskare. Ett persongalleri af mesta- dels för mig skäligen okända personer möter; Burrages förmåga att ur arkivaliernas torra notiser få fram konkreta karaktäristiker erinrar svagt om Haucks. Det mesta, af hvad som nedan refereras, är för forskningen nya saker eller korrigeringar af kända uppgifter. Jag har sökt välja ut ur rikedomens sådana detaljer, att de samman

med litet »Gemeingut» kunna i någon mån ge en sammanhängande utvecklingsbild.

I kap. 1 behandlar Burrage anabaptisterna i England före 1612. Gentemot den traditionella meningen häfdar han, att döparna under hela denna tid voro mycket sällsynta i England. Engelska folket lärde känna dem, ej genom deras egen propaganda, utan genom de engelska konfessionernas artiklar och enstaka stridsskrifter mot dem, af hvilka den sannolikt första utgafs omkr. 1550. Den polemiserar mot en anabaptist Cooche, men denne var tydligen en isolerad företeelse. Åtskilliga af kontinentens döpare kommo efter denna tid öfver till England, men ingen af större betydelse; och huru ringa deras inflytande måste ha varit, belyses däraf, att före 1594 ingen engelsk anabaptist är känd. På frikyrkorörelsens begynnelse i England före 1612 har den kontinentala anabaptismen praktiskt sedt icke influerat, i motsats mot hvad historieskrifvarne vanligen göra gällande. Separatismen går tillbaka på den gamla engelska nonkonformismen i dess nya manifestation i puritanismen.

Kap. 2 behandlar puritanismen, och dess bidrag till separatismen intill 1581. Separatismens äldsta rötter ligga i de protestantiska kongregationer, hvilka under Marias förföljelse bildades i London och af flyktingar på kontinenten. De måste lefva afsönrade från landskyrkan och världen, konstituerade blott genom frivillig anslutning af troende. Kongregationalist-tanken föddes redan här och icke först genom Robert Browne, om han än utförde den vidare. London-församlingen, som sålunda kan betraktas som frikyrkorörelsens första början, ägde bestånd under större delen af Marias regering, men förråddes 1557 eller 1558 till biskop Bonner; dess medlemsantal varierade mellan 20 och 200 och den använde Edvard VI:s andra Prayer-Book. Den var sålunda icke sammansatt af anabaptister och icke separatistisk från The Church of England utan från den katolska statskyrkan; men denna och andra liknande kongregationer både i England och på kontinenten (bäst känd den i Frankfurt am Main, viktigast den i Emden) under Maria ha med sina ordningar tilldragit sig Brownes uppmärksamhet och sålunda i viss mån förberett den egentliga separatismen. — När de marianska exulanterna under Elisabet återvände till England, funno de ett kyrkosamfund som ej alls passade för den uppfattning, de under exilen vunnit. Det var då nonkonformismen åter började sticka upp hufvudet i England, med två 1561 i London tryckta viktiga skrifter; 1566 (?) möter beteckningen puritaner första gången

i den engelska litteraturen. Det var en opposition inom kyrkan, ej separatism. Men på enstaka punkter förbereddes denna vidare. 1567 upptäcktes två kongregationer, den ena »Privy Church» med Richard Fitz som sin präst (»minister»), den andre med Plumberts' Hall i London som samlingsplats. De utmärkte kännarna Powicke och Dale hafva kommit till det resultat, att bägge kongregationerna voro en och samma, och Dale betecknar den som »den första ordentligt konstituerade engelska kongregationalistkyrka, om hvilken kännedom bevarats». Burrage rubbar emellertid på den historiska vikt, som sålunda tilldelats företeelsen i fråga. Först uppvisar han, att det var två olika kongregationer; Plumberts' Hall var en puritansk kongregation efter mönster af den Londonska under Maria och åsyftade sålunda icke någon separation från Church of England men blott från de katolska momenten i densamma. Fitz' Privy Church var däremot sannolikt separatistisk och upptog i sig de radikalaste, som separerade ur Plumberts' Hall. Här var verkligen en kongregationalistisk separatistbildning; men en redogörelse för dess grunddokument visar, att den var detta så att säga mera af en tillfällig opposition än på grund af någon genomtänkt princip. Bland annat saknade den ännu det för hvarje engelsk kongregationalistisk kyrka före 1700 konstituerande kovenantet. En medveten kongregationalistisk kyrkopolitik tillhör ett senare skede. Hvilket icke hindrar att Fitz' kyrka var en pionier för kongregationalismen såsom den första historiskt kända från Englands kyrka separatistiska församlingen. Både den och Plumberts' Hall församlingen, som torde ha räknat ett par hundra medlemmar, fängslades till större delen 1568 men frigåfvos 1569 och ha existerat åtminstone till 1572. De drunkna i striden mellan kyrkan och den begynnande presbyterianska puritanismen, mellan Parker-Whitgift och Cartwright-Travers. En paus i stormen kom efter Cartwrights »Second Reply» till Whitgift 1577, tills den åter bröt ut genom Robert Browne's skrifter 1582.

Kap. 3 undersöker de oklara frågorna rörande »Robert Browne och organisationen af den första engelska kongregationalistiska kyrkan». För Browne's lif hänvisar Burrage till sin biografi 1906, fyra artiklar af rev. F. IVES CATER i kongreg. historiska samfundets Transactions 1905—1908 och POWICKE's mästerliga biografi 1910 (i företalet omnämner han ock två nya viktiga upptäckter om Brownes senare lif i rev. R. M. SERJEANTSON: »History of the Church of St. Giles, Northampton», 1912). När Browne 1579 med ärkebiskoplig licens predikade i Cambridge, var han ej separatist utan

puritan; men hans åsikter voro avancerade och blefvo det ännu mer, när Richard Bancroft på ärkebiskopligt uppdrag tillkallade honom trots hans sjukdom för att återtaga hans licens. När så en tidigare bekantskap, Robert Harrison, återvände till Cambridge, diskuterade de båda vännerna det religiösa problemet, och Browne följde Harrison till dennes plats i Norwich, sannolikt sommaren 1580. Här verkade en puritansk präst John More, i en församling, som faktiskt var kongregationalistiskt ordnad inom the Church of England. Det var samma anordning som Browne sedan följde, då han försonade sig med statskyrkan; i denna mening förblef Browne kongregationalist under omkr. 40 år af sitt lif. Men nu syntes honom More ej bättre än andra puritaner; och han gick till fullständig separation, sannolikt i jan. 1581. Hans församling i Norwich, till hvilken äfven Harrison slöt sig, torde ej hafva räknat mer än fyrtio medlemmar; många separatistiskt sinnade drogo sig undan af fruktan för förföljelse. Browne fann det då nödvändigt att mera organisera sin kongregation, om den skulle bestå. Så uppsattes ett *k o v e n a n t*. Detta kyrko-kovenant var ej en ny idé af Browne; den möter i England under Marias tid och i Skottland ännu tidigare; och kontinentens döpare, som visserligen icke heller här synas ha gett idén åt Skottland eller England, brukade sådana aftal, kontrakt. Dokumenten ge oss en mera detaljerad och fullständig kännedom om Brownes organisation än om någon annan äldre engelsk kyrka af denna typ. Det var den första ordentligt konstituerade kongregationalistiska kyrkan på engelsk mark. Alla detaljer voro här omsorgsfullt uttänkta. Browne gaf sig ut på predikoresor, men häktades redan i april 1581 af biskopen af Norwich och fördes till London. Församlingen ville då utvandra till Skottland; så litet medvetna voro medlemmarna ännu om sin skillnad från de presbyterianska puritanerna. Men Browne afrådde. Då han på återväg från fängelset i London åter häktades af biskopen i aug. 1581 och behandlades strängt, funno dock hans anhängare tiden vara inne att lämna England; vägen gick till Holland.

Nästa stadium i den brownistiska separationen förlöpte i Middelburg, dit kongregationen synas hafva kommit jan. 1582. Det var det experimenterande stadiet, med trefvanden och misstag men ock med Brownes och Harrisons litterära verksamhet. Brownes bekanta bok »*A Booke which Sheweth etc.*» 1582 visar, att han ej älskade separationen i och för sig utan blott som ett

nödvändigt medel för att nå en sann och af staten obunden men ej från den samma skild engelsk kyrka. Han tänkte tydligen ej på en permanent separation, utan blott på en temporär som medel till målet. Burrage hade tidigare förfäktat, att i denna bok den moderna kongregationalistiska kyrkopolitiken möter; men nu säger han sig genom grundlig exeges ha till sin egen öfverraskning kommit till annat resultat. Browne hade en ännu vidsträcktare synkrets; hans bok utvecklar hans ideal, huru engelska folket genom en riktig kyrkopolitik skulle få en reformerad statskyrka. Boken var en ny »utopia» men ej en kongregationalistisk utan en engelsk kyrklig utopi, idealet om en nationalkyrka, där episkopatet var borta, och hvarje enskild kongregation stod under Kristi omedelbara ledning och regerade sig själf, i viktigare frågor rådfrågande andra kongregationers eller allmänna synoders mening. De gamla parokialförsamlingarna skulle bestå som kongregationer, nyttja sina kyrkobyggnader etc. Huru sambandet med staten skulle bevaras, har Browne icke kunnat rätt utklara; men statskyrkoidén var för honom tydligen lika viktig som för puritanerna. Han kände, hvilken styrka religionen hade i stödet af de borgerliga myndigheterna; om dessas makt rätt begränsades, kunde de till allmän nytta sköta statskontrollen.

Som bekant, uppstodo slitningar inom Middelburg-kongregationen, ej minst genom Mrs. Browne, liksom Mr. Brownes äktenskapliga misshälligheter nu begynte för att sedan förbittra större delen af hans lif, men sluta med harmoni. Den lilla kolonien, som ej får med Dale beräknas till 60 utan blott till omkr. 30 personer, förenades ej med Cartwrights kyrka; Harrison bröt med Browne 1583 och skaffade honom många bekymmer. Innan Browne lämnade Middelburg, publicerade han sannolikt sin historiskt viktigaste skrift »A True and Short Declaration», en sorts autobiografi. Den visar, att Brownes motiv voro ädla, och den väcker hos läsaren sympati för mannen i hans svårigheter, äfven om han lika väl som Harrison hade sin skuld i, att Middelburg-kongregationen blef ett veritabelt getingnäste (omkr. 1585 torde Harrison ha dött, och 1603 finnes ej mera spår af Middelburgkongregationen). Snart fann Browne för godt lämna Middelburg och anlände jan. 1584 till Skottland. Här kolliderade han sannolikt med presbyterianska myndigheter och fick tillbringa en tid i fängelse. Detta framkallade hos honom ökad ovilja mot den presbyterianska puritanismen; han förstod, att den fullt utvecklade skulle leda till här-

dare förtryck än episkopalkyrkan. Så förbereddes hans förening med denna senare, äfven om han efter återkomsten till England ännu bevarade sina halfseparatistiska principer. Han besökte väl den del af sin gamla kongregation i Norwich, som där fanns kvar (och oafbrutet existerade åtminstone till 1603). Småningom närmade han sig dock kyrkan; 1585 underkastade han sig ärkebiskopen af Canterbury, om ock med vissa reservationer, som möjliggjorde hans ställning som kongregationalist inom kyrkan. Härmed lämnade han separatismens historia. (I förbigående må anmärkas, att Dexters teori om Browne's sinnessvaghet under hans senare lif af Burrage och Powicke uppvisats som alldeles falsk; han var impulsiv i sitt handlande och djärf i sin predikan; men han förblef »an honest earnest spirit»; och han var villig lida mycken fångenskap för sin tro.)

Brownes ställning i dissenters historia är alltså ett mellanting mellan Fitz's separatistiska men föga organiserade och teoretiskt-litterärt overksamma kongregation och den moderna kongregationalismen (independentismen). Browne förtjänar namnet »pionieren till den moderna kongregationalismen», men blott indirekt; det ligger en lång utveckling mellan honom och våra dagars kongregationalistiska uppfattning. Brownes kyrka stod i en klass för sig själf. Af sin egen samtid betraktades han som obetydande; i verkligheten förtjänar han plats bland samtidens religiösa och litterära ledare och vid sidan af Hooker, Travers och Cartwright.

Kap. 4 behandlar barrowisternas framväxt. Robert Browne, som 1586 blifvit rektor för St. Olavs grammar School i London, sådde ett nonkorformistiskt utsäde i London. »Brownistiska konventiklar bildades, bl. a. kring den puritanske prästen Crane, som varit med i Humbert's Hall-kongregationen. Till hans hjälp kom Johan Greenwood. Det var ännu ingen verklig separation, men blef det genom inflytande af Henrik Barrowe (förf:s stafning). Greenwood fängslades hösten 1586 (ej 1585); bland dem som senare häktades var ock Barrowe. Hans långa fängelsetid (han måste dock ha haft en tids frihet 1590) hindrade honom från att blifva mer än en tröstare för kongregationen; men genom sina i fängelset författade skrifter blef han mera inflytelserik än någon annan samtida separatist och i verkligheten ledaren af dissenters' politik. (De viktigaste fängelseskriterna af Greenwood och Barrowe påträffades 1905 af rev. Crippen och äro publicerade i »Transactions» 1906.)

Barrowe och Greenwood förnekade, att de fått sina idéer från Browne; och sannolikt talade de sant. Barrowe hade själfständigt gått samma väg som Browne, men han gick längre, hvarför han ock afskydde namnet »brownist». Browne ville reformera Englands kyrka; Barrowe ansåg Englands kyrka som en falsk kyrka, som man var pliktig öfverge. Browne så att säga tvingades af ärkebiskopen att bli separatist; Barrowe blef separatist af princip. Barrowes kyrkoideal möter bäst i skriften »A True Description» 1589 (däremot var författaren af Martin Marpelate-traktaterna 1588—89 hvarken Barrowe eller en barrowist, utan en puritan). Barrowes kongregation i London prässades allt mera genom häktingar och organiserades därför genom ett kovenant 1592. Det skedde genom hjälp af Francis Johnson.

Kap. 5 tecknar barrowisterna under Johnson till 1597. Den inflytelserikaste i kongregationen näst Barrowe blef Francis Johnson. Han kom i det mest prässande förföljelseögonblicket; och en sådan ledare hade separatismen icke haft. Johnson var en både lärd och samvetsgrann man; han var en komplicerad natur, som otvifvelaktigt hade sina fel, men hvars stora värde historieskrifvarna förvanskat. Hans lefnadsbana var lika växlingsrik som dramatisk; men den hör ej under föreliggande framställning. 1589 utstöttes han från Cambridges universitet och häktades för andra gången för sin religiösa tro. Huru länge fängelsetiden räckte, veta vi ej; 1590—91 anlände han till Middelburg, där han snart fick platsen som präst i de engelska Merchant Adventurer's kyrka, där före honom Thomas Cartwright sannolikt 1583 blifvit präst (alltså *efter* ankomsten af Brownes kongregation). Johnson hade ej länge verkat, då han förvånade sina församlingsbor genom att begära undertecknandet af ett sorts kovenant. Det var icke ett helt separatistiskt, utan mera puritanskt dokument; men då det möttes af motstånd, avancerade Johnson vidare. Han beslöt att rådföra sig med de separatistiska ledarna i London, hvilkas skrifter han noga läst; och sedan detta skett, intog han fullt och helt deras position. 1592 (?) lämnade han sin plats i Middelburg och blef pastor för Londonbarrowisterna. Så kom den ofvan nämnda organisationen sept. 1592, med omkr. 100 medlemmar, i »Greenwood-Congregationen». Myndigheterna fingo — helt visst med orätt — för sig, att barrowisterna syftade till insurrektion, och många häktades. Richard Bancroft skref mot dem en skrift »A Survey» 1593, som är en viktig källa för kännedomen

om dem. Denna skrift visar ock, att där funnos andra separatistiska församlingar i London. Vid tiden för Barrowes och Greenwoods afrättning hade barrowisterna tydligen ökats i antal, äfven om det var uppenbar öfverdrift, när Sir Walter Raleigh i parlamentet 1593 påstod, att det funnes 20,000 »brownister» i England. Före 1630 och sannolikt 1640 uppgingo brownister och barrownister aldrig till mer än 5- à 600, om de ens nådde detta tal. Efter Barrowes afrättning fördes visserligen ingen mera till döden, och blott ledarna kvarhöllos i fängelse. Men myndigheternas behandling blef dock snäfvare, och man sökte tydligen göra sig af med dem. Till deras försvar uppsatte den fångne Johnson deras »True Confession» 1596, ett dokument som är lika kortfattadt som historiskt viktigt (se Walker's »Creeds and Platforms»). 1597 funno ledarna det hopplöst att hålla ut i England och beslöto utverka frihet att bege sig till Canada. Om deras dramatiska misslyckade seglingsförsök, deras återkomst till London och slutliga emigration till Holland berättar Dexter på ett fängslande sätt. I Holland uppsökte de sin kongregation, som under deras fängesletid 1593—94 redan mestadels lämnat England för Holland.

Kap. 6 behandlar barrowisterna på kontinenten.

Det bör observeras, att kongregationen på sin färd ej uppsökte Middelburg; de äldre separatisterna där hade haft det besvärligt. Ej heller ville den till Amsterdam, där det fanns för mycket engelsmän. Så slog den sig ned först i Campen och sedan 1595 i Naarden. Francis Johnson själf kom till Holland hösten 1597 och flyttade genast kongregationen till Amsterdam, om den ej då redan var där. En del nya tjänster tillsattes; bl. a. valdes nu först Henrik Ainsworth till »teacher». Om hans lif känna vi föga, genom sina skrifter blef han betydande. Burrage publicerar bl. a. en nyfunnen skildring af hans död 1622. Till en början samarbetade han i det hela väl med Johnson, hvilken hade separatistledarens vanliga svåra lott att brottas med inre split af olika slag. Slitningar mellan de båda ledarna förekommo dock; 1609 bröt stormen ut och förde efter ett års trötter till kongregationens delning i johnsonianer och ainsworthianer. Flertalet stannade kanske hos Johnson, som ock behöll gudstjänstlokalen; men Ainsworth vann myndigheterna, som förklarade hans kongregation vara den riktiga. Johnsons kongregation blef tydligen impopulär; och 1612—13 lämnade den Amsterdam för Emden. Dess teacher blef Richard Clyfton, under det att Johnson i kongregationens

intressen (den »äldste» Blackwell hade framkallat ny oro genom en plan att resa till Virginia) återvände från Emden till Amsterdam för att där fortsätta sitt uppoffrande arbete till sin död 1617. Någon union kunde ej komma till stånd med ainsworthianerna; och efter Johnsons död begaf sig hans af omkr. 150 medlemmar bestående församling på sin ödesdigra resa till Virginia. Ainsworth-kongregationens öden förknippades under ett dussin år efter hans död med en viss Sabine Staesmore, som 1622 kom till Holland och begärde upptagande i Ainsworths samfund utan kovenantunderskrifvande, emedan han förut tillhört Henrik Jacobs »Ancient church» (se nedan), som han oriktigt uppgaf vara separatistisk. Efter Ainsworths död utstöttes han dock af kongregationen, som kom under fransmannen Jean de l'Ecluse's ledning. Men Staesmore var en smart karl, som gjorde nya försök; och när han allt fort möttes med nej, bildade han en egen independentisk-puritansk kongregation bredvid l'Ecluse's. Ett årtionde fylldes af slitningar dem emellan. Staesmore gick slutligen till England, där han synes ha varit i fängelse i London 1635 och sedan ha slutit sig till Roger Williams; 1647 var han ännu i lifvet. — De första separatisternas historia är alltså historien om oändliga inre slitningar och ständigt nya uppdelningar.

Ett antal förut mer eller mindre okända barrowistiska och separatistiska kongregationer mellan 1588 och 1641 framför Burrage i kap. 7. Det visar sig, att under denna tid separatistiska meningar voro rätt mycket spridda bland engelsmännen, både hemma och i Holland, fast det är svårt att få historiska notiser därom. 1594 hade barrowister funnit väg äfven till Irland. Brownistiska eller barrowistiska kongregationer påvisas af Burrage på åtskilliga platser i England; dessa för specialforskaren intressanta detaljer må här förbigås. — Helt kort kunna vi ock dröja vid kap. 8: familisterna och de engelske seekers. Beträffande de förra häfdar Burrage, att det är ett fel att betrakta dem som en gren af döparna. Henrik Niclaes' verk öfversattes till engelska redan omkr. 1574; under Elisabet och Stuartarna var »the Family of Love» ett uppmärksammat samfund, som man oriktigt betraktade som en sekt. Före 1600 hade familisterna dock blott få anhängare i England, och ända till 1620 gick utbredningen långsamt. De böra skiljas från de ofta allierade och måhända ytterst ur familisterna utgångna seekers. Dessa senare begynte omkr. 1600 genom de tre bröderna Legate, hvarför de ock kallades the

Legatine-Arians; först efter 1640 synes termen seekers ha blifvit använd. En af deras anhängare, Edvard Wightman, fängslades och ställdes inför rätta 1611; lyckligtvis ha rättegångshandlingarna upptäckts och visat sig gifva en klar bild af hans åskådning. Den var apokalyptisk, rätt mycket påminnande om irvingianernas; Gud måste sända nya apostlar och profeter för att grunda helt nya kyrkor, emedan Antikrist nu länge regerat kyrkan. Wightman torde ha varit den siste person i England, som blef lefvande bränd blott för sin religiösa tro; bland hans domare var »magister» Wilhelm Laud, som här torde ha gjort sin första erfarenhet om värdet af kättarförföljelse. Wightman förklarade sig beredd återkalla, första gången han på bålet kände hettan. Men ett par veckor senare vägrade han återkalla och brändes i Lichfield den 9 mars 1612. Seekers' inflytande kom först med Commonwealth. Kväkarna ha otvifvelaktigt delvis uppkommit som resultat af utbredandet af legatin-arianska åsikter.

Med kap. 9 komma vi till en intressant och omstridd historisk fråga: de första två engelska anabaptistiska (sedan kallade baptistiska) kongregationerna och deras ledare. Burrage uppvisar här oriktigheten i den moderna hypotesen, att John Smyth's kongregation 1608 eller 1609 vore den första baptistiska, om hvilken vi ha kännedom. När större delen af barrowisterna hade emigrerat till Campen, utbredde sig raskt anabaptistiska åsikter af kontinental typ i kongregationen och resulterade i bildandet af den första grupp engelska baptister, hvarom vi för närvarande ha någon kunskap. Detta skedde i Campen omkr. 1594 på grund af inflytande från holländska mennoniter; och det var väl anledningen till, att den barrowistiska kongregationen flyttade från Campen till Naarden (se ofvan). Burrage är t. o. m. i stånd att namngifva ett antal af medlemmarna i den första engelska baptistförsamlingen och meddela åtskilliga dokument om den. Redan före 1600-talet talas där om en, som döper sig själf (se-baptist) och sedan andra; ej heller här var sålunda Smyth den förste. Huru länge denna baptistmenighet bestod och hvad som blef af den, veta vi tyvärr icke.

Så mycket bättre kännedom ge oss källorna om Smyth's kongregation. Smyth's lif är ovanligt intresseväckande, ej blott genom hans ädla personlighet och tidiga och gripande död, utan ock genom hans ständigt ändrade uppfattningar. Han var Francis Johnsons pupil och tillhörde Christ's College i Cambridge och

blef en man med aktningsvärd lärdom; 1593 blef han M. A. och ordinerades 1594. 1600 valdes han till staden Lincolns predikant, 1602 för lifstid. Men redan samma år afsattes han för falsk predikan. Han begynte nu utgifva skrifter (som upptäckts af Crippen och Burrage). Omkr. 1605 började Smyth få tvifvel om engelska kyrkan, möjligen genom Francis Johnson. Efter 9 månaders inre kamp blef han separatist, jan. 1606, tillsammans med en del andra. De organiserade i början af 1607 en separatistkyrka genom ett kovenant; på grund af afståndet mellan städerna, där de bodde, ordnades två kongregationer, en i Scrooby under Richard Clyftons ledning och en i Gainsborough. Smyth, som tillhörde den senare, valdes snart till dennas pastor. Snart uppstodo slitningar mellan Clyfton och Smyth; separatisterna beslöto att gå den vanliga vägen till Holland. I början af 1608 anlände bägge sällskapen till Amsterdam, där Clyftons förenade sig med Johnsons kongregation (se ofvan), under det att Smyth från början intog en separat ställning, om ock i kommunion med Johnsons. Smyth fortsatte sitt författarskap och skref bl. a. 1608 »The Differences of the Churches of the separation», som ej blott ger upplysning om Scrooby's och Gainsboroughs kovenant etc., utan ock anger Smyths nu från »separationens gamla bröder» afvikande meningar på ett sätt, som väl gör boken till en af märkvärdigheterna i den engelska religiösa litteraturen. Ännu hade han dock icke kritiserat separatisternas dop. Men på hösten 1608 blef han öfvertygad, att barndop ej förekommit i äldsta kyrkan, och drog däraf slutsatsen, att han måste omdöpas. På sättet för dopet tänkte han ej; svårigheten var att finna personen, som kunde döpa honom; mennoniterna hade vissa kätterska meningar. Då följde han exemplet från de Johnsonska baptisterna, döpte först sig själf och därpå sina följeslagare, i december 1608 eller januari 1609 (ej nov. 1608). Så blef äfven Smyth se-baptist. Han kom nu i strid med både brownister och barrowister; och tvister uppstodo inom hans egen kongregation. Kändt är, att denna tidigt delades i två, under ledning af Smyth och Helwys; Burrage uppvisar, att den redan 1610 var delad, ej i två utan i tre skilda grupper. Smyth och 32 af hans parti (som synes inalles ha varit 43) sökte i febr. 1610 upptagande hos de mennonitiska Waterlanders, hvaremot Helwys protesterade. Långa förhandlingar fördes, innan de 1615 upptogos, och de ännu icke döpta döptes af Waterlanders' ledare Hans de Ries; de fingo en relativt själfständig ställ-

ning, som räckte till omkr. 1650, då så många af dem återvändt till England, att man ej längre kan spåra engelska Waterlanders. Före denna union hade Smyth redan gått ur tiden, aug. 1612; han är begrafven i Newe Kerk. Om honom har historikern biskop Creighthon fällt yttrandet, att »ingen af de engelska separatisterna hade ett noblare sinne och en skönare själ än John Smith». Mot slutet af hans lif hade de hårda erfarenheterna modifierat hans syn. Han återvände ej till engelska kyrkan eller öfvergaf sin lilla kongregation; men han lärde sig inse, att det fanns rättsinnade människor i alla kyrkor och att separatismen icke garanterade en fullkomligare kyrka.

Kap. 10 följer den engelska baptistkongregation, som leddes af Thomas Helwys och John Murton. Sedan den i omkr. två år lefvat separerad från Smyth i Amsterdam, återvände den till England 1611 eller 1612. De flesta separatisterna sympatiserade med Smyth; men Helwys blef partiets ledande tänkare. Vi känna fyra verk af honom från tiden 1611—12; däri framhöll han bl. a., att ej ett kovenant utan endast dopet bildar en sann kyrka; dopet (med begjutning) är absolut nödvändigt för saligheten, och barn-dopet är tillräcklig synd för evig fördömelse. Helwys var liksom Smyth påverkad af arminianismen och trodde på den universella försoningen; han tillhör sålunda general-baptisterna. Puritanerna visade han stor fientlighet, och brownister och barrowister dömde han hårdt. Han ansåg, att kristna ej fingo fly till främmande land för att undgå förföljelse; han återvände ock till England och blef martyr för sin tro. Sannolikt dog han i fängelse i London omkr. 1613—14; säkert var han död 1616. John Murton, som ock satt i fängelse 1613, blef efter denna tid ledare af den första baptistförsamlingen på engelsk mark. Rörelsen ansågs väl ännu vara utan större betydelse, ehuru Murton bedref en flitig författarverksamhet, som Burrage uppklarar. Bland annat som därur belyses är, att dopet hos de första baptistiska församlingarna i England tydligen hade ersatt kovenantet, och att hvarje enskild medlem kunde predika och förvalta dopet. En af dem, Edmond Jessop, som 1623 återgick till engelska kyrkan, har ock i polemiska skrifter lämnat värdefulla upplysningar; bl. a. framgår där, att neddoppning ännu ej förekom.

Kap. 11 är en undersökning om de engelska general-anabaptisterna mellan 1624 och 1642. Redan före 1620 voro sannolikt baptistiska kongregationer organiserade på flere ställen i Eng-

land. Däremot lämnar det mennonitiska arkivet i Amsterdam åtskillig kunskap om dessa kyrkor under åren 1624—1630. 1624 exkommunicerades 14 personer, bl. a. Elias Tookey, från Murtons församling i London; de sökte förbindelse med Waterlanders. Murton dog sannolikt 1625—26 (ej som Dexter efter 1646); efter hans död sökte äfven hans församling upptagande hos Waterlanders. Då funnos fyra anabaptist-kyrkor i England, med sammanlagdt omkr. 150 medlemmar. De engelska anabaptisternas förening med Waterlanders strandade på Hans de Ries' fordringar beträffande edgång och beklädande af ämbeten. De fortsatte att långsamt utbreda sig i England. En af deras ledare hette Jakob Toppe, hvilken med tiden blef millenarier; han kom i strid med en Leonard Busher, hvilken är märkvärdig därför att han i en bok omkr. 1613, »Religions Peace», förde fram krafvet på dopets förrättande genom neddoppning, nära 30 år innan partikularbaptisterna upptogo denna form som den enda riktiga; detta arbete är för öfrigt skrifvet med för den tiden ovanlig klarsynthet. Busher vistades större delen af sitt lif i Holland, men observerades väl i England; efter sin öfvergång till anabaptismen synes han ha ändrat sitt förnamn till Marcus. — Under Lauds primat dref förföljelsen många engelska baptister öfver till Holland, bl. a. Murtons änka; som döpt af Smyth upptogs hon af Waterlanders och bidrog måhända till föreningen af Smyths och Helwys partier i de holländska mennoniternas sköte. I London torde generalbaptisterna för en tid ha tagit slut.

Kap. XII: Independenternas uppkomst, bringar den för mig på visst sätt viktigaste nyheten i Burrages på nyheter rika bok. Han går här till strids mot den vanliga uppfattningen af independentismen. Denna är i sin äldsta form icke separatism, icke brownister, barrowister eller generalbaptister. Den är en själfständig företeelse, en kongregationalistisk puritanism, en radikal riktning inom puritanismen, som gick från presbyterianism till kongregationalism, men utan utbrytning ur the Church of England. Kyrkan skulle organiseras kongregationalistiskt, men med bibehållen förbindelse med staten — ungefär så som vi ofvan efter Clark tecknade Cromwells kyrkliga settlement. Med hjälp af Dales, Clarks och Burrages framställningar synes mig ändtligen reda kunna vinnas i den tilltrasslade religiösa härfvan i 1600-talets England, och en rätt innebörd ges åt de historiska beteckningarna på de olika rörelserna. Vi ha då vid 1600-talets början att särskilja

följande grupper: katolikerna, episkopaler i olika schatteringar, konformistiska puritaner, presbyterianska puritaner, independenter (kongregationalistiska puritaner), separatister (brownister, barrowister och baptister).

De gamla independenternas (kongregationalistiska puritanernas) uppkomst knyter sig till Henrik Jacob. Denne framträder först som historisk person omkr. 1596, då han försvarade the Established Church mot barrowister. 1600 publicerade Francis Johnson ett svar till Jacob. Denna kontrovers öfverförde *icke* Jacob till separatismen; men den gjorde honom mera känslig för kyrkans brister och förde honom till mera avancerad puritanism. 1603 var han en af de puritanska ledare, som satte upp Millenary-petitionen. För hans utveckling 1603—05 har Burrage nyligen upptäckt flere dokument i Lambeth-palatsets bibliotek. 1604 kallades Jacob till biskopen af London och fängslades. Då hans hustru och barn kommo i misär, skaffade han sig friheten genom att underskrifva en sorts återkallelse; han var icke samme oböjliga ytterlighetsman som Browne, Barrowe och Greenwood; och han hade större förmåga att handskas med öfverordnade prelater. För öfrigt sökte han liksom Browne 1685 rädda sin ståndpunkt genom en reservationsvis gjord privat tolkning af den text, som han undertecknade. Han kom nu snart med förslaget, att puritanerna borde organisera sig inom kyrkan i kongregationer genom k o v e n a n t. Här möta vi independenten i äldsta mening. Hvarje församling inom kyrkan kunde sköta sina angelägenheter själf, utan både biskopar, klasser, synoder etc. Jacobs kongregationalistiska puritanism fick en anhängare i Vilhelm Bradshaw (1571—1618), hvilken framlade teorien med stor klarhet i en anonym skrift 1605. Från detta år kan puritanismen uppdelas i två hufvudlinjer, den presbyterianska och den independentiska. Bradshaws skrift visar, huru den senare också ville bevara nationalkyrkan och förhindra allmän separation. Kovenantet blef för denna gren organisationsgrunden. Så finna vi bl. a. en anhängare John Robinson ingå kovenant med en del andra medlemmar af engelska kyrkan, visserligen för att snart gå vidare till ren separatism. Burrage ger flere exempel på kovenant. De med kovenant organiserade independenterna voro emellertid icke talrika i England före 1641.

Öfver den nyssnämnde John Robinsons lif kastar Burrage nytt ljus, för hans tidigare lif i »A trecentenary Memorial» 1910,

öfver hans utveckling i Holland i här föreliggande arbete. Den senare bestämdes af Henrik Jacob. Denne kom 1605 till Middelburg och blef (enligt Burrage) pastor för de engelska Merchant Adventurers, alltså en efterträdare till Johnson. Han sökte snart göra sin kongregationalistiska puritanism (independentism) gällande i sin församling. Robinson, hvilken som arg separatist kommit till Amsterdam 1608, har 1609 med omkr. 100 af Scrooby-församlingen flyttat till Leiden (se ofvan), där han blef deras pastor. Enligt den moderna framställningen från Dexter etc. skulle Robinson 1610 ha mött Jacob och omvändt honom till independentismen. Burrage ställer denna sats på hufvudet. Robinson var 1610 ej independent utan separatist, hvaremot Jacob sedan flere år var independent. 1610 utgafvo båda hvar sin bok, i hvilka de häfdade dessa motsatta ståndpunkter i fråga om separation. Det var ej 1610 utan något eller några år senare, som Jacob besökte Leiden. Och resultatet blef ej, att Jacob omvändes till separatism, utan tvärs om, att den i Leiden från Johnson, Ainsworth, Clyfton och Smyth tämligen isolerade Robinson småningom återfördes till den icke-separatistiska independentismen. 1618 hade pilgrimsfädernas pastor blifvit en independentisk puritan. Som sådan dog han i Leiden 1625, sedan Jacob 1616 återvändt till England och där s. å. grundat den första fullt organiserade independentiska kongregationen i London, och sedan pilgrimsfäderna, större delen af Robinsons kongregation, 1620 gått till Amerika. Bland hans efterföljare som independenter märkes Thomas Hooker, hvilken under sin vistelse i Holland visade, att independenterna började ådagalägga större tolerans än presbyterianerna gent emot separatisterna eller brownisterna, med hvilka de oriktigt förväxlades; de kunde ock lättare glida mot separatism. Men det skedde först senare. Omkr. 1640 togo de icke-separatistiska independenterna en rask utbredning öfver riket, med utgångspunkt från Jacobs independentiska kongregation i London.

Dennes historia behandlas i kap. XIII, som ock tecknar de engelska partikular- eller kalvinska anabaptisternas uppkomst. Där om må här blott antydvas, att Jacob enl. Burrage reste till Virginia 1622, där han dog i maj 1624. Hans efterträdare i London John Latrope, en ödmjuk och ädel man, fick med en del af sin församling pröfva fängelset under ett par års tid 1632 f.; Latrope fick 1634 friheten mot att han begaf sig till Nya England.

I London-församlingen följde någon tids oro och förföljelse, men ock lugna dagar, tills Henrik Jessey 1637 blef pastor; 1638—41 var en förföljelsetid, trots Jessey ej var separatist utan independent. — Från Latropes kongregation afsöndrades 1633 en separatistisk kyrka. I denna voro somliga pædobaptister, under det att andra med Samuel Eaton (som bör skiljas från independenten Samuel Eaton) visade sig hysa anabaptistiska åsikter. Under 1638 blefvo ännu en del af (Latropes) Jessys kongregation öfvertygad om barndopets oriktighet och förenade sig med Eatons blandade kyrka. Eaton var då fängslad af Laud och dog i fängelset 1639. Under året 1640 blefvo några af hans (nu Spilsburys) kyrka, och kanske några af Jessys, öfvertygade, att dopet med begjutning eller stänkande icke var den riktiga formen, vare sig vid barns eller fullvuxnas dop; neddoppning var det enda riktiga dopet. Före 1640 funnos inga immersionist-baptister i England. Nu bildade de två sällskap; 1641 fingo de fastare form, då Richard Blunt utsågs att förvalta dopet, sedan han i Holland hos Rynsburgers sett, huru neddoppning förrättades. Han och en medhjälpare Blacklock döpte nu på detta sätt hela skaran, 53 medlemmar; de togo ledningen af hvar sitt af de båda sällskapen. Deras teologiska ståndpunkt var den kalvinska med predestinationen. Så begynte 1541—42 den engelska immersionistiska partikular-anabaptismen.

I kap. 14, det sista, för oss Burrage till kyrkorna i Nya England före 1641. Äfven här kommer han med undersökningar, som vända upp och ned på den traditionella framställningen. När pilgrimsfäderna landade i Plymouth 1620 under E. W. Brewsters ledning, ordnade de ej någon egen kongregation utan förblefvo till Robinsons död 1628 och kanske längre en del af moderförsamlingen i Leiden. Det bör observeras, att när pilgrimsfäderna utvandrade, voro de ej länge separatister, men hade genom Jacobs inflytande via Robinson börjat blifva icke-separatistiska independent-puritaner; om Plymouth till en tid visade moderat separatistisk tendens, så blef Boston rent independentisk. När senare nya utvandrareskaror kommo från hemlandet, voro dessa presbyterianska eller independentiska puritaner, hvilka bestämdt förnekade, att de hade någon tanke på separation från Church of England. Efter Dexter är den moderna uppfattningen den, att dessa i Amerika snart influerades af Plymouth-kongregationen, som vore separatistisk, och därigenom blefvo separatistiska in-

dependenter. Burrage har allt mer blifvit öfvertygad om, att desse utvandrade puritaner ej hämtade just någonting från Robinsons Plymouth-församling eller studerade den som modell; där fanns ju ej någon egentlig separatism; de blefvo ej heller separatister, utan betonade sin ståndpunkt som kyrkliga independenter. De organiserade sig själfständigt efter sitt ideal; och det blef Plymouth-kongregationen, som mer och mer efterliknade dem och slutligen förlorade all särskiljande karaktär. Många förändringar skulle ske, innan de amerikanska puritanska kongregationerna blefvo de frikyrkliga, som de nu äro. (Den förste separatisten af någon betydelse i Nya England synes ha varit Roger Williams; han omvändes till anabaptismen 1638 eller 1639 och omdöptes med bestänkande, ej neddoppning. Därpå organiserades i Providence den första non-immersionistiska baptistkyrkan i Amerika. Williams blef dock genast tvifvelsam om giltigheten af sitt dop, gick ut ur sin kongregation och blef en seeker. Efter upplösningen af Williams kyrka 1645 fanns ingen egentlig separatist-kongregation i Nya England. Den äldsta bestående baptistkyrkan i Amerika är den i Newport R. I., som uppstod tidigast 1647 och 1648 började neddoppning; sannolikt från samma år den nuv. immersionistkyrkan i Providence.)

Independentismen går sålunda lika litet i Amerika som i England direkt tillbaka på Browne eller Barrowe, utan på Henrik Jacob, Thomas Hooker etc. Men om Browne icke har någon direkt förbindelse med utbildningen af organiserade independentkyrkor, så är han ändock mer än någon annan den moderna independentismens (kongregationalismens) fader; ty det var han, som först proklamerade kongregationalismens principer.

Juli 1914.

Hjalmar Holmquist.

ERNST HJ. J. LUNDSTRÖM, Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660, XX + 301 s. Uppsala 1914.

För att rätt kunna öfverskåda storhetstidens svenska kyrkohistoria bör man tydligtvis taga i betraktande äfven den kyrkliga utvecklingen i de eröfrade landsdelarna på andra sidan Östersjön. Det är sant, att den svenska tiden i dessa provinser endast utgör

en episod i en historia, hvares tidigare och senare skeden ligga utanför sammanhanget med den svenska kyrkan. Här inträdde i vår kyrkas gemenskap bygder, hvilkas kyrkliga förhållanden oakadt gemensamheten i evangelisk bekännelse i många stycken hvilade på andra grundvalar och erbjödo helt andra problem än dennas. Man kunde därför vara frestad att tänka, att deras historia skulle vara af föga vikt för den svenska kyrkans, så mycket mer som det knappast kan konstateras några återverkningar från de transbaltiska länderna på själfva den svenska utvecklingen. Så är det dock icke. Svensktiden har för dessa landsdelar haft en djupt ingripande betydelse; svenska institutioner infördes dit, svenska män verkade där, och de insatser, som sålunda gjordes, blefvo till en del af bestående värde för århundraden, ja sträcka delvis sina efterverkningar in i våra dagar. I karakteristiken af 1600-talets svenska kyrka skulle det saknas ett väsentligt drag, om man lämnade åsido den religiösa och kyrkliga verksamhet, som på svenska konungars och guvernörers föranstaltande och delvis genom svenska kyrkomän utfördes på andra sidan Östersjön.

Svenskar ha ock deltagit i arbetet på klarläggande af Östersjöprovinsernas kyrkohistoria under svensktiden. Särskildt äro F. WESTLINGS arbeten bekanta; han har dels forskat i estländska förhållanden, dels i denna årsskrift (årgångarna 1900 och 1901) öfversiktligt redogjort för Livlands kyrkohistoria under den svenska tiden.

Det första skedet af denna tid i Livland har nu utförligt behandlats af pastor ERNST LUNDSTRÖM i föreliggande afhandling, afsedd för pastoralexamen i Karlstads stift. Förf. har underkastat sig ett för sådant ändamål ovanligt drygt arbete, innefattande omfångsrika forskningar i otryckta källor i Sverige och Livland; han har äfven som bilagor publicerat 39 aktstycken från ifrågasvarande tid. Den vackra volymen prydes af åtskilliga illustrationer, hvaribland märkas porträtt af superintendenten Herman Samson (efter original i Riga) samt de svenska generalguvernörerna Jakob de la Gardie, Johan Skytte, Bengt Oxenstjerna och Magnus Gabriel de la Gardie (efter original på Gripsholm).¹

¹ Ett par smärre inadvartenser må här anmärkas. — S. 3 andra raden i andra stycket står cartesianerprior i st. f. kartusianerprior. — Kalenderstriden i Riga (s. 14 f.) hade till bakgrund sociala oroligheter — missnöjet hos vissa skikt af borgerskapet emot rådet, som ansågs vara benäget till eftergifter emot

Förf. tecknar först inledningsvis i hastiga drag Livlands kyrkliga historia före den svenska eröfringen, förnämligast uppehållande sig vid reformationen och motreformationen. Man kunde här måhända ha önskat, att något mera utrymme ägnats de livländska samhällsförhållandena, sådana de med rötter i den gamla ordensstatens ordningar gestaltat sig efter dennas upplösning. Af de stridiga krafter — orden, biskoparna, städerna —, hvilkas brottning upptagit största delen af Livlands medeltida historia, hade ju nämligen ingen lyckats vinna någon afgörande seger. Ingen stark centralmakt hade kunnat upprättas, och detta betydde sårintressenas frodiga tillväxt. Då orden och biskoparna genom reformationstidens händelser eliminerats, kvarstodo ridderskapet och städerna såsom de samhällsmakter, med hvilka den svenska styrelsen hade att räkna, och hvilkas från den föregående tiden ärfda lokala maktlystnad, privilegietrots och ovillighet att se saker i stort vid hvarje steg hejdade dess åtgöranden. Härom har förf. i det följande mycket att berätta; de nämnda förutsättningarna därtill kunde därför ha förtjänat att mera uttryckligt påpekas.

De första två kapitlen behandla det svenska väldets begynnelse och de första åtgärderna för det livländska kyrkoväsendets återupprättande fram till 1630. Intresset samlas här förnämligast omkring Livlands förste kyrkochef, den af Gustaf Adolf 1622 insatte superintendenten Herman Samson (adlad 1640 Samson von Himmelstjerna), hvars märkliga gestalt får en utförlig belysning. Förf. tecknar honom som en »synnerligen handlingskraftig, järnfast karaktär med en skarpt utpräglad läggning, en 1600-talets typiske andlige stridsman» — en »Hercules Biblicus», såsom Johan Skytte kallade honom — och låter oss följa hans tidigare öden från studietiden i Wittenberg vid århundradets början genom den våldsamma kampen med Rigajesuiterna under den polska tidens sista decennium fram till hans ifriga och lifvet igenom trogna anslutning till den svenska saken. Om hans lämplighet som kyrkochef har det sina stora svårigheter att vinna en bestämd mening på grund af de många slitningar och strider, i hvilka han invecklades och som redan under hans lifstid föranledde mycket olika

---

Polen; den nya kalendern föranledde missnöjets utbrott, och i spetsen för de missnöjda styrde demagogen Martin Giese några år (1585—89) staden (E. SERAPHIM, Baltische Geschichte, s. 202—8). — »Leu» (s. 39) betyder »Löwe», icke »Licht».

omdömen om honom. Förf. är benägen att skatta honom högre än WESTLING synes göra; obestridligt är ju i hvarje fall, att han gjort det första stora krafttaget till uppryckning af den livländska kyrkan ur dess jämmerliga förfall.

I tredje kapitlet skildras Samsons fortsatta verksamhet till hans död 1643; här får öfverkonsistoriets inrättande 1633—34 och de därigenom uppkomna striderna det mesta utrymmet. Att detta öfverkonsistorium efter tyskt mönster gjordes »mixtum» och fick en lekman till preses, var Johan Skyttes verk. Förf. upp-tager WESTLINGS förmodan, att Skytte därvid drefs af sin låga uppskattning af Samson; han påpekar dessutom (s. 83) möjligheten af att »Gustaf Adolfs mindre lyckade förslag om ett consistorium generale lekte Skytte i hågen»; att Skytte gillade detta förslag bevisas genom hans välvilja mot Baazius. Här kunde bevisningen ha gjorts betydligt starkare: då förslaget om consistorium generale var uppe igen 1636, hade det i Skytte en af sina kraftigaste förfäktare (jfr P. SONDÉN, Johan Skytte och Oxenstjernorna, Hist. Tidskr. 1900, s. 143). Det bör ju därjämte ej förgätas, att prästernas underordnande under lekmän i kyrkostyrelsen var tradition i Livland alltsedan reformationen; i Riga hade man plägat ha världsliga superintendenter (s. 36), och man vägrade där Samson superintendentstiteln (s. 61); och det var ju borgmästaren i Riga (G. Welling), som blef preses i Skyttes öfverkonsistorium.

Att denna anordning med de däraf vållade ständiga kompetensstriderna mellan superintendenten och öfverkonsistoriet verkade hämmande på det kyrkliga reorganisationsarbetet ligger i öppen dag. Den blef också — såsom i fjärde kapitlet visas — 1648 förändrad: öfverkonsistoriet, som under den 5-åriga superintendentsvakansen efter Samson äfven visat sin oförmåga att på egen hand nöjaktigt sköta kyrkoärendena, förvandlades från »blandadt» till rent prästerligt med superintendenten till ordförande. Men detta mötte åter motstånd från den livländska adeln, som strax förut med svenska regeringens medgifvande fått organisera sig (landtrådet, upprättadt 1643) och erhållit bekräftelse på sina privilegier (jfr E. SERAPHIM, Baltische Geschichte im Grundriss, s. 248—252). Och så blefvo äfven de nu utsända svenska superintendenterna, Uppsalaprofessorn Stalenus (1648—49) och Nyköpingskyrkoherden Klingius (1650—56), förlamade i sina ansträngningar och kunde föga uträtta, och det ryska kriget (1656

—61) ref åter upp största delen af hvad som vunnits. — Det kyrkoskick, som passade Livland bäst, synes att döma efter de följande nya växlingarna ha varit att taga lekmännen med i kyrkoleeningen, dock på sådant sätt, att nödigt inflytande betryggades åt superintendenten.

På de många intressanta detaljer, som framdragits i de båda sista kapitlen angående åtgärder för prästernas ekonomi, kyrkobyggnaderna, kulturen, det sedligt-religiösa tillståndet, folkupplysningen och undervisningsväsendet, kan här ej ingås. Äfven i många hit hörande fall se vi den svenska regeringen ingripa ordnande och befrämjande. Dess största insats på undervisningsväsendets område var »Academia Gustaviana», universitetet i Dorpat, stiftadt af Gustaf Adolf 1632. Baltiska författare pläga förringa dess betydelse och mena, att det såsom en svenskhetens härd icke var så väl sedt i Livland. Förf. påpekar, att under den betydelsefullaste perioden af dess tillvaro, det första kvartseket, visserligen hälften af det till något öfver 1,000 uppgående totala studentantalet utgjordes af svenskar och finnar, men att balterna dock uppgingo till omkr. 300. Det är klart, att högskolan hade svårt att täfla med de tyska universitet, dit balterna voro vana att resa; af SERAPHIMS uppgift (a. a. s. 272), att de baltiska studenterna under 1600-talet vid de af dem mest besökta universiteterna, Königsberg och Rostock, uppgingo till nära 650, resp. inemot 400, får man emellertid snarast det intrycket, att Dorpat i alla fall förmådde draga till sig en ganska afsevärd procent af den baltiska ungdomen.

I medelpunkten för Sveriges verk i Livland under detta skede står ju, såsom förf. till sist framhåller, Gustaf Adolf. Hvad hans insats där betydde, anges af en baltisk historiker med följande ord (citerade af SERAPHIM, a. a. s. 236): »Vi ha Gustaf Adolf att tacka för en ny morgon i Livlands tillvaro, för möjligheten att här bygga vidare på förnyade, fast hopfogade kulturgrundvalar, för grundandet af en ordnad förvaltning i kyrka, skola, rätt.» Han har räddat den evangeliska kyrkan i Livland från undergång, och hans organisationsåtgärder ha blifvit utgångspunkten för dess följande utveckling.

Knut B. Westman.

Två nya arbeten om jesuitorden.

H. BÖHMER: *Studien zur Geschichte der Gesellschaft Jesu I: Loyola*, Bonn, Falkenroth 1914, 343 + 104 s., 8 M.

För kännedomen om Loyolas biografi i egentlig mening bjöd ej Gotheins stora arbete så mycket som för tidens allmänna kulturhistoria. Den förnämsta nyare insatsen var här den spanske jesuiten Astrains i Kyrkohist. Årsskrift 1910 anmälda *Historia de la Compañia de Jesús en la Asistencia de España I* 1902. Den kritik, för hvilken Böhmers lilla teckning »Die Jesuiten» i samlingen »Wissenschaft u. Bildung» varit föremål från jesuitiskt håll liksom från exjesuiten Hoensbroech, har emellertid sporrat den nu till Briegers efterträdare i Leipzig kallade Hauck-lärjungen att ytterligare fördjupa sig i jesuitordens historia, hvarvid hans omdöme om Loyola och orden blifvit mildare. I hans stort anlagda verk, hvilket bl. a. skall behandla de »hemliga» jesuiternas problem, jesuitmoralen, de kinesiska riterna, jesuitstaten i Paraguay m. fl. intressanta frågor, har nu delen I gifvit Loyolas biografi till 1540, med en kortare teckning af Loyolas senare lif, på ett sätt, som otvifvelaktigt vida öfverbjudit Astrain, äfven om denne hade det besvärligare första rödningsarbetet. Böhmers bok är den främsta Loyolabiografi, som vi för närvarande äga. Dess värde förökas genom den vidlyftiga text-afdelningen i slutet, där lejonparten tages af en tysk öfversättning af schweizaren Peter Füsslys beskrifning af sin resa till Jerusalem 1523. Med samma båt reste Loyola till Palestina, så att pålitligheten af Loyolas egna uppgifter här i detalj kan kontrolleras; de visa sig i nästan allt riktiga. Skildringen af denna Loyolas resa sker ock med målande liffullhet och bredd i Böhmers egen framställning. Här är ej utrymme att referera Böhmers teckning af Loyola. En del af hans resultat äro nu lätt tillgängliga i Sjöbloms lilla bok (se nedan). Anmälaren hoppas att

snart ytterligare få framföra dem i ett arbete om kyrkans historia under kalvinismens, motreformationens och ortodoxiens tid. Blott en synpunkt må redan här antydast, som kan dragas ur B:s premisser. Böhmer uppvisar, huru Loyola är den följdriktiga slutpunkten för den senare medeltidens moderna devotio med dess fördjupande och metodiska skolande af det personliga religiösa lifvet. Men tillika upptog han i sig *via antiqua* med dess papalism och thomistisk-ortodoxa teologi och filosofi. Slutligen tog han helt i sin tjänst det humanistiska bildningssträfvandet. Loyola betecknar sålunda föreningen af den senare medeltidens tre starkaste, förut oftast i strid med hvarandra stadda andriktningar; därigenom kunde han lägga den grund, på hvilken motreformationen byggdes upp.

Böhmers arbete är på sitt vis ett vittnesbörd, huru högt tysk vetenskaplig forskning står inom historiens gebiet. »Barbarerna» ha här icke nåtts af någon af deras fiender.

SVEN SJÖBLOM: *Ignatius Loyola, en kyrkohistorisk studie*, Lund, Gleerupska universitetsbokhandeln 1915. 128 s., 2 kr.

Här föreliggande bok vittnar om arbetsamma och ingående studier; och den fyller ett känt behof genom att för en svensk publik tillgängliggöra det senaste årtiondets rikt gifvande forskning om Loyola. Författaren har ej blott utnyttjat de viktigare, ingalunda lätthandterade, primärkällorna till Loyolas lif; han har underkastat sig mödan att lära sig de sydeuropeiska språken, särskildt spanskan, tillräckligt för att kunna direkt tillgodogöra sig den viktigaste nya litteraturen i ämnet. Förf. har haft förmånen, eller oturen, att under hans arbetes fortgång Böhmers ofvannämnda stora teckning af Loyola sett dagen. Då Böhmers arbete naturligen lagts efter vida bredare och djupare måttstock än Sjöbloms, har denne visserligen kunnat med Böhmers hjälp verifiera och komplettera sina egna forskning; men han har knappast kunnat komma med något väsentligare resultat, som ej redan föreligger hos Böhmer. Det begränsade omfånget har i stället nödgat förf. att förbigå mycket af Böhmers nya synpunkter och detaljundersökningar, hvarvid stundom äfven gifvande slutledningar förbisetts. Så t. ex. saknas observationen, att Loyola var den samlande slutpunkten för medeltidens tre starkaste andliga riktningar. — I likhet med Böhmer ägnar Sjöblom blott en kortare teckning åt Loyolas lif efter jesuitordens stiftande.

Om Sjöbloms arbete i åtskilligt ter sig som ett förkortadt refe-

rat af Böhmer, så märker den med ämnet förtrogne, att förf. dock själf penetrerat hufvudkällorna och därigenom vunnit en eljes svår-förvärfvad trygghet i sin framställning och en kritisk försiktighet gent emot andras, äfven Böhmers, omdömen; mer än en gång har förf. ock gått sin egen väg eller låtit spanjoren Astrain få rätt gent emot Böhmer. Värdefulla äro ock de ofta återkommande citaten ur eller hänvisningarna till Loyolas egna bref. En kort redogörelse för källor och litteratur i bokens början bör påpekas. Ännu intressantare är slutet, en öfversättning till svenska (s. 93—126) af Loyolas dagbok 1 febr.—12 mars 1544. Detta märkliga dokument om katolsk tåre-mystik ger den bästa åtkomliga inblick i Loyolas inre religiösa lif och dess oerhörda olikhet med Luthers. Det är ett godt grepp af förf. att bifoga detta dokument.

Hvad man skulle ha önskat mera af förf:s framställning, hade varit liffullhet, kombinationskraft och allmän kyrkohistorisk bakgrund, äfven en smula större utförlighet vid behandlingen af ett så rikt och dramatiskt ämne. Men det är ej lätt för en elementarlärare i tjänstgöring att få tid öfrig till vetenskaplig produktion; man måste vara författaren tacksam, att han ej skytt detta dubbla arbete, och att han kunnat rikta vår kyrkohistoriska litteratur med en biografi, som ger en tillförlitlig bild af Loyola.

Aug. 1915.

Hj. Holmquist.

GOTTFRID CARLSSON: *Hemming Gadh, en statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie.* Uppsala, F. C. Askerbergs Bokförlags-Aktiebolag. 1915 (XX + 354 sid.).

Vår utgående medeltids historia är i stort sedt oskrifven. Ej som skulle detta innebära någon olikhet i förhållande till vår medeltids äldre epoker, men saken är mera påfallande, när det gäller Engelbrekts och Sturarnas tid. Få gestalter i våra häfder ha mera förmått fångsla ännu sena generationers inbillningskraft; deras rörliga och karaktärsfulla tidsålder, som vi varit vana att betrakta som vårt nationella medvetandes grynningstid, har väl gifvit motiv för sång och sägen. Men tidens historia från vetenskaplig synpunkt väntar ännu på att få sin form. Väl har en af våra lärdaste och skarpsinnigaste historiker under det gångna århundradet, C. G. STYFFE, åt denna period ägnat sitt lifsarbete, men han har dock kom-

mit föga längre än till samlandet och framläggandet af en omfattande materialsamling och till en endast preliminär bearbetning af densamma. Efter utgifvandet af STYFFE's *Bidrag till Skandinaviens historia under unionstiden* har ytterligare ett stort steg tagits för att förbereda marken för vidare forskning därigenom, att det i Köpenhamn förvarade Sturearkivet successivt lånats till Riksarkivet och därstädes kopierats.

Det rika material, som således ligger beredt, synes särskildt inbjuda till biografisk forskning; och näst gamle herr Sten själf — obestriddt den mest imponerande gestalten i hela Nordens historia vid medeltidens slut — torde ingen mera locka till behandling än den man, hvars lif tecknas i ofvanstående afhandling. Hemming Gadh har lika mycket genom sin manliga och envisa kamp för den svenska nationalitetens sak mot unionsidéernas män som genom sin originella och karaktärsfulla personlighet, klart tecknad i hans sällsynt intressanta bref, och sitt tragiska och dunkla slut försäkrat sig om en utmärkt plats i eftervärldens hågkomst.

Först några ord om det material, hans biograf använt för sin teckning. Af inhemskt arkivmaterial har han kunnat använda icke blott de serier af pergaments- och pappersbref samt kopieböcker, som varit tillgängliga för föregående forskare, utan därjämte Stockholms stads nyligen återupptäckta medeltida tänkeböcker, hvilka som källor för tidens historia visat sig fullt motsvara de förväntningar, som väckts genom upptäckarens, prof. S. CLASON's, redogörelse för sitt fynd. I samband härmed må nämnas samlingarna af afskrifter från Vatikanarkivet, dels MUNCH's nu ganska gamla, men dock ännu icke helt utnyttjade skörd, dels de, som i nyare tid verkställts af K. H. KARLSSON (intill år 1500), och af ett par danska forskare (för 1500-talets första årtionden). Om man ock i allmänhet gör klokt i att ej vänta sig alltför mycket af det vatikanska materialet, är det dock för hvarje forskare i hierarkiens historia en ovärderlig källa; särskildt för en Hemming Gadh har där naturligtvis mycket funnits att hämta. Sturearkivet har redan berörts: här har förf. ej nöjt sig med att gå till de svenska kopiorna, utan äfven verkställt en mödosam och gifvande granskning af de i Köpenhamn förvarade originalen. Det förtjänar särskildt påpekas, att förf. i ett ej ringa antal fall kunnat korrigera STYFFE's läsningar. Äfven ur det danska Riksarkivets öfriga samlingar

har förf. hämtat åtskilligt. Han har äfven utsträckt sina arkivstudier till de gamla hansestäderna Lybecks och Danzigs arkiv, hvilka fått lämna ej oväsentliga bidrag.

Af tryckta urkundspublikationer förtjäna att nämnas, utom välkända svenska serier och samlingar, det danska Geheimearchivets *Aarsberetninger* — hvad som kan afvinnas desamma för svensk historia har förf. förut visat i sin uppsats om »Drottning Dorotheas svenska morgongåfva» i Hist. Tidskr. 1911 — samt framför allt de af SCHÄFER och TECHEN utgifna Hanse-recesserna, i hvilka förf. funnit en ovärderlig källa.

Hemming Gadh föddes i Hossmo församling i Kalmartrakten något af åren omkring 1450. Om hans släkt och tidigare öden är föga känt. Rostocks universitets matrikel, där han inskrefs 1471, ger någon ledning för bedömandet af den uppfostran, han fått åtnjuta. Han vann där några år senare graden af baccalaureus artium. Han försvinner så för några år för att år 1477 åter dyka upp bland vittnena i den hel. Katarinas kanonisationsprocess, nu som kansler hos Linköpingsbiskopen Henrik Tidemansson. Det måste varit i denna ställning han fäst Sten Stures blickar på sig, och när denne år 1479 på grund af processen om Dorotheas morgongåfva behöfde sända ett ombud till Rom, föll hans val på Hemming Gadh. Denne afreste antagligen på hösten nämnda år.

I tjugu år blef han så i den eviga staden, där han icke blott med sällspord framgång verkade som den svenske riksföreståndarens prokurator — ett slags »minister», om man så vill — han var icke den förste svensk, som intagit denna ställning: åtminstone Birger Månsson under Karl Knutssons tid förtjänar att ställas vid Gadhs sida. Tjugu år i renässansens Rom, vid renässanspåvarnas hof, hvilket inflytande har detta utöfvat på den svenske klerkens andliga utveckling? Som vanligt lämna oss de direkta källorna i sticket på de punkter, där vi som helst af dem skulle vilja ha upplysning. Gadhs juridiska skolning vid »studium Urbis» kunna vi följa ända upp till förvärfvandet af doktorsgraden *in decretis* — här trädde honom nog knappast renässansen till mötes, åtminstone inte i den sköpnad, densamma äger i senare tidens populära uppfattning. Förf. ser i Gadhs långvariga sysslande med de juridiska studierna en af hufvudorsakerna till att denne kunde lämna Rom så relativt oberörd af de humanistiska strömningarna efter att ha lefvat där öfver

en half mansålder; dock påpekas vissa tecken på att dessa ingalunda gått honom så totalt förbi, som man stundom velat låta påskina. Då så kräfdes, visade sig Gadh åtminstone behärska latinet på ett sätt, som åtskilligt sticker af från hvad den svenske genomsnittsprelaten från 1400-talet kunde åstadkomma. Att han icke svarfvat sin pennas mer efemära alster efter det klassiska renässansbrevets föredöme, därför kan eftervärlden vara innerligen tacksam. Ett enda af Gadhs privatbref är med sin märgfulla och ofta grofkorniga svenska oändligt mycket dyrbarare än en hel bok med krior på humanistlatin.

Men den renässansens anda, som tog sig uttryck i umgängeslivets omdaning och i upphöjandet af det individuella livets manifestationer på bekostnad af vedertagna och af åldern helgade värden, slog säkert med en stark fläkt den unge klerken till mötes, och denne var säkert icke oemottaglig för de intryck, som trängde sig på honom i detta påfvehof, hvars moraliska anseende ej ens ultramontan historieskrifning förmått rädda. Åtskilliga af de karaktärsdrag, som vi möta hos Gadh under hans senare lif, hans stora fördomsfrihet i valet af medel, hans uppfattning af hvad som passade sig för en biskop, hans stundom rätt cyniska gäckeri med ting, som hans mindre avancerade samtid i hemlandet alltjämt höll heliga — på samma gång var han en talangfull regissör af ceremonier där den ecklesiastiska prakten fick låna sig åt framkallandet af rätt teatraliska effekter — hans långt ifrån tadelfria privatlif — allt detta erinrar esomoftast om att det är en kammarherre från Alexander VI:s hof, vi umgås med.

Sin ställning vid kurian, grundad såväl på ombudskapet för den svenska regeringen som på personliga förbindelser, utnyttjade han samvetsgrant efter tidens sed genom ett ifrigt supplicerande om kyrkliga ämbeten, såväl åt sig själf som åt andra, det senare säkert ej utan kontant erkänsla af klienterna. Förf. har gjort det sannolikt, att Gadh äfven i många fall, där han i sitt eget namn förvärfvat ett ämbete, afstått detta åt andra. Jag erinrar i detta sammanhang om att bland de förmåner, kammarherreämbetet medförde, var äfven den att få de bullor, som utverkades, gratis expedierade i kansliet. Beviljade supplicher i Gadhs namn finnas registrerade till domprosterierna i Linköping, Lund, Uppsala, Strängnäs och Västerås samt dekanatet i Uppsala — att nu blott nämna prelaturerna. Flera af dessa

ämbeten har han bevisligen aldrig innehaft, och en så hejdlös kumulation var nog ej ens på denna tid möjlig. De flesta af de nämnda ämbetena har han säkert genom lämpliga »kompositioner» öfverlåtitt på andra. Domprosteriet i Linköping förblef det ämbete, efter hvilket han lät titulera sig.

Det var två affärer, som särskildt påkallade Gadhs verksamhet och energi som Sten Stures ombud i Rom. Den ena var den långvariga och segslitna processen om drottning Dorotheas svenska morgongåfva, den andra en affär med en lybsk köpman vid namn Brakel; denne hade såsom delaktig i den tyske myntmästaren Hans Graves myntförfalskning och tillika som skyldig till smuggeri af Sten Sture och det svenska rådet blifvit dömd förlustig sina till Sverige införda handelsvaror. Innan ännu processen var utagerad här hemma, flydde Brakel sin kos, och han utvecklade sedan en storartad energi i att för all världen framställa saken i en för sig förmånlig dager. Slutligen förelade han denna för påfven och försökte att genom dennes auktoritet få ärendet behandladt inför ett forum, där han kunde ha mera att hoppas än af det svenska riksrådet. Men antagligen på grund af Gadhs verksamhet lyckades han icke vinna påfvens öra. Affären Brakel med alla dess mycket intressanta detaljer är förf. den förste, som skildrat. Materialet härtill har dels Stockholms stads tänkeböcker, dels de svenska Vatikanafskrifterna fått lämna.¹ Politiskt betydelsefullare var gifvetvis frågan om den danska drottningens enträgna häfdande af sina påstådda rättigheter och därmed sammanhängande försök att stämma kurian fientligt mot herr Sten, ytterst i syfte att få bannstrålen använd mot denne. Dessa ansträngningar visste Gadh att framgångsrikt möta, och när det gällde att för det ryska kriget utverka en korstågsbulla, har han, påpekar förf., säkert ej försummat att framhålla konung Hans' brottsliga förbindelser med schismatikerna.

Hvad som tilldrog sig i hemlandet är 1497 blef säkert ett hårdt slag på Gadh, hvars hela ställning i Rom härigenom blef

¹ Vid afhandlingens ventilerung lämnades ett viktigt bidrag till affären Brakels historia af fakultetsopponenten doc. TUNBERG, som lyckats framdraga ett hittills okänt originalbref af Gadh, antagligen af år 1498, däri denne berättar om sina mellanhafvanden med B. i Rom: han hade bl. a. »aff war helge ffadhers pawens makth» låtit insätta honom i San Angelo! Brevet, som äfven i andra afseenden är belysande för Gadhs ställning i Rom, kommer att tryckas i Hist. Tidskr. 1916.

undergräfd. Han dröjde väl ännu ett par år — sysselsatt med att åt 4 svenskar (biskoparna Nicolaus Hermanni, Brynjulf och Hemming samt Ingrid af Skenninge) utverka väl ej kanonisationens alltför dyrbara nåd, men åtminstone translationens ära. Han lämnade Rom år 1499 eller 1500, djupt skuldsatt: för att ha framgång här, kräfdes mera pengar, än man ville släppa till i hemlandet. Trassliga affärer visste f. ö. Gadh alltid att skaffa sig; hvart han kom, lämnade han vid afresan obetalda skulder efter sig.

Då han återkom till Sverige, syntes landet åter moget för en omkastning till de nationella sträfvandenas fördel. Det blef Gads mission att bringa å bane förlikningar i de personliga tvister, som ännu hindrade fosterlandsvännerna från gemensamt uppträdande. Genom hans medling blefvo nu herr Svante och herr Sten vänner åter; Gadh har själf gifvit oss den rörande berättelsen om sitt möte med den gamle riksföreståndaren på Grips-holm, hur herr Sten gick honom lång väg till mötes, »mik fattig man umfangandes, som jach haffde warith en stor landes herra». Sedan de tagit hvarandra i famn under »gratande tarar», gingo de upp på slottet och talade där i 5 timmar samman.

Det var en personlig angelägenhet, som Gadh ej försummade att bedrifva samtidigt som han sammanfogade länkarna i sammansvärjningen mot konung Hans. Biskop Henrik i Linköping var gammal (han dog redan år 1500) och Gads håg stod till att bli hans efterträdare. Det låg ju äfven i fosterlandsvännernas intresse att få en så pålitlig och förtjänt man på rikets andra biskopsstol. Gadh låter stundom påskina, att han hade en påflig försäkring om Linköpingsstolen, men han är likväl påfallande ifrig att försäkra sig om capitulares' vota, hvilket också lyckades, ehuru efter stora svårigheter. Kapitlet fruktade, enligt den Linköpingska biskopskrönikans ord, att deras kyrka skulle få svida för doktor Hemmings skulder i påfvestaden:

»The wore uthöfuer VIM ducata
Upskrefna stodo paa Romara gata.»

Men hvar taga penningar till att bekosta afgifterna för konfirmationen (*servitierna*)? Utgången är känd: Gadh förblef »herr Electus»; stiftets präster fingo hämta den heliga krisman hos grannstiftens biskopar, och i Rom gafs Linköping d. 3 sept.

1501 *in administracionem sive in commendam* åt kardinal Jacobus Serra, vanligen kallad Arborensis. Afsågs härmed blott en tillfällig anordning, eller hvad innebar annars det citerade uttrycket? Jag tror mig här kunna i någon mån komplettera författarens framställning.

Linköpings biskopskrönika har infogat Jacobus Serra som den 23:dje i raden af stiftets biskopar. Att vi ha att så uppfatta saken, synes äfven framgå af den bulla, hvarigenom utnämningen sker. Denna, som förf. citerar efter de i Riksarkivet befintliga danska Vatikanskrifterna (han kunde f. ö. gärna ha meddelat, att här finnas ej mindre än 7 andra bullor af samma dag och om samma sak, ställda till kapitlet, stiftets klerus o. s. v.), är nämligen absolut lik en vanlig provisionsbulla för en biskop så när som på uttrycket *in administracionem sive in commendam*. Jag vill därjämte påpeka en annan sak, som undgått förf. Alltsedan midten af 1300-talet ha Linköpings af påfven utnämnda biskopar till påfvens och det heliga kollegiets kammare erlagt ett *servitium commune*, uppgående till 660 floriner och 5 s. k. *servitia minuta* till påfvehofvets och kardinalernas tjänstepersonal. Dessa summor var det vanligt, att biskopen vid utnämningen förband sig att erlægga i vissa terminer under de närmaste åren. Nu visar en af K. H. KARLSSON afskrifven kvittens, att dessa afgifter betalade Serra på ett bräde *samma dag* som utnämningen skedde.¹ Måne vi ej ha rätt att anta, att detta varit ett nog så talande skäl för kardinalens utnämning som trots några danska påtryckningar? Kon. Hans hade väl närmast velat se en dansk man på Linköpingsstolen, men en sådan hade säkert nära nog lika litet som Gadh haft Serras ekonomiska resurser.

Hvad hindrade då påfven att i vanlig ordning göra kardinalen till biskop i Linköping? Kanske berodde detta på, att denne redan var biskop. Det tillnamn, Arborensis, hvarmed han vanligen nämnes, betecknar nämligen det stift, han innehade: Oristano på Sardinien. En dispens för honom att inneha äfven Linköping hade säkert ej varit omöjlig, men kumulation af biskopsdömen ansågs nog äfven nu som en rätt betänkelig sak. Dessutom erbjöd ju den använda formen en bekväm väg till svårig-

¹ »... sponte obtulit pro communi seruiicio ecclesie Lincopensis ratione commende seu administracionis de persona sua eidem ecclesie etc.... 660 flor. auri etc.» K. H. KARLSSON's afskrifter i Riksarkivet.

hetens kringgående. Äfven blef det antagligen på detta sätt lättare för Serra att eventuellt afstå från stiftet — mot lämplig kompensation.

Äfven en annan sak bör i sammanhang härmed påpekas. Det nämnes i provisionsbullen för Serra, att stiftet blifvit reserveradt till besättande genom påfvestolen under Henrik Tide-manssons lifstid. Måne vi ej böra ställa detta i samband med de påfliga försäkringar, Gadh låtit påskina att han erhållit? Under sina ansträngningar för att få kapitlet att utse Gadh gör denne vissa antydningar om att det egentligen knappast var behöfligt att han gjorde sig detta omak, då han ändå var säker om stiftet. Det synes mig sannolikt, att det endast är reservationen, han ansåg sig ha som en trumf på hand. Denna var antagligen ej bekant för kapitlet; kanske hade Gadh därjämte något muntligt löfte att stödja sig på.

Jacobus Serra kom emellertid aldrig i besittning af sitt stifts inkomster. Dessa uppbar doktor Hemming som en skälig ersättning för allt hvad han »både ridit och renth» i rikets sak. Men stiftet fick i honom ett öfverhufvud, som ej ägde att utföra några biskopliga handlingar, och öfver hvars hufvud dessutom bannet hängde som ett hotande åskmoln. Det förblef så ända till år 1512. Men må hysa hvilka tankar man vill om Linköpingskapitlet och dess ledare — och författarens tankar äro säkert på goda skäl ej alltför vänliga (särskildt gäller detta Hans Brask) — man kan ej förtänka, att det sträfvade att göra ett slut på oefterrättlighetstillståndet genom ett nyval. Ett sådant ägde rum nämnda år, och den valde, domprosten Hans Brask, lyckades år 1513 komma till en uppgörelse med kardinalen och vinna påflig bekräftelse.

Gadhs verksamhet som stiftschef har förf. inte haft anledning att spilla många ord på. Hans domkyrka var för honom, som för många af 1400-talets svenska prelater före honom, i främsta rummet en maktkälla, och mången hade af densamma gjort ett sämre och egennyttigare bruk än denne hängifne fosterlandsvän. Om utrymmet det medgåfve, skulle det vara frestande att följa författarens skildring af Gadhs verksamhet i de rikets skilda värf, som hans egen uppfinningsrika företagsamhet eller riksföreståndarens uppdrag ålade honom: vid riksföreståndarevalet år 1504, då det gällde att häfda och fortsätta gamle herr Stens verk, sedan som Svante Nilssons trogna hjälp och högra

hand, i outtröttlig kamp mot ej blott danska stämplingar, utan äfven mot inhemska vedersakare och afundsmän — främst bland dem kanske ärkebiskop Jakob — som chef för det långvariga »bestallandet» af Kalmar slott, »thenna forbannade kaak», hvarunder frälsesvennernas motspänstighet och bristen på proviant och ammunition — Gadh fick »baka poluer» på egen krutstamp — täflade att förbittra lifvet för Herr Electus; som rikets sändebud till Lybeck — här har förf. lyckats rikta vår historia med ett nytt, viktigt och intressant kapitel; hans verksamhet slutligen i den unge herr Stens tjänst ända till det svekliga bortförandet af den svenska gisslan år 1518, som gjorde den gamle prelaten och unge herr Gustaf Eriksson till kamrater i dan skfångenskap. Här hände så det otroligaste: en slug dansk diplomati, skickligt formulerade och ofullständiga underrättelser om hvad som tilldrog sig i hemlandet, tanken på den ringa lön han fått för allt sitt omak i riksföreståndarnas tjänst — satt inte Brask på Linköpings biskopsstol? vann icke alltsköns förtal nu tilltro därhemma äfven hos dem, som borde ha vetat bättre? — kanske äfven den trötthet och minskade sinnesstyrka, som åren medförde, allt detta samverkade till att göra Hemming Gadh till konung Kristians man. Så ungefär förklarar förf. »affallet». Efter Stockholms intagande — det var som den danske konungens underhandlare, Gadh återsåg hufvudstaden — skickades han som konungens »fullmäktiga sändebud öfver meniga Finland»; när han väl lyckats bringa slotten där i sin nye herres hand, fick han den lön, Kristian hade i beredskap. D. 16 dec. 1520, som var tredje söndagen i advent, föll hans hufvud utanför Raseborgs murar.

I ett väl afvägdt slutkapitel samlar förf. ur Gadhs brefväxling de spridda, men markerade drag, som ännu låta den gamle prelatens bild framträda för oss i hela sin friska, om också rätt kantiga originalitet, och skisserar hans eminenta betydelse som folkledare och statsman. I hvad mån hans tankar fortverkat äfven efter hans död, kanske i mycket satt sina spår i det stora nydaningsverket, därom låta sig endast förmodanden göras: förf. gissar, att den unge Gustaf Eriksson någon gång hört Gadh ge luft åt den bitterhet mot kyrkans store, som ett långt lifs erfarenheter ingifvit denne.

Det är knappast en öfverdrift, att docent CARLSSON's arbete är det värdefullaste bidraget till unionstidens historia allt-

sedan STYFFE's tid; men det är tillika en intressant och läsvärd biografi öfver kanske den förste svensk, som det öfverhufvudtaget är möjligt att skriva en biografi i egentlig mening öfver. För kyrkohistorikern är boken framför allt värdefull genom den delvis mycket intima miljöskildringen från den romerska kyrkans sista dagar i vårt land. Aktstycken sådana som det af förf. aftryckta brevet från Gadh till Peder Jakobsson (Sunnanväder) — brevet bär prägeln af att ha tillkommit i minst sagdt upprymd sinnesstämning — ge en beklämmande inblick i hvad man kunde tillåta sig i klerikala kretsar på denna tid; för en gångs skull tyckes detaljforskningen här kunna bekräfta en traditionell och annars lätt som tendentiös misstänkt uppfattning. Brevet ger äfven anledning till andra reflektioner: genom detta prof på Sturearkivets innehåll blir det klart — mera kanske t. o. m. än genom de rätt talrika bref, som STYFFE återgifvit — hvilken brist det är, att vår historiska litteratur ännu saknar en fullständig publikation af detta rika och gifvande material; man kan blott önska, att tillfälle måtte kunna beredas författaren till den afhandling, som ofvan anmälts, att utföra detta kräfvande och tacksamma arbete, för hvilket han visat sig äga så stora förutsättningar.

Yngve Brilioth.

HJALMAR HOLMQUIST, *Medeltidens kyrkohistoria till XIV:de århundradets början.* XXXVII + 357 s. Uppsala 1910.

HJALMAR HOLMQUIST, *Den senare medeltidens kyrkohistoria.* XXVIII + 232 s. Stockholm 1914.

HJALMAR HOLMQUIST, *Den lutherska reformationens historia.* XXV + 292 s. Stockholm 1915.

Af prof. HOLMQUIST's stora sammanfattande framställning af den allmänna kyrkohistorien har första delen, »Gamla kyrkans historia», varit föremål för omnämnande i 10:de årgången af denna Årsskrift (1909). Den finnes där bedömd såsom specimen för den kyrkohistoriska professuren i Lund af tre sakkunniga, biskop O. AHNFELT, prof. J. GUMMERUS och domprosten H. LUNDSTRÖM, hvilkas utlåtanden in extenso meddelas.

Prof. Holmquists flit har sedan dess fogat tre nya imponerande band till det företag, som han då — enligt de sakkunnigas enstämmiga mening — visserligen djärft, men också lyckligt begynt. Och

den »bildade och teologiskt intresserade allmänhet», som förf. i förordet till första bandet adresserar sig till, och bland hvilken förvisso redan hans arbete är väl känt och uppskattadt, kan nu vänta att inom en öfverskådlig framtid få se det färdigt och därmed få se den svenska litteraturen riktad med ett kyrkohistoriskt verk, som i afseende på omfång, intresseväckande stil och intim kontakt med den moderna forskningen verkligen fyller ett stort behof. Om det också af naturliga skäl här icke kunnat vara fråga om att på hvarje punkt bygga på primärkällor, så är dock — såsom prof. Gummerus i sitt nämnda utlåtande påpekar — »redan bearbetningen af ett helt tidehvarfs historia med ledning af den tillgängliga litteraturen en själfständig vetenskaplig prestation af stort värde». I fråga om betydelsen för forskningen af arbeten af denna art kan man ju t. ex. erinra om K. MÜLLER's »Kirchengeschichte». Att förf:s verk också har blifvit bemärkt i utlandet, kan man finna t. ex. af G. FICKER's förord till andra delen af KRÜGER's »Handbuch der Kirchengeschichte», som ju är Tysklands nyaste arbete i liknande syfte.

Anmälares uppgift inför ett verk af denna art är icke lätt. Att referera några hufvuddrag af förf:s framställning förbjuder sig själf, då denna framställning omspanner den kyrkohistoriska utvecklingen i hela dess bredd under åtskilliga århundraden. Vill man åter försöka en verklig granskning, så kommer man vid anblicken af förf:s kolossala litteraturförteckningar att lida något liknande Tantali kval: tid och utrymme förbjuda ju fullständigt att gripa till denna litteratur, och det vore dock nödvändigt, om man ville närmare undersöka förf:s förhållande till sina föregångare och pröfva hållbarheten af hans tankegångar och omdömen. Å andra sidan borde ju i en publikation sådan som denna Årsskrift ett arbete af den rang som det föreliggande få en behandling, som verkligen ginge in på en saklig diskussion, och därför vågar jag mig ändå in på en och annan kritisk synpunkt. Ett sådant arbete som förf:s har ju möjligheter till en lång listid med nya upplagor i mån af det kyrkohistoriska intressets glädjande stigning, och förf:s förtrogenhet med det alltjämt fortgående forskningsarbetet borgar för, att han då alltid kommer att arbeta på att ytterligare förbättra sitt verk. Kanske kunna därvid ock en annans synpunkter på ett eller annat ställe vara till nytta.

Med tillfredsställelse annoterar man, att förf. i afseende på framställningssättet afvikit från äldre tyska föredömen och närmast följt K. MÜLLER, i det han söker att i en sammanhängande

framställning följa hufvudgången af den historiska utvecklingen och låta enskilda rörelser eller sidor af kyrkans lif framträda just på de punkter, där de äro af betydelse för eller belysa utvecklingsgången. Äfven denna metod kan nog stundom medföra svårigheter, men den är utan allt tvifvel i det väsentliga riktig; man kan endast förvåna sig öfver, att KRÜGER's nämnda arbete inte har kunnat besluta sig för att bryta med den gamla besynnerliga konstruktionen af paragraferna efter KURTZ' mönster. Att förf. i allmänhet upptager flera fakta än Müller, synes mig också alldeles riktigt.

För litteraturförteckningarna bör förf. ha ett särskildt tack. De representera en ytterst värdefull vägledning in i den moderna litteraturen på hela den mångfald olika fält, som äro af vikt för kyrkohistorien. Man observerar med intresse, huruledes vid sidan af tysk, fransk och engelsk litteratur äfven italiensk, spansk och holländsk icke saknas. I den mån förteckningen är »resonnerande», är den naturligen än mer värdefull. I GK — jag använder i det följande för de 4 delarna förkortningarna GK, MK, SM och LR — funnos litteraturförteckningar vid början af hvarje stor afdelning i boken; från och med MK ha de blifvit sammanförda i bokens början och från och med SM försedda med paragrafrubriker. Båda dessa grepp representera förbättringar (ehuru man kanske för öfversiktlighetens skull behöfde en särskild innehållsförteckning; denna har nämligen i de två sista banden sammanslagits med litteraturförteckningen). Däremot är det skada, att förf. från och med MK uteslutit källpublikationer; han hänvisar för sådana (i LR) till vanliga handböcker eller encyklopediartiklar. Man kan förstå, att förf., som i litteraturväg bjudit så mycket, ansett sig kunna låta detta område vara; dock är det svårt att släppa önskan att från ett sådant arbete som förf:s också direkt vägledning kunde ges till källorna, åtminstone i det (för ändamålet fullt tillräckliga) omfång, som förefinnes hos KRÜGER. Kanske kunde till gengäld i en kommande upplaga omfånget af anförd modernare litteratur något beskäras? — De exkurser med referat af den vetenskapliga diskussionen i en och annan viktigare fråga, som förekommo i GK och af ett par af de sakkunniga särskildt berömdes (ehuru deras placering midt inne i texten ansågs mindre lämplig), ha sedan uteblifvit. De voro mycket värdefulla, men att uppställa krafvet på att få sådana om ock blott på de (till många dussintal uppgående)

allra viktigaste punkterna i det följande, är nog att begära något som i det närmaste ligger öfver mänsklig förmåga.

Nordens historia har i medeltidsdelarna (i LR råder därvidlag ett särskildt förhållande, hvarom mera nedan) endast i förbigående tangerats; »för dess teckning i ett nordiskt arbete» — säger förf. i förordet till MK — »synes mig böra krävas både ett omfång och en genomarbetning af källorna, hvartill här icke tillfälle gifvits, och hvartill ock ett specialverk bättre torde lämpa sig». Här skulle man nog ha önskat ett annat förfaringsätt: åt Norden borde väl i ett arbete af detta slag tillmätas ett utrymme nog stort att ge en föreställning om säregenheterna i dess utveckling — förslagsvis så stort som förf. har ägnat åt Ryssland. Så mycket utrymme (minst!) förtjänar visserligen Norden ur allmänkyrklig synpunkt sedt att få; och om detta icke sker i ett nordiskt arbete, kan man knappast begära, att det skall göras i ett utländskt. Däremot har förf. rätt i, att forskningen i Nordens historia visserligen ännu inte öfverallt har nått fram till den klara syn på förhållandet mellan de nordiska och de kontinentala företeelserna tiderna igenom, som vore af nöden för att man skulle kunna skriva de nödiga få sidorna så som de borde skrivas; och detta förhållande gör ju f. n. förf:s förfaringsätt förklarligt.

MK sönderfaller i två stora afdelningar: den äldre och den centrala medeltiden. Begynnelsen göres med germanernas kristnande. Den grekiska kristenheten får, i synnerhet under den äldre medeltiden, det utrymme i framställningen, som motsvarar dess betydelse, och som den så länge i våra handböcker saknat. Den centrala medeltidens början sättes till omkr. 950 eller 1000. Den slutar med en tillbörligt bred framställning af 1200-talet, som fått den träffande benämningen »Blomstringens och förvandlingens stora århundrade».

Med afseende på detaljer i dispositionen kunde det kanske sättas i fråga, huruvida det inte skulle vara lämpligt att låta behandlingen af Clunireformen (§ 32) föregå skildringen af den ottoniska kyrkoförfattningen i Tyskland (§ 29). Det är ju dock Cluni, som kommer med det för tidehvarfvvet främst utmärkande nya, medan Otto I:s verk närmast är en konsolidering af det gamla landskyrkoväsendet.

En annan omflyttning — att behandla de stora kättarerörelserna (katarer och valdenser, § 50) före Innocentius III (§ 49) — har jag själf utfört i en positiv framställning för ett annat ändamål

af hufvudgången i 1100-talets och det begynnande 1200-talets utveckling. På några — icke allt för många — punkter är min uppfattning af dessa tider olik förf:s. Hans uppskattning af Innocentius III är — väsentligen efter LUCHAIRE — högre än min; jag har däruti följt HAUCK, som förefaller mig i det hela pålitligare.

De allmänna inledningsord, som skola angifva den centrala medeltidens karaktär (s. 123 f.), synas mig icke ha blifvit riktigt lyckligt affattade. Hufvudsaken är ju klar: påfvedömet tränger fram till världsherravälde i segrande kamp mot den äldre germanska rätts- och kyrkouppfattningen, hvars fastaste bålverk är det tyska kejsardömet. Men förf. har här fört in en ras- och språkfaktor, som synes mig något förvirrande: striden tecknas såsom en strid mellan germaner och romaner; när romerna genom den normandiska eröfringen underlagt sig England (som sedan in på 1300-talet har franska till officiellt språk), så blir Tyskland isolerad på den germanska sidan. Det är ju emellertid väsentligen rättsåskådningar, icke språkgrupper, som stå emot hvarandra, ehuru naturligtvis dessa åskådningar ha sina rötter i olika språk- och kulturområden; förf. kan själf senare skildra, huru fullständigt det från germansk mark komna privatkyrkoväsendet («Eigenkirchenwesen») på 900-talet var rådande i det romanska Frankrike, och huruledes i England Vilhelm Eröfrarens och Plantagenetkungarnas och senare Grossetestes och Edvard I:s kyrkopolitik har starka nationella drag trots det härskande franska språket. Stor försiktighet är ju öfverhufvudtaget af nöden vid användandet af ras- och språkfaktorer i historien, beroende på att dessa ju i regel uppträda starkt hopblandade med andra kulturelement.

Om tiggarrordnarnas organisation kunde man möjligen önska ytterligare ett par fakta; för franciskanerna (s. 263 f.): generalkapitel hvart tredje år, provinserna indelade i kustodier under en kustos, den enskilde klosterföreståndaren heter guardian; för dominikanerna (s. 271): ordenschefen heter generalmagister, provinschefen provinsialprior, klosterföreståndaren prior; definitorer heta de valda delegerade, som bilda provinsialpriorns råd eller åtfölja honom till generalkapitlet; lektorn är läraren i klostret. Man behöfver dessa fakta bl. a. för vårt lands vidkommande.

Härtill några strödda observationer. Mordet på Peter af Castelnau 1208 (s. 253) skedde i Saint-Gilles vid Rhône (ej i Toulouse).

Det förefaller något främmande att upptaga den franska benämningen »Midi» i st. f. Sydfrankrike. — Bullan »Exiit qui seminat» har fått namnet felskrifvet på ett par ställen (s. 268, 345, 347). — »Sedivakans» står i st. f. »sedisvakans» på några ställen (s. 337, 342, 345). — Camera apostolica (s. 346) existerade redan vid 1100-talets mitt och röjer ej särskildt kardinalkollegiets inflytande (jfr camera collegii cardinalium, SM s. 17). — »Unam sanctam» utfärdades d. 18 nov. 1302, ej 1303 (s. 351).

SM har det säregna intresset att behandla ett tidehvarf, som tidigare varit mycket försummadt men på de sista decennierna kommit till heders i forskningen och befunnits vida innehållsrikare än man kunnat tro. Perioderna äro tre: den babyloniska fångenskapens tid, den occidentaliska skismens och reformkonciliernas tid samt medeltidens slut. Wycliffe och Huss få här en bred framställning, men icke mindre drages intresset till det utförligt skildrade slutskedet, där vi på hvarje punkt ledas fram till ögonblicket före reformationen. Särskildt i mellersta och senare delen af detta band finnas partier, som enligt min mening höra till det bästa förf. skrifvit.

Stundom råkar förf. ut för faran att likasom göra perspektiven allt för stora, så att detaljerna ej fullt komma till sin rätt. Så ställes tempelherreordens upplösning vid 1300-talets början (s. 13) in under synpunkten, att med riddareordnarna »den mest egenartade utgestaltningen af medeltidsanda och (medeltida) religiositet» sjönk samman, ett symptom på att tidens kynne började blifva ett annat. En utblick på de andra riddarordnarna är afsedd att visa, att äfven de samtidigt röja tillbakagång. Johanniterna fingo ungefär vid samma tid sin verksamhet förlagd till Rhodos; om det verkligen redan nu betyder en tillbakagång, kan väl diskuteras. Beträffande tyska orden hänvisar förf. till en långvarig process, som den förde med ärkebiskopen af Riga, men fortsätter så: »Orden lyckades visserligen gå segrande ur processen; i Marienburg skapade sig 1309 ordensmästaren ett nytt praktfullt residens i Preussen, hvarifrån orden leddes till höjdpunkten af sin utveckling (den store Winrich af Kniprode vid midten af århundradet). Men grunden äfven för dess verksamhet var undergräfd; och så föll den offer för Polen.» Här röjer redan förf:s egen framställning — isynnerhet om man tillfogar, hvad han ytterligare har att säga om katastrofen för orden, slaget vid Tannenberg 1410 (s. 116) och freden i Thorn 1466 (s. 140) — att det är oegentligt att tala om någon nedgång

vid 1300-talets början. I stället kommer just på 1300-talet höjdpunkten af ordens utveckling (Kniprode 1351—82). Det har varit så, att de högmedeltida idealen och organisationerna i vissa fall bevarat sin lifskraft längre på kristenhetens periferi än i dess centrala länder (jfr t. ex. T. HÖJER, »Studier i Vadstena klostern och birgittinordens historia», s. 25 ff.).

§ 8 heter »Den västerländska religiositetens utprägling i rättslig anda genom den kyrkliga organisationen»; paragrafens innehåll bygger emellertid helt på HAUCK's framställning af hithörande företeelser i Tyskland (»Kirchengeschichte Deutschlands» V: 1; jfr förf:s rec. i denna Årsskrift 1913). Här borde någon blick på förhållandena i öfriga länder också varit med, om omdömena skola kunna generaliseras till att gälla Västerlandet i dess helhet.

Ur BRILIOTH's nya afhandling om »Den påfliga beskattningen i Sverige intill stora skismen» är en del nytt att hämta särskildt rörande omdömena om Avignonpåfvedömet (s. 8 f.) och kurians organisation och inkomster (s. 17 ff.).

I paragrafen om nunnemystiken (§ 11) får man ej någon föreställning om att Katarina af Siena hade en hel rad italienska föregångare; den mest bekanta af dem är väl Angela af Foligno († 1309), från hvilken några kapitel i ARNDT's »Sanna kristendom» äro hämtade. JOH. JÖRGENSEN har skrivit om några hithörande personligheter (»I det Høje», 1908). — Den märkliga engelska mystiken med Richard Rolle († 1349), Walter Hilton († 1396), Juliana af Norwich († 1443) o. a. finnes ej omtalad; den har på senare år börjat rätt mycket studeras i England.

Förf. skrifver på några ställen »transubstantiation» i st. f. »transsubstantiation» (s. 81, 105, 145, äfven MK s. 201, 240). — I Konstans var det ej fråga om kätterier hos birgittinerna (s. 95) — jfr HÖJER s. 163 ff. Nils Ragvaldsson var icke ledare vid Arraskongressen 1435 (s. 123); förlikningen i Kalmar 1436 ingicks efter hans hemkomst från Basel (s. 112) — jfr V. SÖDERBERG i »Bidrag till Sveriges Medeltidshistoria». Spridandet af Birgittas Revelationer blef icke förbjudet på Basalkonciliet (s. 132); man påbjöd endast att vissa förklaringar skulle bifogas till några anfäktade punkter vid förkunnandet af Revelationerna (jfr min exkurs C. i »Birgittastudier. I»). — Smolensk togs af ryssarna 1514, ej 1415 (s. 140), men denna händelse har knappast någon kyrkohistorisk betydelse; man kan inte se den som bevis på något större framträngande af Ryssland västerut. Något sådant sker

öfverhufvudtaget inte på 1500-talet. Det moskovitiska riket har visserligen mot slutet af 1400-talet vunnit åtskilligt i styrka, bl. a. i samband med idén om Moskva såsom Konstantinopels arftagare, såsom förf. riktigt framhåller. Men det förmår ännu ganska litet mot den polsk-litauiska stormakten, hvars betydelse för Ryssland (herraväldet öfver Kiev, utbildandet af den lillryska nationaliteten) kunde ha framhållits något mera (s. 116), och som når sin kulmen åt öster först kring 1600 (unionen i Brest 1596, inblandningen i den ryska »stora oredan»). Först därefter börjar Rysslands marsch västerut.

LR har, i noggrann öfverensstämmelse med sin titel, icke karaktären af en allmänkyrkohistorisk teckning af reformationsdecennierna, utan af ett specialarbete öfver lutherdomens uppkomst och utveckling till Luthers död 1547. Zwinglianism, döperi och spiritualism medtagas såsom biföreteelser. Utvecklingen i Tyskland utgör hufvudlinjen; öfriga länder tagas med på de punkter, där händelsernas gång så kräfver — ett stort framsteg i förhållande till den tyska vanan i reformationsframställningarna att behandla alla andra länder (med undantag af Schweiz) bihangsvis på slutet.

Den första afdelningen, »Genombrottet», är parallell med Lutherpartiet i förf:s »Luther, Loyola, Calvin i deras reformatoriska genesis» (1912); framställningen är här i det hela mera sammandragen än där, men med betydelsefulla nya inskott (t. ex. om striden inom augustinerorden och Luthers Romresa). Man rör sig ju här på ett område, där forskningens framsteg f. n. äro lika snabba som betydelsefulla (efter förf:s verk har redan en ny viktig monografi sett dagen: O. SCHEEL, »Martin Luther, I.»). De följande afdelningarna heta: »Evangelisk kyrkobilddning och spiritualistisk sektrörelse i Tyskland-Schweiz-Nederländerna 1521—32», »Nytt centrum för lutherdomen i Sverige 1524—31» (ej utfördt), »England lösbrutes från Rom 1529—36» och »Lutherdomens stora segertåg på 1530- och 1540-talen». Framställningen är i detta band afsevärdt bredare än i de föregående: bortåt 300 sidor ägnade åt endast 3 à 4 decennier, men detta är förvisso väl motiveradt genom tidehvarfvets säregna betydelse. Den öfverströmmande rikedom af fakta, som här bjudes, visar i eminent grad förf:s kontakt med den oerhörda moderna speciallitteraturen på området.

Kompositionen har här och där vissa svagheter. En af dem erkänner förf. öppet och motiverar den också: det är att afdelningen om Sverige ej blifvit utförd, något som bl. a., då Danmarks refor-

mationshistoria — f. ö. med full rätt — blifvit väl tillgodosedd, kommit att ge utvecklingen i Norden ett utseende, som icke stämmer med förf:s afsikt. Anledningen till att en lucka här föreligger angifves vara förf:s afsikt att i annat sammanhang ge en större framställning af Sveriges reformationshistoria, hvartill förarbeten ännu ej slutförts — ett löfte, som man har all anledning att vara tacksam för. Man kan emellertid sålunda hoppas, att i en ny upplaga denna lucka må bli fylld och den nordiska utvecklingen sålunda fullständigt komma till sin rätt. Gifvetvis borde därvid den svenska utvecklingen föras längre fram än till 1531, då den svensk-lutherska kyrkan ännu ingalunda var färdigorganiserad (jfr t. ex. att den katolska mässan först 1539 förbjöds). Kanske kunde då ock de nordiska länderna på något sätt sammanföras; inflytelser ha ju utväxlats mellan dem på flera sätt under dessa decennier.

Förf. torde väl äfven ha haft en känsla af det otillfredsställande i att afbryta framställningen af den engelska reformationen med 1553 och den skottska med 1558. En relativ slutpunkt nås ju i båda länderna först omkr. 1560. Att fullfölja framställningen dit skulle dock ha nödvändiggjort en teckning af Calvin, och detta har förf. i enlighet med sin plan velat undvika: kalvinismen liksom motreformationen har helt skjutits öfver till nästa band. Detta måste därför komma att omfatta en hel rad händelser, som äro fullständigt samtida med dem som här skildras, hvilket ju onekligen också på sitt sätt är en olägenhet.

Ett par omflyttningar, som kunde ifrågasättas, vore väl att placera §§ 4—6 (reformationen i Tyskland 1521—24) före § 3 (Zwinglis begynnelse) — den tyska utvecklingen är ju ändå hufvudlinjen —, och vidare att spara den utförliga karakteristiken af Melancton i hans olikhet mot Luther (s. 63—68) till något senare tillfälle; där den nu kommer, afbryter den det dramatiska händelseförloppet under Wartburgvintern 1521—22 på ett litet fatalt sätt.

På ett och annat ställe kunde kanske något mer omsorg nedlagts på återgifvandet af innehållet i anförda skrifter, jfr t. ex. »An den christlichen Adel» (s. 35). — Marignanoslaget stod 1515, ej 1516 (s. 47); Melchior Hofmann var i Sverige 1526—7, ej 1525 (s. 190). — Det inre sammanhanget mellan privatmässornas afskaffande och nödvändigheten af ny organisation af kyrkans ekonomi bör framhävas (s. 69 f.); det är ju ett sammanhang, som gör sig gällande öfverallt, ej endast i Wittenberg. — Legaten i Tyskland 1522—23 hette Chierigati; det var ett nationalkoncilium, som man

1524 beslöt att inkalla, då ett generalkoncilium omöjliggjordes af kriget (s. 90 f.). — Termen »friförsamling» under den danska reformationen (s. 168 m. fl. st.) kan möjligen missuppfattas: det var ju icke fråga om personella församlingar, utan det var de gamla territoriella som lutheraniserades af stadsmyndigheterna utan biskoparnas tillåtelse. — Det vore förmånligt att få vissa engelska uttryck fullt försvenskade: så t. ex. »Statuternas kyrkoreform» (s. 149), »the doctrinal Reform» (s. 262), »Settlement» (s. 263), Cranmers »devotional genius» (s. 278). Försvenskningen skulle i somliga fall bidra till att göra jämförelsen med andra länders förhållanden lättare. — Egendomligheterna i Common Prayer Books gudstjänst-ritual i jämförelse med andra reformatiska gudstjänstordningar borde ha något omnämnts; det utgår ju till väsentliga delar från breviariet (i Quiñones' reformkatolska omarbetning) i stället för från missalet (s. 273). Här är f. ö. en af de många punkter, där den humanistiska reformkatolicismens inflytande på den engelska reformationen kommer till synes.

Det är gifvet, att ett verk af denna art måste erbjuda relativt många angreppspunkter för kritik. Modet att taga upp det måste ju efter själfva arbetets art alltid i sig innesluta »modet 'att taga fel». Dock har utan allt tvifvel den svenska kyrkohistoriska forskningen den bästa anledning att vara förf. mycket tacksam för det decennium af energiskt och vidtfamnande arbete, som han här har nedlagt. Dess frukter komma att märkas i den kyrkohistoriska bildningen i vårt land, och för forskaren blir verket en outhärlig hjälpreda, full af anvisningar på litteratur, af idéer, synpunkter och uppslag till nytt arbete.

Knut B. Westman.

HEINRICH GARRELTS: *Johannes Ligarius, sein Leben und seine Bedeutung für das Luthertum Ostfrieslands und der Niederlande.* Emden 1915. XV + 179 sidor.

Bland de områden på Europas fastland, hvilkas historia tilldrager sig svenskt intresse, är otvifvelaktigt också Ostfriesland och Holland att räkna. Ganska lifliga handelsförbindelser liksom ock furstliga släktförbindelser med Ostfrieslands grefvehus gjorde redan under reformationsårhundradet beröringarna nära. Jämväl de religiösa förhållandena i Ostfriesland och Holland ha för oss intresse; för yrkesmän från Emden eller eljest från Nederländerna

gaf ju Gustaf Vasa 1558 tillåtelse till egen gudstjänst i Stockholm. Hans dotter grefvinnan Katarina var ganska mycket inblandad i de religiösa striderna i Ostfriesland.

Den ofvan anförda boken behandlar den viktigaste representanten för lutherdomen i de nämnda trakterna under reformationsårhundradet. Det är en skiftesrik lefnad, som därmed skildras, under hvilken Ligarius äfven en tid var hofpredikant vid grefve Edzarts och hans gemål Katarinas hof. — Af de motsatta religiösa riktningarna i Ostfriesland och Holland ha de reformerta blifvit mest skildrade. Man är författaren tacksam, att han äfven gjort de lutherska till föremål för framställning. Ett riktigare fördelande af skuggor och dagrar i fråga om de då så häftiga konfessionella striderna synes därmed på flere punkter vinnas. I någon mån synes t. ex. den hårda behandling de reformerta flyktingarna vintern 1553—1554 fingo röna i Danmark och Nordtyskland möjligen vinna förklaring genom deras beteende senare i Emden, där de blefvo väl mottagna, men likväl anordnade en bildstorm och med stenkastning krossade orglarnas pipverk såsom djäfvulens pipor.

En punkt af svenskt intresse är författarens förmodan (s. 119), att Ligarii användning i sin Agenda på ett par ställen af ordet »Priester» som beteckning för liturgen härrör sig däraf, att Katarina, som vid hofvet varit tongifvande i religiösa ting, användt denna beteckning, vid hvilken hon varit van från Sverige, och den så också i början influtit i Ligarii arbete. I det protestantiska Tyskland användes ju namnet »Priester» så godt som icke alls. Det fick där bibetydelsen af »papistischer Pfaffe». För min del tror jag, att författarens förmodan, att här föreligger ett inflytande från den svenska beteckningen »präst», är riktig och är af intresse såsom symptom för det inflytande Ligarius äfven i annat kan ha mottagit genom Katarina från svenskt kyrkligt lif, oaktadt mellan honom och Katarina äfven i vissa stycken torde ha förefunnits en motsats.

Herder Block.

H. WIJCKMARK, *Wolffs filosofi och svensk teologi*. Ströftåg i 1700-talets disputationslitteratur. I Nya Elementarskolans årsredogörelse 1914—1915.

Då Annerstedt säger, att »filosofiens historia vid Upsala universitet icke ännu är skrifven, och själf gör jag icke anspråk på

att kunna göra det»¹, ger han uttryck åt behovet af och förhoppningen om att det filosofiska tänkandets utveckling i Sverige göres till föremål för en ingående undersökning. Annerstedt själf bidrar härtill genom att uppdraga de allmänna konturerna af filosofiens historia i Upsala t. o. m. 1700-talet. I Hammarskölds »Det filosofiska studium i Sverige» äga vi ett arbete, som vi i brist på ett fullständigare och modernare sådant alltfört måste taga hänsyn till. Nyblæus' »Den filosofiska forskningen i Sverige» är orienterad från utpräglad boströmiansk ståndpunkt och tager föga notis om en utveckling, som författaren anser icke utgöra direkta förutsättningar för Boströms filosofi. På grund häraf behandlar han ej t. ex. wolffianismen. Th. Rein, »Filosofiens studium vid Åbo universitet», kastar äfven ljus öfver den svenska filosofiens historia. Och hvad angår särskildt 1700-talets filosofi, som hittills af forskningen mest varit ställd i skuggan, har den på senare tid blifvit belyst i monografier som Alb. Nilssons Neikter² och Thorild samt Lamms Swedenborg.

Men philosophia leibnitio-wolffiana, som dock hos oss satt i högsätet under en stor del af 1700-talet och spelade en betydande roll i tidens andliga lif, har hittills icke lockat forskarna till ett närmare studium. Den förste, som i våra dagar beaktat wolffianismens insats i vår andliga odlings historia, är Em. Linderholm, som i sin afhandling om Sven Rosén redogjort för ifrågavarande filosofis första uppträdande i Sverige. Men då denne författare icke haft anledning ingå på en närmare utredning af wolffianismens historia i Sverige, är det med stort intresse man går att taga del af Wijkmarks studie öfver Wolffs filosofi och svensk teologi. Och det är särskildt glädjande, att en teologiskt bildad forskare behandlar den wolffska filosofien, då den äger det intimaste samband med teologiens historia och kyrkligt lif. Som »Väter der Theologie» nämner visserligen Troeltsch de flesta af den nyare filosofiens stormän³, men af dessa har väl ingen omhändertagits af teologien så mycket som Wolff, hvilken också »är af mer kultur- och kyrkohistoriskt intresse än af filosofisk betydelse».⁴ Och beträffande wolffianismen i Sverige kan man instämma i ett uttalande af Linderholm:

¹ ANNERSTEDT, Upsala universitets historia, III: 2, s. 424.

² I Samlaren 1913. Nilsson ger här äfven en kort öfversikt öfver wolffianismen.

³ TROELTSCH, Preussische Jahrbücher, Okt. 1903, s. 30, 31.

⁴ O. PFLEIDERER, Geschichte der Religionsphilosophie, s. 96.

»Vi stå här inför intet mindre än en ny epok i svensk teologisk och religiös utveckling, hittills obeaktad, men synnerligen viktig såsom det första stora, af en gränslös optimism burna försöket att i ett slag åvägabringa en skön harmoni mellan kristendom och en stolt framväxande fri vetenskap, en orientering af den gamla fromheten i den nya världsbilden och naturförklaringen».¹ Det är därför naturligt, ja, nödvändigt, att en teolog föresätter sig uppgiften att klargöra wolffianismens historia i Sverige.

Af Wijkmarks inledningsord väntar man, att han på 1700-talets svenska förhållanden skall tillämpa Troeltschs storslagna, ehuru kanske icke fullt odisputabla uppfattning af den nyare teologiens emancipationsprocess. Det hade varit synnerligen intressant, om förf. hade sökt påvisa, i hvad mån den svenska wolffianismen bidrog till att anpassa teologien efter den nya världsbilden och huru den ställde sig till den moderna kulturen, hvars utgångspunkt och kärna är »die Zerstörung des kirchlichen Supranaturalismus».² Det skulle ha lönat mödan att ingå på en undersökning af den utveckling, hvarigenom en psykologisk betraktelse af religionen trädde i st. f. den dogmatiska och hvarigenom det subjektiva och personliga trängde undan det objektiva i dogm och kyrklig sed.³ Ty nekas kan ej, att wolffianismen bidragit till denna tendens i riktning mot religiös individualism. En behandling af sitt ämne i öfverensstämmelse med de nämnda eller andra af Troeltschs idéer har dock förf. icke gifvit, hvarför upplysningen, att han lärt sig »att förstå Troeltschs värdering af 1700-talets teologiska (religiösa) betydelse», är fullkomligt omotiverad.

Under sina »ströftåg i 1700-talets disputationslitteratur» finner förf., att detta »seculum obscurum» företer »en intellektuell rörlighet och en vetenskaplig drift, som öfverraska». Hvilken föreställning har förf. förut haft om 1700-talet? Har han med tanken på detta århundrade förknippat endast alkemi och teosofi, andeskådare och rosenkreuzare?

I »prologen» till sin uppsats har förf. gifvit en profbit på hvad han i fortsättningen har att bjuda. Han fägnar oss med åtskilliga citat ur wolffianska skrifter, af hvilka flera verkligen kunde ha användts för »att något belysa de punkter i systemet, som företrädesvis upptagits i svenskt tankelif, jämte de inhemska förutsätt-

¹ LINDERHOLM, Sven Rosén, s. 152.

² TROELTSCH i Kultur der Gegenwart, I: 4, s. 378.

³ TROELTSCH, Pr. J., Okt. 1903, s. 37.

ningarna för wolffianismens snabba utbredande i vårt land».¹ Men förf:s metod eller brist på metod att behandla sitt ämne gör, att hans ströftåg i litteraturen bli föga gifvande, i det att han visserligen drager fram åtskilliga boktitlar och t. o. m. skriftställen, som vittna om större eller mindre anslutning till Wolffs tankar, men någon verklig analys af svensk wolffianism presterar han därmed ej. För att undersökningen skulle ha blifvit fruktbringande, hade det varit skäl att antingen upptaga till samvetsgrann granskning våra inhemska wolffianers skrifter eller också gått mera systematiskt till väga och användt citaten som belägg för de särskilda wolffianska hufvudtankarnas förekomst och påvisat skiftningar och frändskap mellan olika författare. Som citaten af Wijkmark användas, lösryckta, utan hvarje sammanhang med en ledande tankegång, frestas man att fråga: »Kolonner, hvad gören I?» På ett så föga bearbetadt fält som den svenska wolffianismens historia hade det varit af nöden att gå grundligt fram i åtminstone någon skrift och ej inskränka sig till en ometodisk axplockning öfver hela området, om undersökningen skulle få något vetenskapligt värde.

För att belysa förf:s framställningssätt och på samma gång visa omöjligheten af en rent saklig pröfning af hans uppsats skola vi granska några för honom karakteristiska uttalanden.

»Den wolffska filosofiens erövringskrig var hos oss mycket kort och segern fullständig», beroende på dess anknytningar åt flera håll: 1) till ortodoxien; 2) till cartesianismen; och 3) till samtidens praktiska läggning och empiriska kunskapsprincip i filosofien.² Det är ej tvifvel underkastadt, att förf. har rätt, då han antyder förefintligheten af beröringspunkter och besläktade drag mellan wolffianismen och de nämnda sinsemellan så olikartade riktningarna i tidens kultur. Men såsom han behandlar frågan, framträda dessa anknytningar i en egendomlig dager. Förf. synes tillämpa satsen, att man stöder sig endast på det, som gör motstånd, ty hela hans uppsats vittnar om den strid, wolffianismen hade att utkämpa gentemot ortodoxi, cartesianism och empirism.

Sålunda säger förf. angående det nya systemet, att filosoferna gjorde »sura miner eller ställde sig i bästa fall afvaktande»², och att »striden blef hård inte minst därför, att den vanligen fick näring från odium theologicum».³ Anders Winbom »går inom skran-

¹ WIJCKMARK, s. 2.

² WIJCKMARK, s. 4.

³ WIJCKMARK, s. 7.

ket (!) mot wolffianismen» och går 1734 »skarpt till rätta med den nya filosofiens logiska metod. Nästan nedlåtande dömer han här om systema leibnitio-wolffianum.» Enligt Winbom¹ är »hela systemet falskt».

I Lund »var motståndet mot philosophia leibnitio-wolffiana åtskilligt starkare. Här hade ju cartesianismen en så betydande målsman som Anders Rydelius». Denne granskar redan 1725 »de båda hufvudprinciperna för tänkandet, principium contradictionis och principium rationis sufficientis. Kritiken är långt ifrån mild».²

Det är framförallt wolffianismens påtagliga tendens »att utvidga den naturliga teologiens område, som bringar ortodoxien i harnesk mot den nya filosofien.»³ Och Uppsalafakulteten hade »tidigare berett wolffianismen så många svårigheter».⁴ Om sålunda cartesianska filosofer och ortodoxa teologer uppbjödo all sin förmåga att hindra wolffianismens inträngande i Sverige, torde förf. haft skäl att undvika sina summariska påståenden om anknytningar o. dyl. Det är föga upplysande, när förf. framhåller den »stränga demonstrativa metoden» och »den matematiska evidensen» såsom föreningsband mellan de särskilda systemen, ty hvad det kommer an på är, huru och på hvilket innehåll metoden tillämpas. Härvid framträda i synnerhet skiljaktigheterna, som äro af fullt lika stort intresse som de formella likheterna.

Det rationella elementet i den ortodoxa dogmatiken kom till synes särskildt vid behandlingen af theologia naturalis, som dock tilldelades endast en förberedande och tjänande roll. Men den wolffska filosofien (äfven i Sverige) uppställde »så starka kriterier för uppenbarelsens giltighet, att denna i själfva verket upphäfdes».⁵ Följden häraf blef strid mellan ortodoxi och wolffianism. Den förra betonade uppenbarelsen, den senare den naturliga religionen, ehuru båda ville med förnuftsbevis förskaffa religionen allmänt gällande kraft. En förskjutning från objektivitet till subjektivitet ifråga om den religiösa sanningens innehåll blir märkbar i och med wolffianismens framträdande. I det att den hel. skrift mer och mer ersattes som formalprincip af människans förnuft, förändrades

¹ WIJKMARK, s. 8.

² WIJKMARK, s. 9.

³ WIJKMARK, s. 13.

⁴ WIJKMARK, s. 15.

⁵ WIJKMARK, s. 13.

äfven kristendomens läror. Denna utveckling, projicierad på svenska förhållanden, hade varit värd att af förf. beaktas.

Att under Wijkmarks ledning få en öfverblick af wolffianismens historia hos oss har sina svårigheter, hvilket skall framgå af ytterligare några prof på hans framställningskonst.

»Att exakt angifva den väg, på hvilken Wolffs åskådning trängt in i vårt land, är *vanskligt*. Så mycket torde dock vara säkert, att den kommit via mathematica — — —»¹ Är inte den matematiska vägen exakt nog för förf.? De vanskligheter, som möta på den, hade förf. kanske undgått, om han gjort Cartesius sällskap på via medica², där brott mot principium contradictionis möjligen inte äro fullt så ödesdiga som i de matematiska och filosofiska vetenskaperna. Äfven i fortsättningen demonstrerar förf. klart och konsekvent, att han föraktar »motsägelselagen och den tillräckliga grundens lag såsom nödvändiga betingelser för verklig begreppsutveckling»³, och på så sätt ställer sig i opposition mot Leibniz-Wolff.

Wijkmark säger: »Utan att ifrågasätta riktigheten af den traditionella uppgiften, att leibniz-wolffianismen 'håller sitt intåg i Uppsala redan omkring 1730', tror jag, att man på goda skäl kan framflytta tiden bortåt ett lustrum.»⁴ Förf. tviflar ej på den gamla uppgiften, fast han har goda skäl för att den är oriktig! Men dessutom synes han vilja tillbakaflytta tiden ett lustrum, ehuru han säger »framflytta». Han gör sig nämligen i det föregående mödan att uppräknat namnet på afhandlingar mellan åren 1723⁵ och 1730, i hvilka Wolff nämnes, i tydligt syfte att konstatera en »ganska avancerad sympati för Wolffs filosofi» och liknande högvetenskapliga fakta före 1730. Bland förf:s »goda skäl» för sin »framflytning» finnes ett uttalande af C. F. Mennander, som säger, att »vid denna tiden — 1720-talet? T(roilius) blef student redan 1714 — aflade Philosophien vid våra Svenska Lärosäten sin gamla klädnad» etc. Hur man med bestämningarna »vid denna tiden», »1714» och »1720-talet?» skall komma till år 1725, det går öfver vår fattningsförmåga, och allra minst presteras härmed rationes sufficientes för »framflyttingen».

¹ WIJCKMARK, s. 4. Kursiv. af oss.

² Jfr s. 4.

³ O. a. a., s. 2, 3.

⁴ WIJCKMARK, s. 5. Den »traditionella uppgiften» är hämtad från NILSSON, Samlaren 1913, s. 179.

⁵ Årtalet 1727 i not. 2 s. 5 antaga vi vara tryckfel för 1719.

Hvad själfva saken angår, är det nog så, att den leibniz-wolffska filosofien börjar »vinna insteg äfven i vårt land under loppet af 1720-talet».¹ Och detta såväl i Stockholm som Upsala. Till Wolffs första anhängare höra Klingenstierna och A. Celsius. Den förre hade tvifvelsutän redan 1723 lärt känna Wolffs filosofi.² I konstitutionsprojektet af 1726 hemställes, att logices professorn borde proponera »Pneumaticam, i synnerhet contra Atheos bevisa existentiam, attributa et providentiam Dei», emedan »redan Aristoteles framlagt en theologia naturalis och de nyare philosophi som följa Cartesium efter tillika med några af eclecticis, såsom Christianus Wolfius och andra, under namn af Metaphysica förstå en sådan disciplin, som handlar De deo et mente humana».³ Och ett bland de tidigaste exemplen »på den naturliga teologiens insteg hos oss under inflytande af den Leibniz-Wolffska filosofien finna vi», skrifver Linderholm, »i Rosén, som representerar det tidigaste mig kända exemplet på den förut skisserade wolffianismens teologiska utvecklingen, alldenstund hans sträfvanden i lika riktning gå tillbaka till 1728 och tidigare».⁴ Det var det religiösa visshetsproblemet, som dref Rosén och den samtida akademiska ungdomen till studium af den leibniz-wolffska filosofien, med hvars matematiska, d. v. s. deduktiva metod man »hoppades kunna ge ny fasthet åt dogmat, en matematiskt säker bevisning för dess möjlighet gentemot de nya angreppen och tviflen».⁵

Redan Linderholm har sålunda påvisat, att wolffianismen intränger i Sverige under loppet af 1720-talet, en tidsbestämning, som är tillräckligt exakt för att angifva insteget af en filosofisk åskådning och som alltså ej korrigeras af Wijkmarks besynnerliga tal om »den traditionella uppgiften» och af hans förslag att »framflytta tiden bortåt ett lustrum». Linderholm har f. ö. ådagalagt, huru relativt torftiga källor — ett par af Roséns bref — då de grundligt utnyttjas, kunna ge uppslag till en verkligt gifvande undersökning. Kyrkohistoriens representanter i Uppsala med dom-

¹ LINDERHOLM, Sven Rosén, s. 143.

² O. a. a., s. 143. SWEDENBORG hade redan under sin vistelse i Greifswald 1714—1715 känt till Leibniz och Wolff. Om hans förhållande till dem se Hj. HOLMQUIST, Bibelforskaren 1909, s. 59 samt LAMM, Swedenborg, s. 351, 73.

³ ANNERSTEDT, a. a., III: 2, s. 425.

⁴ LINDERHOLM, a. a., s. 153.

⁵ LINDERHOLM, s. 149.

prosten Lundström i spetsen kunde af förf. tagits som föredöme i framgångsrik urkundsforskning.

Vi gå vidare under Wijkmarks ledning. — »Den wolffska filosofiens definitiva genombrott betecknas genom trenne disputationer, samtliga från året 1731.»¹ Oaktadt detta »definitiva genombrott» hade philosophia leibnitio-wolffiana att utkämpa en hård strid och föranledde 1732 den af flera författare omnämnda admonitionen från universitetskanslern grefve Cronhielm.² Äfven log. professor A. Winbom var en bestämd motståndare till hela systemet.³ Men »från 1736, då Petrus Ullén blir log. prof., är wolfianismens välde tryggadt».⁴ »Som bevis på Ulléns wolffianska rättrogenhet» framdrager förf. en dissertation »De meritis argumentorum pro demonstranda existentia divina».⁵ Nu få vi på ett annat ställe veta, att »wolffianismen i svensk dräkt repellerat många af Wolffs tankar».⁶ Hur är det nu egentligen med Ullén? Var han »rättrogen wolffian» eller har han »repellerat många af Wolffs tankar»? Eller kan man säga det ena såväl som det andra om honom utan att principium contradictionis sättes ur funktion?

Däremot är det begripligt, att N. Wallerius betecknas som »konsekvent wolffian utan att därmed försvära sig åt systemets alla detaljer».⁷ Med detta uttalande kan äfven förenas omdömet, att Wallerius var en »hofsam wolffian».⁸ Men hur han samtidigt i egenskap af wolffian kunde framträda som »en verklig toreador» på sitt egentliga stridsfält, theologia naturalis⁹, det behöfde en närmare förklaring.

Ett annat för förf. typiskt uttalande återfinna vi på s. 10: »Sin storhetstid hade uppsalawolffianismen under Nils Wallerius, enligt min mening en af vår kyrkas inflytelserikaste personligheter». Uttryck som »enligt min mening», »för egen del skulle jag vilja»

¹ WIJCKMARK, s. 5.

² WIJCKMARK, s. 7; LINDERHOLM, a. a., s. 144; ANNERSTEDT, III: 1, s. 43, III: 2, s. 273.

³ WIJCKMARK, s. 8.

⁴ WIJCKMARK, s. 9.

⁵ WIJCKMARK, s. 9, 10.

⁶ WIJCKMARK, s. 4.

⁷ WIJCKMARK, s. 10.

⁸ O. a. a., s. 13.

⁹ O. a. a., s. 10. Också enl. förf. var den naturliga teologien (jämte methodus scientifica) kärnan i den svenska wolffianismen (s. 4).

(s. 4), »själf har jag funnit» (s. 9), »jag har påvisat» o. dyl. behöfva väl ej strida mot sann blygsamhet, men i så fall måste den »nya» uppfattning, som man vill lancera, erhålla äfven en saklig motivering. Det är ej nog att blott själfsäkert argumentera med sin personliga pondus, i all synnerhet då man ännu icke är erkänd vetenskaplig auktoritet på området. Hvad Wallerius beträffar, har sannolikt ingen betviflat hans inflytande närmast som teolog, och naturligtvis har han därigenom äfven haft betydelse för det kyrkliga lifvet. Men att utan motivering tala om Wallerius som »en af vår kyrkas inflytelserikaste personligheter», då förf. f. ö. omnämner — i korthet — endast hans filosofiska och teologiska verksamhet, det måste karakteriseras som en betänkelig lucka i tankegången eller kanske hellre som ord utan mening. Och i detta sammanhang kunna vi påminna om, hvad förf. själf säger: »Öfverhufvudtaget var teol. fakulteternas betydelse för den religiösa uppfattningen i landet ringa».¹ Det hade därför varit skäl att uttryckligen vid bedömandet af Wallerius som *kyrklig* personlighet framhålla hans undantagsställning i detta hänseende.

Bevis för Wallerii »djupt ingripande betydelse» var enl. förf., »att philosophia leibnitio-wolffiana i Wallerii formulering blef samtidens vetenskapliga fundamentalåskådning», ja, wolffianismen utgjorde »ända fram mot århundradets slut det faktiska underlaget för vetenskapligt tankelif både i Uppsala och annorstädes».² Men »den wolffska filosofiens maktställning i Sverige var dock aldrig helt oomtvistlig».³ Redan 1756 blåste det upp till strid. Först kom en artikel i Sv. Mercurius, som »ställer sig antipatisk mot Wolffs filosofiska dogmatism». Forskåls angrepp samma år var dock »det första allvarliga slaget mot Wolffs system». »Säkert är, att philosophia leibnitio-wolffiana den gången fick en svår knäck.»³ »Säkert är, att wolffianismen i Uppsala snart kom på retur. Efter Wallerii död (1764) var det förnämligast moralium professor Sleincour, som pro viribus försvarade methodum scientificam.» Och Christiernin, som 1771 blef prof. log. et metaph., arbetade med storartad framgång för empirismens seger.⁴ — Wolffianismen i Uppsala var sålunda enl. förf. ända fram mot *århundradets slut* »det faktiska underlaget för vetenskapligt tankelif», men

¹ WIJKMARK, s. 15 not 5.

² WIJKMARK, s. 11.

³ WIJKMARK, s. 16.

⁴ WIJKMARK, s. 17.

samtidigt eller fr. o. m. Wallerii död säges den vara på retur och företrädes förnämligast af Sleincour!¹

»Men rundt om i landet följde många alltjämt 'methodum illam scientificam'.»² Wijkmark har funnit, att Wolffs inflytande varit särskildt stort i Linköping, Västerås, Kalmar och framför allt i Växjö samt i Linköpings, Växjö och Lunds stift³, alltså företrädesvis i södra Sverige. Men någon orsak till denna utbredning af wolffianismen meddelar förf. icke. Man skulle snarare förmoda, att den wolffska åskådningen starkare genomsyrat mellersta och norra Sverige än de sydsvenska stiftet, som säkerligen erhölesina flesta präster och lärare från Lund. Här hade ju wolffianismen vunnit insteg åtskilligt senare än i Uppsala, där den dessutom i Wallerius hade sin mest betydande representant, medan vi om wolffianismen i Lund inte få veta stort mer än att den från 1747 företräddes af Lars Laurell, »en af de obetydligaste professorer, som beklädt en svensk lärostol».⁴ Wolffianismens starkare position i Sydsverige än i uppsvenska bygder är ett egendomligt förhållande, till hvars förklarande förf. icke sagt ett ord. Wallerius, som ju är »en af vår kyrkas inflytelserikaste personligheter» och som är en i synodalafhandlingarna från senare hälften af 1700-talet ofta citerad auktoritet⁵, synes ha utöfvat ett mindre inflytande i norra Sverige än i de sydsvenska stiftet.

Förf:s slutord lyda: »Ortodoxiens renässans på 1800-talet var åtminstone delvis ett vittnesbörd om den wolffska filosofiens användbarhet och inneboende styrka».⁶ Tack vare Wolff fick alltså ortodoxien en ny blomstringstid! Hur skall detta passa i stycke med förf:s tidigare framställning, enligt hvilken wolffianismen blef »det vetenskapliga underlaget för neologien, 'upplysningens' religion»?⁷ Wolffianismens starka rationalistiska karaktär och dess betonande af den naturliga teologien på uppenbarelsens bekostnad hade ju icke kunnat undgå att bringa »ortodoxien i harnesk mot den nya filosofien».⁸ Men det ligger dock ett sanningsmoment bakom de citerade slutorden, ehuru förf. icke försökt motivera dem. »Wallerii öfvertagande af den kalseniska professuren kan betraktas som en symbol på den svenska wolffianismens ställning till

¹ Om dennes verksamhet se ANNERSTEDT, III: 2, s. 433—34. HAMMARSKÖLD bevärdigar honom inte ens med ett omnämnande.

² WIJCKMARK, s. 17.   ³ WIJCKMARK, s. 12—14.   ⁴ WIJCKMARK, s. 9.
Citatet från Alb. Nilsson.   ⁵ WIJCKMARK, s. 11, 15.   ⁶ WIJCKMARK, s. 17.

⁷ WIJCKMARK, s. 3.   ⁸ WIJCKMARK, s. 13.

ortodoxien.»¹ »De wolffska filosoferna voro eller blefvo till stor del kyrkans män, som nyttjade den nya filosofien som ett vapen till försvar för rättrogheten — mot fritänkeriet.»² Dogmatiken försvaras af en Wallerius med vapen hämtade »ur den rationalistiska Wolffianska rustkammaren».³ — Wijkmark anser sig icke haft anledning framhålla denna wolffianernas apologetiska verksamhet⁴, och därför kommer hans slutpåstående om ortodoxiens renässans genom den wolffska filosofien alldeles omotiveradt, ja, t. o. m. i strid med tidigare uttalanden.

F. ö. lämnade wolffianismen anknytningar äfven åt fritänkeriet och bidrog till upplösningen af den gamla ortodoxien, hvilken bör skiljas från den nya ortodoxien under 1800-talet. För kontinuitetens bevarande mellan bägge har wolffianismen, särskildt i Sverige, haft stor betydelse, emedan linjen gammal ortodoxi—wolffiansk rationalism—ny ortodoxi är att betrakta som en ur kristendomens synpunkt intern utveckling, hvilken dock företer en dialektisk karaktär. Wolffianismen står nämligen i motsatsförhållande till den gamla ortodoxien, emedan vissa element i den måste betecknas som utslag af tidens mot positiv kristendom fientliga tendenser, ty i fråga om betraktelsesätt och kunskapsprincip hade den wolffska rationalismen mycket gemensamt med den af den moderna naturvetenskapen ledda upplysningsfilosofien. Wolffianismens janusansikte var med sin ena sida vänt mot ortodoxien, med den andra mot fritänkeriet och förnekelsen. Den stridde på två fronter, men hade samtidigt förbindelser å bägge hållen.

Åtskilliga anmärkningar och reflexioner kunde herr Wijkmarks opus ytterligare föranleda, men det får af utrymmesskäl vara nog med det nu sagda, i det vi konstaterat, att förf. gjort sig skyldig till en massa själfmotsägelser, betänkliga luckor i bevisföringen, allmänna och därför intetsägande fraser samt visat bristande förmåga att utnyttja föreliggande material och fullfölja en vetenskaplig tankegång. Uppsatsen måste sålunda — tyvärr — betecknas som ett misslyckadt försök att under planlösa »ströftåg i 1700-talets disputationslitteratur» ställa »Wolffs filosofi och svensk teologi» i ny och klarare belysning.

¹ A. NILSSON, a. a., s. 182.   ² A. NILSSON, a. a., s. 183.   ³ ANNERSTEDT, III: 2, s. 289.   ⁴ En antydning om denna får man dock genom de kursiverade orden: »veritas Religionis Christianae defenditur» (s. 6) samt genom några ord på sid. 11 om Wallerius och den kalseniska professuren.

Hugo Sommarström.

Svensk kyrkohistorisk bibliografi.

(Upprättad af **Kristian Setterwall**.)

1911—1914.

(Formatet är 8:o, där ej annat angifves.)

854. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Utg. af *H. Lundström*. Årg. 12 (1911). XXIV + 131 + 221 s. + 1 portr. + 1 facs. pl. o. 5 fig. i texten. 13 (1912). VII + 185 + 296 s. + 3 facs. pl. 14 (1913). VI + 219 + 123 s. + 2 portr. o. 8 fig. i texten. 15 (1914). VIII + 495 + (19) s. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell.
Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1912. Årg. 17, s. 60—71 af *J. A. Cederberg*.
855. **Acta pontificum Danica.** Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. Bd 5: 1492—1513. Udgivet av *A. Krarup* og *Joh:s Lindbæk*. Udgivet paa Carlbergfondets Bekostning. (1) + 664 + (1) s. Khvn, Gad 1913.
856. **Almquist, H.,** Karl IX och Petrus Petrosa. En gammal tradition i ny belysning.
Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14, s. 20—43.
857. **Ambrosiani, S.,** Gotländska kyrkoinventarier. Utgifvet af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien. Med 68 afbildningar. 149 + (1) s. Sthlm, Wahlström & Widstrand 1912. Pr. 3 kr.
858. **Andersson, G.,** Lifvet i ett allmogehem i Västmanland i medlet af 1800-talet. (Ur ett föredrag om hemlifvets höjande, hållet i Leksands kyrka den 18 september 1910.)
Julbok för Västerås stift 1911. Årg. 6, s. 83—88.
859. **Andersson, R.,** Torshälla kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1913. Årg. 10, s. 77—97. Med 16 illustr.
860. **Anhållan,** Prästerskapets underdåniga, vid 1647 års riksdag om konkordiebokens konfirmerande och antagande såsom symbolisk bok. Medd. af [*H.*] *L[un]d[strö]m*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 456—458.
861. **Annerstedt, Cl.,** Upsala Universitets historia. Bihang 2: H. 5. Handlingar 1687—1694. S. 289—402. Bihang 3: Handlingar 1695—1749. (4) + 420 s. Bihang 4: Handlingar 1749—1776. (4) + 393 s. Bihang 5: Handlingar 1777—1792. (3) + 240 s. D. 3: 1719—1792. Afd. 1. Universitetets öden. XIII + 655 s. Afd. 2. Universitetets organisation och verksamhet. VII + 655 s. Bihangen: Uppsala Akad. bokh. 1911—13. Pr. 22 kr. 25 öre. D. 3: Afd. 1—2. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1913—14. Pr. 23 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1914. Öfv. o. gr., s. 94—104 af *H. S[chück]*; i Svenska Dagbladet 1914, N:o 143 (29/5) af *C. Hallendorff*.

862. **Arbman, J.**, Några drag av svenska kyrkans missionsarbete inom egna landamärena.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1914. s. 15—31. Med 5 illustr.
863. **Aulén, G.**, Till belysning af den lutherska kyrkoidén, dess historia och dess värde. Utgifven med understöd från Vilhelm Ekmans universitetsfond. 238 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1912. Pr. 5 kr. 50 öre. Äfven förl. Leipzig, O. Harrassowitz.
Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala. 11.
864. **Aurelius, B. O.**, Vreta kloster.
Ord och Bild 1912. D. 21, s. 257—267. Med 8 illustr.
865. **Aurelius, B. O.**, och **Secher, H.**, Stockholms kyrkor i ord och bild. VII + (1) + 129 s. Sthlm, Norstedt 1914. Pr. 2 kr. 90 öre.
866. **Bachmann, J.**, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien (1125—1159). XV + 235 s. Berlin, E. Ebering 1913.
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Literatur 1914, s. 364—365 af *Chr. Volkmar*.
867. **Bäckström, A.**, De medeltida kalkmålningarna i Strängnäs domkyrka. Med 10 bilder.
Ord och Bild 1911. Arg. 20, s. 591—602. Med 10 bilder.
868. **Bæhrendtz, F.**, Anteckningar om Kalmar domkyrka. 1. Byggnads-historia. 2. Inredning och lösa inventarier. 138 s. + 1 pl. Med flera illustr. i texten.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1912. [H.] 6, s. 1—67 + 2 pl 1914. [H.] 8.
869. **Baxten, D.**, Syon Abbedi.
Varden 1911. Aarg. 9, s. 329—342. Med 5 illustr.
870. **B[eckman], A. N.**, Utdrag ur prostens [J.] Ferlins anteckningar.
Karlstads stifts julbok 1912, s. 32—52. Med 2 illustr. i texten.
871. **Beckman, N.**, Franciskanerklostret i Skara.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1913. Bd 3: H. 5—6, s. 23—43. Med 9 fig.
872. **Beckman, N.**, Ärkestiftets äldsta kalendarium.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912, s. 83—98.
873. **Beckman, N.**, Ett par ord om Skara biskopskrönika.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1911, s. 87—89.
874. **Benzelius, E.**, Anecdota Benzeliana. Eric Benzelius d. y:s anteckningar i svensk historia. Efter originalhandskriften i Linköpings stiftsbibliotek utgifna med inledning och personregister af *Hj. Lundgren*. XI + 107 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Bröderna Lagerström 1914. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1914, N:o 289 (11/12) af [*A.*] *Å[hma]n*.
875. **Bergendahl, E.**, Vreta kloster och dess medeltidsminnen.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1911, s. 372—377. Med 7 illustr.
876. **Bergfelt, B. M.**, Blad ur Göteborgs stifts förhistoria. Från kristendomens första framträdande i Bohuslän.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1912. Arg. 2, s. 51—62. Med 4 illustr.
877. **Berggren, J. E.**, Några ord med anledning af svenske ministerns i Rom baron Bildt meddelande [om drottning Kristinas trosbekännelse] till Kyrkohistorisk Årsskrift för 1910, p. 229—30.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1911, s. 90—91.
878. **Bergius, C. Y.**, Hakvin Soegel. (Ett tvåhundraårsminne).
En julbok till församlingarna från Stockholms prästsällskap 1914, s. 98—108. Med 3 portr. o. 1 illustr.

879. **Berglund, E.**, Henrik Schartau och Carl Olof Rosenius. Föredrag. 29 s. Uppsala, Norblads bokh. 1914. Pr. 25 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses folkskrifter. 16.
880. **Bergstrandh, O.**, Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Hernösands stift under 1800-talets förra hälft (till 1858). En öfverblick och en inblick. Kyrkohistorisk Årsskr. 1912, s. 128—138.
881. **Berner, Hj.**, Norrala kyrka. Föredrag hållet i Norrala kyrka, nyårsaftonen 1910.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1913, s. 60—67. Med 1 illustr.
882. **Bevis** från år 1613, att socknarne på Wester-Rekarne och i östra Nerke af ålder hafva tillhört Strengnäs stift. Med. af [H.] L[un]d[strö]m.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1911. Meddelanden o. aktstycken, s. 140—141.
883. **Biaudet, H.**, Sixte-Quint et la candidature de Sigismond de Suède au trône de Pologne en 1587. 22 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, ser B, tom. 2, N:o 3.
884. **Bibelsällskapet, Svenska, 1815—1915.**
Stockholms Dagblad 1915, N:o 84 (Hufvudstadsuppl.) (2³/₃). Innehåller bl. a. följande uppsatser: *Sjögren, A.*, Våra märkligaste svenska bibelupplagor. De tre stora kyrkobilarna 1540—41, 1618 och 1703. — *Wallin, J. O.*, Svenska bibelsällskapets första årshögtid. Dess första verksamhetsår och framgångsrika sträfvan. — *J. Lindblom*, Bibel och kristen tro. — Svenskt bibelöfversättningsarbete.
885. **Bidrag**, Ett litet, till Hedbergianismens historia i Sverige. Medd. af [H.] L[un]d[strö]m.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 464—467.
886. **Billing, G.**, Henric Schartau. Minnesteckning. 96 s. + 1 portr. Lund, C. W. K. Gleerup 1914. Pr. 75 öre.
Äfven i Svenska Akademiens handlingar år 1886. D. 25, s. 253—370.
Rec. i Bibelforskaren 1914. Arg. 31, s. 465—466 af *E. S[tave]*.
887. **Biskopsinvigningen** i Upsala domkyrka år 1575. Medd. af [H.] L[un]d[strö]m.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1913. Meddelanden o. aktstycken, s. 3—5.
888. **Bolin, G.**, Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen. 1. 1576—1583.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 1—62. Med 2 fig.
889. **Bolinus, A.**, En dagbok från 1600-talet. Utgiven av *E. Brunnström*. 99 + (1) s. Sthlm, Norstedt 1913. Pr. 1 kr. 50 öre.
Innehåller: Utgivarens förord; Andreas Bolini liv; Fragment av dagbok rörande 1675 års fälttåg i Tyskland; Relation — — — om herr Bengt Oxenstiernes — — — widt kring om werlden gjorda resor; Om salig och manhaftige Nils Stierneskiöldz tapperhet till siösz och sielfwa duden för Dantzigh, Anno 1627 then 18 Novembris.
890. **Bolmstedt, A.**, När Kristianstads kyrka byggdes och invigdes. Anteckningar. Tillägg: När 200-årsminnet af kyrkans invigning firades. 24 s. Kristianstad, Hj. Möllers bokh. 1912. Pr. 50 öre.
891. **Brandel, R.**, Storkyrkan i Stockholm.
Ungdomens Årsbok. Utgifven af Stockholms kyrkliga ungdomsförbund 1913, s. 87—96.
Med 3 illustr.
892. **Brandt, G.**, Carl Olof Rosenius. Ur ett utkast till en Rosenii-biografi.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 332—380.
893. **Branting, A.**, Das goldene Gewand der Königin Margareta in der Domkirche zu Uppsala. 27 s. + 6 pl. 4:o. Med åtskilliga illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1911. Pr. 20 kr.
894. **Breve** fra danske Lærde o. fl. til Professor Johannes Schefferus. Meddelt af *Joh:s Lindbæk*.
Danske Magasin 1914. Sjette Række. Bd 2, s. 27—60.

895. **Bril, L.**, De eerste missie der propaganda in Zweden.
Dietsche Warande en Belfort. Arg. 1913, s. 44—62.
896. **Bril, L.**, Les premiers temps du christianisme en Suède. Etude critique des sources littéraires Hambourgeoises.
Revue d'histoire ecclésiastique. 12 (1911): N:o 1, 2, 4.
897. **Brilioth, Y.**, Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift, hållet år 1328.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912. Meddelanden o. aktstycken, s. 125—154.
898. **Brilioth, Y.**, De svenska medeltidsbiskoparnas visitationes liminum ss. apostolorum.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1913, s. 205—209.
899. **Bring, J. Th.**, Nya lifstecken i Sveriges kyrka.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1913. Arg. 18, s. 370—385.
900. **Bring, J. Th.**, Kyrkliga meddelanden från Sverige 1909—1910, 1911, 1912.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1911. Arg. 16, s. 61—71; 1912. 17, s. 159—168; 1913. 18, s. 65—80.
901. **Bring, J. Th.**, Olov Rudbeck d. ä. Uppl. 1—2. 32 s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Uppsala 1910, 11. Pr. 30 öre.
Biblioteket Sveriges vår. 1.
902. **Bring, J. Th.**, Jesper Svedberg. 24 s. Uppsala, Norblads bokh. 1912. 25 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses folkskrifter. 6.
903. **Bring, J. Th.**, Till Haqvin Spegels minne.
Kyrklig Tidskr. 1914. Arg. 20, s. 161—175.
904. **Bring, S. E.**, »En svensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwit utur Siberien» och något om fångarnas öfversättningsarbete.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912. Meddelanden o. aktstycken, s. 163—172.
905. **Broman, A.**, Ur Wists kyrkas historia.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1912. Arg. 8, s. 140—156. Med 5 illustr.
906. **Bäckström, A.**, Utredning rörande de i vårt land utom Skåne, Halland och Bohuslän förefintliga patronat rättigheter och därmed jämförliga kallelserätter. Efter nådigt uppdrag verkställd. 212 + (1) s. Sthlm, Nordiska bokh. 1914. Pr. 1 kr. 75 öre.
907. **Carlsson, G.**, Några anteckningar om de teologiska studierna i Upsala under universitetets första tillvaro.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1913, s. 32—36.
908. **Cederberg, A. R.**, Piirteita Tohmajärven seurakunnan kirkollisista oloista vuosina 1721—1809. [Undersökningar i Tohmajärvi församlings kyrkliga förhållanden åren 1721—1809.] 145 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Helsingissä 1911.
Ylipainos Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirjasta 1911. [Kyrkohistoriska samfundets i Finland årsbok 1911.]
909. **Cederberg, A. R.**, Piispa Tengströmin ajatukset maamme valtiollisesta asemasta keväällä 1808. [Biskop Tengströms tankar öfver Finlands politiska ställning på våren 1808.] 6 s.
Historiallinen Arkisto 1914. 24, 2, 2.
910. **Cederberg, J. A.**, 1758 vuoden suomalainen raamattu. [1758 års finska bibel.]
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1913. Arg. 18, s. 235—247.
911. **Christoffersson, O.**, Kyrkklockor och ringning i Skytts härad.
Lunds stifts julbok 1914. Arg. 6, s. 98—103. Med 2 illustr.

912. **Collijn, I.**, Bibliotheca »Collegii Societatis Jesu in Suetia». Några bidrag till kännedomen om jesuiternas boksamling på Gråmunkeholmen. Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1914. Arg. 1, s. 151—167.
913. **Collijn, I.**, Bibliografiska miscellanea. 10. Manuale Upsalense 1487. Ett förberedande meddelande. 11. Canonbilden i Missale Upsalense 1513. 12. Brasks »Keyserlige mandata». Tillägg till Miscellanea, 6. 13. Den i Stockholm år 1628 tryckta ryska katekesen. 14. Psalterium rituale Upsalense. Stockholm, omkr. 1487. 15. Smärre bidrag till Hans Brasks sista lefnadsår. 16. Ett bidrag till det s. k. Würzburgsbibliotekets historia. Kyrkohistorisk Arsskr. 1911, s. 111—131. Med 6 fig.; 1912, s. 151—185 + 3 facs. pl.
914. **Collijn, I.**, Redogörelse för på uppdrag af Kungl. Maj:t i kammararkivet och riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag. 87 s. Sthlm 1914. Rec. i Nord. Tidskr. 1914, s. 447—451 af O. Montelius.
915. **Constitutiones** in Nycopensibus comitiis a clero sancitæ svetice. Nycopiæ 1611. Medd. af [H.] L[un]d[strö]m. Kyrkohistorisk Arsskr. 1913. Meddelanden o. aktstycken, s. 14—15.
916. **Curman, S.**, Cistercienserordens byggnadskonst. 1. Kyrkoplanen. [Akad. afh.] [Uppsala.] 213 + (4) s. Med 123 fig. Sthlm, Norstedt 1912. Pr. 5 kr.
917. **Danér, J. E.**, Nydala klosterkyrka. Wäxjö stifts hembygdskalender 1913. Arg. 5, s. 98—111. Med. 6 illustr.
918. **Danielsson, J. M.**, En karolin. [Svante Horn.] Wäxjö stifts hembygdskalender 1912. Arg. 4, s. 115—126. Med 2 illustr.
919. **De Brun, Fr.**, Kort beskrifning öfver Storkyrkan i Stockholm. Recension af två nyutkomna guider. Samfundet S:t Eriks Årsbok 1914, s. 137—148.
920. **De Brun, Fr.**, Bidrag till kännedomen om Stockholms stads äldsta skola. Läroverkspr. (Södermalm). S. III—XIV. 4:o. Sthlm 1914.
921. **Diederichs, H.**, Superintendent J. A. Hollenhagen und die kurländische Geistlichkeit gegenüber der Forderung, das schwedische Kirchengebet einzuführen, im Jahre 1702. Mitteilungen und Nachrichten f. die ev. Kirche in Russland. Bd 63. Festschrift zur Feier der 75. kurländischen Provinzialsynode 1910, s. 379—386.
922. **Documents** concernant les relations entre le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16:e siècle. Recueillis et annotés par H. Biaudet. P. 2. Époque des relations officielles (1576—1583). Vol. I. Mission en Italie de Pontus De la Gardie (1576—1577). XXXII + 562 + (1) s. Genève 1912. Documenta historica quibus res nationum septentrionalium illustrantur edidit Academia scientiarum Fennica. 4. Äfven i Études romaines publ. par l'expédition finlandaise. 3.
923. **Eckerberg, C. G.**, Torpa kyrka. Till hembygden. En julkänning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1912. Arg. 9, s. 79—115. Med 16 illustr.
924. **Edlund, N.**, En kyrkvisitation för 200 år sedan. Från ådalar och fjäll. Hernösands stifts julkök 1913, s. 48—51.
925. **Edquist, N.**, Zakarias Lindmark. Bilder ur det kyrkliga livet inom Västerbotten och Lappmarken från senare hälften av 1800-talet. 2 upplagor. 126 s. + 1 portr. Sthlm, Sv. kyrkans diakonistyrelses bokförlag 1911. Pr. 1 kr. 25 öre. Rec. i Kyrklig Tidskr. 1911, s. 477—479 af V. Rundgren.

926. **Ek, G.**, Sankt Britas kyrka vid Olshammar.
Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1914. Arg. 11, s. 89—98. Med 10 illustr.
927. **Ekhoff, E.**, Bidrag till Gotlands-kyrkornas kronologi.
Fornvännen 1913, s. 28—60, 91—124. Med 26 fig.
928. **Ekhoff, E.**, S:t Clemens kyrka i Visby. Mit deutscher Zusammenfassung. Utgifvet af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akad. (2) + 213 s. Med 140 fig. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand 1912. Pr. 12 kr.
Rec. i Nord. Tidskr. 1912, s. 373—377 af *N. Lithberg*.
929. **Eklund, J. A.**, Andelifvet i Sveriges kyrka. 1. Under medeltiden. 70 s. 2. Under förtryckets och nydaningens tid. 71 s. Uppsala, Norblads bokh. 1913. Pr. 90 öre häftet.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie 11, 27.
930. **Eklund, J. A.**, Ekenäs biskopsgård.
Karlstads stifts julbok 1914, s. 127—140. Med 4 illustr. o. 2 facstr. i texten.
931. **Eklund, J. A.**, Den Wallinska tidens psalm.
Svensk Tidskr. 1912, s. 177—188.
932. **Eklund, P. G.**, Skrifter tillägnade Pehr Gustaf Eklund. (1) + 760 s. + 1 portr. 4:o. Lund, C. W. K. Gleerup 1911. Tr. i 160 exemplar.
933. **Ekström, S.**, Några kulturella drag ur Kvistbro församlings historia.
Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1911. Arg. 8, s. 104—115. Med 3 bilder.
934. **Erixon, S.**, Några Östgötakyrkor.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1913, s. 98—113. Med 15 illustr.
935. **Fehrman, D.**, Lunds teologiska fakultet på 1810- och 1820-talen. Några anteckningar ur teologiska fakultetens arkiv.
Skrifter tillägnade Pehr Eklund (1911), s. 125—176.
936. **Fehrman, D.**, Presteståndets kyrkopolitik under århundradena närmast efter reformationen. Ett referat och några reflexioner. Referat af *Holmdahl, O.*, Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetsiden. 1.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1913. Litteraturofversikter, anmälningar och granskningar, s. 72—95.
937. **Fehrman, D.**, Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. D. 2. XIV + (2) + 414 s. Lund, C. W. K. Gleerup 1911—1912. Pr. 5 kr.
Lunds Universitets Årsskr. N. F. Afd. 1. Bd 8. Nr 4.
938. **Fiel, P.**, et **Serrière, A.**, Apostolat d'un prêtre lorrain. Gustave III et la rentrée du catholicisme en Suède d'après des documents inédits. Avec préface de A. Mézières. VI + 309 s. Paris, Plon-Nourrit 1913.
Rec. i Revue d'histoire diplomatique 1914, s. 154—155; i Hist. Tidskr. 1914, s. 215—216 af *A. B[ra]tt*.
939. **Flentzberg, Ant.**, Ärkebiskoparna i Kernbo. 24 s. Med 13 illustr. i texten. Sthlm, Förf. 1912.
Särtryck ur publ. »Till hembygden» år 1912.
940. **Forsander, N.**, Svenska psalmbokens historia.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1912. Arg. 14, s. 133—149.
941. **Forsander, N.**, Life pictures from Swedish church history. 160 s. Rock Island, Augustana Book Concern 1913.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1914. Arg. 20, s. 231—235 af *G. v. S[chéde]*.

942. **Forsblom, A.**, Sancta Birgitta såsom bärare af den medeltida mystikens praktiska grundtankar. 53 s. Helsingfors 1911.
943. **Forssman, Aug.**, Brännkyrka. Anteckningar rörande församlingens och kyrkans äldre historia.
En julbok till församlingarna från Stockholmspräster 1913, s. 169—172. Med 2 illustr.
944. **Fries, S. A.**, Viktor Rydbergs och Fredrik Fehrs inflytande på religion och kyrka i Sverige. En studie. 22 s. Sthlm, Norstedt 1912. Pr. 65 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 4.
945. **Fries, S. A.**, Stockholms s. k. stiftsfråga.
En julbok till församlingarna från Stockholmspräster 1913, s. 31—39. Med 6 illustr.
946. **Frölén, H. F.**, Nordens befästa rundkyrkor. En konst- och kulturhistorisk undersökning med 270 bilder. D. 1. Mit einem Resumé in deutscher Sprache. Systematisk del. XXXIV + 138 s. 2. Beskrifvande del. 162 + (1) s. Sthlm, L. Frölén 1911, 10. Pr. för båda del. 20 kr.
Rec. i Nord. Tidskr. 1911, s. 586—592 af *M. Olsson*.
947. **Förhandlingar** vid svenska filolog- och historikermötet i Göteborg den 19—21 augusti 1912 utgifna genom *O. Lagercrantz*. (1) + 199 s. Göteborg, Wettergren & Kerber 1913. Pr. 2 kr.
948. **Förslag**, Märkligt, år 1858 om ett diakon-ämbetes återupprättande inom svenska kyrkan. Utdrag ur handlingar rörande prestmötet i Piteå den 17, 18 och 19 augusti 1858. Hernösand 1859. [Medd. af *H. Lundström*.]
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912, Meddelanden o. aktstycken, s. 160—162.
949. **Gabrielsson, J.**, Minnesskrift öfver Orsa kyrkas historia vid invigningen efter restaureringen 1913. 62 s. Med flera illustr. i texten. Falun 1913.
950. **Gabrielsson, S.**, Venjans dopfunt.
Julbok för Västerås stift 1913. Årg. 8, s. 82—90. Med 1 illustr.
951. **Gabrielsson, S.**, Jesper Svedberg.
Julbok för Västerås stift 1912. Årg. 8, s. 25—52. Med 1 portr.
952. **Geete, R.**, Två sällsynta Birgittatryck. 1. Birgittinritual från 1570. 2. Ceremonias y adiciones de la Orden de nuestra madre Santa Brigida, conforme a la regla y ordenaciones de nuestra recoleccion. S. 317—324.
Särtryck ur Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1914. Årg. 1.
953. **Geete, R.**, De sista nunnorna i Vadstena.
Personhistorisk Tidskr. 1914. Årg. 16, s. 12—17.
954. **Grotenfelt, K.**, Miten coelibatissääntöä keskiajalla Suomessa noudatettiin. [Om celibatets införande i Finland.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1900—10 (tr. 1912), s. 178—184.
955. **Gråbrödraklostret** i Ystad. Återinvigt i dag. Några anteckningar om dess historia och restaurering. Af *N. W.*
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 268 (16/11).
956. [**Grön**]b[er]g, J. [Fr.], Johanniterklostret i Eskilstuna. Om Sanct Eskils kyrkans första tid och S:t Eskils liksten. (20) s. 4:0. Eskilstuna 1912.
Tidningsurklipp ur Södermanlandsposten 1912. Tio separat exemplar.
957. **Gummerus, J.**, Henrik pyhän muistoja Englannisa. [Minnen af Sankt Henrik i England.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. D. 1. 1911 (tr. 1912), s. 313—318.
958. **Gustafsson, J. W.**, Kyrkliga förhållanden bland svenskarna i Reval vid slutet af 1600-talet. [Med 4 bilagor.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. D. 1. 1911 (tr. 1912), s. 260—305.

959. **G[öransso]n, J.**, Ett hädelsemål i den gamla, goda tiden. Ett bidrag till Schartaus karaktäristik.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1911, N:o 65 (18/3).
960. **Hall, B. R.**, Johannes Rudbeckius (Ner.). En historisk-pedagogisk studie. 1. Akad. afh. [Lund.] XXXII + 333 s. + Bilagor 123 s. + 1 portr. + 2 pl. + 1 facs. Sthlm, Norstedt (tr. i Uppsala) 1911. Pr. 8 kr.
961. **Hall, B. R.**, Om 1637 års skolkommission.
Minnesskrift tillägnad Fridtjuf Berg på 60-årsdagen den 20/3 1911, s. 77—86.
962. **Hallbäck, D.**, Några drag från Göteborgs stifts daningsperiod.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1911. Arg. 1, s. 35—51.
Med 5 illustr.
963. **Hallbäck, H. D.**, J. O. Hoof och Hoofianismen. En kyrkohistorisk studie. (Forts.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 270—331.
964. **Hallbäck, H. D.**, Några ord om Olof Lambatungas dödsår.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1913, s. 29—31.
965. **Haller, E.**, Bidrag till den kyrkliga lagstiftningens historia i Sverige under 1700-talet. 1. Lagstiftning rörande sabbatshelgd. 2. Indragning och förändring af helgdagar.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1911, s. 60—86.
966. **Handlingar** angående Kristina Drakenhielms öfvergång till katolicismen under 1600-talet och hennes återinträdande i svenska kyrkan. 1. Z. Klingenstiernas till Strängnäs domkapitel ingifna berättelse om sitt förhör med Kristina Drakenhielm. 2. Bref från kammarrådet W. Drakenhielm till kyrkoherde Julinus. 3. Ur Strängnäs Domkapitels protokoll 1670. Medd. af [H.] L[un]d[strö]m.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1911. Meddelanden o. aktstycken, s. 123—139.
967. **Handlingar** rörande Läppmarkens ecklesiastikverk. Medd. af E. Haller.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912. Meddelanden o. aktstycken, s. 107—124.
968. **Handlingar** rörande Stora Mällösa i äldre tider. I urval utgivna av G. Löw. Saml. 1. IV + 64 s. 2. IV + 172 s. + 4 genealogier + 3 kartor. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1912—1913. Pr. för båda saml. 6 kr.
969. **Handlingar**, Fyra, rörande Vadstena klostrets privilegier (1440 och 1458), abbedissans årliga redovisning och klosterfolkets tarf af kost och föda. Efter gamla handskrifter utgifna af R. Geete. S. 281—295. Sthlm 1914.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1914.
970. **Handlingar**, Nio, rörande Vadstena klostrets fridlysta område, dess inhägnad, tomter och byggnad samt frihet från intrång. Efter gamla skrifter utgifna af R. Geete. S. 221—242. Sthlm 1911.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1911.
971. **Hasselberg, C. J. E.**, Koborgshus. Några historiska och topografiska anteckningar.
Från Ådalar och fjäll. Hernösands stifts julbok 1913, s. 92—102. Med 5 illustr.
972. **Hazén, J. G.**, Några minnen från religionslivet i Västbo.
Wäxjö stifts hembygdskalender 1912. Arg. 4, s. 14—25. Med 1 illustr.]
973. **Hedberg, F. G.**, [Ett bref till John Johnson 12/12 1881.] Medd. af [H.] L[un]d[strö]m.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 464—467.
974. **Hedendahl, J. A.**, Dunkers kyrka i Södermanland. 37 s. + 2 pl. + 2 kartbl. Nyköping 1912.
Äfven separat 37 s. + 2 pl. + 2 kartbl. Nyköping 1912.

975. **Herlenius, E.**, Läseriet i Orsa och Elfdalen 1852—1854. 27 s. 4:0. Falun 1914.
Bilaga till Falu högre allmänna läroverks årsredogörelse 1913—1914.
976. **Hippel, O.**, Kyrkolagskommittén 1824—1846. En historisk och kyrkorättslig studie. Akad. avh. XXXII + 380 + (1) s. Göteborg, N. P. Pehrsson 1914. Pr. 5 kr. 25 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 492—494.
977. **Hjärne, H.**, Reformationsriksdagen i Västerås.
Hjärne, H., Ur det förgångna (1912), s. 1—87.
978. **Holm, A.**, Kyrkolif och kristenlif i Sverige 1910.
Norsk Teologisk Tidsskr. 1911. Ny Række. Bd 2, s. 33—48.
979. **Holm, N.**, Den gamla Täljeskolan. En återblick på dess öden. Med 3 bilagor. 63 s. 4:0. Sthlm 1913.
Inbjudningsskrift med anledning av invigningen av samskolans i Södertälje nya byggnad lördagen den 29 mars 1913.
980. **Holmberg, E.**, Karlskrona kungliga amiralitetsförsamling. En historik (1680—1880). 189 s. + 19 pl. Sthlm, Marinlitteraturföreningens förlag 1914. Pr. 3 kr. 50 öre.
Marinlitteraturföreningen. N:o 16.
981. **Holmdahl, O.**, Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. 1. Akad. afh. XIII + 272 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. 1912. Pr. 3 kr. 50 öre.
Rec. i Kyrklig Tidsskr. 1913. Årg. 19, s. 130—140 af R. *Malmgren*.
982. **Holmquist, Hj.**, Lunds domkapitels första svenska form.
Skrifter tillägnade Pehr Eklund (1911), s. 351—368.
983. **Holmquist, Hj.**, Sveriges första reformatoriska skrifter.
Karlstads stifts julbok 1913, s. 105—113.
984. **Holmqvist, K. H.**, Huru Årsunda fick prästgård och kyrka nybyggda. En församlingsbild från 1700-talet.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1913, s. 68—81. Med 1 illustr.
985. **Hult, K.**, Historiska notiser om Västerås stift.
Julbok för Västerås stift 1914. Årg. 9, s. 118—126.
986. **Hult, K.**, Johannes Rudbeckius. En mönsterbiskop från Sveriges storhetstid. 50 s. + 1 portr. o. 3 illustr. i texten. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokf. 1913. Pr. 50 öre.
987. **Hwarfner, Ad.**, Om Bjurbäcks församlings uppkomst och tillkomsten af dess kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1911. Årg. 6, s. 82—95. Med 6 illustr.
988. **Hägglund, H.**, Henric Schartau. 128 s. + 1 portr. + facstr. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokf. Pr. 1 kr.
989. **Häggström, K.**, Birgitta. 29 s. Uppsala, Norblads bokh. Pr. 30 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses folkskrifter. 8.
990. **Höjer, J. P.**, Karlstads domkyrkas brand och restaurering på 1860-talet.
Karlstads stifts julbok 1913, s. 52—62. Med 3 illustr.
991. **Höjer, N.**, Olöf Skottkonungs dop.
Hist. Tidsskr. 1913, s. 224—229.
992. **Instruktion**, Kungl. Maj:ts, af år 1650 för pastor primarius i Stockholm. Medd. af [*H.*] *L[un]d[strö]m*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 459—463.

993. **Inventarium** för kyrkorna i Skara stift 1583. Med anmärkningar utgifvet af *S. Lampa*. 45 + (1) s. Uppsala 1912.
994. **Jacobsson, N.**, Uppsaladocenten Gradins »deputationsresa» till patriarken i Konstantinopel 1739—1740 — ett led i Zinzendorfs missionsplaner.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1914, s. 1—42.
995. **Janson, J. E.**, Helgona kyrka i Nyköping.
Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1911. Arg. 8, s. 70—77. Med 7 illustr.
996. **Johansson, O. F.**, Blad ur en värmländsk gränssockens historia. Tidsbilder från perioden 1717—1750.
Karlstads stifts julkbok 1913, s. 15—45. Med 8 illustr.
997. **Johansson, S. A.**, Ur minnet. Skildringar och erfarenheter från den andliga brytningstiden i vårt land under midten af senare hälften af förra århundradet. Med förord af *K. Palmberg*. 406 + (2) s. Eksjö, Smålandstidningens förlag 1911. Pr. 1 kr. 70 öre.
998. **Johnsson, P.**, Äldre tiders predikanter som bestraffare av alkoholmissbruket.
Mimer 1914. Arg. 12, s. 65—73.
999. **Johnsson, P.**, Ur Blekinge kyrkoböcker. Anteckningar. 48 s. Kristianstad (tr. i Karlshamn), Hj. Möllers bokh. 1911. Pris 1 kr. 25 öre.
1000. **Jonzon, B. G.**, Ljusdals kyrka. Minnesskrift med anledning af kyrkans restaurering 1914. 63 s. Ljusdal, Ericssons bokh. 1914. Pr. 75 öre.
1001. **Jordebok**, Helgeandshusets i Uppsala, af år 1528. Utgifven af *S. Tunberg*.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1911. Bd 6, s. 189—217.
1002. **Jäderlund, I.**, Till Nerkes-stacken. Några strån från Viby. D. 1 120 s. Med flera illustr. i texten. Örebro 1914. Pr. 2 kr.
1003. **Karttunen, K. I.**, La légation de Domenico Alamanni en Suède l'an 1582. 36 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, ser. B, tom. 2, N:o 7.
1004. **Karttunen, K. I.**, Legatio Domini Alamanni. 62 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, ser. B., tom. 2, N:o 8.
1005. **Kihlén, C.**, Henrik Schartau. En lefnadsteckning.
Svenska Kyrkoförbundets tidskr. 1911. Arg. 1, s. 152—162.
1006. **Kirke-Leksikon** for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen*. H. 56—64. Bd 3. S 817—870 + (3) s. 4. 368 s. Khvn (tr. i Aarhus), H. Hagerup 1911—1914. Pr. 85 öre häftet.
1007. **Kjellander, J.**, Den helige Eskil. Rekarnebygdens apostel.
Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1914. Arg. 11, s. 47—53.
1008. **Kjersén, E.**, Altarskåpet i Köpings kyrka — det vackraste i Norden. Beskrifning öfver dess skilda delar. 15 s. Med 3 bilder. Köping, Köpings-Postens förlag 1912. Pr. 30 öre.
1009. **Kjersén, E.**, Kumla kyrka.
Julkbok för Västerås stift 1913. Arg. 8, s. 70—81. Med 2 illustr.
1010. **Klingberg, G.**, Stråssa grufkyrka.
Julkbok för Västerås stift 1911. Arg. 6, s. 73—78. Med 1 illustr.
1011. **Krusell, C. J.**, Concilia. [Wäxiö gamla skola.]
Wäxjö stifts hembygdskalender 1911. Arg. 3, s. 56—71. Med 5 illustr.; 1912. 4, s. 90—109. Med 2 illustr.

1012. **Kyrka**, Vår, från början af tjugonde århundradet periodvis skildrad. 1. Tiden 1901—1910. Medarbetare: C. O. Arcadius, C. V. Bengtsson, G. Brundin, C. A. R. Carlman, O. Centerwall, C. Th. Ekelund, J. A. Eklund, S. Gabrielsson, A. Ihrmark, H. Isberg, J. Johansson, E. Lundström, O. Mannström, P. Nilsson, E. E. Nyberg, H. Th. Ohlsson, V. E. Rundgren o. J. Sjöholm. Redaktion: N. Lövgren o. Edv. Rohde. D. 1. (6) + 232 s. 2. 156 s. Med många illustr. o. portr. i texten. Sthlm (tr. i Västerås), Svenska kyrkans diakonistyrelse 1911. Pr. 4 kr. 75 öre.
1013. **Kyrkor**, Finlands. 1. *Meinander, K. K., & Rinne, J.*, Nykyrko och Nystad. V + (2) + 108 s. + 2 pl. Med många illustr. i texten. 4:o. Helsingfors 1912. Pr. 7 m. 50 p.
Finska fornminnesföreningen.
1014. **Kyrkor**, Sveriges, Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.-Hist.- och Ant.-Akad. utgivet av *S. Curman* och *J. Roosval*. Uppland. Bd 4: H. 1. Erlinghundra härad. X + (1) + 202 s. Med 71 fig. — Västergötland. Bd 1: H. 1—2. Kållands härad. Norra delen o. Sydöstra delen. Under medverkan av *A. Roland* bearbetat av *E. Fischer*. VI + 328 + IV s. Med 340 fig. + 2 släktaflor. — Gotland. Bd 1. H. 1. Lummelunda ting (utom Tingstäde kyrka) bearbetat af *J. Roosval*. VII + (1) + 124 + (1) s. Med 124 fig. Uppland. 4: 1. Uppsala 1912. Uppsala universitets Årsskr. 1912. De öfriga häftena, Sthlm, Norstedt 1913, 14. Pr. för de utkomna häftena 18 kr. 40 öre.
Uppland. 4: 1 rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 66 (19/3) af *A. L. Romdahl*; i Kyrkohistorisk Årsskr. 1912. Litteraturofversikter, anmälningar och granskningar, s. 252—256 af [*H.*] *L[un]d[st]r[ö]m.*; i Kyrklig Tidskr. 1912. Årg. 18, s. 336—339 af *S. G.*; Västergötland. Bd 1: H. 1. Gotland. Bd 1: H. 1. rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1914, N:o 91 (22/4) af *A. L. Romdahl*.
1015. **Kyrkostadgar**, Norrländska, från 1500- och 1600-talen. 1. Ärkebiskop Andreas Laurentii Björnrams visitationsartiklar af år 1585. 2. Kyrkiolagh, samtyckt och stadgatt aff presterskapet i Väster-Norrlanden. (Från förra hälften af 1600-talet.) 3. Nora församlings stadgar om sabbatsbrott m. m. 1647. 4. Kyrkostadgar från Petrus Steuchius' tid. (1647—1683). Medd. af *E. Linderholm*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1911. Meddelanden o. aktstycken, s. 97—120. Äfven separat. 24 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 40 öre.
1016. **Källander, J.**, Svenskt församlingsliv under 1800-talet. 15 s. Sthlm, Norstedt 1912. Pr. 60 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 2.
1017. **Læstadius, F.**, Läseriet i Västerbotten för hundra år sedan. 20 s. Umeå 1913.
1018. **Laurell, G.**, Aspö kyrka i Södermanland.
Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1914. Årg. 11, s. 74—89. Med 5 illustr.
1019. **Leben**, Kirchliches, im belagerten Riga 1709/10.
Baltisches Monatsschrift 1913. Bd 75, s. 449—468.
1020. **Liakka, N.**, Pohjanmaan pappien mielialoja pikkuvikan aikana. Eräs onnentoivotusruno Kaarle Pietari Ulrikille. [Sinnesstämningen bland Österbottens präster under lilla ofreden. Ett gratulationskväde till Karl Peter Ulrik.] 8 s.
Historiallinen Arkisto. 1913. 23, 2, 1.
1021. **Liedgren, H.**, Den svenska psalmboken. Några synpunkter. 2:a omarbetade och tillökade uppl. 104 s. Uppsala 1914. Pr. 75 öre.
Sveriges kristliga studentrörelsers skriftserie. 8.

1022. **Liedgren, E.**, Johan Olof Wallin. (2) + 33 s. Sthlm, Norstedt 1912. Pr. 75 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 1.
1023. **Lillierooth, A.**, Några lifsbilder från Kvarsebo förr och nu.
Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1911. Arg. 8, s. 115—125. Med 3 bilder.
1024. **Lind, K. J.**, S:t Annæ.
Julkhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1912. Arg. 8, s. 128—139. Med 9 illustr.
1025. **Lindblom, A.**, Kyrkor i Närke.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1911, s. 107—116. Med 13 illustr.
1026. **Lindblom, A.**, Björsätters stafkyrka och dess målningars ställning inom vår medeltidskonst.
Fornvännen 1911, s. 67—101. Med 16 fig.
1027. **Lindbæk, Joh:s**, Helligåndsklostret i Malmö.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1911. Bd 4, s. 222—235.
1028. **Lindeberg, P. E.**, Något om Vireda och Hagrida.
Julkhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1912. Arg. 8, s. 115—120. Med 5 illustr.
1029. **Linderholm, E.**, Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1911, s. 1—51. Äfven separat. 51 s. Uppsala, Akad. bokh. 1911. Pr. 1 kr.
1030. **Linderholm, E.**, Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism. Akad. afh. [Uppsala.] Bilaga: Skrifter och bref af Sven Rosén. XXXII + 430 + (1) + XIX + 304 s. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell 1911. Pr. 5 kr.
1031. **Linderholm, E.**, De stora trolldomsprocessernas upplösning i Sverige. Ett kapitel ur de stora trolldomsprocessernas historia under 1670-talet.
Hist. Tidskr. 1913, s. 165—211.
1032. **Lindhagen, A.**, Kalendariska bidrag. 1. Die Quatembertage in Schweden. 2. »Psalmboken av 1557 och 1558.» 12 s. 4:0. Sthlm 1914.
(Särtryck ur Högre realläroverkets på Norrmalm årsredogörelse 1914.)
1033. **Lindholm, Hj.**, Ur prästsällskapets krönika. Det första året i Stockholms prästsällskaps historia.
En julkbok till församlingarna från Stockholmspräster 1913, s. 74—81. Med 3 portr.
1034. **Lizell, G.**, Svenska högmässoritualen 1614—1811. 1. 1614—1693. XII + 217 s. Uppsala, Akad. bokh. 1911. Pr. 4 kr.
Uppsala Universitets Årsskr. 1911. Teologi.
1035. **Logeman van der Willigen, D.**, De Heilige Birgitta van Zweden. 31 s. Gand 1911.
Overdruk uit Dietsche Warande en Belfort. Jaarg. 1911.
1036. **Luettelo**, Porvoon hiippakunnassa vv. 1722—28 papiksi vihityiden. [Förteckning öfver i Borgå stift prestvigde åren 1722—28.] Medd. af *A. R. Cederberg*.
Finska Kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 210—212.
1037. **Lundström, E. Hj. J.**, Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660. [Med 39 bilagor.] [Konsistoriel afh. Karlstad.] XX + 301 + (1) s. + 1 pl. + 1 portr. Med flera illustr. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell 1914. Pr. 3 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915 (11/2) af *C. Hallendorff*.

1038. **Lundström, E. Hj. J.**, Hvem var den egentlige opphofsmanden till den berömda s. k. Skytteanska skolan i Lycksele?
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 411—433.
1039. **Lundström, H.**, Fynd och forskningar, kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. H. 1. 48 s. + 2 facs. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell 1912 (utg. 1913). Pr. 2 kr.
Innehåller: Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung? En medeltida hittills obeaktad likvorist-fråga; Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588.
1040. **Lundström, H.**, Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912, s. 139—150.
1041. **Lundström, H.**, Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung?
Lundström, H., Fynd och forskningar (1913). H. 1, s. 3—22 + 2 facs.
1042. **Lundström, H.**, Kyrkan och Sveriges folk under storhetstidelhvarvet. 35 s. Uppsala, Norblads bokh. 1912. Pr. 40 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 22.
1043. **L[un]d[strö]m, [H.]**, Liturgisk ordning vid svenska biskopsinvigningar under 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 451—453.
1044. **Lundström, H.**, Det äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret. Ett nyupptäckt Upsalatryck från 1513.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1914. Arg. 1, s. 170—181. Med 3 fig.
1045. **Lundström, H.**, Ur vårt stifts historia. Några bilder och minnen.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1913, s. 19—29. Med 2 illustr.
1046. **Lundström, H.**, Vittnesbörd ur vår kyrkas historia om splittring och samling. Föredrag vid kyrkliga mötet i Västerås, hållet i Domkyrkan den 5 juli 1911. 16 s. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag 1911. Pr. 20 öre.
Särtryck ur Kyrklig Tidskr. 1911.
1047. **Lundström, H.**, Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588.
Lundström, H., Fynd och forskningar (1913). H. 1, s. 25—48.
1048. **Lysander, A.**, Claus Mortensen, Malmö reformator.
Lunds stifts julbok 1911. Arg. 3, s. 119—133. Med 7 illustr.
1049. **Lyth, Hj.**, Från flydda tider. Bilder ur vårt folks religiösa lif. 98 s. + 3 portr. + 2 illustr. Sthlm, Evang. Fosterlandsstiftelsen 1911. Pr. 75 öre.
Innehåller bl. a.: Karl XII:s krigare; Huru konventikelplakatet tillkom; Anders Collin.
1050. **Lögberg, L. E.**, Jesper Svedberg.
Karlstads stifts julbok 1912, s. 101—120. Med 1 portr.
1051. **Lönegren, E.**, C. O. Rosenius. 21 s. Sthlm, Norstedt 1913. Pr. 65 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 5.
1052. **Mannerfelt, O.**, [Västergötlands grafstenar.] Skara domkyrka. 3. (Tiden 1690—1812) och i andra kyrkor i Skara (fortsättn.) S. 67—109. Med bilder.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1913. Bd 3: H. 5—6.
1053. **Matriklar**, Växjö läroverks äldre. Växjö skolas matrikel för åren 1651—1751. Utgifven af *L. Larsson*. 20 s. 4:o. Progr. Växjö 1912.

1054. **Melander, J.**, Sveriges kyrka i nutiden. 24 s. Uppsala, Norblads bokh. 1913. Pr. 25 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 29.
1055. **Modin, O.**, Om de religiösa rörelserna i Hammerdal.
Från ådalar och fjäll. Hernösands stifts julbok 1913, s. 111—118.
1056. **Möller, P.**, Kristendomen i Skåne från äldsta tider. Ett bidrag till Skånes religions- och kulturhistoria. Från tryckta och otryckta källor utarbetadt. 96 s. 4:o. Limhamn 1912.
N. Sydsv. Weckobladet, N:o 1—3 B. Den 18 januari 1912.
1057. **Natio Calmariensis Upsaliensis 1663—⁸/₆ 1913.** 140 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Uppsala 1913.
1058. **Neovius, A.**, Lojo sockens kyrkliga förhållanden. (Forts. från Protokoll o. Meddelanden 6, s. 87—168.)
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 125—170.
1059. **Neovius, A.**, Om uppkomsten af Finlands äldsta regala gäll.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 173—177.
1060. **Nikander, G.**, Andliga strömningar i Åbo under den gustavianska tiden i deras samband med 1808 års finländska politik.
Finsk Tidskr. 1913. T. 75, s. 309—320.
1061. **Nikander, G.**, Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808. Akad. afh. VI + (1) + 191 + (1) s. Helsingfors (tr. i Borgå) 1913.
1062. **Nikander, G.**, Den kateketiska undervisningen i Åbo stift vid 19:de seklets ingång.
Historiska uppsatser tillagnade M. G. Schybergson 1911, s. 36—48.
1063. **Nordensvan, G.**, Åre kyrka. Ett par anteckningar.
Svenska Turistföreningens Arsskr. 1912, s. 241—247. Med 4 illustr.
1064. **Nordholm, J. F. V.**, Några anteckningar om Hössna pastorat och dess kyrkor. 26 s. Med flera illustr. i texten. Skara 1912.
Särtryck ur »Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1912».
1065. **Nordlander, J.**, Norrländskt skolliv. Lärare och lärjungar vid Piteå Kungl. Trivialskola under 1600-talets senare hälft. VI + (4) + 173 s. + 2 kartor. Sthlm, Norstedt 1914. Pr. 2 kr. 25 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1914, N:o 323 (²⁷/₁₁) af C. Hallendorff.
1066. **Nordlander, J.**, Urgamla kyrkliga traditioner i Norrland.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1914, s. 43—52.
1067. **Nordlander, J.**, Ytterligare om Södertälje skola. (Med anledning af Nils Holms »Den gamla Tälje-skolan.»)
Pedagogisk Tidskr. 1914, s. 249—262, 271—287.
1068. **Nordman, P.**, Pehr Kalm och biskopsvalet i Åbo 1776.
Historiska uppsatser tillagnade M. G. Schybergson 1911, s. 103—110.
1069. **Norrman, G.**, Bekännelsefrågans utveckling i Sverige från och med Upsala möte till Karl X:s kröning.
Kyrklig Tidskr. 1914. Arg. 20, s. 352—371, 445—466.
1070. **Pajula, J. S.**, Jacob Böhme'n vaikutuksesta Suomen n. k. mystikoihin Esitelmä Kirkkohistoriallisen seuran kokouksessa tammik 19 p. 1911, pitänyt [Jacob Böhmes inverkan på Finlands s. k. mystiker. Föredrag hållet vid Kyrkohistoriska samfundets sammankomst d. 19 jan. 1911.]
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Arsskr. D. 1 1911 (tr. 1912), s. 1—18. Äfven i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1911. Arg. 16, s. 1—12.

1071. **Palmgren, C. M.**, Sveriges märkligaste kvinna Birgitta Birgersdotter. 222 s. + 1 släktafla + 1 portr. Sthlm, Wilhelmsson 1914. Pr. 3 kr.
1072. **Pannier, J.**, Jonas Hambræus, prédicateur du roi de Suède, fondateur de l'église luthérienne de Paris, professeur à l'Université de Paris, (1588—1672).
Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français. 1913, Juillet—août.
1073. **Paulsson, C. E.**, Något om psalmböcker och psalmboksrevisioner i vår svenska kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1912. Arg. 2, s. 142—154. Med 8 illustr.
1074. **Perälä, V.**, Ahvenanmaan kirkollisia oloja valaisevia asiakirjoja. [Handlingar belysande Ålands kyrkliga förhållanden.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 189—201.
1075. **Petersson, P. Em.**, Tidigare evangeliskt fromhetslif i Sverige från år 1600 samt förebud därtill. En kyrkohistorisk bild, framställd med särskild hänsyn till fromhetslivet i Ölmstads församling.
Wäxjö stifts hembygdskalender 1912. Arg. 4, s. 45—70. Med 2 illustr.
1076. **Petri, Olavus**, Samlade skrifter. Utgifna af Sveriges kristliga studentrörelses förlag under redaktion af *B. Hesselman*. Med ett förord af *H. Hjærne* och litteraturhistoriska inledningar af *K. B. Westman*. Bd 1. XXXI + 558 s. Uppsala, Norblads bokh. 1914. Pr. 8 kr.
1077. **Protokoll, Consistorii Academici Aboensis. D. 4. 1671—1679. (3) + 550 + (2) s. 5. 1679—1685.** [Utg. af *T. Carpelän*.] (2) + 549 + (1) s. Helsingfors 1912, 14. Pr. 5 m. delen.
Kejsrerliga Alexanders-Universitetet i Finland.
1078. **Påfvebrefven, De äldsta kända, för Östra Aros.** Medd. af *K. B. Westman* o. *O. Lundberg*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 468—471.
1079. **Pärnänen, J. A.**, L'ambassade de Bartolomeo Powsinski à Danzig en 1593. 38 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, ser. B, tom. 2, N:o 6.
1080. **Pärnänen, J. A.**, Sigismund Vasa et la succession au trône de Suède 1592—1594 d'après la correspondance diplomatique du nonce apostolique Germanico Malaspina. Akad. afh. [Helsingfors.] VIII + 206 + (1) s. Genève 1912.
Études romaines. Vol. 5: 1—2.
1081. **Quensel, O.**, Ansgarius.
Quensel, O., Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider, s. 7—31.
1082. **Quensel, O.**, Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider. 208 s. Uppsala, J. A. Lindblad 1912. Pr. 2 kr.
Innehåller bl. a.: Ansgarius: Några bilder från Vadstena klosterlif; En Vasakonungs kröning i Uppsala domkyrka; Ett liturgiskt minne af konung Sigismund; En inblick i svenskt församlingslif från år 1600; Några minnen från drottning Kristinas tronafsägelse i Insbruck; Svensk kyrkotukt på 1600-talet; Den svenska prästdräkten förr och nu: Ett bröllop på 1600-talet.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1912. Arg. 18, s. 330—332 af *K. E. K-n*.
1083. **Quensel, O.**, Huru tillkom vår Evangeliebok?
Kyrklig Tidskr. 1911. Arg. 17, s. 99—105.
1084. **Rinne, J.**, Hämeen keskiaikaisista kirkoista. [Om medeltidskyrkorna i Tavastland.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. D. 1. 1911 (tr. 1912) s. 306—312. Med 5 illustr. i texten.

1085. **Rohde, Edv.**, Schwedische Kirchenkunde. Übersetzt v. *R. Muus*. 81 + (1) s. Giessen, A. Töpelmann 1913.
Kirchenkunde des evangelischen Auslandes. 4.
Studien zur praktischen Theologie. Bd 6: H. 2.
1086. **Rodhe, Edv.**, Kyrka och stat. Några synpunkter. 18 s. Sthlm, Norstedt 1912. Pr. 60 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 3.
1087. **Rohde, Edv.**, Svenska kyrkan 1910, 1911, 1912 o. 1913.
[Dan.] Teologisk Tidsskr. 1910—11, 1912, 1913, 1914. 3:e Række. Bd 2, s. 458—469; Bd 3, s. 396—406; Bd 4, s. 117—128; Bd 5, s. 147—159.
1088. **Rodhe, Edv.**, Ur 1800-talets svenska kyrkohistoria. 27 s. Uppsala, Norblads bokh. 1912. Pr. 30 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 23.
1089. **Romdahl, A. L.**, Till Skara domkyrkas byggnadshistoria.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1913, N:o 149 (2/7).
1090. **Romdahl, A. L.**, Vår domkyrka. [Linköping.]
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1911. Arg. 7, s. 103—110. Med 6 illustr.
1091. **Roosval, J.**, Medeltidens kyrkliga arkitektur i Sverige. En studie öfver hufvudsakligen de sista 10 årens litteratur i ämnet. 26 s. Med 1 illustr. Sthlm, Förf. 1912. Pr. 50 öre.
Särtryck ur Teknisk Tidskrift, Arkitektur 1911, H. 7, 8 och 9.
1092. **Roosval, J.**, Die Kirchen Gotlands. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Kunstgeschichte Schwedens. (4) + 231 s. Med många illustr. Sthlm, Norstedt 1911. Pr. 17 kr.
1093. **Roosval, J.**, Svensk kyrkobyggnadskonst.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1914, s. 214—227. Med 16 illustr.
1094. **Roosval, J.**, Till frågan om Gotlandskyrkornas kronologi. Med anledning af D:r E. Ekhooffs forskningar.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1913, s. 7—28. Med 8 fig.
1095. **Rosén, S.**, Skrifter och bref. Samlade och utgifna af *E. Linderholm*. XIX + 304 s. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell 1910. Pr. 3 kr.
6—10 ingå uti Kyrkohistorisk Årsskr. 1911. Meddelanden o. aktstycken, s. 1—94; 11—14 uti Kyrkohist. Årsskr. 1912. Meddelanden o. aktstycken, s. 1—106. I sin helhet bilaga till N:o 1030.
1096. **Rudbeck, Joh.**, Frågor eller spörsmål öfver vår kristendom eller katekesens hufvudstycken. Bibliografiska anteckningar. 12 s. Uppsala 1911.
Särtryck i 50 exemplar ur Kyrkohistorisk Årsskr. 1911.
1097. **Rudberg, Aug.**, Något om ödekyrkor i Skara stift.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1911. Arg. 6, s. 96—112. Med 5 illustr.
1098. **Rudin, D.**, I psalmboksfrågan. (En orienterande återblick på psalmbokens historia — och några ord om det nya psalmboksförslaget).
Från ådalar och fjäll. Hernösands stifts julbok 1913, s. 33—47.
1099. **Ruuth, J. W.**, Paavi Innocentio III:en: »Ex tuarum» = kirjeestä 30 p:ltä lokak. 1209. Saiko Lundin arkkipiispa Andreas Sunenpoika tämän kirjeen Pohjoismaiden primaksena ja paavillisena legaattina vaiko suorastaan arkkipiispana? [Om brefvet »Ex tuarum» af påfven Innocentius III d. 30 okt. 1209. Har ärkebiskopen i Lund Andreas Sunesson fått detta bref såsom primas öfver de nordiska länderna och påflig legat eller blott såsom ärkebiskop?] 15 s.
Historiallinen Arkisto 1911. 22, 1, 6.

1100. **Ruuth, M.**, Karl XII i den mystiskt-separatistiska profetians ljus.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 434—448.
1101. **Rydbeck, O.**, Lunds domkyrka. Historik samt vägledning för besökande. Med 45 afbildningar och orienterande grundplaner. (1) + 95 + (1) s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. 1911. Pr. 1 kr. 50 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1911. Meddelanden o. aktstycken, s. 160—162 af *Hj. Holmquist*.
1102. **Rydberg, A.**, Peter Murbecks lif och verksamhet i Stockholm. En kyrkohistorisk studie. 72 s. + 2 portr. Uppsala 1914.
Särtryck ur Kyrkohistorisk Årsskr. 1913, s. 133—204.
1103. **Rydélius, A.**, & **Rhyzelius, O. A.**, Bref till Erik Benzelius d. v. med anledning af biskopsutnämningen 1731. [¹⁴/₆ 1731, ¹⁰/₆ 1731.] Medd. af [*H.*] *L[un]d[st]r[ö]m*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912. Meddelanden o. aktstycken, s. 155—159.
1104. **Råbergh, H.**, Smärre anteckningar ur Borgå domkapitels protokoll på 1700-talet.
Finska Kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 208—210.
1105. **Råbergh, H.**, Före och efter den stora ofreden i Ingå församling.
Finska Kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 201—205.
1106. **Råbergh, H.**, Åtgärder för bevarandet af det religiösa och kyrkliga sambandet mellan det s. k. gamla Finland och Svenska Finland efter freden i Nystad.
Finska Kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 206—208.
1107. **Sack, Aug.**, Ueber die Reisewege der ältesten nordischen Mission und die Gründung der Kirche Ansgars. Vortrag auf den 16. Generalversammlung des Vereins am 3. Juli 1912.
Skriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 1914. 2. Reihe. Bd 6, s. 1—20.
1108. **Salenius, J. M.**, Inventariiförteckningar från 1500-talet för kyrkor och kapell i Finlands några slott.
Finska Kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden. 10. 1909—10 (tr. 1912), s. 184—186.
1109. **Sandblad, N.**, Något om Söndrum och dess äldriga kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1914. Arg. 4, s. 82—101. Med 11 illustr. i texten.
1110. **Scheffer, H.**, Johannes Rudbeckius. En kämpagestalt från Sveriges storhetstid. VIII + (1) + 168 s. + 1 portr. + 3 illustr. + 1 facspl. Sthlm, Norstedt 1914. Pr. 2 kr. 90 öre.
Rec. i Stockholms Dagblad 1914, N:o 348 (²/₁₂) af *H. Lundström*.
1111. **Schück, H.**, Petrus Johannis Gothus. 81 s. 4:0. Sthlm 1913.
Särtr. ur Till Hugo Geber den 30 augusti 1913.
1112. **Schybergsson, M. G.**, Uppsala Universitet under 1700-talet.
Finsk Tidskr. 1914. T. 77, s. 316—331.
1113. **Setterwall, K.**, Svensk kyrkohistorik bibliografi 1907—1910.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1912. Litteraturofversikter, anmälningar o. granskningar, s. 195—212. 25 separatexemplar.
1114. **Silfving, J. L.**, Södra Råda ödekyrka i Värmland. 35 s. + 6 pl. Falköping 1914. Pr. 75 öre.
Särtryck ur »Värmlands historia från äldsta intill nuvarande».

1115. **Sillman, E.**, Piirteitä Kivennavan pitäjän historiasta Ruotsin vallan aikana. [Bilder ur Kivinebbs församlings historia under svenska väldets dagar.] 37 + (1) s. + 1 pl.
Historiallinen Arkisto 1913. 23, 2, 2.
1116. **Simolin, A.**, Petrus Bång. Biografisk studie. (2) + 259 s. + 1 facstr. Helsingfors 1912.
Rec. i Finsk Tidskr. 1913. T. 74, s. 318—320 af *A. Hullin*.
1117. **Sirén, O.**, Tessinska kyrkobyggnader.
Nord. Tidskr. 1912, s. 541—564. Med 14 fig.
1118. **Sjöholm, J.**, Geijers afsägelse af förslagsrummet till biskop i Karlstad 1834. Hans bref till Aug. von Hartmansdorff.
Samlaren 1912, s. 166—173.
1119. **Skovgaard, J.**, Den hellige Birgitta og Maribo Kloster.
Lolland—Falsters historiske Samfunds Aarvog 2, 1914, s. 34—134. Med 10 illustr. o. 1 facs. i texten.
1120. **Spener, Ph. J.**, Ett bref från Spener till drottning Ulrika Eleonora d. ä. [1690.] Medd. af *O. Malmström*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1913. Meddelanden o. aktstycken, s. 6—13.
1121. **Stenbock, C. M.**, Bland handskrifter på Kungl. Biblioteket. Anteckningar. 19 s. Sthlm 1913.
Innehåller: 1. Gyllene boken och »Sparfwenfeldtska donationen». 2. Djävulsbibeln och miniatyrhandskrifter. 3. Medeltidslagarna och antikvitetsarkivet. 4. Vadstena bönböcker och Birgittas autograf. 5. Förvärv.
Separat ur Aftonbladet 1912, 18/8, 29/12; 1913 20/7, 28/9.
1122. **Storkyrkan** i Stockholm (S:t Nicolai kyrka), dess historik och märkligare minnesmärken. En redogörelse utarbetad till besökandes vägledning. 38 s. Med många portr. o. illustr. Sthlm 1912. Pr. 25 öre.
Äfven på engelska och tyska.
1123. **Suolahti, G.**, Suomen pappilat 1700-luvulla. [Finlands prästgårdar på 1700-talet.] 10 + 243 s. Med många illustr. Borgå 1912.
Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1913. Arg. 18, s. 400—404 af *A. S.*
1124. **Svarén, K. J.**, Ur Brunsbo historia och biskopskrönika. 20 s. Med 7 illustr. i texten. Skara 1913.
Särtryck ur »Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift» 1913.
1125. **Sydow, Arm. v.**, Två 1100-tals kyrkor. (Norra Lundbys och Forshems).
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1913. Arg. 8, s. 102—120. Med 10 illustr.
1126. **Synodalakter från Åbo stift 1688.** Medd. af *A. Simolin*.
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. D. 1. 1911 (tr. 1912), s. 319—321.
1127. **Synodalakter, Svenska, efter 1500-talets ingång.** Samlade och utgifna af *H. Lundström*. Ser. 2. Strängnäs stift. H. 3. S. 161—240. Uppsala, Almqvist och Wiksell 1911. Pr. 2 kr.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2:4.
1128. **Söderblom, N.**, Ärkebiskop Stefans invigning i katedralen i Sens år 1164. 1—2.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914, s. 381—410. Med 8 illustr. och 3 facs. pl. i texten. Äfven separat. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1914. Pr. 75 öre.
1129. **Södergren, V.**, Lars Levi Læstadius och den læstadianska väckelsen.
Läsning för svenska folket 1911, s. 81—113.
1130. **Södergren, V.**, Læstadianerna förr och nu.
Läsning för svenska folket 1911, s. 176—201.

1131. **Ternstedt, J.**, Några anteckningar om Fägre och dess kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1911. Arg. 6, s. 68—81.
Med 2 illustr.
1132. **Ternstedt, J.**, Mårten Johan Landahl. En herdebild från Västergötland.
(2) + 154 s. Lund (tr. i Mariestad), C. W. K. Gleerup 1912. Pr. 1 kr. 50 öre.
1133. **Thulin, J.**, Meddelande om de kyrkliga förhållandena i Sverige.
The Augustana Theological Quarterly. Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor 1911.
Arg. 13, s. 48—53.
1134. **Till de kyrkliga förpliktelse- och invigningarnas historia i Sverige.**
Medd. af *H. Block*.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1913. Meddelanden o. aktstycken, s. 16—20.
1135. **Tunberg, S.**, En romersk källa om Norden vid 1100-talets början.
21 s. Uppsala 1912.
Särtryck ur Språkvetenskapliga sällskapets förhandlingar 1910—1912.
1136. **Tunberg, S.**, Västerås riksdag 1527. Några kritiska anmärkningar.
(1) + 65 s. Uppsala, Akad. bokh. 1913. Pr. 1 kr. 30 öre.
Uppsala Universitets Arsskr. 1915.
Rec. i Hist. Tidskr. 1914. Öfv. och gr. s. 31—36 af *Ehd [E. Hildebrand]*; i Kyrkohistorisk Arsskr. 1913. Litteraturofversikter, anmälningar o. granskningar, s. 99—114 af *K. B. Westman*.
1137. **Tynell, L.**, Skånes medeltida dopfunter. Utgifvet af Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien. H. 1—2. 80 s. + 36 pl. o. flera fig. i texten. 4:o. Sthlm, Cederquist 1913. Pr. 20 kr.
1138. **Tynell, L.**, Det heliga korsets kyrka och kloster i Dalby.
Lunds stifts julbok 1914. Arg. 6, s. 71—87. Med 7 illustr.
1139. **Tynell, L.**, S:t Peters nunnekloster i Lund och dess kyrka.
Lunds stifts julbok 1911. Arg. 3, s. 95—110. Med 4 illustr.
1140. **Tysk, E.**, Från Svartnäs. De historiska notiserna enligt anteckningar ur kyrkoarkivet.
Julbok för Västerås stift 1913. Arg. 8, s. 91—97. Med 3 illustr.
1141. **Törne, P. O. v.**, De finska medeltidsbiskopornas besök vid den påfliga kurian.
Historiska uppsatser tillegnade M. G. Schybergson 1911, s. 198—226.
1142. **Törne, P. O. v.**, Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden. 1—2. 110 s.
Historiallinen Arkisto 1911. 22, 2, 3.
Rec. i Kyrkohistorisk Arsskr. 1912. Litteraturofversikter, anmälningar o. granskningar, s. 228—229 af *Y. Brilioth*.
1143. **Ugglas, A. R. af**, Bidrag till kännedomen om den franska bildhugarkolonien vid Uppsala domkyrka.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1912. Bd 6, s. 283—306. Med 4 pl. och 7 fig.
1144. **Upmark, G.**, Kyrksilfver såsom personhistoriskt material.
Personhistorisk Tidskr. 1911. Arg. 13, s. 44—50. Med 3 fig.
1145. **Wahlfisk, Joh.**, Sköllersta kyrka. 24 s. Med 13 illustr. i texten.
Sthlm, Förf. 1912.
Särtryck ur publ. »Till hembygden» år 1912.
1146. **Vall, G.**, Om Julita kloster.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1911. Arg. 8, s. 84—93. Med 6 bilder.
1147. **Warholm, J. W.**, Några små anteckningar om Götene med tillhörande socknar.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1913. Arg. 8, s. 89—101.
Med 4 illustr.

1148. **Weibull, C. G.**, Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1911. Bd 4, s. 119—204.
1149. **Weibull, L.**, Den skånska kyrkans äldsta historia. 1. Från 900-talets mitt till 1000-talets slut. 2. Sven Estridsen och Adalbert av Hamburg. Förhandlingarna om ett danskt ärkebiskopsdöme och ett hamburgskt patriarkat. 3. Ärkebiskopsdömets i Lund upprättande. 4. Striden mellan Hamburg och Lund. (Forts.)
Hist. Tidskr. för Skåneland 1914. Bd 5, s. 109—155.
1150. **Weibull, E.**, Necrologium Lundense.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1913. Bd 4, s. 259—292 + facs. pl.
1151. **Weibull, L.**, Ärkebiskop Isarnus av Lund. (1302—1310).
Hist. Tidskr. för Skåneland 1914. Bd 5, s. 1—7.
1152. **Westling, B. G. W.**, Svenska folkskolan efter år 1842. VII + 418 s. Sthlm, Norstedt 1911. Pr. 4 kr. 50 öre.
1153. **Westling, B. G. W.**, Församlingslif i Linköping för trehundra år sedan.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1914. Arg. 10, s. 97—111.
1154. **Westling, B. G. W.**, Gymnasium och skolor i Linköpings stift 1761—1780. Progr. 28 s. 4:o. Linköping 1912.
- 1154^{1/2}. **Westling, B. G. W.**, Hufvuddragen av Linköpings stifts Bibelsälls- skaps utveckling 1819—1913. 30 s. Linköping 1913.
1155. **Westling, B. G. W.**, Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1912, s. 99—127.
1156. **Westling, B. G. W.**, Om Linköpings stift under förra hälften af 1600- talet.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1914, s. 155—269.
1157. **Westling, B. G. W.**, Den religiösa ställningen inom Linköpings stift under 1800-talet. 1—5.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1913, s. 37—132.
1158. **Westling, B. G. W.**, Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Lin- köpings stift under biskop Filenius' tjänstetid 1761—1780.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1912, s. 54—82.
1159. **Westman, K. B.**, Birgitta-studier. 1. Akad. afh. XV + 304 + (1) s. Uppsala, Akad. bokh. 1911. Pr. 5 kr. 50 öre.
Uppsala Univ. Arsskr. 1911. Teol. 1.
Rec. i Kyrkohistorisk Arsskr. 1911. Meddelanden o. aktstycken, s. 193—197 af *J. Lindblom*; i Nord. Tidskr. 1912, s. 158—172 af *L. Wahlström*.
1160. **Westman, K. B.**, Två handskrifter af Birgittas Revelationer.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1913. Meddelanden o. aktstycken, s. 21—25.
1161. **Westman, K. B.**, Kyrka och kristendom i Sverige 1911, 1912.
Norsk Teologisk Tidsskr. 1912, 1913. Ny Række. Bd 3, s. 90—103; Bd 4, s. 66—79.
1162. **Westman, K. B.**, Sveriges kyrka och Englands. Ett engelskt kom- mittébetänkande.
Kyrkohistorisk Arsskr. 1911, s. 92—108.
1163. **Westman, K. B.**, Kyrkan och Sveriges folk under medeltiden. 19 s. Uppsala, Norblads bokh. 1912. Pr. 25 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 21.

1164. **Widner, N.**, Svenskarne i Köpenhamn. Bidrag till deras historia. Fästskrift vid Gustafskyrkans invigning. 115 s. + 12 illustr. 4:o. Khvn., Gad 1911. Pr. 5 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1911, N:o 123 (30/5) af [A.] *A[hma]n*.
1165. **Vikman, K. O.**, Suomen kansan lukutaidon synty ja kehitys Ruotsin vallan aikana. [Läskunnighetens framträdande och utveckling hos finska folket under det svenska väldet.] Akad. afh. V + 250 s. Helsinki 1910.
1166. **Williams, G. M.**, The church of Sweden and the Anglican communion. 113 + (1) s. Milwaukee & London 1910.
Ur: The living church.
1167. **Wimmercranz, F.**, Minne från Offerdals kyrka. Anteckningar om gamla och nya kyrkan i Offerdal. 35 s. Östersund, Wisénska bokh. 1911. Pr. 75 öre.
1168. **Winkler, R.**, Ein altes Rechnungsbuch der ehemaligen schwedischen St. Michaelis-Kirche zu Reval. (1631—1709).
Revalsche Zeitung 1913, N:o 285.
1169. **Winkler, R.**, Zur Geschichte der Domkirche und der Domgemeinde während der letzten 25 Jahre schwedischer Herrschaft in Estland. 15 s. Reval 1913.
1170. **Wistrand, P. G.**, Anteckningar af en småländsk prästfru, förda under åren 1751—1810.
Fataburen 1911, s. 65—100. Med 10 fig.
1171. **Wordsworth, J.**, Den svenska kyrkan. Föreläsningar hållna i S:t James' church i Chicago 24—29 oktober 1910. Bemyndigad öfversättning af *E. Silén*. XXXI + (1) + 472 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt 1912. Pr. 8 kr. 50 öre.
Den engelska originaluppl. rec. i Bibelforskaren 1911. Arg. 28, s. 321—328 af *S. Gabrielsson*.
Svenska uppl. rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1913. Litteraturöfversikter, anmärningar o. granskningar, s. 62—71 af *A. Bratt*.
1172. **Wählin, Th.**, Horologium mirabile Lundense.
Finn. Utgifven af Lukasgillet i Lund 1913, s. 6—11. Med 7 illustr.
1173. **Wählin, Th.**, Ur Lunds domkyrkoråds handlingar. Lunds domkyrkas gamla konstur värdsamt memorial afgifvet af Domkyrkoarkitekten. 63 s. Med 34 fig. Lund 1913.
1174. [**Wägner, H.**], Ett besök i det gamla Ystad. Det gamla gråbrödraklostrets skiftande öden. Af Domino.
Dagens Nyheter 1912, N:o 15268 (14/11).
1175. **Åmark, M.**, Om Sveriges äldsta kyrkklockor. 1—2.
Fornvännen 1912, s. 71—81.
1176. **Åmark, M.**, När gamla Barkaröklockan smälte.
Julbok för Wästerås stift 1912. Arg. 7, s. 74—77. Med 1 illustr.
1177. **Ödberg, F.**, Om dominikanerklostret S:t Olof i Skara.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1913. Bd 3: H. 5—6, s. 44—53. Med 5 fig.
1178. **Östman, K.**, Några anteckningar om Säbrå kyrka. (Föredrag hållet vid 150-årsfesten den 18 juli 1909.)
Från ådalar och fjäll. Hernösands stifts julbok 1913, s. 52—61. Med 3 illustr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen.

Publikationer 1900–1909.

Se *Systematiskt Register till Kyrkohistorisk Årsskrift med bilagor årgångarne 1900–1909*, utarbetadt af GUSTAF WALLI. Upsala 1910.

Publikationer 1910.

I: 11. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. Elfte årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1910. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: EMIL LIEDGREN. J. O. Wallins ungdomsutveckling, betraktad med hänsyn till hans senare verksamhet. H. LEVIN. Bidrag till Visby stifts historia. H. LUNDSTRÖM. Ur själfbekännelser från början af förra århundradet. NAT. BECKMAN. Hvem har döpt Olof Skötkonung? I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. VII. Till frågan om Vita Katharinæ's tryckår och Strängnäsmissalets tryckort. VIII. En Upsalabokbindare år 1519. IX. Till de första föreläsningarnas historia vid Upsala universitet. A. B. CARLSSON. En bön af Axel Oxenstierna »öfver alla ens egne och gemene åligganden». I. COLLIJN. Johannes och Olaus Magnus i Upsala Universitets bibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus.

II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Andra häftet. Upsala 1910. Pris i bokh. 2 kronor. (Denna urkundsamlings *första serie*, innehållande *Synodalakter från Upsala ärkestift 1526–1800*, var fullständigt utkommen år 1908.)

Publikationer 1911.

I: 12. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. Tolfte årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1911. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: ALB. HAUCK. Motsatser inom den senaste medeltidens kyrkobegrepp. E. LINDERHOLM. Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen. H. LUNDSTRÖM. Äkta martyrakter från de första århundradenas kristendomsförföljelser. III. Apollonis martyrium. N. BECKMAN. Ett par ord om Skara biskopskrönika. K. B. WESTMAN. Sveriges kyrka och Englands, ett kommittébetänkande. ISAK COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. X. Manuale Upsalense 1487. XI. Canonbildn i Missale Upsalense 1513. XII. Brask »Keyserlige mandata». XIII. Den i Stockholm år 1628 tryckta ryska katekesen. J. RUDBECK. Frågor eller spörsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken.

II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets utgång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Tredje häftet. Upsala 1911. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer 1912.

I: 13. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIII:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1912. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HERMAN NEANDER. Den ortodoxa kyrkan i Grekland. G. WESTLING. Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid 1761—1780. NAT. BECKMAN. Ärkestiftets äldsta kalendarium. OLOF BERGSTRANDH. Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Hernösands stift under 1800-talets förra hälft. HERMAN LUNDSTRÖM. Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor. I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. XIV. Psalterium rituale Upsalense. Stockholm, omkr. 1487. XV. Smärre bidrag till Hans Brask sista lefnadsår. XVI. Ett bidrag till det s. k. Würzburgsbibliotekets historia. YNGVE BRILIOTH. Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift hållet år 1328.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM. Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. Första häftet. Upsala 1912. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: I. Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung? II. En medeltida, hittills obeaktad likvorist-fråga. III. Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588.

Publikation 1913.

I: 14. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1913. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: JOHNNY ROOSVAL. Till frågan om Gotlandskyrkornas kronologi. H. D. HALLBÄCK. Några ord om Olof Lambatungas dödsår. GOTTFRID CARLSSON. Några anteckningar om de teologiska studierna i Upsala under universitetets första tillvaro. G. WESTLING. Den religiösa ställningen inom Linköpings stift under 1800-talet. ALEXANDER RYDBERG. Peter Murbecks lif och verksamhet i Stockholm (med 2 porträtt). YNGVE BRILIOTH. De svenska medeltidsbiskoparnes visitationes liminum ss. apostolorum. HERMAN LUNDSTRÖM. Biskopsvigningen i Upsala domkyrka år 1575. HERDER BLOCK. Till de kyrkliga förpliktelse- och invigningarnas historia i Sverige. HERMAN LUNDSTRÖM. Constitutiones in Nycopensibus comitiis a clero sancitæ svetice. Nycopiæ 1611. KNUT B. WESTMAN. Två handskrifter af Birgittas revelationer.

Publikationer 1914.

I: 15. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1914. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: NILS JACOBSSON. Upsaladocenten Gradins deputationresa till patriarken i Konstantinopel 1739—40 — ett led i Zinzendorfs missionsplaner. J. NORDLANDER. Urgamla kyrkliga traditioner i Norrland. EMANUEL LINDERHOLM. Teologi och pietism. H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och Hoofianismen. GUSTAF BRANDT. Carl Olof Rosenius. NATHAN SÖDERBLOM. Ärkebiskop Stefans invigning i katedralen i Sens år 1164. ERNST LUNDSTRÖM. Hvem var den egentlige upphofsmanen till den berömda s. k. Skytteanska skolan i Lycksele? MARTTI RUUTH. Karl XII i den mystiska separatistiska profetians ljus. HERMAN LUNDSTRÖM. Liturgisk ordning vid svenska biskopsvigningar under 1700-talet. KNUT B. WESTMAN och OSKAR LUNDBERG. De äldsta kända påfvebrefven för Östra Aros. HERMAN LUNDSTRÖM. Prästerskaps underdåniga anhållan vid 1647 års riksdag om konkordiebokens konfirmerande och antagande såsom symbolisk bok i Sverige. *In memoriam*: D:r BERNHARD LUNDSTEDT, D:r ANTON CHRISTIAN BANG och D:r HOLGER F. RØRDAM.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM. *Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. Andra häftet.* Upsala 1914. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: IV. Ett nyupptäckt synodalcirkulär från år 1513. V. Till frågan om Olof Skötkonungs dop. VI. Till konfirmationens historia i Sverige.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 17:de årg. 1915. Rock Island Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 32:dra årg. 1915. Pris 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois. Etudes, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 64:de årg. Libr. Fischbacher. Paris. Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla meddelanden om den franska martyr- och kyrkohistorien, utgifvas numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., utom detta land 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma låga pris som infödda fransmän eller 10 fr. pr årg.

Teologisk Tidskrift (finländsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 20:de årg. Helsingfors 1915. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefordringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk), utg. af J. O. ANDERSEN och F. E. TORM. 15:de årg. Kphmn 1915. Pris pr årg. 8 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af EIVIND BERGGRAV-JENSEN. 22:dra årg. Kristiania 1915.

Norsk Teologisk Tidskrift, 16:de årg. 1915.

Erik Dahlberghs Dagbok (1625—1699). För första gången fullständigt efter de i Upsala och Stockholm bevarade originalmanuskripten utgifven med inledning af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala och Stockholm. Almqvist & Wiksells Boktr.-A.-B. (i distribution). 1912. Pris 20 kr.

Af detta verk, hvars billiga pris af sakkunnige anmälare framhållits, ligga, enligt hvad distributörerna meddela, ännu några få exemplar

kvar osålda. Vi erinra därför om detta tillfälle att förvärfva en bok, som från alla vederhäftiga håll fått ett så varmt mottagande. Så hälsades i hufvudstadspressen »med glädje denna sena litterära och patriotiska tacksamhetsgård åt minnet af den store patrioten Erik Dahlbergh. De här reproducerade präktiga porträtten, reproduktioner af hans kartor och andra teckningar, vignetter m. m. af hans hand — alltsammans gör boken som sagdt till ett värdigt *monumentum ære perennius*, som vi önska må söka sig väg till så många svenska hem som möjligt — särskildt nu vid juletid, då förvisso ingen vackrare och gedignare boknyhet kan tänkas på julbordet. Den utgör en skatt af bestående värde för all framtid och borde få tränga ut åtskilliga enkronas, 50-öres och 25-öres volymer äfven ur jämförelsevis blygsamma bibliotek.» Samme anmeldare inleder sina väl skrifna rader om detta verk med följande ord: »Obetingadt främsta platsen bland allt, som på sista tiden utkommit af historisk litteratur i vårt land, tilkommer den ståtliga volymen med ofvanstående titel. Den är, kan man säga, en sen tacksamhetsgård åt hela vår storhetstids kanske renaste hjälteminne» o. s. v.

I *Historisk Tidskrift* häftet 4, årg. 32, sid. 307 ff., framhålles, hur läsaren gripes af den korthuggna och flärdlösa och dock pregnant framställningen, särskildt i dagbokens tidigare partier. »Och det är väl just denna flärdlöshet, denna motvilja för att obehörigt skjuta den egna personen i förgrunden, denna blygsamhet dock så skild från själfunderskattning, som framför allt ger antecknaren bland tidens män hans säregna prägel».

Kyrklig tidskrift, 1915. Utg. af E. BERGLUND. Skara 1915.

Vår lösen. Utgifven genom kyrkliga frivilligkåren i Upsala. 6:te årg. 1915.

Kristendomen och Vår tid. Utgifven af F. HALLGREN, S. STERNER, O. LEVAN och M. PFANNENSTILL. Årg. X. Lund 1915.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift. 1915. Tionde årgången. Skara 1915. Pris kr. 1: 25.

Julhälsningar till församlingarna från prästerna i Göteborgs stift. 1915. Göteborgs stiftstidnings förlag, Göteborg 1915. Pris kr. 1: 25.

Karlstads stifts julbok. 1915. Karlstad. A.-B. Värmlands läns tidnings Boktr. 1915. Redaktör: Kyrkoherde Th. Ekelund, Karlskoga.

Äfven dessa tre skilda stiftspublicationer förtjäna sådana goda vitsord, som kommit deras företrädare tilldel.

Från Ev. Fosterlandsstiftelsens Förlag:

- Korsblomman.* Kristlig kalender för 1916. Femtiondeförsta årgången. Redigerad af EFR. RANG. Sthlm 1915. Pris 1: 50.
- Varde ljus!* Missionskalender för 1916. Tjugufjärde årgången. Redigerad af JOH:S LINDGREN. Sthlm 1915. Pris 1: 25.
- Frideborg.* Folkkalender för 1916 af B. WADSTRÖM. Femtionde årgången. Sthlm 1915. Pris 1: 25.
- E. D. HEÜMAN. Konfirmations- och skriftetal. Sthlm 1915. Häft. 1: 75.
- JOHN JACKSON. Mary Reed, de spetälskas missionär. Sthlm 1915. Häft. 75 öre.
- LARS LUNELL. Snödroppar, berättelser ur verkligheten. Sthlm 1914. Häft. 1: 25.
- K. G. FRIDHOLM. En kristen. Sthlm 1914. Häft. 1: 25.
- MILDRED DUFF och NOEL HOPE. Där Mose gick i skola eller Egypten på Moses tid. Sthlm 1914. Häft. 1: —.
- , Där Mose lärde sig att styra eller Bilder från öknen. Sthlm 1914. Häft. 1: —.
- , Konung Hiskia eller den af Gud beskyddade staden. Sthlm 1915. Häft. 1 kr.
- ALFRED ROTH. Banan fri. Berättelse, öfversättning från tyskan. Sthlm 1914. Häft. 1: 50.
- Framåt till seger!* Maningsord till nykterhet av E. AUG. ASPBERG. Sthlm 1914. Häft. 0: 75.
- I allvarstider.* Tvänne högmässopredikningar jämte ett tal vid 100-årsfredens minne av JOH:S LINDGREN. Sthlm 1914. Pris 25 öre.
- Vita Bandets Sångbok.* Sthlm 1915. Pris 25 öre.
- HILMER BJÖRK. Fru Carin Björk. Sthlm 1915. Häft. 50 öre.
- J. LJUNGH. Kyrkohistorien. Sthlm 1915. Häft. 40 öre.
- FREDRIK LUNDGREN. Kvistar vid vägen. Sthlm 1915. Häft. 1 kr.
- MARG. LENK. Floras historia m. m. Sthlm 1915. Häft. 60 öre.
- H. B. Säg det för Gud! Sthlm 1915. Häft. 40 öre.

- Biskop C. J. RYLE. Huru läser du? Sthlm 1915. Häft. 40 öre.
 MARGRETHE. Ny grund. Övers. fr. norskan. Sthlm 1915.
 Häft. 75 öre.
 G. SKAGESTAD. Materialismen och vår tid. Sthlm 1915. Häft.
 60 öre.
 Professor S. ODLAND. Jesus och Paulus. Sthlm 1915. Pris
 50 öre.

Från J. A. Lindblads förlag Uppsala:

- W. RUDIN. Ord från altaret. Samling af skriftetal. Upsala
 1915. Häft. 50 öre, kart. 75 öre.
 SAMUEL M. GARDENHIRE. Lux crucis. En berättelse från
 apostlarnes tid. Öfvers. fr. engelskan af Fanny Eken-
 stierna. Upsala 1915. Häft. kr. 2: 50, kart. kr. 3: —.
 JEAN MARTEILHE. Dömd till galererna. En fransk protestants
 äventyr och upplevelser. Övers. av C. O. P. Lindström.
 Upsala 1915. Häft. 1: 75, kart. 2: 25.
 RICARDA HUCH. Från forna ofredsdagar. Hist. berättelse från
 30-åriga krigets tid. Övers. från tyskan av lektor Hugo
 Hultenberg. I 3 delar à kr. 2: 75 för häft. ex., 3: 75 för
 klotband.
 ERNST ZAHN. Kyrkoherden i Anderhalden. Historisk berät-
 telse från Alperna. Övers. fr. tyskan av lektor Hugo Hul-
 tenberg. Upsala 1915.
 Alla dessa böcker af belletristiskt kyrkohistoriskt innehåll kunna till det
 allra bästa rekommenderas till ungdomsläsning, högläsning i familje-
 kretsen o. s. v.
 GOTTHARD VIKTOR LECHLER. Johannes Hus 1415—1915. En
 livsbild ur reformationens förhistoria. Övers. Upsala 1915.
 Häft. kr. 1: —, kart. kr. 1: 35.
 Förläggaren förtjänar all heder, som genom denna öfversättning af den
 gamle Lechlers bekanta »livsbild» gifvit ett värdigt bidrag till upplif-
 vandet af 500-årsminnet af den ädle böhmiske förreformatorn och
 martyren.
Lif i Ordet. Af PHILIP MAURO. Öfvers. af J. A. Helldén.
 Norrköping 1912. Pris 50 öre.

ELIN RYDBERG. Vi kristna och fosterlandet. Upsala 1915.
Pris 35 öre.

En tankeväckande, frisk och uppfordrande liten skrift, som icke behöfver vår rekommendation, utan godt talar för sig själf.

TEODOR HOLMBERG. Levnadsboken för den unge mannen och medborgaren. Sthlm 1915. Pris 50 öre.

MARTIN RAMSTRÖM. Om ungdomens fostran till sedligt liv. Upsala 1915. Pris 60 öre.

ANNA TÖRNSTRÖM. Strödda tankar inför Jesus Kristus. Göteborg 1915. Pris 75 öre.

H. MARTENSEN-LARSEN. Stjärneverlden och vår tro. Pris häft. 2: 50, klotb. 3: 75.

HERMAN LUNDSTRÖM. Ärkebiskopen D:r Johan August Ekman. Några minnesblad. Upsala 1915. Pris häftad kr. 2: 50, klotband 3: 75.

Bland en mängd i hufvudsak enstämmiga omdömen om detta arbete, af hvilket första upplagan slutsåldes på två månader, meddelas af Förläggaren följande:

Ärkebiskop Ekmans lif förflöt i det yttre relativt lugnt och stilla. Det syntes ej locka till biografiskt studium i samma grad som de mäns lif, hvilka under det sistförflutna halfseket utgjorde centralfigurer i dramatiska religiösa brytningar. Så mycket mera tacksam bör man vara, att ärkebiskop E. redan fått ej blott en biografi, utan en biograf af den vetenskapliga kvalitet som domprosten Lundström. Ty bakom den stilla ytan gömde Ekmans lif en rikedom, som förtjänar något bättre än en blott tillfällighetsteckning af den mer eller mindre sentimentala uppbyggelsebiografiens typ. Och författaren är här ej blott den erkände kyrkohistoriske fackmannen; därmed har kunnat förenas en nära ställning till den bortgångne vännen och en varm förståelse för dennes religiösa kynne. Särskildt värdefullt synes mig den förra hälften af boken vara, med dess teckning af ungdoms- och studentåren med deras inre utveckling och den akademiska lärotiden med dess svårigheter och tysta bragder... Arbetet är rikt illustrerad och har af Lindblads förlag erhållit en utstyrsel, som förtjänar loford.

Professor Hj. HOLMQUIST i *Lunds Dagblad*.

Redan föreligger... en omfattningsrik och grundläggande teckning af ärkebiskop Ekmans lefnad och lifsgärning.

Man kan säga, att förf. med sin biografi öfver en så nyligen hädangången kyrkoman lyckligt brutit med en föga berömlig äldre tradition hos den svenska teologien, nämligen den, att sällan eller aldrig taga befattning med en kyrkohistorisk personlighet förrän något hundratal år efter hans bortgång... Därnäst ges en knapp men väl skriven karak-

täristik af Ekman såsom predikant, talare samt religiös och teologisk författare. Så väl i dessa båda partier d. v. s. [jämte den nu nämnda äfven redogörelsen för E:s verksamhet som ärkebiskop] som i slutkapitlets sammanfattande väl afvägda karaktäristik af Ekman såsom vetenskapsman, biskop och människa har förf. haft den för sin uppgift oskattbara förmånen att i väsentlig mån kunna bygga på egna personliga minnen och intryck.

Alltigenom buren af en varm sympati och fin förståelse utan att därför hemfalla åt äreminnets kritiklösa berömmande och därför objektiv i sitt omdöme samt präglad af en enkel och flärdfri stil, skall denna teckning af ärkebiskop Ekmans sällsynt nobla och i all sin tillbakadragenhet gedigna personlighet alltid, trots sin populära form, bli af grundläggande betydelse för uppfattningen och bedömandet af ärkebiskop Ekmans personlighet och lifsgärning.

Doc. E. LINDERHOLM i *Sv. Dagbl.*

Domprosten Lundström har tecknat bilden med största sakkunskap och finhet... Att uppmärksamt läsa denna bok är att stiffta en personlig bekantskap, af hvilken man ej kan undgå att för egen del hämta största nytta och gagn. Doc. JOH. LINDBLOM i *Stockholms-Tidningen*.

I dessa dagar hafva vi nu erhållit en värdefull teckning af den senast bortgångne ärkebiskopen, J. A. EKMAN, författad af Upsala Universitets professor i kyrkohistoria H. Lundström. Redan denne författares ställning... och de föregående prof på kyrkohistorisk lärdom och författareförmåga han gifvit oss i redan utgifna arbeten äro oss en borgen för att äfven detta hans verk skall vara affattadt med en fackmans skickliga hand.

Det visar sig också snart, att hans framställning stöder sig på goda källstudier... Och han har såsom akademiker i Upsala stått den bortgångne helt nära, dels såsom lärjunge, dels såsom kamrat, bland annat äfven i Upsala domkapitel, och har således kunnat genom egen iakttagelse bilda sig en uppfattning af honom. Så har han haft de bästa förutsättningar för en sann uppfattning och ett rätt bedömande af föremålet för sin framställning.

... Med en berömvärd grannlagenhet nämner... förf. [i sin orientering af den dåvarande ställningen inom vår svenska teologi vid våra båda universitet] högst sällan några svenska namn utan talar blott helt objektivt om de olika »läroriktningarna». Ur ett längre referat af Prof. W. RUDIN i tre n:r af *Post- och Inrikes Tidningar*.

Uppgiften må tillhöra kyrkohistorien eller ej — sådan den här ställts, fordrar den en verklig kyrkohistoriker. Domprosten L. är ju redan känd som banbrytare inom modern svensk kyrkohistorisk biografi. Särskilda betingelser har han i detta fall haft i sin ställning som ärkebiskopens närmaste ämbetsbroder. Hans skrift är ett vackert vittnesbörd om, hur gemenskapen i uppgifter mellan ärkestiftets ordinarie och dess vice — säkert i ordinariens ställe mycket ofta fungerande — chef förmått skänka en inblick i det verkligt stora, som präglade den afidnes

enastående personlighet. Denna kritiska, fast med all pietet företagna teckning verkar vida kraftigare än den värtaligaste panegyrik.

Förf. har tagit sikte ej minst på sådant material, som säkert inom få år skulle vara bortsopadt, om det ej nu publicerats, och sammanbinder det hela med vanlig förmåga af åskådlighet till en lifsbild, hvori den inre utvecklingen klart framträder...

Den vackert utstyrda boken är i hög grad fängslande och förtjänar all uppmärksamhet. Det är lyckligt, att teckningen af denna i all sin enkelhet storslagna lifsbild anförtrotts åt en så skicklig hand.

Doc. D. FEHRMAN i *Sydsvenska Dagladet*.

Lundströms minnesteckning röjer en skarp psykologisk blick hos författaren och är ett värdigt minnesmärke öfver en af vår kyrkas ädlaste personligheter.

Skildringen af Ekmans inre utveckling i 4 kap. med dess kyrkohistoriska bakgrund och de olika riktningarna inom dåtidens teologi och kyrka hör till det mest intresseväckande i minnesteckningen. Det talas i vår tid om personlighetens evangelium, d. v. s. Gud talar till oss genom helgade personligheter. Tvifvelsutän var ärkebiskop Ekman under sin lifstid ett rikt personlighetens evangelium, och det vore godt, att han genom denna minnesteckning finge tala till många, ändock han död är.

Hj. L[INDHOLM] i *Bords Tidn.*

Såsom Ekmans lärjunge samt senare under en följd af år hans närmaste man har domprosten Lundström haft de bästa förntsättningar att teckna hans bild. . . . En helbild formas — eller bekräftas — allt efter som ögat följer raderna och händelser och handlingar upprullas samt återljud af den bortgångnes ord nå från sidorna . . . Särskildt tacknämligt är i sistnämnda hänseende, att herdabrevet till Västerås' präster refereras så utförligt. Ingående omsorg ägnas naturligen åt klarläggandet af Ekmans ställning till den Beckska bibelteologiska skolan . . . Såsom det ju är att vänta, då förf. är innehafvare af vårt lands främsta kyrkohistoriska lärostol, är boken till sin anläggning ett ypperligt bidrag till modern kyrkohistoria, framför allt genom sina öfverblickar och bakgrundsteckningar. Den är tillika ett vackert och värdigt minnesmärke öfver en god och ädel man, hvars hågkomst och föredöme äro i sällsynt grad värda att vårdas och efterföljas. Ej minst typiskt och aktuellt är Ekmans minne därutinnan att det visar, hurusom en innerlig, biblisk fromhet ej lider intrång genom ärlig, sanningskär forskning samt jämväl är mottaglig för den lifsförstärkning ett djupare inträngande i kyrkans väsen och vidgad blick för hennes värde äro i stånd att skänka.

O[SCAR] M[ANNSTRÖM] i *Sthlms Dagbl.*

Vill man läsa en lifsskildring, lika pietetsfull, medryckande och gifvande som mästerligt affattad, så bör man läsa denna lifsrana af domprosten Lundström öfver den afidne ärkebiskopen. Efter dess läsning har man mycket att minnas, mycket att behålla, mycket att efterlikna.

Svensk Kommunaltidn.

Domprosten Lundström har löst sin uppgift på ett alltigenom förträffligt sätt. Med den väl skolade historikerns och arkivforskarens skick-

lighet och utan att sky den säkerligen icke ringa mödan har han samlat ett mycket rikt material, som dock så väl ordnats och bearbetats, att framställningen är lättläst och fängslande. Till det goda resultatet har utan tvifvel ock i hög grad bidragit den kärlek till sitt ämne, som besjälade författaren och gifvit hans skildring värme och lif. Det är med ständigt växande intresse man följer den unge husargossen på hans ofta knaggliga väg...

Det är ett vackert äreminne, som domprosten Lundström med denna skrift rest åt sin hädangångne vän.

Den i typografiskt hänseende förstklassigt utstyrda boken innehåller talrika illustrationer och före titelbladet ett utmärkt porträtt.

Teol. D:r OSCAR BENSOW i *N. D. A.*

Då det gällde att få en minnestecknare öfver ärkebiskop J. A. Ekman, kunde ej någon lämpligare väljas än domprosten Herman Lundström, såsom professor ämbetsbroder till den framlidne och såsom domprost hans närmaste man i allt som rörde stiftsangelägenheterna. Med stor pietet har förf. ock fullgjort sitt uppdrag. Liffullt och mästerligt skildras, huru den fattige soldatgossen med sin intensiva kunskapsörst betvang alla försakelser och motgångar, tills han nådde sitt mål. Skildringen af Ekmans lifsgärning som svenska kyrkans primas är synnerligen intressant och utgör tillika ett stycke svensk kyrkohistoria i nyare tid.

Örnsköldsviks-Posten.

Med den anspråkslösa undertiteln »Några minnesblad» utkom sistlidet år på J. Lindblads förlag i Uppsala ofvannämnda värdefulla bok, till hvars allmännare bekantgörande äfven på Gotland jag gärna ville härmed bidra...

I den förträffliga minnesteckning, som gifvit uppslag till denna lilla uppsats, berättas om en gammal dalkarl, som efter att ha varit med om den af Ekman i hans församling förrättade visitationen, utlät sig om visitator: »Jag tycker att denne biskopen var lik Kristus»; och — tillägger berättaren — alla funno, att den gamle talat väl och blott gifvit uttryck åt hvad hvar och en själf innerst tänkte. Få, om ens någon, trognare efterföljare har väl Sveriges biskopskrönika att förmåla om.

Biskopen D:r G. v[ON] S[CHÉELE] i *Bibel- och Missionsvännen.*

Stiftstidning för Gotland.

Sveriges förre ärkebiskop, den allmänt vördade och afhållne teologen och församlingsläraren J. A. Ekman blir i denna minnesteckning föremål för en lika varmt kännande som sann och lefvande karaktäristik. Med de särskilda vetenskapliga och personliga förutsättningar, som bokens författare besitter, har han också på ett synnerligen lyckligt sätt förmått gifva historisk relief åt sin framställning... Man bör vara domprosten Lundström verkligt tacksam för denna ingående lifs- och personlighets-skildring, och man kan inte annat än både hoppas och förvänta, att den vackra boken skall mottagas med glädje af en vid läsekrets.

N—G i *Östgöta Correspondenten.*

Domprosten Lundströms framställning är ypperlig i all sin enkelhet och värdighet... Lämpar sig utmärkt som julgåfva.

J. v. A. i *Norrbottens-Kuriren.*

Vi rekommendera med varmt hjärta denna fint utförda biografiska teckning af en ädel personlighet... *Sanningsvittnet.*

Redan första intrycket af denna bok är, att den är synnerligen vacker till sin utstyrelse. Men ändå mera vacker blir den, när man börjar ta del af innehållet. Det är en ädel, rikt utrustad man och hans lifsgärning, som här målas på ett fint, sakligt och medryckande sätt... Och så kommer den blide, ödmjuka och dock i sin åskådning faste ärkebiskopen fram så klart, att man riktigt tycker sig se honom, sådan man såg honom i lifvet... Af största intresse är att genom skildringen följa och se den högt värderade ärkebiskopen äfven under tidigare skeden af hans lif. De yttre villkoren förändrades. Vi tänka på det enkla krigsmanshemmet i Västergötland och sedan ärkebiskopsgården i Upsala. Men det som aldrig förändrades var J. A. Ekmans fasta, kristna tro, hans ödmjuka, stilla väsen och starka plikttröhet, som aldrig slappades — bara växte. Med detta arbete har domprosten Lundström gifvit Sveriges kyrkofolk och icke minst oss västgötar en riktigt värdefull gåfva. C[LAËS] T[ÖRNER] i *Skaraborgs läns annonsblad.*

Författaren... har med denna varmt skrifna, både värdefulla och synnerligen fängslande minnesteckning gett oss en sann och sympatisk skildring af den för några år sedan bortgångne fromme ärkebiskop Ekman. I boken lämnas samtidigt en i många hänseenden både intressant och klagörande teckning af vår religiösa kultur under senare tider.

D:r THEODOR HOLMBERG i *På vakt.*

Med varm pietet och grundlig sakkännedom har domprosten Lundström i Upsala härmed skrifvit en för den större allmänheten afsedd monografi öfver Sveriges hänsofne primas, den för sin ädla, helgjutna karaktär kände och vida uppskattade Johan August Ekman, och därvid har hans personlighet, vetenskapliga gärning och ämbetsverksamhet tecknats på ett sätt, som måste tillfredsställa högt gående fordringar... Det är dylika smådrag som ofvan skisserade, från offentliga källor eller privatpersoners meddelanden insamlade af vännen-biografen och här insatta i sin rätta miljö, som gör J. A. Ekmans lefnadshistoria så tjusande och tilltalande äfven för den stora publiken... Mätte den om kompetens och fin smak vittnande framställningen väcka intresse och förståelse för kyrkans sak och kärlek till skildringens hufvudperson i vida kretsar inom vårt folk.

GUNNAR SJÖFORS i *Kyrklig Tidskr.*

Det är en vinst, att ärkebiskop Ekmans bild blifvit tecknad för oss. Och domprosten Lundström har tecknat den bilden med mästarehand.

Smdlands-Posten.

Förf. låter oss nu först se in i det enkla soldattorp, där ärkebiskop Ekmans vagga stod. Det är en enkel, osmyckad teckning, som just därför är så betagande. Från det enkla, rena hemlifvet i det lilla anspråkslösa soldattorpet slår emot oss en fläkt af kärnsvensk kristendom. Vi hafva i vår svenska litteratur från senare år ganska få teckningar af äkta friskt hemlif. Flere än man tror hafva tröttnat på romanernas enformiga, blaserade skildringar från förfallna, sönderslitna hem. Där-

för må man vara prof. Lundström desto mer tacksam, som bevarat åt oss bilden af ett så friskt, äktsvenskt hem som den bortgångne ärkebiskopens barndomshem... En synnerligen intressant och klar redogörelse för hufvudriktningar inom dåtidens teologi lämnas som bakgrund åt skildringen af Ekmans Upsalatid. Med fin uppsättning lämnar förf. en del små drag från Ekmans utveckling under de betydelsefulla Upsalaåren...

Förf. gifver oss vidare ur sina rika minnen fina och intressanta drag från Ekmans professorstid, hvilka drag bli allt mer levande, när han stannar inför Ekman som biskop och ärkebiskop. Det är en rik och djup tankevärld, Ekmans båda herdabref låta oss se in i...

Särskildt åt oss präster må boken om denne bortgångne Herrens tjänare på det varmaste anbefallas. Hans rika, helgade lefnad har oändligt mycket att gifva dem, som stå midt uppe i församlingslivet. Och när man läst boken, har minnet af den ädle gömmts där innerst inne, såsom man gömmer blott det allra bästa. Domprosten Lundströms fina minnesteckning får en värdig afslutning genom E. N. Söderbergs sköna minnessång.

O. ARBMAN i *Hernösands-Posten*.

Om här föreliggande minnesteckning kan omdömet endast blifva ett, att den ställer fram den hädangångne, vördade ärkebiskopens bild, sådan som han var, och att den kommer att äfven för eftervärlden blifva ett pålitligt och gifvande dokument om honom och hans lifsgärning.

... Vid redogörelsen för ärkebiskopens lifsgärning, såväl hans vetenskapliga arbete som hans verksamhet som kyrkoman, både som präst, biskop och ärkebiskop, röjer teckningen såväl en synnerligen noggrann kännedom om händelser och förhållanden som kyrkohistorikerns objektiva, noggrant öfvervägda framställning. Äfven bör tilläggas: här möter en berättarkonst, som äger ett på samma gång så värdigt, ja högtidligt och så enkelt, lättflytande och omväxlande språk, att intresset aldrig slappnar, utan läsaren ryckes med, sida efter sida, under spänd uppmärksamhet och finner med saknad, att boken är så kort trots dess innehållsrikedom, Den är dock 227 sidor stark.

ERIK MEURLING i *Svensk Kyrkotidning*.

Mätte boken spridas vida och läsas i alla svenska hem, där man ännu har vår kyrka kär. Den bör bli en folkbok af första rang.

Sv. Kyrklig Folktidning.

Från Deichertska förlaget, Leipsig:

Neue Kirchl. Zeitschrift in Verbindung mit Prof. D. Dr. v. ZAHN, Erlangen, und Präsident des Oberkonsist. D. Dr. H. v. BEZZEL, München, hrsg. von Kirchenrat Prof. D. ENGELHARDT, München. 1915. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandl. Inh. Werner Scholl, Leipzig. Preis pro Quartal M. 2: 50.

Die Theologie der Gegenwart herausgegeben von Professor D. R. H. GRÜTZMACHER in Erlangen, Prof. Dr. G. GRÜTZMACHER in Heidelberg, Prof. D. H. JORDAN in Erlangen, Prof. D. SELLIN in Kiel, Prof. D. UCKELEY in Königsberg, Prof. D. WOHLBERG in Erlangen. — Leipzig, A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung. Inh. Werner Scholl. 1915. — Preis pro Jahr M. 3: 50 (für Abonnenten der Neuen Kirchlichen Zeitschrift M. 2: 80).

HEINRICH APPEL, Lic. theol. kurzgefasste Kirchengeschichte für Studierende. Mit Tabellen und farbigen Karten. Zweite & vollständig durchgearbeitete Auflage (3.—4. Tausend), Lpzg 1915.

En i det hela förträfflig handledning. En svensk kan dock ej annat än känna smärta öfver den styfmoderliga behandling, som kommer Sveriges insats i den allmänna utvecklingen till del. Upsala möte och Stångebro slag äro icke ens omnämnda. Medan åt Danmarks reformationshistoria ägnas en hel sida och några allmänna reflektioner, som för öfrigt lika väl kunde passa in på den svenska, ägnas åt den sistnämnda några få rader af därtill tvifvelaktigt värde. 1527 års riksdag hölls i Westerås, ej i »Westerås». Det är ofattligt, hvarför i tyska arbeten Sveriges kyrkohistoria — af så enorm betydelse för protestantismens räddning i Europa — på detta sätt oupphörligt användas.

Från spridda förlag.

Stjärnan från Betlehem. Illustrerad jultidning för barn och ungdom utgifven på föranstaltande af Svenska kyrkans missionsstyrelse. 1915. Pris 15 öre.

En både vackert illustrerad och innehållsrik publikation, som förvisso förtjänar den vidsträcktaste spridning.

A. KOLMODIN. Svensk Missionstidskrift. Årg. III, 1915. Sex häften årligen. Prenumerationspris är 3 kr. för hel årgång.

Sveriges Ungdom. Organ för den kyrkliga ungdomsverksamheten. Redaktion: Pastorerna H. AKSELSSON och O. NYSTEDT. Årg. 1915. Sthlm, Tryckeri-A.-B. Fylgia. Kostar vid prenumeration på posten pr årg. kr. 1: 35.

Innehåller bl. a. flere artiklar, som visa ett berömvärdt bemödande å de båda redaktörernas sida att låta Sveriges kyrkohistoria tala till de unga och gifva dem något af det bästa, hon har att gifva: fördjupad kärlek till »fädernas kyrka i Sveriges land».

Tillkomme ditt rike. Julbok utgifven på föranstaltande af Svenska kyrkans missionsstyrelse, år 1915, tionde årg. Upsala, L. Norblads bokh. i distribution. Pris: häft. kr. 1: 25, i klotb. kr. 1: 75.

NATHAN SÖDERBLOM. Ur religionens historia. Sthlm 1915. P. A. Norstedt & Söners förlag. Pris 4 kr. 50 öre.

J. N. REXIUS. Världsmakten och Guds Rike. Afhandling, framställd till ämne för diskussion vid prästmötet i Göteborg den 8—10 juni 1915. Göteborg 1915.

En till allvarlig eftertanke manande framställning med djupa inblickar i och öfverblickar af tidsutvecklingen enligt Guds ords ljus. Skönt karakteriseras »rikets tid» till skillnad från den föregående »kyrkohistoriska tiden». Med rätta säger ock förf:n i sina slutord, att det af honom behandlade ämnet är »en fråga, inför hvilken ingen i själfva verket kan stå alldeles likgiltig. På ett eller annat sätt drifves hvar och en in i densamma och måste intaga en ställning för eller mot Guds rike. — Detta rike kommer visserligen vår bön förutan och oakadt allt, som af synliga och osynliga makter göres för att motstå och hindra det. Men det gäller, att det i full mening måtte komma *till oss* Och detta sker endast, om vi bedja därom».

A. F. RUNSTEDT. Om sedlig auktoritet. Prästmötesafh. Skara 1915.

En som det synes synnerligen väl disponerad afhandling, som dock helt och hållet faller inom etikens ram, hvadan vi icke ha skäl att här gå in på någon redogörelse för innehållet.

B. RUD. HALL. Kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete, tidsbelysande utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1629—1646. Sthlm 1915. P. A. Norstedt & Söner.

Utgifvaren säger sig ha haft ett dubbelt systemål med sin edition: ett populärt och ett vetenskapligt. Ur sistnämnda synpunkt synes han själf ha varit medveten om det otillfredsställande i att blott lämna utdrag ur protokollen och visitationsakterna — utdrag som ju alltid måste blifva ganska godtyckligt gjorda. Och det är ingalunda blott referaten öfver synder mot sjätte budet, som blifvit uteslutna. Särskildt må beklagas, att utgifvaren genomgående underlåtit att meddela originalprotokollens upplysningar om de vid domkapitels-sessionerna närvarande och i besluten deltagande personernas namn, upplysningar, som särskildt för Rudbeckii tid äro af stort värde, enär han ju enligt Norlin brukade ej sällan utvidga sitt ordinarie domkapitel till en »consistorium majus» genom adjunktion af framstående prostar från landsbygden. Äfven i öfrigt skulle troligen dessa upplysningar hafva haft icke så litet att lära oss i fråga om kyrkostyrelsens och särskildt stiftsledningens for-

mer och nog så intressanta historia i vårt land. Men fränsedt denna principiella anmärkning, som vi sålunda exemplifierat, synes företaget förtjäna ett godt erkännande, särskildt ur s. k. kulturhistorisk synpunkt. Utgifvaren har tydligen icke sparat någon möda för att nå fram till ett så noggrant återgifvande af grundtexterna, som det varit honom möjligt. Genom talrika, understundom kanske allt för talrika noter och ordförklaringar har utgifvaren sört för att äfven »mycket olärda» läsare bekvämt kunna tillägna sig innehållet i dessa gamla utdrag, som förvisso som helhetsbild gifva ett starkt intryck af tiden, och naturligen främst dess kyrkliga skuggsidor.

HANS GAHN. Moralstatistiska uppgifter i frihetstidens tabellverk, en demografisk studie. Upsala 1915. K. W. Appelbergs boktryckeri i distribution. Pris kr. 1: 50.

Befolkningsstatistiken har i Sverige — såsom förf. framhåller — äldre anor än uti något annat land. Förgångsmännens på 1600-talet — en Rudbeckius', en Paulinus', en Johannes Botvidi's o. a:s — initiativ ledde omsider till det allmänna stadgandet i 1686 års kyrkolag om registrering af församlingarnas medlemmar. Redan på 1730-talet gjordes de första försöken att på grundvalen af prästerskapets anteckningar öfver födda och döda utarbete en statistik öfver nativiteten och mortaliteten. Och långt innan ens de första förslagen till en riksstatistik framkommit uti någon annan kulturstat, trädde — såsom förf. äfven framhåller — det svenska tabellverket år 1749 i verksamhet. »Ej blott initiativet till denna statistik vid 1700-talets midt, utan äfven det sätt, på hvilket primäruppgifterna insamlades och tillgodogjordes, måste för alla tider väcka eftervärldens beundran. Tabellkommissionens relationer af åren 1755 och 1761 torde sålunda kunna räknas till den befolkningsstatistiska litteraturens allra främsta alster». Genom bearbetning af det äldsta tabellmaterialet har nu förf:n lämnat ett synnerligen värdefullt bidrag till kännedomen om det sedliga tillståndet inom vårt folk under Frihetstidens senare del. Hela undersökningen ger intryck af att vara uppbyggd på det mest noggranna tillgodogörande af det tillgängliga materialet, och dess resultat är synnerligen lärorikt, icke minst för kyrkohistorikern, men äfven för en hvar, som önskar djupare intränga i vårt folks »inre» historia.

EMANUEL LINDERHOLM. Søren Kierkegaards barndom och ungdom. Några kritiska synpunkter. Upsala 1915. Särtryck ur Bibelforskaren.

Ursprungligen afsedd att vara en granskning af Professor VALD. AMMUNDSSENS år 1912 utkomna skrift *Søren Kierkegaards Ungdom, hans Slægt og hans religiøse Udvikling*, har denna studie svällt ut till en själfständig undersökning, som ehuru starkt kritisk gent emot det nämnda arbetet otvifvelaktigt innehåller iakttagelser och reflexioner, som den danska Kierkegaardsforskningen säkerligen icke skulle fara illa af att på ett eller annat sätt i tillbörlig mån tillgodogöra sig. Docenten Linderholm har onekligen vissa förutsättningar att bättre än

t. o. m. åtskilliga af Kierkegaards egna landsmän fatta och förstå den religiösa miljö och pietistiska stämning, i hvilken Søren fostrades och växte upp. Särskildt synes mig doc. L:s goda förutsättningar i detta hänseende på ett lyckligt sätt göra sig gällande, då det gäller att psykologiskt bedöma betydelsen af den bekanta hädelse-episoden i den unge gossens lif, vid hvilken senare Kierkegaardsforskare och äfven Ammundsen lagt en så oerhördt stor vikt.

EDV. RODHE. Kyrkan och nykterhetsrörelsen. L. Norblad, Upsala 1915. Pris 1 kr. 75 öre.

En intressant och värdefull öfversikt af det behandlade ämnet, gjord med förf:s välkända förmåga af klarhet och öfverskådlighet i framställningen.

A. KOLMODIN. Bibelkommissionens senaste öfversättning (1912) af Nya Testamentet granskad. L. Norblad, Upsala 1915.

M. PFANNENSTILL. Kristendomen och kriget. Lindstedts Univ.-Bokh., Lund 1915. Pris 1 kr. 50 öre.

Förf:s i det lilla förordet uttalade förhoppning skall säkert icke svika, nämligen, att dessa studier skola vara ägnade att »bibringa läsaren den känslan, att vi här stå inför ett problem, som fordrar ingående undersökningar och allra minst befrämjas genom förhastade lösningar». Förf:s eget bidrag till dessa »ingående undersökningar» hör otvifvelaktigt till det bästa, som i denna grannliga fråga öfverhufvud blifvit tänkt och yttradt. Ingen tänkande läsare kan sluta läsningen af detta arbete utan tacksamhet mot förf:n för hans principiellt så klargörande utredning, som uppbäres af en sådan varm underström af tro på, att kärlekens gudomliga rike skymtar fram bortom och utöfver både naturlifvet och rättssamfundet och att detta Gudsrike och därmed det eviga fredsriket trots allt dock till sist skall segra.

MANFRED BJÖRKQUIST. Kyrkan, kriget och nationalismen. Upsala, L. Norblads bokh. 1914. Pris 50 öre.

Tändande, värtaliga föredrag af mera populär och mindre principiellt utredande natur. De böra blifva till stor välsignelse, särskildt bland den mognare ungdomen.

ELLEN JØRGENSEN. Nordiske Studierejser i Middelalderen. Köpenhamn 1915. Särtryck ur dansk Hist. Tidsskr. 8. Række. V. Bind.

En högst intressant, på grundliga källstudier hvilande sammanfattning af hvad man känner om det viktiga ämnet. Men ej nog härmed. Äfven nya källuppgifter af högt värde ha här för första gången sammanförts och kritiskt behandlats. Den högt aktade författarinnan till det duktiga arbetet om »Helgendyrkelse i Danmark» m. fl. undersökningar, har här lagt ett nytt, förtjänstfullt blad till sin ärekrans på den kyrko-historiska forskningens område — ett blad, för hvilket icke minst vi svenskar hafva skäl att vara henne tacksamma.

D. FEHRMAN. Protestantisk dogmhistoria i ljuset af modern forskning. Särtryck ur Bibelforskaren 1914. Lund 1915. Pris kr. 1:75.

Utgångspunkt för denna intresseväckande exposé är O. RITSCHLS åren 1908 och 1912 utkomna båda första delar af hans omfattande verk *Dogmengeschichte des Protestantismus*.

HERMAN LUNDSTRÖM. Doktor Martin Luthers Euchiridion i dess tidigaste kända svenska dräkt. Upsala 1915.

Promotionsskrift vid Teol. D:rs-promotionen i Upsala den 31 Maj 1915, äfven upptagen i skriftserien »Upsala Universitets Årsskrift».

UNIVERSITY OF MINNESOTA
wils,per arg.15

Kyrkohistorisk arsskrift.

3 1951 001 346 524 W